ББК 74
Н 34

Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія Педагогіка. — 2002. — № 5. — 354 с.

Випуск підготовлено за участю науковців Академії педагогічних наук України

Друкується за рішенням вченої ради Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 3 вересня 2002 року (протокол № 1)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Микола Вашуленко — доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України

Анатолій Вихрущ — доктор педагогічних наук, професор

Людмила Вознюк — доктор педагогічних наук, професор

Володимир Кравець — доктор педагогічних наук, професор, член-кор. АПН України

Василь Мадзігон —доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України

Володимир Мельничайко — доктор педагогічних наук, професор

ОЛЬГА СУХОМЛИНСЬКА — **ДОКТОР ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР, АКАДЕМІК АПН УКРАЇНИ**

Григорій Терещук — доктор педагогічних наук, професор (головний редактор)

Михайло Фіцула — доктор педагогічних наук, професор

Анатолій Фурман — доктор психологічних наук, професор

Людмила Хоменко — кандидат педагогічних наук, доцент

Богдан Шиян — доктор педагогічних наук, професор

Літературний редактор: кандидат філологічних наук **Наталя Дащенко**

Комп'ютерна верстка: Ольга Габрель

Надія Головатюк

ББК 74
Н 34

©Тернопільський державний педагогічний університет

Володимир КУЗЬ

ШКОЛА В.СУХОМЛИНСЬКОГО — ШКОЛА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

У доповіді на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти В.Кремень підкреслив головну думку: "в проекті доктрини найперші позиції, які має забезпечувати система освіти, — це формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, зберігає і продовжує українські культурно–історичні традиції, шанобливо ставиться до рідних святинь, української мови, історії, а також до культури всіх національностей, які проживають в Україні, виявляє культуру міжетнічних і міжособистісних стосунків" [4, 14]. І далі він наголосив: "Наш з'їзд відбувається в перший рік нового століття. В сучасних історичних умовах це означає не просто формальний часовий рубіж, а й входження людства в багато в чому новий, незвичний спосіб життя. Головною його ознакою стане людиноцентризм. "Світ вступає в століття людини", — пророче писав видатний український педагог Василь Сухомлинський.

Саме від розвиненості кожної особистості буде залежати доля держави і нації. Наше з вами завдання — так модернізувати освіту, аби якомога повніше передати майбутнім поколінням культурні надбання і позитивний досвід попередників. Разом з тим як можна рішучіше відгородити їх від того, що віджило. І головне — створити найкращі умови для самопізнання, саморозвитку, а потім і самореалізації власної сутності кожною особистістю. У цьому — шлях до особистого щастя кожної людини, у цьому — єдиний спосіб ненасильницького динамічного прогресу суспільства, нації і держави" [4, 17].

Характерною особливістю сучасного педагогічного моменту є широка плюралістичність, унікальна можливість одночасного існування та продуктивної реалізації ряду суттєво відмінних концепцій, що мають різну педагогічну мету, ідеали, різні підходи до змісту та форм освіти, що продукуються різними політичними партіями, громадськими організаціями, асоціаціями. Очевидною є багатолика національно–середовищна, регіональна, полісоціумна обстановка, яка приносить у виховний процес могутній струмінь народної педагогіки, прагнення повернути процес розвитку освіти в інше русло.

Інакше кажучи, на зміну попередній єдиній державній уніфікованій освітньо–виховній програмі по всьому Радянському Союзу зараз приходить розмаїття реальностей педагогічного процесу, що нерідко протистоять один одному, формують специфічну соціально–педагогічну обстановку в даному конкретному мікросоціумі.

Отже:

1. Плюралізм умов соціальної обстановки породжує об'єктивну необхідність розмаїття педагогічних моделей (концепцій).

2. Неоднорідність суспільства приводить до різноманітності педагогічної мети, ідеалів, на які орієнтуються ці моделі.

3. Різноманітність світового педагогічного досвіду дозволяє конструювати різноманітні продуктивні педагогічні моделі.

В контексті розвитку світового педагогічного процесу кінця XX століття можна виділити такі основні тенденції, які необхідно враховувати авторам всякої концепції, яка претендує бути продуктивною.

1. Тенденція переміщення спрямування педагогічного ідеалу від соціально орієнтованого (конструювання нової людини з параметрами, визначеними конкретно–історичними інтересами суспільства) до гуманістично орієнтованого (виховання людини для людини; опосередковано — для суспільства).

2. Перенесення центру уваги в стосунках між основними суб'єктами педагогічного процесу — наставник і вихованець — з об'єктно–суб'єктних на діалогові суб'єктно–суб'єктні.

3. Акцентування уваги на природних генетичних і психолого–фізіологічних даних, особливостях дітей, їх антропософних якостях на відміну від попередньої орієнтації на

уніфіковану соціалізацію особистості. Тому посилюється важливість бережливого ставлення до приватної, усамітненої сфери людської душі. Поряд з цим спостерігається і тенденція до діяльнісно–рольового підходу в формуванні особистості замість декларованого раніше всебічного і гармонійного розвитку.

4. Переміщення спрямування інтересів відносно змісту освіти від її матеріальної опозиції до розвивальної, до стимулювання творчої ініціативи, самодіяльності учнів, формування в них умінь, навичок навчальної діяльності, тобто технологізації педагогічної праці.

5. Зміна характеру взаємин держави і школи в напрямку її певної автономії, що проявляється в створенні державою сприятливих умов для специфічного розвитку і школи в кожній конкретній місцевості, і дітей в школі.

6. Тенденція переходу від школи, спрямованої на консервацію середовища (як мікро, так і макро), до школи, яка прагне до перетворення середовища, інтеграції виховних сил суспільства, мікросередовища та виховних потенцій школи (педагогів, батьків, учнів), яка спирається на духовно–інтелектуальні, виховні потенції сім'ї як головного інституту в соціалізації особистості.

Західна цивілізація, що пройшла в післявоєнний період свого розвитку шлях від індустріального до постіндустріального суспільства, зараз вступила в стадію інформаційного суспільства. Осмислення цього феномена передбачає рефлексію того, що соціум, в якому знаходиться особистість, тепер буде перебувати в стані безперервної зміни. Щоб гідно жити в такому світі, людина буде прагнути до якомога повнішої самореалізації особистості, що може досягатись на основі її попередніх самоідентифікації і самовизначення.

На стадії інформаційного суспільства наука виходить на перший план як гарант розвитку й освіта стає пріоритетною сферою. Отже, тут може бути прорив саме в сфері освіти в нашій державі, і може виникнути ситуація, коли трансформована школа потім стає активною в перетворенні суспільства. Це певною мірою зв'язане із здійсненням науково–педагогічної революції, зміною парадигми, можливістю утвердження у вітчизняному педагогічному процесі її нової перспективної моделі — "школи самореалізації особистості", яка найбільш адекватно відповідає суспільним реаліям.

Цій парадигмі передувала "школа навчання", яка сформувалась в Новий час Я.Коменського, далі вона отримує теоретичне осмислення у Гербарта. Розгорнуту характеристику цій парадигмі дає Н.Крупська в праці "Народна освіта і демократія" (1915). Ця школа, як писала вона, "стала синонімом книжної школи, школи навчання, в якій учні смирно сидять на партах і слухають, що говорить на кафедрі вчитель, — школи, де нічого не викладається, крім книжних знань, які мають дуже слабке відношення до живої дійсності, де індивідуальність учнів всіляко придушується і за допомогою суворої зовнішньої дисципліни вони перетворюються на якісь машини для сприймання нескінченної кількості відомостей, які їм подаються" [5, 308].

Далі — "Школа праці". В кінці XVIII — на початку XIX ст. ряд принципових ідей трудової школи формулює І.Песталоцці — єдність освіти і продуктивної праці, праця як засіб розвитку особистості в педагогічному процесі.

Із зміцненням індустріального суспільства, утвердженням буржуазного способу життя, утвердженням ролі та значення окремої людини, її автономності, що базується на приватній власності, на рубежі XIX–XX століть у світовому педагогічному процесі зароджується нова парадигма "Вільної школи". Перші її філософські основи сформулював ще Ж.–Ж.Руссо в середині XVIII ст. чисто в теоретичному варіанті як ідею "природного виховання", тобто коли виховання дитини має природно організувати її дитячу природу. Ця ідея стала вихідною для формування загальної теорії, парадигмального ядра "Вільної школи", котра змогла дати їй педагогічний інструментарій, а отже, зробити можливим практичне застосування саме з часу розвитку педагогії, що дало змогу дійсно проникнути в природу дитини, дати їй наукову інтерпретацію, використати механізм її розвитку, впливати на неї. В Росії її найкрупнішим ідеологом був Л.Толстой. Серед видатних вітчизняних педагогів, які розділяли й розвивали ідеї вільного виховання, були М.Горбунов–Посадов, О.Зеленко, С.Шацький, М.Вентцель.

Однак парадигма "Вільної школи", що створювалась в пору розвитку індустріального суспільства, ідеологічно спиралась на лозунги "Свобода, Рівність, Братерство", ще не мала на

той час реальної бази для масового впровадження. Бракувало також і психолого–педагогічного обґрунтування ідеї. Модель "Вільної школи", відображаючи цілком реальні тенденції розвитку виховання та освіти, з точки зору масового впровадження була утопічна й існувала лише в теорії та на рівні експерименту, який спирався лише на ентузіазм видатних педагогів.

Ними і були сформульовані такі важливі принципи парадигми "Вільної школи": активне ставлення дитини до життя, природи, навчально–пізнавальної діяльності; пробудження у неї потреби в систематичній самоосвіті; стимулювання самовиховання; організація життя дитячого колективу на засадах самоврядування (за задумом М.Вентцеля, "Вільна школа" повинна була мати вигляд асоціації, маленького господарства, в якому діти, як і дорослі, працювали б на користь всієї общини); формування творчого ставлення вихованця до себе, до того громадського життя, котре його оточує.

З трансформацією і переходом до індустріального суспільства, а потім і до інформаційного, посилюються гуманістично орієнтовані тенденції в педагогіці, зростає стремління перейти від авторитарної організації процесу виховання й освіти до педоцентрисько́ї. Зростає роль проблеми самоідентифікації та самовизначення людини.

Отже, в XIX–XX ст. склались й існували провідні альтернативні педагогічні парадигми "Школа навчання", "Школа праці", "Вільна школа"; в 10–ті роки XX ст. зароджується філософсько–педагогічна основа парадигми "Школа самореалізації особистості".

Навчально–виховний процес парадигми "школа самореалізації" орієнтований не на абстрактне формування особистості, а на продукування рольової функції "образу особистості", далі через складну трансформацію та поступальний рух трьох фаз розвитку самосвідомості — самоідентифікацію, самопізнання та самореалізацію — викристалізовується семантичне ядро "самості дитини".

Даний процес можна умовно поділити на два блоки, які ще чекають стратегічної розробки: 1) зміст освіти та виховання; 2) технологізація педагогічних структур.

1. Провідним принципом визначення та структурування змісту освіти та виховання виступає гуманістичний девіз світового педагогічного товариства, який вперше висунув Джон Дьюі на початку XX ст. і який розвинутий в 20–і роки: "Від дитини — до світу, і від світу — до дитини". Тільки зараз це положення починає набувати свого істинного звучання і перспективи реалізації в шкільній практиці через принцип концентричних кругів: 1) сім'я; 2) школа; 3) мікросередовище; 4) національно–релігійний регіональний соціум; 5) вітчизна; 6) людство; 7) всесвіт. На кожному із цих кругів наступає все суттєвіша і все ширша самоідентифікація особистості в даному соціумі, самовизначення в ньому і самореалізація.

Визначаючи в руслі парадигми "Школа самореалізації особистості" можливість створення програми освітньо–виховної діяльності, можна окреслити такий її зміст та визначити орієнтовні вікові межі. В аспекті діалогу культур це має такий вигляд: 1) сім'я та людство — в віці 6 р.; 2) школа, мікросередовище і людство — до 10 р.; 3) національно–релігійний регіональний соціум та людство — до 12 р.; 4) Вітчизна і людство — до 15 р.; 5) людство та Всесвіт — до 18 р.

2. Блок технологізації є "каналом зв'язку" дитини з культурою соціуму, з одного боку, і культурою мікрокосму — з другого. Отже, виділимо фундаментальні позиції технологічних структур нової парадигми:

- створення незаповнених просторових осередків;
- надання можливості вибору;
- виділення кола моральних норм, прийнятих всіма суб'єктами нової парадигми на основі "джентльменської угоди";
- визначення нормативних інваріантних умов входження та виходу дитини з колективу, виключаючи травматизм семантичного ядра особистості; (праця як в колективі — толока, громадська оборона села, так і поза ним — визначальна риса української ментальності); розробка проблеми самотності; значення шляхів створення колективом автономного "Я".

Ці проблеми мають вирішуватись в ключі "діалогу" та "гри". Отже, як педагогічну інструментовку, маємо врахувати такі позиції: створення спеціального відкритого простору, де вихованець може побути поза колективом (зона релаксації в англійському коледжі);

формування у дитини вміння перебувати в стані самітності; створення такої моделі колективу, де домінантою виступає не "Ми", а "Я"; допомогти вихованцю вийти з колективу, який пригнічує його самостійність.

Педагогічна теорія парадигми "Школа самореалізації особистості" отримала своє найбільш повне обґрунтування в 20–30 роки в працях педагогів–гуманістів (К.Вентцель, А.Макаренко), в подальшому розвинулась та збагатилась в 60–70 роки — в концепції розвивального навчання Л.Занкова, Г.Костюка; в теорії педагогічного стимулювання З.Равкіна; індивідуалізації і диференціації навчально–виховного процесу (В.Давидов, Д.Ельконін, В.Кумарін та Г.Кумаріна); політехнічного навчання (М.Скаткін); дидактичної концепції проблемного навчання (І.Лернер, М.Махмутов, В.Онищук); методиці формування соціальної активності школярів (Т.Конникова, Т.Мальковська, О.Киричук, І.Бех).

Вперше реальну спробу втілення ідей "Школи самореалізації особистості" в практику та розробки її педагогічної технології в кінці 60–х років здійснив В.Сухомлинський у своєму унікальному педагогічному експерименті (впродовж десятиліть в одній масовій, звичайній сільській школі).

Павлиський педагогічний експеримент яскраво показав, що в його досліді особистість учня та вчителя розкриваються всебічно як у колективі, так і поза ним. Василь Олександрович підкреслював, що кожний учень, член колективу не втрачає своїх неповторних якостей як особистість, не губить їх і сам не губиться, не розчиняється в колективі: "Будь–який первинний і загальношкільний колектив багатий на людей, що мають яскраві індивідуальні задатки, здібності, інтелект, обдарування. Майстерність виховання полягає в тому, щоб ці індивідуальні риси виявлялися у вольовій спрямованості особистості, в глибоко розвиненому людському достоїнстві, у палкому захопленні, у здоровому самолюбстві. Якщо глибоко вникнути у творчу лабораторію умілих вихователів, то можна помітити, що їхні зусилля, спрямовані на створення колективу, починаються, по суті, з відкриття і шліфування яскраво виявлених особистостей" [6, 439].

Дитина самореалізується в навчальній роботі, яка окреслена дуже чіткими рамками нормативних документів, і хоч учитель будить творчу думку дітей на уроці, створює в його процесі умови для їх самореалізації, та кращі для цього умови — в позаурочній діяльності. Тут — гуртки, розмаїття творчих об'єднань, але на засадах вільного вибору. І особлива в них роль учителя: "Виховання — це постійне духовне збагачення дитини. Учні виховуються не тільки на уроках. Наш педагогічний колектив переконаний, що одним з визначень виховання може бути таке: виховання — це єдність духовного життя вихователя і вихованців, єдність їх ідеалів, прагнень, інтересів, думок, переживань. Передати людині моральну культуру, ідейні переконання, погляди, навчити жити в суспільстві, утвердити морально–естетичні принципи — усе це вимагає того ступеня духовної єдності, на якому вихователь і вихованець почувають себе однодумцями. Можна досягти цього ступеня духовної єдності тільки на уроці? Ні. Єдності духовного життя, що являє собою саму сутність виховання, можна досягти лише тоді, коли кожний педагог не тільки викладач, а й член колективу вихованців. Він захоплений діяльністю цього колективу, має із своїми вихованцями спільні інтереси" [6, 433–434]. При цьому дуже важливо, щоб у житті школи позаурочна діяльність була продовженням уроку, тобто урочна та позаурочна робота була органічно єдиним процесом, в якому один одного доповнює, збагачує, урізноманітнює.

Та щоб саме така атмосфера самореалізації кожного учня розвивалася в школі, в ній мають працювати яскраві, обдаровані ерудити–педагоги, які в позаурочний час створювали б різні творчі колективи за інтересами: "Якщо ви хочете, щоб у школі панувала атмосфера багатого, багатогранного духовного життя, щоб кожний учитель був вихователем, знаходьте, відкривайте трудові, естетичні, творчі інтереси, створюйте матеріальні умови для діяльності багатьох колективів" [6, 438].

Як бачимо, у школі В.Сухомлинського були створені ідеальні умови для розвитку здібностей дитини. Тут кожен школяр мав можливість самоутвердитись у будь–якій діяльності — творчій, пошуковій, науковій, художній, конструкторській, в оволодінні різними видами майстрування — столярного, по металу, гончарства та б. ін.

"Проблему виховання здібностей, нахилів, покликання не можна розв'язати практично без безпосереднього впливу особистості педагога на особистість вихованців. Здібності виховуються тільки здібностями, нахили — нахилами, покликання — покликаннями" [7, 562].

В.Сухомлинський стверджує, що ефективною виховна робота буде тоді, коли в школі досягнуто високого ступеня "духовної єдності, на якому вихователь і вихованець почувають себе однодумцями" [6, 434].

Такої духовної єдності можна досягти лише в позаурочній діяльності, бо в ній на основі власних інтересів, захоплень об'єднуються учень з учителем. В позаурочній діяльності в усіх її формах і проявах найперше має місце добровільність перебування в тому чи іншому колективі, де панує співпраця на рівні партнерства учня зі своїм педагогом, який тут вже не викладач, або "не тільки викладач, а й член колективу вихованців. Він захоплений діяльністю цього колективу, має із своїми вихованцями спільні інтереси" [6, 434].

Наслідуючи вчителя, працюючи над собою, учень виросте людиною, достойною свого вчителя. В Євангелії від св. Луки читаємо: "Учень не більший за вчителя; але, удосконалившись, кожен буде, як учитель його" [2, 640].

В його (В.Сухомлинського) експерименті кожний педагог є керівником, вихователем одного, двох, іноді трьох колективів, об'єднань, гуртків, що функціонують у позаурочний час, відповідно, "кожен учень бере участь у житті двох, трьох колективів, і в одному з цих колективів — його наставник, старший товариш–учитель" [6, 434].

Ще одна характерна риса дидактичної системи В.Сухомлинського — тісна органічна єдність урочної та позаурочної діяльності: робота учня з учителем на уроці продовжується в позаурочний час як самостійна робота учня. "Набуваючи досвіду самостійного вивчення матеріалу на уроках, старшокласники поступово приходять до самоосвіти — самостійного оволодіння теоретичним матеріалом і практичним вмінням — вдома, у бібліотеці, у кімнаті для читання, у навчальному кабінеті" [9, 258–260]. Отже, павлиський педагог показує взаємозв'язок самоосвіти і самореалізації особистості, що одне без одного неможливе.

"Віра в людину — величезна моральна сила, що втілює в собі саму суть відносин у нашому суспільстві. І в школі цю віру учитель повинен виявляти завжди і в усьому. Справжнім педагогом може вважати себе тільки той, хто в кожному вихованцеві бачить людину в майбутньому" [8, 119].

Формула "Серце віддаю дітям" як філософське кредо В.Сухомлинського відома всьому світові. І тут ми проводимо паралель з однією із думок, висловлених Ісусом Христом у своїй Нагірній проповіді: "Добра людина з доброї скарбниці серця добре виносить, а лиха з лихої виносить лихе. Бо чим серце наповнене, те говорять уста його!" [2, 6–45].

Отже, ми бачимо, яку роль у справі індивідуального розвитку кожного учня, самоутвердженні, самореалізації відводить В.Сухомлинський учителю, його вмінням, його майстерності не тільки як вчителя–предметника. Бо тільки завдяки тому, що кожний учитель постійно духовно спілкується з дітьми, має спільні з ними інтереси, захоплення, які реалізуються в позаурочній спільній діяльності, в школі не буде учнів, які б перебували поза впливом педагога–вихователя, які б не формувались як яскраві, неповторні обдаровані особистості.

У школі В.Сухомлинського кожна дитина має всі необхідні умови для самореалізації — на уроці, в позаурочний час — в гуртку, на заняттях з улюблених дисциплін, улюблених справ, в кабінеті особливо складних завдань, у класі розвитку конструкторської думки, де може здійснювати пошук шляхів полегшення людської праці, в тому числі і конструювання нових механізмів для цієї мети.

Педагогіка самореалізації передбачає вироблення в дитини уявлення про школу як про місце, де вона буде прийнята такою, якою вона є — зі своїми почуттями, знаннями, проблемами, великими і малими подіями в особистому житті, думками про школу майбутнього.

Отже, В.Сухомлинський в результаті проведеного ним довготривалого експерименту довів, що: 1) кожна особистість обдарована природою і має впродовж всього життя розвивати й удосконалювати свої нахили та здібності, найперше виявивши їх; 2) кожна дитина повинна отримати необхідні умови для самопізнання, самоудосконалення, самореалізації; 3) в цьому процесі провідну роль посідає школа і її учитель.

Відкриття В.Сухомлинським педагогічного явища необхідності і можливості у масовій школі виявлення та розвитку нахилів і здібностей всіх без винятку її вихованців ("школа самореалізації особистості") стає проблемою планетарною, тому не дивно, що вона — в центрі уваги вчених — психологів, педагогів з далекого (Л.Хьєлл, Д.Зиглер — США) та близького зарубіжжя (М.Гусаковський, М.Богуславський, Г.Корнетов), вітчизняних вчених і практиків (І.Бех, О.Захаренко).

Отже, В.Сухомлинський розробив теорію практику "школи самореалізації особистості". А це — ще один його науковий подвиг, бо в час тоталітарного режиму творити школу гуманізму, школу, де кожна дитина має себе відчути особистістю, де педагоги і діти — сім'я, колектив партнерів, співробітників, — мужній вчинок ученого. Але в новій державі твориться нова школа, і здобутки В.Сухомлинського ще чекають свого втілення в практику.

Широко відомий педагог–новатор, академік АПН України О.Захаренко у своїй авторській школі розвиває ідеї самореалізації особистості школяра, блискуче досліджені видатним педагогом XX століття В.Сухомлинським. Найперше О.Захаренко створює у своїй школі умови кожному учневі для самореалізації в навчальному процесі: "Постає запитання: чи можна підняти планку рівня знань дітей сільської школи? Так, можна. Досвід багатьох педагогів і шкіл стверджує: можна, якщо принцип навчання буде демократичним і передбачатиме високу відповідальність за одержання знань як з боку вчителя, так і дитини, при глибокому переконанні останньої в необхідності знань. Демократизм тут означає, що кожен учень може навчатись на ту оцінку, яку він хоче отримати, усвідомлюючи власні можливості, здібності та вкладену працю. В старших класах оцінка виставляється в журнал лише за згодою учня, який, згідно з шкільним статутом, має право на додаткову вечірню консультацію та перездачу теми чи уроку. Практичні індивідуально–групові та репетиторські заняття дають можливість учневі зрозуміти те, що на уроці пропущено, розглянути матеріал ґрунтовніше, передати його на вищому рівні без списування — цієї шкільної злочинності, яка так розповсюдилась в сільських школах на уроках математики, фізики та деяких інших дисциплін" [3, 12].

Є необхідні умови для самореалізації в авторській школі О.Захаренка в позаурочний час: "Поліпшенню рівня знань, виховання нових позитивних рис характеру сприяє велика кількість гуртків, якими керують висококваліфіковані спеціалісти своєї справи, що поєднують теоретичні знання з практикою життя, повчають робити красиві речі" [3, 14].

О.Захаренко разом зі своїми колегами створюють і в класі на уроці, і в позаурочний час умови для розвитку здібностей всіх дітей школи: "Підхід до навчання і виховання в Сахнівській школі демократичний. Діти навчаються на бажаному чи посильному рівні. Велика кількість консультацій і додаткових занять дозволяє дати простір для розвитку обдарованих дітей в умовах села, а гурткова і клубна робота виявити і розвинути природні і суспільні можливості дитини" [3, 17].

Педагог у школі О.Захаренка — порадник, старший товариш учня, його помічник у складних проблемах життя та розвитку школяра. Нарешті, О.Захаренко виводить закон діяльності своєї авторської школи, який цілком може бути формулою діяльності школи XXI століття: "У школі учню має бути, як у батьківській хаті. До школи він має бігти, а не йти, знаючи, що в школі він пізнає радість відкриття своєї сутності в цьому мінливому світі. В школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість " [3, 17].

Парадигма самореалізації особистості глибоко демократична, гуманістична за своєю суттю, бо вона має в центрі своєї уваги дитину як центр Всесвіту, дитину як освічену особистість, яка свої творчі здібності повинна виявити і розвивати в родині, і найперше, мабуть, у школі. Тим, безперечно, ця парадигма і приваблива мудрого сільського мислителя, нашого сучасника, академіка АПН України Олександра Антоновича Захаренка.

Основні параметри технології парадигми "школа самореалізації":

– зміна домінанти парадигми з соціально орієнтованої на гуманістично орієнтовану, де особистість розглядається як самоцінність, і головною метою виховної діяльності висувається її повноцінний розвиток, а далі — зростання соціальної ролі людини, тому метою виховання є також підготовка особистості до її виконання: служити державі, жити в суспільстві, виконувати різноманітні соціальні функції (сімейні, громадянські, виробничі);

– виховання в суспільнозначущій, педагогічно керованій діяльності, яку ми розглядаємо як один з найважливіших атрибутів буття людини, що передбачає цілеспрямовані зміни зовнішнього світу, самої людини. Саме в діяльності (матеріальній, суспільно–політичній, духовній), через спілкування в процесі діяльності розкривається сутність людини. Особливо важливими є наявність можливості вибору діяльності за інтересами та включення в неї;

– у процесі діяльності вихованець засвоює суспільний досвід: знання, практичні уміння та навички, способи творчої діяльності, соціальні та духовні взаємини;

– формування в дитини вміння входити в колектив, виходити з нього, перебувати в стані одинокості;

– створення спеціальних майданчиків, де вихованець міг би бути поза колективом (в досвіді В.Сухомлинського — кімната думки, кімната казок, сад здоров'я, куточок мрії, куточок краси);

– провідна роль учителя в навчально–виховному процесі, який є високим професіоналом у викладанні навчальних дисциплін, старшим товаришем, другом, порадником, партнером у спільній діяльності за інтересами, поважаним учня (концепції: педагогіка співробітництва, "учителем школа стоїть").

Сьогодні названа проблема є особливо актуальною, оскільки такі максими нинішнього життя людства, як стрімке зростання численності населення, глобальне потепління, забруднення навколишнього середовища, проблема ядерних відходів, тероризм, наркоманія, расові забобони, злидні — є наслідком поведінки людей. Ми маємо всі підстави вважати, що якість життя в майбутньому, як, можливо, і саме існування людської цивілізації, буде залежати від того, наскільки ми просунемось у пізнанні себе та собі подібних.

Отже, технологія втілення в життя парадигми "Школа самореалізації особистості" блискуче розроблена та перевірена на практиці В.Сухомлинським, далі — педагогом–новатором О.Захаренком. Вектори переносу в масову практику парадигми школи можуть бути такі:

1. Неодмінною умовою надання школі перетворюючої ролі, початку руху системи освіти в напрямку до парадигми самореалізації особистості є напружене пульсування педагогічної думки в атмосфері вільних творчих дискусій, спрямованих на виявлення, педагогізацію та реальне втілення в життя пульсуючої національно–регіональної традиції.

Дуже важливою умовою реалізації парадигми стає підтримка її з боку ВНЗ, що, по–перше, готують педагогів принципово нового типу, по–друге, здійснюють кваліфіковану науково–методологічну, методичну експертизу ефективності і доцільності впровадження нових технологій в шкільну практику.

2. Поєднання в системі освіти традиційної школи з альтернативними педагогічними ферментами, що опираються на певні соціальні фактори та суспільні сили і намагаються здійснити силами своїх наукових педагогічних товариств перехід до нової парадигми.

3. Поряд із перманентним розвитком дослідно–експериментальної, пошукової діяльності альтернативних шкіл особливо важливим стає завдання "зрушити з місця" традиційну школу, визначити їй вектор розвитку в напрямку нової парадигми. Для цього важливо поставити школу в позицію, коли рух до нової парадигми стає природним, необхідним, невідворотним, що потребує морального, і матеріального стимулювання педагогічного колективу.

4. Ключовим фактором втілення нової парадигми в життя є створювана в країні система підготовки педагогічних менеджерів, управлінців з новим педагогічним мисленням.

Учені, які досліджують унікальне для світової педагогічної думки явище неодноразової зміни парадигм ("Школа навчання", "Школа праці", "Вільна школа" та "Школа самореалізації особистості"), стверджують, що в сучасній педагогіці спостерігається своєрідний симбіоз ідей трьох перших парадигм і посилення тенденцій наступного переходу до "Школи самореалізації особистості".

Нинішній час характеризують, як період переходу від моношколи до значного розмаїття освітньо–виховних інститутів, появи безлічі варіантів педагогічних концепцій з подальшим (2005 рік і далі) утвердженням домінуючої у вітчизняному педагогічному процесі парадигми "Школа самореалізації особистості" [1, 25].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусаковский М.А., Богуславский М.В., Корнетов Г.Б. Образование школьников в условиях трансформирующегося социума // Научные достижения и передовой опыт в области педагогики и народного образования: Информационный сборник. — Выпуск 12 (24). — М., 1991. — С.1–26.
2. Євангеліє від св. Луки.
3. Захаренко О.А. Поспішаймо робити добро. — Черкаси, 1997. — 28 с.
4. Кремень В.Г. Освіта в Україні: Доповідь на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти // Гуманітарні науки: Науково-практичний журнал. — К., 2001. — №2. — С.4–17.
5. Крупська Н.К. Народна освіта і демократія // Педагогічні твори: В 10-ти т. — К.: Рад. школа, 1963. — Т.1. — С.308–309.
6. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані педагогічні твори: В 5-ти т. — К., 1977. — Т.4. — С.393–628.
7. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Вибрані педагогічні твори: В 5-ти т. — К., 1976. — Т.2. — С.419–656.
8. Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель // Вибрані педагогічні твори: В 5-ти т. — К., 1977. — Т.5. — С.108–122.
9. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані педагогічні твори: В 5-ти т. — К., 1977. — Т.4. — С.7–390.

Надія КІЧУК

ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ УЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

У проекті Національної доктрини розвитку системи освіти України у XXI столітті закладено ідею радикальної модернізації освіти через вироблення стратегії випереджувального інноваційного розвитку вітчизняної освітньої галузі. Реалізація означеної ідеї пов'язується із особистістю вчителя — важливого фактора вдосконалення навчально-виховного процесу.

Дослідники проблеми становлення вчителя сучасної школи (Л.Барбіна, З.Курлянд, А.Мороз, В.Радул, Р.Хмелюк та ін.) єдині в судженнях щодо найбільш суттєвих недоліків професійної підготовки вчителя на основному етапі його становлення — в умовах вищої педагогічної школи. Так, спираючись на експериментальні матеріали, науковці зазначають, що здебільшого майбутній вчитель розуміє мету шкільного навчання учнів як набуття ними певної суми знань; він орієнтується на виконання інформаційної і контролюючої функції як провідних, на його думку, у професійній діяльності; власну готовність до педагогічної праці пов'язує зі сформованістю вмінь забезпечувати націленість навчально-виховного процесу на абстрактного "середнього" учня. Останнє перегукується із нашими попередніми дослідженнями [1, 9].

Намагання визначити оптимальні підходи, які б дозволили розв'язати наявну суперечність між соціально-педагогічними запитами до особистісних професійних якостей сучасного вчителя та його діяльності і реальним станом, пов'язаним із спроможністю фахівця вирішувати сучасні завдання, призвели до потреби по-новому оцінити вагомість творчих ідей, які містяться у педагогічній спадщині В.Сухомлинського.

Аналіз доробку видатного педагога, зокрема пов'язаного з особистістю вчителя і його професійною працею, дозволяє конкретизувати деякі надзвичайно цінні ідеї у цьому плані.

1. Спираючись на 23-річний досвід вчителювання у Павлиській середній школі, В.Сухомлинський дійшов висновку про виключну роль саме особистісних якостей вчителя, його духовно-морального стрижня в досягненні результативності педагогічного впливу на особистість вихованця. Так, полемізуючи з К.Ушинським у зв'язку з його положенням про те, що лише "особистістю можна виховати особистість", В.Сухомлинський зауважує: "Постійне духовне зростання вчителя — запорука його професійних здобутків... Варто не забувати дуже важливої істини: виховує не програма, не підручник, не метод, а особистість учителя".

2. Дбаючи про розумове виховання учнівської молоді, В.Сухомлинський вбачає його значення не стільки для застосування знань на практиці, скільки для вдосконалення умінь оцінити багатство культури і мистецтва, для "набуття повноти духовного життя", спроможності до творчості.

З огляду на зазначене стає зрозуміло, чому "не спрацьовує на практиці" тенденція рецептурності у підготовці майбутнього вчителя, тяжіння до алгоритмізації його дій, зокрема у період педагогічної практики. Сьогодні є всі підстави по–новому оцінити зауваження видатного педагога: творчість — це не лише відкриття і створення нового у зовнішньому світі, а й "виявлення нового в собі, із'ясування нового у своєму ціннісному ставленні до дійсності" [2, 72].

3. Переконливим свідченням значущості творчості у професійній діяльності педагога є цінний досвід В.Сухомлинського — вчителя початкових класів, керівника шкільного навчально–виховного процесу, визнаного педагога–науковця. По суті, вся спадщина видатного педагога — взірець реалізації ідеї "від творчості вчителя — до творчості учня".

Підґрунтям творчості, за В.Сухомлинським, виступає дослідницька діяльність особистості. Отже, мабуть, варто більш прискіпливо сьогодні ставитися до початків наукової творчості студентів; у цьому — запорука збагачення творчого потенціалу майбутнього фахівця.

Осмислюючи особливості феномена "творчість", В.Сухомлинський доходить висновку, що саме творчість складає "специфіку педагогічної праці". Звертаючись до педагогів–початківців, він наголошує: "Обираючи своєю професією учительство — благородну вчительську працю, ви знайдете в ній радість творчості" [3, 450–451]. Відтак, формування творчої особистості вчителя становить важливе завдання довузівського і вузівського етапів професійної підготовки та періоду післядипломного становлення фахівця.

Вивчення й узагальнення передового досвіду вищих педагогічних шкіл, у яких доробок В.Сухомлинського з проблеми творчості органічно вплетено в сучасний вузівський навчально–виховний процес, переконливо свідчить про посилення актуальності ідеї, що містить цей доробок. Зокрема, досвід Сумського педуніверситету щодо розробки вузівського курсу "Основи педагогічної творчості", Національного педуніверситету ім.М.Драгоманова у створенні мережі спецкурсів і спецпрактикумів, спрямованих на розвиток творчої індивідуальності майбутнього вчителя; Полтавського педуніверситету імені В.Короленка щодо розвитку педагогічної майстерності студентів через стимулювання творчого їх ставлення до вчительської праці.

Отже, гуманізм педагогіки В.Сухомлинського, його концепція педагогічного оптимізму є співзвучними меті і пріоритетам розвитку вітчизняної освіти сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кічук Н.В. Творча особистість вчителя: педагогічні засади формування. Навч. посібник. — Одеса: Принт Майстер, 1999. — 86 с.
2. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. — К.: Рад. школа, 1971.
3. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5–и т. — К.: Рад. школа, 1979. — Т.2.

Анатолій ЛУЦЮК

ГУМАНІЗМ ВЧИТЕЛЯ

Видатний український педагог–гуманіст В.Сухомлинський, спираючись на теоретичні надбання минулого, стверджував, що професія вчителя зобов'язує бачити в учневі живу людину, вміти враховувати інтереси дітей, ставитись до них з повагою, любити їх. Разом з цим діти повинні відчувати в учителеві теплоту материнської турботи. За словами Л.Толстого, вчитель, який поєднує в собі любов до діла і до учнів — досконалий вчитель. Сухомлинський завжди стверджував, що любов до дітей — це фундамент майстерності, вершина педагогічної культури, найголовнішою рисою якої є гуманність.

В.Сухомлинський постійно наголошував, що педагог, який усім серцем любить дитину, часто посміхається, рідко хмуриться, живе справжнім педагогічним життям, знаходить своє професійне щастя. Вчитель має полонити всім: і посмішкою, і вимогливістю, і стриманістю, і скромністю, і чуйністю, і відвертістю, і любов'ю до життя. Йому повинне бути притаманне все найкраще, що людям подобається в людині. "Всі видатні педагоги минулого, — писав В.Сухомлинський, — стали світочами педагогічної культури, людяності передусім саме тому, що вони любили дітей. Ян Амос Коменський, Песталоцці, Ушинський, Дістервег, Жан–Жак

Руссо, Лев Толстой, Крупська, Шацький, Макаренко, Януш Корчак — ці імена завжди сіятимуть нам, як вічне горіння мудрої людської любові" [4, 292–293].

Гуманізація виховання і навчання виступає необхідним елементом творчої педагогіки, а гуманізм — однією з основних рис педагога. Це те головне, що відіграє свою конструктивну роль в удосконаленні педагогічної майстерності. Вчитель — авторитетний наставник учнів лише доти, доки він удосконалює свою майстерність, де провідними є глибока любов до дітей, людяність і здатність проникнути в духовний світ дитини, зрозуміти і відчути в кожному з вихованців індивідуальне, бути відданим світу Дитинства. Вчителеві, образно кажучи, необхідно бути "річкою, в якій зливається гаряче серце й холодний розум, не допускати поспішних, непродуманих рішень — це одна з вічних гілок педагогічної майстерності. Якщо вона відмирає, всихає — всі книжні знання педагогіки перетворюються в прах" [1, 12].

У багатьох випадках зовсім по–новому побачив В.Сухомлинський риси гуманізму вчителя. Перш за все це ставлення вчителя до учнів, його повага до дітей. В окресленому ним ідеалі педагога перша і визначальна риса — гуманізм, моральність. Педагогом–гуманістом стає лише людина з високим почуттям власної гідності, з розвинутим почуттям жалю, взаємодопомоги, самоповаги. Провідна роль відводиться вчителю, який повинен мати "високий дар бачити в людині хороше, вірити в неї".

У налагодженні гуманних стосунків учителя з учнями важливу роль відіграє його здатність проникати в духовний світ дитини, співчувати їй і проймати ся її почуттями. В.Сухомлинський радив педагогам формувати вміння відчувати себе в іншій людині й людину в самій собі. Без взаємного розуміння, допомоги, підтримки неможливе встановлення добрих стосунків учителя з учнями. "Не можна миритися і з тим, — наголошував Василь Олександрович, — що деякі педагоги, чи то через низьку педагогічну культуру, чи то через невміння підкорити емоції розуму, — вдаються до духовного ремінця" [2, 425].

Поведінка вчителя, його погляди, думки, ставлення до учнів справляють вирішальний вплив на моральний розвиток дитини, формування особистості. "Ми, вчителі, — підкреслював В.Сухомлинський, — повинні розвивати, поглиблювати в своїх колективах нашу педагогічну етику, утверджувати гуманне начало у вихованні як найважливішу рису педагогічної культури кожного вчителя" [3, 460].

Зайва суворість у взаєминах з учнями, категоричність вимог, сухість і офіційність перешкоджають досягненню учителем вагомих результатів у навчально–виховній роботі. Дітям до вподоби задушевність, справедливість у поєднанні з вимогливістю. "Мудра любов до дітей — вершина нашої педагогічної культури, думки й почуттів, — стверджував В.Сухомлинський. — Сердечність, теплота, доброзичливість у ставленні до дитини — те, що можна назвати загальним словом доброта, є наслідком великої, тривалої роботи педагога над самовихованням почуттів" [4, 299].

Доброта і любов до дітей — це не лише стан, що внутрішньо переживається, а й провідний мотив, стимул майстерності педагогічної діяльності. Вчитель повинен бути людиною доброї душі, любити дітей такими, якими вони є. Любов учителя до дітей народжується в "горінні, в боротьбі за людину, нерідко в муках", вона "дає вихователеві наснагу, є для нього джерелом, з якого він постійно черпає нові сили" [4, 293]. Педагог без любові до дитини, за влучним висловом В.Сухомлинського, — все одно, "що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору" [4, 292].

Гімн гуманізму — відчувати серцем іншу людину, тому вчитель повинен намагатися відточити у своїх учнів чутливість серця, щоб вони бачили переживання радості і горе в очах інших людей, тих, з ким спілкуються. Творення добра — спільна робота педагога і дитини, вміння відчувати і розуміти її внутрішній світ, всі порухи дитячого серця, вести діалог на основі поваги і довіри. Немає сумніву в тому, що взаємостосунки, побудовані на таких засадах, дають змогу дитині подолати свої недоліки.

Принцип гуманізму пронизує всю творчість В.Сухомлинського, проголошує любов до дітей, повагу до їх людської гідності, є основою формування високоморальних якостей особистості. З цим тісно пов'язані думки педагога про мудру владу наставників дітей, про вміння дорожити дитячим довір'ям, берегти беззахисність дитини, бути для неї втіленням добра і справедливості — речі, без яких не можна бути Вчителем з великої літери. Кожного

вчителя повинна тривожити думка про цю надзвичайно складну проблему своєї професії — проблему влади педагога, влади людини над людиною. Ця думка животрепетна й сьогодні, вона безпосередньо торкається школи, педагога, виховання взагалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Відповідність методів навчання змісту і метіурову // Рад. школа. — 1959. — №11. — С.9–12.
2. Сухомлинський В.О. Обережно: дитина! // Вибр. твори: в 5-ти т. — К., 1976–1977. — Т.5. — С.422–426.
3. Сухомлинський В.О. Розмова з молодими директором // Вибр. твори: В 5т. — К., 1976–1977. — Т.4. — С. 93–626.
4. Сухомлинський В.О. Як любити дітей // Вибр. твори: В 5 т. — К., 1976–1977. — Т.5. — С.292–308.

Михайло ФІЦУЛА

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРАВОВОМУ ВИХОВАННІ ШКОЛЯРІВ

У час розбудови нашої державності з особливою силою ставиться вимога забезпечення прав громадян вільної України, піднесення їхньої національної самосвідомості й зміцнення самодисципліни, відповідального ставлення до своїх громадських обов'язків.

Активну в правовому відношенні людину необхідно формувати змалку, особливо в шкільному віці. Саме через школу проходить все підростаюче покоління. Тому правове виховання, запобігання правопорушенням і злочинам, на думку В.Сухомлинського, є однією з найгостріших соціальних проблем. "Треба вести спеціальну виховну роботу, — писав він, — розраховану спеціально на те, щоб не було в нашому суспільстві злочинців і правопорушників" [1, 323].

Результати наукових досліджень і педагогічний досвід переконують, що разом з формуванням правової культури в підростаючого покоління слід дбати і про піднесення духовності особистості. В.Сухомлинський вважав, що корені падіння людини — в її моральній невихованості, у крайній примітивності потреб, бажань, прагнень, інтересів. "Той, хто грабує або вбиває, — писав він, — прекрасно знає, що це погано, що суспільна мораль і закони зневажають і суворо карають злочинців. Моральна невихованість, примітивність буття полягає в тому, що в людини нема активного прагнення до морально прекрасного і активної нетерпимості, непримиренності, ненависті до всього мерзенного. Падіння людини відбувається тому, що вона і не піднялась до рівня благородних людських почуттів, думок, прагнень. Загляньте в душу людини, що впала морально, переконаєтеся, що її духовний розвиток пішов по лінії переважання інстинктів" [2, 533].

Успіх правового виховання школярів передусім залежить від того, наскільки у них сформовано моральне благородство, наскільки вони розуміють і відчувають "найсуворішу межу між тим, що можна бажати, і тим, чого бажати не можна, неприпустимо" [1, 131]. Окрім того, для законослухняної людини важливі такі морально–правові риси, як почуття обов'язку і повинності. "У свідомості дітей ми утверджуємо думку й особисте переконання в тому, — писав В.Сухомлинський, — що людина повинна, що без повинності життя перетворилось би в хаос, неможливими були б ні праця, ні відпочинок, ні відчування того, що я — під захистом колективу, суспільства" [3, 131].

Одним із аспектів змісту правовиховної роботи є формування в учнів поваги до людини як вищої цінності, щоб з дитинства людина вважала себе товаришем, другом, братом іншої людини. Таке моральне почуття стане могутнім профілактичним засобом проти вчинення правопорушень проти людини. З цією метою В.Сухомлинський пропонував у виховній роботі спеціально створювати, передбачати, "збудовувати" людські відносини, які мали б на меті глибоко утвердити в душах вихованців повагу до людини. "Це передусім, — писав він, — творення дитиною радостей для інших людей і переживання особистого щастя й гордості у зв'язку з цим... Я прагнув до того, щоб відносини дитини з іншими людьми — і вдома, і в школі — будувалися на обв'язку перед матір'ю, батьком, учителем — саме з цього має починатися пізнання дитиною світу людини" [5, 292].

У процесі правовиховної роботи, на думку В.Сухомлинського, дуже важливо формувати у школярів таку рису особистості, як доброта, бо тільки безмежно добра людина уміє по–справжньому ненавидіти зло й боротися проти нього. "У моєму розпорядженні, — пише видатний педагог, — є картотека злочинів; життєпис (з раннього дитинства) підлітків, які скоїли в роки отроцтва злочини, виявивши жорстокість, безсердечність, садизм. Майже в усіх випадках первісним і найголовнішим джерелом злочину було безжалісне знищення живих істот у дитинстві" [4, 523]. Значить, виховання доброї людини, яка, за народною мудрістю, "і мухи не скривдить", є важливим засобом профілактики негативних вчинків і правопорушень з боку неповнолітніх.

У правовому вихованні школярів, попередженні скоєння ними негативних вчинків важливо формувати вміння аналізувати власну поведінку. На думку В.Сухомлинського, успішно боротися з таким соціальним злом, як злочинність, можливо лише тоді, "коли кожна — буквально кожна — людина стане господарем власних вчинків, коли суворим суддею кожного стане власне сумління, коли людині буде соромно перед собою незрівнянно більш ніж перед іншими. Але, зауважте, совісність, здатність совісті бути суворим охоронцем вчинків — ця велика душевна стійкість, ця мужність — виростають на ґрунті ніжності, тендітності, вразливості серця в тих найтонших сферах духовного життя, які обіймають взаємовідносини дружби, товариськості, взаємодопомоги" [1, 153–154].

Правовиховна робота вимагає, щоб молода людина побачила зло, відчула його, вступила в боротьбу з ним і вийшла переможцем — переконалася, що в нашому суспільстві торжествують добро і справедливість. Якщо дитина тільки спостерігає зло і тільки оцінює його з погляду моральності, а не залучається до посильної боротьби з ним, з неї виросте байдужа до всіх і до всього людина. "Усе в ній буде підпорядковане холодній безпристрасності, — писав В.Сухомлинський, — а потім і обачливості. Вона думатиме — обурюватися їй чи не обурюватися, коли на очах коїться лихо, навчиться лицеміритн" [5, 161].

У правовому вихованні важливо доводити до свідомості дітей істину, що в світі є речі мерзенні і гидкі. Ставитись з огидою, обуренням до цих речей — моральна доблесть; бути якоюсь мірою причетними до них — підлість і відступництво, зрада, продажність. В.Сухомлинський пропонує утверджувати серед школярів кодекс людської порядності, який вважає мерзотним і гидким: насдинці із собою робити не так, як ти робив би на очах у людей; лінуватися, бути ледарем, неробою, дармоїдом; вимагати від батьків того, чого ти не заслужив працею; бути жадібним, корисливим, негостинним; гребувати простою працею твоїх батьків; глумитися зі старості; лицеміритн, говорити не те, що думаєш; заподігати перед тим, хто сильніший від тебе; давати порожні обіцянки, не додержувати слова; нашіптувати, доносити на товариша; бути легкодухим, уникати відповідальності за свій вчинок; байдуже проходити повз людську біду, горе, відчай, посилаючись на свою слабість; використовувати свою силу, фізичну перевагу на зло; мовчати, коли треба говорити, й говорити, коли треба мовчати; відступати перед небезпекою, щоб зберегти спокій, благополуччя; добиватися для себе полегшення за рахунок товариша; кривдити дівчинку, дівчину, жінку; не слухати батьків, обманювати їх; базікати; глузувати з калік; не любити й кривдити тварин [1, 325].

На думку В.Сухомлинського, вихователі, які вважають, що у процесі правового виховання дітям недоречно говорити про ледарів, дармоїдів, злодіїв, припускаються помилки, бо спроба створити навколо дитини обстановку якоїсь стерильності тільки нівечить дитячу душу. "Не можна пригладжувати, прикрашати дійсність, — писав він. — Не можна допускати, щоб у відвертій бесіді з товаришами, вдома в сім'ї дитина говорила одне, а на зборах, в офіційній обстановці — інше. Не можна допускати, щоб дитина вчилася кривити душею, лицеміритн. Неприпустимо прищеплювати дитині потворне уявлення про те, що ця фальш нібито необхідна" [6, 193–194].

Цінною з точки зору правового виховання є думка В.Сухомлинського про те, що значна частина вихователів надто однобічно оцінює хороший чи поганий вихованець, роблячи висновок тільки на підставі того, як він виконує норми й вимоги порядку: чи слухняний, чи не порушує правил поведінки. "В слухняності й покірності багато вихователів вбачають внутрішню душевну доброту, — писав він, — а це далеко не так. В роки отроцтва такого дуже бідного виявлення людини вже замало: вона прагне виявити себе в складній громадській,

суспільній активній діяльності. І ось тому, що її не вчили вкладати свої духовні сили в іншу людину, тому що вона не навчилася розуміти, відчувати, оцінювати саму себе, віддаючи свої сили творенню добра для іншої людини, вона в роки отроцтва ніби перестає помічати що живе серед людей" [5, 290].

Враховуючи те, що основним видом діяльності школяра є навчання, в правовому вихованні дуже важливо, щоб маленька людина соромилася свого неробства, ненавиділа лінощі і недбальство у навчальній праці. "Найстрашніше горе, — писав В.Сухомлинський, — горе для сім'ї, горе для школи, горе для суспільства, — якщо молодій людині не хочеться знати! Небажання знати — це символічні залізні ґрати, якими людина закриває від себе безмежне небо, замість символічних потім можуть з'явитися справжні" [7, 565].

У правовому вихованні, профілактиці правопорушень неповнолітніх особливе місце належить сім'ї, її загальному рівню культури, виховній атмосфері. Щоб виявити вплив сім'ї на формування правопорушника, В.Сухомлинський вивчив життя тих 460 сімей, в яких виховувались підлітки, що вчинили правопорушення й злочини. "Чим тяжчий злочин, — пише він, — чим більше в ньому нелюдськості, жорстокості, тупості, тим бідніші інтелектуальні, естетичні, моральні інтереси й потреби сім'ї" [5, 285].

Важливим аспектом правового виховання школярів є формування гармонії їх стосунків із батьками й близькими. Дитина має бути переконана, що вона комусь потрібна, що батьки дорожать нею і бачать в ній сенс свого життя. На думку В.Сухомлинського, ласка, радість духовного спілкування з рідними, особливо з матір'ю, сердечна близькість з матір'ю і батьком — це і джерела обов'язку. "Одна з причин злочинів, — писав він, — цілковита байдужість людини до того, що про неї думають рідні і близькі" [7, 567].

Враховуючи недостатню теоретичну розробленість проблем правового виховання підростаючого покоління, слабку практичну діяльність педагогічних колективів загальноосвітніх шкіл в цьому напрямку, пропоновані В.Сухомлинським методичні рекомендації можуть стати в пригоді вчителям у покращанні правового виховання учнівської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.2. — С.149–418.
2. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.4. — С.394–628.
3. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.1. — С.55–140.
4. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.1. — С.403–640.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.3. — С.283–656.
6. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.4. — С.31–392.
7. Сухомлинський В.О. Біля чистого джерела // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.5. — С.562–566.

Анатолій КУЗЬМІНСЬКИЙ

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ТА ДОСВІДУ РОБОТИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО НА ЧЕРКАЩИНІ

Василь Олександрович Сухомлинський. Сьогодні не викликає здивування, що практично в кожному навчальному закладі, в кожній сім'ї знають це ім'я. Якої б галузі виховання не торкнувся, згадуєш, що цю проблему розв'язував Учитель з Павлиша, цю, сформульовану Вчителем Учителя А.Макаренком, він реалізував на практиці в сільській школі. Наш період становлення України як демократичної правової цивілізованої держави нагадує часи карколомних соціальних перетворень за життя і педагогічної діяльності наших видатних попередників. І тому їх педагогічна спадщина — джерело освітянської діяльності.

Вперше ім'я В.Сухомлинського прозвучало для нас як відкриття гуманістичної педагогіки радянських післявоєнних часів (кінця 50–х років) на лекціях М.Гусака у Черкаському педінституті, сподвижника новаторських ідей (Михайло Павлович і Василь Олександрович обговорювали проблеми освіти у листах. Це окрема тема.). Так, це був початок "відлиги" у суспільстві, коли в лекціях викладачів звучало: "я думаю, що...", "на мою думку..." Так от, на одному із занять з педагогіки Михайло Павлович сказав, що кожен з нас, хто присвятить своє життя освіті, повинен взяти за девіз кредо сільського вчителя з Кіровоградщини: "найбільшу цінність являють, звичайно, ті види діяльності, в яких внутрішні, духовні сили людини — її розум, почуття, погляди, переконання, воля — спрямовані на перетворення світу, на створення і примноження матеріальних багатств суспільства. Завдання школи полягає в тому, щоб створити умови для такої діяльності, сприяти виявленню активних духовних сил людини. Виховання духовних інтересів і запитів — це насамперед створення, забезпечення такого оточення, яке б сприяло розвитку суспільної, інтелектуальної, творчої активності учнів. Від цього значною мірою залежить досягнення усіх найважливіших виховних цілей радянської школи" [1, 7]. Сьогодні ми можемо з упевненістю сказати, будь–якої школи. Правий був наш викладач коли відбуваються зміни соціально–економічних умов життя суспільства, незмірно зростає соціальна роль школи як ідеологічного і навчально–виховного інституту, що істотно впливає на розвиток суспільства. Сучасна школа потребує конструктивних парадигм і технологій виховання, які б створювали умови для саморозвитку особистості в різних видах творчої діяльності. Зрозуміти новизну освітніх проблем, виробити обґрунтовану педагогічно доцільну програму дій формування діяльної особистості, вдосконалення системи виховної роботи в сучасних умовах допомагає ґрунтовний аналіз педагогічної спадщини В.Сухомлинського, реалізація продуктивних ідей видатного педагога двадцятого століття.

Освітяни Черкащини розуміють сутність неординарного явища педагогіки, яким є теоретична й практична спадщина Василя Олександровича Сухомлинського й намагаються використовувати її в своїй навчально–виховній діяльності.

Тон у пропаганді та впровадженні ідеї В.Сухомлинського "загальноосвітня школа — школа самореалізації особистості" "задали" Саннівська школа (директор О.Захаренко), Тернівська школа (директор Т.Дардан), Стецівська школа (директор Л.Білозерська). На базі цих шкіл обласне управління освіти і науки, інститут післядипломної освіти педагогічних працівників учать вчителів області бути "не тільки наставником, а й другом, товаришем" [2, 15]. Для викладачів і студентів Черкаського державного університету та Уманського педагогічного університету ці школи стали науковими лабораторіями з вивчення та апробації актуальних проблем сьогоднішньої школи (наприклад: перехід від авторитарного виховання до гуманістичного, яке базується на національних духовних цінностях; педагогічно доцільні умови самореалізації всіх суб'єктів педагогічного процесу — педагогів, вихованців, батьків; необхідність постійного духовного спілкування вчителя й учня — передумова формування емоційної культури, бо, як писав В.Сухомлинський, "людина була завжди й залишається дитиною природи, те, що ріднить її з природою, має використовуватися для її приучення до багатств духовної культури" [2, 17]; сільська малокомплектна (малочисельна чи малонаповнювана) школа — центр соціальноекономічного розвитку села та ін.). В цих університетах є певні структурні підрозділи (науково–методичні лабораторії, музеї, творчі групи), які досліджують педагогічну спадщину В.Сухомлинського, готують методичні поради освітянам для раціонального використання продуктивних ідей педагога. Так, в Умані з 1996 року успішно працює науково–дослідна лабораторія "В.Сухомлинський і школа XXI століття"; на базі закладів освіти Черкаської області проводилися педагогічні читання "В.Сухомлинський і сучасність" та науково–практична конференція "Сільська малокомплектна школа: проблеми, пошуки, досвід". Під керівництвом провідних науковців цих ВНЗ студентами, магістрантами, аспірантами виконуються курсові, дипломні та кандидатські роботи, які вносять певний науковий доробок у спільну справу освоєння творчої спадщини В.Сухомлинського.

Видатний педагог особливо велику увагу приділяв трудовому вихованню і професійній орієнтації своїх вихованців, школярів, починаючи зі "Школи радості" і до випускних класів. Він намагався переконати колег, що не все оцінюється матеріальними стимулами (розміром

платні), особливо на перших кроках професійної діяльності, більш важливими є перспективи подальшого духовного розвитку, задоволення від виконуваної праці. Це на чийсь погляд звучить архаїчно, проте саме близько 70% сьогоднішніх студентів ВНЗ і старшокласників стверджують правоту поглядів В.Сухомлинського. Так, важливі матеріальні блага, проте більш важливим є виявлення природних схильностей людини та розвиток застосування їх у повсякденній праці. Якщо у молоді не сформовано ставлення до праці як до духовного виміру, щоденної потреби особистості, значить допущені помилки у вихованні, своєчасно не знайдено шляхи взаєморозуміння педагога й вихованця. Ще в кінці 50–х років педагог зазначав, що "кожен вихованець вже в ранній юності повинен навчитися збагачувати інтелектуальний рівень будь–якої виконуваної ним праці, ніколи не зупинятися на досягнутому. Ми вирішуємо це завдання системою трудового виховання юнаків і дівчат, в основу якої покладено гармонійне поєднання активної мисленнєвої діяльності і фізичної праці. Кожне трудове завдання, яким би буденним і навіть з першого погляду непривабливим воно не було, являє здійснення цікавої інтелектуальної задумки, що містить елементи творчості. Розкриваючи сутність трудової діяльності як розумне, цілеспрямоване підкорення та використання сил природи ми навіюємо (сугестуємо) вихованцям думку про те, що в будь–якій фізичній праці є можливості для творчості" [1, 216–217]. Ця робота В.Сухомлинським і його колегами здійснювалась повсякденно: в різноманітті гуртків (в Павлиші їх було понад 70), під час праці разом із батьками і вчителями в полі, на будівельному майданчику, в майстерні. Така система давала учням змогу не тільки познайомитися з різними видами робіт, різними професіями, а й переконатись у їх цікавості, цінності. Школа Сухомлинського допомагала кожному учневі знайти свій інтерес, можливість для об'єднання зусиль рук і мислення.

Педагогічні колективи шкіл Черкащини, як і в Україні, добре сприймають ці ідеї Сухомлинського і навіть в наш економічно дуже скрутний час докладають максимум зусиль, щоб допомогти молодим людям зорієнтуватися в безлічі професій, які співпадають з їх інтересами і відповідають їх нахилам. Інфляція, занепад промисловості, банкрутство і безробіття не вічні. Нам треба думати про майбутнє, прийдешнє процвітання, яке досягається великими трудовими зусиллями працівників усіх професій. І бажано, щоб кожний на своєму місці приносив найбільшу користь у спільній праці.

Професіоналізм починається з дитинства: з інтересу, з любові до праці, з ознайомлення з видами праці і професіями, з розуміння своїх можливостей і уподобань. Щоб потім, коли молоді люди почнуть працювати, у них менше було розчарувань, відчаю, зневіри, менше спроб змінити вибрану професію.

Черкащина славиться своїми трудівниками, особливо в сільському господарстві. У нас багаті традиції трудового виховання в сім'ї, в кожній школі. Та й серед них є лідери. Це Мошенська середня школа Черкаського району, де працює заслужений учитель України, вчитель–методист В.Батрак, середня школа № 27 м.Черкас (вчитель–методист Г.Мельникова), середня школа № 23 "Берегиня" (вчитель–методист П.Ярошенко), Вербівська середня школа Городищенського району (вчитель В.Пащенко), Городищенська середня школа № 1 (вчитель А.Кріт), Червонослобідська середня школа № 2 (директор Г.Крапівіна) та ін.

Звичайно, взірцем не тільки трудового виховання, а й профорієнтаційної роботи з учнями 1–11 класів є Сахнівська середня школа Корсунь–Шевченківського району. Її почесний директор О.Захаренко (на жаль, він помер — 30.04.02 р.), народний учитель, академік АПН України і Росії, Заслужений учитель України приділяв цьому питанню, як і іншим, неослабну і повсякденну увагу. Ним на основі досвіду В.Сухомлинського розроблені етапи профорієнтаційної роботи для 1–4, 5–7, 8–9, 10–11 класів. Кожного року у всіх класах проводяться індивідуальні бесіди, анкетування учнів і батьків, бесіди–зустрічі з ветеранами праці, з майстрами своєї справи, молодими трудівниками, вечори "Захисти свою професію", екскурсії на заводи міст Корсуня–Шевченківського, Черкас, Києва. Багато випускників за час навчання в школі оволодівають основами 5–6–ти професій, які найбільш потрібні у рідному селі, обласному центрі.

В Сахнівській ЗОШ творчо реалізуються ідеї В.Сухомлинського, зокрема: застосування стимулів активної творчої діяльності для дітей і дорослих. Такими в Сахнівці є: стипендії за відмінні успіхи або особливі успіхи у вивченні окремих предметів, грамоти, подяки, призи за

активну участь у навчальному процесі і житті школи, за успіхи в олімпіадах, конкурсах, призи за щоденну ранкову гру–розминку, яка проводиться на кожній ранковій лінійці. Не менш важливі стимули: розповідь про учня чи сім'ю в шкільній багатотиражці або по місцевому телебаченні. Моральні, як і матеріальні, стимули, якщо вони не формально застосовуються, при будь–якому устрої відіграватимуть значну роль у житті школи і суспільства в цілому. Найбільшою винагородою за порядне життя сахнівчан стало занесення до двотомника "Енциклопедія шкільного роду (Автобіографічні дані, спогади, роздуми)", підготовленого і виданого О.Захаренком.

Відвідувачі обласного ярмарку педагогічних ідей, проведеного обласним управлінням освіти і науки, звертали увагу на десять невеличких книжечок на допомогу класному керівнику, випущених Сахнівською школою. В них — матеріали для проведення тематичних виховних годин або класних заходів з серії "Загальнолюдські цінності". Кожна добірка вміщує матеріали для вчителів школи, які вони використали при проведенні бесід, уроків чи годин класного керівника на відповідну тему. Ось лише назви добірок: Людина, Сім'я, Батьківщина, Праця, Знання, Культура, Мир, Соціальна Справедливість, Милосердя, Земля.

Міняються покоління, але школі завжди доведеться займатися боротьбою зі шкідливими звичками дітей і дорослих, завжди вчити доброти, милосердя, чесності, порядності й інших якостей людини цивілізованого суспільства.

У вестибюлі головного корпусу школи — фотографії випускників майже 4–х десятків років. Це історія школи в долях людей, що прожили в її стінах 10–11 років, що засвоїли ази загальнолюдських цінностей, зробивши їх своїм переконанням і совістю. Різні випускники Сахнівської школи, але об'єднує їх висока порядність, працелюбність і гордість за свою альма–матер. Кожному з них школа дала строгий наказ: не зрадити, не осоромити! Жодного випадку підлості. Жодного випадку лави підсудних. Це і є головний результат спільної роботи педагогів, громадськості, сім'ї з перетворення загальнолюдських цінностей у власні переконання і принципи життя.

Ідея В.Сухомлинського про виховання дітей на народних традиціях успішно реалізується в Малій академії мистецтв Стецівської ЗОШ Звенигородського району.

Директор школи заслужений вчитель України Л.Білозерська переконана, що школа сьогодні (чи сільська, чи міська) є твердинею, котра мусить захистити молоде покоління від сваволі телеекрана, який заполонено мотлохом цинізму, жорстокості, насильства. У МАМ щороку відкриваються за інтересами дітей нові відділення, такі як: гончарства, ручного ткацтва, взуттєвої справи, аппікації з соломи, сопілкарів. Неоціненну послугу надають учителям шкільні музеї (письменництва, гончарства, ткацтва, художньої творчості та малярства й ін.), в основу створення і діяльності яких покладено краєзнавчий принцип.

Напрями роботи, на які особливу увагу звертають в школі, перегукуються з павлиськими, наприклад:

- вивчення етнічного складу села;
- вивчення історії, заснування й заселення села;
- аналіз динаміки, чисельності, рухливості населення, причини переселення в інші місця;
- вивчення традицій, пов'язаних із виробничою сферою та господарством, транспортом;
- звичаї, обряди, релігії, жанри народної творчості.

Юні етнографи школи пишаються, що вони є гілочками роду, котрий створив прекрасні осередки народних промислів, краси.

В.Сухомлинський писав: "Виховання розумних, всебічно розвинених людей можливе лише тоді, коли діти, підлітки, юнаки використовують щодня не менше як 5–6 годин вільного часу за своїм бажанням (а бажання ці треба виховувати), на вибір. Бажання вчитися ніколи не згасає лише за тієї умови, якщо після уроків вихованець зайнятий творчою працею в гуртку, на пришкільній ділянці, в саду, читанням художньої і науково–популярної літератури" [3, 194–195].

В Смілянському інтернаті №2 (директор В.Гончаренко) взяли цю пораду вченого на озброєння. 18 гуртків ведуть педагоги школи, а 11 — працівники позашкільних установ і спонсорських організацій.

Відомий народний вислів "вік живи, вік учись" як стисла формула безперервної освіти особливо актуальний для вчителя. Адже відповідальні завдання нової національної школи

зможе виконати лише той педагог, який не тільки добре професійно підготовлений, а й здатний постійно, протягом усього життя підвищувати свою компетентність, удосконалювати професійну майстерність. Саме таким було розуміння безперервної педагогічної освіти В.Сухомлинського: "Через 3–5 років після закінчення вузу вчитель повинен знати в 3, в 5, в 10 разів більше, ніж знав він у перший рік своєї роботи. Якщо цього не буде, учні будуть приречені на зубріння і отупіння...", — писав великий педагог.

Велика робота з творчого використання спадщини В.Сухомлинського проводиться в К.–Шевченківському педагогічному училищі, Уманських педучилищі та педагогічному університеті, Черкаському державному університеті. Навесні 2002 року перед головним корпусом Черкаського державного університету студенти перших курсів усіх факультетів висадили близько п'ятисот кущів калини і троянд, продовжуючи традиції, започатковані у Павлиші та Сахнівці — "залишимо після себе землю красивою".

Атмосфера творчості була притаманна педагогічному колективу Павлиської середньої школи і сприяла появі нових форм роботи. Крім традиційних гуртків, дедалі частіше в практиці роботи шкіл з'являються об'єднання за інтересами, дискусійні клуби. Розпочатий у 1965 р. в Україні рух за розвиток МАН і НПУ, МАМ набув масового характеру. Саме демократична культура потребує від школярів відкритого висловлювання своїх думок, що ґрунтуються на їхньому життєвому досвіді і спостереженнях. Зростає роль діалогу, відпрацьовується механізм відповідей на запитання, що хвилюють учнівську молодь, адже без нього неможливо свідомо оволодіти духовними цінностями культури.

Аналіз педагогічної спадщини В.Сухомлинського та сучасного стану досліджень проблеми навчально–виховної роботи в закладах освіти Черкащини показав, що найбільш ефективно вони розв'язуються спільними зусиллями педагогів і батьків. Її результативність залежить від умілого використання різноманітних форм спільної діяльності. При цьому особливу увагу педагоги й батьки повинні зосереджувати на тому, щоб заняття за інтересами збагачували вихованців позитивним моральним досвідом, навчання сприяло виробленню у них уміння з громадянських позицій оцінювати одержані знання, явища та події в світі. Пошуки педагогічними колективами нових видів і форм виховання учнів, звернення до педагогічної спадщини В.Сухомлинського значно полегшують їхню працю, роблять її цікавою і захоплюючою, згуртовують колектив школи. Видатний педагог застерігав від механічного перенесення теоретичних проблем і практичних здобутків наших попередників, наполягав на вдумливому і творчому їх використанні в нових умовах.

І ще кілька слів про роль спадщини В.Сухомлинського. Є люди, перед світлою пам'яттю яких ми в глибокій пошані схиляємо голову. Таким залишився для нас Василь Олександрович Сухомлинський.

Ми глибоко переконані в тому, що у становленні нової прогресивної демократичної освіти незалежної України має відіграти важливу роль і педагогічний доробок видатного педагога–гуманіста В.Сухомлинського. Його педагогічна спадщина має різноплановий, багатоаспектний характер, а твори — це золотий фонд національної школи, педагогічної науки, перевірених часом практичних ідей, знахідок, розробок і рекомендацій.

Українська національна педагогічна скарбниця увібрала в себе такі живописні ідеї видатного мислителя, як єдність розумового, морально–етичного, трудового, естетичного, фізичного виховання дитини, зміцнення співдружності школи і сім'ї, піднесення ефективності управління школою, забезпечення наступності в усіх освітніх ланках.

Через всю практичну педагогічну діяльність В.Сухомлинського проходила ідея наступності і послідовності освіти дитини — від родинного виховання і до закінчення школи, ідея безперервної освіти протягом усього життя людини.

Як мудра порада педагогам нинішнім і майбутнім, звучать слова В.Сухомлинського: "виховуйте дітей знаннями", "знайте в сто раз більше, ніж даєте учням на уроках", "удосконалення педагогічної майстерності — це передусім самоосвіта", "справжній вихователь той, хто йде до вихованців із своїми яскравими думками, ідеями, переконаннями". Звернімося ж до цього джерела педагогічної мудрості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинский В.А. Духовный мир школьника. — М.: Учпедгиз, 1961. — 223 с.

2. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр.тв.: В 5-ти т. — К., 1977. — Т.3. — С.7–282.
3. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр.тв.: В 5-ти т. — К.: Рад.школа, 1976. — Т.1. — С.1–206.

Віра ПОЛІЩУК

ФУНКЦІОНУВАННЯ ШКОЛИ ЯК ВІДКРИТОЇ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ ПОГЛЯДІВ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Генезис розвитку виховного соціально–культурного середовища, взаємодії школи і середовища свідчить про існування різноманітних виховних підходів до вирішення цього питання.

У соціально–педагогічних експериментах Р.Оуена та Г.Песталоцці, незважаючи на відмінності в їх концепціях, була чітко визначена гуманістична спрямованість, намагання так організувати навчально–виховний процес, щоб він узгоджувався з життям дітей, їхніми потребами, турботами.

На початку XX ст. з ідеєю об'єднання всіх виховних можливостей суспільства виступив у Німеччині професор П.Наторп. Власне він прийшов до ідеї організації соціальної школи на основі інтеграції виховних сил суспільства. На думку П.Наторпа, школа повинна стати органічною складовою частиною соціального організму суспільства і виконувати свої навчально–виховні функції у взаємодії з життям народу. Школи "...повинні приєднуватися до господарських спільностей, товариств, утворити з ними організацію, що заснована на самокерівництві й самоконтролі, та охоплювати всі сторони народної культури". Мрія П.Наторпа про "союз громадян", який впливав би через народ на його культуру, на виховання кожної людини, була прогресивною [5, 355]. Прикро констатувати, але реальність така, що із розвитком імперіалізму погляди П.Наторпа були забуті. У США та Європі значного поширення набули педагогічні ідеї Дж. Дьюї. Школи майбутнього, за Дж. Дьюї, необхідно було органічно поєднати з соціально–економічними потребами суспільства, але з чітко визначеними класовими ознаками (школи для народу — це школи прагматичні).

Розвиток вітчизняної соціальної педагогіки пов'язаний з дискусією у філософській та соціологічній літературі з питань про соціалізм, його потенційні можливості у вихованні людини нового типу: людини–творця, людини–громадянина, людини–колективіста.

Заслуговує на увагу досвід соціальної педагогіки 20-х років, а саме: обґрунтування і розвиток методологічних засад взаємодії школи з соціальним середовищем; розробка нових методик, педагогічно обґрунтованих зв'язків із сім'єю, громадськістю, державою; участь школи у політичному житті та боротьбі; взаємодія школи з економікою регіону, піднесення духовної культури соціального середовища; зв'язок з творчою інтелігенцією, боротьба з безпритульністю, важковиховуваністю, участь у ліквідації безграмотності населення, піднесення фізичної культури школярів, усього населення.

Реалізація цих положень, їх практичний і теоретичний розвиток мали місце в діяльності Першої дослідної станції, керівником–засновником якої був С.Шацький. Важливим фактором, що впливає на розвиток дитини та її соціалізацію в суспільстві, він вважав діяльність суспільно–громадських організацій. Головною сферою діяльності школи, де відбувається її взаємодія з цими суспільними інститутами виховання, було визначено соціально–культурну роботу, а найважливішими її етапами визнані такі:

– встановлення тісних контактів із суспільними організаціями, які знаходяться в даній місцевості (профспілки, трудові комуни, кооперативи), залучення їх до роботи, консультація та педагогічна допомога їм у цій справі;
– залучення населення до різних форм роботи і створення відповідних товариств;
– пошук та вдосконалення форм взаємодії.

У 30-их роках робота педагогічних колективів шкіл була значною мірою переорієнтована. Школа все більше ставала центром навчальної роботи; виховна ж діяльність була перенесена за місцем проживання і мала нестабільний характер. Соціальні зв'язки школи

були в основному зорієнтовані на покращення навчально–виховного процесу в рамках школи. Проблеми соціальної педагогіки почали зникати зі сторінок науково–педагогічної літератури.

Власне тому педагогічні погляди В.Сухомлинського і його унікальний за своєю сутністю досвід педагогічної діяльності можна вважати серйозним проривом у відновленні й актуалізації питань функціонування школи як відкритої виховної системи.

Школа здійснює сукупність різноманітних видів педагогічної діяльності: навчання, виховання, додаткової освіти, допрофесійної підготовки, соціальної роботи з дітьми і їх сім'ями. Принцип відкритості ми трактуємо як особливий спосіб функціонування й організації діяльності школи як соціального інституту в активній взаємодії з соціальним і природним середовищем. Очевидно, що взаємодія школи і середовища може здійснюватися комплексно, тобто з усіх видів педагогічної діяльності школи, а може базуватись на окремих видах або одному з видів педагогічної діяльності школи.

Трактування школи як відкритої виховної системи дозволяє розглядати її як відкриту дидактичну систему, відкриту систему виховання, відкриту систему трудової підготовки, відкриту систему соціально–педагогічної роботи з сім'єю, відкриту соціально–педагогічну систему, а в цілому — відкриту систему соціалізації особистості.

Своєю педагогічною діяльністю, унікальним педагогічним експериментом у Павлиській школі В.Сухомлинський переконливо довів, що школа спроможна повною мірою виконувати покладені на неї функції тільки за умови тісної співпраці з усіма інституціями, соціальним оточенням, тобто за умови функціонування її як відкритої виховної системи. У трактуванні В.Сухомлинського школа повинна функціонувати таким чином, щоб створити оптимальні умови для повноцінного фізичного, духовного, інтелектуального розвитку і саморозвитку дитини.

У якості найважливішого компонента оптимального функціонування школи як відкритої виховної системи є збереження самоцінності дитини. Школа, на думку Василя Олександровича, повинна прагнути утверджувати самоцінність кожного періоду дитячого життя. Кожен віковий етап має своє незамінне значення у розкритті тих можливостей, які сензитивні власне для даного віку. У творах В.Сухомлинського знаходимо блискучі, вичерпні, багаті на конкретику характеристики кожного вікового періоду дитинства: дошкільний вік, молодший школяр, роки отроцтва, рання юність. Це передусім книги "Духовний світ школяра", "Серце віддаю дітям" та ін. Саме повнота повноцінного проживання кожного року життя є умовою гармонійного і своєчасного розкриття природних задатків.

Ж.–Ж. Руссо вперше висловив думку про те, що дитина — не маленький дорослий, вона інакше сприймає, відчуває, мислить, ніж доросла людина. І лише значно пізніше, коли виділилась в окрему галузь дитяча психологія, вчені різних країн довели це численними експериментами. В.Сухомлинський всією своєю педагогічною діяльністю демонстрував глибоке розуміння унікальності дитячого світу. Тонкий знавець дитячої психології, він звертав нашу увагу на те, що "діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність; у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу, в роки дитинства день здається роком, вічністю" [7, 8].

Важливим показником ефективності функціонування школи, оптимальності організації педагогічного процесу розглядається прагнення самого учня до росту та розвитку. Школа повинна допомогти довести цю тенденцію всіма наявними засобами до оптимального її вираження. Сформована в таких умовах особистість може найкраще знайти внутрішню та зовнішню цілісність світу і відобразити її у своєму мисленні, почуттях та діях. Завдяки цьому особистість буде найкраще підготовлена до життя в дусі сучасних вимог і в злагоді з природою.

Дуже цінною є думка педагога про потребу бути особливо уважним до тих дітей, які не виявили чітко виражених здібностей. У школі над Россю глибоко вірили в те, що "кожна людина може досягти майстерності в якій–небудь галузі праці, тож намагалися збудити творче начало і в таких дітей" [3, 135]. На думку видатного педагога, пошуки такого виду діяльності, який найбільше відповідає задаткам і здібностям учня, треба починати якомога раніше. Найголовніше — це захопити кожного вихованця своїм ділом, поєднати практичну діяльність з опануванням теоретичних знань [3, 137]. При цьому педагог керувався такими міркуваннями:

– кожна дитина здібна;

– кожна дитина повинна пізнати себе, знати свої нахили, здібності;
– педагог має знати дитину, її нахили, здібності і розвивати їх;
– на основі цього дитина під мудрим керівництвом вихователя самовдосконалюється, саморозвивається, самоутверджується.

Парадигма самореалізації передбачає вироблення в дитини уявлення про школу як про місце, де її прийматимуть такою, якою вона є — з її почуттями, думками, знаннями, великими й малими проблемами.

В.Сухомлинський не просто мріяв про таку школу самореалізації особистості — він її щоденно створював. Школа над Россю стала прикладом педагогіки толерантності, педагогіки гуманізму, педагогіки безмежної віри в неповторність кожної дитини, у її обдарованість, педагогіки талановитого вчителя–вихователя, який своєю звитяжною працею творить особистість.

Ліквідація страху, агресивного настрою, можливість вільного розумового розвитку є ключем для того, щоб подолати існуючі у звичайних школах суперечності між цільовими установками, орієнтованими на високу якість навчання, і потребою зробити школу для дітей більш гуманною та привабливою. Школа, у якій через розвиток креативності без особливого напруження покращується навчання, дає дітям радість переживання успіху, що, в свою чергу, стимулює розвиток творчості й підвищення якості знань. У результаті навчально–виховний процес набуває гуманного характеру, полегшує всім учням індивідуалізовані заняття для збереження цілісних взаємозв'язків у навчальному матеріалі.

Велика роль у реалізації проекту належить вчителю. Від нього вимагаються такі якості, як професіональна майстерність, різносторонні здібності, любов до своєї справи та дітей, педагогічний такт, терпіння і т.д. У функції педагога входить також вміння конструктивно організувати шкільне життя і позашкільну діяльність, партнерство у школі, класі; організація шкільного життя з врахування традицій різноманітних культур через такі форми роботи, як свята, урочини, поїздки, спільна творча діяльність.

"Віра в людину — величезна моральна сила, що втілює в собі саму суть відносин у нашому суспільстві. І в школі цю віру учитель повинен виявляти завжди і в усьому. Справжнім педагогом може вважати себе тільки той, хто в кожному вихованцеві бачить людину в майбутньому" [3, 119].

Василь Олександрович вважав, що вчитель має побачити "вогники, що кличуть до знання, до творчої праці" [3, 120]; із оптимізмом стверджував: "У кожної без винятку дитини розкриються її природні задатки, засяє її розум. Досягти цього високого ступеня морального і інтелектуального розвитку суспільства — наша мета" [3, 119].

Своєю педагогічною діяльністю він переконливо довів, що особистості учня та вчителя розкриваються всебічно як у колективі, так і поза ним. Василь Олександрович підкреслював, що кожний учень — член колективу — не втрачає своїх неповторних якостей як особистість, не губить їх і сам не губиться, не розчиняється в колективі: "Будь–який первинний і загальноосвітній колектив багатий на людей, що мають яскраві індивідуальні задатки, здібності, інтелект, обдарування. Майстерність виховання полягає в тому, щоб ці індивідуальні риси виявлялися у вольовій спрямованості особистості, в глибоко розвиненому людському достоїнстві, в палкому захопленні, в здоровому самолюбстві. Якщо глибоко вникнути у творчу лабораторію умілих вихователів, то можна помітити, що їхні зусилля, спрямовані на створення колективу, починаються, по суті, з відкриття і шліфування яскраво виявлених особистостей" [7, 439].

Співпраці сім'ї і школи В.Сухомлинський приділяв особливу увагу. У статті "Слово до батьків", в інших роботах він писав, що власне у сім'ї повинно починатися виховання у дітей любові, доброти, скромності, відповідальності, любові до праці. На думку Василя Олександровича, у взаєминах із дітьми потрібно уникати крайностей.

Василь Олександрович вказував на те, що дитина йде до 1 класу в сім років, але бажано, щоб вона вже з п'ятирічного віку перебувала у сфері виховного впливу школи. Педагогічний колектив керованої ним школи надавав великого значення моральній, інтелектуальній, естетичній обстановці, в якій перебуває дитина віком від двох до семи років, оскільки перші роки життя в розвитку дитини вирішальну роль відіграють люди, що оточують її, з усім багатством і багатогранністю людських відносин.

На думку В.Сухомлинського, шкільно–сімейне виховання не тільки дає змогу добре виховати молоде покоління, а й одночасно дуже важлива умова вдосконалювання морального обличчя сім'ї, батька і матері. "Без виховання дітей, без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально–виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства" [7, 14].

Розвиваючи різноманітні форми взаємодії і співпраці з середовищем, школа В.Сухомлинського наповнила навколишнє середовище педагогічним змістом. Організовуючи різноманітні види соціально–педагогічної діяльності (трудову, відпочинкову, туристсько–краєзнавчу, екологічну, спортивно–оздоровчу, художньо–естетичну та ін.), школа В.Сухомлинського перетворилася із місця навчання дітей в освітній, культурний, соціальний центр життя громади села.

Широкі соціальні зв'язки були зорієнтовані на особистісний розвиток кожної дитини, зміцнення її фізичного, морального, психічного здоров'я, успішне засвоєння досвіду старшого покоління, соціально–педагогічну підтримку і допомогу сільській сім'ї і всім жителям села. Відкрита школа разом із сім'єю, сільською громадою активно включилася у формування здорового мікроклімату в селі, організацію корисної діяльності з оздоровлення сільського життя, відродження народних традицій у вихованні, змінила на краще довкілля, духовно оновлюючи і збагачуючи його.

У своїй праці "Павлиська середня школа" педагог зазначає: "Найбільш повноцінне суспільне виховання — це, як відомо, шкільно–сімейне. Сім'я з її взаєминами між дітьми і батьками — перша Школа інтелектуального, морального, естетичного і фізичного виховання. Батько, мати, старші брати і сестри, дідусь і бабуся — перші вихователі дітей у дошкільному віці і лишаються ними, коли їхні вихованці пішли до школи. Духовне і морально–естетичне багатство сімейного життя — найважливіша умова успішного виховання дитини і в домашніх умовах, і в дитячому садку, і в школі" [7:4, 12].

Дослідження свідчать, що ефективна соціалізація особистості школяра — це великою мірою результат реальної взаємодії школи і середовища. У реаліях сьогодення в кожному сільському мікросоціумі, залежно від конкретних реалій, можуть функціонувати різноманітні моделі взаємодії школи і середовища, які відрізняються як за формою, так і за змістом. У сучасних умовах такі моделі допомагають успішно вирішувати проблеми сільського соціуму.

У праці "Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості" В.Сухомлинський також торкався питань виховання взаємин між особою і колективом за сприяння сім'ї та школи. Удосконалення, поглиблення суспільного характеру виховання означає не применшення, а посилення ролі сім'ї. "Гармонійний, всебічний розвиток можливий лише там, де два вихователі — школа і сім'я — не тільки діють одностайно, ставлячи перед дітьми ті самі вимоги, а є однодумцями, поділяють ті самі переконання, завжди виходять з тих самих принципів, не допускають ніколи розходжень ні в меті, ні в процесі, ні в засобах виховання" [7:1, 86].

Вчений наголошував, що ця проблема також належить до однієї з найскладніших і найважчих. Оскільки взаємозалежності педагогічних явищ у наші дні дедалі ускладнюються, завдання, які висуває життя перед школою, стають настільки складними, що без високої педагогічної культури всього суспільства і насамперед сім'ї зусилля вчителів, якими б значними вони не були, виявляться недостатньо ефективними. Всі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, всі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, вкорінюються у сім'ю, особливо на тлі сучасних суспільно–економічних контрастів; виховання правильних взаємин і розвиток особистості залежить насамперед від того, якими людьми постають перед дитиною мати й батько, як пізнаються людські стосунки і суспільне оточення на прикладі батьків.

Функціонування школи як відкритої виховної системи утверджує пріоритетність оздоровчих функцій школи. За своєю суттю діяльність Сухомлинського — вченого, вчителя — це своєрідна "лікувальна педагогіка". На багато років він випередив сучасне прагнення відокремити турботу про фізичне і психічне здоров'я дітей як спеціальне завдання школи. В книзі "Серце віддаю дітям" він писав: "Я не боюсь повторити: турбота про здоров'я — це найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне

здоров'я, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили" [7:3, 103]. Та чимало педагогів і зараз вважають розкішшю рахуватися із дитячим самопочуттям, емоційним станом дитини. Ніби це привілей дорослого світу — посипатися на свій настрій, ставлення до когось або когось, а школяр має бути завжди готовим виконувати будь–яку вимогу вчителя.

Функціонування школи як відкритої системи передбачає розширення її функцій у сфері виховання, освіти, розвитку особистості, її соціального захисту. Реалізація поглядів В.Сухомлинського про функціонування школи як відкритої системи сприяє тому, що, окрім традиційних — виховної, освітньої, розвиваючої, соціалізуючої, школа починає виконувати соціально–педагогічну, соціально–терапевтичну, соціально–профілактичну, соціально–культурну і охоронно–захисну функції.

Відкритість у роботі школи В.Сухомлинського позитивно вплинула на весь педагогічний процес. Більш різноманітними і цікавими стали уроки (ширше використовувався місцевий матеріал з краєзнавства, історії і культури села, місцевого господарства, екології навколишнього середовища); шкільне життя збагатилося співпрацею з населенням; підвищилась педагогічна культура населення, що також позитивно вплинуло на кінцевий результат навчально–виховного процесу; сім'я активніше почала брати участь у створенні культурно–освітнього середовища, що оточує дитину.

Насичуючи сільський освітній простір суспільно цінною інформацією, здатною впливати на свідомість громадян, рівень їх мислення і освіченості, школа В.Сухомлинського сприяла поширенню нових знань і підвищенню культурного рівня середовища. Пройшли позитивні зміни в характері ставлення дітей і дорослих до базових соціальних цінностей: повага до людей, праці, природи, до ближнього. Чітко простежується динаміка залученості школярів до різноманітних видів культурно–відпочинкової, соціальної, екологічної, благодійної діяльності за місцем проживання. Поліпшилась соціально–психологічна обстановка в селі. Жителі села почали більш активно включатися у виховну роботу з дітьми, сприяти поліпшенню соціально–педагогічних умов населеного пункту.

Робота школи у відкритому середовищі передбачає і управління педагогічним потенціалом середовища. Школа прагне оволодіти педагогікою активної соціальної дії, залучаючи дітей, дорослих до участі в житті свого села, прийняття рішень і їх виконання. При цьому школа опирається на виховний потенціал сім'ї, позитивні моральні, інтелектуальні, творчі сили сільського соціуму.

Гуманізм педагогічної системи Сухомлинського, його концепція виховання особистості ґрунтується на положенні про самоцінність людини, її праві на свободу і гідність як неповторної індивідуальності. Педагог висунув і розвинув концепцію відносної автономії конкретної особистості, її права на вибір, що базується на власній совісті. Власне тому, за нашим глибоким переконанням, не буде перебільшенням вважати В.Сухомлинського великим, талановитим провідником і реалізатором ідеї функціонування школи як відкритої виховної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борищевський М. Про виховання особистості // Початкова школа. — 1999. — №9. — С.11–15.
2. Гурьянова М. П. Сельская школа и социальная педагогика: Пособие для педагогов. — Мн.: Амалфея, 2000. — 448 с.
3. Калинков Г. Про діяльність сім'ї і школи // Початкова школа. — 1998. — №9. — С.19–21.
4. Савченко О. Товариство послідовників Василя Сухомлинського // Початкова школа. — 1998. — №9. — С.1–5.
5. Коваль Л.Г., Зверєва І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка / соціальна робота: Навч. посібник. — К.: ІЗМН, 1997. — 392 с.
6. Кузь В.Г. Педагогіка В.О. Сухомлинського — педагогіка XXI століття // Педагогіка і психологія. — 2000. — №1 (26). — С.113–120.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. — К.: Рад. школа. — 1976–1977.

Алла МЕЛЬНИК

ПРО "ШКОЛУ" ДЛЯ БАТЬКІВ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Ідеал родинного щастя в українській народній педагогіці яскраво висловив І.Котляревський: "Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона..." Вдумаймося в оце велике й багатогранне поняття — згода в сімействі. У чому вона полягає? "У глибокому благородстві, красі людських взаємовідносин", — стверджував В.Сухомлинський. "Ще в ранньому дитинстві людина повинна пройти велику школу тонких, сердечних, людяних взаємовідносин. Ці відносини — найголовніше моральне багатство сім'ї!". "На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи" — відзначав великий педагог.

У процесі родинного виховання потрібна правильна і цілеспрямована організація впливу на дитину, оперта на великі педагогічні знання. Тому В.Сухомлинський не тільки проповідував потребу педагогічної освіти батьків, а й практично її здійснював.

Щоби по справжньому організувати виховання в родині, треба максимально використовувати кращі здобутки народної педагогіки.

З цією метою нами організувано "Школу для батьків з питань народознавства і сімейного виховання". На першому занятті знайомимо батьків з досвідом роботи нашої школи з цих питань, намічаємо і обговорюємо план роботи класу–родини на 3 роки: складання родинного дерева та вивчення родоводу сім'ї, визначення тематики свят та участь членів сім'ї у них та ін.

Справжньою школою виховання щедрості, душевності і чуйності є сім'я: "ставлення до матері, батька, дідуся, бабусі, братів, сестер є випробуванням людяності", — писав В.Сухомлинський [3, 241]. А справжнє виховання приходить із належним оволодінням батьками сучасними педагогічними знаннями, вивченням власних родоводів, традицій своєї родини.

З метою підвищення ефективності занять використовуємо лекції, бесіди, відкриті уроки, куди запрошуються батьки, бабусі, дідусі, інші члени родини. "Всі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю [1, 6]. В.Сухомлинський був переконаний, що успіху у вихованні поколінь можна досягнути тільки спільними зусиллями сім'ї і школи.

На уроках читання, де присутні й батьки, звертаю увагу на особливості поетичного мовлення, на багатозначність слова "сім'я" і фантазую з дітьми на тему семи, цих своєрідних "родин" у природі: семи барв веселки, семи днів у тижні, семи нот у музиці і т.д., складаю з дітьми міні–твори, казочки, оповідання. У кінці уроку зачитую учням невеликі, лаконічні, з великим виховним потенціалом тексти про родину, які від імені їх однолітків пишуть майстри слова (Марія Чумарна "Родина").

Все на світі народжується з маленької зернини, з насінини. І наша сім'я народжується з малого сім'ячка. Це — любов моїх тати і мами. Вони кажуть, що я для них найдорожчий, бо найменший, а мені дорогі всі сім "я" в нашій родині — дідусь та бабуся, тато, мама, мій братик і сестричка. Семеро добрих людей, що люблять одне одного, разом дружно трудяться. А ще пам'ятають, що всі ми одного роду. Бо на одній землі народилися, одним рідним словом освятилися.

Розмову про сім'ю, родину, родинні традиції, любов і повагу між її членами не завершую на уроках, а продовжую на родинних зустрічах і святах. Родинне свято — подія в класі. Це підсумок великої роботи усіх членів родини: батьків, матерів, бабусь і дідусів, дітей і вчителя. На святі "Яка сім'я — такий і я", яке я проводила зі своїми школярами, учнями 3 класу, були присутні не лише батьки, а й бабусі, дідусі, інші члени родини.

На моє запитання "Коли народилася ваша сім'я?", діти всі дружно відповіли: "Коли тато і мама одружилися". Далі веду розмову з ними, як із дорослими людьми, запитуючи, чому батьки одружилися? "Бо любили одне одного" — відповіли діти. "А що таке любов?" — запитую дорослих. — Чи замислювався хтось над цим словом?"

Розповідаю дуже давню легенду, яку записав В.Сухомлинський від бабусі Марії — дивовижної і мудрої людини.

Було це дуже–дуже давно...

Коли Бог створив світ, він навчив усіх живих істот продовжувати рід свій — відтворювати собі подібних. Поселив Бог чоловіка і жінку у полі, навчив їх будувати курінь, дав чоловікові в руки лопату, а жінці — жменю зерна.

– Живіть і продовжуйте рід свій, а я прийду через рік, подивлюся, як тут у вас.

Приходить Бог з архангелом Гавриїлом рівно через рік. Приходить рано–вранці, на сході сонця. Бачить, сидить чоловік і жінка біля куреня, перед ними дозріває хліб на ниві, поряд з ними — колиска, а в колисці дитина спить. А чоловік і жінка дивляться то на червоне небо, то в вічі одне одному. І у ту мить, коли очі їхні зустрілися, Бог побачив у них якусь невідому силу, незбагненну красу. Ця краса була прекрасніша від неба і сонця, землі і пшеничного поля — прекраснішою за все.

– Звідки ж взялася ця краса і що воно таке? — запитав Бог.

– Це любов, — сказав архангел Гавриїл.

Бог подивився на людей і сказав:

– З цієї миті ви почнете старіти. А я прийду через 60 років і подивлюся, що залишиться у ваших очах.

Прийшов Бог з архангелом Гавриїлом через 60 років. Бачить, замість куреня стоїть хата рублена, на пустирі сад виріс, сини поле орють, дочки пшеницю жнуть, а онуки на лузі граються. Під хатою старий і старенька, дивляться то на червону ранкову зорю, то одне одному в очі. І побачив Бог у очах у чоловіка і жінки красу ще могутнішу і вічнішу. Побачив не тільки Любов, а й Вірність.

І подумав Бог: "А на що ж перетвориться любов, коли люди почнуть помирати?"

Прийшов він ще через 3 роки. Бачить, сидить чоловік над маленьким надгробним горбочком, очі в нього сумні, але в них ще могутніша, незбагненна людська краса. Уже не тільки Любов, не тільки Вірність, а й Пам'ять Серця.

– Людино, я всесильний, — промовив Бог. — Я можу виконати будь–яке твоє бажання. Що ти у мене попросиш?

– Залиши мені це почуття назавжди, — промовила людина.

– Добре! Хоч ви перетворюєтесь після смерті у жменьку пороху, я залишу безсмертною вашу Душу, а з нею це святе почуття. Бережіть його і передавайте дітям, онукам, правнукам. А я буду оберігати справжню людську любов.

І передається це святе почуття від діда–прадіда онукам, дітям. Передається з покоління в покоління, з роду в рід. Ось тому і старі люди кажуть, що на любові і світ тримається. Так, на любові до найрідніших людей, найтеплішого батьківського двору.

Але за щоденними турботами ми не маємо часу висловити щирі слова подяки одне одному, найстаршим і найменшим членам своєї родини. Ось тому я вирішила провести цілу низку свят, присвячених родині: "Літа на зиму повернули", "Бабусю рідненька, ти все в світі знаєш", "Материна молитва і з дна моря підійме", "Мій тато", "Мій оберіг — моя родина". Я впевнена, що в тяжкі години розпачу й розчарування єдиним порятунком для кожного є щира розмова з найріднішими людьми — батьком і матір'ю. І скільки б нам років не було, ми залишаємо усе і линемо до рідної домівки, у рідне гніздо, до своєї родини на щиру розмову.

Якщо ми хочемо, щоб наші діти виростали справжніми людьми, вміли відчувати найтонші душевні порухи рідних людей, їх потрібно виховувати ще змалку. "З перших днів перебування дитини в школі ми пробуджуємо в неї добрі почуття — сердечність, чуйність до внутрішнього світу іншої людини. Чим менша дитина, тим легше пробудити в неї добрі почуття", — писав В.Сухомлинський.

Особливо вагомий вклад у виховання дітей вносять представники старшого покоління – бабуся і дідусь. У душах онуків вони на все життя залишають помітний слід. Хіба можна уявити дитинство без бабусиної чи дідусевої казки! "Найближчою людиною в роки ранньої юності, — згадував В.Сухомлинський, — була для мене бабуся Марія — чудова людина, якій я зобов'язаний усім, що увійшло в мою душу гарного, чесного, мудрого".

На святі "Літа на зиму повернули" бабусі і дідусі діляться з онуками своїми секретами кулінарії, народної медицини, розповідають їм легенди, бувальщини, бабусі–поетеси пишуть для них вірші. А діти, у свою чергу, дарують їм пісні, танці, ніжні і теплі слова. Згадують і тих

дідусів і бабусь, які пішли у вічність, вшановуючи їх пам'ять хвилиною мовчання. "Треба утверджувати в дитячих серцях не тільки життєрадісні почуття, а й почуття печалі. Навчити радіти і насолоджуватися щастям — справа неважка. Набагато складніше виховати чуйність до горя, печалі. А без цієї чуйності не може дорожити людина й щастям", — писав В.Сухомлинський.

Багато оповідань, переказів присвятив педагог цим мудрим порадникам — бабусям і дідусям, які з дітьми ми читали й обговорювали: "Бабуся Мотря й Андрійко", "Комірчина для дідуся", "Мамо, чому це на могилі сміття лежить?" та ін.

Ось одне із них, яке я розповіла на святі дітям, їх батькам, усім присутнім:

У Олі була прабабуся Марія, їй було за 90. Багато шляхів вона виходила своїми ногами, виростила 3 синів і п'ятьох дочок, виняньчила 30 онуків і 5 правнуків. І ось бабуся злягла у ліжко. Вона помирала. До її смертного одра приходили один за одним сини, дочки, онуки і правнуки. Приходили прощатися.

Бабусине ліжко стояло біля вікна. За вікном співали птахи, пурхали метелики. Коло самого вікна звила своє гніздо ластівка. Бабуся Марія розповідала Олі, як ластівка будує гніздечко, виводить пташенят. Оля весь час питала:

– А чи скоро пташенята будуть виглядати з гнізда?

– Скоро... Через кілька днів...

І ось мама навчила Олю, як прощатися з бабусею, і пояснила, що бабусі більше не буде. Оля розуміла, але змиритися з тим, що любої людини більше не буде, було над її силу, і вона тихо плакала.

– Прощайте, бабусю, — вимовила Оля слова, яких навчила її мама, і поцілувала суху, зморщену руку.

І в цю мить, коли Оля це сказала, з ластівчиного гнізда виглянуло жовтороте пташеня, глянуло цікавим оком на людей.

Оля підвела голову, і очі її, з яких текли сльози, усміхнулися. Усміхнулась і бабуся.

– Прощай, Олю, — тихо мовила вона, — люби життя.

У хлопчиків і дівчаток виступили сльози на очах. Як добре, що їм стала зрозуміла мова почуттів — не треба слів, без слів зрозуміло, що говорить серце.

Активна допомога старших членів сім'ї — бабусь і дідусів, аж ніяк не дає підстави батькам самоусуватися від своїх прямих обов'язків як вихователів, у батька і матері місія особлива. У сім'ї ж, де між батьками панують згода, доброзичливість, поступливість, взаємна допомога, турбота і співчуття, діти постійно відчувають тепло домашнього вогнища, вони пишаються своїми батьками і загалом почуваються щасливими. Батьки для дітей — найближчі і найдорожчі в усьому світі люди. Вони для них перші і найголовніші взірці чуйності і турботливості.

Сухомлинський вважав напрочуд важливим завданням сім'ї і школи формування у вихованців моральної готовності до батьківства і материнства. "Адже через два десятиріччя наш малюк приведе до школи свого сина і буде разом з нами міркувати про те, як його краще виховати" — писав він.

Могутня духовна сила виховання закладена в тому, що діти вчаться дивитися на світ очима батька, вчаться у батька поважати, шанувати матір, бабусю, жінку, людину. Хіба можуть діти залишитися байдужими до мам, коли на святі "Мій тато" вони разом з батьками співають пісні, дарують квіти, довідуються, що в результаті великого кохання мами і тата народилися вони — доньки і сини.

А з яким хвилюванням читають чоловіки дружинам вірші, в яких висловлюють бажання мати у родині не лише доньок, а й синів.

Народи мені сина,
Козака народи,
Щоб на мене був схожий,
Як дві краплі води.
Щоб любив Україну,
Її небо і твердь,
У життя був закоханий

І невгадає смерть.
Народи мені сина —
Ворогам на біду,
Україні на щастя,
На її майбуття.
Хай продовжить він батька
Неспокійне життя,
Буде схожим на мене,
Як дві краплі води.
Народи мені сина,
Козака народи!

"Слово! Яка у ньому велика сила. Як добитися того, щоб слово виховувало?" — запитував В.Сухомлинський. Лише одне добре слово може творити чудеса. А коли їх кілька, який слід вони залишають у душах, серцях дружин, коли їхні чоловіки у присутності дітей, гостей говорили їм ось такі слова:

Дорогі наші дружини, доброторці у сім'ї. Чи є такі слова, такі почуття, щоб сказати про все добро, яке ви зробили для нас, для наших дітей. Скільки сліз, горя, безсонних ночей було на вашому шляху. І все це заради того, щоб почували ми і наші діти: є у нас сім'я, є родина, є берегиня домашнього вогнища.

Незмірною залишається ваша доброта у ставленні навіть до "невдячних чоловіків". Ви простіть нас, любі, за те, що ми приносимо вам інколи прикрощі, викликаємо роси сліз на ваших добрих очах. Ми навіть забуваємо привітати вас у день, коли народили ви нам доньку чи сина. Нехай ці скромні квіти викличуть посмішку, яка так прикрашає ваші стомлені жіночі обличчя.

А вдячні дружини і доньки подарували своїм чоловікам вишиті сорочки і звернулись до них з такими словами: "Нехай ці вишиванки оберігають вас від усього лихого, не дають передчасно постаріти і зачерствіти вашій душі".

Після таких родинних свят я помічала, що дівчатка і хлопчики стають м'якшими, добрішими, людянішими; зникає розв'язність, грубість, а очі їхні світять великим щастям від того, що є у них найрідніші люди, які люблять і дбають про них, — батько, мати, бабусі і дідусі, є у них сім'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. — К.: Освіта,1985. — 308 с.
2. Сухомлинський В.О. Моральні заповіді дитинства і юності. — К.: Рад. школа,1985. — 137 с.
3. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1966. — 300 с.
4. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. — К.: Рад. школа, 1982, — 271 с.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. — К.: Рад. школа, 1987. — 300 с.
6. Сухомлинський В.О. Листи до сина. — К.: Рад. школа, 1982. — 77 с.
7. Сухомлинський В.О. Чиста криниця. — К.: Веселка, 1993. — 287 с.

Лариса ТКАЧУК

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ПОЗИТИВНОЇ САМООЦІНКИ ДИТИНИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Дитинство — це ціла країна, це особливий дитячий світ, який В.Сухомлинський образно назвав "казковим палацом". І якою буде ця країна — світлою і радісною чи похмурою і сумною — залежить від дорослих, переважно від батьків. "Перше, з чого дитина починає пізнавати світ, — це ласкава материнська усмішка, тиха колискова пісня, добрі очі, лагідні обійми. Якби світ увесь час дивився в душу дитини ласкавими очима матері, якби все, що пізніше зустріне вона на своєму життєвому шляху, було таким добрим і лагідним, як добра мати, — в світі не було б ні горя, ні злочинів, ні трагедій..." [5, 417].

"Дитинство, — разом із тим зауважував видатний педагог, — найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє,

неповторне життя. І від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму й серця з навколишнього світу, — від цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк" [10, 15]. А тому надзвичайно важливо, щоби батьки усвідомлювали покладену на них відповідальність за захист і збереження дитячого світу, становлення та розвиток соціально зрілої особистості.

Саме в сім'ї безперервно, година за годиною, протікає процес виховання глибинних основ особистості, її людяності, духовності. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я — це джерело, водами якого живиться повноводна ріка нашої держави.

Виховний потенціал сім'ї є набагато вищим за потенціалом від будь–якого найпрестижнішого навчального закладу; бо ж хіба може вплив школи (яким би він не був) зрівнятися з тим, що може дати постійний душевний контакт батьків з дитиною — вся атмосфера отчого дому.

"Є в світі десятки, сотні професій, спеціальностей, робіт: один будує залізницю, другий зводить житловий будинок, третій вирощує хліб, четвертий лікує людей, п'ятий шиє одяг... Та є в світі найуніверсальніша — найскладніша й найблагородніша робота, — наголошував Василь Олександрович, – єдина для всіх і водночас своєрідна і неповторна в кожній сім'ї – творення людини" [2, 411].

"Найболючішим, найпекучішим питанням, яке ставлять батьки, є питання: "Як? Як виховувати? Як знайти гармонію батьківської любові й вимогливості? Як дати дітям щастя?" — писав він у своїй роботі "Батьківська педагогіка" більше 30–ти років тому. Це ж питання турбує батьків і сьогодні, адже кожні батько й мати хочуть бачити свою дитину розумною і кмітливою, морально й естетично вихованою, інтелектуально і фізично достатньою для самостійного життєтворення.

Чи стане дитина достойною, щасливою людиною, чи принесе своїм життям щастя іншим людям — залежить від того, які основи закладуть батьки, чи зуміють осяяти життя дитини любов'ю, повагою і справедливістю — таку відповідь дав батькам у своїх працях В.Сухомлинський.

Вчені стверджують, що у кожного в житті є свій психологічний сценарій, який закладається ще в дитинстві: або переможця, або невдахи, хоча більшість людей знаходиться на золотій середині. Що робити батькам, щоб їхня дитина виросла переможцем?

І знову знаходимо відповідь у Василя Олександровича: треба допомогти дітям зробити перші кроки сходинками до успіху і не запізнитися, адже "почуття гордості, яке переживає дитина, коли досягає успіху в улюбленій справі, — перше джерело самосвідомості, перша іскра, що запалює в душі дитини вогник творчого натхнення, а без натхнення, без радісного піднесення і відчування повноти сил немає людини, немає глибокої впевненості в тому, що вона посяде гідне місце в житті" [10, 253].

Вивчення біографій видатних людей (великих удачників у різних видах діяльності) свідчить про наявність у них спільних якостей і рис: оптимізм, сміливість, самостійність, сильна воля, працелюбність, наполегливість, віра в свої сили, в свій успіх (не зважаючи на невдачі, невизнання), а також незалежність (від чужої думки — перш за все) й уміння спілкуватися.

В.Сухомлинський, довівши необхідність врахування природи самої дитини як на етапі визначення програми її розвитку, так і у підборі методів виховного впливу, висловлює впевненість, що "кожна людина може досягти вищого ступеня всебічного розвитку — стати неповторним творцем не тільки матеріальних, а й духовних цінностей, — якщо в ній розкрити її задатки, обдарування, талант" [4, 88]. Людина була і завжди залишається дитям природи, і те, що ріднить її з природою, слід якнайефективніше використовувати: "Чим більшим колом знань треба буде оволодіти, тим більше треба буде рахуватися з природою людського організму в період бурхливого росту, розвитку і становлення особистості — в роки дитинства" [10, 17].

Педагог наголошував: "Немає дітей обдарованих і необдарованих, талановитих і звичайних. Обдаровані, талановиті всі без винятку діти" [4, 96]. Дійсно, від природи всі психічно здорові діти наділені певними задатками, хоча й різними за характером і величиною. Ця думка видатного педагога має експериментальне підтвердження. Відомий американський психолог в

галузі визначення здібностей та інших якостей особистості А.Анастазі з цього приводу пише: "З дослідницькою метою 49 дітей з двох п'ятих класів оцінювались за 19 показниками... окремих здібностей... Коли за кожним критерієм було виділено п'ять кращих учнів, вони разом складали 92% групи". Зрозуміло, якщо показників було б взято більше, то відсоток найбільш здібних у певній галузі, певне, наблизився б до 100%. Звідси справедливість висновку, який робить Анастазі: "майже кожний хоча б у чомусь перевищує середній рівень" [1, 172].

Але "зерна індивідуальних задатків, здібностей, нахилів, обдарувань... починають виблискувати лише тоді, коли їх осяєш світлом знань, науки, культури, допитливої і наполегливої праці" [8, 55], а тому з тих сімей, де про розвиток дошкільнят зовсім не дбають, діти приходять до школи з дуже обмеженими здібностями, педагогічно запущеними. На основі власних спостережень Василь Олександрович доходить висновку, що "...розуміння окремими дітьми своїх обмежених можливостей в інтелектуальному розвитку є причиною їхнього небажання вчитись. Людина вже в дитинстві відчуває себе ніби неповноцінною. Цього не повинно бути! Кожна людина вже в роки дитинства й особливо в отроцтві й ранній юності повинна осягнути щастя повноти свого духовного життя, радості праці й творчості " [9, 73].

Вченими виявлено, що найважливішими чинниками, що стимулюють талант, є виключно позитивна атмосфера, підтримка батьків щонайменше протягом 10–ти років дитинства, а також їхній активний вплив. Таким чином, без високої оцінки здібностей та підтримки батьків здібності можуть не розвиватися. Батьки повинні бути впевнені в здібностях дитини. В них має жити переконання, що зусилля їхніх дітей не минуть даремно, тоді це переконання автоматично перейде до дитини. У період молодшого шкільного віку формується ставлення дорослих до дитячої неординарності, а отже, оцінка дитиною власних можливостей.

Висока самооцінка — це "крила щастя, успіху". Людина з низькою самооцінкою наперед "прогнозує" свою поразку, навіть віддає те, що належить їй, майже без боротьби. Вона постійно залежить від чужої думки, пристосовується, вважає себе недостойною.

Біографії великих людей доводять, що діти стають тим, чого від них вимагають або що їм дає середовище й обставини. Як правило, невдахою стає дитина, яка в сім'ї знаходиться "на задньому плані", про яку мало піклуються як про особистість, її думкою та потребами нехтують. Дитина не відчуває себе вагомою, сильною, успішною. В неї виробляється звичка ставити своє "Я" на останнє місце і зневажливо до себе ставитись, і з цим вона переходить у доросле життя. "Немає нічого небезпечнішого для сім'ї, для школи, для моральної повноти життя нашого суспільства, ніж дитина — стражденна, нещасна — на руїнах своєї віри" [5, 417], — наголошував видатний педагог і радив батькам не забувати похвалити дитину, заохотити її.

Між низькою самооцінкою і низькою самореалізацією існує прямий зв'язок. Для розвитку здібностей необхідною є навіть не адекватна, а трохи завищена оцінка дитячих можливостей. У такому разі дитина матиме запас сил, стикнувшись із несподіваними труднощами. До таких труднощів дитину треба готувати раніше, підтримувати її віру у власні здібності.

Якщо вимоги батьків завищені, теж може формуватися комплекс невдахи. Це той випадок, коли в дитини з'являється стійке відчуття нездатності виправдати очікування. Можливі два шляхи розвитку ситуації: або дитина продовжує вчитися й працювати понад силу, але не буде цим задоволена, бо робитиме це не на благо собі, а щоб відповідати ідеалу, щоб її любили; або опускає руки, мовляв, все одно не зробить так, як того від неї хочуть, то ж навіщо робити. Такі люди згодом, щоб виправдати свою бездіяльність, звинувачують у всіх невдачах кого завгодно, замість того, щоб врешті взяти відповідальність за своє життя у власні руки, виявити хоч якусь активність для його поліпшення.

А тому не треба вимагати від дітей бути вундеркіндами і не висловлювати своє невдоволення не найвищими балами. Треба просто частіше говорити: "Молодець. Я радий за твої успіхи. Упевнений, що наступного разу буде краще". Це своєрідний допінг, "аванс", і дитина сама намагатиметься не допускати поганих оцінок. І найголовніше — не забувати дати зрозуміти дитині, що ми любимо її не за оцінки та зразкову поведінку, а просто тому, що вона у нас є.

Коли в сім'ї негаразди, досить часто злість зганяють на найбезпомічнішому — на дитині. Вона не може відповісти, "дати здачі". Отож, не принижуймо дитячу гідність. А як же бути, якщо дитина повелася негарно? Треба сварити її вчинок, а не її саму.

Найпоширеніша форма звертання дорослого до дитини, коли треба внести корекцію в її поведінку, — зауваження. Більшість батьків свою педагогічну (а точніше непедагогічну) активність виявляє саме у зауваженнях, намагаючись вкласти в них побільше претензій, докорів, доган, заборон, наказів, їдкої іронії. Коли на людину з усіх боків сиплються осуди, це може похитнути навіть високу самооцінку, а що вже казати про невпевнених у собі людей.

Ще один спосіб зробити дитину в майбутньому невдахою — постійно контролювати і давати накази. Адже постійними претензіями, вказівками можна замордувати й дорослу людину. І дуже часто агресивні зауваження батьків перетворюють рідну домівку для дитини на "суміш штрафбату зі спідчим кабінетом", а це або викликає протест і конфлікти, або породжує людину безвільну, таку, якою маніпулюватиме хто завгодно.

Тому В.Сухомлинський радив батькам поєднувати у вихованні контроль і турботу з повагою, вимогою відповідати за свої вчинки, доторкатися до дітей ніжно і ласкаво. "Виховання ласкою — це утвердження самоповаги. Я не вірю в успіх покарання, в якому є хоч крапина приниження людської гідності. А це приниження саме й починається там, де щось недобре, що є в дитини, виставляють напоказ, вивертають дитячу душу. Я не вірю в покарання, якщо воно вражає в серце, залишає біль, відкладається в пам'яті образою. Страшно уявити собі людину з одерев'янілим і озлобленим серцем, виховану за допомогою "моральної палиці", в ролі керівника. Та бездушність, безсердечність, отупіння бюрократа, який нерідко ми з подивом і огидою спостерігаємо в житті, — це і є отруйні плоди озлобленості й черствості, посіяних у роки дитинства.

До почуттів дитини треба торкатись ласкою і добром... Чим більше тонкості й тактовності в цій сердечній сфері взаємовідносин, тим чутливішою стає дитина, підліток до поганого в самому собі, тим більше прагне бути кращим" [7, 357].

Відчуття самоцінності кожної дитини може сформуватися лише в атмосфері, де:

– сприймаються будь–які індивідуальні відмінності;
– любов виявляється відкрито;
– помилки слугують для набуття нового досвіду;
– спілкування відверте й довірливе;
– правила поведінки не перетворюються на заскорузлі догми;
– особиста відповідальність і чесність кожного є основою взаємин;
– домінують схвалення й підтримка.

Дитина, яка формується за цих умов, має позитивну самооцінку, тобто:

– відчуває себе значимою і потрібною;
– поважає й цінує інших людей;
– відкрито виявляє свої почуття;
– проявляє терпимість, співчутливість, справедливість;
– вміє приймати самостійні рішення;
– не боїться помилитися;
– не соромиться звертатися за допомогою до дорослих;
– довіряє людям;
– вірить в успіх;
– не впадає у відчай при невдачах.

У своїх працях В.Сухомлинський неодноразово наголошував, що схвалення, заохочення добрих вчинків сприяють розвитку позитивної самооцінки, і закликав батьків не забувати підтверджувати її, схвалювати кожне зусилля, кожен успіх дитини, а не лише остаточні результати, адже "лише той хоче стати кращим, хто вже пережив радість успіху" [3, 237].

І на завершення пригадаймо давню притчу. Молода жінка, що чекала свого первістка, прийшла на пораду до старого мудреця. Вона запитала, як треба виховувати дитину, щоб та виросла розумною і мала інші чесноти. Старець, подивившись на жінку, відповів їй, що вона вже запізнилась. Отже, починати треба з себе.

Найвідповідальніший обов'язок у житті — бути батьками. Батьками не можна бути "не насправді". Це і є батьківська педагогіка у найширшому розумінні цього слова. Має рацію Василь Олександрович, коли писав: "радість батьківства можна порівняти з радістю садівника, який роками копав землю, оберігав деревце від холоду й спеки, вирощував його, ночами не спав і, нарешті, побачив плоди праці своєї.

Виховання дітей — це віддавання духовних сил. Людину ми творимо любов'ю..." [2, 413].

Ми повсякчас повинні пам'ятати, що діти потребують батьківського доброго слова, материнської ніжності, родинного тепла, нашої мудрості, терпіння і сильної волі. Тож торкаймося ласкою дитячого серця, бережімо людську гідність, утверджуймо в людині повагу до самої себе, виховуймо переможців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анастазі А. Психологическое тестирование: В 2-х т. // Перевод с англ.— М.: Педагогика, 1982. — Т.2. — С.172.
2. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка // Вибр. твори: В 5-ти т. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.410–414.
3. Сухомлинський В.О. Виховання і самовиховання // Вибр. твори: В 5-ти т. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.229–239.
4. Сухомлинський В.О. Людина неповторна // Вибр. твори: В 5-ти т. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.80–96.
5. Сухомлинський В.О. Мікроклімат вашого дому // Вибр. твори: В 5-ти т. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.414–418.
6. Сухомлинський В.О. Народний учитель // Вибр. твори: В 5-ти т. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.239–255.
7. Сухомлинський В.О. Не бійтесь бути ласкавими // Вибр. твори: В 5-ти т. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.347–359.
8. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибр. твори: В 5-ти т. — Т.4. — К.: Рад. школа, 1976. — С.7–390.
9. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. твори: В 5-ти т. — Т.1. — К.: Рад. шк., 1976. — С.55–206.
10. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори: В 5-ти т. — Т.3. — К.: Рад. школа, 1977. — С.7–279.

Ярослав КІЧУК

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ І ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Сучасний етап становлення суверенної України актуалізує питання створення правової держави, зумовлює пріоритетність освіченості і правової культури особистості — бази досягнення соціального консенсусу.

Втім науковцям (Ю.Догайло, Л.Кузьменко, М.Подберезський, М.Фіцула та ін.) доведено, що значній частині сучасної учнівської молоді властиві правовий нігілізм та інфантилізм, що не сприяє її позитивній соціалізації. Намагання визначити ефективні підходи до забезпечення результативності ціннісно-правового виховання призвело до творчого осмислення ідей, що містить педагогічна спадщина В.Сухомлинського. З огляду на пріоритетні виховні завдання сучасної учнівської молоді важко переоцінити в цьому плані, зокрема, такі ідеї видатного педагога:

1. Співвідношення моралі і права, яке висвітлено ним у численних працях ("Народження громадянина", "Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості" та ін.), має підґрунтям струнку філософію морально-правового виховання. В.Сухомлинський дає власне розуміння поняттю "моральне зло", виявом якого вважає байдужість, провину, злочин. Причиною правопорушень, на його думку, є "елементарне моральне невігластво" [1, 11]. "Майбутній носій лиходійства народжується з малого — начебто! — а саме з того, що людина, яка скоїла злочин, — спочатку незначний! — набуває первинний досвід беззаконня..." [1, 103].

Зазначені положення В.Сухомлинського дозволяють виокремити провідну ідею: через піднесення авторитету сім'ї–родини, посилення вимогливості до особистості, через утвердження небайдужого ставлення оточуючих до щонайменших виявів її протиправної поведінки можна забезпечити ефективне ціннісно–правове виховання. "Якщо ви бажаєте, щоб ваш син не вступив на недобру путь злочинства, — вважає педагог, — виховуйте в нього вміння любити людину — рідних і близьких" [1, 102]

2. У педагогічній спадщині В.Сухомлинського домінує судження про взаємозалежність, взаємозв'язок і взаємозумовленість двох найбільш близьких аспектів виховання — громадянського і правового. На його думку, саме "громадянські почуття, хвилювання, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність — це основа людської гідності" [2, 197]. Найбільш відповідальним у цьому плані він вважає молодший шкільний вік, "коли у свідомості дитини формуються початки понять про добро і лихо, справедливість і несправедливість, честь і безчестя".

Ці положення видатного педагога дозволяють спрямувати педагогічні зусилля, враховуючи взаємовплив специфічного змісту, форм, методів на соціально–правову зрілість особистості.

3. Розуміння і звеличення В.Сухомлинським гідності особистості дитини складає гуманність його педагогіки. "Якщо маленькій дитині не вдається повернути віру в добро і справедливість, — вважає педагог, — вона ніколи не зможе відчути людину в собі, зазнати почуття власної гідності" [3, 17]. Особливої значущості останнє набуває, якщо йдеться про виховання дітей–сиріт або дітей із вадами фізичного і психічного характеру. Тут, на думку В.Сухомлинського, потрібні "чуйність і лагідність — тобто та духовна сила, яка спроможна вберегти дитяче серце від огрубіння..."

Отже, визначаючи пріоритети ціннісно–правового виховання сучасної молоді, варто по–новому оцінити актуальність вищезазначеного положення при осмисленні, зокрема, Конвенції про права дитини, розуміючи, що саме у період дитинства людина потребує найбільшої уваги і захисту.

4. Відомо, що ставлення особистості до правових явищ може бути різним: позитивно–активним, зацікавленим, скептичним, прагматичним, цинічним і т. ін. Через акт оцінно–установчого порядку можна судити, наскільки оцінка, яку дає особистість правовим явищам, є правильною, адекватною, в чому саме вона полягає. Остатнє і відображає очевидний емпіричний факт: правосвідомість "законослухняних" громадян і правопорушників є різною. Зрозуміти це дозволяє творчий доробок В.Сухомлинського. Так, на його думку, "ніколи не вдається викорінити злочинність серед неповнолітніх, поки не зникне така риса педагогічної неосвіченості, як образа" [4, 2].

Таким чином, творче запозичення ідей із педагогічної спадщини В.Сухомлинського сприятиме розробці ефективної педагогічної технології правового виховання учнівської молоді сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. — К.: Рад. школа, 1976.
2. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. — М.: Молодая гвардия, 1971.
3. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. — К.: Рад. школа, 1969.
4. Сухомлинский В.А. Этюды о коммунистическом воспитании. — М.: Народное образование, 1967.

Ганна БАС

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАННЯ В ПРОФІЛЬНІЙ ПІДГОТОВЦІ СІЛЬСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Цінними ідеями з питань індивідуального навчання учнів, профільної підготовки та на її основі професійної підготовки та вибору професії збагатив педагогічну теорію і шкільну практику видатний педагог–практик В.Сухомлинський. Він підкреслював, що індивідуальне навчання покликане дати кожному учневі можливість пізнати радість праці, радість успіху в навчанні. Ця думка повинна утримувати вчителя від виставлення поганих оцінок; потрібно

оцінювати тільки позитивний результат розумової діяльності учнів. "Немає такої людини, в якій, образно висловлюючись, не було б закладено самою природою сім'я могутнього паростка індивідуальних нахилів, здібностей. У підлітковому віці усвідомлення своїх індивідуальних нахилів має незбиле значення. Кожен підліток уже добре розуміє, що до вивчення одних предметів у нього кращі здібності, до вивчення інших гірші" [1, 324].

Питання індивідуальної предметної, профільної спрямованості В.Сухомлинський розглядав у нерозривній єдності з питаннями самонавчання, самоосвіти та самовиховання. В своїй роботі "Сто порад учителеві" в "Останній пораді — по секрету" В.Сухомлинський зауважує, "що справжнє виховання — це самовиховання" [2, 654]. В педагогічних творах він виклав свої думки–судження з досвіду роботи Павлиської середньої школи про підготовку учнів до вибору профільного навчання та майбутньої професії як до важливої ідеї формування громадянського обов'язку та людської гідності, уміння віддавати трудовій діяльності всі сили свого розуму, всі свої здібності. Він вважав: "Громадянськість — це насамперед відповідальність, обов'язок — та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалові" [1, 429].

В.Сухомлинський підкреслював, що один із найтонших секретів виховання — це зуміти побачити, знайти, відкрити громадянський ідейний зміст улюбленої праці учня. Пробудження думки про те, якій професії надати перевагу, — писав Василь Олександрович, — утвердження думки про вибір спеціальності — це важлива сторона ідейного виховання. Завдання школи і батьків — дати кожній дитині щастя цього вибору. "Дати людині щастя улюбленої праці — це означає допомогти їй знайти серед багатьох життєвих доріг ту, на якій найяскравіше розкриваються індивідуальні творчі сили і здібності її особистості" [1, 174].

На виконання цих завдань спрямована "Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті", в якій звертається увага на створення умов для розвитку кожної особистості як громадянина України, на самовдосконалення, саморозвиток особистості, формування активної громадянської та професійної позиції [1, 174].

Державною національною програмою "Освіта" (Україна XXI століття) визначена стратегія розвитку освіти на найближчі роки та перспективу. Серед пріоритетних напрямків та шляхів удосконалення загальної середньої освіти, соціальних економічних і виробничих відносин регіонів значне місце відводиться сільській школі.

Перехід нашого суспільства до ринкових відносин, розвитку різних форм власності, формування ринку праці, залучення широких верств населення до підприємницької діяльності в сфері бізнесу, створення фермерських господарств вимагають певних змін у змісті загальної освіти та підготовки молоді до професійної діяльності.

В навчальних планах, програмах, підручниках Міністерство освіти й науки України передбачає інваріантний компонент (фундаментальний, теоретичний) і варіативний компонент (профільний, практичний, регіональний), який дає можливість учителям реалізувати програму відповідно до місцевих умов, особливостей кожного регіону України.

Практичне вирішення вибору учнями профільного навчання на сучасному етапі неможливе без науково обґрунтованого змісту освіти, оптимального співвідношення інваріантного та варіативного компонентів з метою запровадження профільної підготовки з поглибленим вивченням предметів та вибору майбутньої професії.

Під профільною спрямованістю змісту загальноосвітніх дисциплін ми розуміємо формування в учнів знань, умінь і навичок, які можна застосовувати в профільній підготовці у практичній діяльності, у виробництві, в побуті, в житті, та виборі майбутньої професії. Посилення профільної спрямованості навчально–виховного процесу сьогодні стає можливим у зв'язку з розробкою нових стандартів загальноосвітніх знань учнів середньої школи, зменшенням питомого вмісту фундаментальних та теоретичних знань, якими повинен опанувати її випускник, і, відповідно, збільшенням долі практичних та прикладних знань, умінь і навичок через залучення учнів до профільного навчання. Завдання профільного навчання, в свою чергу, висувають певні вимоги до якості загальних знань учнів з основ наук, які, як правило, сьогодні не задовольняють, оскільки зміни у змісті профільного навчання учнів набагато динамічніші, ніж такі зміни у змісті загальної освіти учнів середньої школи. Тому виявлення шляхів і засобів посилення профільної спрямованості змісту загальноосвітніх

дисциплін через органічну єдність фундаментального і практичного компонентів у змісті освіти, теоретичного і практичного, через тісний взаємозв'язок загального і профільного навчання має підвищити якість як загальної, так і профільної підготовки сільських школярів.

Подальший розвиток загальноосвітньої школи неможливий без інтеграції знань, диференціації та індивідуального навчання учнів. Однак середня загальноосвітня школа не враховувала в недалекому минулому генетичні і соціальні основи індивідуальності учнів. І лише тепер вони почали враховуватись, з'явилися нові форми навчання в ліцеях, коледжах, гімназіях, до яких зараховують учнів відповідно до нахилів, здібностей, покликання та бажання. За рахунок інтеграції знань можна суттєво скоротити обсяг фактичної інформації, подолати перевантаження школярів, зекономити час, який доцільно використати для поглиблення знань окремої групи учнів класу в галузі, яка їх цікавить. Таким чином, інтеграція знань, диференціація та індивідуальне навчання учнів тісно пов'язані між собою. Завдання індивідуального навчання можуть бути вирішені за умови застосування в школі більш гнучких навчальних планів і програм, із врахуванням індивідуальних особливостей учнів, національних, регіональних, місцевих умов, специфічних умов сільської школи. В зв'язку з цим збільшується можливість вибору учнями школи, в якій вони мають бажання вчитися, вибору профільних груп за інтересами, профільних класів, рівня оволодіння знаннями з базових предметів.

Однак на даному етапі проблема профільного навчання вирішується незадовільно. Профільних шкіл, класів, диференційованих профільних груп мало. Причин багато, а саме: недостатня підготовка вчителя, відсутність в багатьох випадках необхідної матеріальної бази, навчально–методичного забезпечення, дидактичних матеріалів, кількості годин, відведених на поглиблене вивчення біології, фізики, хімії, математики, факультативних курсів, додаткових занять на вивчення предметів природничого циклу.

Але слід віддати належне, що навіть в складних умовах фінансової кризи, сукупності гострих економічних проблем, відсутності фінансування, соціальної незахищеності сільської школи та її працівників передові вчителі, директори шкіл, ентузіасти своєї справи зберегли ці форми диференціації, позитивні традиції минулих років і сьогодні ведуть творчі пошуки відновлення і запровадження забутої форми диференціації — профільного навчання. Так, педколектив Красилівської школи Ставищанського району Київської області не тільки зберіг традиції минулого, а й створив ліцейний клас, а в 1991 році вся школа одержала статус ліцею сільськогосподарського профілю. Дирекція ліцею, педагогічний колектив не зупинились на досягнутому, а ведуть творчі пошуки створення самостійного агротехнічного центру з метою допомогти іншим школам району, об'єднавши при цьому пайові сертифікати (3,6 га кожний) всіх співробітників агротехнічного центру, щоб зміцнити матеріальну базу, розширити та поглибити профільне навчання. Районний відділ освіти Ставищанського району підтримав ініціативу педагогічного колективу і розробив нову систему проектно–модульної профільної підготовки шкільної молоді в межах адміністративного району з єдиною матеріальною базою та доповненням старшої школи III–го ступеня годинами, знятими з інваріантного компонента освіти, та розширенням варіативного компонента освіти агротехнічного профілю.

Заслуговують на увагу творчі пошуки педагогічного колективу Білозірської школи Василівського району Запорізької області в системі профільного навчання. Школа має спеціалізацію художнього профілю (кераміка, графіка, розпис, вишивка), розвиває і запроваджує новітні технології, прагне створити модульно–розвивальну систему профільного навчання.

Позитивний досвід має і Тужилівська школа № 30 I–II ступеня Калуського району Івано–Франківської області. Профільне навчання здійснюється в навчально–виробничих майстернях, які виробляють продукцію, ведуть бізнесову діяльність, відкрили власну справу і поповнюють матеріальну базу школи.

Таким чином, профільна підготовка сільських старшокласників має потенціальні можливості створення і розвитку фермерських господарств, малого приватного бізнесу, підприємницької діяльності, відкриття власної справи.

Цікавий досвід диференційованого профільного навчання має Новопокровська сільська гімназія Солонянського району Дніпропетровської області, яка відкрита в 1993 році за напрямками: гуманітарний (українська мова та література) та природничий (математика,

фізика, біологія, хімія). Прийом учнів з 15–річного віку — за співбесідою. При гімназії здійснюється професійна підготовка шоферів–професіоналів, вихователів дитячих установ, бухгалтерів, кравців, медичних сестер. При гімназії є гуртожиток на 180 місць, їдальня на 400 місць, шкільний клуб, автокомплекс. Базою для підготовки вихователів є місцевий дитячий садок, для підготовки медичних сестер — база місцевої лікарні, для підготовки бухгалтерів — централізована бухгалтерія гімназії. Крім орієнтації на окремі профілі та здійснення поглибленого вивчення навчальних предметів, ведуться творчі пошуки організації професійної підготовки та застосування нових технологій навчання і самоосвіти. Навчальний процес проводиться з комп'ютерною підготовкою. Гімназія підтримує зв'язки з Криворізьким педагогічним інститутом, Дніпропетровським агроуніверситетом, Нікопольським медучилищем, Дніпропетровським педучилищем.

Навчальний план складається на основі базового навчального плану середніх загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання. Державний компонент і його предмети є обов'язковими. Предмети за вибором є обов'язковими для гуманітарного напрямку — українська мова і література; для природничого — вибірково обов'язковими є математика, фізика, біологія, хімія, інформатика.

З предметів профільного навчання читаються спецкурси "Стилістика рідної мови", "Народознавство", "Основи екологічних знань", спецкурси з математики, інформатики, фізики, латинської мови, економіки. Проводяться додаткові заняття з обдарованими учнями, індивідуальна робота та консультації з відстаючими учнями.

Новизна і масштабність завдань у галузі освіти на сучасному етапі висувають нові вимоги до педагогічних кадрів. Сучасний педагог повинен бути творчою особистістю, володіти найефективнішими педагогічними технологіями, постійно підвищувати педагогічну майстерність. Вчителі гімназії, які викладають предмети природничого циклу (математика, фізика, біологія, хімія), працюють над посиленням профільної спрямованості змісту цих дисциплін, розкриваючи роль природничих наук у розвитку різних галузей народного господарства, зокрема сільськогосподарського виробництва.

При вивченні біології в 10–му класі, зокрема теми "Екологічні системи" біогеоценозів, агроценозів, учителі біології формують в учнів уявлення про абіотичні й екологічні фактори та їх вплив на розвиток сільськогосподарських рослин, розглядаючи докладно екологічний стан ґрунтів місцевого господарства Дніпропетровської області; розвивають вміння аналізувати, вирішувати проблеми, сприяють формуванню екологічного світогляду, залучають учнів до самостійного творчого пошуку.

Учителі хімії з метою посилення індивідуальної профільної підготовки планують уроки рольової гри, на яких залучають кожного учня в процес активного засвоєння знань, а також розвивають можливості застосування набутих знань у практичній діяльності. При проведенні практичних робіт у профільних групах учителі практикують написання учнями професіограм із переліком знань, умінь і навичок, посадових обов'язків спеціалістів різних професій, зайнятих у хімічному виробництві, зокрема агрохіміка, інженера–технолога, лаборанта хімічної лабораторії, апаратника хімічних підприємств і т.п.

На таких уроках розв'язуються задачі виробничого змісту, учні знайомляться з професіями сучасного села. Цьому сприяє вивчення майже всіх тем шкільної програми. Важливим аспектом посилення профільної спрямованості хімії є включення екологічних проблем у процес вивчення хімії (парниковий ефект, кислотні опади, промислові викиди в атмосферу, забруднення річок, водойм тощо). При цьому встановлюються міжпредметні зв'язки. У класах, де навчаються медичні сестри, велика увага звертається на елементи фармахімії, зокрема при вивченні тем: "Аміни", "Амінокислоти", "Складні ефіри", "Жири", "Спирти", "Вуглеводи". Ці теми також пов'язуються з хімізацією в тваринництві, рослинництві, при виготовленні білково–вітамінних препаратів. Учителі хімії працюють і над тим, щоб змінити психологію учнів у їх спілкуванні з природою, виховувати культуру природокористування, оформувати екологічне мислення, розвивати почуття особистісної відповідальності за збереження біосфери. Завдання морально–етичного порядку узгоджується з вирішенням завдань естетичного виховання учнів засобами хімії як науки про природу.

Для посилення індивідуального навчання як засобу формування пізнавальних, прикладних, профільних, професійних інтересів старшокласників у процесі вивчення загальноосвітніх дисциплін природничого циклу нами в експериментальних класах і групах на основі вивчення інтересів, нахилів, здібностей, мотивів, психофізіологічних особливостей учнів регулярно заповнювались разом з батьками, починаючи з 8 класу, психолого–педагогічні картки–характеристики пізнавальної, профільної професійної спрямованості старшокласників. У характеристиці зазначалось, як виконуються спеціальні індивідуальні навчально–пізнавальні завдання учнями, які успіхи в профільній підготовці, які результати довготривалих педагогічних спостережень, записувалися висновки бесід з батьками, учителями, шкільними психологами, керівниками шкіл. Динаміка формування профільної професійної спрямованості, зміст характеристик періодично обговорювалися з батьками в сім'ях та на класних зборах.

Обговорюючи характеристику, старшокласники набували навичок самоаналізу своїх, здібностей, самооцінки власних можливостей, уміння і придатності докласти їх до певної професії та уміння критично оцінювати свої дії. Це сприяло їх самовихованню, розвитку бажання виховувати в собі якості, необхідні для успішного виконання майбутніх трудових, професійних обов'язків. В усіх експериментальних класах і групах помітно підвищилась успішність учнів, їх громадянська активність. На основі даних характеристики складався план індивідуальної роботи з учнями. Такий план індивідуальної роботи зі старшокласниками за картою–характеристикою з формування пізнавальних, прикладних, профільних, професійних інтересів сприяв продовженню проведення індивідуальної роботи і в позаурочний час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. — Т.1. — К.: Рад. школа, 1976. — 654 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. — Т.2. — К.: Рад. школа, 1976. — 670 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті: Проект "Освіта". — 2001. — 24–31 жовт. (№60–61). — С.2–4.

Віра МЕЛЕШКО

ПЕДАГОГІКА В.СУХОМЛИНСЬКОГО У ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Повноцінний розвиток систем освіти в сільській місцевості неможливий без творчого використання спадщини української класичної педагогіки. У цьому контексті вимагає особливої уваги вивчення та використання наукових надбань відомого українського педагога В.Сухомлинського, який залишив багату скарбницю у педагогічній теорії і практиці.

З огляду на сьогодення для сучасного загальноосвітнього закладу в умовах реформування та розвитку аграрного сектора економіки країни важливим є раціональне використання досвіду В.Сухомлинського з проблем організації та управління індивідуальним навчанням школярів, що мешкають у сільських населених пунктах.

Потребують глибокого аналізу його численні праці присвячені специфіці та проблемам сільської школи. Вагомим і корисним для керівника сільської школи може бути досвід управлінської діяльності видатного педагога, який значну частину свого життя забезпечував керівництво педагогічним колективом. Аналізуючи педагогічну спадщину В.Сухомлинського, можна знайти відповіді на численні запитання, пов'язані з управлінською діяльністю керівника сільського загальноосвітнього навчального закладу.

Мистецтво й майстерність навчання і виховання, за визначенням В.Сухомлинського, полягає в тому, щоб, розкривши сили і можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці не залежно від того, за якою формою вона здобуває освіту, "вчитель має знати і відчувати, що на його совісті — доля кожного учня, що від його духовності і душевного багатства залежить розум, здоров'я, щастя людини, яку виховує школа" [2, 245].

Відповідно до педагогічної системи В.Сухомлинського, всебічний розвиток особистості включає низку взаємозв'язаних компонентів, серед яких важливими є: розумове, трудове, моральне виховання. Це є підтвердженням того, що увага В.Сухомлинського загострювалась на проблемі всебічного розвитку особистості кожної дитини, а це вимагає гуманізації навчання,

врахування інтелектуальних, психічних, фізичних та індивідуальних особливостей кожної дитини. Перед тим, як говорити про індивідуальне навчання дітей, варто з'ясувати, які вимоги ставить керівник до вчителя. На наш погляд, перш за все враховується його характер, професійні та комунікативні здібності. Педагог, який індивідуально працює з дитиною, мусить володіти набагато більшим обсягом знань та задовольняти вимоги, які передбачені спільною угодою, складеною між батьками та школою. Мешканці найменших сільських населених пунктів, найвіддаленіших сіл добре розуміють значення освіти, тому учитель, який забезпечує навчальний процес з окремим учнем, повинен бути компетентним не тільки у викладанні окремого предмета, а й глибоко знати суміжні з даним циклом, добре володіти інформацією в галузі державної політики щодо розвитку освіти, соціальних проблем, основ сільськогосподарського виробництва та ін.

Проблеми індивідуального навчання набули поширення у період демократизації суспільства та час оновлюючих процесів, що відбуваються в галузі освіти. Це обумовило виникнення ряду нових і складних проблем в системі управління цим процесом.

Одним із провідних принципів управління будь–яким процесом є зв'язок теорії з практикою. Цей принцип був пріоритетним у діяльності В.Сухомлинського. Нові управлінські відносини формуються на основі гуманізму, взаєморозуміння, взаємоповаги, співдружності та співробітництва. Докорінно змінюються відносини субординації між учасниками навчально–виховного процесу, якими за Положенням про загальноосвітній навчальний заклад є: педагоги, батьки, учні [1]. Крім того в основу управління індивідуальним навчанням покладено принципи демократизації та гуманізації. Такий підхід сприяє соціалізації дитини, її адаптації у соціальному просторі. З цього приводу В.Сухомлинський писав: "У людини її людські риси формуються тільки тому, що з першого подиху свого життя вона — істота суспільна. Суспільна сутність людини проявляється у її відносинах, стосунках, взаєминах з іншими людьми" [2, 448].

Поряд з проблемами організації індивідуального навчання та підготовки учнів сільських населених пунктів до повноцінного життя в сучасному суспільстві особливого значення набуває проблема управління навчально–виховним процесом.

Особливостями системи управління індивідуальним навчанням є:

– єдність державних та особистісних інтересів;
– визначення завдань індивідуального навчання та його взаємозв'язок із завданнями школи;
– визначення змісту індивідуально–колективного навчання, його структури та методики проведення;
– розробка посадових обов'язків педагогів, що здійснюють індивідуальне навчання.

З огляду на особливе значення та умови здійснення індивідуального навчання важливо передбачити чітку його організацію та системний контроль за цим процесом, передбачити шляхи поєднання з груповими та колективними формами навчання. При проведенні індивідуальних занять виникає можливість для особистісного виявлення, розвитку інтересів та здібностей. Педагог, що забезпечує навчальний процес, виконує роль координатора взаємодії та консультанта чи помічника, який спрямовує учня на самореалізацію в умовах індивідуального навчання.

При складанні індивідуальної програми спільної діяльності учителя та учня розробляється план її реалізації, тижневої циклограми особистої зайнятості; режиму робочого тижня.

З огляду на необхідність створення умов здобуття освіти шляхом індивідуального навчання велика відповідальність покладається як на учителів, так і на керівника загальноосвітнього закладу, що функціонує у сільській місцевості.

В цьому разі враховується середовище, в якому виховується дитина:

1) розробляється модель особистої готовності учителя до педагогічної діяльності;

2) створюються умови, які б максимально відповідали санітарно–гігієнічним вимогам;

3) забезпечуються умови для особистісного розвитку дитини, її здатності до самоосвіти, саморозвитку, самопізнання своєї індивідуальності, готовності до творчої життєдіяльності;

4) створюються умови для оволодіння педагогом новими технологіями та інструментарієм проведення індивідуального навчання.

Справжнім навчанням вважав В.Сухомлинський це індивідуально–творчий розвиток кожної дитини, яка відчуває себе активно діяльною лише за умови, коли пізнавальна праця у процесі навчання захопить її емоційну сферу. Щоб дитина охоче вчилася, її інтелектуальне життя ні в якому разі не повинно обмежуватися лише запам'ятовуванням, заучуванням та відтворенням знань з метою подальшої перевірки їх учителем. За рекомендацією В.Сухомлинського варто дотримуватись важливих вимог та закономірностей: "чим більшим обсягом знань учень оволодіє, тим більше повинні застосовуватися раніше здобуті знання" [5, 422].

Роль педагога, який працює з учнем поза межами учнівського колективу, лише частково організовує навчально–виховний процес, полягає у спрямування і коригуванні його діяльності. У здобутті освіти за індивідуальною формою значну роль відіграють батьки, проте учитель несе відповідальність за зміст і якість навчально–виховного процесу, його відповідність державним програмам. Педагог має бути добре інформований про можливості та потреби дитини, інтереси і здібності. В цьому разі важливими є думки В.Сухомлинського про те, що наслідок виховання полягає в тому, щоб людина думала сама про себе, замислювалась над запитанням: що в мене гарне, а що погане? Процес самонавчання та самовиховання є надзвичайно складним і вимагає систематичної уваги батьків, учителя та керівника школи.

Розв'язання проблем індивідуального навчання передусім вимагає послідовності дій педагога:

- планування діяльності із засвоєння знань, умінь і навичок;
- визначення способів самостійного вивчення матеріалу;
- самоорганізації діяльності (раціональний розподіл етапів діяльності, оптимальне використання часу, розподіл зусиль в процесі діяльності);
- саморегулювання діяльності на основі аналізу та самоаналізу, внесення коректив, врахування рекомендацій;
- контроль та самоконтроль діяльності;
- аналіз результатів навчальних досягнень учня, зіставлення їх, порівняння з попередніми та з визначеною метою;
- виявлення та аналіз недоліків, з'ясування їх причин;
- проектування перспектив та нових завдань.

Роль педагога в процесі індивідуального навчання неможливо перебільшити. Як зазначає Василь Олександрович, "людська природа може розкритися повною мірою лише тоді, коли в дитини є розумний, умілий, мудрий вихователь" [5, 420].

Ці вимоги значно поглиблюються стосовно учителя, який працює з учнем індивідуально. В.Сухомлинський акцентував увагу на тому, що вчитель повинен вміло, переконливо, аргументовано доносити до учнів основи знань, а не бути лише звичайним інформатором. Особливу роль вчений відводив як особистісним рисам характеру, так і науковим знанням педагога, без яких не можна забезпечити високий рівень навчально–виховного процесу. Найважливішим показником педагогічної діяльності вчителя В.Сухомлинський вважав професіоналізм. Учитель повинен зацікавити учнів глибиною своїх знань, різноманітністю інтересів, високою ерудицією, здатністю до творчого пошуку, і цей аргумент є особливо вагомий в умовах індивідуального навчання. Як уже зазначалось, ефективність індивідуального навчання, що здійснюється поза межами шкільного колективу, значною мірою залежить від умов сімейного виховання, де провідна роль належить батькам.

В.Сухомлинський, виходячи із практики своєї багаторічної роботи, стверджував, що без турботи про педагогічну культуру батьків неможливо вирішити жодного завдання навчання і виховання. Поради В.Сухомлинського дуже актуальні для батьків, діти яких навчаються індивідуально. Наприклад, цінною є така порада: "За моїм глибоким переконанням, педагогіка повинна стати наукою для всіх — і для вчителів, і для батьків. І ми прагнемо дати кожному з батьків мінімум педагогічних знань. Для цього в нас існує батьківська школа, куди батьки записуються за два роки до зарахування їх дитини до школи, відвідуючи потім заняття до закінчення середньої школи". Завданням батьківської школи передбачалось, "щоб теоретичні знання, яких набувають у батьківській школі, кожний батько, кожна мати співвідносили з духовним життям своєї дитини... Без батьківської школи ми не уявляємо повноцінного шкільного виховання" [4, 43].

У невичерпному джерелі педагогічної спадщини В.Сухомлинського можна знайти й інші цінні поради для керівника сільської школи, який здійснює контроль за результатами індивідуального навчання.

"Тридцять три роки роботи в школі переконали мене: в основу системи навчання треба покласти слово і творчість дитини. Не повторення чужих думок, а творення власних" [2, 40]. В умовах індивідуального навчання важливо використовувати нові педагогічні технології, спрямовані на творчий розвиток особистості школяра, що сприятиме засвоєнню базових дисциплін, забезпечуватиме широкі міжпредметні зв'язки, формуватиме стійкі пізнавальні інтереси, розвиватиме творчі здібності шляхом гармонізації різних видів діяльності.

Визначальною рисою відбору змісту індивідуального навчання, який має бути розвивальним, за визначенням В.Сухомлинського, є його не лише інформативне, емоційне, корекційне, а й діагностичне спрямування. Педагог і вчений розробляв такі педагогічні умови, які забезпечували зростання активності думки, її переходу від одного об'єкта до іншого: "Від швидкості переключення думки залежить здатність осмислювати об'єкт пізнання", — зазначав Василь Олександрович [2, 246].

З огляду на це керівник школи повинен добре розуміти складність процесу індивідуального навчання та продумати і розробити алгоритм контролю. Будь–який контроль вимагає послідовної підготовки, відповідних знань та вмінь. З цією метою директор чи його заступник визначає об'єкт контролю, розробляє мету і послідовність його вивчення, знайомиться з індивідуальним навчальним планом та іншою документацією щодо визначеної проблеми, вивчає новітню психолого–педагогічну літературу, передовий педагогічний досвід з проблем індивідуального навчання, проводить попередні індивідуальні бесіди з учителями, учнями, батьками, знайомиться з системою роботи учителя над підвищенням професійного рівня, дотримуючись норм чинного законодавства з питань освіти, зокрема організації та проведення індивідуального навчання.

На нашу думку, алгоритм дій керівника щодо контролю за індивідуальним навчанням може мати таку послідовність:

- визначення цілей на різних етапах діяльності всіх учасників навчального процесу;
- визначення дидактичних особливостей теми, мети окремого предмета;
- відбір змісту та обсягу дидактичного матеріалу з урахуванням розумових здібностей та інтересів учня;
- інтеграція навчальних предметів, розробка і затвердження індивідуального навчального плану;
- визначення шляхів реалізації навчальних програм з базових дисциплін;
- надання додаткових освітніх послуг (за бажанням батьків);
- обґрунтування відбору змісту та обсягу навчальних предметів для самостійного вивчення.

Здійснюючи управління індивідуальним навчанням, передусім важливо визначити основні його завдання, якими передбачається:

- забезпечити права кожної дитини на здобуття загальної середньої освіти в умовах сільського населеного пункту;
- забезпечити високу якість знань учнів, що здобувають освіту поза межами класного та шкільного колективів, навчаючись індивідуально;
- забезпечити індивідуальне навчання окремих учнів з урахуванням інших здібностей, нахилів та інтересів;
- поєднувати колективні та самостійні форми діяльності, максимально забезпечувати інформаційні технології навчання;
- створювати найсприятливіші умови для розвитку особистості, розробляти стимулюючі системи оцінювання навчальних досягнень, широко використовувати сучасні методики індивідуального навчання.

У процесі контролю за здійсненням індивідуального навчання керівником безпосередньо вирішуються окремі питання, які виносяться на розгляд педагогічної ради чи іншого колегіального органу. При дослідженні найвищий рейтинг отримали такі питання, що були запропоновані серед інших, для керівників сільських шкіл:

– шляхи реалізації навчальних програм в умовах індивідуального навчання;
– ефективність засобів індивідуального навчання;
– реалізація особистісно орієнтованого підходу у процесі індивідуального навчання;
– аналіз стану реалізації індивідуального навчального плану за певний період;
– проблеми інтеграції змісту навчальних предметів у системі індивідуального навчання.

За результатами нашого дослідження можна стверджувати, що пріоритетними функціями керівника школи, що здійснює керівництво індивідуальним навчанням, є консультативно–контролююча та аналітико–діагностична.

Консультативно–контролююча функція управління індивідуальним навчанням охоплює певний зміст:

– організація та проведення консультацій учителями, батьками, учнями щодо проблем навчально–виховного процесу, що здійснюється поза класним та шкільним колективом (в індивідуальній формі);
– консультації з питань забезпечення змісту індивідуального навчального плану;
– контроль за станом індивідуального навчання, його результативністю.

Керівникові важливо оцінити результати роботи вчителя та учня, який навчається за індивідуальним планом; серед множини проблем передусім визначити ті, що впливають на ефективність навчального процесу; врахувати особливості розвитку дитини та можливості сприйняття навчального матеріалу.

Відомий психолог В.Крутецький зазначає, що вибірковість сприйняття – це переважне виділення одних об'єктів порівняно з іншими. Кожний спеціаліст здатний сприймати в предметах та явищах переважно те, що його цікавить, що він вивчає. Він не помічає тих деталей в предметах і явищах, якими не цікавиться [6, 105]. Саме ці положення важливо врахувати у спільній діяльності учителя та учня.

На нашу думку, аналітико–діагностична функція керівника школи може включати в зміст такі аспекти:

– аналіз умов та доцільність організації індивідуального навчання;
– аналіз результативності індивідуального навчання;
– аналіз шляхів ефективного поєднання індивідуальних, групових та колективних форм навчання;
– аналіз рівня навчальних досягнень учня.

Здійснюючи аналітико–діагностичну функцію, керівник розробляє вимоги до проведення індивідуальних занять. На нашу думку, в основу таких вимог можна покласти основні підходи до аналізу уроку, розроблені Н.Островерховою [7, 94]:

– аналізувати заняття (урок) потрібно за умови наявності вірогідних та об'єктивних фактів, отриманих у процесі контролю;
– доцільно аналізувати діяльність учителя за умови, що всі факти і деталі усвідомлені перевіряючим, досконало вивчені, проаналізовані;
– аналізові передує самоаналіз учителя, враховується думка вчителя;
– ефективність індивідуального навчання встановлюється на основі виявлення фактів, врахування рівня навчальних досягнень учня;
– аналіз індивідуального заняття, висновки і пропозиції необхідно зіставляти з поставленою метою вивчення об'єкта;
– розроблені рекомендації доцільно спрямовувати на усунення виявлених недоліків, підвищення ефективності навчально–виховного процесу.

Досліджуючи проблему управління індивідуальним навчанням, ми з'ясували, що частина вчителів ще не готова до проведення індивідуальних занять, часто їх ототожнює з уроком в класі.

Система індивідуального навчання, на нашу думку, вимагає гнучкості в діяльності учителя, забезпечення можливостей розробки технології побудови навчального процесу з врахуванням здібностей та інтересів дитини.

За визначенням Н.Островерхової, навчальний процес потребує розробки "технологій навчання", розуміючи порядок, логічність і послідовність викладу змісту навчального матеріалу відповідно до поставленої мети; алгоритмізацію спільної доцільності вчителя та

учня, узгодження їхніх дій, яка досягається завдяки раціональному вибору та реалізації сукупності способів і засобів викладання та навчання [8, 37].

Забезпечуючи управління індивідуальним навчанням, важливо насамперед акцентувати увагу педагога на оволодінні дитиною умінням самостійно працювати, застосовувати практичні вміння та навички. Серед багатьох завдань, що стоять перед педагогом, на перше місце В.Сухомлинський ставить навчити дитину вчитися: "Навчити дитину вчитися, дати їй уміння, з допомогою яких буде самостійно піднімати із сходинки на сходинку довгого шляху пізнання — одне з найскладніших завдань учителя. Саме у його здійсненні — ключ до тієї педагогічної мудрості, оволодіння якою робить нашу працю творчою" [4, 255].

ЛІТЕРАТУРА

1. Положення про загальноосвітній навчальний заклад / Освіта України. Нормативно-правові документи. — К.: Міленіум, 2001.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-тит. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.1. — 654 с.
3. Тимчасове положення про організацію індивідуального навчання у загальноосвітніх навчальних закладах.
4. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори. В 5-ти т. — Т.4. — К.: Рад. школа, 1977. — 640 с.
5. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителеві // Вибрані твори. В 5-тит. — Т.2. — К., 1977. — 670 с.
6. Островерхова Н.М. Парадигма управління загорськими закладами освіти. — К.: Глобус, 1998.
7. Островерхова Н.М. Технологія — органічна складова уроку // Директор школи, ліцею, гімназії. — №5–6. — 2001.
8. Крутецький В.А. Психологія. — М.: Просвещение, 1986. — 335 с.

Андрій ХОРОШЕНЮК

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ШКОЛЯРІВ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ ТВОРЧІСТЬ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Кращі представники українського народу дотримувалися думки, що джерелом будь-якої нації та її історичною силою є прагнення до політичної діяльності та самостійності. Спільна доля народу підносить національне почуття, дає імпульс до національної діяльності та творчості, які збагачують загальнолюдську культуру, доповнюють її оригінальними творами.

Навіть у найважчі періоди нашої історії педагогічна думка опиралась на позитивні начала в дитині й умови її виховання, виходила із ідеї повноцінного розвитку її здібностей і обдаровань. Мета індивідуального виховання, — наголошувала Софія Русова, — дати широкий, вільний розвиток усім духовним силам і здібностям дитини, який пізніше її особливу вартість віддасть майбутній людині змогу бути корисною для малого чи великого кола громадянства [1].

Як вважав відомий просвітитель Григорій Ващенко, гармонійність характеру, не дається людині від природи. Вроджені потяги і прагнення мають спочатку хаотичний характер. Природа людини така, що вона змушена підкорювати свої потяги, долати себе. Але "таке опанування своїм тілом і своїми внутрішніми переживаннями можливе лише при умові, що в свідомості людини є якась ієрархія вартостей, яка дає можливість кожній рисі, кожному переживанню визначити належне їм місце" [2, 220].

Система цінностей лежить в основі загального світогляду людини, але трансформація вартостей у світогляд відбувається лише тоді, коли людина бере ззовні і привласнює вартості, діє відповідно до них. Саме тому в процесі формування світогляду формується й характер і навики [2, 244–245].

Серед когорти відомих вітчизняних педагогів, не зважаючи на пануючі ідеологічні догми, В.Сухомлинський ніс дітям заряд оптимізму, радості буття. Не замахуючись на перетворення існуючого ладу, він бачив у вихованні велику силу вдосконалення особистості.

Великий педагог вважав, що завдання вихователя — відкрити перед кожним учнем усі джерела, якими живиться могутнє почуття любові до Батьківщини. Це й природа рідного краю, і батько з матір'ю, і рідне село, місто, й славетне минуле Вітчизни, її героїчна історія; все це повинно злитися в одній душі в образі великої святині — образі Батьківщини [3].

Він наставляв, що у кожного повинен бути рідний куточок, який стає незабутнім спогадом про найдорожче, — без цього немає людини, нема її морально–емоційного й естетичного коріння, немає свіжого вітру, який викликає незгасиме полум'я любові до Батьківщини...Те, з чого починається Батьківщина, повинно бути гарним і хвилюючим [3].

В.Сухомлинський бачив шлях виховання особистості у боротьбі проти зла, безкультур'я, черствості, байдужості. Він підкреслював, що навколо дітей є зло, жорстокість і мерзотність, які не повинні залишати їх байдужими. Василь Олександрович наставляв, щоб діти прагнули робити добро, боролися за добро, утверджували добро своєю колективною діяльністю і водночас були нетерпимі, непримиренні до зла, ненавиділи зло, боролися проти нього з рішучістю і вольовою силою, які доступні тільки дітям [4:2, 564].

Мерзенним, огидним, негідним людини Василь Олександрович вважав, зокрема (подається лише те, що важливе для формування політичної культури — А.Х.): відступати від свого обов'язку; видавати за доблесть і заслугу те, що є твоїм обов'язком; лицемірити, говорити не те, що думаєш і почуваєш; давати пусті обіцянки, порушувати слово; мовчати, коли треба говорити, говорити, коли треба мовчати; відступати перед небезпекою заради збереження свого особистого спокою і благополуччя; добиватися для себе полегшення за рахунок труднощів і злигоднів товариша тощо [5:1, 129].

Для людини, яка до 17–18 років сидить за партою, для якої створення моральних і духовних благ стане основою діяльності в майбутньому, знання про Батьківщину повинні бути не просто певним колом фактів і висновків, що підлягають "засвоєнню". Наш вихованець стає громадянином тільки тоді, коли він живе долею Вітчизни [5:1, 147].

Навчити жити — найтонша і найскладніша наука. Її азбучні істини — знати, чим живе кожна людина сьогодні, передбачити, чим вона повинна і буде жити завтра, через рік, через десять років, знати, що повинно лежати в основі духовного спілкування вихованців [5:1, 164].

Василь Олександрович застерігав, що ідейні, політичні переконання не задаються додому за підручником, не заучуються, не викладаються у відповідях, не оцінюються балами. Вони живуть у думках, вчинках, діяльності, взаєминах [5:1, 90]. Вдихнути в юну істоту душу громадянина — це значить передати не тільки радість, захоплення, гордість за все те, що становлять собою наші святині, а й сердечний біль, тривогу, турботу за долю цих святинь — свободу і незалежність, честь і велич, багатство і владу нашої улюбленої Вітчизни [3, 309]. Справжнє громадянське виховання починається там, де ідея і особиста праця — піт, мозолі, зливаючись воєдино, творять те, про що народ говорить: у людини є святе за душею [3, 313].

Саме з цих позицій В.Сухомлинський у своєму "Слові до батьків" писав: "У сім'ї шліфуються найтонші грані людини–громадянина, людини–трудівника, людини–культурної особистості". Із сім'ї починається суспільне виховання, тут закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я — це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи [6, 22].

Він бачив, що в багатьох школах намагаються створити колектив закликами, бесідами, моралізуванням, але не стимулюють учнів до праці, до корисних справ, чим остаточно знецінюють навіть саме поняття "колектив". Тому знаний педагог писав, що немає нічого гіршого, ніж словесний ентузіазм, словесна нетерпимість до зла і фактична бездіяльність; марнослів'я розбещує душу людини, як іржа роз'єднує колектив. Там, де є пустослів'я, по суті немає і не може бути єдності, колективу [4:2, 564].

При цьому він ставив підвищені вимоги до педагога. На його думку, особистість педагога повинна приваблювати, надихати вихованців своєю цілісністю, красою ідейно–життєвих поглядів, переконань, морально–естетичних принципів, інтелектуальним багатством, працьовитістю [7:1, 197]. "Завдання педагога полягає в тому, щоб виховати такі відносини між особистостями в колективі і відносини між людиною і навколишнім світом, щоб вони були уроками доброти, великодушності... Для цих уроків найголовнішою книгою є саме життя" [8:1, 526].

Як леміш плуга очищається від іржі й стає дзеркально чистим, коли плуг щодня оре землю, так і душа людини світлішає, коли вона в труді долає труднощі, мужньо зустрічаючи невдачі, не тішачись успіхами і завжди прагнучи до того, чого ще не досягнуто [7:1, 126].

Важливого значення надавав В.Сухомлинський вмінню вчити вчителів переконливо й аргументовано доносити до учнів основи моральних знань, не бути байдужими інформаторами. У запису в журналі відвідування уроків вчителів Павлиської школи він критикує вчителя історії за байдужість у викладанні складних історичних подій: "Уявіть собі, — писав він, — що ви бачили, як у сусіда горіла хата, як помирала дитина у нещасної матері, як розцвів сад — ви ж не просто повідомляєте про факти, ви передаєте своє ставлення до того, що бачили, що чули, ви в чомусь намагаєтесь їх переконати, викликати в них те саме ставлення, яке ви несете із своїми знаннями". Учитель виховує переконання лише тоді, коли він несе із своїми знаннями ставлення до істини. Виклад нового матеріалу мусить бути небезбарвним повідомленням, інформацією, а зверненням до совісті, до тієї грані свідомості, на якій, образно кажучи, формується ставлення [9, 66].

Духовно сильні, морально стійкі люди формуються з тих підлітків, юнаків і дівчат, які не ухиляються від конфліктів, пов'язаних з боротьбою за здійснення принципів моралі, а навпаки, завжди вступають в цю боротьбу. Це закономірно: адже в основі духовної сили людини — особисте переконання в своїй правоті, а правота стає очевидною тоді, коли її доводять. Людина, яка на досвіді власної боротьби переконалась, що має рацію, дорожить своїми поглядами і переконаннями. Це дуже важливі моменти формування духовного світу людини [3:2, 80].

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний архів вищих органів влади і управління в Україні. — Ф.38889, оп.1. — Арк.1.
2. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. — Лондон, 1952.
3. Сухомлинський В.О. Формування комуністичних переконань молодого покоління. // Зібр. Творів: в 5-ти томах. — К.: Рад. школа, 1972. — Т.2.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям // Зібр. Творів: в 5-ти. — К.: Рад. школа, 1972. — Т.2.
5. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Зібр. Творів: в 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1972. — Т.1.
6. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К., 1978.
7. Сухомлинський В.О. Моральне виховання колективу // Зібр. Творів: в 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1972. — Т.1.
8. Сухомлинський В.О. Методи виховання колективу // Зібр. Творів: в 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1972. — Т.1.
9. Красовецький М. Формування громадської думки учнівського колективу. — К., 1979.

Юрій МЕЛЬНИК

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА КУЛЬТУРИ РОЗУМОВОЇ ПРАЦІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ НОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

З розвитком науки, техніки, виробництва ускладнюється рівень і збільшується обсяг знань, яких повинен набути учень у процесі шкільного навчання. Міцність знань пов'язана з рівнем оволодіння школярами раціональною розумовою діяльністю, особливими прийомами навчальної роботи.

Перед педагогічною наукою і школою постає завдання розробити і реалізувати на практиці систему комплексного виховання культури розумової праці учнів усіх класів. Одне з перших місць займає питання формування інтелектуального компонента культури розумової праці.

Сучасна педагогіка виходить із визнання єдності матеріальної і формальної освіти, тому в завдання розумового виховання входить: озброєння учнів знаннями основ наук про природу, людське суспільство і мислення; розвиток пізнавальних потреб, інтересів і здібностей; формування соціально значущих мотивів навчання; виховання самостійності в навчальній роботі, а також формування вмінь і навичок розумової діяльності (спостереження, порівняння, формування понять, розуміння причинно–наслідкових зв'язків, міцне запам'ятовування матеріалу та ін.), тобто інтелектуального компонента культури розумової праці. "Запобігти відриву процесу навчання від розумового розвитку — в цьому ми вбачаємо чи не найважливіше виховне завдання", — підкреслював учений–педагог В.Сухомлинський [1, 238].

Він наголошував на важливості виховання культури розумової праці учнів уже з перших кроків навчання в школі. Культура розумової праці являє собою складну, багаторівневу модель, що включає навчально–організаційні, навчально–інформаційні, навчально–інтелектуальні й навчально–комунікативні вміння і навички.

Інтелектуальний компонент займає центральне місце в понятті *"культура розумової праці"*, виступаючи "фундаментом", на якому будується процес навчання, що складається з умінь молодших школярів. Рівень сформованості вмінь, що є складовими інтелектуального компонента культури розумової праці, визначає рівень успішності школярів.

Культура розумової праці — це синтез якостей особистості, що в сукупності характеризують особистісне ставлення до навчальної діяльності, рівень її інтелектуальних, організаційно–технічних, гігієнічних сторін, що дають можливість учню якісно, раціонально, з найменшими затратами сил і часу виконувати будь–яку розумову роботу.

Культура розумової праці інтенсифікується, якщо вихованці працюють в індивідуальному режимі. Особистісне ставлення учнів до навчання, спрямованість, інтереси, науковий світогляд, духовний світ виступають її провідним компонентом. Тому у процесі виховання культури розумової праці особливе місце відводиться формуванню позитивного ставлення учня до навчання. "Позитивні емоції дітей, що виникають у процесі навчання, відіграють величезну роль у вихованні бажання вчитися. Завдання вчителя полягає в тому, щоб постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням, щоб з цього почуття виник і утвердився емоційний стан — пристрасне бажання вчитися", — так говорив В.Сухомлинський [2, 7].

З метою формування в школярів позитивних мотивів до процесу навчання з 1–го класу розпочинається формування взаємозалежних стимулів: "усвідомлення навчання як суспільної й особистісної конструкції; переконання в можливості й необхідності розвитку своїх розумових задатків; прагнення полегшити навчальну працю і зробити її більш продуктивною; прояв інтересу до процесуальної сторони навчально–пізнавальної діяльності" [3, 74]. Найвищий рівень мотивації досягається тоді, коли виникає стійка потреба в самоосвіті, в удосконаленні своїх інтелектуальних можливостей.

Інтелектуальні уміння й навички у процесі навчання обслуговують операційну сторону процесу пізнання, забезпечуючи якісне оволодіння змістовою стороною навчального матеріалу. Інтелектуальний компонент є вирішальним у роботі школяра з різними джерелами навчальної інформації: усним словом, спостереженням, пізнавальними задачами, у процесі виконання домашніх завдань.

Елементи особистісного й інтелектуального компонентів виступають своєрідним "фундаментом", на якому будується весь процес навчання. Організаційно–технічний і гігієнічний компоненти забезпечують інтенсивне оволодіння навчальним матеріалом. Конкретний зміст структури взаємодії компонентів визначається метою і завданнями тієї або іншої навчальної діяльності.

Рівень культури розумової праці школярів визначається якістю сформованих знань і умінь; пізнавальною активністю учнів і розвитком їхнього мислення, творчих сил; продуктивністю навчальної праці і рівнем навчального навантаження, ефективністю використання виховних можливостей навчального процесу, підготовленістю випускників школи до життя.

Перед кожним новим поколінням людей постають завдання, пов'язані передусім з оволодінням соціальним досвідом людства. Для цього потрібно засвоїти певні способи навчальної діяльності. "Способи діяльності разом із знаннями та морально–емоційними відносинами складають зміст освіти і являють собою нерозривну цілісність: без знань неможливо опанувати способи діяльності, досвід морально–емоційних відносин; у той же час формування і знань, і досвіду може відбуватися лише в процесі діяльності" [4, 146–147]. Саме тому освітня, розвивальна та виховна функції школи реалізуються в органічній єдності.

"Засвоєні способи навчально–пізнавальної діяльності стають уміннями (до них відносяться також автоматизовані навички — вміння), що складають синтезоване поняття *"вміння вчитися"* [3].

У процесі навчання взаємозалежно формуються як загальні, тобто міжпредметні вміння, що застосовуються під час вивчення всіх дисциплін, так і спеціальні, тобто предметні вміння,

що використовуються лише під час вивчення якоїсь однієї дисципліни. Особливо велике значення відіграють міжпредметні вміння, тому що саме вони відіграють визначальну роль у розвитку мислення і формуванні системи навчальних умінь.

Інтелектуальні вміння на емпіричному рівні виробляються завдяки самостійному виконанню численних вправ без усвідомлення школярами використовуваних методів навчання і пізнання, внаслідок чого цей процес відбувається в основному стихійно, інтуїтивно. Педагогічна доцільність емпіричного шляху розумового розвитку учнів обумовлена двома чинниками: віковою обмеженістю пізнавальних можливостей і складністю розумових операцій. Проте такий спосіб здобуття знань не можна вважати безрезультатним, тому що він забезпечує певною мірою формування умінь.

Відзначимо, що інтелектуальні вміння ґрунтуються на спеціальних розумових операціях. Процес мислення являє собою сукупність різноманітних операцій. Найважливішими серед них є аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація та ін. Як правило, учні, аналізуючи досліджувані явища, розкриваючи зв'язки між ними, оцінюючи події громадського життя, не знають, що вони інтуїтивно застосовують наукові методи, принципи пізнання. Поступово, у процесі вивчення навчального матеріалу, що ускладнюється від класу до класу, школярі опановують основними мислительними операціями: аналізом, синтезом, порівнянням, узагальненням, доказом, класифікацією, систематизацією і деякими іншими, причому процес їх засвоєння розпочинається з найперших років шкільного навчання [5].

Отже, лише оволодівши повною мірою спеціальними операціями, школярі можуть набути вмінь учитися.

Формування навчально–пізнавальних умінь має здійснюватися постійно в процесі формування знань. Особливу увагу дослідженню цієї проблеми приділяв В.Сухомлинський: "без осмислення розумової праці як процесу пошуків і знахідок навчання перетворюється в зубріння; із нього випадає головна мета школи — загальний розумовий розвиток, формування допитливого розуму, виховання жадоби знань" [6, 76].

Перехід до теоретичного рівня формування навчально–пізнавальних умінь сприяє оволодінню учнями науковими методами і принципами пізнання, створює умови для їх глибокого і міцного засвоєння. Це відповідає вимогам оптимізації навчального процесу і розвивальної методики навчання. Як наголошує О.Кабанова–Меллер, "теоретичний рівень дозволяє досягти усвідомленого засвоєння методів навчання, а це забезпечує можливість їхнього переносу, тобто застосування в новій навчально–пізнавальній обстановці" [7, 15]. Формування інтелектуальних прийомів на теоретичному рівні стимулює інтенсивний розвиток мислення — як загального, так і спеціального (математичного, історичного та ін.). Чим вільніше володіють школярі цими прийомами, тим активніше беруть участь у навчальному процесі.

Добре організована навчальна праця здійснює великий виховний вплив на учнів: сприяє вихованню працьовитості, дисциплінованості, акуратності, вмінню берегти час. У процесі навчальної праці формуються не лише інтелектуальні вміння, а й відбувається моральне вдосконалення особистості. "Я тисячу разів переконувався, — писав В.Сухомлинський, — що трудове виховання починається за партою, за книгою..." [8, 349]. "Трудівником пізнання" поважно називав він учня. Проте позитивні якості особистості навчальна праця виховує лише в тому разі, якщо школяр вміє вчитися. "Невміння трудитися породжує небажання, небажання — лінь. Кожна нова ланка в цьому ланцюзі недоліків стає все міцнішою, і розірвати її все тяжче" [9, 133].

Оволодіння учнями інтелектуальними вміннями — це найважливіша передумова того, що після закінчення школи її випускники зможуть успішно здобувати подальшу освіту, займатися самоосвітою. "Знання, здобуті самоосвітою, дуже міцно зберігаються в пам'яті. Учні активно і свідомо використовують їх у навчанні й практичній роботі. Без самоосвіти ми не уявляємо собі формування розумових здібностей школяра. У процесі самоосвіти формуються інтелектуальні риси особистості, виробляється індивідуальний стиль розумової праці" [1, 261].

Сприятливі умови для опанування вмінь учитися існують у середніх класах, коли розширюються пізнавальні можливості школярів, а уроки ще не перевантажені складним матеріалом (що дозволяє виділити час для проведення вправ з формування навчально–

пізнавальних умінь). У старших класах знання про способи розумової діяльності не лише закріплюються, а й значно поглиблюються, що дає можливість застосовувати їх на практиці.

Потрібно також мати на увазі, що між емпіричним і теоретичним рівнями формування навчально–пізнавальної діяльності не може бути жорсткої межі.

Як і формування знань, вироблення навчально–пізнавальних прийомів є тривалим процесом: на першому — репродуктивному — етапі школярі здобувають знання й оволодівають пізнавальними прийомами у стандартних навчальних умовах під керівництвом учителя, а на завершальному, продуктивному етапі, оперують ними в нестандартних умовах самостійно і творчо, застосовуючи їх автоматично, у згорнутому вигляді, тобто без розчленовування цієї процедури на складові елементи [10, 10].

Беручи за компоненти культури розумової праці якості особистості, розглянемо їх прояв за такими напрямами:

– у роботі з окремими джерелами навчальної інформації;
– при розв'язуванні пізнавальних задач;
– при виконанні домашніх завдань.

У процесі роботи з книгою й іншими джерелами інформації необхідні вміння для того, щоб визначати навчальне завдання, а також здійснювати активне розумове опрацювання тексту, що призводить до його запам'ятовування, тобто вміння поділяти текст на значеннєві частини, використовувати опорні сигнали, складати план і логічну схему навчального матеріалу.

Одним із найважливіших загальнонавчальних умінь є здатність школяра виділяти навчальне завдання. "Наявність навчального завдання — це, мабуть, головне, що відрізняє навчальну діяльність від будь–якої іншої" [11, 7].

Уміти виділити навчальне завдання — це означає здійснити якісний добір знань і навичок, потрібних для виконання того чи іншого творчого завдання. Дитина повинна навчитися робити це самостійно. Якщо вона не бачить навчальної задачі за різнорідними, не схожими завданнями, то її навчальна діяльність легко порушується. Те, що відбувається в класі, вона не засвоює достатньою мірою, їй стає важко вчитися.

Наприклад, під час усного рахунку, замість здійснення розумових операцій, учень, який не розуміє поставленого перед ним завдання, намагається рахувати на рахівниці, паличках. І враховуючи те, що спочатку це вдається йому робити швидше, ніж іншим учням подумки, він може бути на певний час у числі кращих і навіть заслужити похвалу вчителя. Проте згодом учні, які користуються оптимальними прийомами роботи, розпочинають випереджати його.

Для успішного засвоєння дитиною ефективних прийомів навчання потрібно, *по–перше*, ліквідувати прогалини між її знаннями і знаннями основної маси учнів; *по–друге*, допомогти позбутися інтелектуальної пасивності.

Багато вчителів, знаючи, що процес виділення навчальної задачі пов'язаний з певними труднощами, на кожному уроці спеціально відводять час для перевірки розуміння учнями початкових класів змісту конкретних завдань. Вони просять школярів відповісти на запитання: "Чого ми сьогодні навчилися на уроці?" Це допомагає зрозуміти, що вони вчилися, наприклад, віднімати від одного числа інше, а не просто малювали палички в зошиті, писали цифри або рухали кружечки на рахівниці.

Варто загострити увагу на тому, що саме початковий період навчання є ключовим у формуванні повноцінної навчальної діяльності. Якщо сензитивний період з якихось причин втрачено, то відповідна функція, навичок, можливість формується з величезними зусиллями досить часто з якимись дефектами. Для освоєння навчальної діяльності в усіх її ланках (не тільки навчального завдання, а й інших) молодший шкільний вік є сензитивним періодом. Цей час найбільш сприятливий для того, щоб закласти основу для вмінь учитися. Усе, що не зроблено в цьому віці, пізніше буде зробити набагато складніше.

Необхідно точно бачити ту грань, за якою буквальне заучування переростає в шкідливу звичку. Візьмемо простий випадок — заучування якого–небудь вірша. Першокласник розуміє, що від нього вимагається: дослівно запам'ятати вірш, щоб розповісти його завтра перед класом. І в дитини виникає думка: "Я повинен навчитися заучувати вірші. А як це робити?". Це надзвичайно важливо, тому що так виникає усвідомлення поставленого перед ним навчального

завдання ("Я повинен навчитися заучувати вірші"), й одночасно — усвідомлення необхідності побудувати свою діяльність відповідно до нього, знайти потрібні методи роботи ("А як це робити?").

Щоб розібратися у великому за обсягом і складністю матеріалі, необхідно проводити його активне розумове опрацювання, у результаті якого наступає запам'ятовування без спеціальних зусиль. Уміння працювати з книгою й іншими джерелами інформації є складовою частиною загальнонавчальних умінь і навичок школярів.

Не менш важливими загальнонавчальними вміннями і навичками є: оволодіння прийомами пошуку потрібної літератури, ознайомлення з основними видами літератури — художньою, суспільно–політичною, науково–популярною, довідковою; уміння слухати й осмислювати запропоновану усну інформацію, користуватися різноманітними технічними джерелами інформації (комп'ютер, телебачення, радіо та ін.); уміння, що формують культуру усного і письмового мовлення, тобто вміння відповідати на запитання і ставити їх; системно викладати навчальний матеріал (стисло, докладно, вибірково); використовувати різноманітні типи мовлення — опис, розповідь, міркування; виступати з доповідями, повідомленнями; брати участь у дискусії; виконувати різноманітні творчі роботи (переказ, твір, рецензія), впорядковувати ділові папери й ін.; робити стислі записи основного змісту інформації — простий і складний план, тези, конспект, реферат, графічна форма запису (схема, таблиця, графік, діаграма).

Формуванню загальнонавчальних умінь і навичок сприяє застосування сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи. Неперервна освіта, інтеграція інформаційних технологій у традиційні освітні методики й усвідомлення унікальності учня покликані підняти на якісно новий рівень навчання і виховання дітей, їхню підготовку до життя і праці в сучасних умовах.

Працюючи за комп'ютером, учень залишається один на один із поставленим перед ним завданням. Якщо воно цікаве і відповідає рівню його знань, то увага дитини концентрується, з'являється прагнення зробити його якнайкраще. При гарному результаті дитина відчуває гордість і хоче виконувати подібні завдання ще.

Застосування нових інформаційних технологій допомагає підвищити ефективність навчання дітей молодшого шкільного віку, сприяє реалізації індивідуального підходу до кожної дитини.

Наше дослідження показало, що здійснення пропедевтики основних інформаційних понять в учнів 1–4 класів на основі різнорівневого моделювання та відповідного процесуального забезпечення сприяє підвищенню їхньої інформаційної культури, розвиткові розумових здібностей, формуванню загальнонавчальних умінь та навичок.

Формування інформаційних уявлень у молодших школярів відбувається поступово, з набуттям загальнологічного та загальнонавчального досвіду, причому рівень їх засвоєння інтуїтивно–практичний, без введення термінології. Основними дидактичними засобами формування інформаційної культури в учнів 1–4 класів є комп'ютер з відповідним програмним забезпеченням та підручник (або навчальний посібник) з обґрунтованою системою вправ.

Молодший шкільний вік відіграє вирішальну роль у розвитку усного й писемного мовлення дітей. Одним із світоглядних загальнокультурних інваріантів є уявлення дітей про знакову природу рідної мови і суміжних з нею (математична, музична і т.п.), яке в свою чергу породжує такі процесуальні інваріанти: семантичні, синтаксичні вміння, вміння знакового моделювання, інтерпретації знакових виразів [12]. Ці вміння є провідними в інформаційній діяльності дитини, а їх структурна реалізація є постійним навчальним об'єктом.

З урахуванням охарактеризованих вище процесуальних інваріантів проаналізуємо діяльність учня за комп'ютером. Кожна клавіша, елемент інтерфейсу (об'єкт меню) мають свою семантику. Алгоритми управління навчальними та ігровими програмами мають свій синтаксис (послідовність натискання клавіш).

Моделювання (в наш час воно теж претендує на роль загальнонавчальної дії завдяки широкому вжитку інформаційних моделей) у комп'ютерній діяльності учнів найбільше проявляється в так званих моделюючих програмах.

Інтерпретація знакових виразів відбувається у процесі діалогу "комп'ютер–учень", коли останній задає об'єктну сферу (семантику) тієї чи іншої навчальної конструкції.

Перелічені вміння забезпечують внутріпредметні зв'язки та наступність між різними ланками навчання, а також реалізацію міжпредметних зв'язків. Саме структурна інваріантність дає можливість переносити їх на інші об'єктні сфери застосування.

Семантичні вміння ґрунтуються на дії семантизації мовних одиниць (співвіднесення знака та його значення) і складаються з таких умінь: розпізнавання об'єктів за їх термінами та символами серед інших об'єктів чи їхніх зображень; виділення суттєвих ознак понять; оцінка відповідності словесного (символічного) виразу предметно–матеріальній ситуації; підведення об'єкта під поняття; заперечення понять; виявлення взаємозв'язків між поняттями; відтворення об'єктних ситуацій у словесно–символічній формі; мислене оперування термінами й символами.

Синтаксичні вміння характеризуються такими діями: читання і запис символічних виразів за встановленими правилами. Уміння моделювати проявляється у виділенні основних змістовних частин задачі, виявленні зв'язків між ними, складанні розв'язувальної моделі задачі. Уміння інтерпретувати проявляється у виявленні особливості даної синтаксичної структури, виділенні об'єктної сфери з урахуванням відповідностей між об'єктами та елементарними символами, встановленні взаємозв'язків між об'єктами, які задовольняють задану синтаксичну структуру.

Система вправ з формування інформаційних уявлень, вмінь та навичок базується на навчальних програмах з мови, математики, трудового навчання, природознавства тощо. Оскільки у початкових класах велике значення має пропедевтична робота, спрямована на розвиток специфічних властивостей мислительної діяльності, зокрема формування алгоритмічного мислення та інших структур, характерних для спілкування людини з комп'ютером, то всі вправи повинні бути підпорядковані реалізації цього положення.

Кожна вправа є багатофункціональною. На основі однієї вправи, як правило, формується більшість процесуальних інваріантів інформаційної діяльності учнів (алгоритмічний, семантичний, синтаксичний, інтерпретуючий, моделюючий, логічний, системно–структурний та ін.).

У вправах відображений основний вид діяльності учнів — семіотичний, на основі якого вони вчаться використовувати знакові системи всіх навчальних предметів початкової школи та навколишньої дійсності, виробляють здатність створювати різноманітні знаки та правила оперування ними, знакову інтуїцію (правильно прогнозувати значення того чи іншого знака).

На різних етапах розвитку школяра характер процесу навчання змінюється. У кожному з вікових періодів (навіть з першого по четвертий клас) спостерігається співіснування різних рівнів навчальної діяльності залежно від того, з яким за ступенем складності матеріалом учень працює на уроці. Тому з першого класу у процесі використання нових інформаційних технологій ми враховуємо особливості дітей і не змушуємо їх робити те, що вони об'єктивно зробити не зможуть. З цим пов'язане інше завдання — допомогти школяреві розвивати власні інструменти пізнання реального світу — мислення, увагу, пам'ять. Особливе значення має розвиток логічного й алгоритмічного мислення.

Проблема формування алгоритмічної культури в школі включає не лише засвоєння елементів комп'ютерної грамотності. У широкому розумінні це — організація мислення дитини, тобто алгоритмізація у стандартних репродуктивних ситуаціях з метою створення фундаменту для розвитку творчого потенціалу особистості. Формування алгоритмічного стилю мислення забезпечує лаконічність, точність і впорядкованість мислительних операцій. Адже, за твердженням Норберта Вінера, ніщо так не звільняє мозок для творчого мислення, як добре знання алгоритмів. Питання алгоритмічного і творчого мислення дитини постійно дискутується в науково–методичній літературі. Об'єднуючою ланкою є те, що будь–яка творча діяльність людини у результуючому плані виражається певним алгоритмом. Саме сучасна школа покликана закладати загальну базу мислення і культури, формувати різнобічно розвинену людину, створювати умови для її подальшого розвитку.

Досвід виховання культури розумової праці школярів показує, що роз'яснене вчителем і усвідомлене учнями засвоєння розумових операцій забезпечує більш повне, глибоке і міцне

запам'ятовування основ наук, полегшує навчальну працю, підвищує її продуктивність, посилює інтерес до навчання, допомагає переборювати негативне ставлення до нього, готує до продовження освіти і самоосвіти після школи.

Для підвищення ефективності навчального процесу потрібно розробити і впровадити в практику комплексну систему виховання культури розумової праці, що охоплює навчальну і виховну роботу як у стінах школи, так і в навчальній діяльності вдома.

Підвищення ефективності всієї багатогранної роботи з навчання учнів умінню вчитися – головна передумова підвищення якості освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.4. — 640 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.5. — 639 с.
3. Пупский В.О. Азбука учебного труда. — М.: Просвещение, 1988. — 144 с.
4. Теоретические основы содержания общего среднего образования / Под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера. — М, 1983. — С.146–147.
5. Зах А.З. Развитие умственных способностей младших школьников. —М.: Просвещение, 1994. — 318 с.
6. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива // Избр. произведения: в 5-ти т. — К., 1979. — Т.1.
7. Кабанова–Меллер Е.Н. Учебная деятельность и развивающее обучение. — М.: Педагогика, 1981. — 96 с.
8. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека // Избр. произведения: в 5-ти т. — К., 1979. — Т.2.
9. Сухомлинский В.А. Воспитание коммунистического отношения к труду. — М., 1959.
10. Кулюк В.А., Цехмистрова Т.Д. Формирование у учащихся умений учиться. — М.: Педагогика, 1983. — 80 с.
11. Бардин К.В. Как научить детей учиться. — М.: Просвещение, 1987. — 112 с.
12. Левшин М.М. До питання конструювання змісту навчальних предметів // Педагогіка і психологія. — 1996. — №2 (11). — С.80–86.

Раїса МИХАЙЛЕНКО

ПЕДАГОГІЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Сьогодні національній системі освіти і виховання відводиться важлива роль. Особливе значення належить родинному вихованню. Народна мудрість вчить: "Сім'я — ключ до щастя", "З родини йде життя людини", "Без сім'ї нема щастя на землі".

Сімейне виховання — одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту. Головне завдання сімейного виховання — підготовка дітей до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини [8, 306].

Повноцінний розвиток дитини залежить насамперед від батьків. Граючись, спілкуючись з дитиною, батьки вкладають у неї знання про оточуюче середовище, дають певні навички, створюють умови для майбутнього навчання і трудової діяльності. Необхідно, щоб батько і мати цікавились інтересами, шкільними справами дитини, а в разі невдачі у навчанні вміли підтримати.

В.Сухомлинський вважав, що бажання вчитися — це те джерело, з якого живиться навчання. Від дитячого бажання добре вчитися не можна відокремити оптимістичне світосприймання дитини. Великі резерви щодо формування в дитини позитивного ставлення до всього її подальшого учіння В.Сухомлинський вбачав у підготовчому до навчання періоді. У Павлиській школі, якою він керував, навчання дитини починалось за рік до вступу в перший клас, у підготовчій групі.

Першоджерелом, вихідною педагогічною умовою формування тяжіння до знань, на переконання В.Сухомлинського, є зацікавленість дитини процесом пізнання.

Отже, в методичному забезпеченні підготовка дітей шостого року життя до навчально–пізнавальної діяльності у школі має бути двовершинною: з одного боку, спиратись на гру, з іншого — на регламентоване навчання. Гра, як добре відома дитині діяльність, створює оптимістичне сприйняття учіння.

Емоційне забарвлення оптимістичного світосприйняття виявляється в радості дитини. З погляду дитячого відчуття радості варто пригадати думки В.Сухомлинського про нього, якщо воно має місце в пізнавальній діяльності. Вчений неодноразово в своїх працях поєднував такі поняття, як радість дитини та гру.

– оцінки педагогів значною мірою визначають мотиви навчання як пізнавальної діяльності дитини;

– педагогічна оцінка здійснює глибокий вплив на дитину, причому він може бути як позитивний, так і негативний;

– у зв'язку з психологічною природою дітей дошкільного віку оцінювання їх пізнавальної діяльності в балах застосовувати недоцільно;

– в основі розуміння та прийняття дітьми оцінок, що дають їх діяльності педагоги, лежить власна оцінка дитиною різних аспектів її учіння; це пояснюється специфікою дитячої самосвідомості та специфікою особистісного розвитку в передшкільному віці;

– неприйнятною є негативна оцінка, якщо вона глобальна та стосується особистості дитини в цілому;

– неемотивована позитивна або негативна оцінка є формальною і веде до небажаних наслідків у формуванні мотивів подальшого учіння. Її протилежністю є змістова педагогічна оцінка, особливістю якої є розкриття для дитини її підстав. За формою ця оцінка завжди розгорнута. Характер оцінювання тісно пов'язаний із стилем педагогічного впливу на дитину (авторитарним або демократичним);

– адекватна віковим та індивідуальним можливостям дітей, кваліфікована, справедлива, емотивована, розгорнута оцінка має бути невід'ємною складовою батьківської педагогіки;

– необхідно диференціювати оцінювання сфери особистості дитини та сфери її пізнавальної діяльності.

"Дитина — це дзеркало морального життя батьків. Я замислювався над добрим і поганим у кожній сім'ї. Найцінніша моральна риса добрих батьків, яка передається дітям без особливих зусиль, — це душевна доброта матері й батька, вміння робити добро людям. У сім'ї, де батько і мати віддають часточку своєї душі іншим, беруть близько до серця радощі і горе людей, діти виростають добрими, чутливими, сердечними" — писав В.Сухомлинський [6, 22].

Дитина набуває досвіду спілкування з тими, хто її оточує від народження. Н.Ланько у своїй статті "Врахування індивідуальних особливостей дітей у сімейному вихованні" вказує, що батьки формують особистість відповідно до її індивідуальних задатків. Все, що відчувала дитина у відношенні до себе в дитинстві, залишає слід у її серці на все життя.

Педагогічна творчість В.Сухомлинського багата родинним вихованням. У своїх статтях "З чого починається громадянин", "Мікроклімат вашого дому", "Моральні цінності сім'ї", "Лист молодому батькові", "Ми продовжуємо себе в дітях" та інших, які ввійшли до збірника під назвою "Батьківська педагогіка", він показує складові системи родинного виховання.

У Павлиській середній школі В.Сухомлинським було організовано постійно діючу батьківську школу, у якій до кожної дитини був творчий, індивідуальний підхід. Одна із його статей так і називається: "Індивідуальний підхід до учня у процесі навчання". "Глибоке вивчення індивідуальних особливостей учнів показує, що ці особливості постійно змінюються залежно від умов і оточення і — що найголовніше — від виховання... Індивідуальні особливості дітей треба глибоко вивчати, але не тільки вивчати, а й виховувати їх, розвивати позитивні риси і усувати негативні" [5].

В.Сухомлинський виділив декілька складових родинного виховання. Він вважав необхідністю спілкування дітей з дідусями і бабусями, яке вчить мудрості і людяності.

Педагогічний досвід Василя Олександровича показує, що помітне місце займає виховання громадянина–патріота. Світ дитини повинен наповнюватися любов'ю до свого народу, своєї Батьківщини. Саме від сім'ї залежить, який світ побачила дитина навколо себе, яке є перше уявлення про Вітчизну.

Високо оцінює В.Сухомлинський значення рідної мови. Він закликав і батьків, і вчителів розкривати дітям всю красу українського слова. У своїй статті "Стежка до квітучого саду" він писав: "Слово — наш найважливіший інструмент, який нічим не замінити, школа повинна бути "царством мудрого, сильного й ласкавого, доброго й мужнього слова".

Учений дає настанови батькам і вчителям, як повинна ввійти в душу дитини книга. Він пропонував такі праці: "Могутній вихованець", "Як ми вчилися читати і писати", "Книжка в духовному житті людини" та ін.

На думку В.Сухомлинського, найскладнішим і найважливішим у родинному вихованні є виховання працею. Підтримував заповідь народної педагогіки: праця в сім'ї повинна стати основою культурних взаємовідносин. "Різноманітні види праці, з якими стикається дитина, — це своєрідні... магніти різної сили, які притягають чутливу стрілку компаса, що вказує дитині її шлях. Чим сильніший магніт, чим цікавіша праця, до якої залучається дитина, тим яскравіше розкриваються її здібності, нахили і покликання саме до цієї праці" [4, 384].

В.Сухомлинський залишив вагомий слід не тільки у виховному процесі, а й дав безліч відповідей щодо системи навчання, радив які шляхи і засоби використовувати для втілення її в життя. Нова система оцінювання навчальних досягнень учнів ставить за мету задовольнити потреби як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Найвідоміший український педагог–гуманіст Василь Сухомлинський плідно працював над порадами щодо контролю й оцінювання навчально–пізнавальної діяльності учнів.

Василь Олександрович дає такі поради. По–перше, оцінок нехай буде менше, але щоб кожна була вагомою, значущою. По–друге, не варто виставляти незадовільну оцінку, якщо учень не міг через якісь обставини оволодіти знаннями. Ніщо так не пригнічує дитину, як думка про те, що вона ні на що не здатна. Необхідно прагнути до того, щоб учень не втратив віри у власні сили. Ніколи не слід виставляти незадовільну оцінку поспіхом. По–третє, взагалі не варто виставляти ніяких оцінок, якщо знання учнів туманні. По–четверте, при оцінюванні знань доцільно уникати запитань, котрі потребували б повторювання того, що викладав учитель чи завчене з книжки. Розглянемо детальніше кожну із цих порад.

На думку видатного педагога, оцінка повинна охоплювати підготовку учня за певний період і включати оцінювання таких видів праці: відповідь на запитання, доповнення відповіді товариша, письмову роботу, читання, роботу практичного характеру тощо. "Певний час я вивчаю знання школяра. Приходить час — і я кажу: "Ось тепер я ставлю тобі оцінку". Починається наступний період вивчення знань — і учень знає: ніщо не випаде з моєї уваги" [2, 465]. В.Сухомлинський вважав ознакою "дрімучої педагогічної некультурності звичку ставити оцінку мало не за кожне слово. Хочеться, щоб у школі не було непотрібної гонитви за оцінками, так званого нагромадження оцінок. Скільки в учня повинно бути оцінок протягом чверті — це справа вчителя" [5, 286]. Він закликав учителів створити таку атмосферу у школі, щоб кожен учень дорожив своїми оцінками. Але це буде за умови, якщо оцінка не ставитиметься занадто часто.

Педагог–гуманіст наголошує: "Оцінюйте розумову працю дитини лише тоді, коли вона дає хоч би незначні позитивні наслідки. Умійте бачити і відчувати в кожному неповторну людську індивідуальність" [5, 287]. В.Сухомлинський вважав: "Справжня педагогічна мудрість полягає в тому, щоб, постійно одухотворяючи дитину бажанням бути хорошою, ніколи не ставити їй "двійки". Досвідчені вчителі так і роблять: якщо учень ще не зміг впоратись з роботою, не ставлять йому ніякої оцінки" [4, 462]. Не ставлять двійок тому, що розуміють, якої шкоди завдає вона дитині.

"Пам'ятайте, що радість успіху, — писав В.Сухомлинський, — це могутня емоційна сила, від якої залежить бажання дитини бути хорошою. Турбуйтесь про те, щоб ця внутрішня сила дитини ніколи не вичерпувалась. Якщо її немає, не допоможуть ніякі педагогічні хитрощі" [2, 466].

Учений радив "взагалі не ставити ніяких оцінок, якщо ви бачите, що знання в учнів туманні, коли в їх уявленні про речі та явища, які вивчаються, є неточності" [2, 466]. Якщо учень в процесі навчання не може засвоїти певний навчальний матеріал, то краще відстрочити для нього виставлення незадовільної оцінки. Відстрочити тому, щоб дати учневі можливість ліквідувати певні прогалини, оволодіти програмним матеріалом і одержати за це позитивну оцінку.

В.Сухомлинський спостерігає, що нерідко вчителі дивляться на знання як на багаж, який учень повинен зберігати у пам'яті і викладати на першу вимогу вчителя. Тоді навчання перетворюється у зазубрювання. Адже в такому випадку здібним вважається той, хто зберігає знання в пам'яті. "Навчання, уроки, виконання завдань, постійне одержання оцінок ні в якому разі не повинні стати єдиною всепоглинаючою міркою, якою вимірюється, оцінюється людина, а вона, маленька людина, сприймає, переживає цю оцінку з особливою гостротою і вразливістю. Вона повинна на власному досвіді переконатися, що її вимірюють багатьма мірами, до неї підходять з різних боків" [1, 74].

Надзвичайно важливим, на думку В.Сухомлинського, є невід'ємність оцінювання навчальних досягнень учнів від педагогічного процесу. "Бійтесь того, щоб розум ваш розкривався перед вихованцями тільки в той момент, коли ви перевіряєте знання. Немає нічого згубнішого для вчителя, ніж використання свого розуму для того, щоб зайвий раз підкреслити незнання дітей або показати свою перевагу над ними. Розум вчителя повинен не пригнічувати, а вести, освітлювати дорогу, висвічувати знання. Зумійте організувати розумову працю дітей так, щоб вони відчували, що ви стаєте розумнішим разом з ними, що вас радує кожна крихта нових знань" [2, 347].

В.Сухомлинський не відокремлював школу і батьків. Ним була створена система навчання батьків, за якою вони ділилися на сім груп. Перша — для молодят, у яких не було дітей. Друга група охоплювала батьків дошкільнят, діти яких мали піти до першого класу. А також були створені групи для батьків учнів різного віку. Саме батьки залишають у своїх дітей крихту власного розуму, збагачують досвід дитини. Бабуся передає багатющий цикл звичаїв і традицій. Дідусь розповідає цікаві бувальщини, казки, легенди, загадки. Мати навчає рідної мови, пісень, а батько — праці. Все, що закладає родина у маленькій дитині, допомагає їй у навчанні в школі. Вчителю треба не тільки зберегти все те, що було закладено родиною, а й примножити ці знання. Як стверджує Василь Сухомлинський, "перш ніж давати знання, треба навчати думати, сприймати, спостерігати. Треба також добре знати індивідуальні особливості" [1, 19]. В сучасних умовах набули поширення ідеї формування особистості. В.Сухомлинський доводить, що "майстерність учителя полягає в тому, щоб пізнати індивідуальні особливості кожного учня" [5].

"Найголовніше, — робить висновок Василь Олександрович, — щоб уже в молодшому віці людина свідомо дорожила тим, що вона — мисляча особистість" [5, 430].

Погляди В.Сухомлинського на формування особистості в умовах родинного виховання відіграють важливу роль у справі розвитку початкового навчання. А саме навчально–виховний процес формує людяність, любов до праці, прагнення оволодіти культурою не тільки свого народу, а й інших, почуття патріотизму. Адже батьки разом з педагогом можуть збудити інтерес до красивого, корисного, морального, що, в свою чергу, допоможе дитині стати повноцінною особистістю, назавжди зберігаючи свою людяність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976–1977. — Т.1. — 686 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976–1977. — Т.2. — 718 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976–1977. — Т.3. — 719 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976–1977. — Т.4. — 770 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976–1977. — Т.5. — 678 с.
6. Сухомлинський В.О. Індивідуальний підхід до учня в процесі навчання // Рад. освіта. — 1950. — 23 вересня.
7. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. — К.: Рад. школа, 1972. — 243 с.
8. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 374 с.

Ірина ШЕВЧУК

МОТИВАЦІЯ УСПІХУ МОРАЛЬНОГО ЗРОСТАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Очевидно відчуття оптимізму Макаренка певною мірою передалося великому гуманісту XX століття В.Сухомлинському; саме з оптимізмом В.Сухомлинський згадує Макаренка як вчителя. Проте до відчуття радості й оптимізму Сухомлинського, на наш погляд, немало додав і великий гуманіст Януш Корчак. Особливо — розуміння в маленькій дитині дорослої людини. Великий польський гуманіст писав, що вихователеві потрібно пережити дитинство, тобто відчути себе на якусь мить дитиною. Звичайно, почуття впевненості, оптимізму у Сухомлинського, мабуть, не відбулося б без глибокого розуміння оптимізму, очевидно, в праці великого італійського гуманіста епохи Відродження В. да Фельтре. Саме останній, на наше тверде переконання, окреслив параметри геніальної книги Сухомлинського "Серце віддаю дітям". Не випадково перший і головний розділ книги павлиський вчитель називає "Школою радості". При цьому Сухомлинський не повторює С.Френе, Е.Кей і М.Монтессорі. Гуманізм Сухомлинського і його оптимізм, природно, трохи губиться "у лещатах" комуністичної ідеології. Все ж йому вдається досить легко "вирватися" з цієї тоталітарної надмірної ідеології.

Шестирічна дитина у Сухомлинського є самодостатньою індивідуальністю, вільною і здатною до повноцінного саморозвитку. Пізніше така дитина продовжує своє право на самодостатність, саморозвиток, самовираження за дотримання тих педагогічних умов, які окреслює видатний гуманіст XX століття у своїй трилогії, присвяченій формуванню особистості ("Серце віддаю дітям", "Народження громадянина" і "Листи до сина").

Почуття оптимізму, душевної рівноваги у Сухомлинського окреслюються в стратегічному параметрі людського виміру — духовності. Саме вона дозволяє відчувати зростаючій особистості власну "потрібність часу", а можливо, й епосі. Духовність, за Сухомлинським, має підтримувати внутрішньою достатністю. Для цього, крім "ясного розуму" і "ніжного серця", зростаюча особистість має глибоко розвинене почуття совістливості. Тут Сухомлинський не новий. Він по–своєму, і при цьому оригінально, одночасно з всесвітньо відомим В.Франклом наголошує на генералізуючій здатності особистості як людини, здатності до трансцендентації, яка дозволяє "шліфувати" розумні межі власної совісті. Совістливість, завдяки докорам сумління, зумовлює відчуття глибоко позитивних емоцій, вона супроводжує дитину у подальшому її моральному особистісному зростанні.

Як у Франкла, так і в Сухомлинського, а пізніше і в академіка І.Беха, визначальним стає "шліфування совісті". Тобто йдеться про те, що виховання більше ніж будь–коли є виховання совісної, відповідальної, працездатної особистості.

Ситуація успіху — це система умов, що склалися в процесі діяльності і за яких створюється можливість досягнення значних результатів. У ситуації успіху зростає активність діяльності, особистість стає творцем власного зростання і розвитку. У зв'язку з цим бажання утверджувати у собі позитивне, боротися зі своїми вадами, негараздами стає одним із визначальних спонук юнаків і дівчат шкільного віку. Ситуація успіху досягається за умови, якщо учні попередньо визначають певний результат як успіх. Усвідомлення ситуації успіху юнаком, дівчиною, розуміння її значущості виникає у суб'єкта після подолання своєї боязкості, невміння, незнання, психологічного ураження та інших видів труднощів у спілкуванні, вчинках, поведінці.

Прямуючи за І.Бехом, М.Левківським, О.Сухомлинською маємо, враховувати гармонію свободи і взаємин зростаючої особистості в рамках гуманної, особистісно орієнтованої парадигми, яка, на наш погляд, дозволяє юним мати почуття оптимізму, бадьорості, здатності до саморозвитку. Така парадигма дозволяє розуміти національні і загальнолюдські цінності у їх взаємозв'язку та пояснювати педагогічну реальність у перспективному вимірі. Вона також дає можливість чітко орієнтуватися на людину як на "міру всіх речей" (Протагор), як на найвищу цінність. Саме така людина, враховуючи золоте правило моралі, здатна передбачати власне майбутнє, а отже, діагностувати, прогнозувати, корегувати та ставити власні самозобов'язання, насамперед у полі морально–етичних відносин.

Людині притаманне прагнення до успіху, в аспекті котрого реалізується процес успішної її соціалізації. Людина не може існувати без успіху, оскільки незалежно від характеру успіх сприяє її життєвому самоствердженню. У зв'язку з цим А.Макаренко обґрунтував теорію "завтрашньої радості", в якій, насамперед, передбачались втілення перспективи розвитку особистісного оптимізму та потреба у постановці кожним вихованцем віддаленої, середньої і близької перспективи. Саме ці види перспектив дозволяють кожному сподіватися на своє віддалене майбутнє та прогнозувати свій подальший поступальний фізичний, психічний і духовний розвиток. Очевидно, це було визначальним чинником саморозвитку вихованців колонії ім. М.Горького та комуни ім. Ф.Дзержинського. Саме оптимістичне світосприйняття, світовідчуття допомагало вихованцям Макаренка, як вони згадують у своїх споминах, долати прості, а іноді і надто складні життєві бар'єри і досягати окресленої мети у життєдіяльності.

Оптимізм є поняттям багатоаспектним і надто складним. Проте його можна кваліфікувати як психолого–педагогічне поняття.

Поняття оптимізму — не нове. У філософії до нього найбільш чітко звернулися представники епохи Відродження. Очевидно, це було протестом проти середньовічної схоластики. Гуманісти епохи Відродження підкреслювали визначальну здатність людини вірити у майбутнє і повірити у свої сили, фізичні і духовні.

У реальному педагогічному процесі, особливо на етапі довготривалої глобальної кризи, у сучасних старшокласників чітко виявляється суперечність між потребою в утвердженні оптимізму, радісного світовідчуття і відсутністю новітніх особистісно орієнтованих технологій його формування. У зв'язку з цим важливо виявити цінність досягнень юнаків у певному виді діяльності, визначити рівень домагань і на цій основі стимулювати успіхи у подальшому зростанні.

В етиці поняття оптимізму розуміється як узгодженість думок і емоцій людини. Очевидно, йдеться про "гармонію думки і душі".

У психології поняття оптимізму пояснюється як ціла гама позитивних емоцій. Природно, похідним при цьому є досягнення успіху.

Отже, йдеться про досягнення успіху сучасних старшокласників.

Успіх — поняття неоднозначне, складне, має різне трактування. У соціально–педагогічній науці — це оптимальне співвідношення між очікуванням навколишніх, особистості і результатами її діяльності. У випадках, коли сподівання особистості співпадають з очікуваннями найбільш значних для особистості або перебільшують їх навколишніх, можна говорити про успіх. Може змінюватись коло людей, думку яких цінує особистість, але зміст успіху не змінюється.

У психологічній науці успіх — це переживання стану радості, задоволення від того, що очікуваний результат співпав з бажаним або перебільшив його, позитивний результат праці, діяльності. Категорія успіху відображає факт найвищого досягнення поставленої мети. На основі цього стану можуть сформуватися стійкі почуття задоволення, нові, більш сильні мотиви діяльності, змінюється рівень самооцінки, самоаналізу, а іноді людина відчуває "хвилини щастя". Досягнутий успіх є великим стимулом нової енергії, спонукає до продовження діяльності.

У педагогіці ситуація успіху — це цілеспрямоване організоване поєднання умов, за яких створюється можливість досягнення значних результатів у діяльності окремої особистості і колективу в цілому. Це результат продуманої, підготовленої стратегії, тактики вчителя, сім'ї.

Успіх — категорія не абстрактна. Радість успіху має чітко окреслені вікові межі. Молодший школяр не стільки усвідомлює, скільки переживає. Підліток і усвідомлює і переживає, але не завжди адекватно оцінює. Старші школярі аналітично підходять до свого успіху або невдачі, шукають їх корені, намагаються прогнозувати свої можливості. В основі очікування успіху у старшокласників — намагання ствердити своє "Я", свою позицію. Дівчата по–іншому реагують на успіх, ніж юнаки. У дівчат переживання більш тонкі, диференційовані, емоційні.

Успіх розрізняють за ступенем глибини радості. Одні прояви — сильні, емоційні, значні для особистості — залишають відбиток, інші — менш яскраві, емоційні, більш буденні, але постійні, глибокі. В. Леві зазначив: "Чим менша радість, тим глибша, тим надійніша вона за

своєю дією... Палка, велика радість спалахує на короткий час і залишає після себе попелище, малі ж радості ростуть безперервно й самі себе підтримують...” [2, 173]

На жаль, у зв’язку з тотальною духовною, економічною кризою зараз спостерігається суперечність між потребою утвердження почуття успіху у школярів і відсутністю розуміння вчителями–вихователями потреби його формування. Очевидно, в недалекому майбутньому у зв’язку з кардинальною зміною матеріальних чинників почуття оптимізму буде супроводжувати вчителів–вихователів не лише в професійній, а й у загальній життєдіяльності. Природно, таке буде “передаватися” кожному учневі, зокрема й старшокласникам.

Проте досягнення успіху має не лише поле “власного впливу”, непсихологічні параметри визначення. Прямуючи за І.Бехом, В.Сухомлинською, М.Левківським у полі гуманістично орієнтованої парадигми виховання, під досягненням успіху будемо розуміти здатність особистості старшокласника прогнозувати, проектувати, діагностувати та корегувати власне недалеко віддалене майбутнє. Природно, у такий спосіб юнаки і дівчата мають оволодіти здатністю до самоспостереження, самоаналізу та саморефлексії. Вони мають оволодіти здатністю до професійного самовизначення. Як пише професор Левківський, образно кажучи, юнаки і дівчата “знають чого хочуть досягти в житті” [3].

За нашим лонгітюдним спостереженням, старшокласники, які орієнтуються на реальний очікуваний успіх, вирізняються і в своєму пізнанні. Це, як правило, такі, які мають високі оцінки у навчанні. Дані спостереження підтверджують, що їх самооцінка має тенденцію до адекватності. Більшість із них професійно самовизначаються. Принаймні 75 % твердо знають напрямок своєї майбутньої навчальної діяльності у вищому навчальному закладі. Природно, цьому сприяє система позанавчальної виховної діяльності, до якої ми відносимо: участь у ЗІПОПО (Заочний інститут позитивної поведінки), відвідування факультативних курсів саморозвитку і самовиховання, участь у науково–дослідної діяльності у рамках проекту МАН (Малої академії наук), відвідування культурно–просвітницьких установ тощо.

Отже, в результаті достатньої сформованості глобальне почуття досягнення успіху, особистісного зростання шкільної молоді стає визначним чинником навчальної, предметно–перетворювальної та комунікативної діяльності юнаків та дівчат у їх життєтворчості, самоствердженні, самовираженні, самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. — К.: ІЗМН, 1998. — 328 с.
2. Леви В.Л. Искусство быть собой. — М.: Знание, 1977. — 215 с.
3. Левківський М.В. Формування відповідального ставлення до праці у школярів. — К.: Педагогічна думка, 1997. — 218 с.

Тетяна ГЛАДЮК

ІДЕЇ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Серед важливих проблем сучасності, що турбують людство, особливо виділяються екологічні. Від їх розв’язання залежить подальше його існування. Саме тому важливого значення набуває в школі екологічна освіта, основною метою якої є формування екологічної культури школярів — системи екологічних знань, навичок, поглядів, переконань, моральних почуттів, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності.

Важлива роль у формуванні екологічної культури особистості належить початковій школі, яка є однією із перших ланок становлення людини–громадянина. Саме в початковій школі вирішуються такі завдання екологічної освіти: формуються елементарні знання про природу та взаємозв’язки у ній, про людину як частину природи, ціннісне ставлення до природи, розуміння взаємодії і взаємовпливу людини і природи, навички екологічно доцільної поведінки; виховується почуття відповідальності за стан довкілля; розвивається потреба у спілкуванні з природою; активізується діяльність з охорони та поліпшення навколишнього середовища.

Вивчення педагогічної спадщини В.Сухомлинського показало, що ідеї формування екологічної культури молодших школярів реалізовувались у Павлиській школі.

У своїй "школі під блакитним небом" видатний український педагог навчав дітей читати найпрекраснішу в світі книгу — книгу природи. Адже відомо, що природа в її різноманітних проявах форм, звуків, барв, ароматів є важливим засобом пізнання навколишнього світу, джерелом знань про природне середовище і морально–естетичних почуттів. Тому читання цієї книги передбачало спостереження за об'єктами та явищами природи, милування красою природи, пізнання причинно–наслідкових зв'язків явищ навколишнього світу. Значна увага приділялась формуванню у дітей вмінь бачити красу і гармонію природи як запоруки бережливого ставлення до неї. Великий учитель вчив не лише милуватися красою природи, а й слухати музику природи — шелестіння листя, хор коників, дзюжчання джмеля, дзюрчання струмка. Він давав дітям можливість під час їхнього спілкування з природою "послухати, подивитися, відчути..." і на основі цього намагався сформувати у них потребу турбуватися про живе і прекрасне [1, 55].

Щотижня кілька уроків у його початковій школі були присвячені спостереженням. В.Сухомлинський називав їх "подорожами до джерел думки й рідного слова". "Це було безпосереднє спілкування з природою, без якої криниця розумових сил і нервової енергії дитини швидко б збідніла" [1, 121]. Спостереженню як методу пізнання природи видатний педагог надавав великого значення. Саме тому, визначаючи основні завдання, які стоять перед початковою школою, він писав, що "...початкова школа насамперед повинна навчити вчитися" молодшого школяра. "Уміння вчитися включає в себе ряд умінь, пов'язаних з оволодінням знаннями: вміння читати, писати, спостерігати явища навколишнього світу, думати, висловлювати свою думку. Ці вміння є, образно кажучи, інструментами, без яких неможливо оволодівати знаннями" [1, 100].

Вказуючи на важливу роль спостереження у розвитку молодшого школяра видатний педагог у своїй праці "Сто порад учителеві" пише: "Із спостережень не тільки черпаються знання, — у спостереженнях знання живуть, завдяки спостереженням вони, можна сказати, ідуть в обіг, застосовуються як інструменти в праці" [3, 71]. А тому, на його думку, спостереження у початкових класах "необхідні дитині, як сонце, повітря й волога необхідні рослині. Тут спостереження – найважливіше джерело енергії розуму. Чим більше треба дитині осмислити й запам'ятати, тим більше необхідно їй побачити відношень і взаємозв'язків у навколишній природі..." [3, 72].

Під час подорожей у природу В.Сухомлинський розповідав молодшим школярам про предмети і явища навколишнього світу, розкривав сутність явищ природи, розпалював вогник допитливості і любові до знань. Стверджуючи, що "природа стає могутнім джерелом виховання лише тоді, коли людина пізнає її, проникає думкою в причинно–наслідкові зв'язки", він намагався, "щоб діти, спостерігаючи навколишній світ, установлювали причини і наслідки явищ, порівнювали якості й ознаки речей" [1, 129]. Педагог писав: "...я вчив їх бачити в звичайному незвичайне, шукати й відкривати причинно–наслідкові зв'язки, відповідаючи на запитання *чому*?" [3, 72].

Читаючи книгу природи, молодші школярі вчилися порівнювати траву і пісок, маленький камінець і зелений кленовий листочок, тобто живу і неживу природу; з'ясовували, чи може живе існувати без неживого; виявляли зміни, що сталися в природі; ставили запитання і шукали на них відповіді. Вони намагались з'ясувати, чи боляче дереву, коли зрізають гілку, чому мох ховається від сонечка тощо. В процесі пошуку відповідей на ці запитання у них формувались знання про взаємозв'язки в природі, які важливі як для формування правильного світорозуміння, так і для виховання відповідального ставлення до збереження об'єктів природи. Розкриття причинно–наслідкових зв'язків, виявлення пристосованості живих організмів до умов існування, до сезонних змін у природі, впливу людини на життя рослин і тварин є спонукальним засобом для того, щоб молодші школярі усвідомили необхідність врахування і збереження складних природних взаємозв'язків під час організації будь–якої діяльності в довкіллі.

В.Сухомлинський, навчаючи дітей пізнавати природу, дійшов висновку: "Чим більше діяльності, пов'язаної з активним пізнанням природи, тим глибшим і осмисленішим стає

бачення навколишнього світу. Діти з кожним місяцем помічали навколо себе щодалі більше явищ, на які раніше не звертали уваги" [1, 138].

Подорожі в природу сприяли розвитку творчості дітей. Школярі складали книжки–картинки про природу, маленькі твори.

Під час таких подорожей педагог формував уявлення в учнів про природу як єдине ціле, а людину як частину природи. Він пояснював дітям, що "у цьому цілому – своя гармонія і постійність, взаємозв'язки і залежності; вона — джерело нашого буття і сама суть нашого буття, вона єдина і нерозривна з нами, людиною. Кожний з нас — "природа, що стала людиною". Людина доти могутня й непереможна, поки вона вірна законам природи" [2, 554]. В.Сухомлинський намагався так впливати на дитину, щоб вона усвідомила і відчула "себе як частину природи, здивувалася, навіть була вражена думкою, що людина до того часу сильна й могутня, поки вона вірний син матері–природи, що вміє берегти почуття вдячності за те, що вона живе; поки вона діяльна клітина організму, що називається природою" [2, 559].

В.Сухомлинський формував ціннісне ставлення до природи, виховував почуття відповідальності за стан довкілля. Підтвердженням цього є такі висловлювання педагога: "Ми вважали дуже важливим виховним завданням те, що наші вихованці, бачачи свою єдність з природою, переживали турботу і тривогу про збереження і примноження природних багатств. ... Думка про те, що ми діти природи, повинні бути дбайливими і вдячними, особливо виразна і хвилююча тоді, коли діти бачать плоди землі, замислюються, як треба оберігати джерело, з якого п'ємо" [2, 557]. А тому і спілкування з природою молодших школярів було проникнуте співчуттям, любов'ю до живих істот, спрямоване на їх збереження та охорону. Молодші школярі у Павлиській школі доглядали пташенят, дерева, квіти.

Турботливе ставлення до природи формується лише в тому випадку, коли дитина покращує навколишнє середовище своєю посильною працею. Діяльність школярів, спрямована на збереження природного середовища, є одним з елементів формування їх екологічної активності. У процесі такої діяльності формуються якості активного творця природи, а не споживача і руйнівника. Тому й діяльність вчителів у Павлиській школі була спрямована на те, щоб "усе життя вихованців було сповнене творінням у світі природи" [2, 549]. Таким творінням було насадження учнями дерев, кущів, квітів та догляд за ними.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що Павлиська школа В.Сухомлинського була справжньою школою формування екологічної культури.

На жаль, вивчення сучасного стану навчання і виховання в початковій школі, бесіди з вчителями, учнями свідчать про те, що вчителі початкових класів не відводять належної уваги спілкуванню і взаємодії учнів з природою. Тому стає сумно від того, що милуватися красою природи, прилучатися до її казкового чарівного світу, спостерігати за змінами в природі більшість учителів вчить своїх вихованців через скло вікон класу. Тому актуальним сьогодні є звернення В.Сухомлинського до учителів початкових класів: "Учіть спостерігати й бачити явища навколишнього світу. Ведіть дітей у природу у ті переломні для неї періоди, коли відбуваються бурхливі, стрімкі зміни — пробуджується життя, оновлюються життєдайні внутрішні сили живого, нагромаджується енергія для могутнього життєвого пориву" [3, 73].

Недостатню увагу звертають вчителі початкових класів і на екологічне просвітництво серед батьків. Адже відомо, що основи екологічної культури дитини закладаються в сім'ї. Ефективність формування екологічної культури залежить від спільних дій школи та сім'ї. У багатьох своїх творах В.Сухомлинський показав, як розвиток особистості залежить від культури батька і матері, як пізнаються людські стосунки і суспільне оточення на прикладі батьків. З огляду на це вчитель повинен ознайомлювати батьків із конкретними завданнями, на які має орієнтуватися сім'я в процесі формування екологічної культури молодшого школяра:

- розвивати уявлення школярів про навколишній світ;
- виховувати почуття любові, чуйності, доброзичливості, поваги до об'єктів природи, потребу у спілкуванні з природою;
- вдосконалювати вміння спостерігати й відчувати її красу і гармонію;
- розвивати інтерес та прагнення до пізнання природи;
- виховувати культуру поведінки в природі, відповідальність за свої вчинки;
- формувати вміння піклуватися про об'єкти природи.

Сім'я має великі можливості, щоб забезпечити безпосереднє спілкування дитини з природою в різні пори року. Важливо, щоб батьки побували з дітьми у лісі, в полі, біля підніжжя гори, поблизу водойми, на присадибній ділянці. Діти отримають величезне задоволення спостерігаючи за білочкою, дятлом, синичками та іншими тваринами. Радість зустрічі з живими істотами надовго залишиться в пам'яті школярів, пробудить допитливість, потребу захищати та охороняти природу, дотримуватись правил поведінки в природі.

Батьки можуть допомогти учням вести спостереження за природою, заповнювати календар спостережень, пізнавати гармонію взаємозв'язків у довкіллі, виділяти істотні та неістотні ознаки предметів та явищ природи. Діти ніколи не забудуть, як спостерігали з татом чи мамою за ранковою зорею, вечірнім заходом сонця, місяцем та зорями. Батьки разом з вчителем навчають молодших школярів турбуватися про природу — роблять з ними годівнички для птахів, підгодовують їх узимку, доглядають за рослинами, які зростають біля дому, на присадибній ділянці, в кімнаті. Якщо тато і мама дотримуються правил поведінки у природі, їх будуть дотримуватися і їхні сини і дочки.

Вивчення творчої спадщини В.Сухомлинського показало, що тільки в результаті постійного діяльнісного спілкування з природою, яке спрямоване на збереження, відтворення та охорону її надр, водойм, повітря, лісів, можна сформувати особистість з високим ступенем екологічної культури. "Активно впливати на природу, але при цьому залишатися сином її, бути вінцем творіння і водночас володарем сил її, по–синівському бережливо ставитися до неї — ось яку позицію треба виховувати в учнів у процесі їх взаємодіяння з природою [2, 554].

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори.: В 5-ти т. — Т3. — К.: Рад. школа, 1977. — 670 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори.: В 5-ти т. — Т5. — К.: Рад. школа, 1977. — 662 с.
3. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. — К.: Рад. школа, 1988. — 310 с.

Олег ВИННИЧУК

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Вагомий внесок у розробку проблеми фізичного виховання у школі зробив видатний український педагог, заслужений учитель України, директор Павлиської середньої школи Василь Олександрович Сухомлинський. Творча робота в середній школі на Кіровоградщині, постійний пошук оптимальних шляхів дали можливість В.Сухомлинському узагальнити свої теоретичні положення і практичний досвід з питань організації фізичного виховання в школі.

Добре, міцне здоров'я, вважав Василь Олександрович, — одна з найважливіших умов життєрадісного сприймання активної і творчої діяльності кожної людини. За його словами, зміцнення здоров'я дітей, загартування організму, підвищення працездатності, загальний фізичний розвиток і стан здоров'я повинні бути предметом постійної уваги педагогічного колективу школи.

Педагогіка розглядає фізичну культуру як одну із важливих складових частин всебічного розвитку особистості. На думку В.Сухомлинського, виховання фізичної культури повинно бути спрямоване на турботу про здоров'я та збереження життя як найвищої цінності й забезпечення гармонії фізичного розвитку та духовного життя, багатогранної діяльності людини. Отже, першоосновою всієї навчально–виховної роботи, предметом особливої уваги педагогічного колективу школи завжди повинно бути здоров'я учнів.

Заняття фізичною культурою і спортом повинні приносити учням ще й задоволення та насолоду, стати потребою особистості. З цією метою на заняттях фізкультури під час виконання різноманітних фізичних вправ, змагань велика увага приділялася естетичній досконалості, виразності та граціозності рухів, масовості, врахуванню індивідуальних властивостей школярів.

Два головних завдання ставив перед початковою школою В.Сухомлинський: давати учням глибокі та міцні знання і постійно піклуватися про їхнє здоров'я, причому виконання другого завдання він вважав найважливішим у діяльності педагога, оскільки від

життєдіяльності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра у свої сили.

У зв'язку з анатомо–фізіологічними змінами, які відбуваються у підлітковому віці, фізична культура не повинна обмежуватися лише культурою тіла і здоров'я. До них припучаються такі складові людської особистості, як моральна чистота, життєвий ідеал, естетичні почуття, оцінка навколишнього світу і самооцінка. Тому дуже важливо сформувати свідоме ставлення підлітка до власного організму, виробити вміння берегти здоров'я, зміцнювати його правильним режимом, гімнастикою і спортом. У зв'язку з цим В.Сухомлинський надавав великого значення бесідам про людину, її м'язову і кісткову тканини, органи травлення, дихання, серцево–судинну систему, центральну і вегетативну нервові системи, органи чуттів, систему координації рухів, залози внутрішньої секреції. Не залишались поза увагою і питання про людську психіку, гігієну розумової праці. Теоретичний матеріал правив для школярів за керівництво у повсякденній діяльності і добру основу для самовиховання.

Належне місце у фізичному й духовному розвитку школярів у педагогічній спадщині В.Сухомлинського посідають позаурочні заняття, і розглядаються вони передусім з погляду піклування про здоров'я, про забезпечення гармонійного розвитку особистості. Заняття ці повинні приносити насолоду учням, стати їхньою потребою. Директор Павлиської школи вимагав від учителів, щоб вони під час занять націлювали учнів на гармонію рухів, на формування характеру, естетичних почуттів. Тому він радив проводити змагання на першість ще і за красою, витонченістю, гармонією рухів.

Виняткове значення для здоров'я дітей має правильне чергування фізичних навантажень і розумової діяльності, дотримання чіткого режиму. Після будь–якої напруженої роботи, розумової чи фізичної, організм дитини повинен відпочити. Проте це не означає, що учень має повністю випучитися з тих життєвих ситуацій, з якими він може зустрітися. "Відпочинок лише тоді відпочинок, — наголошує В.Сухомлинський, — коли він є своєрідною грою фізичних і духовних сил. Привчання дітей до активного діяльного відпочинку — одне з дуже важливих завдань педагогів, вихователів" [1, 42]. І справді, для будь–якої людини, яка вміє відпочивати, навіть звичайне спостереження за явищами природи, споглядання творів мистецтва є відпочинком. Саме таку радість збагнули і суворо її дотримувались у навчально–виховному процесі педагоги Павлиської школи. У розумному чергуванні різних видів діяльності, в тому числі і вправ з фізичної культури, що задовольняли естетичні запити і смаки, в діяльній насолоді красою природи вбачали вони активний відпочинок своїх вихованців. Години, вільні від навчання і фізичної культури, тут завжди наповнювалися живою, хвилюючою думкою, глибокими моральними, інтелектуальними та естетичними почуттями.

Фізичне вдосконалення, оволодіння певними видами спортивної майстерності немислимо уявити поза зв'язком із вольовими зусиллями, свідомою і цілеспрямованою діяльністю самих учнів. Йдеться про самовиховання в процесі фізичного виховання. Із розумінням справи розв'язувалося це питання в Павлиській школі, де єдність виховання та самовиховання у фізичній культурі починалася із раннього віку й обов'язково пов'язувалася з ідеєю народної педагогіки. Вчителі домагалися того, аби діти виконували вправи, думаючи, і думали, займаючись фізичною культурою. "Тільки за цієї умови, — підкреслював В.Сухомлинський, — людина може зрозуміти суть фізичної культури, відчути повноту своїх сил, пізнати залежність здорового духу від здорового тіла, вміти спрямовувати свої духовні сили на зміцнення сил фізичних" [2, 240–241].

Важливим завданням навчально–виховної роботи взагалі і фізичної зокрема є забезпечення активності учнів у самовихованні, яке передбачає стале прагнення школярів до оволодіння необхідними знаннями, до вироблення позитивних рис і якостей, до досягнення високих показників у спорті. Тобто йдеться про перетворення особистості з об'єкта в суб'єкт самовдосконалення. Педагогічне керівництво усвідомленим самовихованням полягає в тому, щоб ознайомити учнів із завданнями самовдосконалення, переконати в доцільності та необхідності, озброїти їх прийомами та засобами для досягнення найкращих спортивних результатів. Заслуговують на увагу поради В.Сухомлинського з питань самовиховання у фізичній культурі.

1. Здоров'я — це повнота духовного життя, радість, ясний розум. Твоє здоров'я — у твоїх руках.

2. Найважливіше джерело здоров'я — навколишня природа: повітря, сонце, вода, літня спека й зимова холоднеча, тінисті гаї й квітучі поля конюшини. Живи й трудися серед природи. Прокидайся рано, вставай до сходу сонця... Іди в поле, дихай свіжим повітрям, умий руки й обличчя росою — це справжня казкова вода. Повітря, насичене ароматом квітучих і достигаючих хлібів, має цілющі властивості. Хто дихає цим повітрям у літню пору, ніколи не хворіє легеневими хворобами.

3. Зроби для себе правилом: щоденно, прокинувшись, відразу ж зроби ранкову гімнастику. Влітку спи надворі — на сіні чи свіжій соломі, — фітонциди, що їх виділяють сіно і свіжа солома, уберігають від захворювання на грип.

4. Змушуй себе кожного ранку робити холодні обтирання. Купайся в ставку якнайдовше — до осінніх заморозків. У зимові дні витирай ноги (до колін) снігом — до відчуття тепла... Не бійся вийти босим на кілька хвилин на сніг — це добре загартування для ніг і для всього організму.

5. Жодного дня без фізичної праці... У постійній, повсякденній праці — людське довголіття. Хто трудиться з раннього дитинства до глибокої старості, той до останніх днів свого життя залишається повноцінною людиною, зберігаючи фізичні сили, ясність розуму, багатство сприймань і емоцій.

6. Щодня проходь від трьох (у молодшому віці) до десяти кілометрів. Зроби звичкою ходити серед лісу, на луках, у полі...У літню пору зроби звичкою проходити кілька кілометрів серед квітучих і достигаючих хлібів і трав...

7. Нехай стануть твоїми заповідями простота, невибагливість, стриманість. У дитинстві не їж багато солодощів. Краще зовсім не вживати вуглеводів... Вставай із–за столу з таким відчуттям, що ти ще не зовсім наївся [3, 258–259].

Незамінним відпочинком є туристичні походи, під час яких загартовуються фізичні сили, формуються моральні переконання й естетичні смаки. Гарна традиція в цьому контексті склалася в Павлиській школі, де діти вже з восьми–дев'яти років брали участь у таких заходах. Спочатку вони під керівництвом учителів здійснювали одно–, дводенні походи по полях і лісах, по берегах Дніпра, а учні старших класів — три–, чотириденні походи на відстань 100–150 км. У таких походах діти самі себе обслуговували.

Під час подібних заходів, окрім оздоровлення, учні повинні були оволодівати необхідними уміннями та навичками: визначити сторони світу без сонця і зірок, добувати вогонь без сірників, розпалювати вогнище в дощову погоду, споруджувати курінь і т.п. Перед кожним походом визначалася й освітня мета: вивчити ґрунти, рослинний і тваринний світ довкілля, по можливості зайнятися пошуками корисних копалин, ознайомитись з історичним минулим рідного краю тощо. Наприклад, під час одного із походів учні 4–го класу зустрічалися з учасниками Вітчизняної війни і дізналися від них про окремі епізоди битви за Дніпро. Зібравши багатий матеріал (фотографії воєнних років, багатотиражки, розповіді), учні і вчителі створили у школі куточок рідного краю. Таким чином, години відпочинку, за переконанням В.Сухомлинського, мають бути емоційно насиченими, і тоді вони приваблюють дитину до навчання, до активної та свідомої розумової праці.

Велика увага в педагогічній спадщині В.Сухомлинського відводиться якостям особистості учителя. Яким слід бути наставникові молоді, як він має вчити та виховувати, які вимоги ставляться до нього в сучасних умовах, якими рисами повинен володіти — на ці питання В.Сухомлинський дав ґрунтовні відповіді не лише у творах, а й чудовим взірцем власної педагогічної діяльності.

Насамперед педагог вимагав від учителя глибокого знання і розуміння закономірностей фізичного й психічного розвитку дітей. Щоб успішно виховувати, треба знати задатки, нахили, здібності, інтереси кожного учня. Знання та розуміння вікових й індивідуальних особливостей дітей мають бути не самоціллю, а основою для визначення та застосування найефективніших засобів педагогічного впливу. Весь зміст вивчення особистості дитини, писав В.Сухомлинський, полягає в тому, щоб збагатити її духовне життя, розвинути фізичні задатки,

виховати в неї морально цінні потреби, запити й захоплення, розкрити в ній все добре, відшліфувати ці якості.

Розвиток здібностей, нахилів, талантів, певні досягнення у спорті В.Сухомлинський ставив у пряму залежність від особистості вчителя, його духовного багатства, освіченості. Глибокі знання, широкий кругозір, інтерес до проблем науки — все це необхідне для того, щоб розкрити перед учнями притягальну силу предмета, процесу навчання. Широта знань приносить задоволення вчителю і водночас має велике значення для завоювання ним авторитету. Якщо в педагогічному колективі є вчителі, які глибоко знають предмет і з любов'ю ставляться до справи, свою ерудицію і захоплення наукою вони обов'язково передадуть вихованцям.

Таким чином, обґрунтована В.Сухомлинським система фізичного виховання охоплює всі ланки навчально–виховного процесу в школі. В ній ґрунтовно проаналізовані питання основ фізичної культури, розкриті основні принципи, зміст, методи та засоби, організаційні форми навчання, акцентовано увагу на особливостях й якостях вчительської діяльності.

Думки, теоретичні положення педагога про фізичну культуру близькі й зрозумілі вчительству України; вони є актуальними сьогодні, а, отже, можуть бути використані в умовах сучасної школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коцак І. Проблема здоров'я дітей у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. Збірник наукових праць Волинського державного університету імені Лесі Українки. — Луцьк: Медіа, 1999. — С.41–45.
2. Струбицький В.В. Актуальні проблеми фізичного виховання школярів у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського // Традиції фізичної культури в Україні: Зб. наукових статей. — Київ, 1997. — С.234–245.
3. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. — К.: Рад. школа, 1988. — 304 с.

Ірина РОМАНИШИН

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ І МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

У педагогіці та психології проблема розвитку мовлення в процесі вивчення всіх предметів розкривалась у роботах багатьох вчених. Кожний з них давав свій перелік умінь. Ці уміння можна поділити на дві групи: теоретичні і практичні. Перші пов'язані зі знаннями теорії мовленнєвої діяльності, а другі базуються на наявних в учнів мовленнєвих навичках.

В.Сухомлинський відзначив, що "кожний вчитель незалежно від того, який предмет він викладає, повинен бути словесником. Слово — наш найважливіший педагогічний інструмент, його нічим не замінити" [4, 78].

У процесі роботи, зокрема з розвитку математичного мовлення учнів початкових класів, крім завдань, пов'язаних з розвитком мислення, розв'язується і завдання формування усвідомленого, позитивного ставлення до вивчення початкового курсу математики. На основі цього пробуджуються пізнавальні інтереси, які найбільш ефективно формуються на змісті матеріалу, що сприяє мовленнєвому розвитку учнів.

Розвитку мовлення і мислення учнів у процесі вивчення предметів В.Сухомлинський надавав особливого значення. Ця ідея червоною ниткою пронизує його всі праці. "Роль математики в розумовому вихованні виняткова. ...Культура мислення, якою оволодівають усі діти в процесі вивчення математики, накладає відбиток на їхню розумову працю у процесі навчання взагалі" [1, 95]. Але В.Сухомлинський застерігав, що "праця — це не тільки практичні вміння і навички. Це передусім розумовий розвиток, культура мислення й мови" [2, 472].

Культура мовлення взагалі і математичного зокрема — одна із найважливіших передумов розумового розвитку учнів, успішного засвоєння початкового курсу математики. Завдання формування культури математичного мовлення полягає в тому, щоб збагачувати словник учнів I–IV класів, формувати в них уміння точно і правильно, просто і послідовно, логічно, виразно і

переконливо висловлювати свої думки, давати повні і розгорнуті відповіді на запитання та зв'язні пояснення, відшукання способу розв'язку задачі їх розв'язання.

Отже, математика повинна сприяти формуванню в учнів звички до чіткого, лаконічного, виразного і логічно–повноцінного мовлення. А це допоможе їм у житті повноцінно доносити свої знання, вміння до свідомості інших людей.

В.Сухомлинський відзначав, що однією із найважливіших практичних і теоретичних проблем школи є створення гармонії умінь і знань: "Вихованці можуть успішно вчитися тільки тоді, коли вони вміють спостерігати, думати, висловлювати думки, читати, писати, думаючи читати і читати думаючи" [1, 99].

Ці геніально висловлені думки видатного педагога і вченого не повною мірою реалізуються вчителями початкової ланки освіти. Шляхи, способи і прийоми формування розумового і мовленнєвого розвитку учнів, висвітлені в працях В.Сухомлинського, повно і глибоко розкриваються нами в процесі післядипломної освіти вчителів початкових класів. У результаті цього вони знаходять свої відображення в практиці вчителів I–IV класів Тернопільської області.

Наведемо приклади застосування деяких шляхів, способів і прийомів, розкритих В.Сухомлинським, на уроках математики. В.Сухомлинський писав: "у середніх і старших класах відставання, неуспішність з'являється тому, що в роки навчання у початкових класах учень не запам'ятав на все життя, не зберіг твердо в пам'яті тих елементарних істин, які є немовби фундаментом знань" [2, 445].

Як показують наші спостереження, в процесі роботи над простими задачами на дії додавання, віднімання, множення і ділення в учнів не формуються мовні форми пояснення розв'язання задач. Без них учень не в змозі дати зв'язне повне і чітке пояснення їх розв'язання. Так, наприклад, 98 % учнів дають неправильні пояснення вибору дії при розв'язанні задач на знаходження суми двох чисел.

Задача. Сергій посадив 4 яблуні і три груші. Скільки всього дерев посадив Сергій?

Пояснення розв'язання учнів: "Щоб знайти, скільки всього дерев посадив Сергій, треба до чотирьох яблунь додати три груші. Буде 7. 7 дерев посадив Сергій".

Як відомо, в курсі математики виконуються дії над числами, а не над будь–якими об'єктами навколишньої дійсності. В цьому випадку треба дати таке пояснення розв'язання задачі: "Якщо Сергій посадив чотири яблуні та три груші, то число всіх дерев, які посадив Сергій рівне сумі чисел 4 і 3. Буде 7. 7 дерев посадив Сергій".

Аналогічні помилки допускають учні при поясненні розв'язання задач на знаходження остачі.

Задача. В бочці було 32 л води. Для поливання квітів використали 17 л води. Скільки літрів води залишилося в бочці?

Майже 80 % учнів дали таке пояснення розв'язання задачі: "Треба від кількості води, яка була в бочці, відняти кількість води, яку використали для поливання квітів. Від числа 32 відняти 17, буде 15. 15 л води залишилося в бочці".

У цьому поясненні допущено дві помилки: по–перше, не правильно вжито слово (термін) — кількість; друга помилка — логічного характеру: не обґрунтовано вибір дії віднімання. Перша помилка пов'язана з тим, що учні неусвідомлено користуються поняттями "число" і "кількість". Ці поняття не стали інструментом мислення. Відповідні терміни не ввійшли у "свідомість дитини", учні не вчаться "думати за допомогою слова", мислення не розвиває мовлення [4].

Відповідними мовними формами пояснення розв'язання простих задач (їх 27 видів) повинні оволодіти молодші школярі.

"Однією з причин труднощів, на які натрапляють діти в навчанні, є те, що знання залишаються часто для них нерухомим вантажем..., не застосовуються (передусім для здобування нових знань)... Активність, життєвість знань — це вирішальна умова того, щоб вони повсякчас розвивалися, поглиблювалися" [2, 452].

Так, з метою підготовки учнів до ознайомлення, наприклад, з новим видом задач необхідна система підготовчих завдань (задач), щоб раніше засвоєні прийоми розв'язання текстових задач стали основою, фундаментом знань, на які приходиться спиратися при

ознайомленні із задачами нового виду. Тільки в такому разі попередньо набуті знання не будуть для учнів нерухомим вантажем.

Нами побудовано систему підготовчих задач, самостійне розв'язання яких допомагає учням відкрити спосіб розв'язку задачі нового виду. Таку систему завжди можна підібрати до будь–якої пізнавальної текстової задачі (або вправи). Наведемо деякі приклади підготовчих задач до ознайомлення учнів із задачею на знаходження числа, яке на кілька одиниць менше або більше від суми двох чисел.

Задача. У шкільному саду посадили 19 яблунь і 8 груш, а вишень — на 6 більше, ніж яблунь і груш разом. Скільки яблунь і груш разом посадили в шкільному саду? Скільки вишень посадили в шкільному саду?

Учням пропонується розв'язати цю задачу з двома запитаннями. Друге запитання ставиться після того, як на перше запитання задачі учні дали відповідь.

– Скільки яблунь і груш посадили в шкільному саду?

– 27 яблунь і груш посадили в шкільному саду.

– Як взнали?

– До числа яблунь додати число груш.

– Про що ще запитується в задачі?

– Скільки вишень посадили в саду.

– Що сказано в задачі про вишні?

– Вишень посадили на 6 більше, ніж яблунь і груш разом.

– Чи відомо скільки яблунь і груш разом посадили в шкільному саду?

– Відомо.

– Яку дію потрібно виконати, щоб взнати скільки вишень посадили в шкільному саду?

– Дію додавання.

– Чому?

– Тому, що вишень посадили стільки, скільки яблунь і груш і ще 6.

– Прочитайте відповідь на друге запитання задачі.

– В шкільному саду посадили 33 вишні.

– Отже, відповідь на перше запитання є даним задачі — другим запитанням.

Складання задачі на дві дії з двох простих задач.

– Першого дня в шкільну бібліотеку учні принесли 24 книги, другого — 18, а третього — на 17 книг менше, ніж другого і першого дня разом.

– Про що можемо дізнатися за цією умовою задачі?

– Можемо дізнатися, скільки книг принесли учні в бібліотеку за два дні.

– Прочитайте задачу.

– Першого дня в шкільну бібліотеку учні принесли 24 книги, другого – 18. Скільки книг принесли учні в бібліотеку за два дні?

– Розв'яжіть цю задачу усно. Прочитайте відповідь.

– За два дні учні принесли в шкільну бібліотеку 42 книги.

– За два дні учні принесли в шкільну бібліотеку 42 книги, а за третій — на 17 книг менше, ніж першого і другого дня разом. Скільки книг принесли учні в шкільну бібліотеку третього дня?

– Яку дію треба виконати, щоб дати відповідь на запитання задачі?

– Дію віднімання.

– Чому?

– Тому, що третього дня учні принесли стільки книг, скільки за два дні, але без 17.

– Розв'яжіть задачу усно. Прочитайте відповідь.

– Третього дня учні принесли у бібліотеку 15 книг.

– Ці дві задачі можна об'єднати в задачу на дві дії. Шукане число в першій задачі стало даним у другій. Прочитайте умову задачі і питання другої задачі.

– Першого дня в шкільну бібліотеку учні принесли 24 книги, другого — 18, а третього — на 17 книг менше, ніж першого і другого дня разом. Скільки книг принесли учні в бібліотеку третього дня?

– В одній бочці 27 л води, в другій — 17, а в третій — на 29 л води менше, ніж у першій і другій бочках разом.

– Про що дізнавались, склавши вирази: 27 + 17, 27 – 17, (27 + 17) — 29?

"Мистецтво і майстерність навчання і виховання полягає в тому, щоб розкривши сили і можливості кожної дитини, дати їй радість успіху у розумовій праці. А це означає, що в навчанні має бути індивідуалізація — і в змісті розумової праці (в характері завдань), і в часі. Досвідчений педагог дає одному учневі 2, 3, а то й 4 задачі на урок, іншому — тільки одну. Один одержує складнішу задачу, інший простішу" [2, 437].

В.Сухомлинський виділяє кілька груп дітей у процесі індивідуалізації навчання:

1) найпідготовленіші діти, які легко розв'язують без будь–якої допомоги будь–яку задачу;
2) старанні учні, для яких відмінне виконання завдання пов'язане з певним напруженням розумових сил;
3) діти, які без допомоги справляються із задачами середньої складності;
4) учні, які повільно осмислюють задачу, повільно розв'язують;
5) окремі учні, які взагалі не можуть справитись із задачею середньої складності [2, 439].

Такі форми організації та їх різновиди навчання математики практикують вчителі I–IV класів на уроках.

З метою індивідуалізації навчання учнів розв'язувати текстові задачі на знаходження четвертого пропорційного вчителі застосовують один із таких прийомів: молодшим школярам пропонується розв'язати другу задачу із трьох записаних на дошці. Після того, як учні відшукали спосіб розв'язку другої задачі, вчитель рекомендує:

– Хто розв'язав другу задачу, розв'язуйте третю. Хто не міг розв'язати другої задачі, хай пробує розв'язати першу задачу.

Сівалкою за 5 год. засівають ділянку площею 15 га. Скільки гектарів землі засівають такою сівалкою за одну годину?

За 6 м тканини заплатили 144 грн. Скільки гривень треба заплатити за 8 м такої тканини?

На 4 м² тротуару йде 160 кг асфальту. Скільки тонн асфальту потрібно для прокладання тротуару довжиною 500 м і шириною 2 м ?

"Багатьох вчителів хвилює питання: чому дитині, яка в початкових класах училася добре, опановувала знання без особливого напруження, у міру переходу з класу в клас стає все важче і важче? Чому запас знань, яким оволоділа дитина, стає важким тягарем, який вона несе дедалі з більшими зусиллями? Тому між опануванням знань і розумовим розвитком часто утворюється розрив, оскільки оволодіння обсягом знань учитель розглядає як мету навчання, не бачачи в навчанні засобу виховання розвиненого розуму, якому в міру опанування нових знань учитися ставало б дедалі легше" [4, 238].

Як показують наші дослідження, в процесі формування вмінь і навичок розв'язувати текстові задачі учні в п'ятому класі не в змозі дати зв'язне пояснення відшукання розв'язку задачі та її розв'язання.

Для розвитку зв'язного мовлення молодших школярів важливе значення мають завдання, в яких виключені з тексту задач вимоги (запитання). Корисно, щоб у деяких задачах учні самі попробували взнати, що можна знайти за даною умовою. Вони самостійно висувають гіпотези: які запитання можна поставити до даної умови задачі; проводять дослідження, встановлюючи, чи всі або окремі дані треба використати, щоб дати відповідь на вибране запитання до умови задачі. Проблеми, які виникають, можуть виявитися надзвичайно складними для учнів. У цьому випадку вчителю необхідно своєчасно дати конкретні вказівки відносно заданої математичної ситуації;

а) поставте запитання так, щоб задача розв'язувалась:

– однією дією;
– двома діями;
– трьома діями;
– чотирма діями;
– дією додавання (віднімання, ділення);

– дією множення і додавання;
– діями ділення, множення і віднімання тощо.

б) поставте запитання так, щоб при розв'язанні задачі були використані всі дані її умови;

в) поставте запитання до умови задачі.

Наприклад: Туристи подолали шлях довжиною 2 450 км. 3/5 всієї відстані вони пролетіли літаком, 1/10 — пропливли човном, а решту — пройшли пішки.

– Поставте запитання до умови задачі.
– Скільки кілометрів пролетіли туристи літаком.
– Які інші запитання можна поставити до умови задачі?
– Скільки кілометрів пропливли туристи човном? (Скільки кілометрів пролетіли туристи літаком і пропливли човном разом? На скільки більше кілометрів пролетіли туристи літаком, ніж пропливли човном? На скільки менше кілометрів пропливли туристи човном, ніж пролетіли літаком? Скільки кілометрів пройшли туристи пішки? Скільки кілометрів пролетіли туристи літаком і пройшли пішки разом? Скільки кілометрів пропливли туристи і пройшли пішки разом? На скільки більше кілометрів пройшли туристи пішки, ніж пропливли човном? На скільки менше кілометрів пропливли човном, ніж пройшли пішки? На скільки більше кілометрів пролетіли туристи літаком, ніж пройшли пішки? На скільки менше кілометрів пройшли туристи пішки, ніж пролетіли літаком? На скільки менше кілометрів пройшли туристи пішки, ніж пролетіли літаком і пропливли човном разом? На скільки більше кілометрів пролетіли туристи літаком і пропливли човном, ніж пройшли пішки?).
– Розв'яжіть задачу на чотири дії окремими діями без письмового пояснення. Поясніть її розв'язання.

"Учителі початкової школи! Ваше найважливіше завдання — закласти міцний фундамент знань. Настільки міцний, щоб учителям, які працюватимуть після Вас, взагалі не треба думати про фундамент. Ви починаєте працювати з першим класом. Візьміть у руки програми IV класу — передусім з мови і математики, а також програму V класу з математики... Зіставте все це, порівняйте. Подумайте, що треба знати учневі III класу, щоб успішно навчатися в IV класі, а потім і в V класі" [2, 445].

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський О. Вибрані твори. В 5-ти т. — Т.1. — К.: Рад. школа, 1976. — 654 с.
2. Сухомлинський О. Вибрані твори. В 5-ти т. — Т.2. — К.: Рад. школа, 1976. — 670 с.
3. Сухомлинський О. Вибрані твори. В 5-ти т. — Т.3. — К.: Рад. школа, 1977. — 659 с.
4. Сухомлинський О. Вибрані твори. В 5-ти т. — Т.4. — К.: Рад. школа, 1976. — 640 с.

Оксана КОРМИЛО

ПРОБЛЕМА АКТИВІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРАЦЯХ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Реформування сучасної освіти передбачає особистісно зорієнтоване навчання. Саме таке навчання полягає у партнерстві всіх учасників навчально–виховного процесу, у позитивному ставленні один до одного, турботі, вихованні, повазі до внутрішнього світу.

Реалізація ідей гуманізації навчання у психолого–педагогічній науці активно здійснюється при розробці нових технологій навчання, спрямованих на активне включення емоційної сфери учнів у процес навчальної діяльності.

Дана проблема неодноразово розглядалась педагогами. Аналізуючи праці В.Сухомлинського, без перебільшення можна назвати їх універсальними щодо діапазону охоплення проблем виховання особистості. Серед основних принципів, які пронизують всю теорію і практику педагога, є принцип реалізації у вихованні особистості гуманістичної ідеї. В.Сухомлинський зауважував, що найкращим психологічно довершеним інструментом, який завжди спрацьовує, викликає відгук дитячої душі, бажання стати кращим, є звернення педагога до серця й розуму дитини, а не намагання повчати, вказувати їй, розпоряджатись нею. За такої умови відбувається не лише вплив учителя на вихованця, а й поєднання їхніх прагнень, зусиль

у спільну дію, виникає об'єднуючий мотив, який забезпечує гуманні стосунки вихователя і дитини, їх суб'єкт–суб'єктну взаємодію [1].

Інтелектуальна та емоційна сфера життя людини будь–якого віку взаємопов'язані й взаємозумовлені. "Емоційна насиченість процесу навчання, особливо сприймання навколишнього світу, — це вимога, що висувається законами розвитку дитячого мислення", — зазначав В.Сухомлинський [6, 46]. Емоційна спонука — геніальна знахідка педагога, із допомогою цього методу вчителі звертаються до почуттів дітей, спонукають їх розум. Навчання — це не перекладання знань з голови педагога в голову учня. Навчання — це насамперед живі людські стосунки між педагогом і дітьми. І не зовсім правильною є думка про те, що шлях "знання вчителя — знання учня" найбільш правильний і короткий. "Знання вчителя — почуття вчителя — почуття учня — знання учня" — ось шлях, який полегшує засвоєння знань [9, 78]. Саме емоції є провідниками знань, роблять навчальний процес продуктивнішим, а знання учнів осмисленішими. Це відзначають у своїх працях провідні психологи, зокрема думка про єдність пізнавальних і емоційних процесів сформульована С.Рубінштейном: "...мислення, як реальний психічний процес уже є єдністю інтелекту і емоцій, а емоція — єдністю емоційного і інтелектуального" [4, 97–98] .

Отже, емоції підсилюють спонукання, бажання вчитися, мобілізують життєву енергію. А завдання вчителя полягає у тому, щоб постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням, щоб з цього почуття виник й утвердився емоційний стан — пристрасне бажання вчитися.

Особливу потребу в емоційному комфорті відчувають діти–шестирічки (першокласники). Для більшості з них вступ до школи — це крок до дорослості. Вони хочуть вчитися, "...приходять у школу із великим бажанням вчитися". Стимулом до цього бажання є переживання дитиною радості успіху в навчанні. А радість пізнання приходить лише тоді, коли дитина "відчуває радість народження думки, осягнення істини, заглиблення у таємничий світ", коли відчуває себе мислителем [9, 76]. Окрім того, як зазначає В.Сухомлинський , пізнавальні процеси завжди супроводжуються тими або іншими почуттями. У молодшому шкільному віці ця специфіка визначається тим, що суть предметів і явищ навколишнього світу, зв'язків між ними постає перед дитиною вперше. Все нове, що їй стає відомо про природу, суспільство, про духовне життя людей і т.д., породжує у дитини глибоко емоційне ставлення до дійсності. Почуття зачудування, подиву, захоплення породжують у молодших школярів не лише розповіді, оповідання, а й пояснення суті природних явищ, що відбуваються на їхніх очах. Отже, дбаючи про інтелектуальний розвиток молодшого школяра, треба враховувати вплив пізнання навколишнього світу на розвиток його почуттів. Щоб пізнання маленьким школярем навколишнього світу було для нього справжньою діяльністю, щоб у цій діяльності проходило його багате емоційне життя [5].

Навчальна діяльність не просто розвиває учня, зміцнює його психічні процеси, а й визначає склад його особистості, ті мотиви і потреби, які істотно впливають на весь життєвий шлях.

Спочатку у дітей початкових класів формується інтерес до самого процесу навчальної діяльності, пізніше — до результатів навчальної діяльності, до змісту навчання, виникає потреба набути знання. Характерною ознакою інтересу є його зв'язок з емоційною сферою особистості. "Інтерес — це особливе емоційне забарвлення думок, які супроводжують процес оволодіння знаннями. Від насиченості цього забарвлення залежить важлива риса розумової праці — вміння учня використовувати те, що зберігається в пам'яті", — писав В.Сухомлинський [8, 181].

Почуття людини, відображаючи об'єктивну дійсність, є основою, серцевиною інтересу. Впливаючи на розум і волю, вони надають розумовим і вольовим актам заохочення або, навпаки, гальмують їх. У результаті цього зародки думок, початки намірів і рішень можуть бути або підтримані, або ослаблені, приглушені.

Особливістю інтересу до навчальної діяльності в дітей молодшого шкільного віку є те, що в суб'єктивному плані зацікавленість навчанням являє собою внутрішню установку школяра щодо розуміння об'єкта інтересу, спрямованого на задоволення потреби. Зацікавленість — це певною мірою задоволеність навчальною діяльністю. Вигуки здивування, захоплення, усмішка, викликані

пізнанням нового або хорошою оцінкою, схвильованість — усе це різні за своєю значущістю і глибиною вияву почуття, побуджені інтересом [2, 18–19]. Велике значення, як вважає В.Сухомлинський, у вихованні стійкого, постійного бажання вчитися й добиватися щоразу кращих й кращих успіхів має той бадьорий, життєрадісний тон, який створюється вчителем на уроці. "Байдуже ставлення вчителя до навчального матеріалу відразу ж передається учням, і матеріал, що подається, стає ніби стіною між ним і учнем." ... Такі уроки ніколи не викликають позитивних емоційних відчуттів у дітей, вони здаються їм довгими, і тільки дзвоник на перерву вносить деяке пожвавлення..." [6, 14–15]. Окрім усіх інших методичних вимог до уроку, треба ставити ще одну дуже важливу вимогу: урок повинен викликати позитивне емоційне почуття втоми від напруженої праці над засвоєнним матеріалу [6, 15].

Джерелом емоційного благополуччя дитини є її успіхи у навчанні, саме вони формують внутрішню мотивацію учіння. А.Маркова відзначає, що мотивація головним чином визначається новою соціальною роллю (була "просто дитина", а тепер школяр), не може підтримувати протягом тривалого часу навчальну роботу і поступово втрачає своє значення. А тому формування у початкових класах мотивів, що надають учінню смислу, коли вони стають для дитини життєво важливою метою, є однією із головних завдань вчителя [3, 61–69].

Говорячи про успіх у навчанні, В.Сухомлинський закликав учителів пам'ятати, що нема й бути не може абстрактного учня. Тому "немає єдиних для всіх школярів передумов успіхів у навчанні. І саме поняття успіхи у навчанні — річ відносна, в одного показником успіху є "п'ять", для іншого — "три" — велике досягнення. Уміння правильно визначити, на що здатний учень в даний момент, як розвиватимуться його розумові здібності в подальшому — це надзвичайно важлива складова частина педагогічної мудрості" [7, 437].

Педагог неодноразово наголошує, що найголовніша нагорода і найсильніше покарання (але не завжди дієве) у педагогічній праці — це оцінка. І це інструмент, використання якого вимагає великого вміння і культури. Ось деякі поради В.Сухомлинського вчителеві щодо оцінювання знань учнів:

- нехай оцінок буде менше, але кожна з них буде вагомою, значущою;
- ніколи не ставити незадовільної оцінки, коли учень в силу тих чи інших обставин не зміг оволодіти знаннями;
- не ставити оцінки тоді, коли бачите, що знання учнів "туманні", що у них є певні прогалини;
- потрібно уникати запитань, які б вимагали дослівної відповіді того, що подано у книзі, чи того, що говорив учитель [9, 106].

Свою любов до дитини, повагу до неї, до її переживань важливо демонструвати і словом, і поведінково: подивитись в очі, доторкнутись до плеча, пригорнути до себе. А коли це словесна оцінка (особливо у першому класі), важливо не критикувати, а краще знайти за що подякувати, іноді навіть за колишні успіхи: "Учора я була дуже задоволена твоєю роботою". Важливо також висловити своє особисте ставлення до того, що зроблено дитиною: "Дякую за допомогу" замість "Молодець!"

"В руках вчителя слово — такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора.... Слово — це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність", — зазначає В.Сухомлинський [6, 160].

Окрім того, важливу роль відіграє педагогічна підтримка учня. Підтримати кожне самостійне висловлювання школяра, творчу ініціативу, хороший вчинок, добрий настрій, пізнавальний інтерес. Але для того, щоб підтримати дитину, вважав В.Сухомлинський, педагог повинен зберігати в собі відчуття дитинства, розвивати у собі здібність до розуміння дитини і всього, що з нею відбувається, мудро ставитись до вчинків дітей, вірити, що дитина помиляється, а не порушує із задумом, захистити дитину, не думати про неї погано і, найважливіше, — не ламати дитячу індивідуальність, а виправляти і спрямовувати її розвиток, пам'ятаючи, що дитина знаходиться в стані самопізнання, самоствердження, самовиховання, саморозвитку, самоздійснення.

Отже, педагогічний урок, педагогічна оцінка, педагогічне слово, мудра педагогічна любов до дітей, педагогічна підтримка учня — є важливими регуляторами навчальної

діяльності учня, мають великий вплив на його емоційне благополуччя, а найголовніше — усе це спонукає школяра краще вчитися, досягати успіху у навчанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борищевський М. Про виховання особистості // Початкова школа. — 1998. — №9. — С.11–15.
2. Киричук О.І. Навчальні інтереси молодших школярів. — К.: Рад. школа, 1982. — С.18–19.
3. Маркова А.К., Орлов А.Б., Фридман Л.М. Мотивация учения и ее воспитание у школьников. — М., 1983. — С.61–69.
4. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. — М.: Просвещение, 1958. — С.97–98.
5. Сухомлинський О.В. Вибрані твори: У 5 т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.1. — С.251–255.
6. Сухомлинський О.В. Вибрані твори: У 5 т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.5. — 639 с.
7. Сухомлинський О.В. Вибрані твори — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 3. — С.437–440.
8. Сухомлинский В.О. Об умственном воспитании / Сост. М.И.Мухин. — К.: Рад. школа, 1983. — 205 с.
9. Сухомлинский В.О. — М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1997. — 224 с. — (Антология гуманной педагогики).

Алла ЛОПУХІВСЬКА

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ В БАТЬКІВСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

У сучасних умовах демократизації процесу шкільного навчання і виховання особливо актуально звучать слова В.Сухомлинського про те, що "педагогічний колектив стає виховною силою тільки за тієї умови, коли кожна дитина відчуває на собі вплив багатьох учителів, причому кожний з них вкладає в неї наче частку своїх духовних сил" [1, 56]. Отже, вчителю необхідно допомогти дитині зорієнтуватися у культурно–соціальному просторі суспільства, пристосуватися до різноманітних ситуацій, розвивати уміння і навички спілкування. Справжнє виховання, за В.Сухомлинським, — це виховання, що спонукає до самовиховання. Воно починається з пізнання самого себе. Потрібно спрямовувати зусилля дитини на пізнання своїх можливостей, раціональне використання власних сил, застосування внутрішніх резервів. А отже, найбільш відчутний наслідок виховання, на думку видатного педагога, в тому, щоб людина стала думати про себе, замислилася над запитанням: що в мене гарне, а що погане?

Нова освіта спрямовує увагу на особистість, що здатна критично мислити, спроможна опрацьовувати різноманітну інформацію, прагне змінити на краще власне життя і життя своєї держави. Особистісноорієнтована модель навчання і виховання потребує кардинально іншого трактування мети, змісту, форм та методів і розглядає цей процес як залучення дитини до світу людських цінностей через формування в неї базису особистісної культури. Важливо відшукати такі форми організації та методи виховної роботи в умовах індивідуального навчання сільських школярів, які б задовольняли усіх учасників навчально–виховного процесу — учнів, вчителів, батьків — і дали змогу ефективно розв'язувати суперечності між колективною формою навчання в середній школі й індивідуальним розвитком особистих інтересів, обдарувань учнів. Без педагогіки співпраці, про яку так багато писав вчений–гуманіст, вчити і виховувати дітей неможливо.

Щоб успішно реалізувати цілі особистісно орієнтованого навчання і виховання учнів необхідна особлива організація навчально–виховного процесу в усіх ланках сільської школи, яка б поєднувала колективну й індивідуальну роботу школярів.

Основна мета діяльності сільської школи — розвивати особистість учня на основі залучення його до народної національної культури, виховувати дитину на народних традиціях та ідеалах. Враховується також виховний вплив на сільську дитину фізичної праці, адже характерною особистістю організації діяльності учнів є систематичне залучення їх до трудової діяльності.

В умовах сільської школи дуже легко розв'язувати організаційно–педагогічні питання дитячої праці. Василь Олександрович підкреслює надзвичайну важливість того, щоб дитяча, підліткова, юнацька праця включалася в економічне, матеріальне життя сім'ї, була в ньому

органічною необхідністю, розглядалася батьками як святий обов'язок дітей. Якщо цього немає, жодні педагогічні хитромудрощі школи не дадуть відповідних результатів. В умовах своєї школи видатний педагог разом із батьківським колективом турбувалися про те, щоб знайти для дітей посильну і водночас значну за своєю продуктивністю працю.

Як відомо, провідними умовами виховання і розвитку особистості є діяльність і спілкування. Саме в умовах колективної взаємодії засвоюються норми соціального співжиття, набуваються навички спілкування. Зазначимо, що активність дитини головним чином залежить від її мотивації. Тому вчитель повинен насамперед спиратися на потреби і мотиви дитини, визначати, що для неї є головним на даний момент, а отже необхідно вивчати індивідуальні особливості учнів, їх інтереси, здібності і потреби. В.Сухомлинський підкреслює, що "дитина відчуватиме себе творчою особистістю лише за умови, коли розумова праця в процесі навчання захопить її емоційну сферу, коли досягнення істини уявлятимуться їй результатом її особистих зусиль" [1, 61].

Встановлено, що ціннісноорієнтована внутрішня позиція дитини виникає в результаті організації суспільної практики, в яку вона включається. Цілеспрямований розвиток особистості передбачає її проектування, але не на основі загального для всіх учнів зразка, а згідно з індивідуальним для кожної людини проектом, який враховує її конкретні фізіологічні і психологічні особливості. Включення дитини в організовану діяльність, у процесі якої розгортаються різноманітні стосунки, закріплює форми суспільної поведінки, розвиває потребу діяти згідно з моральними зразками, які виступають в якості мотивів, що збуджують діяльність і регулюють взаємостосунки дітей.

Ефективність реалізації будь–якої системи, в тому числі і системи виховання, забезпечує технологічний підхід, який передбачає спосіб організації навчально–виховного процесу з послідовною орієнтацією на чітко визначені цілі, моделювання процесу кінцевого результату, способів його досягнення. Необхідно проводити спрямовану роботу з кожним учнем на основі складання індивідуальних програм розвитку. В цьому випадку домінують індивідуальні форми роботи з учнями і їх родинами. У позаурочній роботі педагогу важливо зайняти позицію старшого товариша; залежно від віку, досвіду самоуправлінської діяльності учнів, роль педагога змінюється: від безпосереднього організатора справи до консультанта і порадника.

Істотно відрізняється діяльність вчителя в сільській школі. Знання особистісних особливостей, побутових умов життя, стосунків у сім'ї забезпечує можливість індивідуального підходу до кожної дитини і її родини. Учні сільських шкіл безпосередньо спостерігають виробничі процеси, самі беруть участь у веденні домашнього господарства. Проте занепад сільськогосподарського виробництва, складність і невлаштованість сільського життя, перевтома від фізичної праці викликають у школярів почуття відчуженості до землі, бажання змінити спосіб життя. Виховна робота в сільській школі має бути спрямована на підвищення культурного рівня учнів, підготовку їх до життя в умовах ринкових відносин, на подолання дефіциту спілкування школярів, виховання господаря своєї землі.

Ми вважаємо, що виховну роботу в умовах індивідуального навчання сільських школярів доцільно проводити за такими напрямками:

– система засвоєння школярами комплексу соціальних ролей;

– система творчих справ, коли учень оптимально включається в процес спільної діяльності з метою удосконалення навичок взаємодії, адже недоліком малої наповненості класів є обмежений світ спілкування, самоізоляція особистості;

– робота з батьками, оскільки в умовах сільської місцевості збереглися традиції української родинно–побутової культури, панує шанобливе ставлення до батьків.

Практична організація виховного процесу має враховувати специфіку сільського життя та побуту, особливості сільського виробництва, соціальне, природне та предметне середовище.

Мала чисельність учнів, відмінності в кількості учнів між класами або відсутність дітей одного віку зумовлюють роботу вчителя з нечисельним різновіковим колективом. Позитивний момент в цьому процесі виявляється в тому, що створюються сприятливі передумови для індивідуалізації навчальної і виховної роботи, взаємовпливу учнів.

У малочисельній сільській школі організація виховної роботи у класах, де навчаються декілька учнів, стає неефективною. В таких школах доцільно створювати різновікові

об'єднання і замінювати класних керівників вихователями різновікових загонів. Можливий варіант, коли класний керівник організує індивідуальну роботу з учнями, батьками, проводить класні години, зустрічі, екскурсії згідно з віком учнів, а творча робота, цікава як для молодших, так і для старших учнів, проведення загальношкільних справ здійснюються в різновікових об'єднаннях під керівництвом старших учнів. Організація різновікових об'єднань дає великі можливості для розвитку самоврядування, реалізації соціальних спроб, наприклад, виявити себе в ролі лідера, педагога і т.п.

У процесі організації виховної роботи необхідно враховувати педагогічні традиції області, виховувати учнів на прикладі історії села, спиратися на краєзнавчий матеріал і культурне багатство краю. Регіональний підхід передбачає ряд особливостей виховної роботи зі школярами, а саме:

– *за змістом* — органічне включення місцевих матеріалів у навчально–виховний процес на двох рівнях: пізнання історії і культури регіону і свідома активна участь школярів у його перетворенні;

– *за технологією* — допомога школярам в усвідомленні, відчутті своєї належності до регіону, яка починається з особистої участі учнів в його життєдіяльності, самостійного пошуку і реалізації учнями шляхів і засобів такої участі;

– *за педагогічним стилем* — використання в педагогічній діяльності кращого досвіду педагогів регіону, участь в його розвитку, застосування традиційних для даного регіону педагогічних засобів, враховуючи народну педагогіку.

Такий підхід дає учням додаткову можливість більш глибокого вивчення історичної спадщини, звичаїв, побуту свого народу. Впродовж навчального року учні активно працюють над вивченням історичного минулого своєї місцевості, вивчають звичаї та побут людей, які в ній проживають.

Кінцевою метою виховання особистості є підготовка до виконання комплексу ролей, необхідних для повноцінного життя. Важливо не лише виявляти у дитини нахили і здібності, а й розвивати і поглиблювати їх з користю для неї.

Педагогу необхідно створювати умови для засвоєння дитиною визначених норм стосунків і комплексу соціальних ролей. Створення таких умов здійснюється через включення дитини в різноманітні види соціальних відносин в навчанні, спілкуванні, грі, практичній діяльності. Зазначимо, що виділяються три сфери, в яких проходить процес становлення особистості: діяльність, спілкування, самопізнання. В діяльності особистість проходить засвоєння нових соціальних ролей і осмислення їх значущості. Спілкування як сфера соціалізації особистості нерозривно пов'язана з діяльністю. При цьому розширення меж спілкування можливо розуміти як примноження контактів особистості з іншими людьми, специфіку цих контактів у кожному віковому періоді. Самопізнання особистості передбачає становлення в людині "образу Я", який виникає не відразу, а складається впродовж життя під впливом різноманітних соціальних впливів. Найбільш поширена схема самопізнання свого "Я" включає три компоненти: пізнавальний (знання себе), емоційний (оцінка себе), діяльнісний (ставлення до себе).

В духовній області особистість спрямовується на розвиток моральної позиції у взаємних з іншими, визначення свого ставлення до релігії, виявлення внутрішнього потенціалу в гуманних стосунках, визначення власних можливостей у творчій діяльності. Основним регулятором цих стосунків виявляється моральність дитини, ті моральні норми, які визначають її поведінку в різних соціальних ситуаціях. Результатом участі учня в даних напрямках стають зміни в рівні їх вихованості. Проте підготовка учня до участі в соціальних стосунках в економічній, політичній, духовній сферах має бути пронизана ідеєю регіональності. Звичайно, кожний регіон має свої специфічні особливості, які необхідно враховувати у виховній роботі. Можлива різноманітність форм роботи вчителя з даного напряму. Це не лише бесіди про природу свого краю, культуру і традиції народу у суперечливій сучасній ситуації, зустрічі учнів з цікавими людьми, екскурсії, конкурси знавців рідного краю, а й виступи учнів з інформацією про місцевий матеріал, історію чи природу свого села, району. Особливо доречні творчі роботи, звернення до особистого досвіду учнів, їх самостійний пошук і реалізація шляхів і засобів особистої участі в життєдіяльності регіону. Такі види робіт стимулюють появу нових інтересів,

збуджують до самостійного пошуку, здатні впливати на стосунки між дітьми, стимулювати осмислення свого "Я".

Реалізація регіонального компонента в діяльності педагога передбачає різні спрямування в його роботі, такі як:

– забезпечення особистісного зростання учнів (діагностично–корекційна робота);

– розвиток і поглиблення взаємних стосунків із ровесниками і дорослими через організацію колективної діяльності (неформальні підліткові об'єднання, наявність клубів, гуртків за інтересами, спортивних секцій);

– створення сприятливого психологічного клімату в колективі (психологічні консультації);

– взаємодія з родиною з метою посилення її ролі в становленні і розвитку особистості (статистичні дані про сім'ю, повну і неповну, сімейні конфлікти, стосунки з дітьми).

В колективі учнів учитель повинен стимулювати виявлення лідерства, розвивати стосунки відповідальності, взаємної допомоги, спільної творчості. Особливе значення для згуртування колективу має організація колективної творчої діяльності, використання різноманітних методик її організації як в навчальній, так і позаурочній діяльності. Для виявлення результативності своєї діяльності необхідно проводити діагностичну роботу. Вона передбачає постійне вивчення педагогом необхідного рівня і змін у вихованості учнів і спрямована на обстеження особистості дитини, її аналіз, пошук причин неефективності отриманих результатів і характеристику особистісних якостей. Таким чином діагностика із інструмента дослідження і вивчення дитини перетворюється в інструмент розвитку індивідуальності. В оцінці діяльності педагога необхідно орієнтуватися не на кількість проведених заходів, а на реальний результат, який відображається в змінах, що проходять як з кожною особистістю, так і з колективом в цілому. "Зерна індивідуальних задатків, здібностей, нахилів, обдаровань, — як образно висловлюється Василь Олександрович, — починають виблискувати лише тоді, коли їх осяєш світлом знань, науки, культури, допитливої і наполегливої праці" [1, 55].

Спільна діяльність учнів, батьків і педагогів може бути успішною, якщо вони позитивно налаштовані на сумісну роботу, усвідомлюють її цілі і знаходять в ній особистісний зміст.

Взаємодія педагога з родиною передбачає розробку єдиних вимог до дитини, визначення виховних завдань і організацію спільної діяльності педагогів і батьків з реалізації цих завдань, що передбачає вивчення дитини в сім'ї і школі за допомогою спеціальних методик і складання програм її розвитку. Характер взаємодії педагогів з сім'єю залежить від позиції батьків, які неоднаково ставляться до школи, мають різний інтелектуальний рівень. Тому потрібно диференційовано будувати роботу з родиною, не нав'язуючи всім однакові форми взаємодії, а орієнтуватися на потреби батьків, особливості сім'ї, поступово залучати їх до спільних справ школи.

Педагоги спільно з батьками дбають про розширення обсягу знань дітей про свій родовід, сім'ю, ознайомлення з народними святами, звичаями, традиціями, виробами народних промислів. Останнім часом відзначається зниження творчої активності учнів і зростання самоствердження їх через негативні вчинки. Це пов'язано з тим, що більшість учнів не має можливості повністю розкрити свій творчий потенціал у школі. В умовах спільних справ розвиваються творчі здібності учнів.

За результатами соціального обстеження, сільські діти практично перебувають поза увагою дорослих, а це негативно позначається на їх фізичному і морально–психологічному розвитку. Потреба догляду за садибою, наявність домашнього господарства створюють можливості для спільного виконання батьками й дітьми певних видів робіт, що сприяє розширенню сфери спілкування. Проте без любові та підтримки батьків дитина не зможе долати життєві перешкоди. Сім'я дає дитині відчуття затишку, безпеки, яких вона так потребує. "Людину ми творимо любов'ю — любов'ю батька до матері і матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу і гідність людини" [2, 413], — підкреслює Василь Олександрович.

Дитині важливо відчувати, що її люблять такою, якою вона є. Тоді вона вільна бути сама собою, не підлаштовується під очікування інших. Важливо зберегти внутрішню цілісність, здатність любити, розуміти інших, співчувати, відчувати спільну відповідальність один за

одного. Саме батьки допомагають дитині виробити ту внутрішню свободу бути самим собою і емоційно не залежати від того, як її сприймають оточуючі.

З практики багаторічної праці В.Сухомлинського випливає, що без турбот про педагогічну культуру батьків неможливо розв'язати жодного завдання, що стосується навчання і виховання. Батьківська педагогіка, тобто елементарне коло знань матері й батька про те, як істота, що народилася від людини, стає людиною, за В.Сухомлинським, — це фундамент, основа всієї педагогічної теорії й практики.

Як відомо, ефективне становлення творчої особистості неможливе без задіяння її особистісних зусиль і резервів. Процеси особистісного ставлення опиняються в стані нерегульованого розвитку. Вихованість передбачає не лише знання норм поведінки, а й неможливість порушення норм, які стали внутрішнім регулятором дій і вчинків.

Для виховання творчої особистості учня необхідна активна співпраця вчителів, учнів та їх батьків, підвищення рівня розвитку комунікативних здібностей учнів, їх активності та відповідальності. За допомогою психологічних тестів проводиться психолого–педагогічна діагностика учнів на визначення домінуючих особистісних інтересів, здібностей, ціннісних орієнтацій.

Соціально–комунікативна діяльність задовольняє органічну потребу в спілкуванні і взаємодії з іншими людьми. Вона передбачає включення учнів у процес взаємодії з оточуючими людьми, де вони задовольняють потребу у спілкуванні. В просторі соціальних і психологічних контактів індивідуальність набуває досвіду виконання різних соціальних ролей, зміна яких породжує потребу у самопізнанні і самоаналізі, що посилює інтерес до колективних взаємин. Саме в умовах колективної взаємодії засвоюються норми соціального і спільного співжиття, набувається культура спілкування, розвивається контактність, почуття обов'язку і відповідальності.

Орієнтування творчих педагогів на діалогічну взаємодію з учнями у виховному процесі значною мірою підвищує активність і самостійність школярів. Педагогіка виховання переростає з педагогіки вимог у педагогіку стосунків особистостей як рівноправних суб'єктів.

Отже, організація виховної роботи спрямована на духовне удосконалення особистості з урахуванням самоцінності кожної дитини. У межах такої системи учень здійснює індивідуальний шлях особистісного розвитку, переживає й осмислює цілісний досвід пізнання себе і оточуючого світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976–1977. — Т.4. — 640 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976–1977. — Т.5. — 639 с.

Іван БАБИН, Віктор КОНДРАТЮК

ФОРМУВАННЯ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ — ОСНОВА ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Одним із компонентів загальнолюдської культури, який визначає біосоціальні якості особистості, є валеологічна культура. Формування її стає головним напрямком гуманістичної педагогіки, яка орієнтована на вироблення індивідуальної поведінкової стратегії, яка ґрунтується на стійкій мотивації здорового способу життя [2, 117].

У зв'язку з погіршенням стану здоров'я підростаючого покоління і низьким соціальним зацікавленням у збереженні і зміцненні здоров'я школа, як соціально–педагогічне середовище, яке формує особистість учня, повинна взяти на себе завдання валеологічного виховання. Воно буде ефективним тільки в поєднанні з валеологічною просвітницькою діяльністю педагогів і батьків, які забезпечать позитивний вплив на соціокультурне мікросередовище [2, 168].

На жаль, у школі захоплюючись "освітою дітей", повідомленням та накопиченням величезної кількості інформації з різних навчальних предметів, значна частина якої ні дітьми, ні дорослими ніколи не використовується у своїй практиці, ми забули навчити дітей найголовнішого в житті — як бути здоровими [4, 67].

Термін "валеологічне навчання та виховання" стрімко увійшов у шкільне буття й має своїх прихильників та опонентів. І все ж більшість людей, і педагогів у тому числі, розуміє, що здоров'я — фізичне, емоційне, психічне, соціальне, інтелектуальне, духовне — це не просто відсутність хвороб, а це якість найдорожчого, що має людина, — її життя. Тому до нас поступово приходить розуміння того, що бути здоровим необхідно навчати, починаючи з сім'ї, а далі — в дошкільних закладах, у школі [3, 48].

Нині, коли апробовуються підходи до валеологічного навчання, методів і способів формування здорового способу життя, оцінки рівня здоров'я дітей, саме на часі звернутися до педагогічної спадщини В.Сухомлинського в аспекті сучасного розуміння валеологічної освіти й виховання.

В книзі "Серце віддаю дітям", яка стала настільною для більшості вчителів, у розділі "Здоров'я, здоров'я і ще раз здоров'я" педагог стверджує: "Я не боюся ще й ще раз повторити: турбота про здоров'я — це найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили. Якщо виміряти всі мої турботи й тривоги про дітей перших 4 років навчання, то добра половина з них — про здоров'я" [4, 162].

Здоров'я дитини В.Сухомлинський сприймає глибинно, суттєво і комплексно — з педагогічної точки зору, й не в медичному тлумаченні — як відсутність хвороб. "Педагог має справу з мислячою матерією, здатність якої в роки дитинства сприймати й пізнавати навколишній світ значною мірою залежить від здоров'я дитини. Ця залежність дуже тонка і важко вловима. Вивчення внутрішнього духовного світу дітей, особливо їхнього мислення, — одне з найважливіших завдань учителя" [5, 134].

На які ж аспекти формування та збереження здоров'я дітей початкової школи звертає увагу, виходячи зі свого досвіду, В.Сухомлинський і що з його практики, на нашу думку, актуальне й сьогодні день. При підготовці дітей до школи він звертає особливу увагу і батьків, і педагогів на здоров'я дітей, а не тільки на оволодіння елементами читання, писання та початкових основ математики. "Перш ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати, спостерігати. Треба також знати індивідуальні особливості здоров'я кожного учня — без цього не можна нормально навчати" [4, 37]. Відповідно до цього подає практичні рекомендації батькам: за літо перед школою оздоровити дітей, загартувати їх, подбати, аби вони якомога більше перебували на свіжому повітрі, якомога більше споживали овочів та фруктів.

Наголошуючи на важливості здоров'я дитини, особливо в перші роки навчання, В.Сухомлинський не зводить практику навчання бути здоровим до освіти й викладання як предмета. Оскільки вікові особливості дітей такі, що вони сприймають світ образно й емоційно, він навчає здоров'я не словом, а самою організацією шкільного та позашкільного життя учня, його духовною взаємодією з учителем. "Школою радості" називає він початкову школу, де вчитель — не тільки наставник, а й друг, товариш, якого з дітьми єднають багатогранні емоційні стосунки в дружньому колективі. Це основа психічного й емоційного здоров'я дітей і вчителів [4, 69].

Велику увагу В.Сухомлинський відводить природному джерелу оздоровлення дітей: ранкова гімнастика та душ, улітку — купання у ставку до пізньої осені та ходіння босоніж, мандри до лісу, в поле. Важливо, щоб діти більшу частину доби будь–якої пори року перебували на свіжому повітрі, багато рухалися й не засиджувалися над підручниками одразу після шкільних занять. Не можна, щоб домашня розумова праця втомлювала. Другу половину дня діти повинні проводити не над підручниками й не в закритому приміщенні.

Природа — це сад здоров'я, фізичного й духовного, як стверджував великий педагог. Школа під блакитним небом, уроки мислення на природі — то мандрівка до джерела емоцій, образного сприйняття світу, єднання з прекрасним і початок духовного здоров'я малечі й підлітків.

Великого значення надавав він здоров'ю — фізичному, психічному, моральному й духовному — вчителів, бо без цього важко досягти очікуваних результатів і в дітей [4, 202].

Людині завжди властивий потяг до самостійного пошуку; особливо це виражено в підлітковому віці, коли устремління до діяльності усвідомлене, створює шанси на самоствердження і можливість самореалізації. Творчий паросток генетично присутній в людині

і його розвиток можливий при організації навчально–дослідницької діяльності учнів. Саме творча діяльність, яка приносить успіх, стає фактором розвитку особистості, сприяє збереженню і зміцненню здоров'я [2, 111].

Особливо велику увагу В.Сухомлинський звертав на розвиток творчості та творчого потенціалу дитини. Він вважав, що правильно організований навчально–виховний процес у школі сприяє формуванню в учнів творчого ставлення до навчання, розвитку пізнавального інтересу. Завдання школи він вбачав у вільному розвитку учнів, їх самостійності, активності, у творчому ставленні до застосування знань. Педагог зазначає, що вчитель може впливати на процес формування мислення учня, цілеспрямовано активізувати його творчість [5, 132].

На думку В.Сухомлинського, у новому суспільстві людина буде настільки закохана в свою справу, що "присвятить їй всі свої творчі сили". "Своєчасно знайти, виховати і розвинути паростки здібностей у наших вихованців, своєчасно розпізнати у кожному його покликання — ось, що зараз головне в навчально–виховній роботі"[3, 28–30]. Він звертає увагу на те, що у школі не повинно бути жодного учня, у якого відсутнє захоплення, зацікавлення до будь–якого навчального предмета. Вчителі повинні виховувати учня так, щоб він розвивав свої творчі здібності, щоб у нього сформувалось певне життєве захоплення [3, 213–214].

Праці педагога–новатора з природного виховання й розвитку дітей, зокрема і їхнього здоров'я, є джерелом наукових і практичних надбань, з яких кожен учитель може взяти багато корисного для формування валеологічної культури учнів — основи гармонійного розвитку особистості школяра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волощук І.С. Науково–педагогічні основи формування творчої особистості. — К.: Пед. думка, 1998. — 160 с.
2. Здоровье и образование. Матеріалы II Международного конгресса валеологов и IV Всероссийской научно–практической конференции "Педагогические проблемы валеологии" / Под редакцией проф. В.В. Колбанова — СПб., 2000. — 226 с.
3. Мудрость воспитания: книга для родителей / Сост. Б.М. Бим–Бад, Э.Д. Днепров, Г.Б. Корнетов. — М.: Педагогика, 1987. — 288 с. — (Б–ка для родителей).
4. Педагогика здоровья. — М.: "Педагогика–Пресс", 1992. — 288 с.: ил. — (Б–ка для родителей).
5. Приходченко К.І. Плекаймо творчу особистість. — Донецьк: "Джерела", 1999 — 238 с.
6. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.

Олександр ВОЗНЮК

НАУКОВА СУТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО: ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У світі існує небагато педагогічних систем, що входять до педагогічної скарбниці людства. Педагогічна система В.Сухомлинського відноситься саме до таких. В чому ж психолого–педагогічна й загально–наукова сутність впливу цієї системи? Перш за все, вона орієнтується на загально–науковий принцип оптимізації функцій будь–якого організму, згідно з яким життєдіяльність живих систем скерована спрямуванням до оптимального режиму функціонування. Останнє находить своє втілення в природних системах, тому психолого–педагогічний принцип природовідповідності, який орієнтує розвиток людини у напрямку природної досконалості, може вважатися одним із найбільш доцільних у сфері педагогіки. Саме він належить до головних педагогічних пріоритетів педагогічної системи В.Сухомлинського, який розглядав природу на підставі системного наукового підходу, визначаючи багатогранність її впливу на особистість дитини, необхідність використання природи як засобу формування особистості ще з раннього дитинства.

Іншим науковим принципом, на якому базується педагогічна система великого майстра, є принцип цілісності функціонування будь–якої системи. Щодо соціальних систем, то принцип цілісності реалізується через наявність як спільних інтересів та сумісної діяльності людей, так і через співчуття ближньому, розуміння і співпереживання почуттів інших людей, вміння стати

на їх точку зору. Саме ці розвинені емпатійні здібності допомагають людині усвідомити себе повноцінною особистістю.

Одним із суттєвих механізмів формування почуття співчуття й емпатії виявляється у зв'язку між позитивним емоційним збудженням (гарним настроєм) і доброзичливим ставлення до людей [2, 87]. Дане положення, що підтверджено експериментально, використовується багатьма педагогами як самоочевидний постулат. У "*школі радості*" В.Сухомлинського розвиток дітей проходив у атмосфері їхнього підвищеного настрою, урочистості, естетичної екзальтації [6], що сприяло формуванню в учнів позитивної установки щодо інших людей, а ця остання передбачала прагнення переймати їх настроями та емоційними станами, мінімізувала розвиток психологічних захистів в учнів, що сприяло їх гармонійному розвитку.

До речі, формування почуття радості як основи співчуття покладено в основу "глибинної" (за нашим визначенням) педагогічної технології А.Макаренко, метою якої виступає розвиток гармонійної особистості. Дана технологія одержала назву "педагогіки завтрашньої радості".

"Школа радості" В.Сухомлинського — це, по суті, назва системи методів навчання дітей у природі. Для цього тут було збудовано "зелений клас"; значна частина занять проводилася на лузі, біля річки, на галявині тощо. Вчений називав свій експеримент підготовкою дітей до систематичного навчання. Однак навіть короткий аналіз "школи радості" дає підстави вважати, що це була цілісна система навчання дітей шестирічного віку, яка враховувала такі особливості дитячого мислення, як образність, пластичність, емоційну збудливість думки. Саме на них спирався вчений, коли проводив з дітьми уроки "живої думки".

Позитивний емоційний стан, який формувався у "школі радості", гармонізував розвиток дітей через насичення цього стану певним значущим сенсом. Механізм цього насичення полягає у методі "кодування" ("коріння", "каналізації", "символізації") психічних станів людини, відомому у психології, яка відзначає, що психічні стани людини можуть одержувати відповідне кодування (інтерпретацію) завдяки механізмам соціальної символізації, за допомогою яких дані стани певним чином детермінуються, маркуються і каналізуються, створюючи нові "вектори" мотивації людської поведінки [2, 123]. Так, стан нервово–психічного збудження може знаходити відповідну культурну інтерпретацію (наприклад, символізуватися у вигляді "романтичної любові") й одержати подальшу реалізацію в річищі суспільно прийнятих норм, що регулюють поведінку людини, яка "одягає" свій емоційний стан у шати романтичної любові. Таким чином, "можливість інтерпретації свого стану... пов'язана і з наявністю в тезаурусі суб'єкта певних лінгвістичних конструкцій, і з оволодінням правилами їхнього використання. Людина повинна знати, які ситуації слід, а які не варто інтерпретувати тим або іншим чином" [2, 123]. Дані стани піддаються соціальній каналізації не тільки за допомогою другої, але і першої сигнальної системи людини.

Таким чином, у дітей, що навчалися у "школі радості" В.Сухомлинського, створювався особливий позитивний настрій, який отримував значущі вектори у вигляді відповідних позитивних психологічних установок, які згодом трансформувалися у переконання та через саморефлексію, інтеріоризуючись, набували світоглядно–ціннісних орієнтирів.

Інший важливий момент виховного впливу педагогічної системи В.Сухомлинського пов'язаний з використанням ресурсів казки та рольової гри у навчанні та вихованні дітей, у чому він був новатором. У даному разі це відповідає науковому принципу цілісності функціонування будь–якої системи. Поясниємо це.

У Павлиській школі існувала дитяча кімната казки, яка була незвичною не лише за інтер'єром, але й за змістом діяльності у ній дітей (зашторені вікна, світло–голубого кольору стеля з вмонтованими в неї світильниками, що нагадували небесні зірки — все це спонукало до пробудження дитячої фантазії; перед входом до кімнати діти знімали взуття, сідали посеред кімнати на кипимове покриття і поринали у світ казки. Природно, цьому сприяли і технічні засоби, а також можливість використовувати ляльки, іграшки та здійснювати постановку казок). Поступово у процесі занять серед природи та у кімнаті казки накопичувався досвід дітей, і на цій основі їх спонукали до усного складання казок.

Розглянемо психолого–педагогічну функцію казки як не лише навчально–виховного засобу, але й як відображення міфологічної реальності, що є витоковим джерелом розвитку

людства. Проаналізуємо цю функцію казки за допомогою концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини, яка останнім часом виявляє потужні евристичні можливості. Можна сказати, що права півкуля, яка виражає синтетичний аспект знання та відображає світ за принципом "все у всьому", втілює в собі дологічне (наочно–образне, наочно–дійове) правопівкульове мислення людини, яке в процесі її розвитку починає "конкурувати" з більш молодою в еволюційному відношенні лівопівкульовою психікою людини, що виражає аналітичний аспект знання і відображає світ дискретно–множинним, абстрактно–аналітичним, вербально–логічним чином.

Принцип неперервності психічної діяльності людини передбачає єдність півкульових стратегій обробки інформації як в плані синхронічного, так і діахронічного аспектів аналізу еволюції людини. Цей аналіз доводить, що правопівкульова психіка, розвиток наочно–образного мислення, здібність до емпіричних узагальнень у дитини відіграють головну роль у житті дорослої людини та "не є лише тимчасовим етапом, який потрібно пройти якомога швидше, щоб "замінити" його вербально–логічним мисленням" [2, 229]. Справа у тому, що цей тип мислення "виростає" з багатозначного метафоричного ("казкового") правопівкульового освоєння дійсності людиною, при цьому, як свідчить нова парадигма освіти, що базується на концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку, метою розвитку людини є досягнення функціонального узгодження, синтезу право– та лівопівкульового аспектів психіки, коли такі феномени, що співвідносяться з функціональною природою півкуль, як образ та ідея, предмет та знак, почуття та думка, єдине та множинне сполучаються, формуючи базу для інтуїтивно–евристичного розумію чого відображення дійсності та її опанування, в процесі чого конкретне та абстрактне, експресивне та логічне з'єднуються, породжуючи феномен автентичного, істинного буття.

Зрозуміло, що півкульовий синтез передбачає повне розкриття ресурсів "правого", — творчого аспекту психіки (який відповідає функціям переважно правої півкулі головного мозку людини). При цьому необхідно не поспішати замінити активність правої півкулі лівою. А.Запорожець пише, що розум людини, у котрої у дитячі роки не сформувалось належним чином безпосереднє сприйняття оточуючого світу та наочно–образне мислення, може одержати згодом односторонній розвиток, набути надмірно абстрагованого від конкретної дійсності характеру [3].

Феномен функціональної неперервності (тобто цілісності) півкуль головного мозку передбачає єдність міфу та науки, їх взаємне обернення, коли міф може одержувати наукове розуміння, а сама наука використовувати "наукові міфи". Адекватне пізнання світу людиною передбачає сплавлення наукового (однозначного, переважно лівопівкульового, раціонального) та міфологічного (багатозначного, переважно правопівкульового, міфологічного) типів осягнення світу, а це формує автентичну реальність як Істину (її С.Церетелі визначив як "єдність протилежностей"), у сфері якої з'єднуються протилежності і формується диплазія — притаманний тільки людській свідомості психологічний феномен ототожнювання двох елементів, що взаємовиключаються. Це дає можливість розвивати діалектичне світобачення.

Історія людства доводить, що казка, притча, билина, міф, байка та інші жанри інакомовно–метафоричного, міфологічного відображення дійсності виступали та виступають одним із найбільш важливих засобів освоєння людьми певного типу культури, своєрідним шляхом "входження" в неї, виявляючись головним вербальним засобом навчання та виховання на початкових етапах розвитку людського суспільства. Для дитини, що знаходиться на початковому етапі розвитку людської особистості, також характерна міфоепічна картина світу, яка потім підкорюється теоретико–прагматичній науковій картині. Треба сказати й те, що міф, казка містять у собі еталони нормативної поведінки [5], мудрість народів світу [1], дозволяють прогнозувати події, будувати свою поведінку на основі конструювання моделі світу, виступаючи особливим культурологічним феноменом. Казка, міф можуть розумітися як специфічна форма підсвідомих ("природжених") архетипових ідей, "мислительних матриць" людства [4].

У казці право інтерпретації віддається читачеві або слухачеві. Це право реалізується ним на тому чи іншому рівні когнітивних "домагань", у тих чи інших концептуально–теоретичних формах. При цьому сфера наукових смислів, що здобуваються в процесі такої інтерпретації, є

практично необмеженою. Більш того, емоційно–наочний, конкретно–чуттєвий настрій казки може бути базою для розв'язання проблемного завдання, бо, як показали дослідження, стан емоційної активації включається у процес розв'язання проблеми, виконання тих чи інших дій. А сама емоція (як явище правопівкульової активності) виступає попереднім етапом розв'язання завдання [7], виступаючи "паливом" для психофізіологічного "казана", де готується це розв'язання і де логічне знання присутнє у "згорнутому", "зашифрованому" вигляді.

Казка як втілення аналітичного знання у "згорнутій" синтетичній формі виступає у вигляді системи підсвідомих архетипових ідей, які здатні трансформуватися в науково–теоретичні схеми. Чим глибше занурюється дитина у світ казок та чим просторіший цей світ, тим більше науково–теоретичних змістів вона згодом здатна сприйняти, добути та кристалізувати.

Отже, казка, міф, народна традиція, ритуал, як форми активності переважно правопівкульової психіки, є принципово необхідним засобом навчання та виховання дітей не лише дошкільного, а й молодшого шкільного віку, упродовж якого весь цей процес, всі його аспекти, всі шкільні предмети мають бути реалізовані саме через вищезазначені засоби.

Можна дійти висновку, що назріла нагальна необхідність у розробці спеціального психолого–педагогічного напрямку, який би займався проблемою навчаючої казки, актуальність котрої незмірно зросла разом із практично повним усуненням релігійно–міфологічних інститутів у сучасному суспільстві. Однією з програмних цілей цього педагогічного напрямку може бути розробка процедур складання навчаючих казок та інтерпретація вже існуючих.

Таким чином, казка (що використовувалася у педагогічній системі В.Сухомлинського), яка стимулює розвиток правопівкульового компонента психіки, має непересічне значення у процесі навчання та виховання. Використання казки відповідає принципу цілісності функціонування будь–якої системи, оскільки завдяки цьому досягається функціональна цілісність двох протилежних стратегій пізнання й опанування дійсності, що пов'язані з діяльністю правої та лівої півкуль головного мозку людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большунова Н.Я. Место сказки в дошкольном образовании // Вопросы психологии. — 1995. — №5. — С.39–43.
2. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. — М.: Изд. МГУ, 1987. — 176 с.
3. Запорожец А.В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности // Принцип развития в психологии. — М.: Наука. — 1978. — С.254–256.
4. Казначеев В.П., Спирин Е.А. Космопланетарный феномен человека: проблемы комплексного исследования. — Новосибирск: Наука, 1991. — 344 с.
5. Мухина В.С. Этнопсихология: настоящее и будущее // Психологический журнал. — Т.15. — 1994. — №3. — С.42–49.
6. Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: в 5-ти т. — Т.4. — К.: Рад. шк., 1977. — 629 с.
7. Тихомиров О.К. Психология мышления. — М.: Изд. МГУ, 1984. — 234 с.

Тетяна ВАСЮТИНСЬКА

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ НА ОСНОВІ ТВОРЧОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Найважливішим завданням естетичного виховання В.Сухомлинський вважав "навчити дитину бачити в красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, сердечність і на основі цього утверджувати прекрасне в собі" [3, 369].

У сучасних умовах педагоги нашого дошкільного закладу дбайливо зберігають і продовжують традиції великого земляка. Естетичне виховання дошкільників стоїть у центрі уваги колективу вже понад двадцять років.

А розпочали свій шлях у 1981 році з поїздки до Павлиша, захотілося більше дізнатися про "сільського академіка", про людей, з якими він співпрацював, про школу, де ставив свої педагогічні експерименти. Ця поїздка справила незабутнє враження на педагогів, адже вони

"доторкнулися" до "живлющого джерела": читали рукописи вчителя, гортали книги в його кабінеті, розмовляли з його колегами, в шанобливому мовчанні стояли біля пам'ятника.

Далі були семінари, де вивчали й обговорювали педагогічні твори Василя Олександровича, особливо "Серце віддаю дітям". Ми відкрили для себе В.Сухомлинського, повірили його праці життя. Педагогам стали близькими та зрозумілими і школа радості, і Острів чудес, і Кімната казок, і Куточок краси, мрії, мислення... І чим більше вони гортали сторінки книжок видатного педагога, тим глибше розуміли: це написано для них. А на одному із засідань педагогічної ради вирішили, що завжди в своїй праці будемо радитися із В.Сухомлинським і вчитися у нього.

Головне завдання, покладене у творчий пошук колективу, — це естетичне виховання дошкільнят засобами художньої літератури, музики, образотворчої діяльності, природи у творчій співпраці з батьками.

Звертаючись до порад В.Сухомлинського, працівники нашої установи з перших днів перебування малюків у садку прагнуть навчити їх розуміти красу навколишнього світу, усвідомлювати моральний сенс людських взаємин, пам'ятаючи, що "сприймання, осмислення прекрасного — то основа, стрижень естетичної освіченості, серцевина естетичної культури, без якої почуття залишаються глухими до всього благородного і високого в житті" [3, 369].

Взявши за основу надбання великого учителя, створили відповідне для дітей предметне середовище. Завдяки наполегливій праці колективу, батьків, шефів у дошкільному закладі створено хорошу матеріальну базу для естетичного виховання дошкільнят. На допомогу педагогам у методичному кабінеті зібрані та розроблені методичні рекомендації з естетичного виховання дошкільників засобами казки, художньої літератури, музики, образотворчої діяльності, природи. Є музичний та хореографічний зали. Створено Кімнату казок; кімнату–музей "Бабусина світлиця" зі зразками предметів народно–прикладного мистецтва й декоративного розпису; картинну галерею з репродукціями картин художників; студію для занять образотворчою діяльністю; Куточки краси, мрії, чудес, творчості; кабінет екранно–звукових засобів навчання; зібрано фонотеку, діатеку, альбоми, літературу, ілюстративний та довідковий матеріал, дитячі музичні інструменти; "педагогічну скарбничку".

Кожна дитина в душі — творець прекрасного, вигадник і фантазер. Але її потрібно навчити бачити навколо себе прекрасне і виражати словами свої думки. Тому колектив дошкільного закладу поставив собі за мету на заняттях та в повсякденній роботі з дітьми широко використовувати казку як засіб естетичного виховання; стимулювати дітей до самостійного творчого складання казок і вміння їх емоційно переказувати. Так була створена Кімната казок.

Інтер'єр Кімнати казок відображає чотири пори року. На стінах розміщені об'ємні палаци та естампи з відображенням сюжетів улюблених казок. Посередині кімнати розташоване Дерево Життя. Тут є велика кількість м'яких іграшок, іграшок–саморобок, народних іграшок, казкова атрибутика для складання казок, драматизування, опису персонажів улюблених казок та мультфільмів. Багато довелося попрацювати, щоб усе навколо навіювало дітям спогади про казку. Особлива увага звертається на естетичний характер обстановки в Кімнаті казок, адже дуже важливо, в яких умовах діти будуть слухати та створювати казки. Приходять діти в Кімнату казок не часто — двічі на місяць.

Починаючи з трирічного віку діти знайомляться з Кімнатою казок. Щоразу, приходячи сюди, малятам хочеться погратися і для всіх знаходиться улюблена іграшка. Гра перетворюється на творчість: малюки стають казковими героями, а ляльки в їхніх руках допомагають краще передати думки і почуття [1, 179]. Діти живуть в світі казки. Вони не просто повторюють слова дійових осіб, а творять, вносячи в казку гру своєї уяви. Бо створення казок — один з найцікавіших для дітей видів поетичної творчості. Багато радості приносять малюкам персонажі казок, які створили і розповідають їм старші дошкільники. Спочатку небагатьом дітям вдавалося скласти цікаву казку, але потім майже всі вихованці підготовчих груп могли справитися з цим. Всі вихователі дитячого садка постійно намагаються, щоб через казку діти навчилися володіти рідною мовою, щоби слово ввійшло в їхнє духовне життя, стало "і гострим, влучним різцем, і багатобарвною палітрою, і тонким засобом пізнання істини" [1, 184].

В Кімнаті казок часто використовуються екранно–звукові засоби навчання для слухання й переказування казок, розглядання ілюстрацій. Це дає можливість отримати задоволення і доступніше донести до дітей зміст казки. Там не тільки вчимо дітей створювати і розповідати казки, а й передавати враження від них в малюнках, аппікаціях, ліпленні. Адже дитячий малюнок, сам процес малювання — це частка духовного життя дитини. Діти не просто переносять на папір щось із навколишнього світу, а живуть у цьому світі, входять у нього, як творці краси, дістаючи насолоду від неї [1, 53].

А ще в кімнаті казок ми проводимо розваги "Герої моїх улюблених казок", "Ми із казки", "В гостях у лісових звірят", КВК, "Розкажіть, бабусю", "Люба казко, починайсь будь–ласка" та традиційні свята квітів, урожаю, книги, казок, днів народження, зустрічі весни та ін. Кожне свято має свій задум. Вони завжди улюблені і діти їх завжди чекають. Це допомагає зблизити дітей, дати радість і щастя, показати перемогу добра. Не залишається Кімната казок і поза увагою батьків. Вони стали активними учасниками в підготовці і проведенні свят і розваг, виготовленні костюмів, казкових персонажів, допомагають дітям складати казки.

Керуючись порадами В.Сухомлинського, вихователі Л.Кириченко, Л.Нестеренко, З.Таран практикують роботу з казкою не тільки в Кімнаті казок, а й на природі, комбінуючи спостереження за реальними явищами дійсності з фантазією дітей. Така робота відкриває великі можливості для розвитку мислення, уявлення, мовлення, позитивних моральних почуттів, стимулює дитину до активної творчості, вчить утверджувати прекрасне в собі. Діти систематично стараються побачити і почути "казкове" в навколишньому світі. Вони навчалися не тільки бачити і захоплюватися красою, але й розуміти взаємозв'язок між явищами в природі, дізналися про життя рослин і тварин, навчилися бережливо ставитися до них, цінувати красу.

В Кімнаті казок є альбом "Казки "Вогника", "Моя, твоя, його казка", "Народження казки". До них вихователі записують та ілюструють кращі казки вихованців. А в зимові вечори дітям подобається переглядати альбоми і за малюнками згадувати й розповідати казки при вогнику свічки. Переможців конкурсу "Я складаю казку" завжди чекають подарунки, виготовлені дітьми та батьками.

Нам радісно, коли діти в ранкові чи вечірні години, на прогулянках розглядають ілюстрації до казок і переказують, створюють казки, драматизують, граються настільно–друкованими ігровими посібниками, в мовні ігри з використанням казкових персонажів. Творчий процес самостійної художньо–мовної діяльності викликає у дітей велике задоволення, сприяє прояву гарних почуттів. Це є результатом глибоко продуманої роботи з дітьми, спрямованої на художній розвиток, на розвиток творчих здібностей.

Могутнім засобом естетичного виховання є музика. Педагоги дошкільного закладу вважають, що однією з елементарних ознак естетичної культури є вміння слухати й розуміти музику. "Те, що неможливо сказати словом, можна сказати музичною мелодією, бо музика передає безпосередньо настрої, переживання", — так говорив Василь Олександрович [2, 555]. На музичних заняттях і в повсякденній роботі велика увага надається слуханню музики — музичних творів і музики природи. Доступна для дитини та музика, яка створює відповідний настрій, емоції та образи, вважають музичні керівники І.Ляна, Н.Онуфрієва, О.Кулікова. Найдоступнішою для дітей дошкільного віку є музика, в якій відображається реальна дійсність. Малят завжди приваблюють колискові пісні, пісні про тварин, ляльок та іграшки, жартівливі пісні. Старші дошкільнята емоційно реагують на народні пісні, пісні про природу, пісні героїчного характеру, класичну музику, сучасні ритми. Слухають діти і музику самої природи. Це допомагає відчути не лише красу природи й музичної мелодії, а й власну красу.

В різні пори року музичний керівник Н.Онуфрієва, вихователі М.Лісовенко, Л.Софянчук, Т.Подопригора проводять окремі музичні заняття на природі (в парку, біля річки, в Куточках краси та чудес). На таких заняттях діти з задоволенням вслуховуються в "музику природи". Вони вдивляються в навколишній світ, вслухаються в звуки, обмінюються думками про почуте.

Навесні та влітку в Куточку чудес педагоги Л.Кириченко, Т.Маліна, Н.Онуфрієва, О.Кулікова, І.Ляна "мандрують" зі своїми вихованцями у "світ пісні", розучуючи та співаючи пісні про природу. Для дітей стало потребою збиратися в Куточку чудес, щоб поспівати. Пісня ввійшла в їх духовне життя, а дні, в які діти приходять сюди, стають днями радості.

Восени, коли на вулиці непогода, діти полюбляють відвідувати "Бабусину світлицю", де слухають і співають українські народні пісні. В кожній групі є куточок творчості, де знаходяться дитячі музичні інструменти, персонажі ляльнового театру, костюми для драматизації казок та театральних вистав дітьми. Дитячий оркестр під керівництвом музичного керівника І.Ляної — улюбленець всіх свят у дитячому садку.

Естетичне сприймання музики потребує активної діяльності. Ми часто спостерігаємо захоплення дітей виконавськими видами мистецтва: вокалом, грою на музичних інструментах, хореографією, театром. Цікавість до них зростає у дітей під час музичних занять, музично–театральних свят. Але ці мистецтва потребують спеціального оточення, часу, простору й обладнання. Тому й працюють у нас студії за інтересами.

Для занять з хореографії спеціально обладнали зал, світлий і затишний. Н.Онуфрієва вчить дітей зосереджуватися на музиці й пластиці, фантазувати й вигадувати власні рухи, насолоджуватися улюбленою танцювальною стихією. Розвиток музичного ритму — важлива умова естетичного виховання дітей. Студійці неодноразово були переможцями конкурсу "Кіровоградські зіроньки".

Серед дійових форм естетичного виховання засобами музики важливе місце в дошкільному закладі відводиться святам і розвагам. Щоб життя дітей було цікавішим, проводимо традиційні та нетрадиційні свята: лісовий бал квітчивості, парад казок, свято квітів, родинні свята, обжинки, свято Матері, свято рідної мови, свято творчості, свято Дівчинки, свято Хлопчика, свято Миколая, Стрітення та ін. Такі заходи мають велику виховну цінність, захоплюють дітей цікавим видовищем, формують естетичні смаки і здібності.

Використання образотворчої діяльності в естетичному розвитку дошкільників стає все актуальнішим, відчутно впливає на емоційно–чуттєву сферу особистості, поглиблює знання, формує естетичну культуру, що цілком відповідає завданням естетичного виховання в баченні В.Сухомлинського.

Педагогічний колектив д/з першочерговим завданням організації образотворчої діяльності дошкільників вважає виховання естетичних почуттів, а найблагодатнішою діяльністю для виховання почуттів — малювання. Дуже важливо навчити малюка бачити, чути, відчувати цей світ, сприймати його як диво. Майже усі діти люблять малювати, відтворюючи на аркуші паперу світ своїх думок і почуттів.

Заняття з малювання, які проводять вихователі З.Таран, О.Кухарішина, стають зустрічами дітей з творами мистецтва, казкою, кожним із предметів навколишнього світу або явищем, загадковими для них. Такі зустрічі вчать дошкільнят помічати красу, радіти й дивуватися нею, виражаючи свої почуття. Необхідною умовою успіху є творча атмосфера на заняттях з малювання. Адже тільки розкута дитина здатна глибоко відчувати і передавати свої почуття.

Особливе місце в естетичному вихованні займає живопис. Вихователі З.Таран і Г.Мезенцева надають великого значення умінню дітей бачити і відчувати красу. Вихованню цього вміння підпорядковане розглядання творів живопису. "Сфера дій живопису починається там, де закінчується мова. Те, що неможливо передати словом, можна сказати гармонією фарб" [6, 181]. Вихователі прагнуть побудувати практичну роботу так, щоб перед вихованцями дедалі глибше розкривався світ прекрасного, відображеного у живописі. Єдиною вимогою при доборі творів мистецтва для розглядання дошкільнятами є краса. Її розуміють і дорослі, і малюки. Вона здатна викликати почуття здивування й захоплення, бажання ще і ще милуватися нею. Починаючи малювати, дитина немовби вступає у новий світ взаємин. Фарби, пензлі, папір, олівці для неї не просто засоби зображення. Вони — добрі друзі, які допомагають передати настрій, стан душі маленького художника.

Пам'ятаючи слова В.Сухомлинського, що "образотворче мистецтво — могутній засіб проникнення в духовне життя народу" [2, 561], — педагоги залучають дітей до декоративно–прикладної творчості. Це розпис писанок та їх виставка на Великдень; виготовлення глиняних фігур та предметів і їх декоративний розпис; замальовки на природі з метою удосконалення мистецтва розпису, створення предметів декоративно–прикладного мистецтва з допомогою пап'є–маше. Дітей залучають до краси і результати перевищують сподівання.

Вихователь Л.Лемешенко — творча особистість. Найбільше уваги вона приділяє декоративному ліпленню, пап'є–маше з подальшим декоративним розписом. У техніці

виконання педагог використовує як загальні образотворчі закони, так і відшукує свій власний напрям, розширюючи кругозір вихованців у галузі прикладного мистецтва, збагачує їх духовно, розвиває естетично.

На території дошкільного закладу в прекрасному, мальовничому Куточку краси педагоги мандрують зі своїми вихованцями у "світ прекрасного", де діти мають можливість не тільки спостерігати за красою навколишнього світу, а й малювати її. Кожна дитина малює найулюбленіший куточок навколишнього світу, розуміючи і створюючи прекрасне, стає художником, виникає інтерес і любов до мистецтва. У ті хвилини, коли краса навколишнього світу переживається дітьми особливо яскраво, вони починають малювати. І не варто ламати дитячої мови казкового і прекрасного бачення світу, бо краса облагороджує дитину тоді, коли вона сама створює красу.

Працює в дитячому садку і студія з образотворчого мистецтва для обдарованих дітей, якою керує творчий і мудрий педагог Г.Мезенцева, котра ніколи не зупиняється на досягнутому. Вона прагне через свою систему роботи з образотворчого мистецтва, поради В.Сухомлинського передавати дітям реальне сприйняття світу, щирість почуттів, навчити їх розуміти красу всього, що створено людиною, її руками і розумом.

Для духовного збагачення дітей проводяться екскурсії на природу, до музеїв та виставочних залів, під час яких діти безпосередньо ознайомлюються з творами мистецтва, що збагачує їх і дає поштовх до пізнання, творчості і виховання естетично розвиненої особистості.

Як результат роботи студії — діти бувають "майстрами" і "художниками", що виконують замовлення для оформлення музичного залу до свят та розваг. Діти виготовляють сувеніри для проведення ярмарок, днів народження дітей, переможців конкурсів та іграшки для Кімнати казок і показу лялькового театру. Творчість дітей — глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя [1, 54], серцевина людяності. Тому педагог прагне навчити дітей жити в світі прекрасного, щоб дитина не могла жити без краси, щоб краса світу творила красу в ній самій. Все, що робить педагог з дітьми, приносить їм радість.

Педагоги дошкільного закладу завжди у творчому пошуку. щоб навчати дітей, треба багато знати самим. У закладі при методичному кабінеті працюють: творча група з проблеми "Естетичне виховання дітей дошкільного віку у творчій спадщині В.Сухомлинського" (керівник — методист д/з Т.Ніколаєнко) та педагогічний клуб "Свічка" з вивчення творчості великого учителя, до складу яких входять творчі, ініціативні й наполегливі педагоги.

На базі дошкільного закладу працює міська творча лабораторія з впровадженню досвіду В.Сухомлинського в практику роботи дошкільних закладів міста (керівник — завідувач д/з Т.Васютинська).

Щовересня в дитячому садку святкується день народження Василя Олександровича. Свято розпочинається з покладання квітів до його портрета. Вихователі розповідають дітям про нього, читають його художні твори, всі разом слухають його улюблені пісні та музику, співають і танцюють, драматизують казки. Організовуємо книжкові виставки, конкурси дитячих малюнків та створених дітьми казок та оповідань. Нас підтримують родини дітей, для яких працює в дошкільному закладі спеціальна школа та лекторій для молодих батьків з естетичного виховання. У співпраці вони роблять все можливе, щоб діти йшли в життя з відкритими серцями, з любов'ю до всього прекрасного, бажанням творити добро.

Час іде... Але справи В.Сухомлинського живуть в наших серцях і в серцях наших вихованців. Його багатий досвід продовжується в наших справах — вихованні наймолодших громадян України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори у 5-ти т. — Т. 3 — К., 1977. — С.9.
2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори у 5-ти т. — Т.3 — К., 1977. — С.499.
3. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори у 5-ти т. — Т.4 — К., 1977. — С377.
4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка // Вибрані твори у 5-ти т. — Т. 5 — К., 1977. — С.410.
5. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори у 5-ти т. — Т. 2 — К., 1977. — С.409.
6. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори у 5-ти т. — Т. 1 — К., 1976. — С.177.

Володимир ЧАЙКА

В.СУХОМЛИНСЬКИЙ І ПРОБЛЕМА АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Активна особистість сучасного вчителя є соціальною необхідністю. У "Національній доктрині розвитку освіти України у XX ст." зазначено, що основною метою і пріоритетами розвитку освіти є формування вчителя як особистості та професіонала, його трудової і моральної мотивації, активної професійної позиції, забезпечення педагогічних умов для професійної самореалізації.

В умовах розвитку демократії зростає значення активності, самоконтролю, саморегуляції, сумлінності, моральної відповідальності у професійній діяльності. Актуальним стає питання про співвідношення інтелектуального і морального розвитку особистості. З одного боку, життя ставить питання про розширення обсягу знань, потрібного для вдосконалення діяльності. З іншого — знання самі собою, у тому числі знання принципів, закономірностей, методів і прийомів навчання й виховання, не завжди є достатньою гарантією успішності професійної роботи. У реальному педагогічному процесі знання вчителя співіснують із безвідповідальністю, байдужістю щодо результатів навчання і виховання учнів. Засвоєні у ВНЗ психолого–педагогічні знання не забезпечують формування професійно–етичних якостей, змісту поведінки.

Потреба формувати професійну активність зумовлена також й тим, що розширюється сфера дії морального фактора і поступово зменшується адміністративне, внутрішньошкільне регулювання професійних взаємовідносин. У щоденній професійній діяльності вчителя збільшується кількість ситуацій не тільки професійного вибору, а й морального.

Аналіз результатів спостережень, бесід, анкетування, вивчення навчально–методичних матеріалів і педагогічного досвіду (тематичні і поурочні плани, щоденники педагогічної практики, звіти тощо) свідчить, що у багатьох студентів–випускників і молодих учителів (майже 80%) відсутні внутрішні суб'єктивні джерела, стимули професійної активності (потреби, інтерес, воля, емоції та ін.). Основними для розвитку професійної активності, на нашу думку, є саме внутрішні фактори, які суттєво впливають на ставлення вчителя до виконання своїх професійних обов'язків. На питання анкети, "Які стимулюючі причини могли би забезпечити розвиток професійної активності вчителя?", майже 80% педагогів назвали соціальні обставини, підвищення рівня матеріального забезпечення і статусу фахівця, наявність соціального замовлення на майстерність. Небагато молодих учителів (тільки 10%) відзначають, що їм цікаво працювати, пізнавати себе. На питання анкети, "Які елементи педагогічної теорії і практики зацікавили Вас, захопили Вашу думку?", значна кількість молодих спеціалістів (майже 90%) не змогли дати чіткої обґрунтованої відповіді. Поки що практика шкільного життя не стимулює вчителя до постійної роботи над собою, пошуку шляхів поліпшення результатів своєї роботи.

Проблема розвитку активності особистості — одна з актуальних у педагогічній теорії і практиці. В умовах соціальної перебудови зростає роль суб'єктивного фактора, впливу цілеспрямованої активної діяльності особистості на громадське життя, особливо в сфері освіти, навчання. Активність — умова не тільки духовного, а й професійного розвитку. Професійна активність педагога є важливим засобом удосконалення навчально–виховного процесу школи, оскільки вона: а) стимулює розвиток активності і самостійності учнів, їх творчий підхід до оволодіння знаннями, уміннями і навичками; б) забезпечує формування пізнавальних мотивів та інтересів учнів; в) спонукає вчителя до самоосвіти, самоконтролю, самореалізації.

Щоби розкрити сутність поняття "професійна активність", необхідно визначити зміст поняття "активність". Логіко–семантичний аналіз свідчить, що активність визначається через діяльність, вказує на її характер, на ставлення суб'єкта до діяльності. Визначення змісту поняття "активність" у працях філософів, педагогів, психологів також випливає з поняття "діяльність", але діалектика взаємозв'язку цих двох категорій розкрита по–різному.

У деяких дослідженнях активність охарактеризовано як широку, всеосяжну категорію, яка включає в себе діяльність. Діяльність трактується при цьому як специфічна для соціальної системи форма активності, тобто активність виступає щодо діяльності родовим поняттям [3].

У працях деяких учених поняття "активність" і "діяльність" ототожнюються. Зокрема В. Іванов зазначає: "Діяльність і є активність, яка за формою спрямована назовні, але за змістом завжди звернена до суб'єкта" [1, 66].

Не зважаючи на діалектичний зв'язок цих понять, на нашу думку, їх необхідно розрізняти. С.Рубінштейн зазначає: "Про будь–який психічний процес — виховання, мислення та ін. — ми говоримо, що він являє собою єдність змісту і процесу, і підкреслюємо його активний характер. Але мислення як процес — це для нас активність, а не діяльність. Про діяльність і дії у специфічному розумінні слова ми будемо говорити лише там, де є вплив, змінювання навколишнього, діяльність у власному розумінні цього слова — це предметна діяльність, це практика" [4, 99].

Деякі дослідники вважають активність якісною характеристикою, мірою діяльності, ступенем її виявлення. Так, В.Коган пише: "Поняття "активність"... відображає кількісно–якісну сторону діяльності особистості" [2, 128]. Таке тлумачення не вичерпує сутності цього поняття, яке охоплює більш широкий зміст і яке не можна зводити лише до аспекту вимірювання діяльності. Значно ефективніше, на нашу думку, вимірювати діяльність через витрачений час, результативність, а не через активність, оскільки остання — не лише самодіяльність, але й психологічний стан суб'єкта та його позиція.

Окремі науковці (М.Данилов та ін.) визначають активність як рису людини, при цьому основну увагу звертають на ставлення особистості до діяльності.

Таким чином, слід відрізняти активність людини як біологічної істоти, якій, як і всім живим істотам, властива активність у розумінні реакції, подразливості, вибірковості тощо, та активність як соціальне явище. Активність може змінюватися у зв'язку з розвитком особистості, зміною соціального (професійного) середовища. Біологічна активність є передумовою для формування соціальної активності. Отже, можна говорити про абсолютну активність людини як біологічної істоти, частини природи і про відносну, змінну, якщо йдеться про особистість, активність якої виявляється лише в діяльності.

Діалектичний підхід до визначення поняття "активність" знаходимо в працях В.Сухомлинського. Вважаючи, що активність характеризує, насамперед, сутність діяльності, бо тільки в ній виявляється активність особистості, він неодноразово вживає означення "активна" до слова "діяльність"(див. пораду 20 з книги "Сто порад учителеві"). Видатний педагог визначає активність, перш за все, як якісну характеристику діяльності: "я намічав таку активну діяльність для всіх учнів, у якій би яскраво виражалися і, звичайно, осмислювалися відношення, взаємозв'язки між фактами, предметами, явищами, трудовими процесами. Іншими словами, я прагнув до того, щоб в праці народжувалась думка учня, а не тільки закріплювалися знання, одержані на уроках. Діяльність при вивченні предмета повинна бути не тільки ілюстрацією до знань (це також необхідно), але й джерелом нових істин, відкриттів, закономірностей" [6, 57].

Водночас В.Сухомлинський розглядає якісну характеристику діяльності лише у зв'язку з особистістю, її ставленням до діяльності. Це дало йому підставу говорити про активність людини як про її рису. На власному досвіді видатний педагог переконався, що "активна діяльність, в якій яскраво виражена думка, розвиває мову, підвищує загальну культуру учнів" [6, 58].

Таким чином, активність характеризує діяльність через ставлення особистості до цього процесу, її готовність до праці, бажання досягти певної мети. Оскільки поняття "активність" є багатоаспектним, неможливо однозначно дати йому визначення. Його сутність визначають як в загальнофілософському, біологічному, фізіологічному, так і психологічному, соціальному аспектах. Біологічна характеристика розкриває особливості пристосування організму до навколишнього середовища, фізіологічний аспект охоплює активність у плані регулятивної функції мозку. Психологи вбачають в активності діяльність, у якій суб'єкт змінює свою поведінку і свої психічні властивості. Гносеологія розглядає активність як діяльне пізнання. Отже, суть поняття "активність" слід розуміти в різних аспектах, однак слід пам'ятати, що всі його сторони діалектично взаємопов'язані.

У педагогічному розумінні "активність" можна трактувати як готовність учителя до здійснення самостійної професійної діяльності, вибору оптимальних шляхів для досягнення навчально–виховних цілей. У цьому визначенні важливими є два моменти: між активністю і діяльністю, в якій перша формується, розвивається і виявляється, існує діалектичний

взаємозв'язок; активність забезпечує розвиток особистості, її моральних і професійних якостей. Як риса особистості, вона передбачає індивідуальну форму поведінки, в якій реалізується її ставлення до діяльності.

Зроблений вище аналіз поняття "активність" дає змогу конкретизувати його основні компоненти, через які можна розкрити зміст дефініції "професійна активність учителя". Її суть одні вбачають у творчому потенціалі особистості, другі пов'язують з певним обсягом професійних знань; треті — вважають, що це стан діяльності, певний рівень комунікативної культури. На нашу думку, професійна активність, як стійка ознака особистості, виявляється в єдності психолого–педагогічних знань, образу "Я", професійно–ціннісних орієнтацій, готовності вчителя до прийняття і реалізації цілеспрямованих, оптимальних рішень, самоаналізу результатів. Крім цього, у структурі професійної активності важливе місце належить спілкуванню. У контексті психологічних проблем активності і розвитку особистості спілкування ми розуміємо як побудову образу іншого, включеність цього образу в цілісний процес саморегуляції особистості.

Оскільки професійна активність учителя передбачає ставлення до людей професійного оточення, з якими він спілкується, то треба додати й такі елементи, що характеризують відношення (зв'язки) фахівця з колегами — здатність розуміти іншого і співпереживати йому. Це і є комунікативний компонент. Як стверджують психологи, сукупність відображених особистістю відношень з іншими — це системна сукупність, яка має певні регуляційні функції. Функція забезпечення професійної активності вчителя може реалізуватися тільки в процесі взаємодії цих компонентів.

Становлення професійної активності здійснюється у взаємозумовленому розвитку всіх підсистем. Збагачення психолого–педагогічних знань розширює самоаналітичні можливості вчителя, формує ціннісно–орієнтаційний компонент. Взаємодія знань і ціннісних орієнтацій забезпечує розвиток творчого потенціалу особистості; взаємозв'язок знань, ціннісних орієнтацій і творчого потенціалу вчителя стимулює розвиток комунікативної підсистеми професійної активності, яка, в свою чергу, є необхідною умовою зростання перших підсистем. Чотири основні компоненти, які виділено в теоретичному аналізі поняття "професійна активність учителя", утворюють систему, де кожний із компонентів зв'язаний з іншими прямими зв'язками, тобто відчуває в них необхідність і сам ними підтримується й опосередковується. Єдність названих підсистем (компонентів) характеризує професійну активність учителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванов В.П. Человеческая деятельность — познание — искусство. — К., 1977.
2. Коган В.З. Понятие активности личности как категория социальной психологии // Некоторые проблемы личности. — М., 1977.
3. Маргулис А.В. Диалектика деятельности и потребностей общества. — Белгород, 1979. — С.15–16.
4. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. — М.: Педагогика, 1973. — 424 с.
5. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю. — К.: Рад. школа, 1984. — 254 с.
7. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5-ти т / Редкол.: Дверин А.Г. (пред.) и др. — К.: Рад. школа, 1979. — Т.3. — 719 с.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДИТИНИ В УМОВАХ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

Михайло ЛЕВКІВСЬКИЙ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ГУМАННОЇ ОСОБИСТОСТІ

В.Сухомлинський першим у вітчизняній педагогіці 50–х років XX століття розпочав організацію педагогічного просвітництва батьків. Про це він пише в "Этюдах о коммунистическом воспитании". Навчання батьків здійснювалося диференційовано. Як вважав педагог, батьки мають вчитися стільки ж років (у батьківській школі), скільки й діти. Загалом у педагогічній системі В.Сухомлинського утвердилася певна система родинно–шкільного виховання, за якої батьки повинні були стати активними помічниками вчителів. Цьому сприяло не лише навчання батьків, але й спільне проведення свят, різноманітних суспільно–корисних справ.

У "Батьківській педагогіці" вчений кардинально, по–новому осмислює взаємозв'язки родини і школи. Головним у цьому зв'язку виступає глибоке народне підґрунтя. Спираючись на народні бувальщини, легенди, оповіді, вчений розкриває кращі набутки етнічних засад виховання. За В.Сухомлинським, кожен народ продукує свою систему етнічних цінностей, яка найповніше відображає його ментальність, особливості національної свідомості. Ці цінності народ відтворює і розвиває через мову, літературу, мистецтво, фольклор, виробничі відносини, побут, а також через звичаї і традиції.

Тому–то у вищезначеній книзі автор доступно, яскраво й образно показує зразки родинного виховання дітей та молоді з урахуванням етнічних засад нашого народу.

У праці "Як виховати справжню людину" він радить майбутнім матерям і батькам вивчати історію свого народу, виробляти шанобливе ставлення до близьких, оскільки святими, за його переконанням, є слова: народ, мати, батько, син. У "Листах до сина" й "Листах до дочки" вчений підтверджує своє переконання і дає конкретні поради щодо підготовки молоді до родинного життя.

У "Павлиській середній школі" В.Сухомлинський розкриває складові педагогічної професії. При цьому він на конкретних прикладах показує особливості становлення керованого ним колективу. Природно, що найважливішим у педагогічній діяльності, за його переконанням, є любов і повага до дітей. Без сумніву, Василь Олександрович сам був феноменальним вчителем, оскільки, за винятком біології, хімії і фізики у старших класах, сам міг провести будь–який урок (і проводив). Звичайно, він насамперед постійно збагачувався знаннями. Його бібліотека включала всю тодішню не лише фахову, а й соціологічну, психологічну, педагогічну літературу, яка видавалася в тодішньому СРСР. Маловідомим є той факт, що коли вчителі словесності й класоводи відмовилися писати творчі роботи, то на засіданні психологічного семінару він поставив на обговорення 20 (як йому здавалося, кращих) власних творів. Природно, психологічний семінар був суттєвим чинником становлення майстерності павлиських вчителів.

На заняттях семінару не просто обговорювалися певні теми, а обов'язково щоразу дискутувалися проблеми невстигаючих дітей, дії окремих учнів. При цьому В.Сухомлинський спонукав вчителів до глибокого аналізу з урахуванням психологічних та індивідуальних особливостей кожного учня.

У книзі "Сто порад вчителеві" вчений розкриває технологію власної творчості. Крім ерудованості, він мав незвичайну силу волі, вирізнявся поміркованістю, надзвичайною скромністю, працездатністю (вставав щодня о четвертій годині ранку й писав власні твори до

восьмої), людяністю. Крім цього, педагог володів кількома іноземними мовами. У багатьох напрямах педагогічної науки він випередив свій час.

У 50–60–ті рр. XX століття видатний педагог В.Сухомлинський тісно пов'язував формування відповідальності з вихованням громадянськості та моральності, оскільки "громадянськість — це насамперед відповідальність, обов'язок — та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалові" [1, 429]. Оскільки громадянськість (усвідомлення своїх прав та обов'язків стосовно держави, колективу) є особистісною якістю, то і відповідальність педагог розумів як особистісну, персональну проблему. Стрижнем відповідальності він вважав совість ("турботливий і суворий сторож розуму"). Звідси й відповідальність насамперед повинна бути перед власною совістю.

У своїй педагогічній системі Сухомлинському вдалося органічно поєднати відповідальність, громадянськість та совість, завдяки чому перша виступала у нього у вищій формі. По–перше, вона характеризувала здатність юної особистості самостійно формулювати обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати самооцінку та самоконтроль. По–друге, цим суттєво розширювалася сфера включення особистості в оточуючу Дійсність і стверджувалася "ідея особистої відповідальності за все, створене нашим народом" [2, 499].

Формування відповідальності взагалі та відповідальності у праці зокрема у педагогічній системі Сухомлинського здійснювалося шляхом утвердження у юних громадянськості. Важливими чинниками становлення цієї інтегральної риси повинні бути: розробка та реалізація програм виховання потреби у праці та моральних звичок; обґрунтування, розвиток та впровадження програми загальнолюдських норм моралі; оволодіння дітьми азбуки моральної культури. Природно, що ці складники могли бути реалізованими за умови включення юних громадян у пізнавальну, трудову та суспільно корисну діяльність, шляхом якої "присвоювався" вихованцями не лише досвід, а й утверджувалися переконання, соціалізувалися їхні вчинки, розвивалися сприйнятливість до слова вчителя, його особистого прикладу та ін.

Зазначена система передбачала формування з раннього віку здатності до співпереживання, потреби у самоповазі, вміння творити добро, чуйності, совісті і "благородства серця". Загалом, наслідком реалізації цієї виховної системи повинно бути формування витонченості духовного світу юної особистості. А людина, котра засвоїла величні людські ідеали, здатна захищати їх. Педагог уже в 60–ті рр. був занепокоєний проявом такої тенденції серед школярів, як відчуження юної особистості від людей; старших, яка виявлялася у грубості душі, моральної товстошкірості, неприйнятливості добра і краси [2, 456–463].

Позбутися цієї тенденції у вихованні, за Сухомлинським, можна за умови, якщо вже з молодшого віку, поки душа дитини сприйнятлива до емоційних впливів, формувати у юних основні поняття про добро, істину, працю шляхом розкриття передусім азбуки загальнолюдської моралі, в основі якої лежать принципи: "не чинити іншим зла" та "боротися проти зла і несправедливості" [3, 146–150]. Суттєво, що ці поняття успішно стверджувалися у процесі різносторонньої діяльності учнів Павлиської школи.

Отже, ідеї В.Сухомлинського щодо формування відповідальності школярів відкривають перспективи для нашого розуміння сутності відповідальності як інтегральної риси особистості, часткові напрями її формування, що дозволяє розкрити психологічні особливості та проблему її становлення у школярів на сучасному етапі.

Важливими, на наш погляд, є близькі висновки В.Сухомлинського і В.Франкла щодо критеріїв виміру відповідальної особистості. Зокрема, В.Франкл такими вважає здатність індивіда до трансценденції. Вона дозволяє людині відчувати докори сумління і тим самим слугує регулятором не лише ретроспективної, але й перспективної відповідальності. В.Сухомлинський у зв'язку з цим вводить (чи не вперше у тодішньому СРСР) поняття духовності у систему виховання. Регулятивним механізмом відповідальності, точніше самовідповідальності, особливо у старшокласників, виступають почуття обов'язку, сорому, "мук совісті". Апробувавши власну систему формування особистості, вчений переконливо довів, що саме совість, особливо докори сумління вихованця, слугують тим регулятором, який забезпечує йому оптимістичне світосприйняття та розуміння істини, добра і краси як серцевини загальнолюдських цінностей. Це, у свою чергу, застерігає юних від неадекватних вчинків, дій, котрі б спрямовувалися проти конкретної людини, проти всього живого. Очевидно, мірою

відповідальності за таких умов виступає духовність. Остання дозволяє підтримувати екологічну рівновагу душі юної особистості, що, у свою чергу, підтримує розвиток принципу наступності поколінь. Саме він, на наше переконання, порушився в результаті комуністичного експерименту і затримує подальший розвій у виховній галузі.

Короткий аналіз засвідчує, що громадянська відповідальність є чи не найгострішою проблемою у сучасній науці та у шкільній практиці. Це здатність учнів, особливо у старшому шкільному віці, взаємозалежно поєднувати свої права і обов'язки, свідомо формулювати самозобов'язання щодо включення у різноманітні види діяльності та здатність утверджувати гуманні взаємини з батьками, вчителями, ровесниками для самоствердження, самореалізації у життєтворчості. За допомогою відповідальності, — справедливо доводить академік АПН України І.Бех, — формується і через неї виявляється зв'язок людини з навколишньою дійсністю, виникає їх цілісність. Отже, саме відповідальність дозволяє гармонізувати, цементувати розвиток якостей старшокласників у системну цілісність, що, в свою чергу, утверджує їхню здатність до прогнозування наслідків власної пізнавальної та різнобічної громадсько–корисної діяльності.

В умовах особистісно орієнтованої гуманістичної виховної парадигми виникає потреба в аналізі психолого–педагогічної структури громадянської відповідальності. У цій структурі ми виділяємо ціннісно–орієнтаційний, мотиваційний, когнітивний, практичний та особистісний компоненти.

Ціннісно–орієнтаційний компонент дозволяє виявити певну систему загальнолюдських і національних цінностей як складників культури. До таких загалом варто віднести самоцінність конкретної людини, її життя, здатність учнів захоплюватися красою живого, вчинками доброчинної діяльності, гуманного ставлення один до одного, розуміння доцільності добротворчої, розумноперетворювальної діяльності людських спільнот та ін.

Загалом у вітчизняній педагогічній науці природа загальнолюдських цінностей є структурованою (І.Бех, А.Бойко, О.Савченко, О.Сухомлинська та ін.). Для нас особливо важливим у цьому контексті є здатність підлітків та юнаків на основі рефлексії засвоювати загальнолюдські, національні цінності як складники культури. Проте у реальному виховному процесі виявляється суперечність між потребами сучасного ринку у молодих людях й вміннями адекватно оцінювати себе, своє особистісне зростання, власні якості та відсутністю (точніше, майже відсутністю) такої науки у шкільному курсі. Наше опитування старшокласників елітних закладів Житомирщини засвідчує, що учні значно впевненіші у власних намірах, якщо ті пов'язані з майбутньою професійною діяльністю. Простіше кажучи, майже всі вони знають, чого хочуть досягнути у житті. І навпаки, старшокласники невеликих (сільських) шкіл, на жаль, відмовчуються... На Житомирщині ситуація ускладнюється ще й тим, що чимало вихованців з північних районів навчаються у зоні напівжорсткого радіологічного контролю. У них чітко виявляється суперечність між оптимістичним світосприйняттям і складнощами його формування у зв'язку з наявними ознаками постчорнобильського синдрому. Тому важливим у цьому стосунку є формування у них почуття здорового глузду як доцільного способу відображення та оцінки власних дій, вчинків, соціальних явищ тощо. Очевидно, має відродитися "Практична психологія старшокласника" як навчальний курс, який викладався у дореволюційних навчальних закладах. Природно, що учні також потребують психорелаксації. Саме завдяки цьому старшокласники будуть здатні засвоювати екосентеції, відчуття екозахищеності (чи еконезахищеності), екодомінанти, тобто те, що завдяки рефлексії стає у своїй сукупності здоровим глуздом.

Все ж для успішного формування ціннісних орієнтацій важливим є розвиток, передовсім у підлітків і юнаків, позитивної мотивації. Йдеться перш за все про соціальні й особистісні спонукальні чинники. Відомо, що до діяльності спонукають смислоутворюючі мотиви. Не вдаючись до детального аналізу, все ж зазначимо, що розвитку мотивації громадянської відповідальності не завжди сприяють певні чинники. Зокрема, навчальна діяльність чималого загалу, особливо учнів міських шкіл, не поєднується з громадсько–корисною, трудовою. Наше дослідження довело необхідність поетапного формування відповідної мотивації. У молодших школярів важливо розвивати мотиви захоплення красою природи, і разом з тим — почуття опіки над живими рослинами, тваринами. Підлітків і юнаків спонукають до діяльності саме ті її

види, котрі дозволяють їм розвивати почуття дорослості (щеплення дерев у саду, вирощування нових видів дерев, кущів, квітів з метою їх реалізації на ринку). Досвід діяльності окремих шкіл у позанавчальний час засвідчує, що в умовах, наближених до ринку, старшокласники прагнуть розвивати мотиви самоствердження, самовираження й самореалізації.

Когнітивний компонент громадянської відповідальності потребує аналізу тих складників, які віддзеркалюють сутність прав і обов'язків школярів як особистостей. Природно, що цьому сприяє оволодіння підлітками основами права на уроках. Проте ці знання не завжди стають уміннями. Демократизація соціальної сфери породжує цілу низку проблем, пов'язаних, перш за все, з формуванням тих вмінь, які визначаються нами як суб'єкт–суб'єктні.

Йдеться про здатність юнака чи дівчини толерантно відстояти свою точку зору, вміння переконати опонента у розмові на гостру тему, а також розвитку тих якостей, які виявляють терпимість, співчуття та ін. Отже, виникає потреба у розвитку практичного компонента. Він передбачає формування суб'єкт–об'єктних та суб'єкт–суб'єктних вмінь. Природно, що вищеназвані вміння формуються у навчальній діяльності.

Проте чимале поле діяльності, особливо у північних районах Житомирщини лежить у сфері дії шкільних груп краєзнавчого спрямування. Йдеться про збереження історичної пам'яті про життя і діяльність людей у селах, котрі відселені у чисті зони України. Серед поліщуків у цих селах було чимало талановитих людей, які володіли промислами та ремеслами. Тому члени пошукових груп з навколишніх шкіл складають "Карти промислів і ремесел", виявляють самобутніх неординарних особистостей, які народилися у цих місцевостях, для наступних поколінь.

Особистісний компонент відповідальності передбачає розуміння і виявлення кожним вихованцем власної неповторності, унікальності, власної відповідальності за все навколишнє на "малій батьківщині". Особистісний компонент пов'язаний з глибоким розумінням старшокласниками власних потенційних, різнобічних можливостей з метою їх подальшої корекції та розвитку. Природно, що у цьому напрямку виховної галузі ще надто багато прогалин.

Загалом коротко проаналізовані компоненти соціально–громадянської відповідальності в своїй сукупності віддзеркалюють сутність самого поняття. Природно, що їх формування у реальному навчально–виховному процесі має свої суперечності, складнощі, засоби, форми, зв'язки. Все це потребує подальших експериментальних підтверджень. Проміжні результати засвідчують, що за умови достатньої сформованості соціально–громадянська відповідальність, перш за все у старшому шкільному віці, дозволяє юнакам і дівчатам долучатися до навчання, праці та моделювати наслідки власної майбутньої життєтворчості, прогнозувати своє професійне самовизначення та недалеко віддалене майбутнє. Відповідальність стає внутрішнім регулятором діагностування, корекції (самокорекції) власних особистісних якостей, утверджуючи тим самим оптимістичне світосприйняття, світорозуміння, що дозволяє молодій людині віднайти сенс свого подальшого життя.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр.тв. В 5-ти т. — Т.1. — К.: Рад.шк., 1976. — С.403–641.

Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр.тв.: В 5-ти т. — Т.3. — К.: Рад.шк., 1977. — С.283–582.

Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибр.тв.: В 5-ти т. — Т.4. — К.: Рад.шк., 1977. — С.7–393.

Олександра ЯНКОВИЧ

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО–ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ У ТВОРЧОСТІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

У 40–60–х рр. XX ст., на які припадає діяльність В.Сухомлинського, соціальна педагогіка як наука в Україні не розвивалась. Проте він досліджував проблеми, які на сьогоднішній день визнані соціально–педагогічними. У колі його наукових інтересів перебували ідеї громадянського виховання, гармонії стосунків особистості і соціального середовища, профілактики девіантної поведінки підлітків, ролі сім'ї в соціалізації дитини та ін. Кожна з

названих проблем потребує ретельного дослідження через свою виняткову актуальність, а підходи до їх розв'язання, намічені В.Сухомлинським, є джерелом творчих знахідок.

Виходячи з того, що сім'я — це цеглинка великої споруди, що зветься суспільством і від її міцності залежить міць держави, сімейному вихованню Сухомлинський відводив особливе місце, при цьому відзначаючи, що воно мусить бути одночасно і громадянським. Адже не тільки для себе плекають батьки дитину, вони виховують її для суспільства: "У сім'ї найтоншими доторканнями батька і матері до дитячого серця і розуму пишеться наймудріша, найскладніша і водночас найпростіша — тому що вона доступна кожному батькові, кожній матері — сторінка книги, яку ми всі називаємо суспільним вихованням. Суспільство — це величезний будинок, споруджений з маленьких цеглинок — сімей. Міцні цеглини — міцний будинок, крихкі цеглини — о, це небезпечне для суспільства явище; йому доводиться лікувати себе. А крихкість ця полягає найчастіше в безвідповідальності. Якщо у вас немає дитини — ви просто людина. А якщо у вас є дитина — ви три, чотири, тисячу разів людина, — цю думку ми намагаємося червоною ниткою провести через усю виховну роботу з батьками. Даючи життя новій людині, ви ніби вписуєте своє ім'я в літопис свого народу [8, 581–582].

На думку В.Сухомлинського, почуття відповідальності і громадського обов'язку за майбутнє своїх дітей запобігає такому різновиду нерозумної батьківської любові, як любов підкупу. Адже є батьки і матері, які щиро переконані в тому, що, забезпечуючи всі матеріальні потреби дітей, вони виконують свій батьківський обов'язок. Величиною матеріальних витрат вони вимірюють глибину батьківської любові. Василь Олександрович вважав, що морально–емоційна товстошкірість, бездушне ставлення до своїх дітей — далеко не завжди результат низького рівня освіти батька. Це результат погляду на виховання дітей як на щось зовсім відокремлене, відмежоване кам'яною стіною від громадських обов'язків [12, 163].

Дві важливі соціально–педагогічні проблеми — оптимізація стосунків особистості і соціуму та соціалізація в сім'ї — не тільки тісно пов'язані між собою, а лише їх поєднання забезпечує успіх сімейного виховання: "Нерідко ми буваємо свідками парадоксального, на перший погляд, факту: в хорошій трудовій сім'ї, де батьки душі не чують у дітях, віддають їм усі сили свого серця, діти іноді виростають байдужими, безсердечними. Але ніякого парадоксу тут немає: так буває тому, що дитина знає лише радощі споживання. А вони не можуть самі собою розвинути моральне почуття. Воно виникає тільки тоді, коли ми припучаємо дітей до вищої людської радості — радості творення добра для інших людей. Тільки це, воістину безкорисливе і тому справді людське переживання є силою, що облагороджує юне серце.

Найголовніше, по–моєму, в тому, щоб учити дитину бачити і почувати, розуміти й переживати всім серцем, що вона живе серед людей і що найглибша людська радість — жити для людей" [9, 219].

На думку В.Сухомлинського, справжнє громадянське виховання починається там, де ідея і особиста праця — піт, мозолі, зливаючись воєдино, творять те, про що народ говорить: у людини є святе за душею [13, 313].

Аналізуючи недоліки сімейного виховання, В.Сухомлинський відзначає, що головними є споживацький характер виховання та відсутність праці, зокрема, для інших людей.

У творі "Батьківська любов і воля" він зобразив двох матерів Марію і Христину, які мали синів однолітків. Тільки якщо Христина старанно оберігала сина від всіх життєвих прикоп'ть, що призвело до трагедії, то Марія змалечку залучала сина Петра до праці. "Про любов до людства говорити легше, — повчала Марія сина, — ніж допомогти бабі Ярині нарубати дров на зиму. Людство — воно далеко, а баба Ярина — поруч, совість не дозволить зімкнути очей уночі, коли в неї нічим буде топити. Прислухайся, сину, серцем до турбот і жалів людських" [4, 136].

Сучасна сім'я як соціальний інститут переживає гостру кризу. За статистичними даними, в Україні розпадається кожний другий–третій шлюб. Знервованість, відсутність побутових вигод, постійна роздратованість, грубість, сварки, чвари, піклування лише про власний комфорт, відсутність милосердя у членів сім'ї призводить до негативного емоційно–психологічного мікроклімату. Крім того, стали поширеними деформовані шлюбно–сімейні процеси: молодь не хоче офіційно реєструвати шлюб, народжувати дітей, відкладаючи це до кращих часів. Такі явища призводять до зростання кількості позашлюбних дітей серед дуже молодих матерів [1, 185–186].

Потребує дослідження проблема виховання дітей за відсутності батьків, які тривалий час перебувають на заробітках. Дуже часто не злиденне життя змушує їх роками навіть не бачитися з дітьми, а жадоба до збагачення.

І в батьків, і в дітей існує значна плутанина з цінностями. Юнаки і дівчата часто зводять людську особистість до її конкретного становища і відмовляються її сприймати під знаком вічності. Відсутність цінностей чи деформоване уявлення про них призводить до бездуховності, жорстокості і цинізму. Чимало батьків на перше місце висувають ідею збагачення. Своєю поведінкою в суспільстві вони подають приклад агресивності, вважаючи її в сучасних умовах життя надзвичайно важливою якістю. Водночас такі особисті якості як доброта, вміння співчувати і допомагати іншим в ієрархії сучасної системи батьківських цінностей виховання дитини посідають значно нижчі місця.

Існують спеціальні програми виходу сім'ї з кризового стану. Розроблені напрями соціально–педагогічної роботи з проблемними сім'ями. Здійснюються профілактична робота, соціальна допомога, соціальні патронаж та реабілітація тощо.

Важливим у процесі соціально–педагогічної роботи з сім'єю є використання творчої спадщини класиків педагогіки. Аналіз "Батьківської педагогіки" В.Сухомлинського дає підстави зробити висновок про актуальність створення педагогічних шкіл для батьків. На заняттях таких шкіл доцільно реалізовувати заходи з профілактики сімейного неблагополуччя, конфліктів, розлучень, стресових станів, формувати відповідальне ставлення до батьківства.

В.Сухомлинський відзначав: "Читаючи лекції для майбутніх і нинішніх батьків, я прагну до того, щоб кожний батько, кожна мати зрозуміли: ставши батьком — я двічі громадянин. Моє громадянство — в сьогоднішній праці, сьогоднішніх тривогах про благо суспільства. Та про моє громадянство судитиме і суспільство майбутнього..." [4, 191].

На думку В.Сухомлинського, на заняттях педагогічної школи необхідно формувати педагогічну культуру батьків, адже без неї неможливо розв'язати жодного завдання, що стосується навчання і виховання. "Батьківська педагогіка, тобто елементарне коло знань матері і батька про те, як істота, що народилася від людини, стає людиною, — це фундамент, основа всієї педагогічної теорії й практики. У кабінеті материнської педагогіки на видному місці в нас написані слова М.Пирогова: "Нехай жінки зрозуміють, що вони, поравочись біля колиски дитини, запроваджуючи ігри її дитинства, навчаючи її уста лепетати, стають головними будівничими суспільства. Наріжний камінь кладуть їхні руки" [12, 152].

Виховання громадянських якостей в дитини повинно стати чи не найважливішим завданням батьків. Як і в усьому процесі виховання, корені громадянської свідомості і громадянських почуттів сягають дитинства. Батькам необхідно порадити, як закладати громадянські зерна, як формувати громадянську свідомість. В.Сухомлинський вважав, що виховувати свідомість дитини треба таким чином, щоб загальне благо, турбота про благо інших людей ставали глибоко особистою, сердечною справою майбутнього громадянина, щоб світ його думок і почуттів не був обмежений споживанням матеріальних і духовних цінностей [12, 171].

Дослідження творчої спадщини В.Сухомлинського показує доцільність підготовки юнаків і дівчат до сімейного життя. Новизна поглядів Василя Олександровича полягає в тому, що на його думку, до материнського і батьківського обов'язку людину треба готувати чи не з колиски. На одне з перших місць у плані такої підготовки В.Сухомлинський ставив уміння керувати, управляти своїми бажаннями, уміння поступатися частиною своїх бажань в ім'я блага сім'ї, батьків, дітей; уміння обмежувати свої бажання.

У Павлиській середній школі вимушені були констатувати, що у шкільному навчанні немає предмета, де б навчали мудрості майбутніх батьків. Тому до народження дітей деякі молоді люди підготовлені в моральному відношенні так само, як неписьменна людина, яка не знає азбуки, підготовлена до осягання філософії.

В.Сухомлинський вважав таку підготовку ефективною, якщо сімейне життя розглядатиметься в тісному зв'язку і єдності з усією життєдіяльністю людини, насамперед з громадянським життям. Разом з тим Василь Олександрович застерігав батьків, педагогів від наївної віри в те, що педагогічні школи, спеціальні етичні курси для школярів розв'яжуть всі завдання підготовки до сімейного життя та виховання дітей. Але без таких знань виховний процес не може бути повноцінним.

В.Сухомлинський розв'язував проблеми профілактики девіантної поведінки підлітків, радив батькам, як уникнути таких соціальних бід як п'янство, хуліганство, злочинність. Для цього треба, щоб бажання особи гармонізували з інтересами колективу, суспільства. Могутньою силою, що створює гармонію особи і колективу, є праця. "Неробство і прагнення батьків уберегти дітей від праці в багатьох сім'ях стає справжньою бідою. Біда полягає в тому, що деякі батьки грудьми своїми прикривають дітей від праці, вважаючи неробство щастям. Там, де турботливі мама і тато разом із своїм прізвищем передають в спадщину і своє щастя, виростають підлотники, негідники, ледарі, як п'явки, що смокчуть кров і труд батьків" [4, 196–197]. На думку Сухомлинського, той, хто не навчився в дитинстві через працю керувати своїми бажаннями, хто не переживає їх моральної виправданості і обґрунтованості, стає соціально ненадійним, він вступає в конфлікт із суспільними вимогами, тому що ці вимоги здаються надмірними і такими, що обмежують особисту свободу. Винятково важливо, щоб праця з малих літ була, по–перше, максимально олюдненою, тобто одухотвореною прагненням принести добро людям, суспільству, народу, Батьківщині; по–друге, щоб вона стала природним станом людської душі, звичкою, щоб до неї не треба було спонукати заохоченнями, покараннями. Тільки особисте трудове життя, що почалося в дитинстві, творить найтвердіше і найніжніше, найтонше і найстійкіше, найбільш тендітне і найбільш незнищенне, що визначає громадянське обличчя людини — її трудову гідність, гордість [4, 199].

Поради В.Сухомлинського стосовно трудового виховання в сім'ї, виховання громадянських якостей можуть бути використані для соціальної профілактики девіантної поведінки підлітків. Батьки мусять також пам'ятати, що до девіантної поведінки не схильні ті діти, у яких у душі панує спокій, внутрішня гармонія, що буває лише в благополучних сім'ях. Сухомлинський відзначав, що він відразу бачив дитину, у якої батьки глибоко, сердечно, красиво віддано люблять один одного. У такої дитини — стійке моральне здоров'я, щиросердна віра в добро.

Дуже важливо у сімейному вихованні свято шанувати свій родовід, поважати дідусів і бабусь. На цю проблему — вшанування своїх предків — класики педагогіки рідко звертають увагу. Проте із забуття минулого виникають сучасні біди. Релігія пояснює необхідність пам'яті померлих. Але В.Сухомлинський у соціалістичному суспільстві з притаманним йому атеїстичним вихованням не міг вдаватись до церковних трактувань. Натомість він наводить старе французьке прислів'я: мертві мстять живим за те, що живі забувають про мертвих. Життя вчить, що мстять жорстоко: на хорошій, життєдайній землі зростає чортополох — люди з кам'яними серцями, бездушні, холоднорозсудливі. Повага й пошана до пам'яті покійних — великий капітал, проценти з якого йдуть живим. Це найтонші корінці, що несуть животворні соки землі до дерева, ім'я якому — людяність [7, 438–439].

Криза сучасної сім'ї та виховання безперечно стали наслідком складної суспільно–політичної та економічної ситуації в державі. Проте усвідомлення та аналіз існуючої проблеми послужать поштовхом для її розв'язання. Педагогічна спадщина класиків педагогіки при цьому набирає свіжих барв і оновленого звучання.

Аналіз творчості Сухомлинського із соціально–педагогічних проблем сімейного виховання дає можливість зробити наступні висновки:

– повноцінне сімейне виховання забезпечується за умови, якщо батьки виховують громадянські якості в дітей і несуть відповідальність перед суспільством за їх виховання;

– соціальною профілактикою девіантної поведінки особистості служить її залучення до праці на благо інших людей;

– сімейне благополуччя сприяє душевному спокою та внутрішній рівновазі дитини, що забезпечує стійкість до антисоціальних впливів;

– конфлікт особистості і соціуму розв'язується через привчання дитини до творення добра для людей;

– виховання дітей в сім'ї передбачає наявність в батьків педагогічних знань, чому сприяють батьківські школи;

– до материнського і батьківського обов'язку дітей треба готувати з ранніх років; у цьому відношенні потребують перегляду шкільні програми.

ЛІТЕРАТУРА

Соціальна педагогіка. Навчальний посібник / За ред. А.Й.Капської. — К., 2000. — 264 с.
История социальной педагогики: Хрест.-учеб. Учеб. пособие. / Под ред. М.А.Галагузовой. — М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2000. — 544 с.
Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: Учебник для студентов высших педагогических учебзаведений. — 2е изд., перераб. И доп. — М.: Академический проект, 2001. — 416 с.
Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Радянська школа, 1978. — 263 с.
Сухомлинський В.О. Виховання обов'язку // Вибрані твори у 5 т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.5. — С.308–316.
Сухомлинський В.О. З чого починається громадянин // Там само. — Т.5. — С.359–366.
Сухомлинський В.О. Моральні цінності сім'ї // Там само. — Т.5. — С.436–440.
Сухомлинський В.О. Ми продовжуємо себе в дітях // Там само. — Т.5. — С.578–584.
Сухомлинський В.О. Народження добра // Там само. — Т.5. — С.217–223.
Сухомлинський В.О. Слово вчителя в моральному вихованні // Там само. — Т.5. — С.321–330.
Сухомлинський В.О. Слово до батьків // Там само. — Т.5. — С.499–504.
Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. — К.: Рад. школа, 1988. — 304 с.
Сухомлинський В.О. Шматок хліба // Вибрані твори у 5 т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.5. — С.308–316.

Петро БАЧИНСЬКИЙ,
Тетяна БАЧИНСЬКА,
Оксана ШВИДКА

СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНІ ЧИННИКИ БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Коли говорити на мові тонких людських стосунків про педагогічний твір "Серце віддаю дітям" В.Сухомлинського, то цей твір присвячений серцю вчителя, яке віддане дітям без остатку через любов до них, при постійному духовному спілкуванні з ними і вивченні їх духовного світу та врахуванням стану здоров'я кожної особистості школяра.

Йому належить глибока теоретична і практична розробка проблеми гармонії педагогічних впливів. Щоденний аналіз спостережень і дій вчителя свідчив, що окремий вид входження в духовний світ дитини стає виховною дією лише тоді, коли поряд проходять і інші такі ж важливі види впливів. Спостереження в умовах природного, а не штучно створеного педагогічного експерименту свідчили, що "в певних умовах людина може турботливо вирощувати квіти, захоплюватись їх красою і в той же час бути циніком, байдужим, бездушним — все залежить від того, з якими засобами впливу на духовний світ особистості сусідить той вплив, на який ми, вихователі, покладаємо певні надії [17, 212].

На думку В.Сухомлинського, вирішення проблеми гармонії педагогічних впливів є однією із корінних, основоположних закономірностей виховання. Між окремими різновидами виховних впливів існують десятки, сотні, тисячі залежностей і обумовленостей.

Ефективність виховання у кінцевому рахунку визначається тим, як ці залежності і обумовленості враховуються, точніше, реалізуються на практиці. Постійні звинувачення педагогічної науки у тому, що вона відстає від вимог життя, якраз і є наслідком ігнорування того факту, що будь-який вплив на особистість втрачає свою силу, якщо відсутня сотня інших важливих впливів. З'ясування будь-якої окремої закономірності педагогічного впливу чи стану здоров'я учня перетворюється у порожній звук, якщо не реалізуються сотні інших споріднених закономірностей.

Оцінюючи стан педагогічної науки свого часу, В.Сухомлинський відмітив, що педагогічна наука відстає у тій мірі, в якій вона не досліджує десятки і сотні залежностей і взаємообумовленостей впливів на особистість. Якщо за цим принципом оцінювати стан педагогічної науки в Україні в наш час, то втішного поки що замало. Адже багатюща енциклопедія новаторських виховних технологій, які були розроблені і втілені в життя Павлиської середньої школи найвидатнішим українським вихователем, гуманістом, мислителем, вченим, педагогом-лікувальником XX ст. В.Сухомлинським, висвітлена в Україні

ще далеко недостатньо та ще менше втілена у виховну практику шкіл України [7, 5]. Значно краще знають і втілюють в життя педагогічну спадщину В.Сухомлинського за межами України, в 50–и країнах, де його праці перекладені на 53 мови світу [11, 3; 21, 8; 1, 6]

Ще у другій половині XIX ст. інший славетний український учений–педагог (за визначенням Григорія Ващенка) К.Ушинський у своїй праці "Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології", виданій у 1868 р., писав: "Якщо педагогіка хоче виховати людину у всіх відношеннях, то вона повинна спочатку пізнати її також у всіх відношеннях" [20, 28] В.Сухомлинський творчо спирався на педагогічні праці найвидатнішого вченого–педагога XIX ст. К.Ушинського і розробив основи своєї новаторської лікувальної педагогіки, яка з великим зацікавленням сприймається за межами України — в Греції, Німеччині, Китаї, Японії, Австралії та інших країнах [21, 8]. За визначенням В.Сухомлинського, педагогіка "стане точною наукою, справжньою наукою лише тоді, коли завдяки дослідженням дасть пояснення найтоншим, найскладнішим залежностям і взаємообумовленостям педагогічних явищ" [17, 212]. До найтонших і найскладніших залежностей і взаємообумовленостей, які виникають в процесі виховання дітей, В.Сухомлинський відносив вплив рідної мови і дії матерів як носіїв рідної мови і найперших вихователів своїх дітей, а також стан здоров'я вихованців.

Спираючись на результати наших досліджень, власний досвід виховної, педагогічної та лікувальної роботи, вивчення джерел літератури, ми дійшли висновку, що саме названі чинники є системоутворювальними у батьківській педагогіці В.Сухомлинського [2, 48; 3, 185–186; 4, 29–33; 5, 16–22; 8, 3–5].

Впливу слів рідної мови на розвиток вищих емоцій та інтелект дитини В.Сухомлинський надавав першорядне значення. "Дитинство, — писав В.Сухомлинський, — найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, як пройшло дитинство, хто вів дитину за руку у дитячі роки, що ввійшло в його розум і серце з оточуючого світу, — від цього у вирішальному ступені залежить, якою людиною стане сьогоднішнє маля. У дошкільному і молодшому шкільному віці відбувається формування характеру, мислення, мови людини" [17, 11]. Відзначаючи найважливіше у дошкільному і молодшому шкільному віці малюка — формування характеру, мислення і мови — В.Сухомлинський у цій тріаді вважав ключовою (системоутворювальною — за нашою термінологією) рідну мову дитини. Він прицільно на протязі 33–х років вивчав словарний запас дітей молодшого, середнього і старшого віку, а також дорослих людей. Результати спостережень його вразили. Семирічна дитина із звичайної сім'ї, де батько і мати мали середню освіту, а у сімейній бібліотеці налічувалось 300–400 книжок, на час вступу до школи розуміла, відчувала емоційне забарвлення 3–3,5 тисячі слів рідної мови, із них більше 1,5 тисячі використовувались активно. За наступні 40 років людина із середньою освітою збільшує свій словарний запас не більше як на 2 тис. слів рідної мови, з них активно використовує лише на 500–1000 слів більше, ніж у семирічному віці. Отже, якщо дитина почне розуміти, відчувати емоційне забарвлення і активно використовувати слова рідної мови через рік після народження, то за наступні 6 років активне використовування слів рідної мови, що розвиває інтелект дитини і її вищі емоції, досягає не менше 1500 слів, тобто у середньому не менше 250 нових слів за рік. За наступні 40 років активне використання нових слів рідної мови, що розвиває інтелект дитини, складає лише 50–60 нових слів за рік, тобто у 5 разів менше. Саме вказані власні спостереження з підрахуванням кількості активного використання нових слів рідної мови в галузі мовленнєвого розвитку у дошкільному віці дали змогу В.Сухомлинському підтримати твердження письменника і педагога Л.Толстого про те, що за період від народження до п'ятирічного віку дитина бере із навколишнього світу у багато разів більше для свого розуму, почуттів, волі, характеру, ніж від п'ятирічного віку до кінця свого життя [17, 9].

У своїх педагогічних творах В.Сухомлинський дотримувався погляду, згідно якого людина була і завжди залишиться сином природи, і те, що споріднює його з природою, має використовуватись для його прилучення до надбань духовної культури. Він у навколишній природі відшукував джерела розвитку дитячого розуму, що лягло в основу створення "Школи радості". Все ж серцевиною функціонування "Школи радості" було спілкування Вчителя з

дітьми на рідній мові, за допомогою якої досягався духовний розвиток (розвиток вищих емоцій) та розвиток інтелекту дітей [17, 5–13].

Сухомлинський вважав, що було б наївним чекати, що дитина під впливом краси навколишнього світу зразу ж складе твір. Творчість не приходить до дітей по якомусь навіюванню. Творчості потрібно вчити. Дитина лише тоді складе твір, коли вона почує відповідні слова від учителя. Виховні дії вчителя мають бути націлені на те, "щоб це животворне джерело — багатство рідної мови — було відкрите для дітей з перших кроків їх шкільного життя", — писав В.Сухомлинський [17, 175]. У "Школі радості" розвиток вищих емоцій та інтелекту за допомогою спілкування на рідній мові відбувався ще в дошкільний період як підготовка до школи. За словами В.Сухомлинського, мовна культура людини — це дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, ушляхетнення її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова. Роль цього засобу в початковій школі, де кожна зустріч з новим явищем навколишнього світу пробуджує в серцях дітей почуття здивування, неможливо переоцінити [17, 175].

У педагогічній літературі була відмічена принципова позиція В.Сухомлинського у проблемі використання української і російської мов у дошкільних та шкільних закладах. Всією силою свого глибокого філософського і глибокохудожнього слова педагога, яке опиралось на велику кількість фактів особистого духовного спілкування з дітьми, В.Сухомлинський відстоював біоетичне право дитини на засвоєння першою рідної мови, а для українців – української мови, хоч така позиція була небезпечна для нього з боку владних структур [7, 5; 10, 2]. Особливо актуальним є твердження Василя Олександровича про необхідність засвоєння першою рідної мови для розвитку інтелекту дитини та її вищих емоцій: "Для нас, українців, рідною є українська мова. ...Але багатство, яке міститься в скарбницях мов інших народів, залишається для людини недоступним, якщо вона не оволоділа рідною мовою, не відчула її привабливості. Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим витонченіша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає її серце красу слова" [17, 175].

У визначенні ролі української мови як рідної для духовного й інтелектуального розвитку українців у В.Сухомлинського були попередники. Так у XIX ст. М.Драгоманов писав: "Українська мова в багатстві, витонченості і гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не бідна аж ніяк на поняття, аби нею заважко було перекладати глибину філософських думок і змальовувати високохудожні образи. Це не мова простолюду тільки, як твердять московські невігласи. А мова цілої нації, політичне майбутнє якої іще попереду, але чиє місце на право самостійного розвитку в роду цивілізованих народів уже завойовано й не може бути зайняте ніким іншим" [9, 4].

На початку XX ст., коли розпочалася Перша світова війна, один з найвидатніших вчених–енциклопедистів XX ст., українець за материнським родоводом, засновник Української академії наук (нині — Національної академії наук) академік В.Вернадський написав статтю "Українське питання", в якій глибоко проаналізував більш як 350–літню боротьбу українського народу проти примусової русифікації за збереження рідної мови як національної святині [23, 8–12]. В.Вернадський показав, що мовні інтереси українців приносились в жертву Російською державою на користь більш сильних чи більш потрібних сусідніх держав з метою політичного виграшу — найчастіше на користь Польщі, не дивлячись на віковічну російсько–польську ворожнечу. Так, в XVII ст. Андрусівський договір розділив територію, де проживало корінне українське населення, між Росією і Польщею. У XVIII ст. Катерина II допомогла Польщі задушити повстання українських селян проти ополячування і економічного гноблення саме в той час, коли українські повстанці вважали, що їх підтримає Росія. У XIX ст. Російська влада теж стала на бік польських аграріїв які проводили політику ополячування і пригнічення українського демократичного руху за збереження рідної мови і економічного відродження [23, 11]. В.Вернадський вважав, що "так як український рух органічний і живиться від коріння народного життя, то він ніколи не згасне, а отже, позитивне вирішення українського питання для держави, яка не відмовляється від основних засад правового устрою, неминуче, і всякі відстрочки і відволікання у цьому вирішенні тільки поглиблюють внутрішній розлад в державі, суспільстві, народі.

Питання ставиться про охорону інтересів справжньої культури, до того ж здатної проникнути у народні маси набагато глибше і ширше, ніж та загальноросійська культура, іменем якої оперують вороги українського руху" [23, 12].

Серед багатьох педагогічних творів В.Сухомлинського особливе враження справляє стаття "Слово рідної мови" [16, 47–53]. Стаття була написана у період випалювання ідеологами КПРС розпеченим залізом відчуття рідного українського слова в Україні, прихильність до якого таврувалось "українським буржуазним націоналізмом" з усіма каральними наслідками. Відношення до української мови і до її носіїв, які вважають українську мову рідною, у керівників КПРС за всі роки радянської влади було таке ж, як і у керівників царської Росії, хіба що більш підступним і надзвичайно жорстоким через фізичне винищення української національної еліти. Незважаючи на вказані обставини, В.Сухомлинський мужньо, по–громадянськи принципово, як син України, підняв прапор боротьби за використання рідної української мови з метою виховання вищих емоцій і розвитку інтелекту у дітей — майбутнього України. Він став Прапороносцем у післявоєнній педагогіці України, хоч за ним пішло і до нашого часу іде дуже мало педагогів–практиків. Навіть через 10 років існування незалежності України проблема використання української мови за педагогічними технологіями, так талановито розробленими В.Сухомлинським, в самій Україні ще дуже далека від свого вирішення.

На невирішеність і актуальність вказаної проблеми була звернута увага у доповіді "Освіченість, інтелект, творчий потенціал особистості — наріжний камінь прогресу цивілізації", яку виголосив на 2–му Всеукраїнському з'їзді працівників освіти Президент України Л.Кучма: "Політична стабільність в Україні великою мірою залежатиме від того, наскільки ми зуміємо забезпечити природність процесу мовного виховання і наскільки продумано будемо розв'язувати проблеми української мови" [13, 2]. Ще за 36 років до вказаного з'їзду В.Сухомлинський писав: "Слово рідної мови — могутній засіб передачі від покоління до покоління історичного, культурного, морального, естетичного, побутового досвіду народу. Рідне слово — то невичерпне, животворне і невмирущe джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і місто, про весь свій край. Віками український народ творив це багатство, відкладаючи в скарбницю рідної мови найдорогоцінніші перлини думки, почуттів, фантазії. У кожному слові рідної мови — не тільки звукове позначення явища, події, речі, а й найтонші відтінки почуттів і переживань" [16, 47]. У статті було наголошено, що дитяча душа дуже чутлива до тонкощів краси й емоційного забарвлення рідного слова. Як педагог–практик В.Сухомлинський домагався того, щоб саме в роки дитинства довести до свідомості й серця найтонші відтінки барв, пахощі слова, щоб рідне слово стало духовним багатством дитини. Серед багатьох педагогічних впливів саме вказане виховне завдання педагога В.Сухомлинський вважав одним з найскладніших і найвідповідальніших. Адже зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини — це значить разом із звучанням рідного слова влити в молоду душу відчуття краси і емоцій, які вклав народ в слово, творячи і відшліфовуючи його протягом століть [16, 48]. Використанню саме рідної мови при вихованні вищих емоцій і розвитку інтелекту у дітей В.Сухомлинський відводив першорядну роль. "Кожний рік, — писав він, — коли наближалась осінь, дітям хотілось попрощатись з літом. Ми йшли до свого дуба, створювали вірші — про минуле літо, про журавлів, про теплі дні "Баб'ячого літа". Прощаючись четвертий раз з літом, діти колективно склали вірш про саме дороге і любиме для нас — про Батьківщину. Я спробував перекласти його на російську мову, як всі інші, але в перекладі воно втрачало ту тонкість емоціонально–естетичних відтінків, які можна передати тільки рідною мовою" [17, 187].

Другим системоутворюючим чинником у батьківській педагогіці В.Сухомлинського є роль матерів як носіїв рідної мови — перших вихователів дітей. У вступі до своєї книжки "Батьківська педагогіка" В.Сухомлинський написав, що за останні 2 роки він одержав понад 6 тис. листів від матерів і батьків, у яких є проблеми з дітьми. Як приклад приведено зміст 9–ти листів за сьогоднішній день. З 9–ти листів — 6 написано саме матерями, адже вони ближче до дітей у сім'ї і більш чутливо і гостріше переживають негаразди як сімейного виховання, так і ускладнення стосунків їх дітей з іншими людьми. При читанні вступу звертає увагу та

обставина, що саме матері приїжджали до В.Сухомлинського за порадами із своїм болісним "що ж далі?" у Педагогічну Мекку — Павлиську загальноосвітню середню школу.

Найбільша природна спорідненість матері з своєю дитиною високохудожньо оспівана Т.Шевченком у його "Катерині": "Як тополя стала в полі при битій дорозі; як роса та до схід сонця покапали сльози. За сльозами за гіркими і світа не бачить, тільки сина пригортає, цілує та плаче. А воно як янголятко, нічого не знає, маленькими рученьками пазухи шукає" [22, 19]. Піклування матері про свою дитину є еталоном міжособистісних відносин, який є природним і зрозумілим для дітей з першого дня народження. В.Сухомлинський писав: "Я кажу малюкам: "Давайте кожний посадимо маленьке деревце, будемо доглядати за деревами, твоє деревце буде твоїм другом, ти піклуватимешся про нього, як піклується про тебе мати" [18, 114].

Виховання найскладнішої якості у міжособистісних стосунках — доброти — В.Сухомлинський пов'язував з матір'ю. В розповіді "Дружіть з дітьми, товариші дорослі" він писав: "Тут, у променях цього вогника, зародилась прекрасна традиція, яка підносить найдорожчу в світі людину — матір. ...Приходять у сад троянд брат і сестра, саджають новий трояндовий кущ, виохують його, чекають нових квітів, несуть добрі почуття людям і насамперед — матері" [18, 120].

У розповіді "Сад матері героїв" читаємо: "Праця, одухотворена любов'ю до Матері–творця людини — це велика виховна сила. Нехай же частіше одухотворюється праця цими високими спонуканнями" [18, 121]. В.Сухомлинський вважав головним у вихованні одухотворення праці любов'ю, яке досягалось через слова рідної мови, через взаємозв'язаний процес розвитку мовлення і мислення. На перше місце у педагогічному процесі ставилось мовне одухотворення любов'ю посильної праці дітей через їх рідну мову. Саме таким принциповим підходом до розкриття закономірностей виховання у ранньому дитячому віці В.Сухомлинський вступав у негласну полеміку з положеннями офіційної тоталітарної ідеології про роль праці у виникненні і розвитку мови, ролі рідної мови у розвитку мислення і вищих емоцій людини. Офіційні положення тоталітарної ідеології, як відомо, змушували всіх визнавати єдино істинними положення відносно праці і мови ті, які були викладені у "Діалектиці природи" Ф.Енгельса [25, 144–156].

На наш погляд, піддавався такому примусу і відомий спеціаліст в галузі загальної і дитячої психології Л.Виготський, якого вважали засновником експериментально–генетичного методу дослідження розвитку психічних процесів дитини. У своїй останній книжці "Мислення і мова", в якій були представлені експериментальні дослідження і обгрунтування їх результатів, Л.Виготський писав: "Слово не було спочатку. Спочатку було діло. Слово утворює скоріше кінець, ніж початок розвитку. Слово є кінець, який увінчує діло" [24, 318]. Офіційну тоталітарну ідеологію влаштовувало саме такі висновки, щоб надавати наукового лоску своїм політичним догмам. Це ще більше ускладнювало атмосферу відношення до педагогічних підходів В.Сухомлинського, але він по–громадянському мужньо практичними справами доводив вірність своїх теоретичних положень, адже він брав їх з джерела духовного спілкування з дітьми, їх матерями і батьками. Одухотворення праці словом рідної мови було системоутворювальним чинником у батьківській педагогіці В.Сухомлинського, так як він ставив за мету виховання не безсловесних, покірних рабів, "гвинтиків" державної машини, що працювала на принципі колективної безвідповідальності з розвішаними на кожній вулиці величезними транспарантами: "Слава праці!". Зауважимо — навіть не "Слава людям праці!", чи "Слава людям одухотвореної праці!".

В глибинних джерелах мудрості українського народу В.Сухомлинський відшукував взірці одухотвореної любові матерів до своїх дітей, яка допомагала виховувати найкращі загальнолюдські духовні цінності. В розповіді "Батьківська любов і воля" приведена поетична легенда про відношення матері, сина, невістки: "Немає любові, сильнішої за материнську, немає ніжності, ніжнішої за ласку і турботу материнську, немає тривоги, тривожнішої за безсонні ночі і незімкнуті очі материнські. Коли в серці синовому загориться іскра, в тисячу разів менша від факела материнської любові, то й тоді ця іскра буде все життя людське горіти незгасним полум'ям" [18, 132].

Третім системоутворювальним чинником батьківської педагогіки В.Сухомлинського є збереження здоров'я дошкільника та школяра. У книзі "Розмова з молодим директором", в бесіді

другій "Взаємозалежність педагогічних явищ" приведено перелік тем, які розглядалися впродовж 1969–70 навчального року у батьківській школі. Всього було розглянуто 24 теми, з них 8 були присвячені збереженню і зміцненню здоров'я школярів. Це такі теми як "Фізичний і психічний розвиток дитини", "Поняття про тип нервової системи і дитячий темперамент", "Режим праці, харчування і відпочинку", "Здоров'я і розумовий розвиток дитини", "Запобігання нервовим захворюванням у процесі навчання", "Алкоголізм і діти" та інші [19, 66].

"Виявилося, — пише В.Сухомлинський, — що у багатьох дітей однією з важливих причин відставання, незнання, поганої роботи на уроках і вдома, другорічництва є поганий стан здоров'я, яке–небудь захворювання, найчастіше непомітне і таке, що піддається лікуванню тільки в результаті спільних зусиль батьків, лікарів і вчителя. Перед нами відкрилися непомітні, приховані, замасковані дитячою жвавістю, рухливістю захворювання серцево–судинної системи, дихальних шляхів, шлунково–кишкові. Ми почали уважно вивчати здоров'я дітей, з кожним роком усе яскравіше вимальовувалась дивна картина залежності духовного життя дитини — її інтелектуального розвитку, її мислення, уваги, пам'яті, її старанності — від фізичних сил. Ми побачили, що так зване сповільнене мислення — це в багатьох випадках наслідок загального нездужання організму, нездужання, що його не відчуває й сама дитина. Спостереження переконали нас, що, крім захворювань серця, легенів та інших органів, захворювань, які піддаються діагностиці, профілактиці й лікуванню, є просто слабість цих органів, їхня хворобливa реакція на навколишню обстановку. Перед нами відкрилися також дивні аномалії в обміні речовин — аномалії, яким тільки досвідчені терапевти могли знайти вичерпне пояснення" [19, 62–63].

Наші дослідження стану здоров'я дошкільників і школярів молодших класів у великому промисловому місті також дозволили виявити зв'язок стану здоров'я обстежених з їх інтелектуальним розвитком [2, 48; 3, 185–186; 4, 29–33; 5, 16–22; 8, 3–5].

В.Сухомлинський організував роботу так, що впродовж 10–ти років (на той час) дитина навчалася в школі, а мати і батько відвідували заняття у батьківській школі. Заняття з батьками і матерями (здебільшого матерями, які завжди ближчі до дітей) проводили В.Сухомлинський як директор школи, завуч, організатор позакласної роботи, вчителі, лікарі. Така організація роботи і за формою вважалася найпотрібнішою, найважливішою серед усіх інших справ. Саме на цій ділянці педагогічного виховання проявлялось з великою силою глибини теоретичної і практичної розробки проблеми гармонії педагогічних впливів, закономірності якої відкривав як першопроходець у надзвичайно важких умовах В.Сухомлинський. Тут його рух можна порівняти з рухом криголама у Льодовитому океані, але за ним досить швидко заморожували звільнену від криги водну доріжку, тому руху каравану суден за криголамом не було.

"З кожним роком, — писав В.Сухомлинський, — ми все більше переконувались, що запобігання хворобам, зміцнення здоров'я організму школярів — це одна з дуже важливих умов підвищення ефективності розумової праці" [19, 65].

Один з розділів книжки "Серце віддаю дітям" так і називається "Здоров'я, здоров'я і ще раз здоров'я". Василь Олександрович пише, що він не боїться ще і ще раз повторити: піклування про здоров'я вихованця — це найважливіша праця вихователя. Адже від життєрадісності, жвавості дітей залежить їх духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра у свої сили.

Впродовж перших чотирьох років навчання дітей з першого по четвертий клас включно (1952–56 р.р.) із всіх піклувань і побоювань за дітей добра половина, за словами Василя Олександровича, стосувалася вирішення проблем здоров'я дітей [17, 87].

Вирішення проблем "Здоров'я через освіту", "Здоров'я дітей дошкільних закладів", "Здоров'я школярів і студентів" і на сьогодні є актуальними. Шляхи їх вирішення започатковані В.Сухомлинським і знаходять своє продовження у доповіді Міністра освіти і науки, Президента АПН України В.Г.Кременя на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти "Освіта в Україні" [12, 3–5], на спільній сесії АПН і АМН України у доповіді віце–президента АПН України О.Я.Савченко "Реформування загальноосвітньої школи як умова збереження фізичного, психічного і духовного здоров'я учнів" [15, 1–2], директора Інституту акушерства, педіатрії і гінекології, академіка АМН України О.Лук'янової "Наукові медико–соціальні

аспекти збереження здоров'я дітей, забезпечення їхнього гармонійного фізичного та інтелектуального розвитку" [14, 2].

Ми вважаємо, що саме цей шлях необхідно поглиблювати першочергово через підготовку вчителів–вихователів нового типу для дошкільних навчальних закладів і для початкових класів загальноосвітніх шкіл. Такий вчитель–вихователь повинен одночасно одержати базову вищу медичну і базову вищу педагогічну освіту в класичних університетах, де є як медичний, так і психолого–педагогічний факультети (Дніпропетровськ, Суми, Ужгород, Харків).

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонець М.Я. Василь Сухомлинський і сучасність: особистісно–орієнтована шкільна освіта // Педагогічна газета. — 2001. — №11(89). — С.6.
2. Бачинський П.П. Бачинська Т.П. та ін. Вплив викидів автотранспорту на стан здоров'я дітей, які перебувають у дитячих комбінатах, розташованих поблизу автомагістралей та транспортних площ // Матер. V Міжнародного Конгресу СФУЛТ. — Дніпропетровськ. — 1994. — С.48.
3. Бачинський П.П. Бачинська Т.П. та ін. Нова форма організації вирішення медико–екологічних проблем у великому промисловому місті // Матер. VII Міжнародного Конгресу СФУЛТ. Укр. Мед. Вісті. — 1998. — Т.2. — №1–2. — С.185–186.
4. Бачинський П.П. Бачинська Т.П. та ін. Проблеми екологічної безпеки житлових і допоміжних приміщень дошкільних дитячих закладів у великому промисловому місті // Матер. Междунар. эколог. симпоз. "Экологическая чистота жилища". Днепропетровск. — 1998. — С.29–33.
5. Бачинський П.П. Про потребу створення особистісно орієнтованої материнської дидактики рідної мови. // Педагог. і психолог. — 2000. — №3. — С.16–22.
6. Бачинський П.П. Медико–екологічне обгрунтування права новонародженої дитини на забезпечення оптимального розвитку інтелекту // Матер. VII Міжнар. конф. "Франція та Україна, науково–практичний досвід у контексті діалогу національних культур". Дніпропетровськ, ДНУ. — 2001. — Т.2. — С.67–74.
7. Бачинський П.П. Рідна мова — неоціненне духовне багатство. // Педагог. газ. 2002. — №2(92). — С.5.
8. Бачинський П.П. Материнська мова та інтелект дитини. // Дошк. вих. — 2002. — №3. — С.3–5.
9. Беляев О.М. та ін. Українська мова. Підручник для 7–го класу шкіл з російською мовою навчання. — Київ. — "Освіта". — 1995 — 144 с.
10. Ващуленко М.С. Сучасна оцінка лінгводидактичної спадщини Сухомлинського. // Педагог. газ. — 1998. — №10(52). — С.2.
11. Домаранський О. Інтерес зростає. // Педагог. газ. — 1998. — №10(52). — С.3.
12. Кремінь В.Г. Освіта в Україні. // Педагог. газ. — 2001. — №10(88). — С.3–5.
13. Кучма Л.Д. Освіченість, інтелект, творчий потенціал особистості — наріжний камінь прогресу цивілізації // Педагог. газ. — 2001. — №10(88). — С.1–2.
14. Лук'янова О.М. Наукові медико–соціальні аспекти збереження здоров'я дітей, забезпечення їхнього гармонійного фізичного та інтелектуального розвитку. // Педагог. газ. — 2001. — №8. — С.2.
15. Савченко О.Я. Реформи загальноосвітньої школи як умова збереження фізичного, психічного і духовного здоров'я учнів. // Педагог. газ. — 2001. — №8. — С.1–2.
16. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови. // Українська мова і літер. в школі. — 1965. — №6. — С.47–53.
17. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. — Київ. — 1972. — 244 с.
18. Сухомлинський В.О. Багатівська педагогіка. — Київ. — 1978. — 264 с.
19. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. — Київ. — 1988. — 286 с.
20. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Твори. — Київ. — 1952. — Т.4. — 518 с.
21. Хайрулліна В. Китай знає і шанує Василя Сухомлинського. // Педагог. газ. — 1999. — №2(56). — С.8.
22. Шевченко Т.Г. Кобзар. — Київ. — 1939. — 411 с.
23. Вернадский В.И. Украинский вопрос. // Науковий світ. — 1998. — №4. — С.8–12.
24. Выготский Л.С. Мышление и речь. М. — Л. — 1934. — 324 с.
25. Энгельс Ф. Диалектика природы. Политиздат. М. — 1969. — 358 с.

Наталя ДІЧЕК

ЗАРУБІЖНІ ДОСЛІДНИКИ ПРО ІДЕЇ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ЗА В.СУХОМЛИНСЬКИМ І А.МАКАРЕНКОМ

Розвитком теорії сімейного виховання займалися майже всі видатні педагоги світу. Ця одвічно важлива сфера людського буття була у колі педагогічних інтересів і В.Сухомлинського, і А.Макаренка. Вони внесли у міжнародну скарбницю виховних ідей свої думки про сутність цього феномену, про методи і шляхи здійснення гармонійного розвитку дітей у сімейному колі, про взаємовпливи соціуму і сім'ї. Їхні переконливі поради і мудрі настанови стали предметом вивчення не лише вітчизняних, а й багатьох зарубіжних дослідників, що прагнуть віднайти в спадщині українських педагогів те загальне, корисне, що можливо рекомендувати широкому батьківському загалу будь–якої країни, незважаючи на відмінності світоглядних позицій і соціального стану. Певним узагальненим поясненням причин освоєння, коментування і аналізу педагогічної спадщини українських педагогів є слова професора з Греції Х.Франгоса про творчість В.Сухомлинського: "Кожен з нас пізнавав і оцінював В.Сухомлинського з різних поглядів, керуючись різними виховними і педагогічними цінностями, узгоджуючись з політичними традиціями його країни так само, як і з працями, пошуками педагогів і психологів, які впливали на його орієнтації. Хоча шляхи кожного з нас, хто вивчав праці Українського педагога, різняться, а результат один: визнання його величезного внеску в галузь освіти. Це найбільший, на мій погляд, доказ необхідності й значимості його роботи" [5, 9].

Впродовж усього свого подвижницького життя Василь Олександрович Сухомлинський опікувався проблемою родинного виховання, бо дуже глибоко усвідомлював важливість і відповідальність сім'ї за становлення і всебічний розвиток особистості дитини. Тлумачачи родинні взаємовідносини як "етику людських стосунків, кінцева мета яких — творення нової людини" [4, 22], Сухомлинський закликав навчати майбутніх батьків мистецтву сімейного виховання й налагодження взаємин любові, готувати молодь до відповідальної місії батьківства ще зі школи. Від сім'ї залежить, чи стане дитина гідною і щасливою людиною, чи принесе щастя іншим. А щоб родина могла виконати таку місію, в ній має панувати любов: "Прекрасні діти виростають у тих сім'ях, де мати і батько по–справжньому люблять одне одного і разом з тим люблять і поважають людей" [4, 192].

Серед західних дослідників педагогічної творчості В.Сухомлинського глибиною проникнення у світ думок педагога відзначаються праці вченого з Австралії А.Кокерілля, який присвятив свою докторську дисертацію (1994) аналізу гуманістичних засад виховної системи українського педагога, а згодом видав у США монографію (1999), присвячену його спадщині. Не обійшов увагою А.Кокерілль і питання родинного виховання, розроблені Василем Олександровичем. У руслі аналізу гуманістичної концепції виховання В.Сухомлинського вчений звертається до питання морального виховання, яке розпочинається в сім'ї, до питання взаємодії родини зі школою з метою встановлення узгодженої й ефективної системи впливів на дитину, до значення праці як важливого завдання сімейного виховання тощо. Характеризуючи в цілому твори В.Сухомлинського про батьківську педагогіку, дослідник пише, що "вони прості за змістом і спрямовані більше до серця (читача — прим.), ніж до розуму, вони є спробою висвітлити ідеальну любов у сім'ї — любов чоловіка й дружини один до одного і до своїх нащадків. Таку любов Сухомлинський вважав наймогутнішою виховною силою" [8, 98]. А.Кокерілль вбачає суттєву збіжність поглядів українського педагога і російського письменника Л.Толстого стосовно важливої ролі "самовдосконалення", обопільного духовного збагачення людей у процесі сімейного буття [ibid., p. 99]. Тлумачачи думку педагога про те, що "справжня школа виховання сердечності, душевності і чуйності — це сім'я; ставлення до матері, батька, дідуся, бабусі, братів, сестер є випробуванням людяності", австралійський дослідник наголошує, що для В.Сухомлинського одним із базових чинників досягнення успіху у вихованні було встановлення зв'язку між сім'єю і школою з метою, щоб остання посилювала сімейні взаємовідносини між батьками й дітьми. У розділі, де автор розглядає можливості "за" і "проти" використання ідей Сухомлинського у західному суспільстві, він пропонує педагогам і батькам, особливо англомовних країн, познайомитися з його методами зміцнення зв'язків між

сім'єю і школою. Тут слід наголосити, що в західному соціумі історично вкорінена традиція невтручання в справи сім'ї, а сім'я, в свою чергу, не вітає будь–яке керівне вторгнення в сферу свого впливу, у тому числі й школи. Добре усвідомлюючи це, А.Кокеріллі все ж зазначає, що в практиці Павлиської школи, яскраво представленій у працях Сухомлинського, є заходи, спрямовані на підтримку сім'ї у вихованні дітей. Він вбачає у цьому універсальну користь. "Розпад традицій родинного життя, зростаюча нестійкість сімейних союзів призводить до того, що багато батьків виховують своїх дітей у збіднених стосунками, навіть ізольованих, ситуаціях, маючи недостатні контакти з тими, в кого є набутий виховний досвід" [ibid., 250], — так характеризує сучасний стан інституту сім'ї у своєму суспільстві австралійський дослідник. Йому імпонує приклад діалогічної співпраці батьків і вчителів, запровадженої в одній із загальноосвітніх шкіл м.Уорвіка, який перегукується з павлиським досвідом. Хоча цей зразок співпраці є скоріше винятком для західної педагогічної традиції, автор підкреслює, що в ході цього експерименту "батьки, вчителі і діти одержали велику користь від регулярних зустрічей і взаємокорисних дискусій" [ibid]. Тлумачачи ідейні засади родинного виховання у спадщині українського педагога, австралійський автор підкреслює, що Сухомлинський розглядав сім'ю як арену, де конвергуються інтимні й суспільні інтереси, де важливу роль відіграє школа, а тому потрібний дуже великий такт, щоб не ображати батьківські почуття [ibid., 98].

Повчальними для педагогів і батьків англомовних країн А.Кокеріллі вважає роздуми і практичні поради В.Сухомлинського про забезпечення здоров'я дітей, яке є основою гармонійного розвитку усіх індивідуальних якостей маленької особи. При цьому вчений пояснює, що йдеться не просто про запобігання хворобам, а про культивування в дітях відчуття повноти і невичерпності внутрішніх сил, підтримки оптимістичного і творчого підходу до життя [ibid., 246].

Торкаючись думок В.Сухомлинського про трудове виховання в родинному житті, А.Кокеріллі зазначає виключну ефективність і доцільність праці. Він поділяє міркування іншого австралійського дослідника Р.Прайса про те, що трудове виховання — це та галузь, в якій західним педагогам є чого повчитись в радянських колег [ibid., 118]. Оскільки трудове виховання має започатковуватись сім'єю, він вважає корисним для західних батьків ознайомлення з практичними порадами нашого видатного педагога.

А.Кокеріллі є одним з перших англомовних дослідників, який зробив спробу аналітичного співставлення виховних поглядів В.Сухомлинського й А.Макаренка, у тому числі і на сімейне виховання. Не поділяючи вихідної думки американського історика–совєтолога Ш.Фіцпатрік про ідейну ворожість Макаренка до інституту сім'ї, Кокеріллі, проте, вважає, що саме в спадщині Сухомлинського представлений "баланс колективістського духу комуністичного виховання з цілями особистісного розвитку" [ibid., 26]. Австралійський вчений висловлює думку про те, що ідеї А.Макаренка розірвали зв'язки радянської педагогіки з традиціями російської педагогіки та здобутками вихователів Заходу [ibid., 27]. Таке гостре судження не заважає Кокеріллю усвідомлювати "гуманістичний дух макаренківського виховання", але додержуватися переконання, що гуманістичність спадщини Сухомлинського адекватна її розумінню західними вченими.

Професор з Німеччини Е.Гартман, досліджуючи педагогічну спадщину В.Сухомлинського, акцентувала увагу на його "програмі виховання дітей високоморальними людьми", яка започатковується в сім'ї. Авторка стверджує, що у творах українського педагога розроблена надзвичайно актуальна виховна проблема, яку вона називає "концепція про культуру почуттів" [1, 36]. Е.Гартман поділяє позицію швейцарського дослідника А.Міллера щодо неприпустимості придушення батьками, навіть із добрих намірів, власних бажань дітей. Діти, які звикають придушувати свої почуття, поступово втрачають доступ до своїх власних почуттів і врешті стають неспроможними взагалі їх сприймати. Так виникає втрачений світ почуттів. На переконання німецької дослідниці "В.Сухомлинський також інтуїтивно підозрював існування такого втраченого світу" [ibid., 37]. І щоб допомогти дітям відновити палітру почуттів, педагог задіював засоби природного довкілля, закладав в маленьких людях навички турботливого ставлення до оточуючих і до самих себе. Е.Гартман співзвучні думки В.Сухомлинського "про небезпеку, що загрожує дітям, коли їм відмовлено в земних радощах, а якщо дитина не знає, що таке радість, вона не зробить щасливими й радісними й інших" [ibid., 37].

Інший дослідник з Німеччини, професор В.Іфферт, високо оцінюючи гуманістичну спрямованість педагогічних ідей В.Сухомлинського, характеризує особу українського педагога як провісника педагогіки людяності в епоху авторитарного соціалізму, коли применшувалась антропологічна складова виховання. Аналізуючи спадщину педагога, німецький вчений вказує, що у всіх без винятку творах В.Сухомлинський говорить про дітей як індивідів, "які перебувають у стані становлення, які несуть у собі певні індивідуальні задатки, чітко виражену своєрідність, неповторність" [2, 16]. У контексті гуманістичної спрямованості виховних ідей нашого великого педагога німецький дослідник виділяє й осмислює такі виховні категорії його виховної системи, як совість і гідність. В.Іфферт зупиняється на характеристиці і детальному коментуванні чотирьох взаємопов'язаних рівнів виховного стимулювання гідності індивіда за Сухомлинським, виокремлюючи:

– "виховання як стимулювання гідності людини як частини всього людства", що знаходить відображення у культивованому Василем Олександровичем толерантному ставленні до інакше мислячих, у прагненні охороняти природу і піклуватись про неї, у поціновуванні миру і життя;

– "виховання як стимулювання гідності окремої людини заради життя дитячої частини людства", тобто заради свободи дитини на противагу примусу й залежності;

– "виховання як стимулювання гідності окремої людини у її ставленні до соціального оточення";

– "виховання як діяльність дітей, як прояв їх буття й ставлення до життя" [ibid., 16–17].

Німецький автор погоджується з положенням Сухомлинського про те, що формування особистості дитини, починаючи з сімейного виховання, має здійснюватися таким чином, щоб у конкретній життєвій ситуації вибір нею дії, вчинку співпадав з її власною совістю.

На відміну від В.Сухомлинського, який завжди високо цінував родину як виховний інститут, А.Макаренко у становленні своїх поглядів на сімейне виховання пройшов довший і більш суперечливий шлях: від новаторськи–піваецького пропагування теорії "відмирання" сім'ї і необхідності поширення мережі дитячих будинків, як основних закладів виховання дітей (20–і роки), до розробки ефективної системи родинного виховання (середина 30–х років). Генезою поглядів Макаренка на сім'ю зацікавився англійський дослідник Дж.Данстен. Використавши зібрані німецькими вченими з Марбурзького університету архівні дані, задокументовані спогади молодшого брата — емігранта Віталія, він робить спробу переглянути витоки ранніх ідей педагога про виховання в сім'ї. Так, Дж.Данстен наводить слова Віталія про те, що у 1907 р. в розмові з ним Антон назвав сім'ю пережитком епохи рабства та обіцяв ніколи не одружуватися [9, 30]. З цього свідчення стає прозорішою екстремістська позиція Макаренка 20–х років щодо абсолютизації можливостей соцвиху, відстоювання ним думки про безпорадність сім'ї щодо виховання дитини й можливість заміни її "фабриками виховання", тобто дитбудинками. Данстен вважає, що така позиція Антона Семеновича була продиктована не конформізмом і бездумним слідуванням офіційній політиці тогочасного українського Наркомосу (у чому нашого педагога звинувачує дослідник його спадщини із США Дж.Боуен), а власним баченням проблеми безпритульності і недоглянутості дітей у тяжкі пореволюційні роки. Англійський вчений вказує, що розгляд Макаренком дитбудинку як найпридатнішого для виховання закладу можна пояснити бажанням викорінити залишки пережитків минулого. Зокрема, шкідливий вплив із боку малосвідомих батьків [9, 31]. Тож коли йдеться про міщанські, куркульські родини, то з Данстеном можна погодитись. А от із його висновком про те, що звернення Макаренка у 1935 р. до питання відбудови сімейного устрою було пов'язане зі зміною політичних вказівок партії щодо сім'ї, варто посперечатись. Оскільки вже на початку 30–х років Антон Семенович, усе ще надаючи перевагу інтернатним установам, висловлювався про необхідність для нормального виховання дітей ласки матері і піклування батька. Тому не зміною напряму "політичного вітру" можна пояснити трансформацію поглядів Макаренка на сім'ю, як це робить Данстен, а накопиченням педагогом конкретного практичного досвіду виховання безпритульних і малолітніх правопорушників, а також зміною умов життя в країні.

Більш об'єктивну, стриманішу оцінку розвитку поглядів Макаренка на родинне виховання наводить американський професор Р.Уліч. Він зазначає, що як і переважна більшість педагогів 20–х років, Макаренко певний час був розчарований інститутом сім'ї і вважав його

перепоною до упровадження колективістського життя. Але "після подолання радикалізму даного періоду і встановлення орієнтації на закони природи, педагог прийшов до усвідомлення сім'ї як структурної основи нормального індивідуального й соціального розвитку" [10, 347].

На противагу "буржуазній сім'ї", котра розцінювалась комуністичною ідеологією як символ капіталістичного егоїзму, Макаренко, міркує автор, висував ідею створення нової, радянської сім'ї — органічної складової нового суспільства. Оскільки батько, який панує над своїми дітьми, гальмує гармонійну взаємодію між маленькою особою і навколишнім світом (що можна сказати про будь-який переважаючий вплив одного індивіда над іншим), то такого пригнічуючого впливу треба позбутися, розвиває свою думку Уліч. Але якби Макаренко просто розглядав сім'ю як "колектив людей", поєднаних між собою лише дисципліною і пунктуальністю, необхідністю виховання деяких моральних якостей, а батькам відводив би хіба що роль виконавців свого обов'язку перед державою, то він ніколи не створив би "Книжки для батьків". Р.Уліч узагальнює: "У свої зрілі роки Макаренко був переконаний, що жодну з чеснот не можливо розвинути в дитині без тепла, любові й прихильності, які забезпечують досягнення всеосяжної мети — побудови комуністичного суспільства" [ibid., 347].

Засади морального виховання в родинному колі за Макаренком американський професор беззастережно називає пуританськими, хоча високо оцінює прагнення педагога культивувати у дітей почуття власної гідності й честі. Нагадаємо, що у радянський час ці етичні поняття не були популярними і трактувалися як старорежимні. А для Макаренка вони були невід'ємною складовою образу людини майбутнього.

У трактуванні А.Макаренка сім'я виступає первинним "природним колективом", тому він вважає логічним поширення принципів колективістської етики на засади сімейного виховання. Педагог підкреслював, що ніякі особливі педагогічні "фокуси" не допоможуть у вихованні, якщо життя в сім'ї не організоване подібно до трудового колективу, де водночас панують природні взаємини піклування і відповідальності, закріплені не лише моральними й правовими нормами, й кровними зв'язками. Задумуючи свої твори для батьків, Макаренко виходив з переконання у надзвичайній важливості і відповідальності батьківського виховання для формування щасливого і соціально зрілого молодого покоління: "Зростання і виховання дітей — це велика, серйозна і страшно відповідальна справа, і це справа, звичайно, важка. Відбутися тут легким трюком не можна. Якщо ви народили дитину — це означає: на багато років уперед ви віддали їй всю напругу своїх думок, усю вашу увагу і усю вашу волю. Ви маєте бути не лише батьком і шефом вашим дітям, ви маєте бути ще й організатором вашого власного життя, бо поза вашою діяльністю як громадянина, поза вашим самоусвідомленням себе як особи не може існувати і вихователь" [3, 18].

Проблема сімейного виховання, незважаючи на існування розмаїття етичних і соціальних традицій, є спільною для всіх країн і народів. Саме цією "універсальністю" пояснюється звертання вчених Заходу до спадщини наших педагогів. Поширенню у США інтересу до педагогічних ідей А.Макаренка слід завдячувати дитячому психологу У.Бронфенбреннеру, який вивчав радянський виховний досвід безпосередньо відвідуючи СРСР (60–70-ті роки), де й познайомився з доробком видатного педагога з першоджерел. А відтак, за його ініціативою, у 1967 р. у Сполучених Штатах був опублікований перший твір А.Макаренка. І це була саме "Книга для батьків". У одній із своїх статей, присвячених аналізу радянських принципів морального виховання, у тому числі й поглядів А.Макаренка, У.Бронфенбреннер, добре усвідомлюючи наявність принципових відмінностей у змісті виховання різних суспільств, написав: "Для нас на Заході повчально дослідити суть "соціалістичної моралі й шляхи її запровадження" [6, 550]. Продовжуючи цей дослідницький вектор у своїй ґрунтовній передмові до "Книги для батьків", американський професор зазначає: "Якщо широко розповсюджена в певній країні книжка містить ключ до розуміння характеру суспільства (тобто моралі суспільства — прим.), то представлений твір є основним джерелом для розуміння СРСР" [7, 10].

Тлумачення основ сімейного виховання У.Бронфенбреннер починає з зауваження про те, що Макаренко не дає ніяких рецептів виховання, а розглядає цей процес як створення і підтримання правильного настрою родинного життя, атмосфери взаємної прихильності, вимогливості і поваги. Згадуючи успішний виховний досвід педагога щодо соціальної реабілітації безпритульних дітей, американський вчений підкреслює, що для Макаренка

найпридатнішим осередком виховання дитини була колективістська сім'я [ibid., 11]. І в цій колективістській спрямованості родинного виховання Бронфенбреннер вбачає певний ступінь усуспільнення основних сімейних функцій, з чим не може погодитись, оскільки за традиціями американської держави родина виступає головним "уповноваженим" суспільства стосовно передачі етико–соціальних цінностей.

Найсуттєвішою рисою макаренківської концепції сімейного виховання Бронфенбреннер вважає прищеплення дітям багатокомпонентного почуття відповідальності, яке, з поступовим дорослішанням молоді, розширює своє застосування у ширших, ніж сім'я, колективах (у групі однолітків, у класі, у школі тощо). Американський психолог не згоден з макаренківською абсолютизацією ідеї колективу, але усе ж визнає загальнолюдське значення рекомендацій радянського педагога щодо конструктивного впливу з боку колективу (сім'ї або малої групи) на формування почуття відповідальності. Це, міркує він, означає "змалечку розвинути в дітей почуття відповідальності, яке включає самоповагу й повагу до інших" [ibid., p.XVIII]. Пропагуючи цей аспект етики сімейного виховання за Макаренком, дослідник наголошує на необхідності його широкого впровадження в життя американського суспільства, де "виховання характеру (моральності) вийшло з моди". Почуття відповідальності, пише він, започатковане в сім'ї, має поширюватись на сусідів, школу, ширше коло людей, тобто має проявлятись не лише стосовно батьків або друзів, а й у відношенні до всіх людей, які складають суспільство, особливо це стосується людей похилого віку, дітей, знедолених, калік. Закінчує Бронфенбреннер вступну статтю таким висновком: "Макаренко підкреслював, що колективна сім'я характеризується суттю моральних обов'язків, які її члени відчувають не лише стосовно один до одного, а й до решти членів суспільства. Цей принцип повинен бути визнаний у сімейному вихованні на Заході. Ми теж повинні вчити етики, виховуючи в дітей конкретне почуття відповідальності, спрямоване на добробут для всіх і забезпечення власної гідності кожного" [ibid., pp. XVIII–XIX].

Підводячи деякі підсумки огляду аналітичних досліджень спадщини українських педагогів зарубіжними вченими, добре усвідомлюєш, який нелегкий шлях пошуку істини вони проходять, оскільки стикаються з думками ідейних опонентів, із науково–практичними, виховними концепціями представників комуністичного світобачення. І все ж їхнє прагнення об'єктивно оцінити і зрозуміти педагогічні здобутки В.Сухомлинського і А.Макаренка виявляється сильнішим за можливі розбіжності в ідейних уподобаннях, бо істина вища за політику. Узагальнюючою характеристикою позиції західних дослідників можуть бути слова професора Х.Франгоса: "Причиною мого уважного вивчення творчості В.Сухомлинського у наш кризовий космогонічний час було бажання показати правду й захоплення педагога Заходу силою та баченням виховання педагогом Сходу, який належить усьому світу" [5, 9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гартман Е. Культура почуттів у концепції В.Сухомлинського / В зб.: Європейська педагогіка і В.Сухомлинський як сучасний педагог–гуманіст. — Київ, 1993. — С.36–39.
2. Іфферт В. Гуманізм індивіда у спадщині В.Сухомлинського: Сухомлинський як провісник педагогіки людяності / В зб.: Європейська педагогіка і В.Сухомлинський як сучасний педагог–гуманіст. — Київ, 1993. — С.14–17.
3. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8–ми т. — Т.5. — М.: Педагогика, 1985. — 333 с.
4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.
5. Франгос Х. Від Сократа до Сухомлинського / В зб.: Європейська педагогіка і В.Сухомлинський як сучасний педагог–гуманіст. — Київ, 1993. — С.9–13.
6. Bronfenbrenner,U. Seviet Methods of Character Education. Some Implications for Research // American Psychologist. — 1962. — Vol. 17. — №18. — pp. 550–564.
7. Bronfenbrenner, U. Makarenko and the Collective Family // Introduction to: A.S.Makarenko. The Collective Family. A Handbook for Russian Parents. — Garden City, New York: Anchor Books. Doubleday and Company Inc., 1967. — pp. IX–XXI.
8. Cockerill, A.L. V.A.Sukhomlinsky: Humanism in A Soviet School. — Doctoral dissertation. — Brisbane, Vniver sity of Qneensland, 1994. — 279 p.
9. Dunstan, J. Review Essay: Demythologizing Makarenko // Slavic and European Education Review. — 1981. — №2. — pp. 211–231.
10. Ulich, R. History of Educational Thought. — New York: American Book Company, 1968. — 377 p.

Валентина ДЕРКАЧ

"БАТЬКІВСЬКА ШКОЛА" У ПАВЛИШІ

Педагогічна спадщина класика педагогіки, Героя Соціалістичної Праці, члена–кореспондента Академії педагогічних наук В.Сухомлинського невичерпно багата. В умовах розбудови національної освіти вона стає особливо актуальною.

Василя Олександровича постійно хвилювали проблеми виховання дітей в сім'ї. Він був переконаний у тому, що успіху у вихованні можна досягти тільки спільними зусиллями школи і сім'ї. "Всі шкільні проблеми, — писав видатний педагог, — стоять і перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю" [2, 86].

Великий Добротворець доклав багато зусиль для того, щоб зробити батьків своїх вихованців союзниками школи, а школу — активним помічником сім'ї. Роботу з батьками вважав "найпотрібнішою і найважливішою". "Головною причиною дитячої бездоглядності й правопорушень є, за моїм твердим переконанням, низька педагогічна культура сімейно–шкільного виховання, — наголошував В.Сухомлинський. — Пора і батькам, і вчителям глибоко усвідомити, що ні школа без сім'ї, ні сім'я без школи не можуть упоратися з найтоншими, найскладнішими завданнями становлення людини" [1, 235].

Василь Олександрович детально розробив глибоко продуману систему підготовки батьків до виховання дитини в сім'ї, яка включала в себе план і програму педагогічного всеобучу батьків на весь період навчання дітей в школі. Особливе значення в цій системі відігравала створена ним так звана "батьківська школа". "Без батьківської школи ми не уявляємо повноцінного шкільно–сімейного виховання" [3, 43].

Засідання "батьківської школи" проводиться два рази на місяць, що в значній мірі сприяло підвищенню педагогічної культури кожної сім'ї.

Підготовка до виховання дітей, стверджував Василь Олександрович, повинна розпочинатися задовго до того, як молоді люди стануть батьками. Тому в першу групу слухачів "батьківської школи" входили молоді подружжя, у яких ще не було дітей. В другій групі об'єдналися батьки дошкільнят, яким до школи через 2 роки. Чотири наступні групи об'єднували відповідно батьків учнів 1–2, 3–4, 5–7 та 8–10 класів.

Вчителі, які працювали разом з видатним педагогом, розповідають про те, що глибоке вивчення сімей розпочиналося за 2 роки до вступу дітей у школу. "Знати дитину — це та найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки" [3,441], — говорив Василь Олександрович і наполегливо радив своїм колегам протягом 2–х років детально вивчати побутові умови, в яких росте дитина, стан її здоров'я, духовний світ сім'ї. Результати спостережень за віковими та індивідуальними особливостями майбутніх школярів записувалися в спеціальні щоденники. Цим займалися в основному вчителі початкових класів. Їхні спостереження часто доповнювалися спостереженнями самого Василя Олександровича, який, як правило, проводив заняття "Школи під голубим небом" і мав можливість особисто вивчати психолого–педагогічні особливості кожного майбутнього першокласника. Зібрані і систематизовані дані спостережень та досліджень суттєво допомагали вчителям вибрати найоптимальніші методи навчання та виховання.

Заняття "батьківської школи" відбувалися під безпосереднім керівництвом і при активній участі директора, який залучав до проведення таких занять найдосвідченіших педагогів. Василь Олександрович, плануючи роботу "батьківської школи", завжди враховував рівень педагогічної культури батьків, їх освіту, побутові умови сім'ї, вікові та індивідуальні особливості дітей. Тематика педагогічної просвіти, розроблена видатним педагогом, надзвичайно цікава своїм змістом. Наведу приклади окремих тем занять "батьківської школи", взяті з плану роботи Павлиської школи на 1969–1970 навчальний рік:

Дошкільна група:

Сімейні взаємовідносини і моральне виховання дітей.

Материнське виховання до 2–річного віку.

Трудове виховання дитини від 3 до 7 років.

Мати — перший і головний вихователь та учитель дошкільника.

Сім'я як школа людських взаємовідносин.
Батько й син. Мати й дочка.
Батьки учнів 1–2 класів:
Духовне життя сім'ї і розвиток дитини.
Взаємовідносини в сім'ї і моральне виховання.
Патріотичне виховання в школі і в сім'ї.
Трудове виховання в школі і в сім'ї.
Взаємовідносини батька і матері і виховання дитини 7–9 річного віку.
Алкоголізм і діти.
Батьки учнів 3–4 класів:
Фізичний і психічний розвиток дитини 9–11 років.
Моральна атмосфера сім'ї і виховання дитини 9–11 років.
Емоціональна культура сім'ї і виховання дитини 9–11 років.
Єдність вимог до дітей.
Як добитися, щоб діти любили і поважали батьків.
Батьки дітей 5–7 класів:
Авторитет батьків, його джерела, міцність.
Розумове виховання підлітків і завдання сім'ї.
Формування самосвідомості і самовиховання підлітків.
Культура бажань підлітків, обмеження бажань – важлива умова правильного виховання.
Що читати підліткам. Сімейна бібліотека і виховання підлітків.
Як добитися того, щоб діти любили і поважали батьків.
Сім'я як колектив і виховання підлітків.
Батьки учнів 8–10 класів:
Анатомо–фізіологічні і психічні особливості юнаків і дівчат 15–17–річного віку.
Взаємовідносини в сім'ї, учнівському колективі і виховання юнацтва.
Книга в духовному житті юнацтва. Особиста бібліотека юнака і дівчини.
Як говорити з юнаками і дівчатами про сім'ю, шлюб, дітей.
Роль прикладу старших у вихованні юнацтва.
Педагогічний такт у вихованні юнацтва.

Вивченню вікових та індивідуальних особливостей школярів в значній мірі сприяли щомісячні заняття психолого–педагогічного семінару, започатковані педагогом–новатором ще в 1963 році. Учасники семінару активно і зацікавлено обговорювали найактуальніші проблеми психології, педагогіки, виробляли найрізноманітніші психолого–педагогічні характеристики дітей, які викликали особливе занепокоєння вчителів. Психологічні семінари Василь Олександрович називав "творчою лабораторією вчителя, яка допомагала йому в підготовці до занять у "Батьківській школі". Назву лише кілька тем, які розглядалися на заняттях психологічного семінару павлиської школи протягом 1969–1970 навчального року:

1. Педагогічний такт: проблема взаємовідносин учнів і педагога.
2. Засоби виховання впливі на дітей.
3. Причини розумових аномалій, що сягають своїм корінням в дитячий і дошкільний вік.
4. Виховання нервових, збуджених дітей.
5. Суть самовиховання.
6. Зусилля пам'яті і зусилля думки на уроках.
7. Виховання бажання добре вчитися.

Розроблена В.Сухомлинським система підготовки батьків до виховання дитини в сім'ї та формування педагогічної культури родини продовжує жити в стінах Павлиської школи, з роками все більше й більше вдосконалюючись. Сьогодні у нас створена чітка система педагогічної освіти і пропаганди педагогічних знань серед батьків і старшокласників. Заступник директора школи з навчально–виховної роботи, заслужений вчитель України Р.Гришина, яка кілька років працювала під безпосереднім керівництвом Василя Олександровича, постійно проводить діагностику сучасного стану виховання дітей в сім'ї. Виходячи з одержаних результатів і планується робота з батьками. Впроваджуються в практику роботи найрізноманітніші форми і методи педагогізації батьків. Проводяться, як і раніше

заняття "Батьківської школи". Тепер ця школа має назву "Університет педагогічних знань для батьків". Заняття проводяться щомісяця. Творчо використовуючи настанови і рекомендації нашого земляка, його твори "Батьківська педагогіка", "Мудрость родительской любви", "Листи до сина", "Листи до дочки", класні керівники на заняттях університету дають багато цінних порад батькам, звертаючи особливу увагу на дотримання єдиних вимог до дітей з боку усіх членів родини. На зустріч з батьками запрошується працівники правоохоронних органів, лікарі, психологи. Активна явка батьків щоразу свідчить про їх великий інтерес до проблем виховання.

Однією з важливих форм творчої співпраці вчителів та батьків є батьківські збори. Класні керівники, на прохання батьків, запрошують спеціалістів, у яких вони найбільш зацікавлені. Організовують "круглі столи", батьки отримують кваліфіковані консультації. Проводять тематичні дискусії, диспути, відбувається взаємообмін думками з проблем виховання, які найбільше цікавлять батьків.

Кожний семестр проходить в школі тематична конференція з обміну досвідом виховання дітей. Окремі родини, найбільш авторитетні, беруть участь в районних конференціях.

Батьків, які мають низький рівень психолого–педагогічної культури, запрошуємо на заняття психолого–педагогічних семінарів.

Досвід родинного виховання широко висвітлюємо в шкільній газеті "Голос школи", на сторінках районної газети. Широко використовуємо для цього і можливості районного радіомовлення.

Багато уваги приділяємо індивідуальній роботі з сім'ями, які не забезпечують належного виховання дітей. Батьків своїх вихованців класні керівники постійно залучають до участі в походах по містах України. З участю батьків готуються і проводяться такі цікаві родинні свята, як: "Хай славиться рід наш, сім'я і родина, хай в злагоді буде вся Україна" (1 клас), "Зростаємо, як татусі, мужні й сильні ми усі", "Тільки родина, як зірка єдина, твій порятунок, надійний причал" (3 клас), "Бабусина скринька" (2 клас). Беруть і активну участь батьки і в проведенні спортивних змагань, організації вечорів відпочинку для старшокласників, свята Урожаю, свята книги, свята Матері, свята Квітів, свята Останнього дзвінка, випускного вечора. Охоче допомагають вони в організації шкільних таборів і дитячих майданчиків. Окремі батьки керують гуртками за інтересами, які об'єднують дітей різних вікових категорій. Відчутна їх допомога і в проведенні ремонту шкільних приміщень та навчальних кабінетів.

Важливою формою взаємодії вчителів та батьків в нашій школі є активна діяльність загальношкільного та класних батьківських комітетів, участь батьків у роботі Ради школи.

На початку кожного навчального року відбувається розширене засідання батьківського комітету з участю вчителів та адміністрації школи. Обговорюється детально план роботи на рік, вносяться конкретні пропозиції щодо організації спільної діяльності вчителів та батьків, визначаються орієнтовні теми засідань загальношкільного батьківського комітету та батьківських зборів: "Філософія дитячого щастя за В.Сухомлинським" (11 клас), "Батько — двічі громадян" (за книгою В.Сухомлинського "Батьківська педагогіка") (4 клас), "Ми продовжуємо себе в наших дітях" (9 клас), "Що ми залишаємо в серцях своїх синів, батьки?" (10 клас, "Що звеличує вас в очах ваших дітей" (2 клас), "Виховання без покарань" (5 клас), "В.Сухомлинський про трудове виховання в сім'ї" (6 клас), "Єдині вимоги до учнів" (за книгою В.Сухомлинського "Сто порад учителів", (7 клас), "Що читають наші діти" Золотий фонд художньої літератури "рекомендований В.О. Сухомлинським" (8 клас), "Праця і обов'язок ваших дітей" (11 клас).

В школі постійно діє консультпункт для батьків, де вони завжди можуть одержати кваліфіковані консультації та рекомендації класних керівників, вчителів, адміністрації школи, психолога.

Щомісяця проводяться дні відкритих дверей для батьків та дні сім'ї. Кожний класний керівник розробляє спеціальні Пам'ятки для батьків. При плануванні роботи з батьками завжди враховуються результати їх анкетування досліджень і спостережень за дітьми.

В.Сухомлинський був глибоко переконаний у необхідності виховання дітей у праці з раннього дитинства і намагався свої переконання донести кожній родині. Він постійно наголошував: "Надзвичайно важливим елементом сімейного виховання є трудове загартування

дітей" [1, 94]. Тому кожен першокласник, який переступав поріг Павлиської школи, разом з батьками саджав Яблуню Матері чи Яблуню Батька, Яблуню Бабусі чи Яблуню Дідуся. Діти дбайливо доглядали своє дерево протягом всіх років навчання в школі, і перше яблуко чи перше гроно винограду, вирощену власними руками троянду вони з великим задоволенням приносили в подарунок своїй мамі. В такий спосіб наймолодші учні в Павлиській школі привчались турбуватись про всіх членів своєї родини і приносити їм радість.

В основі роботи з батьками в школі видатного педагога покладені принципи поваги до кожного батька. Але проблема виховання батьків повинна турбувати не тільки сім'ю і школу. Ця програма має стати загальнодержавною, комплексною. Підготовка майбутніх батьків повинна розпочинатися спільними зусиллями школи і сім'ї ще з дитинства. Тому підготовка молоді до сімейного життя повинна зайняти в шкільних програмах відповідне місце.

ЛІТЕРАТУРА

1. В.О.Сухомлинський. Батьківська педагогіка. — К., "Радянська школа". — 1997. — 263 с.
2. В.О.Сухомлинський. Вибрані твори. — К., "Радянська школа". — 1976. — Т.1. — 654 с.
3. В.О.Сухомлинський. Вибрані твори. — К., "Радянська школа". — 1976. — Т.4. — 638 с.
4. В.О.Сухомлинський. Вибрані твори. — К., "Радянська школа". — 1976. — Т.5. — 639 с.
5. В.О.Сухомлинський і сучасність. — К., 1994. — Випуск 1. — 162 с.
6. В.О.Сухомлинський і сучасні проблеми особистісно зорієнтованого виховання. — К.: "Науковий світ", 2000. — 130 с.
7. В.А.Сухомлинский "Мудрость родительской любви" М.: "Молодая гвардия", 1988. — 304 с.
8. Тези міжнародної науково–практичної конференції "Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти". — Кіровоград, 1993. — 220 с.
9. План роботи Павлиської середньої школи на 1969–1970 навчальний рік.

Эрика ГАРТМАНН

ЗАМЕЧАНИЯ К ПАФОСУ В КНИГЕ В.А. СУХОМЛИНСКОГО "СЕРДЦЕ ОТДАЮ ДЕТЯМ"

О пафосе чаще всего говорят в политике, философии, поэзии, религии. Здесь речь идет о пафосе в воспитании, который включает в себя названные области знаний. В.Сухомлинский пишет почти в лирическом стиле. И все–таки пафосу он обязан успехом у педагогов, пафос хватает читателя за душу. Пафос означает "сострадание", "умиление", "возвышенная торжественность" — все три составляющие присутствуют в следующем отрывке:

"Плодородная земля лежит перед вами, дети. Наливаются колосья пшеницы. На этом поле, на краю леса, во время гражданской войны белогвардейцы расстреляли красного партизана. И на краю леса разгорелся в тяжелое первое лето Великой Отечественной войны бой между горсткой бойцов Красной Армии и целой ротой фашистов. Здесь пали наши герои. Посмотрите на наши широкие поля, дети! Тысячи холмов, это тысячи безымянных могил. Земля хранит пролитую за ее благополучие кровь героев, а народ навечно хранит в своем сердце память об их делах. Если бы они не отдали свои жизни за Родину, вы не смогли бы наслаждаться красотой родной земли, фашисты сделали бы вас своими рабами" [1, 153].

В главе "У источников жизненных идеалов" В.Сухомлинский говорит о связи читателя с природой и судьбой Родины; он разжигает своими словами чувство патриотизма, оно проходит красной нитью через тему политического образования, которое В.Сухомлинский начинает уже с детьми младших классов. Наряду с этими в цитате звучит тема труда, хотя и опосредовано.

Так, у В.Сухомлинского мы сталкиваемся с проблемой противоречия между идеалом и действительностью, между "нужно" и "есть". Как директор школы, он ставил перед собой разрешение этого противоречия, хотел быть примером, что в условиях советского режима было нелегкой задачей.

Идеалами у В.Сухомлинского прежде всего выступают "Отечество" и "патриотизм", что подтверждает вышеназванная цитата.

Действительность же, напротив, состояла из трудных будней, как детей так и самого воспитателя. Материальные средства были ограничены, работе не было видно конца. Но труд у В.Сухомлинского становится идеалом, он его представляет частично в торжественном тоне,

больше того, в тоне банального пафоса. Но в целом он пишет в поэтическом стиле, который определяется чувствами.

При ближайшем рассмотрении как поэтический, так и патетический стиль опираются на чувства педагога, прежде всего на патриотизм. В.Сухомлинский пережил Вторую мировую войну солдатом; его первая любовь была замучена до смерти гестапо. С тех пор В.Сухомлинский носил в себе непереносимую боль, от которой он временно уходил в своей работе с детьми. Понятие Отечество, за которое пострадали он и его семья, было им чувственно познано. Это является основой для политического пафоса В.Сухомлинского, когда он говорит:

"Настоящий гуманизм состоит в борьбе за строительство коммунизма во всех областях жизни" и далее продолжается словами: "Я охотно хотел бы, чтобы ты, дорогой немецкий друг и коллега, подумал над содержанием страниц моей книги, которую я посвятил воспитанию у моих учеников благородных человеческих убеждений. Я говорю тебе эти слова, полные внутренней искренности как твой друг, который тебе, твоим детям и внукам от всего сердца желает всего доброго, как друг, который, если будет необходимо, будет вместе с тобой плечо к плечу защищать социалистические достижения немецкого интернационализма" [1, 202–203].

В понятиях "рабочий класс", "социализм", "коммунизм" и "пролетарский интернационализм" обобщаются опыты отдельных людей. Они торжественно возвышены, их значение превышается, вызывается чувство, которое можно назвать религиозным. Чувства отдельного человека вырастают до опыта и борьбы всех граждан. Идеал живет конкретно чувственно, и отсюда возникает противоречие между идеалом и действительностью.

Книга "Сердце отдаю детям" описывает также и ежедневный поиск отдельного Я и во взаимодействии с Мы; описывает ежедневные переживания детей и их воспитателя. Здесь переживание сменяет страдание на радость, идеал на действительность, сегодня на будущее. Возникает стиль, через который выражается возвышенное торжественное, что не соответствует немецкому характеру. Это непривычно для нас: с одной стороны, наша история с "пафосом" иная, чем у украинцев и русских, с другой стороны, они были жертвами наших отцов и дедов.

Мечты о будущем, связанные с коммунизмом и интернационализмом, прошли, вместо них сейчас среди индустриальных наций появилась волшебная формула о глобализации и конце истории. Говорить о конце истории может только тот, кто верит, что истина за ним. Человеку свойственно противоречить — это антропологическая константа. И пока на земле будут люди, они будут друг другу противоречить.

Особенно глубокие противоречия там, где одни угнетают других. В.Сухомлинский не прошел мимо этого факта. Он воспитывал своих детей самостоятельно мыслить и сопротивляться несправедливости. В этой связи он также становится частично патетическим, потому что фундамент разрешения противоречия видит в идеалах друг друга. Такие идеалы кажутся читателям, которые полагают, что вправе судить с точки зрения победившего Запада, неподходящим. Поэтому в новом издании книги "Сердце отдаю детям" я должна была это принять во внимание и опустила некоторые места, которые затрагивают эти проблемы. Ведь В.Сухомлинскому ставится в вину, что он был коммунистом — как можно еще читать коммуниста?

В.Сухомлинский воспитывал солидарность со слабым — это тоже часто звучит патетически. Он воспитывал способность воспринимать боль другого — это составляет большую часть его произведения. Педагог глубоко погружается в рутину будней, т.е. жизнь и работу простых людей. К детским радостям он относит прежде всего то, что создается своими руками: посадка хризантем, черенков роз, кустов сирени, липовых деревьев и т.д. Это — музицирование, пение, слушание музыки и литературы. Сюда добавляется множество праздников, которые возникают из процесса труда и общения с природой: праздник жаворонка, праздник весны, выпекание хлеба; праздники, которые предполагают общение друг с другом: праздник матери, девочки, выпускников и т.д.

Наблюдения за природой и собственным трудом созданная скромная радость — это единственное, что есть у В.Сухомлинского в распоряжении в словесное время, чтобы скрасить детям будни. Он борется против страдания, на которое часто только намекает. Для В.Сухомлинского страдание — это источник познания, которое он берет не из философских книг, а познает из собственных переживаний. Поэтому такая глава, как "Что такое

империализм", не является теоретическим сочинением, в котором ученые могли бы, наверное, найти недостатки — я таковых не знаю. Для В.Сухомлинского империализм — это общественная система, которую он сравнивает со злом, с порядком, который направлен против бедных. Эту систему он боится, ненавидит и хочет править ее детям. Он верит, что все–таки избежал зла, так как живет в такой системе, в которой нет частной собственности. Но В.Сухомлинский знает: если детей приучат работать над самим собой, завтра становится лучше, чем сегодня. То есть, если не заниматься самовоспитанием, все может снова погрязнуть в старом и исчезнуть.

Ольга Сухомлинская называет своего отца романтиком социализма. Он им является прежде всего в том отношении, что твердо держится за веру в доброе начало в человеке и призывает своих детей становится хорошими людьми. Это проявляется прежде всего пафосом в книге В.Сухомлинского "Сердце отдаю детям".

ЛИТЕРАТУРА

1. В.Сухомлинский. Сердце отдаю детям. — Берлин, 1984. — 260 с.

Валентина КОВАЛЬЧУК

АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ В.СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРОБЛЕМІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

В.Сухомлинський особливу увагу приділяв проблемі вимог до вчителя як посередника між суспільством і дитиною. "Виховувати в кожного учня палку жадобу до знань, глибоку віру в свої сили, наполегливість у подоланні труднощів — такі нові вимоги, що ставить перед школою життя" [1, 109]. Як бачимо, думки видатного педагога з цієї проблеми є особливо актуальними у наш час. Сучасне високотехнологічне суспільство сповнене непередбачуваних змін, труднощів та проблем. Ці проблеми суттєво позначаються на вихованні та навчанні підростаючого покоління. Вчителю необхідно володіти гнучким критичним мисленням, проявляти творчість в діяльності, ініціативність та здатність координувати свої дії відповідно до визначених соціальних, колективних, особистісних завдань. Ці вимоги характеризують професійну компетентність вчителя.

Основними ознаками визначення професійної компетентності вчителя на сучасному етапі розвитку освіти і виховання є наявні знання для успішної діяльності; розуміння цих знань для практики; набір операційних умінь, володіння алгоритмами вирішення задач; здатність творчо підходити до професійної діяльності. Як підтверджують численні педагогічні дослідження (Є.Барбіна, Н.Кузьміна, А.Маркова, В.Маслов, О.Пєхота та ін.), у образі талановитого професійно компетентного вчителя повинні гармонізуватися інструментальні компоненти (знання, вміння, активність, самостійність, індивідуальність) та професійні якості (тактовність, комунікативність, доброзичливість, емоційна врівноваженість тощо).

Словник сучасної української мови визначає, що компетентний — це такий працівник, який має достатні знання у якій–небудь галузі, який ґрунтується на знанні, кваліфікований, має певні повноваження, повноправний, повновладний.

У сучасній науковій психолого–педагогічній літературі поняття "компетентність" характеризується як готовність на професійному рівні виконувати свої посадові та фахові обов'язки відповідно до сучасних теоретичних надбань і кращого досвіду, наближення до світових вимог та стандартів. А професійно–педагогічна компетентність визначається як сукупність умінь педагога як суб'єкта педагогічного впливу особливим чином структурувати наукове і практичне знання з метою найкращого вирішення педагогічних завдань. Вчитель виконує дві ролі: перша — як функціонер, тобто здійснює технологічні завдання — забезпечує засвоєння учнями певної сукупності знань, умінь та навичок. Але самі знання, уміння та навички мають подвійну природу: одні з них стосуються зовнішнього світу, інші — самої особистості, людей та суспільства як органічного середовища і простору людського буття. І якщо перші, умовно кажучи, можна передати "механічно", звертаючись до учня переважно як до об'єкта навчання, то другі набувають реально особистісної сутності тільки тоді, коли

переживаються самим учнем у живій практиці спілкування та взаємодії з учителем. Звідси друга і найважливіша роль учителя — він є вихователь і наставник.

В.Сухомлинський наголошував, що хороший вчитель — це насамперед справжній вихователь, обов'язком якого є формування у дитини здатність та навички ефективно взаємодіяти з оточуючим світом, розвивати уміння встановлювати доброзичливі міжособистісні відносини, розуміти почуття і поведінку оточуючих, встановлювати визначені межі допустимої поведінки. Цей аспект суспільних завдань вчителя якраз і становлять сферу його соціальної компетентності.

У реальній життєвій практиці шкільної діяльності ці виміри і складові вчительської професії нерозривні між собою і утворюють кумулятивну єдність, яка складає професійно–педагогічну компетентність. Виділена соціальна компетентність вчителя є важливим системоутворюючим чинником цього процесу.

Суспільні тенденції гуманізації змісту, форм та методів педагогічного процесу, орієнтація на врахування індивідуальності кожного учня, розкриття та збагачення його життєвого потенціалу знаходяться в прямій залежності від особистості педагога, його професійної компетентності. Посилюється невідповідність між соціальною роллю педагога, необхідністю поліпшити його професійну підготовку до здійснення соціально–педагогічної діяльності, та реальним станом виховання молоді у нашому суспільстві. Кожний вчитель, особисто соціалізуючись і трансформуючи людинознавче знання, здійснює власне, індивідуально–неповторне відтворення соціуму і накопичення знань. Саме професійна соціальна компетентність вчителя реалізує соціально–культурний досвід тисяч поколінь. Тому так важливо у процесі підготовки майбутніх педагогів виділяти компонент — соціальна компетентність і формувати та розвивати необхідні для цього знання, уміння і навички.

На жаль, на сучасному етапі вища педагогічна школа спрямована на підготовку високоерудованого спеціаліста вузької спеціалізації, а проблема формування його соціальної компетентності практично залишається невирішеною. Такий стан потребує змін у підготовці майбутніх педагогів — перехід від форми академічного навчання, подальшої апробації і коригування до професійно орієнтованої підготовки з поступальним збільшенням ваги практичної адаптації. Такий підхід гарантує систематичне співвіднесення та об'єктивну оцінку, коригування та розвиток професійної соціальної компетентності згідно з вимогами соціальної реальності.

Підхід до підготовки майбутнього вчителя як до процесу формування соціальної компетентності спеціаліста дає можливість знайти шляхи розв'язання протиріччя — між реальною потребою у кваліфікованих педагогах і об'єктивною обмеженістю їх підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель // Вибр. Тв. В 5-ти т.— Т.5. — К.,Рад. шк., 1977. — 639 с.

Юрій ПОЛІЩУК

СОЦІАЛІЗАЦІЯ І СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЧЛЕНІВ МОЛОДІЖНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Економічне й національно духовне відродження України неможливе без переосмислення його складових — теорії та практики виховання як соціального феномена.

Сьогодні виховна практика не має стійких орієнтирів, механізмів соціальної адаптації молодої людини до умов життя в суспільстві. "Стадне виховання" (термін Л.Буєвої) стає явищем життя, неорганізовані стихійні впливи керують ситуацією соціального розвитку особистості" [3, 61]. Зазначену небезпеку добре усвідомлював наш видатний педагог В.Сухомлинський, який, зокрема, вказував на те, що "...саме процес *соціалізації* є однією з найважливіших передумов формування ... виховної сили колективу..." [11, 448].

Сьогодні все більше дослідників оперують поняттями "соціальне виховання" і "соціалізація". Як же вони співвідносяться? На думку А.Реана і Я.Коломінського — "... виховання по суті являє собою керований і цілеспрямований процес соціалізації" [9, 33].

Отже, соціальне виховання членів громадських молодіжних об'єднань як складова частина їхньої соціалізації, на нашу думку, являє собою цілеспрямоване управління процесом громадянського формування особистості на підставі її включеності в різні види відносин, взаємодій і впливів, які функціонують у спілці молоді, а також між спілкою молоді (як об'єктом виховного впливу) і зовнішнім середовищем (як суб'єктом виховного впливу). Педагогічний аспект дослідження процесу соціалізації і соціального виховання членів молодіжних організацій ми вбачаємо в тому, що він вивчає умови, закономірності, методику соціально–педагогічного впливу громадського молодіжного об'єднання на свого члена з метою підвищення ефективності процесу формування у нього соціальної зрілості.

Досліджуючи соціальну і виховну діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань, ми дійшли висновку, що їх цілком можна розглядати як одну із базових інтегративних основ у системі суспільної соціалізації підростаючих поколінь, яка дає змогу своєчасно діагностувати, виявляти і педагогічно доцільно впливати на стосунки в молодіжному соціумі, на розвиток різноманітних ініціатив, формування ціннісних орієнтацій юної особистості, її ставлення до себе, свого фізичного і морального здоров'я, до оточуючого середовища. Відповідно, актуальною постає проблема комплексного педагогічного вивчення, узагальнення і осмислення сутності соціальної і виховної роботи спілок молоді, їхнього місця і ролі в процесі соціалізації і соціального виховання молодого покоління.

У зв'язку із зазначеним актуальним постає осмислення широкого кола напрямів в теорії особистості, і, зокрема, концепції психосоціального розвитку особистості Е.Еріксона, особливо ж описаного ним періоду від 12 до 20 років життя.

З точки зору Еріксона, двома основними питаннями, що постають перед молоддю є: "Хто я такий?" і "Як я впишуся у світ дорослих?" Сучасне громадянське суспільство надає молодим людям значно більш широку різноманітність професійних, ідеологічних і соціальних можливостей вибору. Разом з тим, на думку вченого, демократична система породжує для підлітків і молоді серйозні проблеми, оскільки демократія вимагає ідентичності в дусі "зроби себе сам". Еріксон вважає, що перед підлітками і молоддю стоять три головні проблеми:

1) вибору професії і працевлаштування;

2) членство в групі ровесників;

3) вживання алкоголю і наркотиків [16, 235, 243].

Питання виховання свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини і суспільства, формування творчої працелюбної особистості, готовності до життєдіяльності і праці в умовах ринкових відносин — постійно перебуває в центрі уваги багатьох громадських молодіжних об'єднань, які реалізують відповідно спрямовані соціально і професійно освітні програми.

Наступна проблема, яка хвилює психологів і педагогів, а також є в центрі уваги наших досліджень – це соціальна сутність членства підлітка (молодої людини) в групі ровесників. Зокрема американський психолог Е.Маккобі так висловлюється про цю проблему: "Навіть у найбільш сприятливих обставинах час вироблення власного "Я" є дуже важким для підлітків. Відмовляючись від образу батьків як моделі для власної ідентичності, підлітки як правило шукають альтернативний варіант підтримки у ровесників. У нашій культурі вплив груп ровесників на процес формування юної особистості є більш сильним ніж батьків, школи, релігійних організацій разом узятих. Ці групи допомагають молодим людям зберегти впевненість в собі в той час, коли вони переживають по справжньому драматичні фізіологічні та соціальні зміни" [6, 45].

Проведені соціологічні дослідження Українським інститутом соціальних досліджень дають підстави вважати, що подібне становище характерне і для сучасної української молоді.

Активно займаються громадські молодіжні об'єднання і антинаркогенною профілактичною роботою.

У ході власних досліджень ми дійшли висновку, що процес утворення і функціонування громадських молодіжних об'єднань є реакцією, своєрідною формою соціально–психологічного захисту підлітків і молоді в період загальної особистісно–соціальної невизначеності. Саме спілка молоді задовольняє нестримний потяг підлітків до романтики, фізичного ризику, до бажання випробувати себе в екстремальних ситуаціях. Це, власне кажучи і визначає сутність діяльності переважної більшості молодіжних організацій. Адже громадське молодіжне

об'єднання за своєю психолого–педагогічною характеристикою є по суті тією ж неформальною групою ровесників; разом з тим, воно, не втрачаючи своєї психологічної, сутнісної привабливості для підлітків, є чітко структурованою, дисциплінованою, з метою, формами і засобами соціалізації і педагогічного впливу організацією. Образно кажучи — це — якоюсь мірою "приручений" суспільством молодіжний мікросоціум, який відкриває для підлітка (молодої людини) колосальні можливості для само реалізації, саморозвитку, самоактуалізації, саморегуляції та самовиховання. Педагогічну силу колективу молодіжного об'єднання добре усвідомлював В.Сухомлинський, який у своїх "Сто порадах учителеві" залишив для нас дуже важливі настанови. До них, зокрема, слід віднести "Як виховувати комсомольців, щоб кожний з них завжди прагнув стати кращим", "Як спонукати людину до постійного морального розвитку й вдосконалення", "Як учити комсомольців жити в світі громадських інтересів", "Як учити своїх вихованців виховувати самих себе", "Як спонукати до самовиховання в моральній сфері", "За яких умов колектив успішно виконує свою функцію вихователя особистості" [12, 579, 581, 591, 601, 607, 620].

Проблема соціального саморозвитку особистості, зокрема, вивчення резервів самоконструювання суб'єктом власного "Я", адекватного суспільним запитам — пріоритетний напрям у розробленні сучасних технологій виховання. Наукове обґрунтування саморозвитку особистості є логічним осередком моделі соціально–педагогічної діяльності, альтернативного принципам імперативної педагогіки. Само актуалізація, само реалізація, само творення, самовизначення, самовдосконалення, соціально–значуще самоствердження відповідають також завданням особистісно–орієнтованої взаємодії членів громадських молодіжних об'єднань.

Альтернативою громадським молодіжним об'єднанням є неформальні асоціальні угруповання молоді.

Як показують результати соціологічних досліджень, в останні роки спостерігається стійка тенденція до зростання кількості і загальної чисельності неформальних асоціальних молодіжних угрупувань, що, природно, викликає тривогу і привертає до них увагу. Так, серед основних характерних ознак цих неформальних угрупувань О.Толстих називає "тотальну несвободу" від власного молодіжного оточення та "безпредметність спілкування". Опитування представників асоціальних угруповань дозволило досліднику узагальнити їх відповіді приблизно так: "Ми не знаємо, до чого йдемо, але ми точно знаємо, від чого ми йдемо!" [13, 11].

Як вкрай небезпечну тенденцію слід відзначити факт все більш активного втягування в зазначені угруповання дівчат–підлітків. У таких угрупованнях процвітає аморальна поведінка, проституція.

За результатами проведеного дослідження Н.Кофирін дійшов висновку, що "деформація морально–правової свідомості, антиправової орієнтації в способах задоволення своїх потреб, алкоголізація і наркотизація, присутність злочинного елемента в молодіжних групах хоч і не носять визначального характеру в способах життя і проведенні вільного часу членами молодіжних угрупувань за місцем проживання, але за певних умов можуть привести до криміналізації їх життєдіяльності" [4, 132].

Соціологічні опитування, проведені Українським інститутом соціальних досліджень показали, що більше половини школярів незадоволені шкільним життям, відсутністю умов і можливостей для задоволення своїх культурологічних потреб, бажає уникнути підпорядкованості, контролю. Таке положення можна пояснити, з одного боку, нездатністю і небажанням педагогічних колективів шкіл і професійних навчально–виховних закладів перебудуватися в своїй позаурочній виховній роботі з учнями, а, з другого боку, згортанням системи державного обслуговування культурологічних потреб підростаючого покоління. Натомість активно формується платна розважальна "індустрія". Не можна не погодитись з висновками Н.Кофиріна про те, що в умовах економічної кризи та реформування суспільства відсутність можливостей для самостійного заробітку штовхає молодь на заборонені, протиправні дії, способи "добування" грошей на свої потреби і розваги. Проведене ним дослідження показало: серед тих членів молодіжних угруповань, хто вважає за можливе дістати гроші будь–яким шляхом — всі вживають алкогольні напої (30% — регулярно; 34% — регулярно або час від часу вживають наркотичні та токсичні речовини) [4, 128]. Він відзначив ще одну тривожну тенденцію — серед асоціальних молодіжних угруповань зростає

суперництво, що часто виникається у все більш жорстокі масові бійки, інколи навіть із застосуванням вогнепальної зброї (52% опитаних підтвердили факти таких бійок з іншими угрупованнями). Серед тих, хто в суперництві з іншим угрупованням готовий застосувати силу — 60% заявили, що при необхідності вони візьмуть в руки зброю [4, 130].

Неформальні молодіжні угрупування починають виникати і в селах, ламаючи традиційний сільський уклад. Дослідники із все більшою тривогою відзначають захоплення підлітків так званою "масовою культурою" і її символами, престижними речами, володіння якими в молодіжному середовищі міста і села посилює розшарування молоді на "багатих" і "бідних", провокує орієнтацію на насильницький перерозподіл так званих "цінностей". У молодіжному середовищі "героями" для наслідування стали "круті" хлопці з американських бойовиків, гангстери та мафіозі.

Життя підлітка (молодої людини) — члена спілки молоді — складається з безлічі подій, відбувається в різних площинах діяльності і спрямоване на реалізацію найрізноманітніших цілей. Психологічним утворенням, що дозволяє юнаку (дівчині) подолати цю мозаїчність і осягнути своє життя як певну цілісність, є уявлення про сенс життя. Його можна визначити як домінуючу спрямованість життя юної особистості на реалізацію певних життєвих цінностей. Уявлення молодої людини про смисл свого життя є найзагальнішим регулятором її життєвої активності, коли вона осягає своє життя загалом, намагаючись відповісти на питання про сенс свого буття в світі, свою "життєву місію". Наявність у психологічній структурі особистості чітких уявлень про смисл життя надає їй витривалості у різноманітних життєвих випробуваннях, складає мозаїчність повсякденності у цілісну картину.

Намагання молодої людини віднайти та реалізувати смисл життя розглядається психологами як фундаментальна потреба. Ми повністю поділяємо таку точку зору і вважаємо, що однією з найбільш важливих сторін соціально–педагогічної діяльності спілок молоді є робота по формуванню у членів спілок позитивно спрямованого і суспільно вартісного смислу життя.

Видатний український педагог надавав величезного значення орієнтації молоді на суспільні цінності. "Виховання патріота й громадянина — одне з найголовніших і найскладніших завдань нашої комсомольської педагогіки. Як досягти того, щоб кожний юнак, кожна дівчина дорожили святинею, бережно несли її в своєму серці, щоб Батьківщина була для кожного тим яскравим світлом, яке осяває все інше" [12, 582].

У психології розвитку особистості узвичаєно розрізняти "засвоєння" смислу життя — вже відомого, "заданого" життєвими обставинами людині — і "осягнення" смислу, яке характеризує більш високий ступінь особистісного розвитку і відбувається у процесі постійного діалогу людини із світом та собою. Це добре усвідомлював В.Сухомлинський, який по суті є одним з основоположників соціальної педагогіки громадських молодіжних об'єднань: "Збагнімо ж, мій друже, азбучну істину комсомольської педагогіки: людина повинна любити людей, повинна тонко відчувати поряд себе людину з її радощами і тривогами.

Любов до людини — це родючий ґрунт, на якому розцвітають квіти патріотичного служіння Батьківщині. Кожен повинен відчувати себе сином Вітчизни, переживати особисте почуття гордості від того, що він спадкоємець її тисячолітньої слави й тисячолітніх духовних цінностей, творець її героїчного сьогодні" [12, 583–584].

У літературі, присвяченій розгляду проблеми смислу життя, її звичайно тлумачать вкрай раціоналістично: начебто людина обирає свої смисложиттєві орієнтації шляхом логічного аналізу, вимірюючи усі "за" і "проти", аналізуючи на вагах "етичної арифметики" відповідність можливої моделі життя суті людського буття в світі тощо. У такому разі формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління було б вкрай простою справою: достатньо було б провести певну кількість виховних заходів, прочитати для молоді відповідну кількість лекцій і проблему вирішено. Проте в реальному житті все набагато складніше. Смисл життя у віці 17–20 років "виростає" разом з молодою людиною, зумовлений усім ходом її життя, її оточенням та життєвим досвідом. Саме у цьому ми вбачаємо соціальну сутність перебування підлітка (молодої людини) в громадському молодіжному об'єднанні. Тобто формування смисложиттєвих установок відбувається в процесі реальної соціально–педагогічної діяльності молодіжної організації, коли не під час нудних, офіційних шкільних заходів та проповідей, а в

процесі реальних, конкретних справ, у членів спілок молоді формується соціальна потреба робити щось корисне і потрібне як для своєї організації, так і для своєї країни. Так, у програмних положеннях громадського молодіжного об'єднання Асоціація Гайдів України є такі статті:

Прагнути до вищих духовних ідеалів"

Духовність — це частина прагнення людства до чогось, що може принести сенс у наше життя та наш світ. У кожній особистості закладена глибока людська потреба у пошуку сенсу та мети свого життя. Якщо дівчина вірить, що життя — це дещо більше, ніж оточуюче середовище, — це означає, що вона на шляху пошуку духовного вдосконалення.

Допомагати людям

Увага до потреб інших є основою всього, що роблять дівчата–гайди. Це наголошується вимогою до кожного члена організації робити як мінімум одну добру справу щодня. Допомога людям може надаватися як на місцевому, так і на регіональному, національному, і навіть міжнародному рівнях" [15, 38–39].

Значна увага в Асоціації Гайдів України (АГУ) приділяється навчально–методичній підготовці активу. Так, в навчальних програмах АГУ є семінар під назвою "Поради лідерці". У ньому, зокрема, є такі положення: "Під час реалізації різноманітних програм, які здійснює наша організація рекомендується:

– допомагати дівчатам розвивати співчуття до інших людей;

– здатність розуміти їх потреби і труднощі, почуття, права;

– виховувати в них повагу до інших культурних традицій, релігійних переконань, расової відмінності;

– допомагати дівчатам усвідомлювати ті основні життєві принципи і цінності, які спрямовуватимуть їх дії у майбутньому;

– виховувати здатність до прийняття рішень, які не суперечать життєвим цінностям дівчат і водночас відображають шанобливе ставлення до прав і потреб інших людей;

– розвивати у дівчат почуття турботи про потреби близьких, допомагати їм зрозуміти, яким чином життя близьких людей впливає на їхнє власне життя, а також на життя суспільства загалом" [15, 63–64].

Активно займаються соціально–педагогічною діяльністю й інші громадські молодіжні об'єднання. Так, Асоціація Скаутів України здійснює різноманітні програми і акції суспільно корисного спрямування. Найбільш відомими стали програми "Ліс–SOS" і "Чисті береги" [7, 42].

Нині в Україні існують сотні громадських молодіжних об'єднань, які діють на всеукраїнському, регіональному і місцевому рівнях і які в своїй діяльності реалізують велику кількість різноманітних програм суспільно значущого спрямування. Їхня реалізація, а також різноманітні виховні акції і заходи, на нашу думку, і є соціально–педагогічною діяльністю, в ході якої відбувається формування ціннісних орієнтацій у зазначеної категорії молоді.

У ході проведення власних досліджень ми дійшли висновку, що основу механізму формування смисложиттєвих установок в процесі соціально–педагогічної діяльності спілок молоді складають виховні взаємодії, відносини і впливи. "Взаємодія — це філософська категорія, яка відображає процеси впливу суб'єктів діяльності один на одного, їх взаємну зумовленість" [10, 216].

Взаємодії як форма діяльності органічно пов'язані з відносинами. Останні ж визначаються як "взаємне спілкування, зв'язок між суб'єктами спілкування на якомусь ґрунті" [8, 419]. Зокрема, А.Леонтьєв звертав увагу на те, що діяльність є системою, яка в свою чергу включена в систему відносин. Він вказував на те, що відносини — це діяльність у її оформленні [5, 73].

Звідси випливає висунута нами гіпотеза, що відносини і взаємодії у громадському молодіжному об'єднанні є опосередкованим відображенням соціально–педагогічної діяльності його членів в її соціальному і виховному оформленні.

До проблеми відносин зверталось багато відомих педагогів і психологів, вивчаючи діяльність і спілкування в їх взаємозв'язку. Нашу увагу привертає введене в науковий обіг поняття "виховуючі відносини" (термін А.Бойка). "Це творча, морально–естетична взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, спрямована на досягнення мети виховання, зумовлена

соціально і психологічно всією системою суспільних відносин, загальнолюдських і національних цінностей, і яка відповідає певному етапу розвитку суспільства" [1, 25].

У діяльності відбувається взаємодія особистісних якостей людини і обставин. Вона реалізується як взаємодія мети, що постає перед кожним членом громадського молодіжного об'єднання, і його особистісних прагнень, потреб, інтересів, а також як сума вимог до його знань, вмінь і навичок. Мета діяльності члена молодіжної організації визначає спосіб і характер його дій, їх змісту, і саме вона моделює його поведінку.

Взаємодія внутрішньої сутності особистості і обставин її спілкування складає основу психічного акту, названого Л.Виготським переживанням. У ньому в нерозривній єдності зосереджені, з одного боку, середовище, тобто те, що впливає на нього, а з другого — суб'єкт, тобто те, що вносить в це переживання сам індивід і що, в свою чергу визначається досягнутим рівнем психічного розвитку. У ході такої взаємодії вони трансформуються в нові риси характеру юної особистості. У цьому, на нашу думку, і полягає значення взаємодій і відносин у формуванні індивідуальності члена молодіжної організації.

Складаючись із виховних взаємодій і відносин, формуючись як їх синтез, процес утворення смисложиттєвих орієнтацій набуває нової, якісно відмінної сутності; він трансформує, сплавляє в єдине ціле всі виховні впливи. Отже, в процесі зазначених взаємодій і відносин реалізуються впливи або відбувається інтеріоризація результатів взаємодій і відносин зовнішнього і внутрішнього характеру.

Суб'єктом соціального і виховного впливу можуть бути як конкретні акції і заходи суспільно позитивного спрямування, які проводяться спілкою молоді, так і окремі її члени, інші люди, засоби масової інформації, художні кінофільми тощо. Суб'єкт соціально–педагогічного впливу може мати як зовнішню основу, так і внутрішню. В його ролі може виступати і власний духовний світ молодої людини, і тоді ми можемо говорити про явища самовиховання, само актуалізації і само розвитку.

За нашими спостереженнями в громадських молодіжних об'єднаннях функціонують як впливи, що піддаються прогнозуванню, вивченню і аналізу, тобто керовані, так і напівкеровані, а також некеровані.

Із складністю, в певній мірі стихійністю процесу формування ціннісних орієнтацій членів громадського молодіжного об'єднання пов'язана й така особливість. Кожен виховний вплив опосередковується іншими впливами. Причому вони досить часто виявляються не скоординованими, несуть в собі різноманітну інформацію, інколи протилежну за своєю педагогічною спрямованістю, а, відповідно, здійснюють свій специфічний вплив на процес формування ціннісних орієнтацій. Саме тому зазначений процес ми розглядаємо не просто як сукупність виховних впливів, а як їх комбінації в яких координується і коректується взаємодія різних впливів, їх трансформація в логічно завершену соціально–педагогічну систему.

Це особливо помітно в ході проведення літніх таборів, які організовують майже всі молодіжні об'єднання. В умовах перебування на лоні природи, у ході різноманітних випробувань новачки спілок молоді (12–14 річні підлітки) починають на практиці знайомитись з основоположними ціннісними орієнтаціями колективу спілки молоді, усвідомлювати і засвоювати їх. Саме виконання різноманітних доручень, а також виснажливі походи, перенесення холоду і спеки, інколи недостатнього харчування, і все це на фоні специфічної духовно–моральної атмосфери, цікавого і змістовного дозвілля, різноманітних заходів культурологічного спрямування, відкриває новачкам справжні цінності духовного середовища спілки молоді, здійснює на них ефективний соціально–педагогічний вплив.

Силу впливу колективу молодіжного об'єднання добре усвідомлював В.Сухомлинський: "Дуже важливе правило комсомольської педагогіки полягає в тому, щоб юнак завжди був у процесі становлення, постійно змінювався, ніколи не залишався таким, яким був учора. І дуже важливо також і те, щоб людина усвідомлювала й відчувала своє власне становлення" [12, 580].

Відомо, що здатність людини до свідомого проектування основ своєї життєдіяльності базується саме на її ціннісних орієнтаціях. Звідси витікає важливість концептуального осмислення соціальної сутності самовизначення особистісних смисложиттєвих орієнтацій. Поняття "життєве самовизначення" виступає невід'ємним атрибутом сучасного молодого покоління. На жаль, значне число молодіжних організацій не може допомогти своїм членам у

професійному та життєвому, тобто матеріально–прагматичному, самовизначенні. На цьому фоні яскраво виділяється така спілка молоді, як харківський міський центр рольового моделювання (ЦРМ) "Ludus".

ЦРМ "Ludus" з 1994 року займається розробкою методик рольового моделювання і застосування їх для допомоги своїм членам у їхньому професійно освітньому і життєвому самовизначенні.

У своїй роботі зазначене громадське молодіжне об'єднання намагається керуватися такими програмними цілями:

– виховання підростаючого покоління в дусі цінностей демократичного, гуманного суспільства;
– утвердження в свідомості молоді гуманістичних загальнолюдських цінностей;
– підтримка, розробка та здійснення оздоровчих, духовних, спортивних, екологічних, гуманітарних та інших програм" [14, 171].

Свою багатогранну діяльність ЦРМ "Ludus" здійснює за такими напрямками:

"*У галузі соціальної адаптації:* формування умінь працювати в групі; розвиток комунікативних навичок; навчити приймати рішення в стресових ситуаціях; розвиток толерантного мислення; формування соціальної компетентності; проведення навчальних семінарів для соціальних педагогів; консультування в галузі соціальних проектів.

У галузі освіти: активізація навчального процесу шляхом введення в нього різних ігор; навчання в дії; навчальні курси з предметів; інтегровані навчальні курси; розробка і видання програм з предметів з комплексом рольових ігор.

У галузі практичної психології: проведення психологічних тренінгів; проведення тренінгів, які спрямовані на допомогу у визначенні власних ціннісних орієнтацій; проведення рольових ігор як групового психологічного тренінгу" [14, 171–172].

Таким чином *комсомольська педагогіка* В.Сухомлинського і сьогодні не втратила своєї актуальності, є важливою, фундаментальною основою для формування соціальної педагогіки сучасних громадських молодіжних об'єднань, її органічного зв'язку з *батьківською педагогікою*.

ЛІТЕРАТУРА

Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. — К., 1999. — С.25.

Бочарова В.Г. Социальная педагогика. — М., 1994. — С.12.

Гурьянова М.П. Сельская школа и социальная педагогика. — Мн., 2000. — С.61.

Кофырин Н.В. Криминальные молодёжные группы по месту жительства. Их правосознание и жизненные ориентации / Подред. С.Н.Чихалова. — М., 1991. — С.128, 130, 132.

Леонтьев Л.Н. Деятельность. Сознание, Личность. — М., 1975. — С.73.

Maccobi E. Gender and relationships A. Developmental accounts. American Psychologist. — New York, 1990. — P.45.

Молодіжний рух в Україні. Довідник. Частина 1. — К., 1998. — С.42.

Ожегов С.И. Словарь русского языка / Подред. проф. Н.Ю.Шведовой. — М., 1983. — С.419.

Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. — Санкт–Петербург, 1999. — С.33.

Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М.Прохоров. — М., 1988. — С.216.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5–ти т. Т.1. Формування виховного впливу колективу на особистість. — К., 1976. — С.448.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5–ти т. Т.2. Сто порад учителеві. — К., 1976. — С.580–584, 591, 601, 607, 620.

Толстых А.В. Подросток в неформальной группе. — М., 1991. — №2. — С.11.

Троцко Г.В., Трубавіна І.М., Хлебникова Т.М. Українські дитячі та молодіжні громадські організації. — Харків, 1999. — С.171–172.

У світі гайдингу. Посібник для організаторів роботи з дівчатами та жіночою молоддю / Під ред. А.В.Гупевської. — К., 1998. — С.38–39, 63–64.

Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности. — Санкт–Петербург, 1998. — С.235, 243.

Сергій КОРНІЄНКО

РОДИНА — ПРОВІДНА ІНСТИТУЦІЯ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

Серед усіх геніальних винаходів людства одне з чільних місць посідає сім'я, родина, яка несе в собі невичерпну і ще не визначену в сучасній теорії та практиці соціально–педагогічну цінність єднання людей. Історично доведено: це оберіг не лише конкретної людини, а й держави, людства на землі. Саме вона є тим могутнім соціальним феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинне гніздо на основі шлюбних і кровних взаємозв'язків [1, 6].

У сукупності соціальних факторів сім'ї належить одне з провідних місць у вихованні підростаючого покоління. Саме сім'я цілеспрямовано і систематично впливає на формування людини, прищеплює їй відповідні якості, передає накопичений досвід, знання і навички, вчить бачити риси характеру тих, хто поруч, розвиває естетичні смаки і фізичні здібності. Безсумнівно, що перший і глибокий вплив на людину справляє сім'я [13, 14]. Більше того, саме сім'я — найважливіший чинник формування світогляду, системи соціальних установок і життєвих планів дитини. Суспільні правила поведінки вперше усвідомлюються в сім'ї, культурні цінності суспільства впроваджуються через сім'ю; пізнання інших людей починається з сім'ї. Однак цей процес буде ефективним у тому разі, якщо система установок і ціннісних орієнтацій батьків відповідає соціально–моральним пріоритетам суспільства [12, 15].

Не підлягає сумніву той безперечний факт, що найважливіша соціальна функція сім'ї — виховання і розвиток дітей, соціалізація підростаючого покоління. Виховний потенціал сім'ї включає в себе не тільки її можливості у сфері духовно–практичної діяльності батьків, спрямованої на формування у дітей відповідних якостей, але й ті, які закладає природне сімейне мікросередовище. Важко переоцінити значимість стилю життя сім'ї в цілому як основного джерела матеріальної та емоційної підтримки, психологічного захисту і засобу збереження та передачі національно–культурних, загальнолюдських цінностей прийдешнім поколінням. Отже, сім'ї належить одне з провідних місць у вихованні молодого покоління [8, 10].

Виховний потенціал сім'ї та ефективність його реалізації обумовлені низкою соціальних, політичних, економічних, демографічних, психологічних факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Загальновизнано, що до найсуттєвіших з них відносяться:

- фактори макросередовища і ті зміни, які в ньому проходять;
- структура сім'ї (нуклеарна або багатопоколінна; повна або неповна, багатодітна або малодітна);
- матеріальні умови життєдіяльності сім'ї (рівень прибутків, житлові умови, благоустрій побуту тощо);
- особистісні характеристики батьків (соціальний статус, рівень освіченості, загальна і психолого–педагогічна культура, орієнтації і установки на виховання і освіту дітей);
- психологічний клімат у сім'ї, система і характер взаємовідносин між її членами, їх загальна діяльність;
- допомога сім'ї з боку суспільства і держави в освіті і вихованні дітей, соціалізації підростаючого покоління.

Як переконливо доводить у своїх дослідженнях М.Стельмахович [10], сім'я в історії людства пройшла певні віки розвитку. Що стосується сім'ї в Україні, то її передісторія теж пов'язана з функціонуванням групової, парної, а потім моногамної сімей. Коріння історії родини, власне української, сягає вглиб віків. Так, за М.Грушевським форми сімейного союзу в Україні були досить виразними ще до утворення держави, в індоєвропейську епоху.

Зі становленням сім'ї може бути простежено і поширення та кристалізацію її функцій, тому має сенс деталізувати цей аспект.

І.Крип'якевич початок сім'ї в українців пов'язує з далекими предками слов'ян — антами (росами), які в V–VI ст. займали всю територію України, від пущ Полісся до Чорного моря і від Карпат до Дону. Як відомо, держава антів протрималась три століття (від кінця IV до початку VII ст.). Але в історії України вона мала важливе значення, оскільки український народ уперше продемонстрував перед світом свою державну творчість. Суспільний лад антів, як і всіх

слов'ян, був демократичним. Громадські справи вони вирішували спільно, цей демократизм переносився і на сім'ю, рід — як основу організації слов'ян [3].

Вивчення суто історичних аспектів означеної проблеми, довідникових джерел [5] переконливо доводить, що рід — це велика родина (відома в Україні під назвою "пепище", "служба", "сім'я", "дворище", "хутір"), яка проживала у своєму дворищі, відокремленій оселі. Рід мав своє спільне майно — ріллі, ловецькі терени, стада худоби, вів спільне господарство під проводом свого старшини. Це була суспільна група — невелика, але суцільна, злучена кровними зв'язками та спільними інтересами. За своїх членів рід солідарно заступався, обороняв їх від кривд. Згодом, під впливом економічного прогресу, рід втратив суспільність і розпався на малі самостійні родини, кожна з яких вела своє окреме господарство, мала свій дім з господарськими будовами, своє поле, худобу тощо, але ліси, пасовиська, озера лишалися спільною власністю цілої оселі — громади. Проте пам'ять приналежності до роду не губилася. Історики стверджують, що давні родові традиції жили в родах боярських, шляхетських, міщанських, селянських, священицьких [3].

Слід відмітити, що в сучасних дослідженнях вітчизняних науковців поняття "родина" і "сім'я" вживається як родоположні.

Якщо акцентувати увагу на суто історичні, історикографічні, народознавчі аспекти, то слід зазначити: корені та історичні традиції української родини і сім'ї настільки переплетені, що, дійсно, дуже важко визначити чіткі межі їх відокремленого застосування. З огляду на фундаментальні дослідження [13], це зумовлено тим, що в Україні сім'ї у переважній своїй більшості були багаточисленними об'єднаннями людей на основі шлюбу і кровної спорідненості й іменувалися "родинами". Навіть довідникові джерела, визначають родину як "групу людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я, посімейство", а сім'ю як "групу людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; родин, сімейство, фамілія, посімейство" [5]. Отже, ці поняття в українській ментальності є спорідненими.

Зважаючи на ключове значення для нашого дослідження зазначених дефініцій, потрібно підкреслити: від заселення України і до нашого часу має місце різна типологія сімей. Саме ця обставина, мабуть, вплинула на особливу близькість понять "родина" і "сім'я". Дійсно, історично в Україні розрізняють такі сім'ї: складна (яка може бути повною або неповною і включати інших родичів; її різновидами виступають також батьківські або братські сім'ї, тобто коли одружені сини і доньки живуть разом з батьками, або після смерті батька одружені брати і сестри продовжують жити під одним дахом), проста (яка складається з однієї подружньої пари з дітьми). Якщо в останню вливаються окремі близькі чи далекі родичі (наприклад, хтось з батьків чоловіка або жінки, їхні неодружені брати і сестри), то це — розширена сім'я [13]. Однак в останні десятиліття, як зазначають дослідники [1], домінантним став простий тип сімей, що послаблює традиційні в українській ментальності між поколіннями зв'язки і внаслідок цього послаблює виховний вплив членів родини на дітей.

Проблема збереження роду, родини, сім'ї та виховання і захисту в ній дітей не втрачає своєї актуальності в усі історичні періоди. Інша річ, що вона видозмінювалась відповідно до певних історичних умов.

Для української ментальності найвища цінність сім'ї у тому, що вона покликана забезпечити виховання людини, формування нового покоління, здатного перебрати на себе усі проблеми життєдіяльності спільноти. Завдяки сім'ї суспільство дійсно знаходиться у безпеці, воно має надійні "резерви" його історичного поступу, бо у ньому завжди відтворюється найбільш сприятливий для людської істоти "простір" існування: святість сім'ї освячена дітьми.

Аналіз історико–педагогічного аспекту проблеми засвідчує, що виховний потенціал родини, родинно–побутової культури ще не в повною мірою оцінений. Бо не якісь інші інституції у суспільстві, а якраз сім'я не одне сторіччя в Україні сприймалася і повинна сприйматися як першооснова формування підростаючої особистості. Педагогічна цінність цього фактора вбачається перш за все в тому, що кожна людина — унікальна індивідуальність, і саме сім'я спроможна її благоговійно оберігати, розвивати, сприймати її як святість. Крізь призму цих положень і доречно розглядати глибинний смисл позиції В.Сухомлинського про те, що хороший батько ні за яких умов і ніким не замінимий, як будь–який хороший працівник у виробничій сфері.

Вочевидь, саме народна мудрість, народна педагогіка акумульовані й у висловлюванні В.Сухомлинського про те, що головний сенс та мета сімейного життя — виховання дітей, а важливою школою виховання є взаємостосунки між чоловіком та дружиною, між батьком та матір'ю [12].

Природно, що доля української родини тісно переплітається з історичною долею України. Коли український народ мав свою державність, то й умови для розвитку української сім'ї, батьківської етнопедагогіки були сприятливі, як це було, наприклад, у середині XVII і на початку XX ст. Так, уже перші кроки глави Української Центральної Ради М.Грушевського, діячів освіти молодої республіки періоду 1917–1921 років, а також педагогів С.Русової, І.Стешенка, Я.Чепіги та інших були спрямовані на відтворення національної самобутності і оригінальності народної системи виховання. Зразками гідного родинного виховання стали родини С.Старицького, М.Лисенка, Ольги і Петра Косачів. Висока педагогічна культура взаємин створювала умови для самовиявлення і розвитку здібностей дітей. Як відомо, тут панував культ рідної мови, значна увага приділялась ознайомленню дітей з історією українського народу. Слід зазначити, що вітчизняні вчені тільки нині, наприкінці XX ст., наголошують на визначні потенції української історії, що була разом з цим і золотим віком української родини, свого роду її національним Ренесансом. Зокрема найважливішою подією у житті української родини було народження дитини.

Як доказ цьому може бути й те, що дитина для українців була завжди жаданою. Дослідники, (зокрема Г.Маковська), наголошують на тому, що "за українським світоглядом, розумові, моральні, фізичні здібності дитини закладалися задовго до її народження" [4].

Зазначимо, що в усі часи вища пошана в Україні до тих, хто докладав усіх зусиль, аби виховати скромну, працьовиту, шанобливу до батьків та інших людей дитину. Це становить одне з найважливіших надбань народної педагогіки. При цьому відповідальність за дитину в українській ментальності стосується всіх дорослих, бо визнано, що дитину виховує все суспільство [4, 9].

Отже, сім'я — вищий людський феномен, а відтак вона щоразу й потребувала адекватних зусиль та властивостей особистості — вищих духовних якостей. Бо саме тут, на основі цього по–справжньому спроможна проявитись людина.

На кожному новому історичному етапі це й ініціювало утвердження сім'ї у якості вищої цінності, що й відтворювало її "вищість" упродовж подальшого розвитку. Це, у свою чергу, спонукало до того, щоб у дещо іншому контексті розглядати й людину, умови та перспективи її виховання. Сім'я як вища соціокультурна цінність в українській ментальності надавала нового "забарвлення" змісту та спрямуванню усім іншим характеристикам людини. І це цілком закономірно: у родинному житті кожний починає жити та реалізовувати себе до цього невідомими властивостями, потребами, вимогами, прагненнями. А з часом, з появою дітей, з'являються також специфічно нові форми морально–виховного спілкування, батьки усвідомлюють особливу відповідальність і перед самим собою (як відповідальність за того, хто є твоїм "продовженням"), і перед суспільством (як це "продовження" буде зреалізоване).

Аналіз наукового фонду з означеної проблеми [4, 11] дає підстави констатувати актуалізацію народних, зокрема родинних виховних традицій. Унаслідок цього 90–ті роки характеризуються поступовим упровадженням родинознавства в освітянську практику. Значно посилюється інтерес до досліджень у галузі родинної етнопедагогіки. Створюються сприятливі умови внаслідок зростання освітнього рівня батьків для оволодіння ними науковою педагогікою родинного виховання, для посилення гідних ідей і досвіду сімейної етнопедагогіки з педагогічною наукою. Друга половина XX ст., як засвідчує М.Стельмахович [11], повністю підтвердила, що такий суспільний феномен як родина — незамінний, і що майбутнє України за традиційно трудовою, міцною, здоровою сім'єю, побудованою на духовних принципах народної моралі, на засадах національних традицій і знаннях народної фамілістики.

Доцільно особливо наголосити на тому, що потенційні можливості сім'ї, її життєдіяльність, ціннісні орієнтації і соціальні установки, ставлення до освіти і виховання дітей зазнають останніми роками серйозних трансформацій, що багато в чому пов'язано з її адаптаційними можливостями і пристосуванням до нових соціально–економічних умов.

Народження дитини в сім'ї може стати причиною погіршення матеріального забезпечення. Статистика свідчить, що поява первенця в сім'ї знижує її життєвий рівень

приблизно на 30%. Унаслідок сім'ї з дітьми в перехідний період становлення нашої держави опинились в складних умовах, що унеможливлює забезпечувати дітей повноцінним вихованням і розвивати їх фізичний, інтелектуальний і духовний потенціал.

Ці явища, що набувають масового характеру, зумовлюють дисфункцію сім'ї як виховного інституту якраз у той період, коли скорочено інвестиції в дитинство, перекладено завдання соціалізації головним чином на саму сім'ю.

За статистичними даними нині в Україні проживає 14 млн. сімей, із яких 2,8 млн. — молоді сім'ї, в них народжується 80% дітей.

Сучасна сім'я значно відрізняється від тої, якою вона була не те, що десятки років тому, а й від сім'ї початку 90-х років. Вона стала більш незалежною, відкритою для інтеграції в неї інших культур і водночас агресивнішою, підпорядковуючи зміст своєї життєдіяльності завданням виживання. Триває процес переоцінки цінностей або зміщення їх акцентів в ієрархії особистісної системи цінностей сучасної молоді.

Характерна ознака сучасних молодих сімей — брак можливостей щодо якісного виконання своїх функцій, зокрема господарсько-побутової, рекреативної, виховної, комунікативної. Це спричиняє суттєве зростання кількості конфліктів, нетерпимість і порушення загального позитивного мікроклімату, втрату стабільності емоційного підґрунтя.

Соціально-педагогічна характеристика сучасної сім'ї-родини свідчить, що на стан виховання дітей у родині впливають різні чинники. Справа ускладнюється тим, що виховний процес відбувається не тільки в ній, а й поза нею. Якою підростаюча особистість стане — турбота не тільки членів родини, а й суспільства в цілому, тому означена проблема комплексна й потребує системного розв'язання. При цьому постає потреба уточнити або й повністю змінити концептуальні позиції щодо виховання дітей у сучасній українській сім'ї-родині. З урахуванням сучасного стану соціально-педагогічних передумов виховання дітей у сім'ї, організації підвищення педагогічної культури батьків інститутом проблем виховання АПН України та Інститутом змісту і методів навчання Міністерства освіти і науки України розроблено програму й тематичний план "Сім'я і діти", базовою основою яких стали завдання, визначені законодавством України про сім'ю і шлюб та про освіту, державні національні програми "Освіта" ("Україна XXI століття"), "Планування сім'ї" та "Діти України". Методологічні засади прогнозування педагогічної культури батьків подано в концепції "Сім'я і родинне виховання", розробленій науковими співробітниками лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання АПН України [7, 2].

Родинна педагогіка розглядається в цій концепції як синтез галузевих культур, об'єктивних соціально-економічних умов, психологічних особливостей кожного народу, що в сукупності визначають його менталітет, який характеризується оригінальністю складу інтелекту, мислення, спрямованістю розуму і дії. Спираючись на вищезазначені методологічні орієнтири, ми виходимо із того, що у вихованні підростаючих поколінь важко переоцінити сьогодні значення родинної педагогіки, яка еволюційним шляхом виробила оригінальні форми й методи впливу на особистість дитини. Родинна педагогіка властивими лише їй засобами орієнтує на підготовку дітей до самостійного життя, їх адаптації в природному й суспільному довкіллі. Провідною метою й інтегральним критерієм вихованості дитини є її суспільна поведінка, практична діяльність у сім'ї та поза нею. Звичайно, що виховання дітей у родині не зводиться до спрощеного засвоєння певних морально-етичних норм поведінки, їх відтворення в сім'ї, побуті, суспільних і міжособових відносин. Родинна педагогіка розглядає виховання дитини як певний взаємовплив педагогічної культури батьків і конкретних умов, що впливають на формування й соціальне становлення особистості. Неабияка значущість родини, в плані нашого дослідницького задуму, зумовлена особливостями її безперервного впливу на дітей. Важливо, що вона виховує не тільки за допомогою безпосередніх виховних впливів, а й, як це доведено науковцями [11], на морально-чуттєвому і навіть інтуїтивному рівні, що забезпечує високу ефективність досягнутих результатів та їх довготривалість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Докувина М.О. Взаємодія школи і сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів: Автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.01 — ІПАПН України, 1993. — 23 с.

2. Концепція "Сім'я і родинне виховання"/ Розробили В. Г. Постовий, П.М. Щербань, Т.Ф Алексеенко, О.М. Довгуша, Н.М. Стрелнікова // Рідна школа. — 1996. — №11–12. — С.15–20.
3. Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович — Львів: Світ, 1990. — 520 с.
4. Маковська Г.Я. Педагогічні ідеї і практика виховання та освіти дітей у родині Косачів: Дис...канд. пед. наук: 13.00.01 / Київський університет ім. Тараса Шевченка. — К., 1996. — 190 с.
5. Новий тлумачний словник Української мови: у 4–х т. / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. — К.: "Аконт", 1998. — Т.4. — 910 с.
6. Родинно–сімейна енциклопедія. Авт. кол. В.М. Булагінін, Н.І. Белкіна та ін. / За заг. ред. Ф.С. Арвата та ін. — К.: Богдана, 1996. — 438 с.
7. Сім'я і діти: Програма родинно–національного виховання та навчально–тематичний план педагогічної освіти батьків / Кол. авт.; За заг. ред. В.Г.Постового. — К.: ІЗМН, 1997. — 56 с.
8. Скоропадська В. Здоров'я нації — запорука майбутнього // Демократична Україна. — 1997. — 23 жовтня.
9. Стелмахович М.Г. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985. — 312 с.
10. Стелмахович М.Г. Сім'я і родинне виховання в Україні з найдавніших часів до XIX ст. // Рідна школа. — 1992. — №3–4. — С.14–20.
11. Стелмахович М.Г. Українці про сім'ю і родинне виховання // Дошкільне виховання. — 1992. — №12. — С.6–7.
12. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка // Вибр. тв.: У 5–ти т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.5. — С.410–414.
13. Українське народознавство: Навч. посібник /за ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Корчіва. — Львів: Фенікс 1994. — 608 с.
14. Українське народознавство: Навч. посібник / а ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Корчіва. — Львів: Фенікс 1994. — 608 с.
15. Хромова О.Л., Кравченко Т.В. Концепція родинного виховання А. Макаренка і сучасність // Педагогіка і психологія. — 1998. — №1. — С.58–65.
16. Хохлова Г.П. Проблемы молодежного спорта в Австралии // Физическая культура в школе. — 1979. — №7. — С.62–63.

Ганна ІВАНЮК

ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Педагогіка В.Сухомлинського органічно пов'язана з питаннями становлення та розвитку сільської школи. Значну увагу він приділив визначенню проблем сільської школи та обґрунтуванню педагогічних шляхів їх вирішення. Багато сучасників В.Сухомлинського бачили в його особі виключно педагога сільської школи. Сьогодні також побутують такі судження.

Безперечно, багато аспектів його педагогічних досліджень стосуються саме сільської школи. В.Сухомлинський у значному науковому доробку обґрунтував специфічні проблеми сільської школи та особливості її функціонування в умовах освітнього середовища села. Але вважати, що його висновки обмежені сільською школою, було б некоректно, вони мають загальнопедагогічне значення. Тому є всі підстави відмежовувати загальнопедагогічні питання його теоретико–практичної спадщини та ті, специфічні, що стосуються особливостей функціонування сільської школи.

Проблеми сільської школи стосуються різних аспектів її життєдіяльності. Однак варто зупинитися на тих специфічних, які є притаманними саме сільській школі та відрізняють її від міської, а також є актуальними для розвитку сучасної педагогічної теорії і практики.

На думку В.Сухомлинського, особливість сільської школи полягає в тому, що вона "... надає тон всьому інтелектуальному і духовному життю села" [1, 418]. В освітньому середовищі сільського загальноосвітнього навчального закладу школа виконує освітньо–культурну функцію стосовно всієї сільської громади. Школа в українській історії шкільництва завжди була осередком культури, духовності, освіченості селян. За результатами соціологічного опитування учнів сільських шкіл та їх батьків, педагогічного дослідження більше 40% респондентів стверджує, що найбільш значущі свята (державні, загальнокультурні) вони проводять у школі. Школа створює умови для залучення учнів до повноцінного духовно–культурного життя, збереження і примноження народних традицій. В освітньому середовищі

села школа сприяє збереженню його самобутності та соціальної значущості. Від розвитку школи, забезпечення якості освіти учнів у селі залежить його сьогодення і майбутнє. Школа виконує благородну функцію плекання дитини, сім'ї та сільської спільноти. Учні сільських загальноосвітніх закладів живуть тими проблемами, що й уся сільська громада.

Школа в селі покликана виконувати функцію культурно–освітнього розвитку учнів, батьків та громадськості. Особливістю функціонування сільської школи є віддаленість від центрів культури: бібліотек, театрів, музеїв. Це обмежує доступ учнів сільської школи до кращих зразків національної та світової культури. Тому педагогічний процес у сільській школі вимагає вибору особливих підходів до його організації. Школа повинна надати учням альтернативні шляхи доступу до вивчення культурних та духовних надбань. В освітньому просторі села функціонування школи здійснюється в органічному взаємозв'язку із життям села, його мешканців. В умовах освітнього середовища сільської школи вчителі та учні включаються в усі важливі процеси життєдіяльності громади села. Тому, на відміну від міської школи, учні сільської школи рано включаються в соціальну діяльність. Вже в шкільному віці спостерігається засвоєння ними норм взаємин у соціальному середовищі села. Учні привчаються до виконання тих чи інших соціальних ролей (допомога одиноким, спільна праця з дорослими, виконання громадських робіт, участь разом з батьками, вчителями в аматорських творчих колективах і т. ін.). У соціальному середовищі села складаються специфічні стосунки між учителями та громадськістю села.

Актуальними є думки В.Сухомлинського про те, що "інтереси всього нашого суспільства потребують, щоб село збагачувалося інтелектуально розвиненими й вихованими молодими людьми" [1, 418].

Школа є дзеркалом села. Майбутнє його залежить від інтелектуальної потужності школи.

На думку В.Сухомлинського, важливою проблемою сільської школи є забезпечення якості освіти у тісному взаємозв'язку з піднесенням культурно–духовного життя учнів та їх сімей. Некоректними вважає він є судження тих педагогів, які вважають, що специфічною проблемою сільської школи є виключно трудове виховання учнів. Недоліком такого підходу є переважно привчання учнів до сільськогосподарської праці. Низькопродуктивна, здебільшого ручна праця не приваблює сучасну молоду людину. Вона тягнеться до сучасних технологій, передової техніки та гідних людині умов життя. Тому краща частина сільської молоді залишає село.

Пріоритети сільської школи — це забезпечення інтелектуальних та культурно–духовних потреб молоді. Підвищення якості освіти учнів сільських шкіл неможливе без піднесення культурного життя школи та сім'ї. Варто замислитись над думкою В.Сухомлинського, щоб "... світ сільської школи був царством думки, книжки, читань, глибокої поваги до знань, науки, культури" [1, 420]. Важливою є атмосфера життя школи. Педагогічний процес школи, традиції повинні ґрунтуватися на духовних, моральних, інтелектуальних засадах. Встановлення гуманних взаємин з батьками учнів сприяє залученню їх до вирішення спільних зі школою завдань: створення сприятливих умов для виховання, інтелектуального, фізичного розвитку. Школа покликана забезпечити інтелектуальні, моральні та інші цивілізаційні потреби молодих людей. Від якості забезпечення цих потреб буде залежати майбутнє села, збереження його суспільної значущості. "Якщо ми говоримо, що учитель знаннями виховує, то суть цього складного і не до кінця ще вивченого процесу полягає, на мою думку, в тому, що знання підносять людину в її власних очах, утверджують в ній почуття гордості, розвивають незгасну допитливість розуму, учать боротися за торжество справедливих ідей" [1, 421].

В.Сухомлинський значну увагу приділяє обґрунтуванню пріоритету культурно–освітньої діяльності сільського вчителя: "... культура села починається з культури сільського вчителя" [1, 421]. Проблема важливості духовного багатства і культури сільського вчителя — є актуальною і в наші дні.

На відміну від учителя міської школи, вчитель у селі займає особливе місце.

Професійна діяльність вчителя, його особисте життя в сільському середовищі є прозорим. Тому всі вчинки вчителя, його громадянська позиція, особисті оцінюючі судження стають предметом схвалення чи осуду не лише учнів, а їх батьків, громадськості села. Вчитель сільської школи – не просто викладач математики, літератури, історії і т.ін. Він є провідником людської культури. Культура вчителя виявляється у професійній діяльності, веденні

господарства, спілкування з колегами, учнями та батьками. Авторитет сільського вчителя, його суспільний портрет пишеться односельцями та вихованцями.

Зрозуміло, що до сільського вчителя громадськість ставить високі вимоги. Часто ці вимоги суперечать умовам життя та праці вчителя. Очевидно, що відірваність від центрів культурного життя, неспроможність користуватися сучасними науковими досягненнями ставить сучасного сільського вчителя в несприятливі умови. Нерідко в умовах сільської школи вчитель викладає два і більше предметів. Перевантаження домашнім господарством, обмежений доступ до психолого–педагогічної, методичної літератури залишається тягарем учителя. Тому праця сільського вчителя потребує підтримки держави, перегляду системи підготовки, забезпечення умов перекваліфікації та матеріальної винагороди за його подвижницьку працю.

Специфічною проблемою сільської школи є посилення розкриття інтелектуально–духовної сутності праці на землі, виховання почуття гордості сільського жителя. Недоліком виховання учнів у сільській школі, вважав В.Сухомлинський, є применшення значущості сільського жителя, "сором'язливість" та засвоєння почуття "меншовартості сільського жителя". Тому село залишається за межею особистих та професійних інтересів кращих вихованців школи. Сільські школи здебільшого не ставлять пріоритетом розкриття інтелектуальної направленості праці на землі. Викладання дисциплін природничої галузі в сільській школі має свою специфіку. Умови освітнього середовища села, наявність пришкільних ділянок сприяють налагодженню науково–дослідницької праці учнів та вчителів. Залучення учнів до пошукової діяльності, вивчення ними сучасних технологій вирощення сільськогосподарських культур тощо стимулює розвиток пізнавальних інтересів. "Навчання і виховання повинні бути такими, щоб праця, об'єктом якої є природа, відкривалась перед допитливою людиною як захоплююче, цікаве життя розуму" [13, 551].

Інтелектуальна праця учнів у природі сприяє розумінню ними суті законів природи, гармонії природи та людини. Економічна освіта учнів сільських шкіл повинна ґрунтуватися на вивченні основ фермерського господарства, сучасних технологій сільськогосподарського виробництва та законів розвитку суспільства. Економічні перетворення на селі вимагають наукових підходів до підготовки освічених господарів землі, виховання життєвої компетентності особистості. Сільська школа покликана виховувати самодостатнього господаря землі, а не лише її споживача. Негативні прояви сьогодення: вирубування лісів з метою збагачення, забруднення водойм, землі — все це результат бездумного, безвідповідального господарювання. Ми повинні дбати про відродження ментальності селянина–господаря. Ставлення до землі та її багатств як до всенародської цінності, вимагає від особистості шанобливого використання всього, що дає людству природа. Завдання сільської школи сьогодні — розуміння соціальної та духовної значущості праці на землі.

В.Сухомлинський вагому роль у вихованні учнів сільської школи відводить природі: "Активно впливати на природу, але при цьому залишатися сином її, бути вінцем її творіння і водночас володарем її сил, по–синівські бережливо ставитись до неї — ось яку позицію нам треба виховувати в учнів в процесі їх взаємодії з природою" [4, 551]. Праця у спілкуванні з природою повинна і може бути важливим фактором всестороннього розвитку особистості, сприяє розвитку її духовно–психічних та фізичних сил. Залучення учнів до посильної, інтелектуально насиченої праці на полі, фермі, науково–дослідних ділянках стимулює засвоєння знань, розвиток ідей та способів їх втілення. У процесі догляду за рослинами, тваринами учні вчаться сприймати світ природи, розуміти його. Розвиток морально–духовної сфери учня розвивається у взаємодії із природою. Усвідомлення себе часткою цієї природи розвиває в нього почуття відповідальності за дії людини в природі.

Залучення учнів до творчої праці в природі сприяє розвитку естетичних смаків, співпереживання. Однак не лише фізична праця учнів у природі є характерною для сільської школи. Уроки в природі вчать учнів спостерігати розмаїття барв, найтонші форми рослин, сприймати гармонію кольорів і звуків. Також єднання з природою, у процесі творчої діяльності, розвиває в учнів розуміння цінності людської праці. Все це допоможе сьогоднішнім учням стати турботливими господарями своєї землі. Праця на землі розвиває благородні якості особистості: гідність, уміння наполегливо долати життєві перешкоди.

На думку В.Сухомлинського, "Активне спілкування з природою за допомогою розумної, цікавої суспільно–корисної праці — це образно кажучи, місток, що з'єднує знання з ідеями, веде до становлення громадянина" [4, 562]. Природа є багатогранним фактором впливу на розвиток особистісно значущих якостей учнів. Уроки в "зелених класах", спостереження природи, вважав Василь Олександрович, пробуджують найтонші почуття душі дитини.

З досвіду Павлиської школи: "Щотижня кілька уроків ми присвячували "подорожам" до джерел думки й рідного слова — спостереженням. Це було безпосереднє спілкування з природою, без якої криниця розумових сил і нервової енергії дитини швидко б збідніла" [6, 121]. В умовах функціонування сучасної сільської школи цей фактор не використовується ефективно. Доцільно було б звернутись до порад Василя Олександровича Сухомлинського: "Першого сонячного квітневого дня, коли в мареві тремтять древні кургани, ми вийшли в степ слухати пісню жайворонка. Ось тріпоче в небесній блакиті сіра грудочка життя, до нашого слуху долинає ніжний дзвін срібного дзвіночка; раптом дзвіночок замирає, сіра грудочка падає до землі; над ніжною зеленню озимої пшениці пташка розправляє крила і повільно, немов натягуючи невидиму нить, піднімається все вище і вище. Ми чуємо уже не дзвін, а звучання срібних струн. Мені хочеться, щоб ця чудова музика дійшла до дитячих сердець, відкрила очі на красу навколишнього світу" [6, 69]. У порівнянні з міською школою учні сільської школи знаходяться в більш сприятливих умовах природного середовища.

Очевидно, що учні міських шкіл розвиваються в певній ізоляції від живої природи. Тому природа залишає їх умов позитивного впливу на розвиток емоційної, духовно–моральної сфери. Вони здебільшого не відчувають особистого зв'язку з живим світом. А отже, природна потреба особистості в морально–естетичному, духовному задоволенні заповнюється низькопробними зразками масової культури. Думку про вплив природи на розвиток естетичних почуттів особистості розвиває В.Сухомлинський в багатьох працях. Зокрема, в книзі "Серце віддаю дітям" педагог ділиться з сучасниками своїми спостереженнями: "Багаторічні спостереження над духовним розвитком одних і тих самих вихованців від молодшого віку до зрілості переконали мене в тому, що неорганізований вплив на дітей кіно, радіо, телебачення не сприяє, а скоріше шкодить правильному естетичному вихованню. Особливо шкідлива велика кількість стихійних музичних вражень. Я вбачав одне з важливих завдань виховання дітей в тому, щоб сприймання музичних творів чергувалося із сприйманням того тла, на якому людина могла зрозуміти, відчути красу музики — тиші полів і луг, шелестіння діброви, пісні жайворонка в блакитному небі, шепотіння стиглих колосків пшениці, дзижчання бджіл і джмелів. Усе це і є музика природи, те джерело, з якого людина черпає натхнення, створюючи музичну мелодію" [6, 63]. Процес урбанізації здійснює більший вплив на розвиток учня міської школи. Інтереси, потреби учнів міських шкіл стають більш прагматичними, замкнутими на особистому "Я". Надмірна захопленість комп'ютерними технологіями (ігри, безсистемна, упереджена інформація Internet–сайтів та ін.) приводить до деформації сприйняття світу. Тому сільська школа може залишитися єдиною опорою народних морально–етичних цінностей.

Сучасні дослідження проблем сільської школи та розробка теоретичних і практичних засад її діяльності вимагають глибокого осмислення та визначення її особливостей, потреб на відміну від міської школи. Вивчення та узагальнення педагогічної спадщини В.Сухомлинського є відправним орієнтиром сучасних науково–педагогічних досліджень проблем сільської школи. Насамперед дослідження особливостей тих факторів, які є визначальними для розвитку учнів в освітньому середовищі сільського загальноосвітнього навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Особливамісія / Вибрані твори: у 5–ти т. — К.: Рад.школа, 1977. — Т.5. — С.418–422.
2. Сухомлинський В.О. Моральні цінності сім'ї / Вибрані твори: у 5–ти т. — К.: Рад.школа, 1977. — Т.5. — С.436–440.
3. Сухомлинський В.О. Школа і природа / Вибрані твори: у 5–ти т. — К.: Рад.школа, 1977. — Т.5. — С.536–551.
4. Сухомлинський В.О. Природа, праця, світогляд / Вибрані твори: у 5–ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.5. — С.551–562.

5. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа / Вибрані твори: у 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.4. — С.7–393.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям Вибрані твори: у 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.3. — С.7–283.
7. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи / Вибрані твори: у 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.4. — С.393–629.
8. Сухомлинський В.О. Народний учитель / Вибрані твори: у 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.5. — С.239–255.
9. Сухомлинський В. О. Праця — основа всебічного розвитку людини / Вибрані твори: у 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.5. — С.145–160.
10. Сухомлинський В.О. Природа — джерело виховання / Вибрані твори: у 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.5. — С.546–551.

Віктор СІТКАР

В.СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ЛЮДИНУ ЯК ГАРМОНІЙНУ ЄДНІСТЬ ЗДОРОВОГО ТІЛА І ДУХУ

В.Сухомлинський був справжнім знавцем і дослідником психології людини, глибоко розумів душу дитини, її переживання, почуття, прагнення і сподівання, досконало знав психологію взаємин батьків і дітей, молодшого і старшого поколінь, міжособових стосунків у дитячих колективах, психологічний клімат у соціальних групах і ті фактори, що його зумовлюють.

Як зазначає вчений, деякі батьки чомусь вважають, що коли "добре натиснути", дитина вчитиметься на "5" і "4". На думку багатьох батьків, оцінка успішності виражає також і оцінку моральності. Ця глибока помилка завдає серйозних травм дитині, а іноді просто калічить її душу. Багато вчителів з оцінки починають і оцінкою закінчують розмову з батьками про учня. Усе зводиться до прямолінійного висновку: гарні оцінки — гарна дитина; оцінки "не так, як треба" — значить, і учень "не дотягнув до рівня". У цьому дивному, педагогічно неграмотному погляді зникає людина як гармонійна єдність багатогранних рис, якостей, здібностей, нахилів. Цей погляд, на жаль, проник у сім'ю, у громадське життя. Не можна спокійно слухати виступи і читати численні статті, у яких наскрізною є ідея: трійка — це слабкі, ніякі знання. Пора нам сказати самим собі, дорогі педагоги, що трійка — це оцінка цілком задовільних знань. До речі, якщо в усіх учителів буде правильний погляд на ці речі, зникне оказамплювання, не будуть незадовільні знання оцінюватися трійкою. І батьки не вимагатимуть від своїх дітей неможливого: адже не в усіх однакові здібності, одному легко вчитися на "4" і "5", а для іншого й оцінка "3" є великим успіхом [1, 143].

"Тридцять шість років роботи в школі, — пише Василь Олександрович, — привели мене до переконання, що навчати дітей у початковій школі — передусім учити їх бачити, вчити відкривати світ" [3, 518]. Це надзвичайно важлива думка.

Заслуговує уваги думка В.Сухомлинського щодо фізичної культури, яка є необхідною умовою повноти духовного життя, інтелектуального багатства, облагородження всіх інших якостей людської особистості.

Спорт стає засобом виховання лише тоді, коли він — улюблене заняття кожного. Як вважає В.Сухомлинський, гармонія здорового тіла і духу неможлива без радості. Тим більше, що здоров'я дитини — це не просто комплекс санітарно-гігієнічних норм і правил, не зведення вимог до режиму, харчування, праці, відпочинку. Це, перш за все, — турбота про гармонійну повноту всіх фізичних і духовних сил, а вінцем цієї гармонії є радість творчості [5, 89].

У контексті думок В.Сухомлинського, досліджуючи протягом тривалого часу процес фізичного виховання школярів, вважаємо, що радість дитини на уроках фізичної культури досить часто залежить від оцінювання учнів. Саме воно є важливою запорукою, яка спонукає учнів працювати над собою.

Проблема оцінювання учнів на уроках фізичної культури є важливою, бо виставлення учням оцінок за показаний ними результат, який вимірюється секундами, сантиметрами, кількістю повторень рухів дозволяє просто їх оцінити і уникнути можливих непорозумінь з

батьками та учнями. Є результат і є регламентована оцінка за цей результат без урахування анатомо–психофізіологічних складових дитини. У цій простоті і приховано корінь неприємностей як для дитини і її батьків, так і для школи та вчителів. Щоб уникнути ускладнень у цій сфері взаємостосунків, ми у своїй педагогічній діяльності розробили таку методику.

На уроках постійно акцентувалась увага учнів на тому, що кожен з них змагається сам із собою (особистий рекорд). І якщо він десь не допрацює, проявить лінь, тоді це одразу ж позначиться на його оцінках. Якщо хочеш мати добрі оцінки і мати повагу серед однокласників, потрібно знаходити час для додаткових занять фізичною культурою і спортом.

Вважаємо, що така система оцінок, а не абстрактна таблиця нормативів, спонукає учнів працювати над собою. Вона більш справедлива, дозволяє підтримувати мотивацію до занять фізичної культури і спорту, а також дає можливість вирішити проблему особистісно–орієнтованого підходу в навчальному процесі.

Як стверджує В.Сухомлинський, самоутвердження молодої людини проходить у боротьбі зі своїми власними вадами і недоліками, у боротьбі самого з собою. Перемога над самим собою — найбільша перемога [1, 17].

Крім того, В.Сухомлинський, як і А.Макаренко, виявив дуже важливу особливість психіки дитини: чим молодший її вік, тим вразливіша, сприятливіша вона до виховного впливу, тим легше пробудити в ній благородні почуття, виховати чи перевиховати її [1, 8]. Саме тому і потрібно з найперших років навчання спонукати дітей до змагань і успіхів передусім із самим собою.

Не можна собі уявити повноцінно вихованої людини без того, щоб в роки отроцтва вона не пройшла першого випробування справжнім напруженням фізичних і духовних сил. Для цього В.Сухомлинський пропонує використовувати походи, ігри тощо [4, 128].

Вже в четвертому класі хлопчики беруть участь у військових іграх. Ігри проводяться не тільки в літню пору але і зимою. Їх мета — формування у хлопчиків витримки, вміння долати труднощі. В міру зростання фізичних і духовних сил повинні зростати труднощі, які необхідно долати в грі. Так для хлопчиків шостого–сьомого і особливо для восьмого–дев'ятого класів розробляються спеціальні зимові ігри, під час яких доводиться цілий день перебувати на свіжому повітрі, робити далекі переходи, готувати їжу, відпочивати у лісі. Умови гри часто вимагають уміння споруджувати різні укріплення з льоду та снігу.

Все це вимагає значного напруження фізичних і духовних сил, причому здатність проявити фізичну витримку значною мірою залежить від духовної напруги, зібраності волі. Чим сильнішим, витриманим є хлопчик чи юнак духовно і фізично, тим глибше він переживає відчуття чоловічої гідності, тим більш чутливим, великодушним він є у ставленні до дівчаток, дівчат, жінок, тим гострішою є його нетерпимість до цинізму, бруду, вульгарності. Напруження духовних, вольових сил для подолання фізичних труднощів і перешкод породжує в юнакові, хлопчикові особливе відчуття — відчуття сильної, великодушною людиною [4, 128].

В.Сухомлинський стверджує, якщо ви хочете, щоб ваші хлопчики не тільки уявили але і випробували на власному досвіді труднощі, проводьте військові ігри, які вимагають великої напруги духовних і фізичних сил. Ніде так не розкривається моральна суть особистості, ніде так людина голосно не заявляє товаришам про свою душевну сутність, як під час військової гри, а також ще в напруженій фізичній праці, де байдужість або лінь одного роблять неможливим успіх усіх членів групи.

Не можна знехтувати порадами великого педагога і про таку пору в душевному житті хлопчиків і дівчаток, коли, відчуваючи зародження почуття любові, вони запитують, що таке любов? В.Сухомлинський радить вихователям в такі хвилини пам'ятати, що перед вами жінки і чоловіки, а ви для них — не тільки товариш, друг, але перш за все батько, мати. Батьківський, материнський акцент в кожному слові про любов, шлюб, сім'ю, виховання дітей — це ніби чарівна палка в руках мудрого диригента; без неї не можна уявити справжньої музики. Проте ця чарівна палка перестане бути на диво мудрим інструментом, якщо в душі диригента немає музики. Без батьківського, материнського почуття і не розпочинайте розмов з дітьми про любов, хоча вони чоловіки і жінки, проте для батька, матері назавжди залишаються дітьми.

Коли ж можна розповідати про любов? Мудрий педагог радить це робити тоді, коли про це запитають вас люди, в яких зароджується чоловік або жінка. А запитають вони про це неодмінно, якщо людина у вашому колективі виховується гармонійною, якщо вихованці вам довіряють, якщо у вас з ними добрі, щиросердечні стосунки, якщо ви для них батько, мати. На його думку, найголовнішим у цих розповідях є розкрити велику красу людських почуттів.

Я з хвилюванням розповідаю моїм дітям казку, яку почув від своєї столітньої бабусі Марії [4, 133–135]. В п'ятнадцять років я її запитав:

– Бабусю, а що таке любов?

Найскладніше вона вміла пояснити казкою. Її чорні очі стали задумливими і тривожними. Вона подивилась на мене з якоюсь ніби прихованою здивованістю.

– Що таке любов? Коли бог створив світ, він навчив всіх живих істот продовжувати свій рід — народжувати подібних до себе. Поселив бог чоловіка і жінку в поле, навчив їх будувати халабуду, дав чоловікові в руку лопату, а жінці — жменю зерна.

– Живіть, продовжуйте свій рід, — сказав бог, — а я піду по господарству. Прийду через рік, подивлюсь, як тут у вас...

Приходить бог до людей через рік з архангелом Гавриїлом. Приходить рано–вранці, до сходу сонця. Бачить, сидять чоловік і жінка біля халабуди, перед ними дозріває хліб на ниві, під халабудою — колиска, а в колисці спить дитинка. А чоловік і жінка поглядають то на рожеве небо, то у вічі один одному. В той момент, коли їх очі зустрічались, бог помічав у них якусь невідому силу, незрозумілу для нього красу. Ця краса була прекраснішою за небо і сонце, землю і зірки — прекраснішою від усього, що зліпив і змайстрував бог, прекраснішою за самого бога. Ця краса до того здивувала бога, що його божа душа затремтіла від страху і заздрості: як це так, я створив землю, зліпив з глини людину і надихнув у неї життя, а не міг, бачите, створити цієї краси; звідки вона появилась і що ж це таке — оця краса?

– Це любов, — сказав архангел Гавриїл.

– Що це таке — любов? Запитав бог.

– Архангел знизав плечима.

Бог підійшов до чоловіка, доторкнувся до його плеча своєю старечою рукою і став просити: "Навчи мене любити, Людино". Чоловік навіть не відчув дотику божої руки. Йому здалося, що на плече сіла муха. Він дивився у вічі жінки — своєї дружини, матері свого дитяти.

Бог був немічним, але злим і мстивим старцем. Він розгнівався, розізлився і закричав:

– Ага, отже, ти не хочеш навчити мене любити, Людино?

– Згадаєш ще ти мене! З цієї хвилини старій. Кожен рік життя нехай зменшує по крапинці твою молодість і силу. Перетворюйся в руїну. Нехай. всихає твій мозок і дурманиться розум! Нехай твоє серце стає спустошеним! А я прийду через п'ятдесят років і подивлюсь, що залишиться в твоїх очах, Людино.

Прийшов бог з архангелом Гавриїлом через п'ятдесят років. Дивиться, на місці халабуди стоїть біленька хата, на пустирі виріс сад, на ниві колоситься пшениця, сини орють поле, доньки теребля́ть льон, а онуки граються на лузі. Біля хати сидять дідусь і бабуся, дивляться то на ранішню зорю, то у вічі один одному. І побачив бог в очах чоловіка і жінки красу, ще більш могутню, вічну і нездоланну. Побачив бог не тільки Любов, але і Вірність. Розізлився бог, кричить, руки тремтять. З рота летить піна, очі вилазять на лоба:

– Мало тобі старості, Людино? Тож помирай, помирай у муках і печалі за життям і своєю любов'ю, іди в землю, перетворюйся в прах і тлінність. А я прийду і подивлюсь, у що перетвориться твоя Любов.

Прийшов бог з архангелом Гавриїлом через три роки. Бачить: сидить чоловік над маленькою могилкою, очі у нього засмучені, але в них — ще могутнішою, незрозумілішою і страшнішою для бога — людська краса. Вже не тільки Любов, не тільки Вірність, але і Пам'ять Серця побачив бог. Затремтіли у бога руки від страху і безсилля, підійшов він до чоловіка, впав на коліна і просить:

– Віддай мені, Людино, цю красу! Що хочеш проси за неї але тільки віддай її мені, віддай цю красу!

– Не можу, — відповіла Людина. — Вона, ця краса, дістається дуже дорого. Її ціна — смерть, а ти, кажуть, безсмертний.

– Дам тобі безсмертя, дам молодість, але тільки віддай мені Любов.

– Ні, не потрібно. Ні вічна молодість, ні безсмертя не зрівняються з Любов'ю, — відповіла Людина.

Бог встав, затиснув у руці борідку, відійшов від старика, який сидів біля могилки, повернувся обличчям до пшеничної ниви і рожевої зорі і побачив: біля золотих колосків пшениці стоять молоді чоловік та жінка і дивляться то на рожеве небо, то у вічі один одному. Схопився бог руками за голову і пішов з Землі на небо. З того часу богом стала Людина.

Ось що таке Любов. Це вічна краса і людське безсмертя. Ми перетворюємось в жменю праху, а Любов залишається вічною...

Живуть, продовжують свій рід мільйони тисяч живих істот, але Любить тільки Людина. І тільки тоді, якщо вона вміє любити по–людськи, тільки тоді вона — Людина. Саме тому, на думку В.Сухомлинського, головна місія школи — виховати людину в гармонійній єдності здорового тіла і духу.

"Батьківська педагогіка" — не тільки пристрасна повість про виховання дітей у сім'ї. Вона далеко виходить за рамки педагогічних рекомендацій і порад [1, 19]. Щоб мати доступ у дивний палац, ім'я якому дитинство, ми повинні перевтілюватися, ставати якоюсь мірою дитиною. Тільки за цієї умови нам буде доступна мудра влада над дитиною. Тільки за цієї умови діти не дивитимуться на нас як на істоти, що випадково потрапили в їхній палац, як на сторожів, що охороняють їхній дитячий світ, — байдужих сторожів, яким все одно, що робиться в дивному палаці — дитинстві [2, 621].

В.Сухомлинський і досі сучасний. У його творчій спадщині ми знаходимо чимало відповідей на запитання, які залишились актуальними для розвитку і формування підростаючої особистості. Тому нехтувати його порадами — несправедливо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. — К.; Рад. школа, 1976. — Т.І. — С.621.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. — К.; Рад. школа, 1977. — Т.IV. — С.518.
4. Сухомлинский В. А. Методика воспитания коллектива. — М.; Просвещение, 1981. — 192 с.
5. Мешко О.І., Янкович О.І., Мешко Г.М. Короткий виклад курсу Історія української школи і педагогіки. Навчально–методичний посібник. — Тернопіль, ТДПУ імені Володимира Гнатюка. — 1999. — 96 с.

Ірина КОСОЛАПОВА

ВИХОВАННЯ МОЛОДІ (БАТЬКІВСЬКА ПЕДАГОГІКА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО)

Мислителі всіх часів і народів вважали, що виховання має надзвичайно могутню силу. Так твердить і народна виховна мудрість. Так підказує життя. В усі часи вихованню студентської молоді надавалося великого значення, а складна економічна і політична ситуація в країні, переорієнтація суспільного розвитку зробили цю ділянку роботи ще актуальнішою.

Роздуми над проблемами виховання приводять до висновку, що успіх у плеканні молоді насамперед залежить від того, чи трансформуються в змісті освіти високі і глибокі ідеї. Ідеї гуманізму, моральних чеснот, благородства духу, які звеличують людяне в людині і своїм корінням сягають у культурно–історичні пласти родини. Важливо доповнювати, поглиблювати ці ідеї й ідеали сучасним змістом. І головне пам'ятати, що виховання — це цілісна система (змісту, принципів, ідей, форм і методів, засобів впливу на особистість) в дії. "Якщо певний компонент виховання випускається з поля зору, свідомо чи несвідомо виховна система втрачає свою цілісність, руйнується, вплив на особистість послаблюється, а той і зводиться нанівець [1, 44].

Стрижнем системи виховання в Україні є ідея родинного виховання, яка відіграє роль об'єднуючого фактора у суспільному розвиткові; спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її особистості.

Головна мета родинного виховання — набуття молодим поколінням життєвого досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури

міжнаціональних взаємин, формування у молоді рис громадянина, розвиненої духовності, моральної, художньо–естетичної, правової, трудової економічної культури — всі ці цінності формуються родинно, першочергово.

Сучасні кризи нашого суспільства торкнулися майже всіх сфер життя від економіки до культури, духовності, моралі. Тому тепер і повертаємося до загальнолюдських духовних цінностей, і гуманістична педагогіка В.Сухомлинського має стати животворним джерелом розвитку теорії та практики родинного виховання у закладах освіти.

Творче переосмислення і застосування ідеї В.Сухомлинського може допомогти при вирішенні багатьох проблем. І тут, на наш погляд, особливо важливим і актуальним слід визначити положення видатного педагога, які пов'язані з роллю сім'ї — невід'ємного компонента соціальної структури суспільства.

В.Сухомлинський характеризував сім'ю як первинний осередок, де "шліфуються найтонші грані людини–громадянина, людини–працівника, культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання, тут, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають гілки, і квіти, і плоди, сім'я — це джерело, водами якого живиться водна річка нашої держави" [2, 22].

З раннього дитинства і до юності людину виховує все, що її оточує: люди, речі, суспільні явища. Але у всі періоди, незважаючи на різночинні впливи, найвідповідальнішою є роль батьків, сім'ї. Бо саме в сім'ї дають найперші уявлення про гуманність, формують навички спільної праці, доброзичливі стосунки, постійно закріплюють і збагачують моральні поняття в процесі спільної діяльності. Тому, мабуть, великого значення вихованню в родині у багаточисленних працях і практичній діяльності надавав видатний педагог В.Сухомлинський. Бо саме в сім'ї основна маса свідомого українського загалу з покоління в покоління культивувала національну мову і національні традиції. Бо саме сімейне виховання є першоджерелом любові до свого народу, до своєї землі, рідної мови, Батьківщини, є основою етнічної етичної пам'яті поколінь. Бо саме сімейне виховання допомогло українському народу вистояти майже тисячу літ у боротьбі з різними поневолювачами.

Народ безсмертний, бо рід людський складається з наступності поколінь, тому "жодна мудра думка не повинна зникнути безслідно, — зазначає вірний син України, — жодне глибоке моральне переконання не повинно згаснути, не передавши своєї пристрасті молодим поколінням" [4, 202].

Вчений етнопедагог В.Сухомлинський зазначає, що в сім'ї дитина засвоює народні погляди на життя, народні традиції. Сім'я входить у життя ще з першою казкою, що привчає любити правду, ненавидіти обман і насильство і влучним народним прислів'ям, що картає ледаря або вихваляє трудівника, і яскравими картинами свят, що стали традицією людей... Тому дуже важливо звертатися до родинних свят.

В сучасних умовах сімейного виховання першочергове значення має відповідальна позиція батьків, їх цілеспрямована активність, адже "всі проблеми дітей, — як стверджує В.Сухомлинський, — стоять і перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі виховання, сягають своїм корінням у сім'ю" [5, 86]. Родина — особлива атмосфера, куди людина несе свою радість і горе, роздуми і сумніви. І від того, як батьки зустрінуть, зрозуміють — залежить майбутнє.

Людська особистість багатогранна, і виховати її всебічно — першочергове завдання родини. Батьки зобов'язані створити в сім'ї необхідні умови для становлення особистості. Тому В.Сухомлинський закликав батьків пам'ятати про те, що "маленька зернина, посіяна в людській душі у роки раннього дитинства, стає в зрілі роки могутнім деревом. Усе залежить від того, яку зернину посіяно і в який грунт" [4, 541]. Родина впливає на всі сфери формування і духовного зростання особистості, та найважливішу роль вона відіграє у моральному вихованні. Саме тому В.Сухомлинський розробив чітку систему морального виховання в сім'ї, накресливши шляхи впровадження її у практику. Особливе значення набувають його поради щодо збагачення моральних понять: батьки, сім'я, рід, людина, родовід. Саме інтерес до життя близьких людей допомагає зрозуміти такі загальнолюдські цінності, як людяність, справедливість, почуття обов'язку і відповідальності, чуйність, совість, власну гідність, любов до людей та ін.

Одним із важливих чинників, що справляють значний вплив на формування стосунків у сім'ї, є певні взаємини, відповідний стиль життєдіяльності всіх її членів.

По–перше, сім'я — це спільність рідних і близьких людей, зайнятих різноманітними видами діяльності і спілкування, які переважно спрямовані на вироблення суспільно необхідних цінностей.

По–друге, як усякий колектив, сім'я може успішно функціонувати, розвиватися лише за наявності у її членів спільних інтересів, усвідомлених цілей.

По–третє, сім'я, життєдіяльність якої будується відповідно провідних принципів суспільної моралі, визначається рівноправністю усіх її членів, незалежно від їхнього віку і статі, від істотних відмінностей у обов'язках, що зумовлюються можливостями кожного, а також конкретною роллю і статусом, які випливають із організації, структури сім'ї.

Треба пам'ятати, що виховані діти можуть бути лише в тих батьків, які самі повсякчасно дбають про свою вихованість, адже, як говорив мислитель Сенека, "нелегко привести до добра повчанням, а легко —прикладом". Так, важливу роль відіграє і переживання моральних норм як особистісно значущих. Саме в сім'ї людині дають найперші уявлення про гуманність, формують навички спільної праці, доброзичливі стосунки, постійно закріплюють і збагачують моральні поняття в процесі спільної діяльності. І знову ж суттєвим прикладом є приклад самих батьків. Передумовою морального виховання Василь Сухомлинський вважав звичаї батьків і того кола людей, у якому живуть діти: "Дитина — дзеркало сім'ї: як у краплі води відбивається сонце — так у дітях відбиваються моральна чистота матері й батька," — писав він у книзі "Серце віддаю дітям" [3, 29].

Видатний педагог радив у молоді виховувати чесність, справедливість, доброту і чуйність, любов, повагу до старших. "Добрі почуття своїм корінням сягають у дитинство, а людяність, доброта, лагідність, доброзичливість народжуються у праці, турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу" [3, 60]. Отже, батьки мають піклуватися, аби діти росли турботливими до всього живого. Така душевна праця відточує сердечну чуйність, пробуджує бажання робити добро. Душевна чуйність — це вміння відгукуватися на все те, що відбувається в навколишньому світі. Батьки мають навчати дітей уміти відчувати людину, розуміти її інтереси, прагнення узгоджувати свої вчинки з життям у суспільстві, серед людей, тобто передавати своєю поведінкою ставлення до людей. Це спонукає їх повсякчас робити щось хороше для іншої людини. На запитання "Коли людина по–справжньому любить матір, батька, бабусю, дідуся, брата, сестру?" В.Сухомлинський відповідає: "Коли вона щось зробила для них, у щось вклала свою душу. Якщо ти знаєш, що таке напруження фізичних сил для щастя і радості людини, якщо за це щастя ти заплатив потом і мозолями, твоє серце буде відкрите для добра" [6, 547].

Здається, що впродовж усього життя людина навчається у невтомних наставників — материнського серця, батьківського розуму. Це уроки без розкладу і перерв, без вихідних і канікул. І ніяка, навіть найширша програма, не охопить, не опише всього, чого може навчити нас ця школа. У її класах і ті, хто ще не став на ноги, і ті, хто давно вже вийшов у життя. Ніколи не будуть зайвими материнські уроки.

І звертаючись до них уже дорослими, ми ніби повертаємося до початкової пори нашого життя, пригадуємо давні перші уроки любові один до одного, уроки праці.

Саме сім'я дає змогу відкритися особистості, що в праці об'єднуються зусилля багатьох людей, показати працю як співробітництво, як людське єднання, в якому для кожного і для неї теж є своє місце і можливість брати участь. Радісне відчуття "Я знаю!", "Я вмію!", що дає основу будь — якій творчості, народжується саме в материнській школі. Тут людина дізнається про оцінку праці — старанної чи недбалої, гідної чи марної. Вчиться розуміти, як кожен із нас залежить від праці багатьох людей. І що від її непересобтяжливої праці теж дещо залежить. Чи зуміє вона зрозуміти (допоможемо їй у цьому), що праця — не тільки старання і нагорода за неї, а й відповідальність.

Відповідальність — ніби електрична дуга, що з'єднує любов і працю і утворює моральне "силове поле особистості". Я відповідаю, бо не можу бути байдужим, тому що внутрішньо, сердечно пов'язана з тим, за що приймаю відповідальність. І я відповідаю тому, що вмію, бо можу це зробити. Якщо це почуття не складається в сім'ї, навряд чи стає стійким у людині.

Не видає атестатів і дипломів материнська школа, не ставить оцінок. Та лишається від неї свідоцтво — значніше і важливіше будь–яких дипломів, нагород. Видатний педагог В.Сухомлинський писав: "Людина у своєму моральному розвитку стає такою, яка у неї мати, яка у неї родина".

ЛІТЕРАТУРА

Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: Видавничий центр "Академія", 2001. — С.576.
Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. — К., 1978. — С.280.
Сухомлинський В. О Вибрані твори. В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. — 670 с.
Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т. 2. — 670 с.
Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 1. — 654 с.
Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т. 4. — 640 с.
Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т. 5. Статті. — 639 с.

Лариса БЕРЕЗІВСЬКА

ПРОБЛЕМА ПОКАРАННЯ ДИТИНИ В СІМЇ У СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ В.СУХОМЛИНСЬКОГО І Я.Ф.ЧЕПІГИ
(порівняльний аналіз)

Сучасна українська сім'я, виховуючи дітей, здебільшого не задумується над вибором методів виховання. Батьки часто виховують дитину інтуїтивно, і виховання залежить від взаємин у родині, способу життя, соціального статусу в суспільстві, традицій родинного виховання батька чи матері, їхньої освіти, загальної та педагогічної культури тощо. Серед різних методів виховання дітей у сім'ї (переконання, привчання, заохочення тощо) батьки використовують і метод покарання (обмеження свободи, погрози, фізичне насилля тощо), до якого і в педагогічній науці, і серед батьків ставлення неоднозначне. Чи варто застосовувати покарання як метод виховання ? Чи може воно бути справедливим і які його наслідки? Чи зробить покарання дитину щасливою? Думаємо, що звернення до спадщини двох видатних українських педагогів–гуманістів В.Сухомлинського (1918–1970) і Я.Ф.Чепіги (1875–1938) допоможе у розв'язанні цих питань.

В.Сухомлинський у своїх працях ("Виховання без покарань", "Слово до спадкоємця", "Моя педагогічна віра", "Як любити дітей", "Обережно: дитина!", "Моральні цінності сім'ї", "Бачити себе", "Людина — найвища цінність", "Знання і переконання", "Народження громадянина" та ін.) та Я.Чепіга ("Моральне внушіння в справі виховання", "Страх і кара" та ін.) доводили шкідливість методу покарання, застерігали батьків від помилок, які можуть стати непоправними, закликали шукати інші шляхи впливу на дитину. Вони вважали, що виховання дитини є несумісним ні з фізичним, ні з духовним ремінцем (гриманням, погрозою, залякуванням тощо). Ці засоби принижують гідність дитини, спотворюють її душу, загрожують її моральному, фізичному і психічному розвитку.

Чому батьки все–таки карають власну дитину? Часто вони не розуміють, чому їхня дитина не слухається, не сприймає доброго слова і втрачають надію, пускаючи у хід штурхани і ремінці. Батьки не усвідомлюють, що причиною є не сама дитина, а та атмосфера, в якій її виховують. "В раннього дитинстві людина повинна пройти велику школу тонких, сердечних, людяних взаємовідносин", — писав В.Сухомлинський [6, 440].

Жодна людина, а тим більше дитина, не застрахована від помилок. У сім'ї має бути така атмосфера, щоб дитина не боялася відкрито й щиро зізнатися у скоєному. Визнаючи свою помилку, дитина усвідомлює бажання бути кращою, виявляє сміливість і захищає сама себе від необачних кроків. Головне — вона не повинна боятися своїх батьків. А це можливо тоді, коли відсутня загроза бути покараною, коли вона знає, що її вислухають, зрозуміють і допоможуть.

Як і В.Сухомлинський, Я.Ф.Чепіга вважав, що моральні погляди дитини найкраще виховуються у сім'ї, де між батьками й дитиною панують щирі, сердечні взаємини, любов і пошана одне до одного, що виявляються в доброзичливості та взаємодопомозі. Саме батьки є

прикладом для дитини. "Сім'я, її традиції утворюють людину відповідно їхньому моральному складові", — писав Я.Чепіга [11, 75–76].

Покарання (грубе звернення, залякування, погроза, фізичне насилля), на думку Я.Чепіги, дають лише зовнішні результати — впливають на слухняність і покірність, проте не дають можливості розібратися у внутрішньому стані дитини і завдають великої шкоди її моральному і фізичному здоров'ю. "Переживання душі дитячої — це таємниця для найрозумнішої людини, і знати, коли наша кара буде корисним досвідом, а коли лихом, ми не можемо, бо ми не знаємо, що коїться там, в глибині маленької істоти", — зазначав Я.Чепіга [12, 104].

Чи може покарання бути справедливим і які його наслідки? В.Сухомлинський і Я.Чепіга доводили, що покарання надзвичайно рідко буває справедливим і лише породжує розвиток у дитячій душі негативних рис і нахилів. Так, Василь Олександрович вважав, що здебільшого покарання "огрубляє, озлобляє людську душу, робить її жорстокою". Він наголошував, що "людина, яку карали в дитинстві, в підліткові роки не боїться дитячої кімнати міліції, ні суду, ні виправно–трудової колонії" [2, 492].

Я.Чепіга також доводив, що покарання викликає почуття образи, гніву, ненависті, недовір'я, породжує жорстокість і прагнення помсти. В результаті дитина стає на шлях брехні, лицемірства тощо. Яків Феофанович вважав неприпустимим покарання дитини за сказані нею непристойні слова, бо вона почула їх від дорослих, яких за це ніхто не карає. Таке покарання здаватиметься їй удвічі несправедливим. Непослідовними є й ті батьки, які за той самий скоєний дитиною вчинок прилюдно карають дитину, а вдома — ні. У такому разі в дитини складається хибне враження, що "поганий вчинок не є провиною, коли його можна заховати від людей" [11, 73].

Навіть загроза покарання, яка швидко осідає в свідомості дитини, породжує страх, а отже, вона змалку живе в атмосфері неправдивості, боїться визнати свої помилки, приховує правду, вчиться обманювати. "Хай не висить над головою дитини меч покарання за необережний, необачний крок", — застерігав В.Сухомлинський [4, 515]. Він вважав, що страх убиває сміливість, малодушність занапащає щирість. Таким способом виховати сміливу і мужню, з твердими переконаннями та непримиренну до зла людину просто неможливо.

Я.Чепіга був категорично проти виховання, яке будується на страхові. Він вважав його надзвичайно шкідливим для психічного й фізичного розвитку дитини. Під впливом страху "тіло дитини нервується, почуття дають неправдиві уяви, знищується логічність думки, розвиток розуму прямує в бік найменшого опору і витворюються хисткі моральні переконання, витворюється істота безвільна, боязка, шкідлива для людськості" [12, 117]. Покарання породжує страх, який, на думку педагога, є "найтяжчим ворогом духовного добробуту сучасної сім'ї і майбутньої світової моралі". Як і В.Сухомлинський, він доводив, що "страх може підбити людину на тяжке злочинство", бо покарання привчає дитину обманювати: "діти брешуть, скільки вигадують того, чого й не було аби тільки заховати почуття страху, навіть наговорюють на себе і обмовляють других" [12, 115]. На думку Я.Чепіги, потрібно уникати у вихованні всього того, що породжує страх.

З власного дитинства Яків Феофанович описує такий випадок. Коли йому було п'ять років, він, зацікавившись крипами у віяниці, заглянув у дірку і його вдарило дверником по голові. Поранений, він відскочив і злякався. Покарання було болючим. І цього було б достатньо, але мати покарала його за цей вчинок. Я.Чепіга, згадуючи цей факт, зазначає, що це був його перший вчинок, покараний природно і штучно одночасно. Природне покарання викликало лише усмішку й розуміння, а штучне — жахливі почуття: "Я не бачив ні в батькові, ні в матері, ні в дідові, ні в учителеві, який теж міг карати мене, ні у всіх, хто випробовував на мені свої виховничі суворі методи, не бачив людей; це були кати, яким з якихось невідомих для мене кодексів давалось право на душу і тіло мою" [12, 109]. Аналізуючи такі неприємні моменти дитинства, Яків Феофанович згадував, що в такі хвилини розпачу його душа заспокоювалася, коли уява малювала картини помсти, а добре і чутливе серце наповнювалося злістю і ненавистю. Звертаючись до спогадів, Я.Чепіга доводив, що покарання породжує страх, злість, ненависть, порушує права, природний розвиток дитини. "Діти, що зросли на грунті повсякчасної кари, це незвичайно перекручені і скалічені істоти; вони стоять живим докором перед усіма прихильниками штучної кари", — зазначав педагог [12, 110].

Покарання для дитини — це велике емоційне потрясіння, яке може спричинити тяжку кризу, що "виявляється в найрізноманітніших душевних станах — страх, збентеженість, розгубленість, озлоблення, байдужість... [9, 401]. А всі ці стани, на думку В.Сухомлинського, загрожують майбутньому життю людини.

Описуючи долю хлопчика С.Федька, який утік з дому, Василь Олександрович аналізує його вчинок і виявляє його причини. Хлопчикові важко давалося навчання в школі, про що вчителі постійно повідомляли батьків і просили вжити заходів. Батьки у відповідь били хлопця. Такі заходи призвели до того, що дитина почала ненавидіти і школу, і своїх батьків. Педагог робить висновок, що "коли дитина пережила потрясіння, пов'язане з покаранням, в її душі послаблюються внутрішні сили, самою людською природою призначені для самовиховання" [3, 347]. Отже, покарання, а якщо вони ще й суворі, можуть стати причиною зменшення самовиховної потенції дитини. Розвиваючи цю ідею, Василь Олександрович наводить думку Ф.М.Достоєвського про те, що кара звільняє людину від мук сумління. І це справді так, бо покарання дитина сприймає як відплату, а душа її залишається пасивною. Важливо навчити дитину переживати докори сумління, а "тонкість і мудрість виховання саме й полягає в тому, щоб навчити людину карати себе" [2, 492].

В.Сухомлинський і Я.Чепіга, працюючи в різні історичні періоди в школі, особливу увагу приділяли дітям, які виділялися серед своїх однокласників грубістю душі, моральною товстошкірістю, несприйнятливістю до добра і краси. Дитина, яка зазнала покарання в родинному оточенні, приходить до школи з великою раною в серці. Василь Олександрович добре знав таких дітей та їхніх батьків. Він вважав, що ці діти, які були в нього на особливому обліку, потребують захисту, любові, захисного виховання. "Батько, що б'є дитину, убиває в її серці найдорожче: ту здатність жити серцем... Штурхани, потиличники, удари ремінцем — це не тільки насильство над тілом. Це також і удари по чутливому дитячому серцю. ... Вихована в раннього дитинстві в дусі насильства над тілом і духом, дитина стає не сприйнятливою до будь–яких засобів виховного впливу. Часто вона жорстока й безсердечна" [10, 304].

Я.Чепіга також був стурбований, що до школи приходили вже "попсовані штучними карами", "поламані" діти, які потребували особливої уваги педагогів. Серед дітей, які зазнають покарань у сім'ї, він виділив кілька типів. Перший тип — це діти, які відзначалися злістю, жорстокістю, ненавистю до товаришів, до вчителів, знервованістю, упертістю, брехливістю, схильністю до негативних вчинків. Однак Яків Феофанович наголошував, що в них добро переважає над злом. А причиною такого стану є не природа дітей, а та сімейна атмосфера, в якій вони виховувалися. Діти другого типу характеризуються приголомшеністю, забитістю, пригніченістю, вразливістю, неуважністю на уроках, байдужістю до інших. Такі діти у відповідь на питання вчителя тремтять, хвилюються, іноді плачуть. Вони позбавлені дитячої жвавості, рухливості.

Хто і як може допомогти дітям, яких карають батьки, і батькам, які карають дітей ? На думку В.Сухомлинського, запобігти такому лиху може "найважливіше вогнище педагогічної культури — школа". Так, саме педагоги мають вести бесіди з батьками і переконувати в шкідливості методу покарання.

Педагог має захистити дитину, яка зазнає покарань, переконати батьків у його неприпустимості. Виховання дитини, серце якої скалічене бійкою, окриком, лайкою, потребує від педагога дбайливого і чуйного ставлення, великої наполегливості, терпіння. Вчитель має "пробудити в дитячому серці чутливість до найтонших засобів впливу на людську душу — передусім до краси і до слова вчителя" [10, 306]. Лікування красою — надзвичайно багатогранний процес, квінтесенцією якого є вплив засобами природи, музики й живопису на почуття й серце, а потім і на розум дитини.

Василь Олександрович вважав, що захисту потребують і розбещені діти. Задоволення всіх дитячих прим'х він називав свавіллям батьків. Педагоги мають виховувати цих дітей так, щоб вони зрозуміли, що поряд з їхніми важливими бажаннями є не менш важливі інтереси інших людей.

Інколи вчитель висловлює зауваження до навчання або поведінки учня його батькам і не думає, що стає співучасником покарання, яке Василь Олександрович класифікує як злочин. Таким чином, складається ситуація, що батько б'є дитину руками педагога. Тому вчитель має

добре знати сім'ю, де виховується той чи інший учень, і перед тим, як висловити свої побажання щодо його навчання чи поведінки, зважити всі обставини і знайти таку форму висловлення, щоб слово не стало інструментом злочину.

Фізичне покарання руйнує духовний зв'язок між батьками і дітьми. Так, маленьку дитину можна змусити під страхом виконувати всі вимоги батьків. А от у підлітковому віці ремінь втрачає свою силу. Підліток не боїться покарань й водночас не розуміє хорошого і розумного ставлення до нього. На думку В.Сухомлинського, "тут кінчається і батьківський авторитет, і батьківська влада" [8, 425]. В результаті такого виховання підліток залишається сам на сам із собою і стає залежним від випадку.

Прикро, але думка про те, що "незастосування шльопанців розм'якшує, розніжує дитину, породжує своєрідну непристосованість до життя", присутня і в інтелігентних сім'ях. А насправді ремінь, як доводив В.Сухомлинський, принижує гідність дитини, розбещує її душу, породжує в ній "найтемніші, найпідліші риси, боягузтво, людиноненависництво і лицемірство" [8, 424]. Він вважав, що непримиренною до зла може бути людина, яка не знала в дитинстві покарань.

В.Сухомлинський не вірив в "рятівну силу покарань", у "закручування гайок" [7, 401]. Він вважав неправильною думку про те, що суворі й жорстокі покарання приведуть до зникнення злочинів: "Злочинів не буде, якщо в дитинстві, отроцтві, ранній юності не буде покарань, — точніше: якщо зникне потреба, необхідність у покараннях" [3, 346].

В.Сухомлинський і Я.Чепіга були переконані, що покарання в будь–якій формі є насильством над дитиною, її природою, насильством людини над людиною. Тому йому немає місця ні в побуті, ні в сім'ї. Василь Олександрович зазначав, що потреба покарання не виникає в тих сім'ях, де діти виховуються в атмосфері довіри і теплоти, вчаться відчувати переживання, радощі, горе близької людини, змалку керувати своїми бажаннями. Він писав: "Моїм ідеалом завжди було те, щоб ніхто з дітей не знав, що таке фізичне покарання" [1, 296]. Педагог вірив, що настануть часи, коли люди читатимуть книжки про минуле й страждатимуть від думки, що колись людина била людину. І ми згодні з тим, що коли у суспільстві зникне насильство людини над людиною, коли дитина виховуватиметься без фізичних покарань, тоді не буде злочинів і відпаде потреба в тюрмах.

На думку Я.Чепіги, дитина створена природою так, що повністю підлягає моральному впливові. Проте надмірне обмеження її дій може спричинити виникнення в дитячій свідомості думки, про можливість робити все що, можна приховати від дорослих. Він зазначав, що покарання не робить дитину морально вихованою, а лише може зламати її. Батьки мають слідувати природному розвитку дитини, спостерігати і вивчати її нахили і почуття, непомітно для неї спрямовувати в той чи інший бік її бажання.

"Ремінній педагогіці", а саме так її називав В.Сухомлинський, не місце в родинному вихованні. Батьки мають знати, що переконання і добре слово сильніші за ремінь [8, 424].

Чи може бути щасливою людина, яка в дитинстві зазнала насильства над своїми душею і тілом? Навряд чи може бути щасливою людина, в якої було нещасливим дитинство. Такій людині "недоступні багато які духовні цінності, вона не знає життя, не знає сама себе і своїх творчих сил, не почуває поваги сама до себе, не бачить в собі і в інших людях величезної людської цінності" [5, 446]. Саме це прагнув довести Василь Олександрович, спілкуючись щодня з батьками, проводячи заняття батьківської школи.

Так вважав і Я.Чепіга. Метою батьків у вихованні має бути щастя дитини, а саме прагнення "зберегти суцільність природи дитячої, гармонію правди, краси і добра в ній". У своїх працях педагог доводив, що покарання руйнує правду, красу, добро, сіє "злість, ненависть і помсту в прозорих, чистих душах дитячих". Це тяжка данина консерватизму у вихованні, жертвами якого є "безневинні й чисті, як кришталь", душі дітей [12, 114–117].

Проаналізувавши праці В.Сухомлинського і Я.Чепіги, ми дійшли висновку, що у поглядах цих педагогів є багато спільного на природу покарання дитини. Вони доводили, що покарання у всіх його формах (грубі звернення, погрози, гримання, окрики, штурхани, потиличники, удари тощо) принижує людську гідність, завдає шкоди формуванню особистості, бо є насильством, злочином, порушенням прав дитини, спотворенням її природного розвитку. Воно породжує негативні душевні стани (страх, образа, озлобленість, байдужість,

розгубленість, ненависть, прагнення помсти, недовіра, знервованість тощо) та негативні риси (жорстокість, боягузтво, підлість, лицемірство, брехливість, упертість, людиноненависництво, безсердечність, схильність до негативних вчинків тощо). Покарання може знищити такі найкращі людські риси, як чесність, сміливість, мужність, щирість, доброта, принциповість, відчуття докору сумління. Дитина, яка зазнавала покарань, може втратити віру в себе і в свої творчі сили. У майбутньому така людина не поважає себе й навколишніх, і навряд чи може бути щасливою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр. твори: у 5 т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.3. — С.283–583.
2. Сухомлинський В.О. Бачити себе // Там само. — Т.5. — С.489–495.
3. Сухомлинський В.О. Виховання без покарань // Там само. — С.343–347.
4. Сухомлинський В.О. Знання і переконання // Там само. — С.510–517.
5. Сухомлинський В.О. Людина — найвища цінність // Там само. — С.446–472.
6. Сухомлинський В.О. Моральні цінності сім'ї // Там само. — С.436–440.
7. Сухомлинський В.О. Моя педагогічна віра // Там само. — С.392–401.
8. Сухомлинський В.О. Обережно: дитина! // Там само. — С.422–426.
9. Сухомлинський В.О. Слово до спадкоємця // Там само. — С.401–410.
10. Сухомлинський В.О. Як любити дітей // Там само. — С.292–308.
11. Чепіга Я.Ф. Моральне внушіння в справі виховання // Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики: Зб. психо-педагогічних ст. — К., 1913. — Кн.1. — С.61–77.
12. Чепіга Я.Ф. Страх і кара // Там само. — С.77–118.

Євгенія ДУРМАНЕНКО

РОЛЬ СІМ'Ї У КОНСТРУКТИВНОМУ ВИРІШЕННІ ПІДЛІТКОМ ВНУТРІШНЬОГО КОНФЛІКТУ
(у контексті ідей В.Сухомлинського)

Підлітковий вік є сензитивним у цілісному творенні особистості, у розвитку її духовної культури та громадянської і соціальної зрілості. Водночас саме цей вік є найбільш складним і суперечливим, адже життя дитини — це "не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, неповторне, самобутнє життя" [1, 11], багате на негаразди та протиріччя. Підліток дуже часто перебуває у стані внутрішнього конфлікту, не усвідомлюючи цього і сам.

Внутрішньоособистісний конфлікт — це конфлікт всередині психічного світу людини, який за своєю сутю є зіткненням її протилежно спрямованих мотивів, потреб, інтересів, цілей, ідеалів, цінностей.

У повсякденному житті людині постійно доводиться робити вибір на користь того чи іншого можливого варіанту, відкидаючи інші, наприклад, робота чи родина, кар'єра чи особисте життя і т.д. Для задоволення своїх потреб людина змушена постійно переборювати внутрішні сумніви свого "Я" і зовнішній опір середовища, і якщо через якісь причини ціль недоступна, то людина потрапляє в ситуацію фрустрації — психічного розладу, переживання невдачі та конфлікту.

Внутрішньоособистісному конфлікту властиві певні особливості, які обов'язково варто враховувати при його виявленні та вирішенні. Так, зокрема, такий конфлікт є незвичним з точки зору структури конфлікту, а саме — відсутність суб'єктів конфліктної взаємодії в особі окремих особистостей і груп людей.

Специфічними є форми протікання і прояву внутрішнього конфлікту у підлітків. Внутрішньоособистісний конфлікт проходить у формі тяжких переживань і, як правило, супроводжується страхом, депресією, стресом. Досить часто такий конфлікт може перейти у невроз і кризу особистості.

Внутрішньому конфлікту властива латентність, тобто такий конфлікт не завжди легко виявити. Досить часто ми скриваємо свій стан конфлікту під ейфоричним настроєм або ж за активною діяльністю.

Крім фрустраційних ситуацій, ми виділяємо психологічний конфлікт підлітків, коли перешкода для тих чи інших дій криється в них самих. Це проблеми вибору із двох різних прагнень, наприклад, конфлікт потреб; конфлікт між соціальною нормою і потребою; конфлікт соціальних норм; конфлікт цінностей; конфлікт між цінністю і нормою; конфлікт між цінністю і потребою та ін.

Поширеним для підліткової молоді є неусвідомлений внутрішній конфлікт, в основі якого лежать будь–які остаточно невирішені в минулому конфліктні ситуації, про які людина вже й забула.

На несвідомому рівні підліток несе вантаж невирішених у минулому проблем і мимоволі відтворює старі конфліктні ситуації, неначе намагаючись розв'язати їх знову. Поштовхом для поновлення неусвідомленого внутрішнього конфлікту можуть стати обставини, схожі з минулою конфліктною ситуацією.

Неважко помітити, що приблизно в однакових конфліктних ситуаціях різні люди поводяться по–різному. Соціальна психологія виділяє чотири найбільш розповсюджені типи поведінки людей у конфліктних ситуаціях:

– *перший тип* — агресивна поведінка, що сприяє розвитку конфлікту;
– *другий тип* — поведінка, яка свідчить про схильність до компромісу;
– *третій тип* — зв'язаний зі схильністю до підпорядкування, тобто до ухвалення рішення протилежної сторони;
– *четвертий тип* виявляє схильність до відходу від конфлікту.

У реальному житті кожний із цих типів у "чистому виді" не зустрічається, але більшість людей з визначеними застереженнями можна віднести до того чи іншого типу конфліктної поведінки.

Конфліктних людей, на думку В.Сперанського, можна розділити на дві групи: конфліктуючі і конфліктогенні. До перших відносяться постійні опоненти існуючому становищу, методам керування, способам вирішення проблем і т.п. Їх не стільки цікавить пошук істини, скільки особиста позиція, відмінна від інших. З ними важко працювати в одному колективі, але ці вічні "негативісти" стимулюють активність інших у пошуку істини. До другої групи входять конфліктогенні особистості, тобто люди з безмежним егоцентризмом, високою самооцінкою, нарцисизмом, умінням втиратися в довіру. Однак вони не здатні підтримувати довгостроково дружні контакти і сумлінно трудитися. Взаємодіючи з навколишніми, ці люди найчастіше стають джерелом емоційних конфліктів. Погано їм і тим, хто поруч з ними.

Людина, яка перебуває в стані розгубленості, конфліктності, дискомфортності, потребує духовної опори, їй конче потрібна соціальна надія. Будучи духовною формою "переробленого сьогодення", яке не задовольняє людину, соціальна надія має важливу соціально–психологічну цінність. Вона живить діяльність людини духовною енергією, дає їй сили вистояти перед ударами долі, не віддатися почуттю безвиході, відчаю, апатії, безглуздості існування. Соціальна надія — важливий елемент миротворчої діяльності, особистого влаштування життя, такого роду діяльності, коли людина думає не тільки про власні інтереси і бажання, а й турбується про майбутнє благо для близьких. В наявності соціальної надії — якість людини, яка відрізняє її від інших живих істот. Ось чому надія як висока цінність займає таке визначне місце як у світських (лібералізм, демократизм, класичний марксизм), так і в релігійних доктринах, насамперед у християнстві.

Природа соціальної надії складна, її важко, а іноді неможливо визначити в нормативному смислі слова і тим більше одягнути в якесь конкретне "вбрання майбутнього" [2]. Сподіватися — не значить бути просто оптимістом, не падати духом. Це також не дає можливості аналітично розраховувати, спрогнозувати майбутнє, скористатися гіпотетичними можливостями завтрашнього або ж післязавтрашнього дня. Головне в надії — прагнення знайти вихід з сьогоднішньої кризової ситуації, не втратити здатність діяльно ставитися до життя, не піддатися тискові несприятливих обставин, не стати маргіналом, бомжем, "не випасти" з життя. Така соціальна функція надії особливо значуща в кризові періоди життя суспільства, різкого погіршення якості життя людей. Ось чому християнська релігія завжди вважала втрату надії гріхом, а в демократичній і ліберальній традиціях надія завжди розглядалась як етична норма цивілізованого суспільства.

Нелегкий перехід нашого суспільства до демократичного режиму свого існування робить проблеми соціальної надії і соціальної переконаності, соціального діалогу і соціальної злагоди життєво важливими, вимагає посилення уваги як до педагогіки, психології, соціальної освіти, інших складових процесу формування соціальної культури, так і передусім до практичної соціальної політики, здійснення таких соціально–економічних перетворень, які зможуть пом'якшити неминучі соціальні потрясіння, несприятливі наслідки переходу до ринкових відносин, закласти основи створення "суспільства для людей", соціального миру, орієнтованого на людину як найвищу цінність.

Саме у цьому контексті актуальною була, є і залишається педагогічна спадщина великого українського педагога В.Сухомлинського. Віра в людину, людська надія, любов до людини — три провідні ідеї педагогіки Василя Олександровича. "Що головне у моєму житті? Без роздумів відповідаю: любов до дітей" [1, 3]. Альфою і омегою педагогічної віри "Василя Сухомлинського... є "глибока віра у те, що людина є такою, яким є її уявлення про щастя" [3].

Щаслива людина конфліктною не буде, отож завдання кожного дорослого — зробити кожну дитину щасливою і вирішиться проблема її конфліктності.

Головне — "розуміти рух дитячого серця", побачити внутрішні проблеми, горе, "зуміти розділити це горе, не торкаючись глибоко особистісного, сокровенного". "Трубе втручання може викликати сплоденість,...а поради не сумувати, тримати себе в руках, якщо у них відсутні щирі людські почуття, сприймаються дітьми як неумісна балаканина" [1, 201].

Вирішальна роль у попередженні та вирішенні підлітками внутрішніх конфліктів, безумовно, належить сім'ї. Мама і батько завжди є і будуть взірцем поведінки для їх дітей. Хороші взаємовідносини і повага, їхня любов до дитини, розуміння і підтримка — це те, чого чекає кожен підліток і що вселяє в його душу віру і надію. Недарма ж В.Сухомлинський глибоко переконаний, що зміст сімейного виховання виражається у єдності духовного життя вихователів — батьків і їх вихованців — дітей — у єдності ідеалів, прагнень, думок, інтересів, переживань [4, 11].

Для вирішення внутрішньоособистісного конфлікту важливо, по–перше, встановити факт такого конфлікту, по–друге, визначити форму його прояву та причину; і по–третє, правильно вибрати спосіб його розв'язання. При цьому варто пам'ятати, що часто для вирішення внутрішньоособистісних конфліктів їх носії потребують психологічної, а інколи і психотерапевтичної допомоги.

Батьки, члени родини повинні пам'ятати, що існує чимало форм прояву внутрішнього конфлікту особистості.

Найбільш поширені серед підліткової молоді наступні:

- неврастенія — пригнічений настрій, зниження працездатності,
- несприйняття сильних подразників, поганий сон, головний біль тощо;
- ейфорія — вираз радості у неадекватній ситуації, "сміх крізь сльози", показна радість і веселощі та ін.;
- регресія — відхід від відповідальності, примітивні форми поведінки;
- проекція — критика інших людей, часто необґрунтована, бачення іншої людини з негативного боку і т.п.;
- раціоналізм — самовиправдання власних дій і вчинків.

Всякий конфлікт має як позитивне, так і негативне значення. Зрозуміло, що внутрішньоособистісні конфлікти активізують процеси витрати фізичних і духовних сил людини, виводять її із рівноваги. Однак, внутрішній конфлікт має і конструктивне значення: він стимулює особистість "зануритись в себе", пізнати себе, критично оцінити себе та навколишніх, виробити у собі стресостійкість і т.д.

Розглянемо деякі з механізмів розв'язання внутрішньоособистісних конфліктів і зміст дій при цьому:

- компроміс передбачає вибір певного варіанту конкретної дії та його реалізація;
- відхід від конфлікту є за своєю суттю відходом від вирішення проблеми;
- переорієнтація змінює ставлення стосовно об'єкта, який викликав внутрішню проблему;
- сублімація передбачає переведення витрати психічної енергії у різні

– інші сфери діяльності: заняття спортом, музикою, творчістю тощо;
– ідеалізація — занурення у світ фантазії, мрій, відхід від реальних дій і процесів;
– витіснення передбачає придушення почуттів, прагнень, бажань;
– корекція змінює Я–концепцію в аспекті досягнення адекватного уявлення про себе.

В основі усіх названих механізмів лежить адекватна оцінка ситуації, в якій опинився підліток. Вона включає самооцінку особистості й оцінку складності існуючих проблем. Рефлексія допомагає людині виявити щирі причини свого внутрішнього напруження, переживань і тривог, правильно оцінити сформовану ситуацію і знайти розумний вихід з конфлікту.

Можна запропонувати низку таких корисних порад, здатних допомогти людині вирішити особистісні конфлікти:

– створювати правильний образ власного "Я";
– знати про себе всю правду;
– уміти дивитися правді в очі;
– реагувати на факти, а не на уявлення про них;
– не приділяти підвищену увагу тому, що люди думають про вас, як вони вас оцінюють;
– не реагувати надто емоційно на зовнішні подразники, вміти відстрочити свою реакцію на них ("я буду хвилюватися тільки завтра");
– не культивувати в собі почуття образи, жалості до себе;
– уміти прощати себе й інших;
– уміти направляти свою агресію в потрібне русло;
– не "боротися з вітряними млинами", реагувати тільки на те, що реально існує тут і тепер;
– не роздувати "з мухи слона", реально оцінювати ситуацію з усіма наслідками, що випливають з неї;
– мати чітко виражену мету і неухильно прагнути до її досягнення, ставити перед собою реальні цілі, тощо.

Людина повинна працювати над собою, розвиваючи вміння попереджувати і вирішувати внутрішні конфлікти. Дотримуватися цих та інших порад підлітки повинні навчитися, насамперед, у родині, і батьки мусять бути першими помічниками у цьому складному і тривалому процесі, ядро якого становлять віра і опора на позитивне в дитині, любов до неї і надія на позитивне вирішення конфліктної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. — К.: "Радянська школа", 1969. — 223 с.
2. Життєві кризи особистості. Наукметпос.: У 2ч. / Редрада: В.М.Доній, Г.М.Несен, Л.В.Сохань, І.Г.Ермакова та ін. — К.: ІЗМН, 1988. — 354 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : В 5 т. — К., 1977. — Т. 5. — С.229–234.

Сухомлинський В.О. Народження громадянина. — К.: "Радянська школа", 1974. — 163 с.

Прикладна конфліктологія: Хрестоматія / сост. К.В.Сельченок. — Мн.:Харвест, 1999. — 624 с.

Ірина МЕЛЬНИК

ІДЕЇ РАННЬОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ В СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Серед актуальних проблем сучасності, якими багата творча спадщина В.Сухомлинського, — проблема розумового, інтелектуального розвитку дітей засобами родинного виховання.

Ті зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, зумовлюють необхідність виховання покоління, зорієнтованого на розуміння гармонії світу, законів моралі, досягнення високого рівня інтелектуального розвитку, а ще — здатного критично мислити, розв'язувати нагальні проблеми, свідомо сприймати події, що відбуваються у світі, і впливати на їх перебіг, робити в житті зважений, вивірений вибір.

З таким надскладним завданням упоратися до снаги тільки за умови підвищення педагогічної культури родинного виховання, адже на сьогоднішній день воно стає пріоритетним.

Фундамент розвитку дитини закладається у дошкільному періоді її життя (до 6 років). Психологічна наука переконливо доводить, що вирішальна роль у цей період відводиться саме матері, підготовленій до формування особистості, тому перші три роки дитину мають виховувати батьки.

Для кожного батька, матері найдорожчим в житті є його дитина. "Це вічна істина, бо сенс життя людського в тому, щоб повторити себе в новій людині, повторити на вищій основі, підняти дітей своїх на вищий ступінь розумового, морального, естетичного розвитку, ніж досягли ми самі, батьки", — писав В.Сухомлинський [1, 176]. Кожна сім'я хоче бачити свою дитину в першу чергу здоровою, розумною і вихованою.

Як вважав В.Сухомлинський, від розумового розвитку людини залежить її доля й щастя [1, 176]. Розумове виховання — складний і тривалий процес, успіх якого забезпечується багатьма чинниками. Провідне місце серед них займає спілкування, під час якого здійснюється формування уявлень про оточуючий світ, навколишнє життя.

В.Сухомлинський зазначав, що саме завдяки людському оточенню, взаємовідносинам дитина пізнає світ і себе як частку природи, як розумну, обдаровану і творчу істоту. І неабияку роль у цьому повинна відігравати сім'я, яка з перших кроків свідомого життя дитини повинна вчити її спостерігати, аналізувати, порівнювати [2, 98–99].

По–справжньому піклуються про розумове виховання своїх дітей ті батьки, які з ними багато говорять, чітко й доступно відповідають на питання, всіляко підтримують їх природну допитливість, пробуджують увагу.

Головним призначенням розумового виховання В.Сухомлинський вважав розвиток цікавості, допитливості розуму й формування на їх основі пізнавальних інтересів [3, 216–218]. Таким чином, у розумовому вихованні дітей велике значення має пробудження в них інтересу до знань.

Розумове виховання в сім'ї включає в себе три напрямки, а саме — нагромадження фонду знань як умови розумової діяльності, оволодіння основними розумовими операціями (аналіз, синтез, порівняння); вироблення інтелектуальних умінь (уміння читати, слухати, формулювати та викладати свої думки, писати, рахувати, працювати з книгою, комп'ютером).

Психічний розвиток дитини починається дуже рано — ще в утробному стані, як писав В.Сухомлинський: "Батько і мати — ті ж вихователі, як і вчитель, вони повинні бути не менш мудрими творцями людини, ніж учитель, бо розум їхнього сина сягає своїм корінням у ту пору, коли ще сина не було на світі" [1, 177]. А коли дитина вже входить у наш складний інформативний світ, той, безумовно, діє на його свідомість через усі органи чуття.

Дитину виховує все, серед чого вона живе. Окрім матері — головного об'єкта сприймання і впливу, навколо неї безліч різних об'єктів, процесів, барв, звуків, які й формують у свідомості картину навколишнього світу. Особливо важливі перші, найранніші уявлення, про які потім доросла людина навіть не згадує, не підозрюючи, що саме вони значною мірою сформували її психічний склад і сприйняття всього сущого.

В.Сухомлинський наголошував, як важливо показати дитині світ, у який вона прийшла добрим, красивим, гармонійним, радісним і яке велике значення мають найперші уявлення. З них бере початок і любов до оточуючого дому, рідної землі — те почуття, яке важко передати словами [4, 223].

Дуже важливо, щоб дитина змалечку перебувала в інформаційно–багатому середовищі. Чим більше сигналів, тобто інформації з навколишнього світу вона одержуватиме, тим краще розвиватиметься її мозок.

Психологи вважають, що задіяти мозок, тобто ввести в активну діяльність його клітини, спроможна тільки інформація. Яка б інформація не надходила до мозкових клітин, вони здатні до широкого спектру діяльності. Адже не раз спостерігаємо: талановита у чомусь людина може творчо працювати і в інших галузях. Здібні діти часто мають також музичний, художній чи літературний хист.

Отже, створюючи навколо дитини багате інформаційне оточення, ми сприятимемо розкриттю його потенційних можливостей. Мозок всотує у себе все, як губка, й особливо жадібно саме в перші роки життя. Випустимо цей період — розвиток розумової діяльності піде набагато важче, а деякі здібності у повному обсязі вже не розкриються ніколи.

Талановиті люди на все життя зберігають дитячу допитливість і цікавість. Адже за словами Василя Олександровича: "Розум — це раніше за все цікавість" [1, 178]. Від перших днів життя дитини треба давати їй якомога більше інформації про навколишній світ. "Використовуйте кожну годину для того, щоб допомогти дитині зробити ще і ще один крок по шляху у світ пізнання" [1, 179].

Цими кроками В.Сухомлинський вбачав рухливу діяльність, виховання у дітей природну, музичну діяльність та розвиток мови.

Рухлива діяльність, м'язова чутливість у процесі сприймання дитиною світу посідають значне місце. Завдяки цій чутливості дитина відчуває своє тіло і його положення у просторі. Імпульси від м'язових рецепторів, які збуджуються при рухах, також несуть енергетичний потенціал у певні структури мозку. Мало рухів — мало енергії у вищих відділах нервової системи. Ось чому дітям так необхідно рухатися. Вони інстинктивно відчувають це і постійно прагнуть дії. Рухові дії повинні супроводжуватись позитивними емоціями. Повне розкріпачення поведінки, яка так необхідна маленькій дитині, постійно змінна, цікава ігрова ситуація, елементи змагання, радість від наявних і швидких досягнень. І ось він — успіх! Дитина щаслива: у неї все вдається, вона не гірша своїх ровесників, вона вже вміє читати, рахувати, писати!

Успіх маленькій дитині досить важливий! Саме тут все у неї вдається, це цікаво і корисно. Успіх породжує радість. Стійкі позитивні емоції — прекрасний фон для нормалізації й активізації всіх функціональних систем організму, це — вірний шлях до здоров'я. Важливі досягнення В.Сухомлинського в тому, що високий рівень рухової, мовної активності, розвиток допитливості, цікавості та ще немало додаткових факторів сприяють розвитку індивідуальних особливостей дитини, розкриттю її внутрішнього світу.

Одним із основних чинників розумового розвитку В.Сухомлинський вбачав у вихованні дітей природою. Входячи у життя дитини з її найпершими відчуттями, природа стає для неї безпосереднім мірилом цінностей, багатим джерелом емоційних, естетичних і духовних багатств. Тому Василь Олександрович називав природу джерелом невичерпних і різноманітних знань. Глибоке вивчення природних явищ він радить здійснювати за завчасно продуманим планом цільових прогулянок у поле, в ліс, на берег ставу, квітник, город. Діти радіють зустрічам з деревами, квітами, травичкою, птахами, тваринами, комахами, сонцем, водою. Природу В.Сухомлинський показує як Школу радості, Школу під голубим небом, Школу мислення і розвитку дітей. Розділ "Школа радості" із книги "Серце віддаю дітям" є для батьків дошкільнят науково обґрунтованим і практично апробованим варіантом реалізації розумового виховання засобами природи. Тут батьки знайдуть для себе програму конкретної діяльності: Школа під голубим небом. Наш Куточок мрії. Природа — джерело здоров'я. Кожна дитина — художник. Турбота про живе і прекрасне [5, 20–31].

Велике значення для психічного розвитку дитини має також музика. "Музика — це мова почуттів. Мелодія передає найтонші відтінки почуттів, недоступні слову", — писав В.Сухомлинський. Діти, які змалку звикли до музики, дуже люблять її, а коли стають на ніжки, починають під музичні звуки пританцьовувати [5, 20–45, 51–56].

Музика становить собою складну інформаційну структуру і сприяє розвиткові вищих відділів мозку, відповідальних за абстрактну діяльність. Недарма математики часто схильні до музики і навіть вважають, що вона й математична наука дуже точна.

Зі слуханням музики у дитини формується відчуття ритму, гармонії, розвивається слух, особливо коли співає мати. Материнський спів — це не тільки прилучення малюка до прекрасної сфери людського буття, а й глибоке специфічне спілкування неньки зі своїм дитям. Роль співу у нашому житті дуже велика. Можна навіть твердити, що людина, яка не вміє співати, повною мірою не розкрила своєї сутності. Але спів торкається не лише духовної сфери, він корисний і для здоров'я, сприяє розвиткові дихальної системи, що позитивно впливає на всі процеси в організмі. Під час співу також утворюються зв'язки між слуховими зонами мозку і мовним апаратом, і це музично настроює голосові зв'язки.

Материнський спів живить людську душу, наповнює радістю і силою все життя, пробуджує любов до рідного дому, до своєї землі, свого народу.

З особливою турботою В.Сухомлинський ставиться до формування у дітей великої культури мовлення, атмосфери чуйності до слова, його правильної вимови і грамотного написання. У книзі "Сто порад учителеві" Сухомлинський наголошував: слово — це полководець, це музикант, який торкається струн людської душі, і треба лише знати, до якої струни дитячої душі доторкнутися, щоб вона звучала дивною музикою [6, 447–448].

Формування мови займає провідне місце у розумовому розвитку дитини. Мова як найвище емоційне надбання людини охоплює всі сфери життя. Оперуючи абстрактними поняттями, вона, як ніщо інше, сприяє розвиткові асоціативної, тобто суто розумової діяльності мозку.

Розвиватися мовний механізм малят починає дуже рано — ще тоді, коли вони самі не говорять, а лише чують слова, не розуміючи поки їхнього змісту. Склалася думка, що дитина обов'язково почне говорити і без особливого втручання дорослого. Однак це зовсім не так. Мовлення дитини, з якого мало і спрощено розмовляють, буде збідненим, предметним, а отже, збідненим буде і її мислення. Такі діти погано абстрагуватимуть, і навчання їм даватиметься важко.

Розпочинати розмовляти з дитиною потрібно тоді, коли вона ще оповита. Мова має стати для неї одним із факторів світу, який її оточує. Коли вона вже почне сприймати дорослих, необхідно розмовляти з нею якомога більше. Завдяки правильному артикулюванні слів, вимовленню окремих звуків, складанні їх у склади, малюк досить рано почне їх повторювати за дорослими.

Ще й зовсім маленькі діти рано реагують на розмову з ними. Люблять ритм віршів, речитатив казки. Не потрібно чекати поки дитина почне розуміти зміст почутого, адже значно раніше вона здатна відчути плин мови, її візерунок. Досить важливо конкретизувати абстракцію слів, тобто називати, які навколо дії, що відбуваються у присутності малюка.

Батькам, педагогам необхідно пам'ятати, що мова — це невичерпна інформаційна ріка, що увібрала в себе історію народу, його культуру, світогляд. У ній відбита його неповторна індивідуальність.

Для формування мовних структур мозку відведено певний час: десь три–чотири роки. Цей період є сензитивним для розвитку мови дітей. Якщо ж прогаяти його, то задіяти в повну силу відповідні мозкові клітини буде нелегко.

Відомі випадки, коли у південних країнах, де люди живуть близько до природи, звірі викрадали у людей маленьких дітей, і ті виростали разом з їхніми дитинчатами. Коли цих дітей через кілька років знаходили і припучали до людського суспільства, навчити їх мови було вже неможливо. Бо лише в казках розмовляють Мауглі: час відведений природою для розвитку мови, для них уже минув, клітини мозку, призначені для цього, закрилися назавжди. А оскільки мова тісно пов'язана і з мисленням людини, і з усією її діяльністю, без неї набути належного інтелектуального розвитку неможливо.

Чим багатша у людини мова, тим багатше її світосприймання.

У ранні літа, коли формуються мовні структури, дитина здатна легко опановувати кілька мов. Тому, що в цей час її потенційно не обмежений мозок кожній мові може надати окремий "плацдарм". Загальна мовна структура в мозку дитини, яка знає кілька мов, буде більша, ніж у тієї, яка володіє лише однією. Відповідно більшими будуть й інформаційні можливості мислення.

Особливе місце у працях В.Сухомлинського також відведено показу невичерпних можливостей казки для розвитку уяви, образності мислення і мови дитини, для емоційного, розумового, морально–естетичного виховання малят. Саме через казку — найближчий шлях до серця дитини. Василь Олександрович доводить, що без живої, яскравої казки, яка оволодіває почуттями, фантазією, свідомістю дитини, неможливо уявити і мову, невіддільна від краси, казка, сприяє вихованню естетичних смаків і нахилів ("Кімната казки", "Острів чудес"). Головне Василь Олександрович вбачає у тому, щоб батьки навчали дітей самостійно створювати казки для збагачення власного словникового запасу, правильної побудови речень, послідовної розповіді. Казка у розумінні Сухомлинського — друг і вчитель дітвори, вона допомагає їм краще пізнати навколишній світ, робить їх добрішими, людянішими, викликає бажання пронести чудові риси позитивних персонажів через своє життя [12, 172–197].

Взагалі, у творах В.Сухомлинського зустрічаємо багато золотих розсипів, поглядів на проблему виховання, розвитку дітей живим усним словом, знайомство з якими збагатить педагогічну культуру батьків, майстерність педагогів.

У спадщині В.Сухомлинського знайшли відображення й оригінально, нестандартно розроблені багато складних проблем навчання, освіти, виховання і розвитку дітей. Найкращий шлях пізнання їх пролягає через предметне ознайомлення кожного батька із життєвим досвідом Василя Олександровича. Через глибоке вивчення і практичне використання його педагогічної спадщини у власній діяльності. Його твори є витоками психолого–педагогічних знань на шляху точного і майстерного проникнення у загадковий світ дитинства, на шляху небайдужного ставлення до розв'язання актуальних питань, що стоять перед кожною родиною. Нікому не заашкодить наблизитися до чудового гуманістичного храму, який будував усім своїм життям Василь Олександрович Сухомлинський.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка // Київ: Радянська школа, 1978. — С.1–208.
2. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: В 11 т. — К.: Радянська школа, 1979 — Т.1 — С.98–114.
3. Сухомлинський В.О. Розумове виховання // Вибрані твори: В IV т. — К.: Радянська школа, 1980. — Т.IV. — С.216–223.
4. Сухомлинський В.О. Школа радості // Вибрані твори: В.III т. — К.: Радянська школа, 1980. — Т.3 — С.9–105.
5. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Вибрані твори: В 2т.— К: Радянська школа, 1980. — Т.2 — С.447–698.

Наталія ПАСІЧНИК

ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї У КОНТЕКСТІ БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

У розроблених В.Сухомлинським проблемах розумового, трудового, морального, естетичного і фізичного виховання молодої людини особлива увага приділяється питанню реалізації виховного потенціалу сім'ї. Вчений розглядав сім'ю як одну із найважливіших сфер фізичного, емоційного, інтелектуального та економічного розвитку людини, головний ланцюг зв'язку між поколіннями. Життя сім'ї характеризується різними економічними, соціальними і духовними процесами, способами прояву активності та життєдіяльності кожного члена сім'ї. "Сім'я в нашому суспільстві, — писав В.Сухомлинський, — це первинний осередок багатогранних людських відносин — господарських, моральних, духовних, психологічних, естетичних" [3, 414].

Різноманітність людських відносин, які зумовлюють життєдіяльність сім'ї, викликають різні напрями і форми сімейного виховання. Одним із таких напрямів є економічне виховання, яке розглядається як цілеспрямований, науково обґрунтований процес постійного розвитку особистості дитини як активного творчого суб'єкта соціально–економічного життя суспільства. У контексті батьківської педагогіки В.Сухомлинського можна визначити наступні принципи економічного виховання дітей в сім'ї:

- розвиток молодої людини відповідно до загальнолюдських цінностей та ідеалів;
- створення умов для прояву найкращих якостей і здібностей дитини;
- безперервність та поетапність економічного виховання (дошкільники, молодші школярі, підлітки, старшокласники);
- поєднання економічного виховання в сім'ї із роботою школи в цьому напрямі (шкільно–сімейне виховання);
- виховання раціональних матеріальних потреб, уміння розпоряджатися грошима;
- відповідність економічного виховання умовам соціально–економічного життя суспільства.

Сім'ї належить значна роль в економічній соціалізації вже на ранніх етапах розвитку дитини. Сім'я дає дитині перші уявлення про норми моралі, правила поведінки, перші навички

праці. В сім'ї дитина з моменту народження починає встановлювати стосунки з навколишнім середовищем, по мірі зростання все більше відгукується на все, що бачить навколо себе. Саме в сім'ї дитина не тільки робить перший крок, промовляє перше слово, але й здобуває першу "економічну освіту", тут закладаються основи майбутнього суб'єкта економічної діяльності. У теоретичному обґрунтуванні цінності праці Сухомлинський виходив із необхідності врахування нахилів і конкретних зачатків кожної дитини з тим, щоб дитина, поєднуючи зусилля розуму і рук, могла підготуватися до самоствердження у житті.

Виходячи із специфіки родинного виховання, можна визначити наступні передумови економічного виховання в сім'ї. По–перше, сім'ю слід розглядати не тільки як форму організації особистого побуту, котра ґрунтується на подружньому союзі та родинних зв'язках, як духовний і сексуальний союз між чоловіком і жінкою, а й як економічний союз, змістом якого є майнові, фінансові та інші економічні стосунки. По–друге, сім'ю слід розглядати як важливий мікросередок суспільства, в якому відбивається соціальна практика, економічні умови сучасного життя. По–третє, сім'я — це основний соціально–демографічний та економічний інститут, від якого залежить природне відтворення робочої сили, підготовка дітей до майбутнього самостійного трудового життя, виховання громадянина, котрий повинен вписатися в соціальну структуру, повноцінно жити та ефективно працювати. По–четверте, сім'ю слід розглядати як унікальний соціально–економічний інститут, форму, що задовольняє потреби як особистості, так і суспільства, виконує посередницьку роль між ними.

Аналіз вказаних соціально–економічних передумов дає змогу визначити економічне виховання дітей в сім'ї як специфічну, організовану педагогічну діяльність сім'ї, спрямовану на формування у дітей економічної свідомості, що забезпечує розуміння економічного життя суспільства та виховання відповідної економічної поведінки. Метою економічного виховання в сім'ї є формування особистості, котра спроможна максимально задовольнити свої різнопланові особисті інтереси, з одного боку, та запити суспільства — з іншого. Йдеться про егоїстичну і суспільну мету, складність поєднання яких неминуче викликає компроміси та значно ускладнює соціалізацію. Ця складність особливо посилюється у підлітковому віці та в період ранньої юності й пов'язана з різними обставинами, основними серед яких виступають: невідповідність між високим рівнем домагань підлітка і його низьким соціальним статусом.

В.Сухомлинський вважав, що в єдиній системі виховання особливого значення набуває відповідність духовного світу людини характеру та змісту економічних відносин, які істотно впливають на характер праці, побут, психіку, погляди і переконання людей. Тому родинне економічне виховання повинно бути спрямоване на те, щоб "кожна людина вже в період отроцтва і ранньої юності глибоко усвідомлювала об'єктивні закономірності розвитку не тільки природи, а й людського суспільства" [1, 95]. Вчений розумів, що зумовленість виховання суспільно–виробничими відносинами посилює значення економічного виховання в сім'ї, яке виступає складовою загального виховання та могутнім фактором всебічного розвитку особистості.

Історичний досвід засвідчує, що під впливом економічних відносин змінюються соціально–економічні форми сім'ї. Нові форми сім'ї є ніщо інше, як результат її пристосування до нових соціально–економічних умов життя. У нових економічних умовах змінюються репродуктивні функції сім'ї, зміст утримання та соціалізація дітей, характер внутрісімейного економічного виховання. Це означає, що стан економіки, характер економічних відносин та форми і рівень економічного виховання молоді перебувають у тісному взаємозв'язку. Зміни, які виникають в економічній діяльності суспільства, надають нового змісту функціям сім'ї, викликають розширення й ускладнення завдань сімейного виховання в цілому та економічного, зокрема. У будь–якій економічній системі життєдіяльність окремої сім'ї тісно пов'язана із економічним життям суспільства. Практично всі члени сім'ї беруть участь в економічних відносинах виробництва, розподілу, обміну та споживання: працездатні члени сім'ї — через різноманітні форми трудової діяльності, пенсіонери й діти — через систему перерозподілу національного доходу. Взаємозв'язок економічного виховання в сім'ї з виробничими відносинами зумовлений історичними умовами становлення інституту сім'ї. Проблема сімейного економічного виховання виникає водночас із формуванням певного типу господарювання. Тому зміст і характер економічного виховання дітей у сім'ї визначається,

насамперед, системою економічних відносин, що склалися в суспільстві. Відомо, що на ранніх стадіях розвитку людського суспільства не існувало парної сім'ї. Виробничо–потребісні стосунки не могли ще вважатися економічними відносинами. Сім'я виникає при розпаді первісного суспільства і на ранніх стадіях рабовласницького суспільства, економічною основою якого стає приватна власність рабовласника на всі фактори виробництва. На цій стадії розвитку економіки визначається об'єктивна умова становлення сім'ї — потреба в спільній виробничо–соціальній діяльності. Розвивається автономне домашнє господарство великої сім'ї, до складу якої входить не тільки парна сім'я, діти, але й раби, майно, домашня худоба. Велике господарство зумовлює стихійне економічне "самовиховання" на основі спільної соціальної і виробничої діяльності всіх членів сім'ї, які одночасно виступають виконавцями соціально–сімейних ролей та працівників. Більш–менш усвідомлене сімейне економічне виховання спостерігається у розширеній сім'ї патріархального типу феодальної системи. Тут виробничо–господарська діяльність поєднується із виховною професійною передачею підростаючому поколінню знань і навичок у веденні домашнього господарства. На цьому етапі становлення сім'ї питання праці та власності органічно поєднуються у сімейних стосунках. Нові економічні умови функціонування сім'ї породжують специфічні форми сімейного економічного виховання. Діти одночасно розглядаються як утриманці і як працівники. Крім того, й дорослі стають залежними від дітей, бо потребують їхньої підтримки, коли стають непрацездатними. Така взаємозалежність посилює увагу до такої специфічної форми економічного виховання, як професійна передача дорослими дітям економічних знань, досвіду та ресурсів (власності).

У подальшому, із формуванням і розширенням ринкових відносин, становленням ринкової економіки вільної конкуренції, принципово змінюються економічні функції сім'ї. Колишня роль сім'ї як посередника у взаємозв'язках між суспільством й особистістю, головного виробничого осередку суспільства, стала значно зникуватися під впливом індустріалізації і промислового виробництва, яке витісняє усіх членів сім'ї із сфери родинної у сферу найманої праці. Відомий український вчений М.Туган–Барановський писав: "...капіталістична промисловість витісняє дрібне некапіталістичне виробництво; колишні дрібні незалежні промисловці гублять свою самостійність, розорюються і наймаються за робітників до капіталіста" [4, 136]. Індустріалізація спрощує безпосередні виробничі функції робітника, з'являється можливість широкого використання праці некваліфікованих робітників, зокрема жінок і дітей. Розвиток капіталізму скорочує господарську функцію сім'ї — важливої складової частини економічного виховання. У цих умовах ряд функцій сім'ї, зокрема, пов'язаних із економічним вихованням, переміщується до соціальних інститутів суспільного характеру. Однак, як показує історичний досвід, сім'я демонструє неабиякі здібності адаптуватися до нового соціального й економічного порядку та нового укладу життя. При цьому соціально–економічні функції сім'ї не зникають, змінюються лише конкретні форми їх виконання. На цій основі детермінуються зміст, форми і засоби економічного виховання дітей у сім'ї. Динамізм, притаманний сучасній цивілізації, побудова ринкового господарства в Україні, зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці наповнюють соціальні функції сім'ї новим змістом, розширюється й набуває нової якості виховна соціальна функція сім'ї, яка визначає відповідальність батьків не тільки за морально–естетичне виховання дітей, а й за економічне виховання. Досвід США, Англії, Німеччини, Швеції та інших розвинутих країн свідчить про те, що саме "ринкове" виховання людини, підготовка її до самостійної економічної діяльності починається від самого народження. Усе життя людини пов'язане, з одного боку, із сім'єю, яка виступає первинним фактором формування цінностей та установок, а з іншого — з навколишнім середовищем, де в умовах ринкових відносин панують діловитість і підприємливість.

В.Сухомлинський акцентував на тому, що велику роль у всебічному розвитку підлітків відіграє увага батьків до їх запитів. Він вважав, що стержнем виховання повинна стати гармонія між особистими і суспільними потребами. Сім'я повинна допомогти дитині усвідомити рівень своїх можливостей і потреб. Визначаючи завдання і напрямки виховання культури потреб, учений підкреслював: "Як тільки дитина відкрила очі на світ, як тільки усвідомила себе, — їй чогось хочеться. Потреби — рушій людського життя. З потреб випливають бажання. Але вся суть людського виховання полягає у тому, щоб бажання особи

гармонізували з інтересами колективу, суспільства, народу, Вітчизни" [3, 442]. Звертаючись до матерів і батьків, Сухомлинський наголошує на необхідності окультурювати потреби дитини з перших днів її свідомого життя. Йдеться про виховання розумних потреб та вміння зіставляти власні потреби з можливостями їх задоволення, спрямування на раціональну господарсько–побутову діяльність сім'ї, бережливе ставлення до майна, часу тощо. Досвід показує, що вже в дошкільному віці у дітей з'являється інтерес до нових речей. Однак, це не тільки почуття власника, але й вияв лідерства. Ця тенденція із деякими особливостями зберігається також у поведінці старшокласників, однак у них змінюється характер потреб. У старшокласників переважають потреби, пов'язані з цивілізацією (музичні центри, комп'ютери та ін., а також розваги й спілкування). Тому в цієї категорії дітей підвищуються матеріальні вимоги, але розв'язати ці проблеми самостійно вони ще не в змозі. Лідерство і престижність — атрибути економічної поведінки дитини, безпосередньо пов'язані із проблемою потреб та можливостей їх задоволення.

В.Сухомлинський наголошував на надзвичайно широкому спектрі людських потреб, підкреслював, що немає жодного більш–менш важливого аспекту життя і діяльності людини, який би не стосувався проблеми потреб, їх формування та задоволення. Він розумів, що соціально–культурний прогрес пов'язаний з актуалізацією інтелектуальних потреб. Разом з тим нагадував, що без задоволення найпростіших фізичних потреб людина просто не може жити. У "Листах до сина" вчений писав: "Важко, дуже важко оволодівати знаннями, коли у шлунку пусто" [2, 632].

Відомо, що люди при задоволенні потреб керуються насамперед своїми матеріальними можливостями, наявністю в них маси грошей, достатньої для задоволення тієї чи іншої потреби. У цьому плані сім'ї належить важлива роль у розв'язанні такого складного аспекту економічного виховання дітей, як проблема "діти і гроші". У західній соціологічній літературі значна увага приділяється дослідженню проблеми "кишенькових грошей" для дітей. Надання грошей дітям розглядається як залучення дитини до економічної підсистеми. Залежно від умов отримання цих грошей та способів їх використання вже у 3–5–річної дитини закладаються психологічні передумови для набуття певного типу економічної поведінки. Багаторічний досвід розвитку інституту сім'ї свідчить, що навчати дітей користуватися грішми треба із раннього дитинства. Дошкільники та молодші школярі можуть здійснювати покупки, котрі пов'язані з нескладними підрахунками. Підлітки витрачають гроші більш свідомо, але призначення цих грошей повинно бути заздалегідь обумовлене. Але справжню ціну грошей діти пізнають, коли заробляють їх самі. Однак, і в цьому разі питання витрат таких грошей повинне розв'язуватися усією сім'єю.

Таким чином, змістом економічного виховання в сім'ї є формування економічної культури, тобто формування у дитини якостей економічно вихованої людини. У науковій спадщині В.Сухомлинського ми не знаходимо поняття "економічна культура". У статті "Праця — основа всебічного розвитку людини" вчений вводить поняття "культура праці" або "трудова культура". При цьому "культура праці" розглядається як узагальнююче поняття, яке включає в себе всі компоненти економічних знань — сутність та мету виробництва; продуктивні сили і виробничі відносини; співвідношення поділу праці за професіями і всебічного розвитку особистості; науково–технічний прогрес; структура виробництва тощо [3, 145, 157]. Водночас, економічні компоненти культури праці поєднуються із компонентами вихованості і розвитку особистості — морально–вольові якості; інтелектуальні здібності тощо. Це свідчить про взаємозв'язок та взаємозумовленість економічної культури і культури праці, які трансформуються і проявляються відповідно у економічному вихованні та трудовому вихованні.

В.Сухомлинський неодноразово підкреслював, що виховання особистості — це цілісний процес, у якому формування окремих якостей людини здійснюється під впливом усіх складових систем виховання і навчання. Звідси економічне виховання розглядається в діалектичному взаємозв'язку з трудовим. Економічне виховання, як складова загальної системи виховання, пов'язане, з одного боку, з формуванням ставлення людини до економічних явищ і процесів, а з іншого — з формуванням умінь і навичок включення людини в процес продуктивної суспільно корисної праці, почуттям відповідальності, раціонального

використання робочого часу тощо. Отже, трудова діяльність, трудове виховання є одночасно і засобом, і необхідною умовою економічного виховання та прояву економічної культури. Ця методологічна передумова дозволяє розглядати проблему економічного виховання в сім'ї, насамперед, в контексті вчення В.Сухомлинського про працю. Першу заповідь виховання вчений вбачав у тому, щоб людина вже в роки дитинства на власному досвіді збагнула істину: тільки праця творить честь, гідність особистості, в праці людина виражає себе в колективі, праця дає моральне право судити про інших людей.

Вчення В.Сухомлинського про працю — це розгорнута багатопланова система різноманітних видів людської діяльності, спрямованих на самоутвердження і всебічний розвиток особистості. Одночасно вчений підкреслює економічну мотивацію праці, стверджує, що працю слід розглядати "як справу, без якої нічого буде їсти, нічого буде одягнути і взути... людські взаємини розкриваються якнайяскравіше у праці" [1, 553, 555]. Завдання економічного виховання в сім'ї і полягає у формуванні економічної культури, яка, виступаючи синтезом матеріального і духовного, формує цілісність образу життя людини. Цей істотний аспект економічного виховання проходить у всій педагогічній спадщині В.Сухомлинського. Зокрема у статті "Розумова праця і зв'язок школи з життям" вчений пише: "Психологічна готовність до праці... є переконання людини у тому, що в майбутньому трудовому житті зусилля її рук будуть підкорені розуму, творчому задуму... Продуктивна праця, що створює матеріальні цінності, все більше включає в себе роботу думки, інтелектуальну творчість, винахідливість" [3, 54].

Сімейне економічне виховання повинне правильно зорієнтувати підростаюче покоління на необхідність вибору цивілізованих ціннісних перспектив, враховуючи сьогоденні потреби ринкової економіки. Тому найважливішим завданням економічного виховання в сім'ї є орієнтація дітей на правильний вибір професії з урахуванням як інтересів, здібностей дітей, так і потреб суспільства.

Економічна культура, культура праці не формуються у дітей спонтанно. Тільки з допомогою дорослих членів сім'ї діти починають розуміти сутність соціально–економічних процесів, що проходять в суспільстві. Адже ж дитина починає пізнавати світ з матері і батька [3, 417]. Однак спостереження показують, що в розв'язанні цього завдання виникає чимало складностей. У багатьох сім'ях батьки, при орієнтації дітей на вибір професії керуються старими стереотипами. Їх ілюзорні професійні проекти приводять до вибору застарілих та малоперспективних професій. Усе це результат недостатньої економічної грамотності самих батьків. Розбіжність поглядів батьків, які спираються на авторитарний стиль стосунків із дітьми, що не орієнтує на самостійність економічного мислення; розрив між психофізіологічною та соціальною зрілістю молодих людей, котрі досягають фізіологічного та інтелектуального повноліття значно раніше, ніж певного соціального статусу, нерідко стають причиною внутрісімейних конфліктів, а тому потребують уважного ставлення батьків до дитячих поглядів, зокрема з питань, пов'язаних з економічним життям. Тому не втрачає своєї актуальності розроблена В.Сухомлинським система пошуку та впровадження практичних форм і методів роботи з батьками, в якій, поруч із наданням батькам елементів знань з педагогіки, залученням батьків до безпосередньої участі в навчально–виховному процесі школи, проводиться для батьків відповідне економічне навчання.

Доцільно також скористатися досвідом деяких країн (США, Франції), де значного розвитку набув рух за організацію допомоги батькам щодо економічного виховання дітей. Для цього там створюються різноманітні асоціації, інститути консультантів, розробляються спеціальні програми для батьків тощо.

Дані психолого–педагогічних досліджень свідчать, що ефективність економічного виховання дітей в сім'ї перебуває у прямій залежності від таких основних факторів: рівня економічної культури дорослих членів сім'ї; матеріального становища сім'ї; характеру трудової діяльності членів сім'ї; ділових якостей та спрямованості інтересів батьків; спілкування з економічних питань із дітьми, рівня співробітництва сім'ї зі школою. Врешті–решт, результативність економічного виховання в сім'ї визначається внутрісімейною атмосферою. Атмосфера в сім'ї, її ціннісні орієнтації, її вимоги продовжують залишатися провідними і чинять вплив на такі важливі моменти економічної поведінки, як моральні переконання та навички, з якими піде у велике життя людина і громадянин. В.Сухомлинський підкреслював,

що сім'я стає могутньою виховною та облагороджуючою силою "тільки тоді, коли батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини" [3, 414]. Впевненою у собі людиною, яка поважає себе та інших, толерантною, ймовірно, стає та, котра мала у дитинстві турботливих батьків, мала можливість відверто розмовляти з ними на будь–які теми і до якої ставились у родині доброзичливо, з повагою, але вимогливо. І навпаки, шансів на позитивний розвиток значно менше в того, хто в дитинстві спостерігав конфлікти в сім'ї, взаємну неприязнь батьків, зазнав приниження, бо "немає нічого небезпечнішого для сім'ї, для школи, для моральної повноти життя суспільства, ніж дитина — страждення, нещасна — на руїнах віри" [3, 417]. Ефект впливу внутрішньосімейної атмосфери на дитину починається з перших її кроків, посилюється в міру розвитку дитини і переломлюється у структурі особистості. При цьому встановлено, що пік впливу батьків на формування особистості дитини припадає на перші роки її життя. У міру зростання дитини змінюється стиль її стосунків з батьками, а це потребує адекватних змін у формах і методах як загального, так і економічного виховання. За дослідженнями психологів, найкращі взаємини між дітьми й батьками виникають, коли останні дотримуються демократичного типу виховання. Такий тип сприяє вихованню найважливіших рис суб'єкта ринкової економіки — самостійності, активності, ініціативності та соціальної відповідальності.

Розглядаючи крізь призму сьогоднішніх реалій ідеї В.Сухомлинського про виховання різнобічно розвиненої особистості, визначимо основні змістовні напрями економічного виховання в сім'ї.

Перший — формування в дитини якостей економічно вихованої людини. Він реалізується через зв'язок сім'ї із економічною діяльністю і здійснюється за такими каналами: а) участь дорослих членів сім'ї у суспільному виробництві матеріальних благ та послуг; б) участь дітей у плануванні розподілу сімейних доходів; в) безпосередня участь дітей у різноманітних формах трудової діяльності.

Дуже важливо, щоб дитина з раннього віку мала певні обов'язки у веденні домашнього господарства. У західних країнах не тільки залучають дітей до праці в сімейних фермах і майстернях, але й заохочують також найману працю дітей у вільний від занять час. У малозабезпечених сім'ях заробіток дитини розглядається як додаткове джерело доходів сім'ї. Слід зазначити, що подібну практику застосовують і в заможних сім'ях, хоча для їх бюджету заробіток дітей не має суттєвого значення. Головне — привчити дітей заробляти та рахувати гроші, розвивати в них діловитість, формувати психологічну готовність прогодувати своєю працею себе і сім'ю.

Другий напрям — виховання розуміння мотивів трудової діяльності дорослих і джерел отримання матеріальних засобів, що забезпечують задоволення потреб усієї сім'ї. Для цього потрібна з боку дорослих відповідна інформація, яка містила б виховний аспект. Дитині необхідно повідомити не тільки розмір заробітної плати дорослих, але й пояснити, за який час та за який конкретний вид праці отримані гроші. Проведені дослідження показали, що в багатьох сім'ях дорослі не надають дітям інформації про характер своєї праці та розмір доходу. Із опитаних нами 283 працездатних батьків тільки 7 % вказали, що вони проводять бесіди з дітьми про залежність розміру доходу від результатів праці, розповідають, скільки часу потрібно затратити, щоб заробити суму грошей, потрібну для купівлі конкретного товару.

Названі напрями економічного виховання дітей в сім'ї дають загальне уявлення про зміст цієї ланки становлення і розвитку особистості. Економічне виховання дітей — складний та багатогранний процес. Він містить у собі виховання певних переконань, мотивів, ціннісних орієнтацій особистості. У цьому плані виховні можливості сім'ї не обмежені, бо зумовлюються самою специфікою сім'ї як мікроосередку суспільства, в якій проявляються усі соціально–економічні проблеми суспільства. Тому економічне виховання в сім'ї повинне бути спрямоване на формування розуміння сутності економічних явищ і процесів, стати невід'ємною частиною виховних заходів, спрямованих на гармонійний розвиток людини, формування свідомого громадянина, патріота Української держави — втілення в життя головної ідеї багатогранної наукової спадщини В.Сухомлинського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.2 — К.: Рад. школа, 1976. — 643 с.

2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.3 — К.: Рад. школа, 1976. — 669 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.5 — К.: Рад. школа, 1977. — 639 с.
4. Туган–Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. — К.: Наукова думка, 1994. — 264 с.

Оксана ХРОМОВА

В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ ВАЖКИХ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

У педагогіці є особистості, чий творчий доробок визначає процес виховання багатьох поколінь. Йдеться про Василя Олександровича Сухомлинського, одного з найвидатніших творців світової педагогічної думки другої половини XX ст., чия наукова спадщина є наріжним каменем вітчизняної теорії виховання.

У його працях розглянуто широкий спектр проблем, пов'язаних з вихованням підростаючого покоління, серед яких і проблема родинного виховання дітей та підлітків, оскільки "сім'я... — це первинний осередок багатогранних, людських відносин — господарських, моральних, духовно–психологічних, естетичних. І, звичайно, виховних. Однак могутньою виховною та облагороджуючою силою для дітей вона стає тільки тоді, коли батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини" [2:5, 414].

На жаль, реформи українського суспільства кінця XX ст. призвели до глибоких, не завжди позитивних змін у життєдіяльності родини. Мова йде, насамперед, про її соціально–педагогічні та демографічні основи: багато сімей, позбавлених належної державної підтримки не зуміли адаптуватися до нових реалій. Спостерігається різка диференціація прибутків сімей, масове зубожіння, злидні та безробіття серед дорослих. Поглиблюється дезорганізація родинного життя, зростає нестабільність шлюбу, руйнуються усталені морально–етичні норми, традиції. Посилюються конфліктність взаємин між подружжям, батьками і дітьми, їх депресивний стан як наслідок економічної, правової, моральної незахищеності. Знижуються народжуваність, роль сім'ї у соціалізації дітей. Невпинно зростають сирітство, безпритульність, педагогічна занедбаність, криміналізація, алкоголізм і наркоманія серед дітей та підлітків.

Деформація української сім'ї особливо позначилась на її виховній функції: родина багато втратила зі своєї педагогічної системи виховання підростаючих поколінь, катастрофічно збільшується кількість так званих проблемних сімей, де один чи обидва з батьків зловживають алкоголем, вживають наркотики, схильні до кримінальних дій, характеризуються асоціальною, аморальною поведінкою, жорстокістю, педагогічним невіглаством. Саме з проблемних сімей виходять у світ десятки тисяч важких дітей та підлітків, які незабаром можуть скласти серйозну загрозу для всього суспільства. Це діти, підлітки, у яких відсутнє або втрачене почуття батьківської домівки, психологічної захищеності в родині, бажання поділитися з рідними своїми радощами або переживаннями, втрачена надія бути зрозумілими, пробаченими і підтриманими у важку хвилину.

Саме на цьому наголошував В.Сухомлинський, коли стверджував, що "у хорошій сім'ї, де батько і мати живуть у злагоді, де панують тонкі відносини чутливості до слова, до думки і почуття, до погляду і найменшого відтінку настрою, у відносинах добра, злагоди, взаємної допомоги й підтримки, духовної єдності й щирості, довір'я і взаємної поваги батьків — перед дитиною якраз і розкривається все те, на чому утверджуються її віра в людську красу, її душевний спокій, рівновага... Якщо ця віра зруйнована, — в дитячу душу вриваються трагедія, горе. Немає нічого небезпечнішого для сім'ї, для школи, ...суспільства, ніж дитина — стражденна, нещасна — на руїнах своєї віри" [2:5, 417].

Видатний педагог особливо акцентував, що порушення психологічного контакту з дорослими, з найближчими, найдорожчими людьми найбільш гостро переживаються підлітками, які починають усвідомлювати протиріччя життя дорослих: "... підлітковий вік — це надзвичайно важливий період становлення громадянина, період, коли світ турбот, тривог, хвилювань, трудів і сподівань Батьківщини входить у людське серце особливо бурхливо і

яскраво. І від того, що саме увійде в серце наших дітей у цей період, залежить, якими людьми стануть вони..." [1, 29].

Педагогічна наука має віднайти сучасні підходи для збереження кращого з педагогіки традиційної української родини, надати дієву допомогу проблемним сім'ям, підтримати і зберегти психолого–педагогічно вразливих і незахищених дітей та підлітків, оскільки "у деяких сім'ях батькам зовсім байдуже, що роблять, чим займаються діти, ким вони стануть у майбутньому. Моральні вади, що панують в цих сім'ях, завдають глибокої травми дітям. Їх треба відгородити від потворного впливу середовища, оточити атмосферою чесності, правдивості, людяності" [1, 64].

Ключі для розв'язання багатьох вищезначених проблем знаходимо у педагогічній спадщині В.Сухомлинського, чиї погляди на сімейне виховання за життя зазнали певної еволюції, вони постійно збагачувались, поглиблювались і сьогодні, в нових умовах незалежної держави, не втрачають своєї значущості й актуальності.

"Батьки і діти... Це вічний світ, у якому завжди було і буде багато важкого і непізнаного" [1, 25].

Гіркі, болючі питання ставив перед собою і читачами видатний педагог: "...чому в нашому суспільстві є маленькі негідники? Чому ми не помічаємо, що людина стає негідником уже в дитинстві? Що треба зробити, щоб не було дітей–негідників — тільки за цієї умови не буде негідників–дорослих" [1, 27].

Відповіді знаходимо в численних працях ("Трудные судьбы", "Семья нестибаемых", "Верьте в человека", "Розмова з молодим директором школи", "Мудра влада колективу", "Народження громадянина", "Серце віддаю дітям", "Батьківська педагогіка" та ін.), в яких він глибоко і всебічно розкрив причини появи важких дітей і підлітків, одна з яких (найголовніша) — в самих батьках, їх поведінці: "Батько залишив сім'ю, хлопчик став мовчазним, задумливим. Утікає з дому, двічі побував у міліції. Батьки–п'яниці. Діти перестають вірити в добро і людяність, робляться грубими й жорстокими. Батьки, які б'ють дітей за шкільні оцінки..." [1, 21]; обгрунтував педагогічні умови, за яких тільки і можливе досягнення виховної мети:

"Найголовніше, що треба утвердити в душі дитини, яка бачить у сім'ї неправду, брехню, лицемірство — це віру в людську красу, торжество добра, справедливості. Дитина, серце якої доторкнулося до темних сторін життя і затремтіло в розгубленості, повинна переконатися, що світлого, красивого, правдивого, життєрадісного в житті незрівнянно більше, ніж темного й потворного, і що боротьба за людську красу дає величезне щастя... Я глибоко переконаний, наскільки важлива для важких дітей проста людська бесіда, в якій би дитина відчула, що вихователь ставиться до неї, як до рівної людини, ділиться своїми думками і почуттями" [1, 65].

В.Сухомлинський незаперечно довів, що дитина не народжується важкою, такою вона стає під тиском різного роду впливів: неправильного виховання, психолого–педагогічної нестійкості сім'ї, які в більшості випадків криються в умовах, що оточують дитину в ранньому дитинстві — від одного до семи–восьми років. Саме в цей період починається деформація особистості і саме на цій стадії під тиском несприятливих, іноді випадкових, таких, що видаються малозначущими, факторів виникають шкідливі для подальшого розвитку особистості ціннісні установки.

Педагог–гуманіст переконував, що важка дитина — це маленька людина, в якої в силу різноманітних причин виникають відхилення в моральному і розумовому розвитку, головною причиною яких є відсутність по–справжньому людського оточення.

"Найголовніше, чого не вистачає важким дітям у сім'ї, — це людської турботи, ласки, доброти. Байдужість і егоїзм батьків робить їх жорстокими, калічать дитячу душу" [1, 64].

Важка дитина, був упевнений В.Сухомлинський, це дитя пороків батьків, зла сімейного життя; це квітка, яка квітує в атмосфері безсердечності, неправди, обману, презирства до людей. Всі без винятку важкі діти — це діти, "які в рідній сім'ї відчувають, що вони нікому не потрібні — ні матері, ні батькові. Або ж відчувають, що батько завдає матері великого горя, і мама каже: нема в світі правди, нема нічого святого. Вони, ці діти, не знають людських радощів, і в цьому їх трагедія, моральне нещастя. Вони не знають ласкавих обіймів, засинають вони з тривожною дитячою думкою про свої образи й біль та здригаються уві сні" [1, 67].

Кінець кінцем аморальна поведінка дорослих, потворний сімейний побут і негативні внутрішньосімейні взаємини роблять дітей важкими. Діє комплекс причин, дитина випадає зі сфери виховання одразу в багатьох ланках і потрапляє до зони активних негативних впливів.

Що ж робити, як допомогти дитині, підлітку з проблемної сім'ї, який вже є важким? На думку видатного педагога, це уважне, доброзичливе ставлення вихователів, учителів до вихованця, вишукування того позитиву, який, безумовно, є в кожній людині. В.Сухомлинський радив вдумливо, уважно, терпляче досліджувати, вивчати розумовий, емоційний, моральний розвиток підлітка, шукати і знаходити причини, за яких дитина стала важкою; застосовувати такі виховні впливи, які б враховували складність і особливість індивідуального світу людини, всіляко унеможливлювати грубощі, приниження, покарання, оскільки, "якщо дитина зазнала потрясіння, пов'язаного з покаранням, в її душі послаблюються внутрішні сили, які самою людською природою призначені для самовиховання. Чим більше покарань і чим вони жорстокіші, тим менше самовиховання.

Покарання, тим більше, якщо справедливість його сумнівна (саме так буває у переважній більшості сімейних конфліктів), огрублює людську душу, озлоблює її. Людина, яка зазнала покарань в дитинстві, в підліткові роки, не боїться ні дитячої кімнати міліції, ні суду, ні виправно–виховної колонії" [1, 238]. Він дійшов висновку, що нема такого становища, яке можна було б вважати безнадійним, нема дитини, яка б не піддавалася педагогічному впливу. Яким би педагогічно занедбаним не був підліток, він не безнадійний, він вимагає лише особливого підходу, уваги, терплячості, душевної теплоти.

Оскільки поява важких дітей і підлітків є наслідком цілого комплексу причин, то загальна стратегія виховного впливу повинна поширюватися на всі його суб'єкти: сім'ю, навчальний заклад, найближче оточення. Однак, в сучасних умовах лише навчальний заклад здатний компенсувати недоліки сімейного виховання: "Звичайно ж, є важкі, дуже важкі сім'ї. Але я працював у школі не один десяток років, не зустрічав батьків невиправних, не зустрічав людей, у душі яких не залишилося б доброї іскри. Перетворити цю іскру в яскравий смолоскип — ось у чому болісно важке, але благородне завдання педагогів" [1, 238].

Аналіз праць В.Сухомлинського, присвячених висвітленню поглядів на проблему виховання важких дітей та підлітків, дає можливість сформулювати головні настанови для роботи з ними:

- створення для важких дітей та підлітків атмосфери доброзичливості, любові, розуміння, співчуття;
- сприйняття особистості важкого підлітка таким, який він є, сприяння розвитку в нього всього найкращого;
- побудова стосунків з важкими дітьми та підлітками на основі глибокої поваги і високої вимогливості до них;
- переконання батьків важких дітей та підлітків у необхідності корекції та зміни власної поведінки, власного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т. 5. — Статті. — К.: Рад. школа, 1977. — 639с.

Вікторія ВИНОГРАДОВА–БОНДАРЕНКО

ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО В РОБОТІ З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ДІТЬМИ

Виховання не може бути ізольованим від історичного життя народу. Тільки в постійному спілкуванні з духовною спадщиною народу формується глибоке осмислення зв'язку історії з сьогоденням. У сучасній системі виховання потрібно приділяти значне місце проблемам профілактики бездоглядності, наркоманії, ранньої сексуальності.

Особливу увагу треба приділяти роботі з "важкими" дітьми, які є в кожній школі. Однією з головних причин появи важковиховуваних — це відсутність наступності і злагодженої дії у виховному процесі дитячого садка, школи і батьків. Часто — це діти, які страждають від

наслідків хвороби і потребують лише лікування та уваги батьків й учителів. Потрібна психолого–педагогічна діагностика відхилень у поведінці, своєчасне виявлення у дитини позитивних і негативних якостей, а також здібностей.

Важковиховуваність у широкому розумінні — поняття, що пояснює випадки труднощів, з якими стикається педагог під час організації і здійснення виховного процесу. У вузькому розумінні термін "важковиховуваність" використовується для позначення максимально наближеного до норми рівня відхилень у поведінці дитини, яка потребує відповідної уваги й зусиль вихователя для його подолання. Важковиховуваність зумовлюють певні психофізичні особливості дитини, недостатня вікова розвиненість її мотиваційно–вольової сфери, психічних процесів; соціально–психологічні вади розвитку її особистості.

Динаміка розвитку відхилень у поведінці, за В.Оржеховською, така: педагогічно і соціально занедбані підлітки; важковиховувані; підлітки–правопорушники, неповнолітні злочинці.

Педагогічно занедбані — це майже здорові діти (фізично та психічно), які стали важкими через відсутність або неправильне виховання. Ці діти задовольняють свої бажання, не враховуючи вимог дорослих, які знаходяться поруч. Тобто відхилення від норм поведінки набувають у них стійкості.

Підлітки–правопорушники — це важковиховувані діти, які скоюють дрібні правопорушення, хуліганять, крадуть.

Неповнолітні злочинці — це важковиховувані підлітки, які скоїли кримінальні злочини. Отже, важковиховуваність завжди виступає як фактор ризику.

Під важковиховуваними дітьми варто розуміти ті категорії дітей, у яких при довготривалому впливі несприятливої для їхнього психофізичного та соціального росту середовища розвиваються якісні зміни у поведінці.

Ці зміни поведінки мають у своїй основі реакцію дитини на ненормальні умови її виховання і розвитку. У ряді випадків важкого дитинства біологічна обтяженість сама по собі, будучи соціально зумовленою, може відігравати певне значення.

Несприятливі умови розвитку не дають важковиховуваним дітям можливості використовувати в достатній мірі часто властиву їм багату емоційність і змушують їх неправильно витрачати свій емоційний фон важко помітити. Є важкі діти в моральному вихованні. Причиною цього перш за все є сім'я, помилки та низька педагогічна культура батьків. Важка дитина — це дитина пороків батьків, зла сімейного життя, це квітка, які розквітає в атмосфері безсердечності, неправди, обману, ледарства, презирства до людей, зневаги до свого обов'язку. Одна із складностей виховання важких дітей у тому і полягає, що бачиш джерело душевного надламу дитини в сімейному житті, але часто не маєш можливості підступитися до цього джерела. Важкі діти потребують особливої уваги та підходу. Перш за все потрібно знати джерело труднощів виховання. Потрібно добиватися єдності, гармонічних педагогічних впливів на дитину. Виховують дитину: сім'я, в ній найголовніший вихователь — мати, особистість вчителя; особистість вихованця (самовиховання); класний колектив; люди, які випадково зустрічаються на життєвому шляху дитини та впливають на її духовне життя. Чим менше гармонічного впливу на вихованця, тим більше важких дітей.

Велике значення у вихованні дітей має дошкільний період. Потрібно, щоб у віці від 5 до 7 років були вивчені особливості мислення, прагнення дітей.

Для дітей, які мають певні вади в розумовому розвитку, особливе значення має розумове виховання у процесі оволодіння знаннями. Необхідно розвивати мислення, пам'ять, вчити думати. Ці діти повинні багато читати науково–популярної літератури.

З особливою увагою потрібно підходити до єдності виховання та самовиховання. Серед важких дітей дуже небезпечна категорія розбещених повною стихійністю: дитина не вміє стримувати свої бажання, підкорювати їх інтересам інших людей.

В.Сухомлинський зазначав, що потрібно відмовитися від того, щоб у дитинстві застосовувати "сильно діючі" засоби — покарання. Покарання виховує моральну товстошкірість. Засоби виховного впливу повинні бути тонкими, точними, які не руйнують нервову систему дитини, виховують шляхетні почуття.

У своїй роботі видатний педагог намагався показати вчителям, що кожна дитина володіє величезним нерозкритим потенціалом творчих можливостей. Одне з важливих завдань вчителя не дати цим дітям згаснути, переконати їх у наявності здібностей. За спостереженнями В.Сухомлинського, учень іноді втрачає віру в себе тільки тому, що так думає про нього вчитель.

Виховання дітей, яких ми називаємо важкими, — це одне з головних завдань. З цими дітьми ми маємо справу кожного дня. Труднощі, які виникають з класом, майже завжди зумовлюються такими дітьми.

Василь Олександрович зазначав, що джерелом виховання є віра в кожну дитину, яка за своєю природою не може бути "важкою", поганою. Діти стають такими лише через помилки у вихованні та умови, в яких вони перебувають: "Найпотворніше, найгрішніше в нашій педагогічній справі — не вірити в людину. Там, де немає віри в людину, в добре начало в ній, будь–яка педагогічна система розсипається на порох" [3, Т.5, 335–336]. Якщо вихователь вірить у сили і можливості школяра, і довіряє йому, учень намагається виправдати цю довіру і працює краще. Недовіра і упередженість в оцінці школяра віддаляють його від вихователя.

У своїх працях В.Сухомлинський зазначав, що необхідно, щоб навіть найменші успіхи учнів, їх зусилля і прагнення вчитись краще, були помічені і підтримані вчителем. Особливо це важливо для дітей, що не користуються авторитетом серед товаришів. Обстановка доброзичливості, вміння бачити краще у кожному, цінити й поважати кожного учня як особистість допомагає навіть слабшим повірити у себе.

В.Сухомлинський категорично заперечував такий шлях виправлення, як виставляння назовні недоліків у надії, що дитина зможе критично оцінити свою поведінку та змінити її. Цей шлях уражає самолюбство, почуття власної гідності, гордість. З першого дня перебування у школі потрібно вміти роздивитися в дитині все краще, неустанно зміцнювати це краще та розвивати.

Спілкування з важковиховуваними учнями, на думку видатного педагога повинно будуватися на основі доброзичливості, чуйності, щирості, об'єктивності, поваги. "Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою лихом, відбуваються від невміння вчителя говорити з учнями".

Важковиховувані учні дуже чутливо сприймають лагідне слово, уважне ставлення до них, чутливі до несправедливості. Тому важливо в роботі з ними в будь–яких випадках порушення дисципліни вміти їх спокійно та доброзичливо вислухати, розібратися, у чому вони праві, а у чому винні, зрозуміти мотиви вчинку, ретельно роз'яснити помилки. "Нам, педагогам, приходиться часто виражати несхвалення, осуд в десятках, сотнях найрізноманітніших відтінках, і робити це потрібно так, щоб людина з'являлася перед нами з відкритим серцем, не замикалася, не бачила у наших гірких словах упередження".

На практиці часто важку дитину обвинувачують у незроблених нею вчинках, конфліктних ситуаціях, її також вважають винуватцем бійок, сварок, зривів дисципліни, хоча вона не завжди винна в цьому. Справедливість педагога в таких випадках — найважливіший виховний засіб.

В.Сухомлинський склав для дітей "азбуку моралі", в якій він давав корисні поради, моральні заборони — "десять не можна". Це формувало у дітей загальнолюдські норми життєдіяльності такі, як: гуманне ставлення до людини, усвідомлення обов'язку і відповідальності перед собою, колективом, непримиримість до несправедливості, прагнення збільшити свій життєвий потенціал, бережливе ставлення до природи рідного краю, позитивне ставлення до родини, матері, літніх людей, активне засвоєння цінностей культури тощо.

Моральні сили для подолання своїх недоліків дитина черпає в своїх успіхах, і саме в тій діяльності, в якій вона може найкраще себе виявити, розкрити всі свої духовні сили. Завдання вихователя полягає в тому, щоб помітити в кожного вихованця все найкраще, розвивати його, не обмежуючи це найкраще рамками шкільної програми, заохочувати самостійну роботу, творчість.

Опора на позитивне — основа роботи з перевиховання. У педагогічній практиці існує безліч прикладів, коли педагоги, зумівши розглянути у підлітка любов до природи, музики, спорту, праці використовували, розвивали це позитивне і на цьому будували весь процес

перевиховання, поступово змінюючи ставлення до інших предметів і явищ, до вчителів, батьків, до навчання, праці тощо.

Важкий у поведінці учень майже завжди і відстаючий у навчанні, як правило з втраченою вірою у те, що вирветься з рядів невстигаючих. "Жодним словом, жодним жестом не можна дати відчути цій дитині, що вчитель перестав вірити в її майбутнє. На кожному уроці важка дитина повинна робити якийсь, нехай дуже незначний, крок на шляху пізнання, досягати якогось успіху" [3:4, 524–525].

В.Сухомлинський підкреслював, що потрібно виявляти особливе терпіння до відстаючого учня. "Від успіху — до успіху — в цьому й полягає розумове виховання важкої дитини. Якщо їй щось не вдалося сьогодні, — не оглушуйте її "двійкою". Не поспішайте застосовувати до неї інструкцію про оцінку успішності з усією суворістю. Слабка, кволa рослина потребує спеціального догляду" [3:4, 512].

На думку видатного педагога, основний шлях до досягнення успіху всіма вихованцями, а особливо невстигаючими, це проведення невтомної роботи по випереджуючому розумовому розвитку учнів. Перший успіх може прийти до невстигаючого учня іноді після декількох місяців напруженої праці.

Труднощі навчання, невдачі учень повинен долати самостійно. Кожен школяр повинен усвідомити, що навчання — це перш за все напруження його власних зусиль. Допомога вчителя має бути прихованою, ненав'язливою, з тим, щоб дитина була упевнена у тому, що успіху вона досягла лише завдяки власним зусиллям, наполегливості.

Таким чином, використовуючи спадщину В.Сухомлинського, вчитель може збагатити свій арсенал засобів педагогічного впливу на важковиховуваних дітей, підвищити ефективність роботи з ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 374 с.
2. Нагаизон Э.Ш. Трудный школьник и педагогический коллектив. — М., 1984. — 96 с.
3. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. — К., 1996. — 352 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. — К., 1977.
5. Сухомлинский В.А. О воспитании. — М., 1982. — 270 с.
6. Сухомлинский В.А. Трудные судьбы. — М., 1967. — 78 с.

Інна ШИШОВА

ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ПІД ЧАС АНТИНАРКОТИЧНОЇ РОБОТИ З БАТЬКАМИ УЧНІВ

Видатний педагог Василь Олександрович Сухомлинський творчість та досвід якого визнані вже декількома поколіннями людей в усьому світі, значну частину своєї уваги приділяв спілкуванню з батьками учнів, аналізу особливостей різних типів виховання в сім'ях, ставленню дорослих до формування найкращих людських якостей підростаючого покоління.

В своїх працях В.Сухомлинський дуже серйозно ставився до проблем родинного виховання, осмислюючи необхідність дотримання норм та правил української народної педагогіки, вивчаючи можливість творчої співпраці педагогів і батьків як у суто виховному, так і в превентивному напрямі, тобто попередженні шкідливих звичок, антигромадської поведінки, порушенні внутрішньосімейних норм і правил.

Вивчення праць В.Сухомлинського, інших досліджень, особистий досвід дозволяють говорити про величезну роль сім'ї в житті кожної людини. Сім'я, в якій панує любов, вже сама по собі є міцним підґрунтям для виховання дитини. Якщо між членами сім'ї існують теплі та міцні почуття, які поєднуються з щирістю, відкритістю, розумною вимогливістю, дитина обов'язково відчує це, прагнутиме наслідувати, відповість взаємністю, намагатиметься підтримати атмосферу добра, не скривдить батьків. Особливо у складному підлітковому віці, під час якого відбуваються досить сильні зміни у характері, темпераменті, поведінці, емоційному стані, зовнішності, а почуття розвиваються бурхливо і нерівномірно, підліток потребує підтримки та захисту з боку сім'ї, але не завжди показує це, справою родини має бути

створення та поглиблення дружніх стосунків, спілкування. Навіть в умовах непростої соціальної ситуації в суспільстві, за наявності багатьох негативних явищ серед молоді, одним з засобів підвищення опірності даним факторам може стати сформованість таких особистісних якостей як милосердя, симпатія, повага та культ батьків у сім'ї, розвиток духовності.

Сьогодні, на жаль, ми не можемо говорити про розквіт сучасної української сім'ї. Криза в суспільстві, яка відбувалась протягом ряду років, наклала свій негативний відбиток і на родинні стосунки. Внаслідок цього відбулося зниження цінності сім'ї, девальвація значимості родинних відносин. Збільшення кількості розлучень, рання смертність серед чоловічого населення України, сприяли збільшенню кількості неповних сімей, неспроможність великої кількості чоловіків повноцінно забезпечувати свої родини привела до того, що матері, окрім побутових проблем, несуть на собі тягар матеріальних, що негативно позначається на духовній атмосфері. До того ж держава перестала гідно цінувати та поважати сім'ю як одну з найважливіших своїх складових. Незадовільне забезпечення житлом, неможливість вирішення проблем повноцінного харчування та відпочинку, складні матеріально–побутові умови життя погіршують психологічний клімат в багатьох сім'ях, провокують встановлення конфліктних відносин, що веде до довготривалої психотравмуючої ситуації та стресу, створює атмосферу постійної напруги.

Благополучна на перший погляд сім'я, за нашими спостереженнями, також не завжди стає гарантом того, що діти не вживатимуть наркотичні речовини. В деяких з таких сімей батьки і хотіли б допомогти своїй дитині вирости здоровою та адаптованою до майбутнього життя, але відсутність освіти, зайнятість на роботі, нерозуміння складності ситуації, безтурботність, або інші причини не дають їм цього зробити. Підлітки тут дуже часто не мають в особі батьків друзів та порадників, їм гарно знайоме почуття самотності та безпорадності. Тому відраду такі учні знаходять серед "вуличних" друзів та розповсюджувачів наркотичних речовин, в такому середовищі, яке начебто сприймає їх з усіма недоліками, дає можливість адаптуватись та зайняти місце відповідно ієрархії.

Відсутність уваги та емоційна відчуженість в сім'ї, таким чином, сприяють пошуку психологічного спокійного середовища, і підліток, в якого ще не були сформовані стійкі ціннісні орієнтири, починає насолоджуватись атмосферою сурогатного, підробного, фальшивого, але все ж таки комфорту, не задумуючись при цьому про завтрашній день, про своє здоров'я та долю близьких, а живучи тільки насолодою, яку дає вживання наркотиків.

Поширення серед учнів шкіл таких захворювань, як алкоголізм, токсикоманія, наркоманія свідчить про те, що розповсюджувачі шкідливих речовин в деяких випадках виграють у батьків та педагогів боротьбу за здоров'я, душу та розум дитини. На цьому ґрунті виникає запитання, які ще методи та прийоми виховання і співробітництва повинні використати дорослі, щоб застерегти підлітка від пагубних звичок, спрямувати його сили, розум та енергію в позитивному напрямку, переконати в перевазі нормального життя.

Тому важливою складовою антинаркотичної діяльності педагогів є робота з батьками, діагностика та вивчення рівня сформованості адекватних сімейних відносин, активізація всього творчого батьківського потенціалу для створення умов, які сприятимуть гармонійному розвитку дітей, розвиватимуть опірність життєвим негараздам.

Проблеми вживання учнями наркотичних речовин можна назвати відносно новими для нашої країни, їх ще, скоріше за все, не існувало за часів життя видатного педагога, але, як відомо, він здійснював гідну роботу з профілактики інших шкідливих звичок, отримуючи натхнення з різних джерел, у тому числі й народної педагогіки, виховуючи дітей у дусі традицій народного родинного виховання, впливаючи, різним чином, і на їх батьків.

Прагнучи виховати духовно та фізично здорових людей, розумних, міцних, працьовитих, талановитих, мудрих, патріотів своєї Батьківщини, Василь Олександрович неодноразово звертався до традицій народної педагогіки, пов'язаних як з вихованням та залученням до здорового способу життя дітей, так і з підвищенням різнобічної освіти батьків та інших членів сімей. Його досвід та багаторічні спостереження за учнями та сім'ями, в яких вони виховуються, свідчили про недостатню сформованість в багатьох випадках громадської готовності батьків до виховання, відсутності розуміння реальних потреб дітей та необхідності привчання до регулярних занять фізкультурою та спортом, дотримання певних гігієнічних

вимог та здорового харчування. Так і сьогодні, дбаючи тільки про виживання, матеріальні блага, не всі батьки турбуються про формування та розвиток загальнолюдських духовних якостей, любові до людей, природи, праці. Прогноз на майбутнє для таких дітей може бути сумним як для них самих, так і для їхніх батьків, які вчасно не подбали про те, щоб їхня дитина розвивалася різнобічно, була людяною, гуманною, доброю, працьовитою. Побачивши, як в ранньому дитинстві хлопчик чи дівчинка кривдять птаха чи тварину, руйнують гніздо або мурашник, і не зупинивши її, такі батьки провокують для дитини непросте життя, а для себе — сумну старість. В.Сухомлинський часто помічав та прогнозував такі ситуації, прагнувши попередити негативні наслідки, просвітити батьків та учнів щодо необхідності поєднання в сім'ях щирих почуттів, турботливості, чесності, небайдужості з працьовитістю, чистоти помислів з охайністю та естетикою побуту, інтелектуального розвитку з раціональним харчуванням.

Підґрунтям для такого виховання завжди була українська народна педагогіка до традицій якої неодноразово звертався видатний педагог, використовуючи як її методологію та загальні принципи, системний підхід, зв'язок з природою, наочність, так і багатовікові надбання фольклору, обряди, традиції виховання в родині, серед яких велику роль відігравали особистий приклад батьків, роз'яснення, навіювання, добрий гумор.

Протягом багатьох століть українським народом створювались традиції виховання фізично здорової людини, високо духовної і естетично розвиненої. Формування цих якостей було історично та соціально обумовленим, адже вижити в суспільстві минулих часів могла тільки людина міцна душею та тілом, працелюбна, мужня, товариська. Головним осередком виховання була сім'я: батьки, дідусі та бабусі, брати, сестри. Ідеальною вважали українці повну сім'ю, справжній осередок краси, сили, могутності роду.

В народній педагогіці існували ідеали чоловіка, жінки, родини, яких люди намагались досягти, виховуючи дитину. Крім високих моральних якостей, таких як доброта, милосердя, любов до ближнього, працелюбність, патріотизм, дітям змалечку надавали такі знання, які допомагали не хворіти, вчили, як вилікуватися за допомогою лікарських трав, загартовували.

Здоровому вихованню сприяло раннє залучення дітей до праці. Спочатку вони імітували дії дорослих, а пізніше ставали їхніми помічниками. Широко відоме і нашим сучасникам розмаїття видів праці, що використовували з метою виховання дітей. Серед них ті, які дитина виконувала вже з досить раннього віку. Це догляд за свійськими тваринами та птахами, прибирання в хаті та на подвір'ї. Дівчатка під керівництвом мами або бабусі шили, вишивали, пекли, пряли, допомагали в приготуванні їжі, доглядали молодших братиків та сестричок. Серйозне ставлення до праці, необхідність виконувати роботу акуратно, ефективно, красиво формувались під час навчання ремесел.

Пропорційному розвитку всіх систем дитячої життєдіяльності сприяли рухливі ігри та забави, перебування на свіжому повітрі. Як приклад для виховання здоров'я, мужності, фізичної досконалості народна мудрість використовувала не тільки образи героїв українських казок, але й справжніх героїв–козаків, народних заступників. Фізичний розвиток, притаманний цим вигаданим та реальним персонажам, супроводжувався гострим розумом, сильною волі, готовністю прийти на допомогу.

Всі разом старші члени родини готували дитину до дорослого життя, застерігали від шкідливих звичок, таких, як надмірне вживання алкоголю та тютюну, сквернослів'я, ледарювання. Народ створив багато коротких, але влучних прислів'їв та приказок про п'яниць та курців, ледарів. Турбота про здоров'я проявлялась і в візерунках на вишиванках, писанках, рушниках, інших витворах народного мистецтва, які передавались від покоління до покоління і символізували сили природи, що оберігають людину від хвороб та лиха. Зашифровані зображення лікарських трав, дерев, сонця, бджоли, калини начебто підказують, що саме допоможе людині зберегти здоров'я.

Характерною рисою народної педагогіки є її тісний зв'язок з обрядовістю — календарною, обрядовою, родинною. Виважене протягом століть доцільне поєднання роботи з театральним дійством складалось в квінтесенцію, обряд, метою якого було полегшити негативну дію важкої, найчастіше за все, хліборобської праці, на людину, її організм в цілому і психіку зокрема. Участь в обряді осіб різного віку та стосунків, родичів, сусідів, батьків та дітей, сприяла утворенню та

поглибленню взаємовідносин, моделювала соціальні ситуації, сприяла задоволенню однієї з основних потреб людини — спілкуванню. Обрядові дії спонукали як до вербального, так і до невербального спілкування, комунікації, адже під час хороводів, ігрових дій відбувалися і візуальний, і тактильний контакт, що сприяли більш тісному зв'язку, створенню дружньої атмосфери, єднанню на підсвідомому рівні, створювали непомітні, але відчутні зв'язки. Дитина, яка працювала та святкувала разом з дорослими, відчувала себе більш комфортно, захищено, прагнула наслідувати трудові та естетичні надбання, тренувала та загартовувала свій організм, беручи участь у фізичних вправах та спортивних змаганнях, під час праці та відпочинку. Формування особистості здійснювалось також під впливом позитивних прикладів участі безпосередньо батьків у обрядових діях календарно–трудового циклу.

Великим є обсяг фольклорних творів, зміст та сюжети яких висміювали та осуджували ледарів, п'яниць, курців і звеличували працьовитих людей, добропорядні, дружні та багаточисельні сім'ї, де й діти виростали скромними, дбайливими, трудолюбивими. Сім'я в народних казках, піснях та прислів'ях оспівується як позитивне середовище, де дитина відчуває себе найкраще в світі, в умовах якої гарно і працювати, і відпочивати, де підтримають у важку хвилину і порадіють успіхам.

Поклавши в основу своєї творчості традиції народного родинного виховання, В.Сухомлинський плідно впроваджував в діяльності школи та родин учнів гуманістичні принципи як демократичного впливу на особистість так і попередження шкідливих звичок, помічаючи неперервний зв'язок між школою та сім'ями, розуміючи, що однобічні позитивні дії з боку педагогів школи не є досконалими, в цих двох ланках системи необхідна постійна творча співпраця.

Отже, наголошуючи на обов'язковому тісному поєднанні роботи педагога з батьківським колективом під час профілактики схильності учнів до наркотичних речовин, цілком необхідним вважаємо творче використання основних підходів В.Сухомлинського, пов'язаних з даними питаннями:

1. Діагностування типу внутрішньосімейних стосунків та типу виховання в сім'ї.
2. Підвищення рівня батьківської освіти щодо антинаркотичного виховання.
3. Залучення батьків до активної взаємодії з працівниками школи.
4. Розширення кола заходів різного спрямування (трудового, військово–патріотичного, естетичного, екологічного) за участю всіх членів шкільного колективу та батьків.
5. Формування національної самосвідомості учнів шляхом відродження народних традицій, обрядів, свят, створення або відродження дії шкільних музеїв, музеїв–кімнат.
6. Залучення широкого кола громадськості до співпраці з школою.
7. Створення моделі школи–родини превентивного спрямування.

Зразком для створення в сім'ї та школі атмосфери здорового способу життя, духовності, доброти, поваги до всіх і кожного, є моделі школи оптимізму та любові, створені В.Сухомлинським, наповнені турботою про майбутнє країни.

Ігор ШЕРЕМЕТ

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО В АНТИАЛКОГОЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ШКОЛЯРІВ

Як свідчить аналіз структури та динаміки вживання неповнолітніми алкоголю, стан справ з профілактикою цього негативного явища не поліпшується, а подекуди навіть значно погіршується.

Зловживання неповнолітніми алкоголем значно впливає на зростання підліткової злочинності. Питома вага всіх неповнолітніх, які скоїли злочини в стані сп'яніння, складає біля п'ятнадцяти відсотків.

Серед основних причин поширення вживання алкоголю у молодіжному середовищі слід виділити недоліки в навчально–виховному процесі закладів освіти, слабке володіння педагогами методикою профілактики і подолання цього соціального зла.

У підвищенні педагогічної майстерності вчителя сучасної школи в цьому плані можуть слугувати розроблені видатним українським педагогом В.Сухомлинським теоретичні положення і його практичний досвід стосовно боротьби із злом, аморальністю та іншими негативними явищами в шкільному дитячому колективі.

На думку В.Сухомлинського, зло починається "з елементарного невігластва, з етичної неграмотності, з того, що людина на певному етапі свого розвитку опускається в болото дрімучого морального невігластва" [1, 231]. Справді, низький рівень поінформованості учнів про шкідливість алкоголю на здоров'я і діяльність людини не може сприяти формуванню в них негативного ставлення до пияцтва.

У попередженні формування негативних моральних якостей в учнів, у тому числі і потягу до спиртного, необхідні спеціальні повчання для дітей, підлітків і юнацтва, але "повчання будуть абсолютно марними, якщо в школі не пануватиме атмосфера нетерпимості, непримиренності до зла, байдужості, базікання" [2, 119].

В антиалкогольній виховній роботі важливо враховувати вплив на школяра того середовища, яке його оточує, попереджувати і усувати його негативні впливи на дитину. "По шляху з дому до школи і з школи додому дитина може зазнавати ідейного впливу, — пише В.Сухомлинський, — незрівнянно сильнішого і яскравішого, ніж за кілька годин перебування в школі, і сила цього впливу полягає в тому, що ідею несуть в собі образи, картини, явища життя (не випадково саме слово *ідея* походить від грецького кореня *вйдос* — образ). Було б глибокою помилкою уявляти собі справу виховання так, що дитина приходить до нас з душею, як із чистим аркушем паперу, і ми пишемо на ньому те, що нам треба. Часом буває на цьому аркуші вже написані такі письмена, що виховання переконань немислиме без боротьби... Але педагоги повинні вести боротьбу саме проти чужих нам ідей, які утвердилися в юній душі, а не проти особистості вихованця" [4, 108].

У попередженні і подоланні негативних вчинків проти школярів дуже важливо своєчасно реагувати на найменші відхилення від норм в їх поведінці. "Майбутні носії злочину, — вважав В.Сухомлинський, — народжуються з малого — нібито і а саме з того, що людина, вчинивши зло — спочатку невелике і набуває першого досвіду безкарності, стає внутрішньо розпущеною, недисциплінованою, почуває, що доброта інших може бути всепрощенням." [1, 261].

У процесі формування непримиренності до пияцтва й алкоголізму треба домагатися, щоб школяр не тільки розумів, що вживання спиртного – огидне й мерзенне, а мучився через те, що на світі, в його оточенні, буває таке. Але ці страждання не повинні бути пасивними. "Гнів і відраза до огидного й мерзенного поступово переноситься на самого себе, — пише В.Сухомлинський, — людина переживає гнів і відразу до самої себе, якщо вона не те що вчинила погане, огидне, низьке, але навіть уявила собі, що може вчинити таке; мерзенність стає *особисто нестерпимою*, непереносною, неможливою, неприпустимою. Гнів проти себе, злість на себе — це джерело благородного почуття сорому — вірного охоронця сумління. Сором — могутня протиотрута від огидного й мерзенного, він морально–емоційна опора обов'язку і відповідальності. Шлях тут від огиди до сорому, до непіддатливості й мужньої стійкості проти будь–яких спонукань, поштовхів ("дружків", "вулиці"), що ведуть до аморальних вчинків, правопорушництва, злочину" [1, 130].

Корисними в антиалкогольній виховній роботі з учнями є поради В.Сухомлинського щодо обговорення фактів негативної поведінки під час проведення індивідуальних бесід з тими, хто допустив подібний вчинок. "Своїм осудом, несхваленням ви повинні пробудити в свого вихованця нетерпимість до зла в самому собі. — Підкреслював В.Сухомлинський. — Якщо я готуюся до важкої бесіди з вихованцем, — а таку бесіду найкраще проводити наодинці, — я думаю насамперед про те, як я мислитиму. Я повинен піти до нього не з бурхливим гнівом, не з благородним обуренням, від якого тремтять руки і голос зривається, а з ясною, твердою, мудрою думкою. Він повинен побачити в мені не роздратованого потерпілого, навіть не безстороннього суддю, а мудрого мислителя — ось що полонить і дивує, захоплює і остерігає від *закритого серця*. Своєю розмовою я повинен залучити його до спільних роздумів" [1, 238].

У подоланні будь–якого зла, в тому числі й вживання неповнолітніми алкоголю, незбиже значення має безпосереднє залучення школярів до боротьби з ним. "Чим старший вихованець, тим значиміша його боротьба за добро, проти зла. — Писав В.Сухомлинський. — Наш

педагогічний колектив вважає дуже важливим, щоб у роки дитинства й отроцтва кожна людина пройшла школу цієї колективної боротьби... Нема нічого гіршого у вихованні колективу, ніж "словесний ентузіазм", словесна нетерпимість до зла, і... фактична бездіяльність" [3, 564].

В антиалкогольній виховній роботі дуже важливо формувати у школярів прагнення взяти участь у подоланні цього негативного явища, долати байдужість до нього в окремих учнів. "Я прагнув, — писав В.Сухомлинський, — щоб підлітки не проходили байдуже повз те, що має сквилювати чутливу людину, щоб у них розвивалося почуття непримиренності до зла й прагнення утвердити добро... Не можна уявити повноцінне моральне виховання без того, щоб серце підлітка не затремтіло від болю, коли він побачить байдужість, безтурботність, приниження людської гідності, щоб благородне обурення злом не надихнуло на чесний, високий вчинок" [5, 531].

Творче використання методичних настанов видатного педагога щодо попередження й подолання негативних явищ в учнівському середовищі сприятиме посиленню антиалкогольної виховної роботи в закладах освіти, формуванню у школярів несприятливості до такого поширеного соціального зла як пияцтво й алкоголізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1976. — Т.2. — С.149–418.
2. В.О.Сухомлинський. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1976. — Т.1. — С.55–208.
3. Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.5. — С.108–121.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1976. — Т.2. — С.419–656.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1976. — Т.3. — С.283–658.

Олександра СОКОЛОВСЬКА

В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПРАЦЮ ТА ЇЇ РОЛЬ У СІМЕЙНОМУ ВИХОВАННІ ДИТИНИ

Ім'я Василя Олександровича Сухомлинського — видатного педагога, письменника, громадського діяча — відоме в усьому світі. Він належить до педагогів, які весь свій талант, всі свої сили поставили на службу науці і творчість якого невіддільна від життя дітей і школи.

Педагогічна праця В.Сухомлинського почалася у важкі роки. У школі не було підручників, але Василь Олександрович знаходив вихід, зібравши невеличку бібліотеку з книжок Шевченка, Коцюбинського, Франка, Лесі Українки, які стали підручниками. І мало хто знав, скільки тяжкої праці, сил, енергії коштував йому кожен урок. На уроках з рідної мови, так само, як і на уроках праці молодий учитель виховував у школярів благородні почуття, розкривав перед ними красу праці. Видатний педагог вважав організацію праці дітей основою в розвитку і вихованні особистості дитини. Ми не можемо забувати, говорив він, що переживання краси праці починається з того, що дитина радіє життю, цвітінню, зеленому ростку пшениці, який вона виростила своїми руками [8, 75].

Через усю творчість Василя Олександровича проходить тема праці як могутнього фактора всебічного і гармонійного розвитку духовних і фізичних сил кожної дитини. Саме через філософію праці і творчість, як смислу й краси життя, через свою закоханість у мистецтво праці, що так яскраво виявляється в усіх сильних, здорових життєлюбних людських натурах.

Багато цінних думок знаходимо в творчій спадщині В.Сухомлинського про роль учителя, зміст і методи навчально–виховної роботи.

Він приділяв велику увагу праці дітей у саду, в школі, на навчально–дослідній ділянці. Вчений вважав, що це не просто школа набування вмінь і навичок, а насамперед школа виховання почуття прекрасного.

В працях В.Сухомлинського висвітлено шляхи формування в учнів, починаючи з перших днів навчання, трудових навичок, які б допомагали їм готуватися до практичного життя. Насамперед — це самообслуговування, як вдома, так і в школі. І на думку Василя Олександровича, якщо дитині десять років, і вона ще не вклала крихітку своєї душі в турботу про іншу людину — про свого маленького друга — значить не все благополучно, тут уже потрібне не виховання, а перевиховання [8, 60].

Внаслідок зміни характеру виробництва, зауважував педагог, сім'я не забезпечує виховання в дітей трудових навичок, крім самообслуговування, отже постає питання про трудове виховання в усіх доступних для дітей формах у школі. Вчителям молодших класів він радить враховувати у трудовому вихованні досвід дітей, набутий в сім'ї і пов'язувати його з навчальними предметами. Тільки тоді праця дитини буде осмисленою, цікавою, збуджуватиме спостережливість. "Нехай наші діти зрозуміють, відчують, на власному досвіді переконаються, що прекрасне створюється працею, що праця винагороджує людину красою. У створенні прекрасного — перше джерело працьовитість", — писав В.Сухомлинський [8, 77]. За основу організації трудового виховання молодших школярів педагог радив брати домоводство і, виходячи з цього, організовувати роботу з папером, елементарне навчання житю, збиранню лікарських рослин, ремонт наочних посібників, робота на навчально–дослідній ділянці.

Зміст праці може бути різним, але будь–яке трудове завдання для учнів повинно мати громадсько–корисний характер — це наблизить дитячу працю до виробничої.

Василь Олександрович писав: "Наші малюки зайняті справжньою, дорослого працею... Людина, яка в дитинстві навчилася втілювати свої духовні сили в матеріальні результати праці, стає дуже чутливою до громадських інтересів" [8, 207–208].

З глибоким знанням справи розкриває Василь Олександрович характер дитячої праці. Він відмічав, зокрема, що першокласники ще не в змозі зосереджуватись на одному виді діяльності. Недостатнє оволодіння увагою необхідно враховувати в організації праці наймолодших учнів. У 3–4 класів діти вже здатні осмислювати загальну цільову настанову трудового завдання і разом з цим намагаються вдосконалювати кожну деталь виробу. Проблема трудового виховання підростаючого покоління в різних його формах розглядається в творах В.Сухомлинського в тісному зв'язку з питаннями розвитку особистості дитини. Праця дітей, вважав він починаючи від нескладних трудових дій першокласника і закінчуючи виробничим навчанням випускника школи має будуватись на основі єднання розуму і рук, і давати, з одного боку, загальні трудові навички — вміння ставити певну мету, планувати працю, здійснювати відповідні розрахунки. А з другого — вміння осмислювати трудові процеси і зокрема з погляду організації праці і громадської значущості її. Трудові навички допомагають організувати громадсько–корисну працю дітей, яка в свою чергу, позитивно впливає на виховання навичок праці.

На думку Василя Олександровича справжнім громадянином стане лише той, у кого в зрілі роки прискорено заб'ється серце, коли він пригадає, які неповторні радощі давала у дитинстві щаслива, життєрадісна праця [8, 89].

В.Сухомлинський розробив програму трудового виховання учнів, визначивши обсяг праці дітей вдома, в школі, на шкільній навчально–дослідній ділянці.

Думки та ідеї видатного педагога з питань трудового виховання знаходять дедалі ширше застосування у практиці роботи сучасної школи. Особливо великого значення набуває трудове навчання у зв'язку з національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті. Саме це забезпечить вільний вибір професії, а також можливість оволодіння повними технологіями виробництва з урахуванням нахилів особистості. Трудове навчання і виховання має здійснюватись по всіх ступенях освіти. Тут є різні шляхи, що доповнюють один одного. Це — ознайомлення учнів з виробництвом у процесі вивчення основ наук, трудового навчання і суспільно корисної праці, під час позакласної і позашкільної роботи. Вчений вважав, що батьки вдома, а вчителя в школі повинні прищеплювати дітям такі моральні якості, як чесність, людяність і насамперед любов до праці. І батьки, і вчителі повинні бути взірцем в усьому для дітей.

Василь Олександрович чудово розумів дитячі душі, на уроці він працював з учнями тактовно й терпеливо, повторюючи ще й ще раз ту частину нового матеріалу, яка важко сприймалась ними.

Особливого значення надавав педагог вивченню мов у початкових класах. Він відстоював думку, що вчитель повинен навчити учня з перших років перебування в школі умінню вибрати потрібне слово з великого мовного запасу, відчувати красу слова. І що саме це відчуття збагачує світ людини ще в ранньому дитинстві.

Постать Василя Олександровича як педагога і як письменника, що написав низку оповідань, казок для дітей, привертає до себе увагу вчителів, викладачів. Все написане і сказане Сухомлинським про освіту і виховання має бути старанно вивчено. Він вважав, що: "Дитина, яка на власному досвіді пізнала, що хліб — це праця, ніколи не підніме руку на цінності, створені іншими людьми. Сійте ж, дорогі батьки й учителі, в юних серцях почуття — почуття хазяїна життя. Хазяїна працьовитого, дбайливого, ретельного" [8, 81].

Життя переконливо доводить животворчу силу школи і батьків у розвитку і вихованні особистості дитини готовності до творчої праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бровченко А. Ф. Насамперед учитель. — К.: Т–во знання, 1986. — 48 с.
2. Гільбух Ю.В., Верещак Є.П. Психологія трудового виховання школярів. — К.: Рад. Шк., 1987. — 255 с.
3. Зязюн І.А. Морально–естетичні погляди В.О.Сухомлинського. — К.: Т–во знання, 1980. — 48 с.
4. Методика трудового навчання з практикумом: Уч. Посібник для студентів пед. інститутів під ред. Д.О.Тхоневського. — М.: Просвещение, 1987. — 447 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. — К.: Шкільний світ, 2001. — С.23.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5–і Т. — К.: Рад. шк., 1976. — Т.4. — 840 с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5–і Т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т.3. — 670 с.
8. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К: Рад. шк., 1978. — 263 с.

Галина ГАВРИЩАК

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД У ТРУДОВОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ В ТВОРЧОСТІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Педагогічна спадщина В.Сухомлинського має різноплановий, багатоаспектний характер, її пронизує ідея всебічного розвитку особистості у різних видах діяльності, постійного і планомірного формування здібностей дітей.

Новаторським можна вважати висунуте В.Сухомлинським положення про гармонію суспільних та індивідуальних потреб у структурі особистості. Саме гармонія, а не підпорядкування особистих інтересів потребам колективу, суспільним інтересам повинна бути визначальною.

Значне місце в теоретичних працях та практичній діяльності педагога займає проблема трудового виховання, котре є "практичної підготовкою молодого покоління до участі в суспільному виробництві і, водночас, найважливішим елементом морального, інтелектуального та естетичного виховання" [1, 301]. Роботу з трудового виховання Сухомлинський пропонує здійснювати за принципами, один із яких передбачає розкриття, виявлення та розвиток індивідуальності в праці.

Працюючи, людина повинна побачити розкриття своїх здібностей і таланту. Педагог обґрунтовує ідеал трудового виховання, суть котрого полягає в тому, "щоб кожна людина вже в роки отроцтва і ранньої юності знайшла ту працю, в якій найповільніше і найяскравіше розкривалися б її природні задатки, яка давала б їй щастя духовної творчості. Аналізуючи готовність учня до трудового життя, ми думаємо про те, що він уміє робити для суспільства, і що дає йому праця для його особистого духовного життя, якою мірою в трудових успіхах розкриваються його сили, здібності" [1, 302].

У будь–якій трудовій діяльності слід враховувати індивідуальні особливості школярів; можна допускати здорову втомлюваність, але не виснаження фізичних сил та нервової системи. Посильність трудової праці визначається не тільки відповідністю фізичного навантаження

силам дитини, а правильним чергуванням розумової і фізичної праці, та різноманітністю видів трудової діяльності.

"Дати людині щастя улюбленої праці — це означає допомогти їй знайти серед безлічі життєвих шляхів той, на якому найяскравіше розкриються індивідуальні творчі сили і здібності її особистості" [1, 341]. В.Сухомлинський з усією категоричністю твердить, що для кожної дитини праця, в якій вона виявляє себе справжнім творцем, поетом, художником, гордим за себе і за результати своєї роботи й колективу, може стати духовною творчістю. "Виховати в кожній дитині живий інтерес до праці, розкрити нахили, покликання, утвердити особисте захоплення справою — це і є суть індивідуальної виховної роботи, в якій виявляється справжня педагогічна майстерність" [1, 342].

Використовуючи досвід роботи у Павлиській середній школі, педагог наголошує на тому, що кожен учень повинен знайти свою улюблену справу, своє вподобання. Відмінник, котрий без інтересу виконує всі види робіт, навіть якнайкраще, повинен викликати тривогу в учителя. В цій дитині необхідно збудити інтерес до якогось певного виду діяльності, викликати захоплення нею.

У кожній дитині дрімають задатки якихось здібностей. Ці задатки, як порох: щоб їх запалити, потрібна іскра. Такою іскрою є натхнення, захоплення майстерністю старшого товариша або ровесника... Одухотворення працею — найкращий вихователь індивідуальних нахилів, здібностей, покликання. Інструменти, механізми, наочні посібники — усе це лишається мертвим, якщо немає атмосфери творчого натхнення праці, немає моральних відносин" [1, 343]. Саме тому вчений пропонує заняття в гуртках за вподобаннями молодшим, середнім та старшим школярам разом. Молодші учні виконують найпростішу роботу, а старшим доручають найбільш відповідальні етапи виготовлення виробу. Спостерігаючи за одухотвореними працею школярами, у недосвічених з'являється та жилка, іскра, що запалить їхні задатки. Саме тоді праця буде творчим процесом, що принесе задоволення.

У підборі об'єктів праці слід звернути увагу на їх різноманітність та цікавість. Адже від ступеня цікавості роботи, до якої залучається дитина, залежить розвиток її здібностей, нахилів та покликань.

Вчений пропонує своє бачення здійснення індивідуального підходу до "важкого" учня (котрого нічого не цікавить). У цьому випадку роботу слід починати зі зближення його зі вчителем чи старшим школярем, котрі закохані в працю. Досвід В.Сухомлинського переконує, що будь–яка байдужість не встоїть перед творчою натхненністю. Як тільки учень досягне значного успіху, необхідно спрямувати його сили на складнішу, більш важку роботу. Це надзвичайно важливо для розкриття задатків і розвитку здібностей: без подолання труднощів обдарованість згасне; талант, майстерність, досконалість — це, насамперед, наполеглива праця, долання труднощів. Особливу увагу, за переконаннями В.Сухомлинського, потрібно приділяти таким вихованцям. Для здіснення індивідуального підходу до них вчений пропонує вживати наступні заходи:

1. Глибше залучення школяра до улюбленої справи не лише в сфері практичної діяльності, а й в оволодінні теоретичними знаннями.
2. Поглиблене вивчення програмного матеріалу за допомогою вивчення додаткових розділів, тем, що не передбачені програмою.
3. Додаткове вивчення програмного матеріалу в процесі самостійної позакласної роботи.
4. Введення години улюбленого предмету (години творчості).
5. Обладнання кімнати (куточка) улюбленої справи.
6. Вивчення окремих розділів, тем із випередженням терміну, передбаченого шкільною програмою.

Одним із факторів розвитку творчих здібностей, на думку педагога, є змагання. Цінність такого методу трудового виховання полягає у перспективі, що відкривається перед дитиною, досягти успіху, добитися першості у тій галузі творчої праці, яка в найбільшій мірі відповідає його індивідуальним задаткам, силам, здібностям.

Використовуючи досвід трудового виховання у Павлиській середній школі, В.Сухомлинський для розумового розвитку пропонує вибирати такі види праці:

1. Конструювання й монтування діючих моделей установок, механізмів, приладів.

2. Вибір способів передачі, перетворення, трансформації енергії та руху.
3. Вибір способів обробки матеріалів, вибір інструментів і механізмів, технологічних способів обробки.
4. Створення середовища, необхідного для нормального розвитку життєвих явищ (у рослин і тварин), керування цим середовищем [2, 105–108].

Обґрунтовуючи проблему індивідуальності, необхідно зважити й те, що мова повинна йти не про абсолютну, а про відносну індивідуалізацію трудового виховання. Адже кожна особистість існує й розвивається лише в колективі. Тому найбільш раціональним буде оптимальне поєднання індивідуальної та фронтальної виховної роботи. Кожен член колективу з усією багатогранністю інтересів та захоплень виявлятиме свою активність у тій сфері діяльності, в якій найповніше розкриваються його індивідуальні особливості. "Переплетення інтересів, захоплень, різних видів діяльності, пошуки самого себе, свідомий розвиток своїх задатків, здібностей, талантів — тільки за цієї умови здійснюється гармонія колективного й особистого" [2, 263].

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. Т.4. — К.: Радянська школа, 1976. — 640 с.
2. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. — К.: Радянська школа, 1988. — 310 с.

Зарема АСАНОВА

ПОТЕНЦИАЛ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ТРУДОВОМ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

Семья была и остается одним из главных факторов формирования человеческой личности. Ценности, нормы представления, заложенные в детстве, во многом предопределяют жизненный путь ребенка, формируют его общественную позицию. Роль семьи в жизни ребенка велика и определяется ее социальной природой. От родителей ребенок получает первые впечатления и представления о мире.

Семья, как ячейка общества, обеспечивает отражение и продолжение человеческого рода, она есть источник духовного роста и материального благосостояния человека. Именно в семье закладываются основы воспитания и формирования личности, в ней наследуются духовные ценности, жизненный опыт, трудовые навыки, национальные особенности, в конце концов, все то, что формирует менталитет нации. Семья выступает проводником социализации личности. Под социализацией личности понимают процесс усвоения человеком норм и правил поведения, ценностей окружающей среды. Сам процесс вхождения человека в социальную среду [1, 4].

В настоящее время общество, находясь в новых социально-экономических условиях, нуждается в людях деятельных, активных, инициативных, творческих. Именно такой должна быть современная молодежь, вступая во взрослую трудовую жизнь. Формированию таких качеств, как трудолюбие, предприимчивость и деловитость, постоянство и личная ответственность, инициатива и высокая дисциплина труда. Способность к принятию ответственных решений, самостоятельность может способствовать трудовое воспитание. Трудовое воспитание связано с формированием различных сторон добросовестного отношения к трудовой деятельности, что, как известно, ведет к формированию соответствующих личностных качеств. Основы трудового воспитания закладываются в семье, т.к. в системе семейного воспитания одно из ключевых мест занимает труд.

Однако, сегодня нас тревожат существенные просчеты и пробелы в воспитании у детей нравственного отношения к труду. Некоторые из современных родителей стремятся освободить их от физической работы. Это оборачивается негативной стороной, приводит к неумению трудиться, к снижению морального уровня школьников. Наблюдения учителей, воспитателей свидетельствует о том, что нежелание их воспитанников выполнять задания или поручения в классе, в детском саду формируется именно в семье.

Но главный вопрос, стоящий перед родителями сегодня, как прожить. Во что одеть и обуть детей, как их выучить и вылечить. Все это увеличивает напряжение в семье, напрямую сказывается на детях. Материальные неурядицы вызывают изменения в системе нравственных ценностей, этических норм. Отдельные проблемы семейного воспитания порождаются

отсутствием педагогических знаний среди родителей, неумением построить правильные взаимоотношения в семье. Иные считают, что в связи с занятостью родителей на работе, ответственность за воспитание детей с них снимается и перекладывается на детские сады и школы. Однако, необходимо согласится, что главную роль в выборе молодежью жизненно важных решений играет именно семья [2, 8], потому что влияние семьи на ребенка начинается с самого раннего детства, в период наибольшей интенсивности освоения ребенком многочисленных навыков.

Выход из сложившейся ситуации видится в обращении к народным традициям, которые в последнее время были утрачены. Необходимо вспомнить, что основу семейного воспитания составляет народная педагогика.

Народ безоговорочно считал и считает труд единственным, справедливым источником приобретения богатства. С давних времен из поколения в поколение передавались необходимые знания и любовь к труду. Традиции воспитывать детей в совместном со взрослыми труде, готовить их к трудовой деятельности, прививать трудолюбие занимали главное место в семейном воспитании.

Вопросы трудового воспитания средствами народной педагогики занимают немалое место в педагогических системах многих педагогов–ученых.

По Коменскому, труд — не только необходимое условие поддержания человеком своего существования, материальной обеспеченности, "искусство богатеть". Сама "жизнь — труд, муравьиный труд". Основа долголетия — не праздная жизнь, а неустанный полезный труд. Ленивому все ночь и сон, трудолюбивому — день и бодрствование. Труд — условие формирования нравственности, а праздность — "подушка сатаны", дорога к разврату и всяческим искушениям. Кого сатана найдет не занятым трудами, того он займет сам, сперва дурною мыслью, а затем также и позорными делами [3:1, 234]. Он замечает, что примеры целых народов показывают, что пороки не господствуют там, где процветает честный труд [3:2, 394] Коменский советовал с раннего детства приучать каждого к постоянным трудам и к постоянным занятиям, воспитывать выносливость в труде, так как жизнь придется проводить в общении с людьми и в деятельности. Из всех возрастных групп вопросы трудового воспитания наиболее обстоятельно освящены Я.Коменским применительно к младшим детям. В основном это сделано в книге "Материнская книга" (1632). Пусть в первые шесть лет жизни дети научатся рубить, колоть, строить, располагать, связывать, развязывать, сваливать в кучу, разваливать, свертывать, развертывать, сгибать, переливать воду и т.д. Важно, чтобы у них всегда было что делать. Благоразумно уже с нежного возраста не оставлять человека праздным, постоянно занимать его трудами. И практическое обучение предполагалось осуществлять родителями дома.

Песталоцци уважал простое воспитание дедов и предлагал обратиться к достопочтенным остаткам старины лучшего периода воспитания, который знали наши старики [4, 232]. Он раскрыл великий секрет воспитания, которым владели деды. Это стремление, как можно скорее заставить детей помогать им в домашнем хозяйстве. "Деды наши играли после работы. Они знать не знали всех бесчисленных искусственных приемов занимать внимание детей. Они просто давали им с самого раннего возраста различную работу и этим естественным образом направляли их внимание на то, чему потом их обучали" — писал Песталоцци [4, 234]. И при этом считал, что справедливое поведение родителей, их невинность, их любовь, их верность в словах и на деле, их внутренняя домашняя мудрость и добродетель являются фундаментом подлинной простоты в воспитании детей.

Решающую роль в семье в воспитании детей подтверждают высказывания Н.Карамзина о том, что было бы здорово, если бы родители, оставляя в наследство детям имение, присоединяли к нему и наследство своих опытов, лучших идей и правил для счастья [5, 89], Ф.Достоевского, что главная педагогика — это родительский дом [6, 145].

Идея народного воспитания была центральной в педагогической системе К.Ушинского. Рассматривая историю он писал, что воспитание, созданное самим народом и основанное на народных началах, имеет ту воспитательную силу, которой нет в самых лучших системах, основанных на абстрактных идеях или заимствованных у другого народа. Всякая живая историческая народность есть самое прекрасное создание на земле, и воспитанию только остается черпать из этого богатого и чистого источника [7, 9].

Большое значение неиссякаемым источникам народной мудрости придавал В.Сухомлинский. Он утверждал, что эффективную воспитательную работу можно строить лишь на основе тысячелетнего опыта народной педагогики. Труд детей, подчеркивал педагог, с наиболее раннего возраста должен органически соединяться с культурноисторическими духовными традициями и обычаями. Хорошие народные традиции живут в семье самого маленького мальчика Данька. Трое детей — 6, 8 и 9 лет — остаются на хозяйстве, когда мать и отец на работе. Малыши готовят обед и ужин, доят корову, ухаживают за растениями в огороде. Когда в летний вечер мама и папа возвращаются с работы, чистое белье, горячий ужин и ... букет полевых цветов на столе. В семье царит уважение к труду, можно сказать культ труда" [8, 28].

Трудовое воспитание является одним из основных вопросов народной педагогики, рассматривается, как сердцевина формирования личности в семье. Личный пример родителей в труде оказывал прямое и сильное влияние на воспитание детей, которые в крепких и добрых семьях росли трудолюбивыми. Видя, как родители помогают соседям, подают нищим, ухаживают за стариками, трудятся с утра до вечера, дети старались в свою очередь облегчить их труд.

Воспитательные традиции христианских народов по отношению к труду схожи с мусульманскими традициями. За детьми, как правило, закреплялись посильные обязанности. Для каждого возраста был четко определен круг работ.

Трудовое воспитание начиналось рано. Например, уже в колыбельных песнях украинский народ пел:

Люлі, люлі, дитино,
Поїдемо по сіно,
Візьмем тебе із собою,
Ти нам будеш коні пасти,
А ми будем сіно класти.

До 5 лет дети играли и развлекались. Однако, уже в играх имитировались трудовые процессы: "А ми просо сіяли", "Сіять мак" и т.д.

С 6 лет детей уже приучали к труду: они пасли гусей, нянчили младших братьев и сестер, выполняли домашнюю работу. Девочки прибирали в доме, пололи в огороде, смотрели за младшими, мяли коноплю. Мальчики пасли скот. Зимой детей брали в лес, где они стерегли лошадей, вместе со взрослыми заготавливали хворост. С 10–11 лет мальчики участвовали в рыбалке, а девочки вместе с женщинами помогали рыбакам плести сети и разделывать улов

Молодежь 1618 лет работала наравне со взрослыми. Большое значение придавали подготовке сына к первому выходу в поле. Взрослые напутствовали сына пословицами: "Пахать не языком махать". Так приучали детей к разным видам домашней и сельскохозяйственной работы, формировали у них чувство любви к земле, к работе.

В народной педагогике мусульман (татар, башкир, чеченцев, кумыков и др.) трудовое воспитание, которое в качестве составных элементов включало и физическую закалку, также занимает большое место. При этом основное внимание уделялось выработке таких навыков, как терпение, упорство, настойчивость, самообладание, смелость, решительность.

Наиболее подробно рассмотреть народные традиции и их воспитательный потенциал хотелось бы на примере крымскотатарской семьи.

Крымские татары — этнос, оформировавшийся в Крыму в результате сложного этнического процесса консолидации, ассимиляции, сепарации отдельных конфессиональных групп. Исследователи сходятся в том, что ядром формирования крымскотатарского этноса являются различные народы, нации, этнические группы, проживающие на территории Крымского полуострова. Господство тюркоязычных племен на протяжении многих веков привело к тому, что значительная часть автономного населения Крыма уже в VIII в. была ассимилирована в языковом отношении, и в последствии получила название "крымские татары" [11, 439]. Таким образом, крымские татары в своем развитии прошли сложный и длительный путь от разноплеменного объединения до крымскотатарского этноса. И хотя родовое общество переселившееся в Крым тюркских племен столкнулось с абсолютно иными, нежели на старой родине, природногеографическими и климатическими условиями, оно оставило надолго комплекс традиционной патриархальной культуры.

Основной социальной ячейкой была семья. Для того, чтобы род не кончался, а девушки не остались старыми девами, по тюркским обычаям, а позже и по исламу, мужчинам разрешалось иметь жен столько, сколько позволяют ему физическое здоровье и его материальное положение. В такой большой семье стабильность была выше, так как если муж был в походе, то женщины вместе вели хозяйство и занимались детьми. Тюркские племена придерживались законов Ясы. В Ясе и были законы семьи: пожилые люди должны воспитывать молодежь в любви к своей семье, к своему народу, в патриотизме и примером этому должна быть их жизнь; пожилые люди должны отдавать свою любовь, свое тепло детям; дети должны слушаться своих родителей и исполнять их советы; дети должны уважать старших и внимательно относится к ним [12, 209]. Крымскотатарская семья еще долгое время оставалась полигамной (многоженство) и патриархальной (дети принадлежали отцу, а не матери), сохраняя традиционный уклад жизни тюркских племен [13, 170–171].

На формирование крымскотатарского народа, как нации существенное влияние оказала мусульманская религия. К моменту образования ханства автохтонное тюркоязычное население полуострова представляло из себя мусульман, последователей Сунны. Ислам стал народной религией [14, 10–11]. С принятием ислама в быт крымских татар вместе с мусульманской культурой вошли и арабские традиции.

Таким образом, быт крымских татар основывается на слиянии двух мощных культур. С одной стороны, ему присущи традиции древнетюркских племен; с другой стороны — ислам универсализировал все стороны жизни человека. И свод правил поведения мусульманина, включенный в шариат (от араб. глагола "шараа" — наставлять на прямой путь), крымские татары стали применять во всех случаях жизни, в т.ч. и в воспитании подрастающего поколения [14, 16].

Система воспитания, складывающаяся веками в этносе тесно связана с традициями, обычаями, обрядами. Совокупность же традиционных форм и способов воспитания, обучения и подготовки детей к жизни и труду представляет народная педагогика. Часть народной педагогики крымских татар, которая касается трудового воспитания, богата содержанием. Она, как и народная педагогика многих других народов, предполагает приобщение детей к работе с детских лет, а также разделение трудовых обязанностей между мальчиками и девочками.

Мальчики занимались домашним хозяйством, ухаживали за скотом, обрабатывали огород, заготавливали сено, дрова. В 7–10 лет мальчики умели хорошо скакать на лошади, ловить их в табуне. Подростками они уже принимали участие в строительстве и ремонте дома. Девочку с момента рождения готовили к будущей замужней жизни. Примером для подражания являлся ежедневный труд матери. Постепенно дочь снимала с материнских плеч часть забот по дому и с 67 лет начинала овладевать секретами традиционных ремесел (вышивание золотом по бархату и шелку, ткачество ковров, гончарное искусство и т.д.). К 12 годам она начинала готовить себе приданное [15, 17–30].

Дети всегда выполняли просьбы и поручения старших, учились у старших мудрости, знаниям и трудовым навыкам, с малых лет помогали взрослым во всем; и в уборке дома, и в приготовлении еды, и в сборе урожая, и в уходе за младшими детьми, и в подготовке к праздничному веселью. Таким образом, с детства учились твердо стоять на ногах и достойно прожить жизнь. Условия семьи позволяли формировать у подрастающих детей целый комплекс нравственных качеств, так необходимых во все времена: скромность, почитание родителей, уважительное отношение к старшим, гостеприимство, любовь к труду, исполнительность и честность. Все это служило верным залогом обеспеченной старости.

Широк был и круг занятий у крымских татар: кожевенносафьяновое, гончарное производство, изготовление ювелирных изделий, ткачество, художественная вышивка, медночеканное производство домашней утвари, обработка дерева, выращивание зерновых, табака, виноградарство, скотоводство, соляные промыслы. Эти и многие другие ремесла и производства составляли неотъемлемую часть национального мастерства [16, 58–60]. Как заметил Исмаилбей Гаспринский — крымский деятель, просветитель, в национальном мастерстве крымских татар заложен большой воспитательный потенциал.

Народ не только вырабатывал правила трудового поведения, но в тоже время выражал и свое отношение к эстетике, собственной красоте труда, одухотворял его. Кроме выработки у

детей положительного отношения к труду, родители должны были научить их выполнять работу быстро и красиво. При этом уважительно говорили о тех людях, в чьих руках работа спорилась, с восхищением отзывались о человеке, знающем свое ремесло, называя его "мастером — золотые руки". Умение, сноровка, старание считались у наших предков лучшими качествами личности.

Огромный потенциал трудового воспитания заключен в произведениях устного народного творчества. Остро и метко осмеивались нерадивое отношение к труду, трусость, леность. Колыбельные песни имели безусловное воспитательное значение, так как они отражали быт и обычаи семьи, историю народа, благоприятным образом воздействовали на эмоциональное состояние ребенка, знакомили его с окружающим миром (существует множество крымскотатарских народных песен, восхвалявших труд). Большое значение в трудовом воспитании имели крылатые выражения, пословицы, которые кратко выражают программу народного воспитания: "Без труда — нет добра", "Леность есть мать всех пороков", "Ум и труд счастье", "Трудолюбие благодать". Каждая пословица ставит ряд конкретных требований к организации труда, помогает воспитывать уважительное отношение к труду, такие качества, как аккуратность, внимательность, терпение, настойчивость, умение доводить дело до конца.

Также педагогический опыт многих поколений людей закреплен в различных обрядах, праздниках. Можно сказать и о педагогической направленности игр, легенд, которыми богато крымскотатарское творчество.

К сожалению, пятидесятилетняя депортация крымских татар чуть было не привела к забвению основ народной педагогики. Это проявляется в значительном уменьшении доли родного языка в жизнедеятельности народа, отходе части людей от образа жизни и мышления народа. Однако, народная педагогика крымских татар, действуя через ряд конкретных форм ее реализации, создает образ совершенного человека, который выступает, как отражение опыта данной общности людей, как идеал, в котором сконцентрирована цель воспитания. Участие в общественном труде рассматривается, как обязательное требование [17, 20–24].

Таким образом, в народной педагогике, в этом запаснике педагогической мысли и нравственного здоровья, кладези мудрости находится колоссальный резерв возможностей в трудовом воспитании детей. И семья, так как она занимает важнейшее место в процессе формирования личности ребенка, должна вновь обратиться к запасам народной сокровищницы, к многовековому жизненному опыту народа. Здесь для деятельности родителей представляется самое широкое поле в воспитании у подрастающего поколения народной культуры труда.

С самого раннего возраста необходимо закрепление трудовых умений и навыков. Мудрая заповедь народной педагогики гласит: ребенку надо трудиться с того момента, как он научился держать ложку в руках и нести пищу из тарелки в рот [18, 52]. Под мудрым руководством родителей ребенок должен учиться выполнять определенные обязанности, учиться сотрудничеству, взаимопомощи, вниманию к людям. Овладевая простыми, ежедневно повторяющимися навыками бытового труда, он учится уважать свой труд и труд других, узнает цену заботы, сам приобретает потребность и способность заботиться о членах семьи и близких людях.

В настоящее время, во многих семьях детей не вовлекают в посильный труд на общую пользу. С годами у этих детей вырабатывается потребительское отношение к жизни. Ребенок, привыкший к праздности в условиях домашней обстановки, к тому, что за него все делают другие, считает, что так и должно быть, что ему обязаны служить родители. Он черств к родителям, абсолютно не реагирует на их просьбы о помощи, настойчиво, эгоистично добивается удовлетворения своих желаний. У него нет представления о бережном отношении к своей одежде, обуви, к предметам домашнего обихода.

Смысл и труд являются жизненной основой любого народа. Применение в семье средств народной педагогики ведет к возникновению потребности у ребенка в труде, вырабатывает привычку заниматься физическим трудом, помогать людям. Все средства народной педагогики (устное народное творчество, календарнобытовые обычаи, обряды и т.д.) способствуют воспитанию человека–созидателя, творца радости и счастья на земле. Нравственная и трудовая закалка, полученная детьми в семье, позволяет им в будущем увереннее вступить во взрослую жизнь.

Необходимо помнить, что мысль, информация в народной педагогике упакована необычайно плотно. Расшифровка идей требует личного творчества каждого. Народная педагогика часто бывает категорична, ей порой не хватает главных переходов, оттенков, полутонов. В ней встречаются крайности. В последние десятилетия огромный, веками накопленный опыт стал объектом пристального и доброго внимания людей, отыскивающих в повседневной жизни народа крупинки-золотники народного педагогического мастерства. Долг ученых-педагогов — найти рациональное зерно народной педагогики, способствующее решить одну из основных задач народа — вырастить свою смену умной, доброй, трудолюбивой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях. / Г.В. Сваненко, Л.С. Волинець, Є.М. Луценко та інши. — К.: Логос — 2000. — 92 с.
2. Карелина С.Э. Проблемы семейного воспитания. — М.: Сов. Россия, 1983. — 208 с.
3. Каменский Я.А. Избр. пед.сочинения: В 2–х т. — М.: Педагогика, 1982.
4. Песталоцци И.Г. Избр. Пед.сочинения: В 3–х т. / Под ред. М.Ф. Шабаевой. Т.1 — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. — 630 с.
5. Карамзин Н.М. Избранные статьи и письма. — М.: Современник, 1982. — 351 с.
6. Достоевский Ф.М. Записные книжки. — М.: Изд-во "Вагриус", 2000 — 158 с.
7. Педагогические идеи К.Д. Ушинского. — М.: Знание, 1971 — 80 с.
8. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям // Избр. произв: В 5–ти т. — Киев, 1980.
9. Кукушин В.С., Столяренко Н.Д. Этнопедагогика и этнопсихология. — Ростов-на–Дону: Феникс, 2000. — 448 с.
10. Яцина Н. Народна педагогика // Дивослово, 1997. — №1. — С.21.
11. Мемет ов Я. К вопросу о происхождении крымских татар // Тезисы докладов науч.-практ.конференции "Пути и научное обеспечение экономического, социального и культурного развития Крыма и использование научного потенциала ученых – крымских татар и других депортированных народов" Симферополь: Таврия, 1991. — 464 с.
12. Татары, тюрки — потрясатели Вселенной (история Великих Империй) / Р.Н. Безертинов. – Новосибирск: ЦЭРИС, 2001. — 733 с.
13. Вогрин В.Е. Исторические судьбы крымских татар. — М.: Мысль, 1992. — 446 с.
14. Хайруддинов М.А. Мудрость веков. Традиционное мусульманское воспитание. Ч.II. — Симферополь: Крымское учебно-педагогическое изд-во, 2000. — 192 с.
15. Кондараки В.Х. Универсальное описание Крыма. Ч.Х., 1875.
16. Финогеев Б.Л. Крымские татары, немцы, греки, армяне, болгары: национальное мастерство и его влияние на экономическое развитие Крыма. — Симферополь: Таврия, 1997. — 207 с.
17. Хайруддинов М.А. Учебно-воспитательный процесс в педвузе и национальной школе. — Симферополь, 2000. — 256 с.
18. Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви. — М.: Молодая гвардия, 1988. — 304 с.

Алла СТЕПАНЮК, Марія КРАВЧЕНКО

СПІЛЬНА ПРОДУКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

Як свідчить аналіз педагогічної дійсності, нині зростає інтерес практиків до родинної педагогіки як найбільш продуктивного, а відтак і результативного засобу усієї системи завдань національного виховання. Вона розглядає виховання дитини як певну взаємодію членів родини (переважно батьків) з найближчим соціальним середовищем та відповідальність сім'ї за долю дітей, наступних поколінь і долю країни. Зупинемось на основних напрямах реалізації спільної продуктивної діяльності школярів та батьків, спрямованої на екологічне виховання підростаючого покоління.

На наше глибоке переконання, екологічне виховання сьогодні слід здійснювати під егідою "Пізнання заради виживання на планеті Земля", основна ідея якої полягає в усвідомленні себе складовою частиною біосфери й того, що всю свою діяльність і поведінку необхідно підпорядковувати інтересам системи вищого рівня (популяції, виду, біосфери). Якщо цього не відбувається, то в природі включаються механізми на приведення до норми або усунення складової, що перешкоджає її нормальному функціонуванню. Високо розвинуте почуття відповідальності за функціонування відповідно до законів природи — умова

гармонійної коеволюції суспільства і природи. В цьому, на наш погляд, і полягає стратегія поведінки людини в біосфері. Довести до свідомості учнів це положення, що лежить в основі стратегії поведінки і в суспільстві, колективі, сім'ї, є одним із головних завдань, розв'язати які можна лише на основі спільної узгодженої діяльності школи і сім'ї.

Можна зауважити, що такий матеріал є складним для сприйняття молодших школярів. Але відомо, що немає складних питань, є питання, які висвітлені на недоступному для сприйняття рівні. Так, наприклад, за допомогою казок, поговірок, які доступні дитячому сприйняттю, ми формуємо їх духовністю, такі її риси, як доброту, любов, працелюбність, справедливість. Ознайомлення з усною народною творчістю переконує дітей, що "під лежачий камінь вода не тече", "зло буде наказаним", "добро завжди отримує винагороду", "світло перемагає темряву", "любов вінчається поєднанням двох сердець". А чи задумувалися ми над тим, що це за переконання? Адже це вони лежить в основі формування цілісної особистості людини і є основними законами природи. Отже, потрібно просто шукати доступні шляхи передачі інформації, яка має велике світоглядне значення.

Тому перший напрямок здійснення спільної продуктивної діяльності батьків і дітей ми вбачаємо у колективній розробці казок. Та чи не зашкодить казка пізнанню закономірностей природи? На це питання однозначно відповідає великий педагог В.Сухомлинський: "Ні, навпаки — полегшить. Діти прекрасно розуміють, що грудочка землі не може стати живою істотою, розуміють вони також і те, що нема Ковалів–гігантів, Баби–Яги ... Але якби у дітей не було всього цього, якби вони не переживали боротьбу добра і зла, не відчували, що в казці відображені уявлення людини про правду, честь, красоту — їх світ був би тісним і некомфортним".

При цьому необхідно пам'ятати настанову Василя Олександровича про те, що природа — велика і добра чарівниця. Свої таємниці вона відкриває тільки тим, хто вміє розуміти її, любити, бути до неї, живої, уважним, – і тоді вона обов'язково віддячить. "Дитина від своєї природи, — писав він, — допитливий дослідник, відкривач світу. Так нехай же перед нею відкривається чудовий світ у живих фарбах, яскравих і тремтливих звуках, у казці і грі, у власній творчості, в красі, яка надихає її серце в прагненні робити добро людям. Через казку, фантазію, через неповторну дитячу творчість — певна дорога до серця дитини. Я буду так вводити малюків у навколишній світ, щоб вони кожного дня відкривали в ньому щось нове, щоб кожен крок був мандрівкою до першоджерел — до чудесної краси природи".

"Казку не можна відділити від краси... Завдяки казці дитина пізнає світ не лише розумом, а й серцем. І не лише пізнає, але і відгукується на події і явища навколишнього світу, виявляє своє ставлення до добра і зла. В казці черпають перші уявлення про справедливість і несправедливість... Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена в яскравих образах.

Казка виступає продуктом діяльності, в якому дитина відтворює свій образ явищ та предметів, вона моделює створену в її свідомості картину світу, встановлює зв'язки між явищами і об'єктами природи, виявляє своє ставлення до них.

Використання методу складання казок допомагає створити умови, необхідні для реалізації індивідуальності кожного учня. А залучення батьків до цієї діяльності дозволяє об'єднати зусилля школи і сім'ї у вирішенні проблеми розвитку молодшого школяра, формування цілісної свідомості особистості. Саме на це орієнтує майстер виховання, Вчитель з великої літери В.Сухомлинський. "Почуття краси породжує поетичне слово, думка втілюється в яскраві образи, — писав він. Адже спілкування з довкіллям — це завжди свято. Ідучи до нього в гості, школярі готують свої подарунки віршовані вітання, казки, загадки. Інколи творчі роботи створюються колективно, частіше готуються вдома індивідуально або з допомогою батьків".

Психологи обгрунтовують, що в учнів початкової школи осягнення дійсності йде через казку. Перш ніж навчитись глибоко проникати у сутність причинно–наслідкових зв'язків, людина повинна пройти в дитинстві період мисленнєвих вправ. Ці вправи являють собою власне бачення предметів та явищ. Виявляти своє ставлення до оточуючого світу, встановлювати зв'язки між об'єктами і явищами вчить робота над казкою.

Безпосереднє спілкування з об'єктами довкілля спонукає до творчості, і вже нестримна дитяча фантазія творить чарівну, по–своєму мудру казку. Майже всі вони вчать

спостережливості, бо й відомі казкові герої були неабиякими спостерігачами. Це і Котигорошко, і — цар звірів і Мудра дівчина.

У першому класі казки складаються усно і здебільшого колективно. До окремих казок у деяких підручниках дається початок. Це націлює і допомагає спрямувати думки на розгортання сюжету. Як навчити дитину складати казки? Часто запитують батьки, діти яких не здатні самі свої фантазії впорядкувати. Спочатку потрібно привчити дитину спостерігати, щоб вона дивилася і бачила, слухала і чула, говорила і знала про що говорить. Потрібно виховувати у дітей силу волі і вміння керувати увагою. Це – найважливіше і не тільки при складанні казок, а й у самому процесі навчання.

Уміння фантазувати — друга необхідна умова при створенні казки. Але фантазувати потрібно розуміючи підсвідомо, що в казці, як і житті існує певний порядок, що життя — це боротьба між Добром і Злом, де казковий головний герой стверджує своїми добрими вчинками, що людина народилася для щастя і любов. Тому у казці завжди перемагає добро. Творячи добру казку, дитина творить добро, її душа творить добро, бо добрі думки володіють нею, її руки тягнуться до добрих справ, з неї виросте в майбутньому добра Людина.

Всі ми в дитинстві любили слухати бабусину чи мамину казку, бо це особливий вид спілкування між дорослими і дітьми. Казка покликана готувати дитину до реального життя, яке є далеко не "казковим". Розказані батьками казки — це добрий дарунок собі і дитині на майбутнє. А що тоді створені разом з мамою, бабусею, татом чи сестричкою казки? Це справжній скарб на майбутнє. Дитинство — це вже казка.

За два роки навчання за програмою "Довкілля" на уроках серед природи, в класі та вдома разом з батьками діти створили сотні казок. У збірочку "Казки живуть в довкіллі" ввійшла незначна їх частина, що написані бути в другому класі. В окремі книжечки були оформлені казки складені в групах. Діти ними дуже пишаються , бо це результати їх співпраці. І хоч не всі учні класу можуть і вміють творити казки, але вони цьому вчаться на кожному уроці довкілля від своїх товаришів, і це вже велика нагода збагатитися. В результаті колективної співпраці були "видані" книжечки–казки "Пригоди кленового листочка", "Сонечко і Ліс"," "Хто найважливіший помічник", "Подорож маленьких павучків" та інші. Однак, ми переконані, що важливішим є сам процес складання казки, а не книжечка — як її результат. Бо саме тоді вибудовується дитяча душа, розкривається назустріч щастю і добру.

Другий напрямок здійснення спільної продуктивної діяльності батьків і дітей ми вбачаємо у колективній роботі над складанням словника з біоетики. Розроблений нами "Словник з біоетики" включає афоризми і висловлювання видатних мислителів, вчених (основний акцент ми робимо на діяльність В.Сухомлинського), письменників та вводить учнів у складний світ моральності. В ньому в систематичній формі даються поняття, серед яких "добро" і "зло", "страждання" та "радість" тощо.

Залучення до доброчинності — до бажання добра як усвідомленного діяння, передбачає знання того, що таке доброчинність. Щоб здійснити вибір між моральним та не моральним, необхідно знати чому саме так потрібно діяти. А для цього необхідно дати визначення цим поняттям, вияснити їх суттєві ознаки.

Визначення понять є одним із найважливіших пізнавальних умінь, що включають в себе логічно організований пошуковий процес. Визначити моральне поняття означає назвати його істинним іменем. Як відмічає Л.Коч, істинні етичні визначення можуть бути отримані лише в процесі живого діалогічного спілкування на основі методу "сократівських бесід". Незавершеність, навіть дискусійність певних афоризмів залишають широкий простір для самостійної творчої роботи мислення і підводять дітей до використання свого духовного досвіду, досвіду відношень, переживань, життєвого морального досвіду інших людей.

Основні принципи побудови словника біоетики такі: визначення понять на основі духовного життєвого досвіду учнів; відбір афоризмів–визначень; класичне визначення, яке дане в довідковій літературі; зіставлення цих афоризмів і уточнення підходів до особистого визначення. Для визначення кожного поняття виділяємо дві графи для запису самостійного визначення на основі життєвого досвіду; для запису визначення, поданого в довідковій літературі.

З метою вияснення ступеня придатності "Словника біоетики" та ефективності форм та методів роботи над етичними поняттями вдома та в школі, ми провели анкетування батьків. Їм пропонувалось відповісти на такі питання: "В чому ви вбачаєте доцільність організації діяльності зі "Словником біоетики"? (для дитини; для батьків; для вчителів)"; "Чи змінилися стосунки між членами сім'ї в процесі організації духовного спілкування засобом роботи над етичними поняттями?". Проведений аналіз результатів анкетування засвідчив, що батьки вважають, що робота зі "Словником біоетики" є інструментом пізнання та зближення членів сім'ї. Дитина стає не лише об'єктом впливу батьків, але і усвідомлює себе особистістю, яка здатна впливати на розвиток батьків, події сімейного життя. Спільна творча робота з визначення біоетичних понять, що базується на принципі співробітництва, дозволяє ділитися життєвим досвідом і приводить до особистісних новоутворень не лише у дітей, але і у батьків.

Третій напрямок здійснення спільної продуктивної діяльності батьків і дітей ми вбачаємо в залученні батьків до участі в "Екологічних стежках".

Щоб дати відповіді на багато запитань своїх дітей потрібно мати знання. А всі основні знання знаходяться в довкіллі. Наше довкілля віддає всіма відкритими і невідкритими таємницями. І саме участь батьків в уроках їх дітей серед природи спонукає до спільної продуктивної діяльності з пізнання цих таємниць. Тут, на екологічній стежині учні вчаться бути терплячими і допитливими спостерігачами, мудрими дослідниками, що вміють творчо співпрацювати. Такі уроки сприяють активізації пізнавальної діяльності, виховують почуття прекрасного. Наведемо приклад проведення однієї екологічної стежки.

"Закінчуючи третій клас, в останній темі з читання "Надходить літо" ми прочитали оповідання В. Сухомлинського "Скільки ж ранків я проспав?". Виявилось, що лише два учні бачили схід сонця. Було вирішено Приполовинну середу зустріти схід сонця у довкіллі. Всі чекали цього дня і хвилювалися, — напередодні випав дощ і синоптики обіцяли дощ на середу. Всі зібралися о пів на п'яту ранку і вирушили за місто. На сході небо розпалювалось дужче і дужче та густі хмари не давали пробитись сонячним променям. Тоді застрибали по хмарах сонячні зайчики, перетворилися хмари на фіолетові, оранжеві, зелено–сині овечки. Вони неохоче відступили, звільняючи місце ранковій зорі. Схід сонця — це не просто явище це ритуал, незабутня подія. Ось відгуки учнів стосовно проведеної екскурсії: "Це найкраща екскурсія в світі"; "Сонячні зайчики прокладають дорогу сонцю"; "Хмари відступили, бо все таки вода підкоряється сонцю".

Незчулися, як дійшли до животворчого джерела з капличкою. Тут набрали води , щоб освятити в церкві. А над ставом, наче дим піднімався туман. Журавлі стоячи у воді, вітаючи схід сонця, риба виплескувала над водою, радіючи сонцю. Тьохкав соловейко, кувала зозуля. Природа співала гімн Сонцю. І тут хтось з дітей згадав слова фінського письменника Захаріаса Топеліуса (1818–1898рр.). "Тільки природа може розповісти вам сиру–сиренну казок, більше, ніж будь хто з людей. І гори, і каміння, і дерева, й кущі — геть усі мають свої власні казки. І як же ви збагатитесь, коли захочете послухати їх".

І справді, казки були скрізь. Ми взяли їх кілька з собою і вирушили до міста, де на нас чекала церква. Дві з половиною години служби божої промайнули як одна мить. Діти з захопленням спостерігали церемонію освячення води, а люди плакали, дивлячись на дітей. Ми дякували Богу, виходячи з церкви за те, що він направив нас на дорогу очищення і покаяння. Діти роздавали освячену воду знайомим, пропонували скуштувати всім, кого знали. "Сьогоднішній день я запам'ятаю назавжди" — промовив один з учнів. І всі погодились з ним".

Тетяна ФІАІМОНОВА

МУДРІСТЬ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Сьогодні актуальними є питання моральної підготовки молоді до шлюбу, культури взаємовідносин чоловіка й жінки, виховування дітей тощо. Саме від родинного благополуччя, батьківської мудрості залежить майбутнє дітей, їх спокій і вихованість. На превеликий жаль, в сьогоднішніх непростих життєвих умовах молодь малообізнана з такими простими і разом з тим такими нелегкими поняттями як людська любов, повага, культура взаємовідносин чоловіка

і дружини. Існує шляхетна, найважливіша і найвідповідальніша робота, яка є єдиною для всіх і в той же час своєрідна й неповторна в кожній окремо взятій сім'ї — це створення людини. Життєвий досвід підтверджує думку про те, що для нормального дитинства найголовніше потрібна нормальна сім'я, де панують теплі родинні стосунки, де існують традиційні звичаї родинного виховання.

Ті молоді батьки, які морально й психологічно не підготовлені до народження й виховання дитини є, перш за все, великою проблемою, нещастям для суспільства. А тому, актуальними й затребуваними для сьогодення є роздуми народного вчителя Василя Сухомлинського про родинне виховання, материнську любов, батьківські обов'язки. На думку Василя Олександровича потрібно вміти зберегти й шанувати людську любов, бо то є "найтонше й найпримхливіше, найтендітніше й наймідніше, найкрихкіше й наймогутніше, наймудріше й найблагородніше багатство людського духу" [1, 163].

На жаль, сьогоднішні молоді батьки (а вони дійсно занадто молоді) є фізіологічно непідготовлені до народження дитини, морально й психологічно не зрілі, взагалі не усвідомлюють тієї місії, яку несуть — батьківської, що є величезною відповідальністю перед суспільством.

Василь Олександрович був переконаний, що виховання батьків, їх авторитету не досить для формування всебічно розвиненої особистості. Цей процес повинен доповнюватися самовихованням, яке буде спрямоване на вироблення цінностей: морально–вольових, інтелектуальних, якостей особистості тощо. А саме людська любов і є тією могутньою силою, що впливає на процес виховання. В родинному вихованні головне не лише виховувати, а й передусім, — самому виховуватись. Той, хто умножає життям своїм це найбезцінніше багатство людського духу — той, виховуючи самого себе, виховує завдяки цьому дітей своїх — вважав Василь Сухомлинський. А в цих простих істинах і полягає мудрість виховання дитини в родині.

"Виховання духовної готовності до мудрої батьківської любові — одне з найважливіших і найтонших завдань у сфері становлення моральних основ нашого суспільства" [1, 145]. Одним із найважливіших завдань навчально–виховного процесу В.Сухомлинський вбачав у оволодінні молоддю мудрістю батьківської і материнської любові. Батьківська любов повинна бути такою, щоб у дитини пробуджувалася чутість серця до навколишнього світу, до всього, що створює людина, що служить людині і, звичайно, насамперед до самої людини" [1, 145]. Виховання духовної готовності до мудрої батьківської любові — це тепер, на погляд педагога, одне з найважливіших і найтонших завдань у сфері становлення моральних основ суспільства [1, 138].

Добитися того, щоб батьки оволоділи мудрістю батьківської і материнської любові — в цьому Василь Олександрович вбачав одне з найважливіших завдань навчально–виховного процесу.

Сімейне життя, шлюб, кохання, виховання дитини — це лише одна із сфер суспільного буття. Ми дорослі, повинні морально підготувати молодь — майбутніх батьків, до шлюбу, дітонародження й виховання дитини, до створення Людини. Без естетичного виховання, без облагородження, прививання молоді елементарних життєвих понять, розмови про начебто соціальну роботу серед молоді будуть виглядати як пустя балаканина.

На превеликий жаль, у сучасному шкільному навчанні немає дійсно справжньої школи мудрості майбутніх батьків, а відтак до народження дітей деякі молоді люди в моральному відношення взагалі не підготовлені. "Морально підготувати завтрашніх батьків і матерів до сімейного життя, до людського кохання й дружби, до виховання нових моральних цінностей нашого суспільства — це означає виховувати мудрість батьків і матерів", — переконаний Василь Олександрович [1, 186].

Для вирішення проблем майбутніх батьків, В.Сухомлинський започаткував у школі цикл етичних бесід "Сім'я, шлюб, любов, діти", що на думку педагога "не менше важливо, ніж будь–який предмет загальноосвітньої школи" [1, 188]. Такі бесіди повинні бути першою сторінкою й фундаментом Батьківської педагогіки. Педагог був переконаний, що етичні бесіди повинні зачепити почуття й свідомість молоді, а стати результативними лише за тієї умови, "якщо в школі навчає жити все: і урок із гуманітарного предмета, на якому майбутні батьки й матері

утверджуються в моральному ідеалі; і будь–яка розумова праця, що виховує в майбутнього громадянина наполегливість, силу волі, уміння переборювати труднощі...” [1, 187].

Зрозуміло, що такі бесіди не можуть стати панацеєю від усіх проблем, але саме отримані молоддю етичні знання є запорукою повноцінного сімейного життя, мудрого виховання дитини.

Червоною ниткою через усе, про що потрібно говорити з батьками, має проходити думка про мудрість материнської і батьківської любові, про гармонію доброти і вимогливості, ласки й суворості. В.Сухомлинський вважав, що у школі повинен панувати культ матері, бо “перші джерела, перші найтонші корінці морального розвитку дитини — в розумі, почуттях, душевних пориваx матері” [1, 212].

Мудрість материнської любові полягає в тому, як, образно кажучи, воля управляє любов’ю і справжня любов одухотворяє головний благородний стимул волі — почуття відповідальності за майбутнє людини.

“Утвердження культу матері в духовному житті дітей — культу, в якому повага пройнята глибоким розумінням і розуміння надихає повагу, пошану, любов, благоговіння, — вимагає від педагога мудро й піднесено говорити з дітьми про високу материнську місію” [1, 212]. Якщо мама не стає для дитини центром духовного життя дітей, це, на думку педагога, призводить до атмосфери духовної порожнечі, убогості. “Вони живуть серед людей і не знають людей — ось що найбільш небезпечне в таких сім’ях” [1, 144].

Педагог був переконаний, що там, де не існує мудрості батьківського виховання, існує лише безглузда любов. В.Сухомлинський виділив: любов замилування, любов деспотична, любов відкупу.

Любов замилування, на думку педагога, це сліпа любов батьків, яка калічить дітей, робить їх егоїстами. “Особливо калічиться дитяча душа в тих випадках, коли замилування спеціально організовується дорослими, коли дитину перетворюють в іграшку, організовуючи спеціальні “заходи” [1, 140]. “Бездумне замилування батьків кожним кроком дитини, задоволення всіх бажань, примх, капризів — усе це призводить до того, що дитина стає немов сліпою й глухою до душевних рухів близьких, не бачить горя, негод, суму, печалі матері, батька” [1, 148].

Любов деспотична призводить до перекручень у дитини уявлень про такі поняття, як добро, повага, сердечність. В сім’ї, де панує атмосфера деспотичного самодурства, постійних докорів, в такій родині, на думку педагога, дитина озлоблюється, це “найстрашніше, що може статися в духовному світі дитини, підлітка”, — зазначає Василь Олександрович. “Самодурство виганяє найважливіший душевний рух, який у нормальних сім’ях є джерелом добра, розумної стриманості й поступливості дитини, цей рух душі — ласка” [1, 142]. А та дитина, впевнений педагог, яка не знає ласки в дитинстві, в дорослому житті стає грубою і безсердечною.

Любов відкупу є третім різновидом нерозумної батьківської любові, яку виділив Василь Олександрович. За правило, в таких сім’ях батьки переконані, що дитина у всьому забезпечена, тож їх обов’язок перед нею виконаний. “Матеріальними витратами, вважають такі батьки, можна виміряти батьківську любов, у найгіршому разі відкупитися”, — підкреслює педагог. “Морально–емоційна товстошкірість, бездушне, безсердечне ставлення до своїх дітей — далеко не завжди результат низького рівня освіти батька. Це результат хибного погляду на виховання дитини як на щось зовсім відокремлене, відділене високою огорожею від громадських обов’язків” [1, 144].

Якою ж повинна бути справжня батьківська любов? Василь Олександрович вважав, що перш за все, ми дорослі, батьки маємо вчити дитину бачити і відчувати людей, що поряд. “Батьківська любов повинна бути такою, щоб у дитини пробуджувалася чулість серця до навколишнього світу, до всього, що створює людина, що служить людині і, звичайно, насамперед до самої людини” [1, 145]. Сухомлинський був твердо переконаний, що виховання у дитячому серці людського благородства повинно починатися з “максимального олюднювання її ставлення до людей, одухотворення цього ставлення чистими, високими почуттями поваги до людини, і насамперед поваги до матері й батька” [1, 145].

“Одне з найтонших завдань виховання — навчити людину вже в роки раннього дитинства порівнювати свої бажання з інтересами, благополуччям, спокоєм людей, що живуть

поруч, і насамперед батьків. Бездумне замилування батьків кожним кроком дитини, задоволення всіх бажань, примх, капризів — усе це призводить до того, що дитина стає немов сліпою й глухою до душевних рухів близьких, не бачить горя, негод, суму, печалі матері, батька", вважав Василь Олександрович Сухомлинський [1, 148].

Майбутні батьки, за переконанням педагога, повинні усвідомлювати, що шлюб розпочинається саме з готовності до відповідальної соціальної ролі — виховання дитини. "Своїх вихованців — юнаків і дівчат ми вчимо: моральне право на кохання має той, хто вміє відповідати за майбутнє — за своїх дітей", — вважає педагог [2, 188].

Для сучасних майбутніх батьків корисною буде енциклопедія сімейного виховання Василя Олександровича "Батьківська педагогіка", яка містить конкретні практичні поради для батьків і дорослих, в якій наведені розповіді, епізоди з життя, приклади, як бажано було б виховати майбутню справжню людину, "як обережно треба підходити до душі дитини, щоб провести її через дитинство до справжнього людського щастя" [1, 18].

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Радянська школа, 1978. — 263 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. — К., Радянська школа, Т.1. — 686 с.

Світлана ВІТВИЦЬКА, Зоя ОСАДЧА

В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ РОДИНИ У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЗМУ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Духовність, громадянське та патріотичне виховання шкільної молоді є центральною темою у творах В.Сухомлинського, одного із творців національної педагогіки, людини з самобутнім, оригінальним, власним творчим підходом до виховання підростаючого покоління.

Великий педагог постійно піклувався про патріотичне виховання підростаючого покоління. Думка про патріотичне виховання червоною ниткою проходить через всю його літературно–педагогічну спадщину. Найбільш повне всебічне вираження і концентроване втілення вона знайшла в роботі "Патріотичне виховання школярів" (Замітки сільського вчителя), в роботі, про яку автор казав, що вона, мабуть, є його творчим та громадським звітом, її по праву можна назвати духовним заповітом великого педагога майбутнім поколінням.

У статтях і книгах В.Сухомлинського поняття "Батьківщина" (Вітчизна) є вузловим пунктом його педагогічної теорії і практики. І це справедливо, оскільки людина як істота родова формується у живлющому середовищі вітчизняної культури (точніше, у самій культурі) і стверджує себе своєю діяльністю як суб'єкт. На думку В.Сухомлинського, треба, щоб сім'я відкривали перед дітьми всі джерела, які живлять могутні почуття любові до Батьківщини — від любові до матері, батька, рідного куточка землі (це найперші зародкові почуття патріотизму) до захоплення величчю своєї Батьківщини.

Патріотичне виховання — це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Патріотизм як діяльність, спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов'язаний з освітньою, етичною, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею. Звідси — важлива проблема критеріїв патріотичної вихованості.

У патріотичному вихованні найяскравіше виявляється проектування людини. Виховуючи юного патріота, ми уявляємо собі, яким би був наш вихованець під час тяжких випробувань. Завдання батьків, вихователів полягає в тому, щоб відкрити перед кожним вихованцем усі джерела, якими живиться могутнє почуття любові до Батьківщини. Природа рідного краю, мати з батьком, рідне село, місто, підприємство, де працюють батьки, славне минуле Вітчизни, її героїчна історія — все це повинно злитися в юній душі в образ великої святині — Батьківщини. Від почуття прив'язаності до рідного куточка — материнської колиски, верби, що схилилася над ставком, родючого поля — до розуміння історичної долі народу. Усі ці джерела мають бути відкриті перед дитиною постійно — з перших кроків її свідомого життя [1, 20].

Азбука патріотичного виховання полягає в тому, щоб утвердити в людській душі багате, яскраве, незабутнє дитинство, закарбувати в ньому образи рідної природи, які хвилювали б усе

життя. Патріотичне бачення світу починається з того, що доросла людина, пригадуючи своє дитинство, бачить то струнку тополю, то зелений луг; чує, заплющивши очі, далеку пісню. Той, хто байдужий до матері, — нездатний переживати високі патріотичні почуття. В школі має бути культ Матері і Батька, Дідуся й Бабусі — так можна виховати атмосферу поваги, уваги, сердечної чуйності до великої материнської і батьківської праці. Головне в цьому — повага і відповідальність.

У школі В.Сухомлинського ніколи не забували про матерів, які дали героїв, котрі пожертвували своїм життям, захищаючи Вітчизну. На їх честь був закладений Сад Матері. Перші весняні квіти, перші плоди саду і виноградинка — їм. Від почуття любові й поваги до матері — до готовності віддавати своє життя за Батьківщину — це стежинка, що веде людину на вершину патріотичного бачення світу, патріотичної праці, патріотичного життя.

Бути справді відданим Вітчизні громадянином — означає любити її такою, якою вона є, робити все, щоб зробити кращою, багатшою, могутнішою. В.Сухомлинський розкриває зміст поняття "Батьківщина", пов'язує його з поняттями "людина", "смисл життя", "праця", "обов'язок", "сім'я", "рідне слово", "природне середовище", "краса", "любов", "вірність", "традиції" та ін. Аргументовано логічним ланцюгом прикладів, суджень та умовиводів доводить він, що відданість людини Батьківщині виступає мірою як її соціальної зрілості, так і всіх суспільно значущих життєвих проявів. Обов'язок перед Батьківщиною — смисл і сутність усього життя людини... Серцевина людини — любов до Батьківщини — закладається в дитинстві. Ця любов слугує становим хребтом активної життєвої позиції людини — такого її свідомого ставлення до громадянського обов'язку, коли єдність слова і діла — повсякденна норма поведінки. Ніщо так не звеличує особистість, як вона сама своїми справами.

Висновки й узагальнення, педагогічні поради В.Сухомлинського допомагають подолати обмеженість буденної свідомості, піднятися до рівня теоретичного осмислення виховних тем. Спрямовуючи погляд у майбутнє, видатний вчений не випускає з поля зору генетичних зв'язків з минулим, високо цінуючи соціальну значущість історичних пам'ятників, роль національних традицій. "Людині дана пам'ять, що закарбувала життя багатьох поколінь, — пам'ять, що простяглася у віки. Тільки тому вона і людина, що пам'ятає, куди простягаються корені дерева, на яких вона виросла, і чим вона живиться. Пізнаючи свій народ, свою Вітчизну, людина пізнає саму себе, сприймає свою особистість як частину народу, усвідомлює своє ніжне і найсуворіше почуття — почуття обов'язку і відповідальності перед народом, перед Вітчизною" [2, 22].

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. — К., 1976. — Т.1. — С.20.
2. Сухомлинський В.О. Родина в серце. — М.: Молодая гвардия, 1978. — С.22.

Олег МАРУШІЙ

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО У ВІЙСЬКОВО–ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Актуальною у нинішній час є думка В.Сухомлинського про те, що патріотична свідомість, справжня любов до Батьківщини передбачають глибоке розуміння сучасності. Бачити сучасність очима патріота може тільки той, хто всіма силами своєї душі любить Батьківщину, хто перестраждав її стражданнями і переболів її болями, хто відчув себе частиною свого народу. "Бути справді відданим Вітчизні громадянином, — стверджував він, — це означає любити її такою, якою її створили й утвердили старші покоління, якою вона вийшла з жорстокої боротьби в роки ворожих навал. Але справжня громадянськість немислима без бачення того, що треба зробити, щоб Вітчизна стала ще могутнішою і щасливішою" [1, 146].

У патріотичному вихованні, на думку В.Сухомлинського, дуже важливим є процес проектування людини. "Виховуючи юного патріота, — писав він, — ми уявляємо собі, яким би виявився наш вихованець під час важких випробувань для Батьківщини — якби патріотичне виховання не передбачало цього, воно було б бездіяльним. Формуючи патріотичні почуття і

переконання, далекоглядний вихователь орієнтується на майбутнє — незалежно від того, настане воно завтра чи через багато років: чи готовий його вихованець до подвигу?" [1, 133].

У процесі патріотичного виховання школярів важливо вміло використати і відкрити перед ними усі джерела, якими живиться могутнє почуття любові до Батьківщини. До таких джерел В.Сухомлинський відносить і природу рідного краю, і матір з батьком, і рідне село, місто, підприємство, де працюють батьки, і славне минуле Вітчизни, її героїчну історію. Усі ці джерела мають бути відкриті перед дитиною постійно — з перших кроків її свідомого життя [1, 134].

Важливим завданням патріотичного виховання В.Сухомлинський вважав досягнення того, щоб у буденній праці перед школярами відкрилося те високе й героїчне, в ім'я чого віддали своє життя кращі сини і дочки нашої Батьківщини. "Захоплення героїзмом синів своєї Вітчизни, — вважав він, — ніби накладає емоційно-естетичний відбиток на повсякденне життя, на буденну працю, на подолання труднощів. Праця старших і власна праця переживаються як щастя, за яке пролили кров герої" [1, 144].

Особливе місце в патріотичному вихованні школярів займає розкриття величі героїчних вчинків борців за свободу і незалежність Вітчизни. "Виховання обов'язку перед героями, які відстояли Батьківщину, — найважливіша умова запобігання байдужості до суспільних інтересів, неповазі до праці, споживацьким настроям окремих молодих людей. Обов'язок перед славою і пам'яттю героїв є для кожного нашого вихованця тією могутньою силою духу, яка підносить кожного громадянина, піднімає його на вершину моральної доблесті — готовності служити Вітчизні справами і життям" [1, 142].

У патріотичному вихованні школярів, на думку В.Сухомлинського, важливо те, щоб вони не тільки "взнавали" певні відомості про Батьківщину і "запам'ятовували" їх, а щоб глибоко переживали зміст цієї інформації, відчували особисту причетність до всього, що відбувається. "Наш вихованець стає громадянином тільки тоді, — писав він, — коли він живе долею Вітчизни, коли він з гордістю, хвилюванням і захопленням читає і перечитує кожний рядок героїчної історії свого народу. Історія Батьківщини — це вічно жива сила, яка створює громадянина. Вона вросується в кров, у серце, в кожну клітинку істоти, в кожну іскру думки й пристрастей як вічно живий рух народного духу, як народне безсмертя. І це безсмертя зрозуміле кожному смертному лиш остільки, оскільки він приходить у світ не як байдужий свідок, а як причетний до долі Вітчизни" [1, 147].

Важливим аспектом патріотичного виховання В.Сухомлинський вважав формування у школярів бачення світу. Дитина повинна не тільки бачити й розуміти, а й любити, дорожити ними, вважати своїм, почувати себе частинкою світу, в якому народилася. "Подбайте, — писав він, — щоб тисячі найтонших ниток пов'язували особистість з Вітчизною — це перша порада батькові, матері і педагогові. Ми піклуємося про те, щоб у свідомості, в емоційній пам'яті дітей назавжди зберігалися найменші деталі рідної природи, ті незабутні куточки, з яких поступово складається світ, дорогий для людини. Ідеться про те, що називають пам'яттю серця" [2, 167–168].

У процесі патріотичного виховання, на думку В.Сухомлинського, необхідно надавати винятковогo значення тому, щоб в отроцтві і ранній юності в свідомості кожного вихованця склалося стійке переконання: кожний громадянин, де б він не працював, якими б глибоко мирними не були його інтереси й захоплення, — завжди є вірним захисником своєї Вітчизни, готовим у будь-яку хвилину взяти в руки зброю і стати на її захист. Мужня свідомість воїна, безстрашна воля до перемоги має бути патріотичною серцевиною, яку ми виховуємо [2, 321].

У вихованні захисника Вітчизни дуже важливо, щоб юний громадянин "бачив рідну землю мужніми очима воїна, борця, якому не байдуже, що було і що буде. Найвища доблесть патріота — не відступити ні на крок перед ворогом, що спробує посягнути на свободу, незалежність, честь, гідність Батьківщини" [2, 321].

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Рад. шк., 1976. — Т.1. — С.9–208.
2. Сухомлинський В.О. Як виховувати справжню людину // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Рад. шк., 1976. — Т.2. — С.149–418.

ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ СІМ'Ї У СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Алла БОГУШ

КАТЕХІЗИС БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО: ВІД МАТЕРИНСЬКОГО ПОРОГА ДО ЛЮДИНИ

Сім'я, родина, батьки, рідна оселя, домівка... Які близькі для кожного з нас ці прості слова! Саме з ними пов'язана доля людини, її майбутнє.

Сім'я — це первинний природний виховний осередок формування найглибших людських почуттів: тут народжується і поглиблюється любов до матері і батька, бабусі й дідуся, роду і народу, пошана до рідної мови, історії, культури.

Народ здавна визнав очевидну істину: батьки — головні природні вихователі, а батьківська педагогіка є серцевиною народної виховної практики [1].

"Виховує, звичайно, сім'я в цілому, — зазначав В.Сухомлинський, — її загальний дух, культура людських стосунків. Але хто творив цей дух, цю культуру? Звичайно ж, батьки. Без батьківської мудрості нема виховуючої сили в сім'ї... ця сила йде від батьків, у них — її коріння і джерело" [2, 412].

Саме тому чільне місце у педагогічній діяльності Василя Сухомлинського посідає виховання і навчання батьків, задля чого в Павлиші було створено Батьківську школу, а відтак, народилась і батьківська педагогіка, стрижньовим завданням якої було творення Людини з великої літери.

"Є у світі десятки, сотні професій, спеціальностей, робіт, — зауважує вчений, — один будує залізницю, другий зводить житловий будинок, третій вирощує хліб, четвертий лікує людей, п'ятий шиє одяг... Та є у світі найуніверсальніша — найскладніша й найблагородніша робота, єдина для всіх і водночас своєрідна і неповторна в кожній сім'ї — творення людини" [2, 411].

З чого починається творення людини? Відповідь на це риторичне запитання ми знаходимо в батьківській педагогіці В.Сухомлинського: з материнської посмішки, з материнської колискової пісні, з материнського порога, з батьківської ласки і любові.

Як образно, емоційно і просто звучать слова В.Сухомлинського: "Перед дитиною відкривається світ. Вона пізнає багато речей, усе для неї нове, все її хвилює: і сонячний зайчик у кімнаті, і казка про Івасика–Телесика, і барвистий метелик, і далекий ліс на обрії, і біла хмарина в небі, і сива голова дідуся. Але відкривається перед дитиною й інше — людина. Вчений з сумом розмірковує, якби світ увесь час дивився в душу дитини ласкавими очима матері, якби все, що пізніше зустріне вона на своєму життєвому шляху, було таким добрим і лагідним, як добра мати, — у світі не було б ні горя, ні злочинів, ні трагедій" [3, 417].

Отже, дитина починає пізнавати світ людини з матері і батька. Що ж батькам потрібно зробити, щоб у сім'ї виросла справжня людина, справжній громадянин своєї країни? Як виховувати дітей? Як знайти гармонію батьківської любові і вимогливості? Як дати дітям щастя?

Відповіді на всі споконвічні запитання батьків ми знаходимо, я б так означила, в катехізисі батьківської педагогіки В.Сухомлинського, зміст якого складають принципи виховання дітей в сім'ї та пам'ятка для батьків.

Спробуємо їх згрупувати та охарактеризувати. Щодо принципів то, на мою думку, їх можна класифікувати таким чином. А саме: принципи гуманізації, єдності вимог і поваги до особистості, взаємозв'язку виховання з працею, принципи опори на позитивні взаємовідносини у сім'ї, відповідальність батьків за виховання дитини.

Провідним принципом батьківської педагогіки В.Сухомлинського є принцип гуманізації, який сфокусований у його словах: "все для людини, все в ім'я щастя людини". Це принцип, за словами педагога, глибоко особистого, найпотаємнішого — наших взаємовідносин з тими, кого звела з нами доля, щоб продовжувати рід людський, з батьками і рідними [3, 415]. Добро тільки тоді добро, продовжує вчений, коли воно для людей. Це кредо батька і матері, які влаштовують своє родинне гніздо.

Розкриваючи принцип опори на позитивні взаємовідносини в сім'ї, В.Сухомлинський починає статтю "Моральні цінності сім'ї" словами І.Котляревського: "Де згода в сімействі, де мир і тиша, щасливі там люди, блаженна сторона..." Підгрунтям позитивних взаємовідносин, на яких мусить будуватись батьківська педагогіка, за переконанням ученого, є злагода і любов в сімействі, відносини щиросердності, відвертості, прямоти, людяності як між батьками, так і між батьками й дітьми, відносини сердечної чутливості людини до людини [4, 436]. Як домогтися того, щоб слово виховувало, щоб на скрипці дитячої душі були струни, а не мотузки? – запитує вдумливий педагог і відповідає: "В ранньому дитинстві людина повинна пройти велику школу тонких, сердечних, людяних взаємовідносин. Ці відносини — найголовніше моральне багатство сім'ї" [4, 440]. Одну із своїх статей "Мікроклімат вашого дому" В.Сухомлинський закінчує словами: "Вміти творити велике, безцінне багатство подружнього життя — взаємну любов — означає мати в домі найсприятливіший для виховання дітей мікроклімат" [3, 418].

Червоною ниткою через усі педагогічні твори В.Сухомлинського проходить принцип єдності вимогливості і водночас поваги до особистості, адже від того, чи поважають батьки особистість дитини, залежатиме, чи будуть поважати діти батьків. Найголовнішим моральним багатством, що має величезну виховну силу, переконаний В.Сухомлинський, є "взаємовідносини вимогливості, турботи, взаємовідносини поваги". Водночас вимогливість батьків до дітей повинна бути розумною. В.Сухомлинський застерігає, що ставити перед дитиною все нові й нові непосильні для неї вимоги — це все одно, що "намагатися плисти, загрібаючи веслами в піщаних хвилях" [6, 425].

Вимогливість несумісна із покараннями дитини. "Ремінь не тільки принижує гідність дитини, — застерігає вчений. — Але й розбещує її душу, пробуджуючи в ній найтемніші, найпідліші риси: боягузтво, людиноненависництво і лицемірство. Найстійкішими, найнепримиреннішими до зла стають ті, хто не знав у дитинстві ні шльопанців, ні запотиличників" [6, 424].

У сім'ї діти вчаться дивитись на світ очима батька чи матері. У батька вчаться поважати, шанувати матір, бабусю, жінку, Людину, тобто вчаться на людей дивитись людськими очима. У сім'ї вчаться шанувати й поважати пам'ять покійних, яку В.Сухомлинський назвав "великим капіталом, відсотки з якого йдуть живим".

Квінтесенція означеного принципу, на нашу думку, міститься у таких словах В.Сухомлинського: "Вся мудрість батьківської педагогіки полягає в тому, щоб діти наші були тверді й суворі у вимогах до самих себе, щоб, відряджаючи сина на весілля, де всі гості — гірші п'яниці, мати могла бути впевнена, що син її прийде додому тверезий... вимогливість до самого себе. Моральний закон у власному серці, чесність і правдивість наодинці з собою — для батьків це висока мрія, ідеал. І досягається він тоді, коли любов, доброта, ласка поєднуються із суворою вимогливістю, з обов'язком, з непримиренністю до зла, неправди, обману" [4, 439].

Непорушним принципом сімейного виховання є виховання дітей у праці. Це має стати законом кожної сім'ї: як тільки дитя стало на ноги — працюй! І не тільки для себе, а й для людей! "Гадаю, — пише Василь Олександрович, — ідеалом тут повинна бути заповідь народної педагогіки: дитині треба працювати з того моменту, коли вона навчилась тримати ложку в праці й нести їжу з тарілки до рота" [8, 345]. У такій сім'ї, де дитину вчать з малих років працювати, виросте, за словами В.Сухомлинського, справжня, щаслива Людина, адже щастя людини неможливо передати в спадок і неможливо дістати як спадщину. У тих сім'ях, де діти позбавлені праці, де батьки намагаються передати дітям разом із прізвищем у спадок і своє щастя, за словами педагога, "виростають підлотники, негідники, ледарі, що як піявки ссуть кров і працю батьків" [5, 441].

За глибоким переконанням В.Сухомлинського, виховання у сім'ї було б однобоким, якби маленька людина, що прожила на світі 11–12 років, не побачила перших результатів свого трудового життя, не сказала б собі із задоволенням: цей зелений гай для відпочинку людей виростив я, цей виноградник посадив я — для всіх [8, 346].

Не обминув Василь Олександрович і принцип суспільного виховання дітей. У сім'ї, за його словами, пишеться наймудріша, найскладніша і водночас найпростіша сторінка книги, яку ми всі називаємо суспільним вихованням. "Якщо у вас немає дитини, — зауважує вчений, — ви просто людина. А якщо у вас є дитина — ви три, чотири, тисячу разів людина. Даючи життя новій людині, ви ніби вписуєте своє ім'я в літопис свого народу" [7, 758–532].

І, насамкінець, останній принцип — відповідальність батьків за виховання дітей. Відповідальність за творення Людини з великої літери насамперед покладена на батьків. Досить ємко зміст означеного принципу Василь Сухомлинський передав, звертаючись до батьків, у таких рядках: "Якщо ти хочеш стати неповторною особистістю, якщо ти мрієш залишити після себе глибокий слід на землі — не обов'язково бути видатним письменником чи вченим, творцем космічного корабля чи відкривачем нового елемента періодичної системи. Ти можеш утвердити себе в суспільстві, засяяти преданою зіркою неповторної людської індивідуальності, виховавши хороших дітей" [2, 411]. Отже, добре виховати своїх дітей — не тільки найголовніший моральний, а й конституційний обов'язок кожного батька і кожної матері. За виховання своїх дітей вони відповідають перед суспільством.

Виокремлені нами з педагогічної спадщини Василя Сухомлинського принципи батьківської педагогіки знайшли своє втілення у гаслах–зверненнях педагога до батьків, які, на нашу думку, можна згрупувати у своєрідний катехізис — "Пам'ятку для батьків". Дозволимо собі зупинитись бодай на деяких з них.

– Пам'ятайте, що дітей треба вчити дивитись на людей людськими очима.

– Пам'ятайте, що справжня мудрість вихователя — батька, матері — в умінні дати дитині щастя. Щастя дитинства — це і спокійне домашнє вогнище, що дає тепло і їжу. Але вогонь цей від того, як ви керуєте ним, дорогі батьки. У мудрості бути кочегаром біля цього вогнища, по суті, вся мудрість батьківського виховання [5, 442].

– Пам'ятайте, що з маленьких, немов би невинних, корінців неробства беруть початок такі суспільні біди, як пияцтво, хуліганство, злочинність.

– Не бійтеся дитячої праці, дорогі батьки. Не оберігайте від неї своїх малюків! Пам'ятайте, дитина, осягаючи незрівнянне щастя праці, пізнає саму себе, стає другом, однодумцем, помічником матері і батька у вихованні.

– Знайте, що міра синівської покори, слухняності, дисципліни визначається мірою батьківської відповідальності. Батько — найрідніший, найдорожчий для дитини чоловік, в образі якого виявляється людська відповідальність за її прихід у світ, за кожний її крок і вчинок у житті.

– Пам'ятайте: батьківський корінь, батьківські заслуги, батьківська честь не повинні стати для дітей капіталом, на який можна жити, здобуваючи на нього блага і привілеї. На батьківському корені, якщо в сина не буде кореня власного, може виростити чортополох [9, 501].

– Пам'ятайте також "осереддя педагогічної мудрості: розуміти життя, цінувати життя, дорожити життям, берегти життя від мерзот і приниження людської гідності, ненавидіти цю мерзоту.

– Знайте і пам'ятайте: діти переживають ваше падіння, як своє особисте горе, сприймають вашу радість, як свою. Бережіть же дитячу любов до людини, зміцнюйте віру в людину.

– Пам'ятайте, що той, хто не зумів продовжити себе у своїх дітях, забуває, що в старості його чекає самотність. У споконвічному прагненні до батьківства і материнства виявляється духовний, моральний порив, осягнутий людиною, як вище щастя. Це порив до того, щоб залишити себе у своїх дітях, продовжити своє буття, утвердити моральні цінності, осягнуті, знайдені, здобуті попередніми поколіннями, помножені крихтами власного досвіду, власного творіння і творчості [7, 578].

Гасла пам'ятки можна продовжувати і писати, і читати ще довго, оскільки вони відбивають всі сторони батьківської педагогіки Василя Сухомлинського, яку ми спробували визначити таким чином.

Батьківська педагогіка — це полікомпонентний утвір, заснований на традиціях, звичаях, обрядах народної педагогіки, які підтримуються батьками; вона обіймає принципи, норми, правила, методи і прийоми, а також перевірений віками досвід національного виховання дітей в умовах родини.

Завершити я б хотіла крилатими словами А.Макаренка про те, що ми всі батьки, а наші діти — це майбутні громадяни нашої країни і громадяни світу. Вони творитимуть історію. Наші діти — це майбутні батьки й матері, вони теж будуть вихователями своїх дітей. Наші діти повинні вирости прекрасними громадянами, хорошими батьками і матерями. Але й це ще не все, наші діти — це наша старість. Правильне виховання — це наша щаслива старість, погане виховання — це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша провина перед іншими людьми, перед усією країною [10, 77].

ЛІТЕРАТУРА

Родинно–сімейна енциклопедія / Підред. Ф.С. Арвата, П.М. Щербаня, Є.І. Коваленко. — К.: Богдана, 1996. — 438 с.
Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. Вибр. тв.: У 5-ти т. — Т.5. — К.: Рад. шк., 1997. — С.410–414.
Сухомлинський В. Мікроклімат вашого дому. — Там само. — С.414–418.
Сухомлинський В. Моральні цінності сім'ї. — Там само. — С.436–440.
Сухомлинський В. Лист молодому батькові. — Там само. — С.440–446
Сухомлинський В.. Обережно дитина. — Там само. — С.422–426.
Сухомлинський В. Ми продовжуємо себе в дітях. — Там само. — С.578–584.
Сухомлинський В. Виховання без покарань. — Там само. — С.343–347.
Сухомлинський В. Слово до батьків. — Там само. — С.499–504.

Надія КАЛІНІЧЕНКО

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ СІМ'Ї У БАТЬКІВСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

В "Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті" одним з пріоритетних напрямків державної політики в розвитку освіти є формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється [1, 5]. Для реалізації цих завдань культурно–історичні цінності українського народу в сучасній школі і родині мають використовуватися сповна. Серед них — світоглядні парадигми, педагогічні ідеї і досвід талановитого українського мислителя, вченого і вчителя, директора Павлиської середньої школи Онуфріївського району Кіровоградської області Василя Олександровича Сухомлинського. Духовним джерелом педагога і колективу школи були споконвічна мудрість, культура, працьовитість, традиції українського народу.

Василь Олександрович дбайливо і вміло використовував у щоденній педагогічній діяльності невичерпну скарбницю народної педагогіки: мову, фольклор, мистецтво, традиції, звичаї і обряди, народні ігри. Реалізуючи провідні принципи етнопедагогіки: природовідповідність, виховання в праці, єдність навчання і виховання, гуманізм, він вважав, що без орієнтації на моральні цінності не може ефективно здійснюватись як родинне, так і громадянське виховання. Родинне виховання педагог вважав джерельною основою трудового гарту, громадянського змужніння дитини.

"Родина — це природний осередок найглибших людських почуттів: тут народжуються і поглиблюються любов до матері і батька, бабусі і дідуся, роду і народу, пошана до рідної мови, історії, культури. Згідно з народними поглядами, дитина найшвидше і найглибше засвоює основи моралі серцем і душею, тобто народ прагне насамперед пробуджувати і розвивати почуття доброти, чуйності, совісті, правдивості, любові до всього живого" [2, 103]. В.Сухомлинський ще в 60-і роки напрацював технології педагогічної взаємодії

цілеспрямованого формування моральних почуттів у дітей–шестирічок і наголошував, що це треба робити батькам в родині з найбільш раннього віку через життєву практику, задоволення інтересів і потреб у праці, пізнанні дійсності, любові до людей, самовдосконаленні.

Адже народна мудрість стверджує, що провідними умовами виховання є родинне гніздо, сім'я, пам'ять родоводу, рідна мова, наступність і спадкоємність поколінь, гуманізм, творча праця, рідне національне середовище, культивування моральних чеснот народу [2, 106]. Народна дидактика утверджує самонавчання, самоосвіту як провідний і ефективний шлях пізнання дійсності, самовдосконалення особистості.

Суспільство має дорожити ідеями народної педагогічної деонтології і дбати про створення умов, коли вони сприймаються як закони життя: це любов до батьків, родини, інших людей; пошана до родоводу, рідної мови, історії і культури свого народу, повага до праці та людей праці, усвідомлення цінності землі як неньки–годувальниці, шанобливе ставлення до хліба; турбота про дітей та літніх людей, милосердя до тих, хто хворіє чи кого спіткало горе; пошанування звичаїв, обрядів, традицій, заповітів свого роду і народу; вшанування пам'яті померлих і загиблих.

Бути в чомусь першим, бути організатором, бути лідером у навчанні, праці, мистецтві, спорті — теж одне з провідних положень народної педагогіки. Це дає можливість почувати себе рівним серед однолітків, сприяє самовдосконаленню і самоствердженню дитини.

Практичний досвід, поведінка дитини формуються в процесі життєдіяльності, виконанні трудових завдань, участі в народних іграх, а також через впровадження, змагання, наслідування.

За народною філософією першоосновою буття кожної людини, нації є трудова діяльність — життєво необхідна, вільна, осмислена, сповнена духовного, емоційного потенціалу. Василь Олександрович Сухомлинський все своє вчительське життя діяльно шукав відповіді на найболючіше питання "Як дати дітям щастя?" Стежини до дитячого щастя він шукав спільно з батьками своїх учнів як в індивідуальних розмовах, так і на занятті батьківської школи, вважаючи, що в світі є "найуніверсальніша — найскладніша й найблагородніша робота, єдина для всіх і водночас своєрідна і неповторна в кожній сім'ї — творення людини" [3, 411].

Ця робота, як наголошував педагог, — найвідповідальніша і найскладніша. В ній зливаються інтимне і громадянське, а в цьому злитті і полягає гармонія людського щастя. "Якщо ти хочеш стати неповторною особистістю, якщо ти мрієш залишити після себе глибокий слід на землі — не обов'язково бути видатним письменником чи вченим, творцем космічного корабля чи відкривачем нового елемента періодичної системи. Ти можеш утвердити себе в суспільстві, засяяти прекрасною зіркою неповторної людської індивідуальності, виховавши хороших дітей", — звертався Василь Олександрович до сучасників. Вихованою людиною він називав ту людину, яка вміє виховати себе.

Бо виховання дітей — це віддавання духовних сил. Батько виховує дітей передусім справжньою любов'ю до дружини. Якщо батьки глибоко, сердечно, віддано люблять один одного, то в дитини виховується щиросердна віра в добро, чутливість до доброго слова і краси. Адже дитина починає пізнавати світ з матері і батька.

Василь Олександрович вважав подружню любов найтоншими коріннями, що живлять дерево материнської і батьківської мудрості.

Для батьків важливо бачити високу мету свого життя, творити добро для людей.

Вражає тонкість духовних взаємозв'язків, які зв'язували Вчителя з сім'ями своїх вихованців. Ось тому приклад: "Одного разу прийшов до мене батько учня, бідкається: що робити з сином–п'ятикласником? Стає неслухняним, обманює, ухиляється від роботи. Ось і недавно було: не пішов на піонерський недільник дерева садити, сказав, що хворий, а насправді в футбола грав. І найбільше турбувало батька ось що: живе підліток тільки для себе, серце його стає холодним, байдужим, погляд — непроникним...

Вислухав я скарги батька і запитав: дозвольте говорити відверто, як батько з батьком? Так, погодився мій гість. Тоді я сказав: чому ж це ваша рідна мати живе в маленькій комірчині? Чому ж це ви відокремили її від сім'ї — від себе й від онука, не запрошуєте навіть обідати за спільний стіл? У комірчині материній — одно віконце, та й у ньому шибка розбита, — невже ви

й цього не бачили? І ви хочете, щоб син був колективістом? Говорите йому високі слова про обов'язок перед колективом, про те, що піонер повинен близько до серця брати інтереси Батьківщини.

Пам'ятайте, — продовжує В.Сухомлинський, — що найтонший корінець, який живить велике дерево любові до Вітчизни — це та хвилююча мить у житті вашого сина, коли він принесе бабусі яблуко з саду і квітку троянди, поставить перед нею склянку свіжої джерельної води і поправить подушку під головою" [2, 415–416]. Істинність і необхідність цих порад батькові важко переоцінити.

Моральні цінності сім'ї, за В.Сухомлинським, — це злагода в сімействі, намагання все зробити своїми силами, праця, і не тільки для себе, а й для людей; взаємовідносини турботи, взаємовідносини поваги, чутлива совість — уміння дорожити добром у самому собі, бути вимогливим до самого себе.

Мудрість батьківської педагогіки діяльна лише тоді, коли любов, доброта, ласка поєднуються із суворою вимогливістю, з обов'язком, з непримиренністю до зла, неправди, обману. Ще в ранньому дитинстві людина повинна пройти велику школу тонких, сердечних, людяних взаємовідносин. Ці відносини — найголовніше моральне багатство сім'ї.

Ці роздуми вченого–філософа, вчителя–практика, громадянина залишаються актуальними і в нашому сьогоденні, яке своїми реаліями поставило вимоги вдумливого використання і розвитку провідних ідей батьківської педагогіки В.Сухомлинського в умовах суспільних та соціально–економічних змін та реформ.

В умовах ринкових відносин значно зростають соціальні функції школи і сім'ї.

В освітніх закладах соціалізація учнів відбувається через шкільні кооперативи, малі державні учнівські підприємства, асоціації, учнівські виробничі бригади та інші форми роботи. Їх діяльність спрямована на поліпшення матеріально–технічної бази з трудового навчання, сприяння організації гарячого харчування дітей, надання матеріальної допомоги та пільг працівникам, членам їх сімей, благодійну діяльність.

При забезпеченні учнівського підприємництва успішно реалізуються проекти і програми: "Я і професія", "Малий бізнес", налагоджується взаємодія з науково–дослідними центрами, громадськими організаціями та фондами.

В сільській місцевості особливої уваги потребує організація підприємницької діяльності старшокласників, спрямована на виробництво сільськогосподарської продукції. Одна із складових успішного економічного виховання — цілеспрямована робота з батьками за програмою родинно–національного виховання "Родина і діти". Навчаючись, батьки знайомляться з метою, змістом і завданнями економічного виховання дітей у родині, розглядають його як цілеспрямовану систему формування поглядів і ставлення до праці, її результатів, до різних форм власності, сприяють в організації трудової продуктивної діяльності, оволодінні теоретичними знаннями з організації виробництва, практичними уміннями працювати розумово і фізично.

Напрацьовуємо різні форми роботи батьків з економічного виховання дітей: роз'яснення (сімейний бюджет, ціна грошей, сімейне споживання і накопичення, співвідношення сімейного і суспільного), привчання (участь у складанні сімейного бюджету, вміння планувати свої потреби і витрати, берегти суспільне добро, особисті і сімейні речі). Розглядаємо шляхи формування у дітей умінь планувати, вести облік і контроль прибутків і витрат сімейного бюджету, здійснювати економічний аналіз витрат на електроенергію, воду, тепло, продукти харчування, одяг, взуття та інше, а також виховання розумних потреб дітей, підходи до вирішення проблеми кишенькових грошей.

На практичних заняттях батьки разом з дітьми аналізували тижневі витрати сім'ї, витрати на місяць, на рік. Тут є можливість поспілкуватися, обмінятись думками з питань економічної поінформованості дітей, виховати риси бережливості, підприємливості, діловитості.

Сутність спільної роботи сім'ї і школи спрямована на формування в учнів готовності до самостійного життя, до забезпечення власного добробуту, підвищення рівня економічної вихованості, професійної готовності до праці.

Проведений нами аналіз дає підстави стверджувати, що очікувані сподівання щодо результативності спільної діяльності сім'ї і освітнього закладу в умовах реформування школи

не підтверджуються змістовною, цілеспрямованою практичною діяльністю. Тому, працюючи з різними категоріями педагогічних працівників: класними керівниками, вихователями, методистами, керівниками освітніх закладів в системі післядипломної освіти, ми сприяємо ознайомленню та практичному використанню розроблених інститутом проблем виховання АПН України та інститутом змісту і методів навчання Міністерства освіти і науки України програми і тематичного плану "Сім'я і діти". Вони враховують сучасний стан соціально–педагогічних умов виховання дітей в сім'ї і спрямовані на підвищення педагогічної культури батьків, на підготовку дітей до самостійного життя, їх адаптацію в природному й суспільному довкіллі. Головними критеріями виховання й вихованості дитини є її суспільна поведінка, практична діяльність у сім'ї та поза нею [5, 6].

Важливими складовими у розробці програми виховання дітей батьками і вихователями є вивчення особистісних якостей дитини: фізичного й психічного здоров'я, стійкості нервової системи, реакцій на різні види подразнень, інтересів, готовності до взаєморозуміння і взаємодії. В ряді шкіл регіону в розробці таких програм приймають участь і психологи, соціальні педагоги, медичні працівники. Активну участь в реалізації програм приймають батьки.

В Кіровоградській гімназії імені Тараса Шевченка батьки — не лише активні безпосередні замовники освітніх послуг для своїх дітей, а й активні учасники освітнього процесу. До гімназії приймають не тільки учнів, а й їхніх батьків, які на випускній церемонії теж отримують неформальний документ про гімназійну освіту. Завдяки батькам діти в гімназії оточені теплом і турботою; тут дитину сприймають як особистість, враховують її задатки, інтереси і потреби.

Силами батьків організовуються вечори, зустрічі, свята. Традиційним став щорічний огляд–конкурс "Таланти наших батьків", мета якого — мобілізувати творчий потенціал батьківської громади гімназії. Учнівський колектив гімназії теж звітує перед батьками під час гімназійного фестивалю "Травневий віночок".

Творчі роботи гімназистів — результат колективної праці учня разом з вчителем за найактивнішої участі батьків.

У гімназії багато кабінетів оформлено руками батьків, багато книг та технічних засобів навчання теж придбано на їхні кошти. Створена з ініціативи батьків благодійна організація "Єлисаветградський благодійний фонд сприяння гімназійній освіті" дає можливість підтримувати матеріальну базу гімназії на достатньому рівні навіть в умовах, коли держава практично не вирішує цю проблему впродовж десяти років.

За участю батьків активно задіюється соціально–культурний потенціал міста для реалізації освітньо–виховних цілей гімназії: педагогічний університет, інститут комерції та педагогічна академія, три обласні бібліотеки, краєзнавчий музей, кінотеатр "Зоряний", драматичний театр і філармонія, стадіон і Ковалівський парк. Ці заклади створюють неповторний колорит гімназійного життя, додаткові можливості кожному гімназистові для творчого зростання. При сприянні батьків гімназисти вивчають факультативний курс з історії гімназії.

З їх участю гімназія розширює коло додаткових можливостей для задоволення освітніх потреб вихованців. Це школа інтелектуального розвитку для дошкільнят; ліга інтелектуальних ігор та наукове товариство старшокласників; центр творчості "Контакт", який сприяє розвитку естетичних здібностей та емоційного інтелекту вихованців; літня гімназія, де діти завдяки студійному навчанню мають можливість самовизначатись, удосконалювати знання з іноземних мов, розважатись і відпочивати.

Батьки підтримують і ефективно діючу систему стимулювання праці як учителів (комплексна програма "Кар'єра вчителя", гімназійний конкурс "Учитель року" та інше), так і учнів (організація роботи клубу "Золота десятка", премії за перемогу в конкурсах Ліги інтелектуальних ігор, заохочення при підведенні підсумків моніторингу розвитку гімназиста).

Провідною педагогічною ідеєю, яка сприяє успішному розвитку гімназії, є ідея гуманізації освіти В.Сухомлинського (Концепція гімназії імені Тараса Шевченка, 2002).

Теоретичні і практичні надбання колективу Павлиської середньої школи за життя В.Сухомлинського, як і досвід кращих освітніх закладів сучасності (гімназія імені Т.Шевченка, м. Кіровоград) стверджують, що педагогізація батьківського соціуму відбувається успішно,

коли чітко визначені її цілі; вдумливо, з врахуванням реальних умов освітнього закладу розробляється програма, яка має цілісний і безперервний характер, тривала в часі; реалізується індивідуально–творчий підхід залучення батьків до педагогічної взаємодії і співпраці; забезпечується диференційний підхід в роботі: працюють школи для молодих батьків, для матерів, для батьків, залучаються до роботи інші члени родини — бабусі та дідусі, старші брати і сестри; функціонують центри педагогічних знань, готуються практичні заняття у вигляді педагогічних практикумів, розв'язування педагогічних завдань і ситуацій, даються батькам "домашні завдання"; практикуються семінари, конференції з виставками педагогічної літератури, дитячих малюнків та виробів, переглядом кінофільмів, концертами дитячої самодіяльності.

Тоді батьківська педагогіка, яку так дбайливо плекав В.Сухомлинський, стає дійовим засобом гармонізації діяльності школи і родини.

ЛІТЕРАТУРА

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. — К.: Шкільний світ, 2001. — 24 с.

Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. та інші. Основи національного виховання. Концептуальні положення (Частина І). — К.: Інформаційно–видавничий центр "Київ", 1993. — 151 с.

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / Вибрані твори. У 5–ти т. — Т.5. — К.: Рад. шк., 1977. — 639 с.

Сухомлинський В.О. Сто порад вчителеві / Вибрані твори: У 5–ти т. — Т.2. — К.: Рад. шк., 1976. — 670 с.

Формування педагогічної культури батьків у сучасних умовах: Науково–методичний збірник / Відп. ред. В.Г.Постовий. — К.: ІЗМК, 1998. — 80 с.

Людмила ВОВК, Віра ВИХРУЩ

ДУХОВНІ ОСНОВИ СПІЛКУВАННЯ ДИТИНИ І ДОРОСЛОГО У КОНЦЕПЦІЇ В.СУХОМЛИНСЬКОГО: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У часи докорінної зміни освітньої політики, спричинені складними соціально–економічними процесами і пов'язані із входженням України як самодостатньої держави у світовий простір, відбувається трансформація свідомості українців, їх ставлення до освіти в цілому і до шкільної освіти зокрема. В таких умовах недоречним здається повернення до досвіду минулого, до зовні благополучних 60–х–70–х років XX ст., до демократичних традицій української педагогіки, до невичерпної спадщини корифея гуманістичної теорії виховання Василя Олександровича Сухомлинського. Проте, педагоги XXI ст. чітко усвідомлюють, що оновлена школа — це не школа без ідеалу, а школа, де прагнення до високого і духовного залишається основою виховання.

Осмислюючи працю як "річ всепроймаючу і всеосяжну", В.Сухомлинський сприймав навчання як таку діяльність, яка базується на гармонії трьох понять: "треба, важко і прекрасно". "Думка, пізнання світу, осягнення істини, здобування знань, формування на їх основі власних поглядів, переконань — ось що повинно бути працею для учня", основою його розумового розвитку [2, 572]. На перший погляд, така постановка питання передусім повинна бути пов'язана із прагненням "взяти знання", із обов'язком дитини і примусом до виконання своїх шкільних обов'язків. Разом з тим, у В.Сухомлинського праця є обов'язковою умовою формування особистості учня–мислителя, а у поєднанні розумових і фізичних зусиль він вбачає її привабливу силу. Якщо такий зв'язок розірвано, то навчання як вид праці відривається від життя. Відбуваються незворотні явища: "... розумова праця школярів за своїм характером, спрямованістю, змістом відірвана від праці фізичної, внаслідок чого робота рук не збагачує, не розвиває розум, а розум, у свою чергу, не впливає на творчі трудові процеси. Порушується єдність духовного життя; дитина з малих років привчається дивитися на фізичну працю як на неприємний, але необхідний обов'язок. Замість потреби праця стає неминучою. Замість психологічної готовності до цікавої творчої праці в школярів виникає прагнення вибрати діяльність, в якій фізичні зусилля займали б якнайменше місця" [6, 55]. Таким чином, у Василя

Олександровича Сухомлинського активна розумова праця — це основа формування духовності особистості.

У зв'язку з цим він особливого значення надає духовному зв'язку між дорослим і дитиною. Запалити "вогонь допитливості", "відкрити всю красу, привабливість, розкіш думки" може тільки вчитель, який сам є "володарем думки", "володарем юних душ, вихователем, наставником, коли він несе думку, виявляє себе в думці, владарює думкою, полонить і підкоряє думкою", має "незаперечний авторитет учителя–мислителя, закоханого у свою справу" [2, 574]. Це неабияким чином стосується уроку та навчального процесу в цілому, оскільки в цих умовах навчальний матеріал ніби відмежовує вчителя від учня.

"Цілеспрямованість навчання є однією з умов навчання як фактору розвитку особистості", — вважає В.Сухомлинський. Для того, щоб забезпечити таку функцію навчального процесу, необхідно дотримуватися гармонії таких умов: "по–перше, давати учням певне коло знань; по–друге, дбати про те, щоб учні ставали все розумнішими і розумнішими" [2, 574]. Запам'ятовування і заучування, без чого не можна обійтися у навчанні, на думку Василя Олександровича, повинно стояти на другому місці, а головні зусилля дитини слід спрямувати на те, "...щоб стати розумною (яка біда, що про це багато вчителів забуває!)... на думку, на осмислювання", на те, щоб «мислити, пізнавати, відкривати, осягати, нарешті, вражатися" [2, 573]. В цьому він бачить основну духовну потребу людини взагалі та учня зокрема.

Щоб навчання виконало свою високодуховну місію, необхідна, на думку В.Сухомлинського, активна взаємодія двох суб'єктів: вчителя–мислителя і учня–мислителя у навчальному процесі.

Дитині особливо властива бути чуйною до того, що бачать у ній інші люди. Тому душу дитини із школою, учителем, товаришами зв'язує "бажання бути хорошим", а саме — позитивно проявляти себе, потреба робити все своїми силами і пишатися собою та результатами своєї праці. Такі духовні нитки пов'язують окремих учнів у колектив, "породжують колективне одухотворення, натхнення: усі прагнуть вчитися добре, кожному хочеться бути перед товаришами тільки хорошим". Тому завданням учителя–мислителя повинно стати збереження чутливості і чуйності учня–мислителя.

Сприймаючи урок не як "просте перекладання знань з голови учителя в голови дітей", а як "ставлення дитини до знань, а також ставлення дитини до вас, вихователя", Сухомлинський вважає, що головним на уроці є "найповніше і найяскравіше розкриття ставлення людини до людини як до найвищої цінності" [4, 456]. Якщо таке ставлення відсутнє, народжується найбільше зло школи — небажання вчитися. Таким чином, духовність у стосунках вчителя і учня в навчальному процесі сприймається В.Сухомлинським як важливий і визначальний дидактичний фактор, як гарант якості процесу навчання та основа розвитку особистості.

За яких саме умов мислення, думання стає розумовою працею? Осмислюючи сутність і закономірності процесу навчання, В.Сухомлинський доходить висновку, що дидактичною умовою справжньої розумової праці, створеної вчителем, повинен бути її цілеспрямований характер, розв'язання учнем певного завдання і подолання таким шляхом перешкод і труднощів. Він підкреслює важливість однієї з основних умов розвиваючого навчання: "Чим більше зумів учитель надати мисленнєвій діяльності учнів характеру розв'язування завдання, тим активніше вступають у цю діяльність сили їх розуму, тим ясніше перешкоди і труднощі і, отже, розумова праця являє собою ніби подолання труднощів" [6, 56]. Особливу роль у привчанні школярів до труднощів у процесі навчання Василь Олександрович відводить початковій школі. Завдання вчителя–мислителя він вбачає у піклуванні про те, щоб зробити зрозумілою трудність, щоб "...зосередити в ній не тільки увагу, а й силу волі дитини". Концентрування уваги не на фактичному матеріалі, явищах навколишньої дійсності, а на взаємозв'язках між предметами і явищами на основі їх аналізу дозволяє, на думку В.Сухомлинського, утвердити в дітях переконання в тому, що "абстрактні поняття мають своїм джерелом конкретні предмети, реально існуючі зв'язки і залежності між ними" [6, 57]. Він підкреслював, що перехід від конкретного чуттєвого уявлення до абстракції — понять, суджень, умовиводів — дуже важливий момент активізації розумової праці, особливо у

початкових класах — у тому віці, коли відбувається інтенсивний перехід від мислення образного до мислення абстрактного, логічного.

Не використовуючи терміна "проблемне навчання", В.Сухомлинський зазначає, що характерною особливістю роботи учнів у кращих педагогів є саме цей метод, або "дослідницький підхід до предмета вивчення", який передбачає, що учневі не пропонують готових висновків, доведень правильності тієї чи іншої істини, а вчитель дає можливість учням висунути кілька пояснень, в самій дійсності шукати підтвердження і спростування кожної з висунутих гіпотез. "Завдання вчителя полягає в тому, щоб учням стала гранично ясною суть зрозумілого і незрозумілого, щоб саме запитання не давало спокою, а можливість відповісти на нього поставала як можливість захоплюючої, цікавої праці", — таку дидактичну характеристику дає В.Сухомлинський своєму "дослідницькому методу" [6, 59]. У цьому випадку знання стають переконаннями, тобто духовним надбанням особистості.

Іншим аспектом формування духовності учня у процесі дидактичної взаємодії із вчителем є усвідомлення ним, що знання допомагають людині пізнати і розкрити саму себе через пізнання навколишнього світу і певних законів його розвитку. "Мистецтво розумового виховання, — пише В.Сухомлинський, — полягає в тому, щоб примусити дитину замислитися над тим, що на перший погляд здається зрозумілим і не потребує пояснення і вивчення. Досвід показує, що такі запитання виникають тоді, коли вчитель постійно звертає увагу дітей на причинно–наслідкові зв'язки звичайних, нічим не примітних явищ. Коли дитина на власному досвіді переконується, що кожне явище має свою причину, що розуміння причинного і закономірного наслідку допомагає людині підкорювати сили природи, вона пильно приглядається до навколишнього світу і помічає те, чого не помічала раніше" [6, 64]. Прагнення підкорити сили природи і поставити їх на службу розумної і духовної людини — ця думка є провідною вже на перших уроках у початковій школі, коли дитину вчать бачити у звичному незвичне, досягати поставленої мети у взаємодії оточуючого середовища і людини, не порушуючи гармонію з ним. Завдяки такому підходу до організації пізнання оточуючого середовища в учнів уже в роки отроцтва і юності формуються переконання в тому, що "...можливості для багатого духовного життя залежать ...від самого трудівника, від його підходу до справи", від постійного прагнення вдосконалювати її, що відіграє велику роль у становленні морального обличчя людини.

Для забезпечення належного розвитку особистості учня–мислителя необхідно розв'язати проблему співвідношення роботи пам'яті і мислення у навчальному процесі. І в цьому В.Сухомлинський яскраво проявляє себе не тільки як психолог, але й як педагог із оригінальним мисленням, вирішуючи це питання з позицій гуманізму і духовності дидактичних стосунків вчителя і учня. Погоджуючись із твердженням відомого психолога П.Анохіна про те, що посилений розвиток пам'яті, її тренування і примушування до надмірного механічного заучування й подальшого відтворення порушує гармонію пам'яті та інших елементів "великої системи процесів, що відбуваються у мозку", аналізуючи власні досліди над тваринами та тривалі спостереження за процесом засвоєння навчального матеріалу дітьми із слабкою пам'яттю, Василь Олександрович доходить головного висновку: "Розвиток пам'яті неможливий без гармонійного впливу на все психофізичне, духовне життя людини" [5, 586].

Особливу роль у формуванні учня–мислителя відіграє успіх у навчальній діяльності. "Сфера інтелектуального життя у дитячому віці тісно зливається із сферою моральною, і кожна невдача в навчанні сприймається як гірка прикрість (проте тільки до того часу, поки серце не призвичається і не задерев'яніє, але тоді вже не може бути й мови про якийсь порятунок)", — пише В.Сухомлинський [5, 588]. У зв'язку з цим основне завдання вчителя він вбачає в тому, щоб "постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням, щоб з того почуття виник і утвердився емоційний стан — пристрасне бажання вчитися" [3, 7]. Аналіз діяльності вчителя в організації навчального процесу з точки зору забезпечення позитивного емоційного стану учнів дозволив Василеві Олександровичу виділити такі типові помилки вчителів: безпристрасність в роботі самого вчителя, результатом чого є організація засвоєння учнями нового матеріалу шляхом "найменшого опору", без труднощів, та відсутність стимулювання колективної зацікавленості класу якістю відповіді товариша; байдужість і безпристрасне ставлення вчителя до знань учнів (погана відповідь не турбує і не змушує замислитися над

причинами слабких знань, а гарна відповідь сприймається як справа випадку, а не результат наполегливої праці; незадовільні оцінки сприймалися як невдача, що спіткала учня, як результат того, що випало "важке запитання"); існування в масовій практиці такої системи опитування, при якій вчитель "вільно чи невільно слабким учням ставить порівняно легкі запитання, а сильнішим важчі", а учні, почувши запитання, вже наперед зорієнтовані, хто буде відповідати, — як наслідок, на фоні такої технології опитування формується переконання у своїй "слабкості" у невстигаючих школярів.

Згадані помилки унеможливлюють формування в учня прагнення вчитися, долаючи при цьому об'єктивні труднощі процесу пізнання, і становлення та самоствердження особистості, що неможливо без самоповаги.

Самоповага дитини формується вчителем–мислителем щоденно і щосекундно. В цьому складному процесі важливу роль відіграє система чинників, серед яких на першому місці знаходиться слово вчителя. У інтерпретації В.Сухомлинського воно є не тільки і не стільки засобом передачі певної інформації або оволодіння нею, скільки знаряддям, яке допомагає людині відкрити в собі самодостатню Людину. Найстрашніший злочин педагог бачить в тому, щоб словом переконати людину в її нікчемності у порівнянні із іншими людьми, а у маленької людини породити таким чином додаткові страждання. "Слово вчителя, насамперед, слово, звернене до розуму, серця, душі вихованця, і обставини, створювані в колективі, в спільній праці, у взаємовідносинах дітей з дорослими, — все це переконує людину в тому, що вона — творець, господар праці і від неї самої, від її волі, наполегливості, працьовитості залежить виявити себе, розкрити свої задатки, сили, здібності, талант", — така ідея була основою практичної роботи всіх вчителів школи В.Сухомлинського [4, 465].

Разом з тим, слово вчителя повинно органічно поєднуватися з його поведінкою. Особистість вчителя розкривається перед учнем саме через цей зв'язок. "Учитель в слові виявляє себе, свою культуру, свою моральність, своє ставлення до вихованця", — пише Василь Олександрович. Головне, що визначає ефективність слова вчителя, — його чесність, в тому числі і його власне щире прагнення пізнати нове, поділитися знаннями з іншою людиною і сформувати таку потребу в самого учня. "У справжнього вихователя головною силою, що об'єднує колектив, є постійний обмін духовними багатствами — знаннями і уміннями. Перша умова цього: вчитель не тільки дає знання, але й виховує жадобу знань. Друга умова — постійне інтелектуальне спілкування учителя із своїми вихованцями... Усе це фон, на якому розкривається індивідуальна "творча жилка кожного вихованця", — стверджує В.Сухомлинський [8, 329–330]. У роботі свого педагогічного колективу він цінував спрямування на "оптимістичне самопізнання", яке дозволяло зробити кожну людину щасливою, творчою, неординарною, такою, яка прагне змагання творчих здібностей.

З огляду на це особливі вимоги висуваються до вчителя. Щоб забезпечити духовний розвиток особистості учня у процесі навчання, він повинен запропонувати "знання в русі", а призначення уроку бачити в тому, щоб він став "першим вогнищем, зігрівшись біля якого, людина прагне стати мислителем. Через це вчитель повинен "приходити на урок з думкою", "принести подив". Надалі вже не вчитель, а книжка перетворить подив у допитливість, змусить школярів "читати з потреби думати", забезпечивши тим самим головну умову розвитку розумових здібностей і смисл інтелектуального життя особистості.

Забезпечення "оптимістичного самопізнання", тобто багатого, різноманітного, приваблюючого інтелектуального життя неможливе, якщо воно вже з початкової школи "втиснуте в рамки шкільної дошки й сторінки букваря", "обмежується лише шкільними, учнівськими методами, які вимагають запам'ятовування, заучування та відтворювання знань для перевірки їх вчителем". Першоджерелом потягу до знань, до пізнання істини Василь Олександрович вважає захоплення дитини тим, що відкривається їй у світі, а потім і в ній самій. Таким чином, прагнення до пізнання нового є основою духовності дитини. З цим пов'язана і концепція оцінювання учбової діяльності особистості: Сухомлинський вважає, що слід дбати про те, щоб у початковій школі дитина була думаючою, активним здобувачем знань, допитливим шукачем істини, мандрівником у світі пізнання. Всі ці показники вкладаються ним у поняття "добрий школяр" [1, 428].

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Вчити вчитися / Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.5. — С.426–436.

Сухомлинський В.О. Гармонія трьох начал / Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.5. — С.569–578.

Сухомлинський В.О. Інтерес до учіння — важливий стимул навчальної діяльності учнів / Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.5. — С.7–16.

Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність / Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.5. — С.446–472.

Сухомлинський В.О. Найвідсталіші у класі / Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.5. — С.584–590.

Сухомлинський В.О. Розумова праця і зв'язок школи з життям / Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.5. — С.53–69.

Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т3. — С.7–300.

Сухомлинський В.О. Слово вчителя в моральному вихованні / Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.5. — С.321–330.

Валентина ВОЛОШИНА

ГУМАНІЗМ ПЕДАГОГІКИ СІМ'Ї В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Процес творення педагогіки сучасної сім'ї відбувається сьогодні в складних умовах. Він передбачає поєднання споконвічних традицій виховання і нових форм взаємин батьків і дітей у сім'ї, породжених соціально–економічним укладом життя, новими суспільними нормами і вимогами.

До недавнього часу державна політика з питань сім'ї в Україні здебільшого спрямована була на знецінення цілісності й автономії сім'ї — основного й найавторитетнішого вихователя підростаючих поколінь. Пріоритет у цій політиці надавався громадському, усуспільненому. В основі такої політики лежали ідеї заперечення сім'ї, родинне виховання вважалось пережитком буржуазного суспільства.

Світова педагогічна практика засвідчує, що найкращі умови для розвитку особистості створюються в процесі поєднання родинних і загальнонаціональних, регіональних традицій, звичаїв та обрядів, які підтримуються насамперед батьками, силою громадської думки. Активне включення дітей в народні традиції і звичаї, ритуали та урочистості — могутній фактор благотворного впливу на особистість.

Національна система виховання розкриває підростаючим поколінням витоки родинно–побутової культури, зміцнює сім'ю — "націю в мініатюрі". Родинно–побутова культура постійно збагачується і поглиблюється в результаті вдосконалення сімейних стосунків, пізнання духовної спадщини батьків, дідів і прадідів, а також здобутків сучасної науки, досвіду інших родин з питань виховання дітей. Сьогодення знаменне відродженням культури українського народу.

У цьому процесі невичерпною скарбницею мудрості є науково–педагогічна спадщина Василя Олександровича Сухомлинського . Народна мудрість про сім'ю немов перекликається з тими словами високої оцінки сім'ї, яку дав глибокий знавець народної педагогіки В.Сухомлинський: "У сім'ї шліфуються найтонші грані людини–громадянина, людини–трудівника, людини — культурної особистості. І з сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладаються коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я — це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи" [1, 22].

В основу педагогічних поглядів В.Сухомлинського, присвячених родинному вихованню, покладені не тільки традиції народної педагогіки, а і його власні педагогічні пошуки, пройняті глибоким гуманізмом. "Школою сердечності була, є і завжди буде сім'я", — писав педагог. Проблеми сімейного виховання, батьківського впливу на дітей розглянуті у таких творах В.Сухомлинського, як "Книга про любов", "Листи до сина", "Лист до дочки" та ін. Своєрідною енциклопедією сімейного виховання стала його книга "Батьківська педагогіка". У ній

висвітлюються найактуальніші сучасні проблеми виховання дітей у сім'ї, педагогічної освіти батьків і дорослих, соціальної педагогіки.

Виховання добропорядності, громадянського обов'язку, гуманності — основна тема "Батьківської педагогіки". В ній представлена послідовна система роботи з батьками, обгрунтоване значення сімейних умов у соціалізації та гуманізації дитини, виховне значення психології сімейних стосунків і клімату сім'ї, значення підготовки молоді до сімейного життя. Видатний педагог наголошував на тому, що необхідно зміцнювати сім'ю, що це одна з найбільш важливих соціальних проблем, від розв'язання якої значною мірою залежить обличчя підростаючого покоління.

В.Сухомлинський надає першочергового значення *виховному клімату сім'ї* як основному чиннику у формуванні особистості. Загальновизнано, що особливу роль у вихованні дітей відіграє мікроклімат сімейного життя, його настрій, уклад. Саме лад у сім'ї, стверджував В.Сухомлинський, де всі живуть цілеспрямованим життям згуртованого колективу, де всі люблять і поважають один одного, де панує дух взаємодопомоги, щирої турботи, веде до створення *педагогічного клімату*.

Удосконалення функції сім'ї він вбачав в необхідності *готувати молодь до виконання родинних обов'язків*. "Важливим завданням сім'ї і школи, — писав педагог, — є формування у вихованців моральної готовності до батьківства й материнства. Без цієї готовності неможливо уявити всебічний розвиток людини. Готовність до високої місії батька й матері — це одна з найважливіших сторін громадянськості людей" [2, 86–87].

Основним мотивом створення сім'ї В.Сухомлинський вважав, безперечно, *кохання*, яке вимагає серйозного ставлення до дорогої людини; в основі лежить дружба, взаємна допомога і підтримка, вірність і довіра. "Своїх вихованців — юнаків і дівчат, — писав В.Сухомлинський, — ми вчимо: моральне право на кохання має той, хто вміє відповідати за майбутнє — за своїх дітей. Сімейне життя — це не суцільне свято, в ньому багато тривог, хвилювань, турбот, іноді — прикрощів. Будувати особисте щастя — значить уміти ділити з коханою людиною не тільки радощі, але й прикрощі" [2, 188].

В.Сухомлинському належить міркування про те, що чудові діти виростають у тих сім'ях, де *батько і мати по-справжньому люблять одне одного і водночас люблять і поважають людей*. Він підкреслював, що дитина з такої сім'ї упевнена в собі, розкута, її зразу видно. "У цієї дитини — мир і спокій в душі, глибоке душевне здоров'я, щиросердна віра в добро, віра в красу людську, віра в слово вихователя, тонка чутливість до тонких засобів впливу — доброго слова і краси" [3, 413]. Підкреслюючи гарні результати сімейного виховання любов'ю, педагог звертався до батьків: "бережіть дитячу довіру", "дитячу любов до людей", "поважайте одне одного", "давайте дитині щастя дитинства".

Так само логічно постає наступна проблема батьківської педагогіки — *життєва позиція дитини в сім'ї*. Педагог оцінює її так, що діти не можуть бути тільки слухняними виконавцями волі дорослих. Педагог вважає, що вони мають бути *рівноправними членами сім'ї* і можуть здійснювати взаємний вплив на поведінку батьків, старших братів і сестер, їх ставлення до своїх сімейних та громадських обов'язків. Отже, В.Сухомлинський відстоював право дітей активно втручатись в сімейні справи, брати участь у їх розв'язанні.

Родина впливає на всі сфери формування й духовного зростання особистості. Інтерес до життя близьких людей породжує *початки гуманізму*, допомагає зрозуміти такі загальнолюдські цінності, як людяність, справедливість, власну гідність, любов до людей. В центрі уваги педагога було виховання гуманності. Шляхи цього він вбачав у цілеспрямованій і систематичній організації моральної поведінки дітей із засвоєнням ними моральних знань, формуванням гуманістичних уявлень та почуттів. Батьки, за переконанням педагога, мають навчати дітей азбуці моралі, вмінню робити оточуючим добро, формувати у дітей почуття вдячності, виховати дітей турботливими до всього живого. Такою душевною працею за стійким переконанням педагога відточується сердечна чуйність, пробуджується бажання робити добро. "Дорогі батьки й матері, пригадайте, як ваш син просив у вас дозволу подарувати маленькому другові дорогу для нього річ — книжку, ковзани, альбом для малювання, фарби. Це прохання вашого сина — велике щастя для вас, батьки. Знайте, що коли ваш син щось віддає іншій людині, — він здобуває безцінне моральне багатство — людяність" [1, 60]. Батьки мають

навчити дітей уміти відчувати людину, розуміти її інтереси, прагнення, узгоджувати свої вчинки з життям у суспільстві, серед людей, тобто передавати своєю поведінкою ставлення до людей. На запитання: "Коли маленька людина по–справжньому любить іншу людину — матір, батька, бабусю, дідуся, брата, сестру?" В.Сухомлинський відповідає: "Коли вона щось зробила для них, у щось вклала свою душу" [4, 547].

Сім'ю педагог вважав найкращою школою виховання щирості, душевності й чуйності: *ставлення до матері, батька, дідуся, бабусі, сестер є випробовуванням людяності*. Добрі стосунки між членами сім'ї — запорука успіху у вихованні дітей чуйними, щоб перші думки про добре, сердечне, найпрекрасніше, що є в світі — любов до людини — базувались на особистому досвіді, щоб найдорожчими для дитини стали батько й мати. "Культ матері", що будувався на розумінні дітьми невичерпності та безмірності материнської любові, вважають однією із найважливіших знахідок В.Сухомлинського у творенні атмосфери гуманності у школі. У Павлиській школі одне з центральних місць належало дбайливо оформленому стенду зі словами: "Бережіть наших матерів". В.Сухомлинський записав ряд билин та переказів, присвячених матері. У школі зберігався зошит "Казки та билини про матір", серед яких чимало написаних самим директором школи. Це казки про Чорнокосу та Білокосу матерів, про Сім дочок, Серце матері та ін. Як продовження цієї лінії художньо–поетичної творчості В.Сухомлинський укладає хрестоматію "Материнська краса". В ній вміщено оповідання про велич, благородство і красу Матері (твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Миколи Островського, Зої Космодем'янської та ін.). В хрестоматії ряд сторінок присвячено матерям воїнам, що загинули в битвах за Вітчизну.

Такою ж мірою цінував педагог і роль батька — мужньої людини, опори для сім'ї, захисника Вітчизни. Особлива роль батька у вихованні хлопчиків. Для них батько — найважливіша людина, взірець для наслідування в трудових, сімейних справах, служінні вітчизні. Синівська любов і відданість — це ті сфери особливої уваги і опіки, яку батьки мають плекати з малих років. Виховання у дітей любові та поваги до старших, передусім до дідуся й бабусі, Василь Олександрович вважав гуманним обов'язком кожної сім'ї. Найпочесніше місце в домі має належати найстаршим у сім'ї. Людина похилого віку особливо дорожить такою увагою на старості. Пам'ять про старенькиx треба зберігати у сім'ї, доглядаючи могили, приносячи квіти. Всі ці грані виховання педагог вважав важливими, щоб виховати дітей уважними, доброзичливими, гуманними. Саме вони зв'язують покоління, виокремлюють праслов'янські корені педагогічної мудрості сімейних традицій, які так дбайливо, зернину до зернини збирав Добротворець.

Гуманні стосунки між членами родини виховуються *довір'ям*. Без нього неможливо виховати такі важливі етичні якості як чесність і правдивість. Тому педагог наполягав, щоб у сфері особливої уваги сім'ї стало формування у дитини звички говорити правду. Глибока віра дітей у правдивість як пріоритетну людську якість зрозуміла стає дітям передусім через приклад дорослих, в першу чергу батьків.

У сфері етичних пріоритетів, як вважав педагог, мають бути поняття "можна", "не можна", "треба", "повинен", "негідно". На перший погляд речі прості, але і такою ж мірою складні. Усю складність їх педагог вбачає у тому, що без утвердження цих понять неможливо сформувати чесноти вищого порядку, як наприклад: повагу до самого себе, людську гідність.

В.Сухомлинський знаходить зв'язок між справжньою материнською і батьківською любов'ю і *прагненням дітей бути хорошими людьми*, людьми з почуттям власної гідності. Якщо дитина виросте в обстановці безсердечності, вона стане байдужою до усіх, у неї "хворобливий стан психіки". Такою ж мірою неконструктивними називає педагог різновиди нерозумної батьківської любові: любові замилування, любові деспотичної та любові відкупу. Любов замилування педагог називає найсумнішим, що може бути у стосунках між батьками і дітьми, оскільки це інстинктивна, нерозумна, сліпа любов.

Деспотичній любові притаманні самодурство, дріб'язкові "причіпки", постійні докори, які перетворюють життя дитини на пекло. Дитина не отримує такої потрібної їй доброти, ніжності, людяності і росте жорстокою, невдоволеною собою і оточуючими.

Любов відкупу, на думку В.Сухомлинського, також формує особистість байдужу до людей, прагматичну, з егоїстичним світосприйманням.

Механізм становлення особистості егоїста розкрито педагогом в оповіданні "Народження егоїста". Тому В.Сухомлинський радить батькам ніжність не доводити до розбещеності, піклування — до потурання примхам, а вимогливість поєднувати з повагою до особистості дитини. *Атмосферу любові і дружби в родинному колі*, як стверджував педагог, створюють спільні *духовні інтереси, спільна праця і дозвілля, задушевні бесіди.*

Гуманність стосунків у сім'ї чи не найкраще формується *через спільну працю*, виховання любові до людей праці, бережливе ставлення до матеріальних і духовних благ людства. В.Сухомлинський стверджує, що не гра в працю, а справжнє трудове життя — з потом, втомою, мозолями, радістю досягнутої мети — створює справжню атмосферу щасливого буття. В процесі трудової діяльності виникає потреба в спілкуванні, у встановленні психологічних відносин, ділових взаємин, взаємодопомоги, взаєморозуміння. Щоб ці процеси мали незворотній характер, педагог радить батькам:

– праця має бути посильною, різноманітною, самостійною, творчою, без примусу і покарань — це підтримує постійний інтерес до трудової діяльності;

– постійні доручення в сім'ї (господарсько–побутові, догляд за рослинами і тваринами) формують потребу в праці і відповідальне ставлення до неї;

– спонукання дітей до вступу у трудову діяльність якомога раніше повністю відповідає вродженому потягу людини щось робити, діяти. Гальмувати цей природжений потяг не слід, навпаки, його треба всіляко підтримувати.

За В.Сухомлинським, справжня мудрість батьківської любові до дітей полягає у тому, щоб дати дитині радість творення, радість праці, праці на благо людей.

Отже, В.Сухомлинський у своїх педагогічних роздумах розкрив:

– умови успішного виховання дітей в сім'ї, серед яких: сприятливий сімейний мікроклімат, спільна трудова діяльність батьків та дітей в сім'ї, розумна організація життя і побутового устрою, громадянська і моральна відповідальність батьків за дітей;

– основні напрями родинного виховання учнів засобами гуманізму, а саме: формування моральних цінностей з позицій добра, справедливості, гідності, честі, людяності; створення сприятливої трудової атмосфери в сім'ї і залучення дітей до навчальної праці, зокрема через народну творчість; турбота про всебічний розвиток дитини через засвоєння рідної мови, навколишнє середовище.

Таким чином, серцевиною педагогічних поглядів В.Сухомлинського на роль родинно–сімейного виховання у формуванні особистості дитини є гуманістичні та народознавчі ідеї, які творчо збагачені його власними знахідками, що стали надбанням гуманістичної педагогіки сучасної епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. шк., 1978. — 268 с.
2. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: В 5 т. — К.: Рад. шк., 1976. — Т.1. — 653 с.
3. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка // Вибрані твори: В 5-ти т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т.5. — 638 с.
4. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибрані твори: В 5-ти т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т.4. — 638 с.

Галина ТАРАСЕНКО

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ДУХОВНО–ЦІННІСНУ ОСНОВУ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В СІМ'Ї

Педагогіка В.Сухомлинського набагато випередила свій час. У ті роки, коли вона розгортала крила, про всенародські цінності як стрижень виховного процесу говорили рідко й пошепки, боячись тавра "абстрактного гуманізму". На цьому понурому тлі світло і безстрашно звучав голос сільського вчителя, у якому відлунювала вікова мудрість українського народу з його одвічним потягом до гармонії буття.

В.Сухомлинський (як ніхто до нього і після нього) високо підніс проблему ціннісного визначення виховного процесу. Його гнітив і не влаштовував шаблонно-політизований, вузько-організаційний підхід до виховання дітей, який інертно будувався за стимул-реактивною схемою. В.Сухомлинський самотужки торував шлях для аксіологічного підходу до формування особистості дитини, який набирає силу лише сьогодні. Для видатного педагога процес виховання завжди був не стільки "однолінійним впливом", скільки трансляцією одвічних гуманістичних цінностей, трансмісією культури в межах взаємодії старших і молодих поколінь.

Аксіологічний підхід до трудового виховання чітко оформився саме в педагогіці В.Сухомлинського, адже він розумів дитячу працю не як самоціль, а як витончений засіб формування душі вихованців, як умову примноження їх людяності. Для педагога сільської школи праця завжди була основою людського буття. В.Сухомлинський невипадково обожнював працю, адже сам мав виняткову працездатність. Велику духовно–перетворювальну роль праці він усвідомив з дитинства. Уже в роки юності, ставши натхненним послідовником ідей А.Макаренка, Василь Олександрович послідовно формував у вихованців благоговійне ставлення до праці як до сенсу людського життя і непохитно вірив у цілительну, "випрямляючу" силу праці.

Для В.Сухомлинського праця не є засобом збагачення, самохизування, самовозвеличення. Не була вона й знаряддям покарання дітей. Праця, на думку видатного педагога, має стати часом особистісної самореалізації людини, засобом творення добра для інших. Саме з цих позицій В.Сухомлинський підходив до організації дитячої праці, яка була покликана гармонізувати як внутрішній світ дитини, так і систему її стосунків з довкіллям. Причім педагог пропонував розв'язувати проблеми трудового виховання молоді лише у єдності із завданнями морального, розумового, естетичного виховання. В.Сухомлинський формував у вихованців не окремі трудові навички, а гармонійну трудову культуру, яку вважав похідною не від фізичного, а від духовно–ціннісного розвитку. Одним з найважливіших принципів трудового виховання педагог називав "високий моральний смисл праці" [7, 167].

Гармонія педагогічних впливів стала квінтесенцією педагогічної системи В.Сухомлинського. Серед головних її структурних компонентів були: виробнича праця, яка наскрізно проходила крізь все життя дитини в школі і сім'ї; творча думка, яка забезпечувала не лише навчальну, але й будь-яку діяльність учня; співпереживання як основа моральності, основа будь-якої взаємодії дитини з довкіллям на засадах Істини, Добра, Краси. Духовно-ціннісними концентрами трудового виховання в педагогіці В.Сухомлинського стали: праця і природа, праця і школа, праця і родина.

Саме сім'я, на думку В.Сухомлинського, здатна надавати трудовому вихованню дитини належне ціннісне спрямування. Адже саме в сім'ї формуються найперші уявлення про навколишній світ і зв'язки в ньому, про роль людської праці на землі. Саме в сім'ї відбуваються перші кроки дитини у бік пошуку "сродної праці" (Г.Сковорода) і свого місця у гармонії світобудови. В.Сухомлинський неодноразово підкреслював, що дитина починає пізнавати світ людини з матері й батька. Тому не можна руйнувати в сім'ї дитячу віру в гармонію людського життя [5, 417].

Великого значення набуває духовне багатство сім'ї, у якій зростає майбутній трудар. На формування трудових мотивів впливають не стільки примус і режимно–організаційні моменти, скільки духовно збагачене середовище родини. Недаремно В.Сухомлинський тлумачить працю як віддачу духовного багатства. Водночас праця, на його думку, є надбанням духовного багатства [9, 555].

Саме у сім'ї діти осягають суть народного ставлення до праці, яке полягає у самовираженні і самоствердженні людини у трудовій діяльності. Видатний педагог підкреслює сугестивну роль батьківського прикладу у формуванні ставлення дітей до праці. На думку В.Сухомлинського, дитина працює не для того, щоб повправлятися у праці, а тому, що ніхто з людей, які оточують дитину, без праці не уявляє життя [9, 554].

Привчати дитину до праці змалечку — святий обов'язок сім'ї. З ранніх років слід включати дітей у реальний трудовий процес. В.Сухомлинський заперечував намагання деяких вихователів перетворити дитинство на суцільне свято. Дитині, на думку педагога, потрібна не гра в працю, а справжнє трудове життя: піт, втома, мозолі, радість досягнення мети [3, 443]. У такій праці формується ставлення дітей до навколишнього — до природи, до людей, до батьківської землі, до родини. І для цього, на думку В.Сухомлинського, необов'язкова наявність поля чи пасовиська. Це може бути догляд за інвалідом, малюком чи беззахисною тваринкою [3, 446].

Видатний педагог домагався того, щоб діти бачили в праці не стільки джерело матеріальних благ, скільки джерело духовних радощів. Мабуть, тому великого значення він надавав вирощуванню дитиною квітки чи дерева. Праця дітей, за В.Сухомлинським, повинна бути максимально олюдненою, одухотвореною, тобто має бути творенням краси. Чи не тому В.Сухомлинський акцентував увагу на виховному потенціалі естетизованих видів праці? Дитяча рука, яка творить красу навколишнього світу, на думку педагога, вже не здатна на брутальну жорстокість. В.Сухомлинський пропонував вихованцям незвичні, вишукані форми естетизації навколишнього ("Сад троянд", "Куточок краси").

В той же час видатний педагог прагнув об'єднання зусиль школи і сім'ї у справі формування духовно–ціннісного ставлення дітей до праці. Наприклад, у конфлікті Миколки з матір'ю, яка не розуміє "доцільності" вирощування сином хризантем, В.Сухомлинський вбачає небезпечний симптом духовного розладу сім'ї, в якій не розуміють значення одухотвореної праці [8, 245]. Дитина, яка виростила квітку, здивовано дивиться не лише на творіння своїх рук, але й на себе. Адже у праці, тим більше в освяченій красою праці, подвоюється людська сутність. Тому В.Сухомлинський шанобливо схилявся перед працею, як перед "найтурботливішою нянькою" людяності [3, 444].

Знаменно, що формування в дітей духовно–ціннісного ставлення до праці В.Сухомлинський безпосередньо пов'язував з моральними цінностями сім'ї. Головним її моральним багатством він вважав взаємини турботливості, любові і поваги. Саме такі взаємини скеровують дитину вносити у працю благородні почуття. Видатний педагог пропонував своїм вихованцям посадити Яблуню Матері, Сад Дідуся і Бабусі або ж яблуню для самотньої людини [10, 218]. У такій праці втілена повага до старших поколінь, шанобливе ставлення до свого родоводу. Повага до пам'яті предків народжує красиві сімейні традиції, наприклад, вирощування "троянди покійної бабусі". У такій праці дитина ніби матеріалізує світлі почуття до її пам'яті — сум, тугу, вдячність [6, 438].

Таким чином, В.Сухомлинський ніколи не організовував дитячу працю заради праці, тобто не перебільшував значення організаційно–процесуальних аспектів. Його набагато більше хвилювали мотиваційно–ціннісні аспекти дитячої праці. Кожна сім'я повинна дбати, аби праця збільшила не мускул руки, а "мускул душі" їхньої дитини. А це можливо лише тоді, коли праця в сім'ї переплітається з любов'ю і турботою.

Основою правильного виховання дитини в сім'ї В.Сухомлинський вважав наявність щирих, теплих, шляхетних відносин між членами родини, особливо між батьком і матір'ю. Створення таких відносин педагог називав важкою працею душі, проте плоди такої праці, безперечно, дістаються дітям. Високо підніс В.Сухомлинський значення кохання як духовної праці сім'ї, яке вважав свідомим потягом утвердити себе в дітях. На думку В.Сухомлинського, бути мужнім у коханні — це врешті–решт бути вірним і чесним до своїх дітей [4, 582].

Педагог мудро попереджав батьків про те, що людину творимо насамперед любов'ю. Тому в родинах, де панує атмосфера любові, виростають щирі, відкриті до духовних контактів діти, готові "відпрацювати" аванс любові в стосунках з навколишнім світом. Мабуть, тому В.Сухомлинський неодноразово називав дитину "дзеркалом сім'ї". Він писав: "Я відразу бачу дитину, в якої батьки глибоко, сердечно, красиво, віддано люблять одне одного" [2, 413]. Отже, лінощі душі батька чи матері унеможливлюють гармонійний розвиток дітей, у тому числі й розвиток духовних мотивів ставлення до праці.

Трудове виховання дитини в сім'ї ґрунтується на формуванні правильного ціннісного ставлення до результатів своєї і чужої праці. Саме в сім'ї виховується культура потреб, яка виростає із духовно-ціннісного розуміння сенсу людської праці. В.Сухомлинський попереджав батьків про реальну небезпеку виростити споживача-п'явку, який ніби ссе працю батьків. Безневинні корінці неробства, на думку педагога, насправді є дуже небезпечними, адже проростають бездуховним ставленням до навколишнього. У сім'ях, де діти лише споживають результати праці батьків, немає правильної основи для особистісного зростання молодих поколінь. У сім'ях, де батьки виконують будь-яке бажання дитини і нічого не вимагають від неї, зростають справжні тирани. В.Сухомлинський підкреслював, що дитяче бажання не може бути основною і єдиною рушійною силою пізнання та освоєння світу. Культ дитячих бажань позбавляє сім'ю справжнього щастя. Натомість діти у такій сім'ї живуть щастям споживачів і не відчувають радості творчої праці. "Дати дитині справжнє щастя, – вважав В.Сухомлинський, – це зробити її бажання морально виправданим, виховати культуру потреб" [3, 442].

Педагогіка В.Сухомлинського підняла працю на таку висоту, що її роль у вихованні молодої, неокріпшої душі швидко і гідно осмислюється вихователями — педагогами й батьками. Вчення В.Сухомлинського не є теоретичною спадщиною — це плід довготривалої подвижницької праці з дітьми. І як свідчать практика та спеціальні дослідження, серед вихованців видатного педагога не було жодного ледаря і нероби. До приїзду В.Сухомлинського в Павлиш там майже не було дерев, лише солончаки й жорства. Проте натхненна праця вчителів і учнів започаткувала справжній сад, який присвятили матерям. А вже потім виросли й інші сади. Нині Павлиш вважають одним із найзеленіших куточків Кіровоградщини [1, 34].

Педагогічні ідеї В.Сухомлинського, як і павлиські сади, невпинно проростають крізь час, соціальні катаклізми, освітні реформи і залишаються завжди своєчасними і потрібними. Так сталося тому, що репрезентують вони одвічно цінне — красу людського самоствердження на землі через натхненну працю в ім'я високих ідеалів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бровченко Л.Ф. Насамперед — учитель. — К.: Т-во "Знання" УРСР, 1986. — 48 с.
2. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка // Вибрані твори: В 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т.5. — С.410–414.
3. Сухомлинський В.О. Лист молодому батькові // Вибрані твори: В 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т.5. — С.440–446.
4. Сухомлинський В.О. Ми продовжуємо себе в дітях // Вибрані твори: — В 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т.5. — С.578–584.
5. Сухомлинський В.О. Мікроклімат вашого дому // Вибрані твори: В 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т.5. — С.414–418.
6. Сухомлинський В.О. Моральні цінності сім'ї // Вибрані твори: В 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т.5. — С.436–440.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: В 5 т. — К.: Рад. шк., 1976. — Т.1. — С.55–206.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: В 5 т. — К.: Рад. шк., 1977. — Т3. — С9–279.
9. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю // Вибрані твори: В 5 т. — К.: Рад. шк., 1976. — Т.2. — С.419–654.
10. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: В 5 т. — К.: Рад. шк., 1976. — Т.2. — С.149–416.

Адам БИК

ЦІННОСТІ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Особистісна та соціокультурна переорієнтація української освіти вимагає глибокого переосмислення її ціннісної складової як фундаментального чинника соціально–економічного та духовного розвитку особистості, держави, суспільства.

В цьому зв'язку важливо не тільки прогностично окреслювати змістові параметри освіти як інформаційно–інтелектуального ресурсу суспільно–історичного прогресу, а й враховувати здобутки національної освітньо–філософської традиції, для становлення і розвитку якої непересічне значення має творча спадщина видатного педагога–гуманіста Василя Сухомлинського.

Особливо цікавими і значущими є погляди Сухомлинського на місце і значення цінностей освіти в системі родинного виховання та батьківської педагогіки. При цьому необхідно зауважити, що Сухомлинський розглядав цінності освіти як своєрідні утворення, які за своєю особистісно–діяльнісною природою мають універсальне значення і є інтегральним результатом життєдіяльності особистості. А тому підходи видатного педагога до формування цінностей освіти в умовах суспільного й родинного виховання не суперечать, а взаємодоповнюють, взаємозбагачують і взаємообумовлюють один одного. Це положення є, на наш погляд, визначальним щодо розуміння й оцінки значимості батьківської педагогіки Василя Сухомлинського в контексті становлення й розвитку сучасної освітньої парадигми. Цей висновок не варто трактувати спрощено. Адже родинне й суспільне виховання мають свої особливості, на що неодноразово вказував Сухомлинський. Але ці особливості за своєю природою є швидше процесуальними, аніж сутнісними, а врахування їх в процесі виховання переважно стосується проблеми мистецтва виховання, а не його змісту, мети й результатів.

З метою надання процесу формування цінностей освіти в системі родинного виховання цілісності й завершеності особливо важливо окреслити їх внутрішньо диференційовану сукупність, виявити її обсяг, структуру, природу зв'язків основних складових та механізми розширення і збагачення у різні періоди духовного становлення і розвитку особистості.

Підхід Сухомлинського до сукупності цінностей освіти є досить широким і багатовимірним. Основну їх групу складають знання, уміння та навички, які є складними й багатогранними утвореннями, що тісно взаємопов'язані й перебувають в процесі життєдіяльності особистості у постійній взаємозалежності.

"Знання, — писав Сухомлинський, — це поняття широке, багатогранне. Воно включає в себе, по–перше, постійне збереження в пам'яті узагальнюючих істин (правил, визначень, закономірностей та ін.), які часто застосовуються в практичній діяльності і під час оволодіння новими знаннями. По–друге, розуміння загальних закономірностей, які є ніби джерелом для узагальнюючих істин. Ці дві сторони набування знань взаємопов'язані, але потребують різної розумової діяльності" [1, 224].

Принципово важливим моментом у підході Сухомлинського до формування цінностей освіти в процесі виховання є, власне, розуміння складу цих знань як таких. Педагог текстуально не дає вичерпного переліку цих складових, але в його інтерпретаціях пізнавальної діяльності складові знань мають цілком визначені місце та роль в ієрархії мислительних операцій особистості.

Основними складовими знань, за Сухомлинським, є: уявлення; ідеї; поняття; переконання; правила (визначення, норми, аксіоми, теореми, формули); зв'язки, залежності, закони і закономірності; теорії та різноманітні науки.

Сухомлинський постійно закликав прагнути того, "щоб знання були і кінцевою метою, і засобом, інструментом для опанування нових знань" [1, 367], рекомендував особливо акцентувати увагу на тому, як здійснюється "перехід від конкретного чуттєвого уявлення до абстракції — понять, суджень, умовиводів" [1, 57], перехід "від мислення образного до мислення абстрактного, логічного" [1, 57].

Підкреслюючи особливу роль уявлень в процесі пізнавальної діяльності особистості, Сухомлинський разом з тим вимагав, щоб в процесі навчання забезпечувався перехід від одного рівня мислительної діяльності до іншого, більш високого. "Розвиваючи мислення дітей, — писав Сухомлинський, — не можна спиратися тільки на конкретні уявлення і тим самим штучно затримувати їх на цьому рівні мислительної діяльності" [1, 73].

Розкриваючи природу пізнання в процесі навчання та визначаючи місце і роль в цьому процесі ідей, Сухомлинський виходив з того, що навколишня дійсність "входить до свідомості людини через образи" [1, 513], тобто через ідеї, оскільки "саме слово ідея походить від грецького ейдос — образ" [1, 514]. Ось чому ідеї, за Сухомлинським, є фундаментальними цінностями освіти, до багатства яких якомога швидше мають прилучатися вихованці, а ціннісний підхід до освіти й навчання має визначати основні пріоритети для оцінки місця, ролі і значущості кожної галузі знань в системі освітньої діяльності як школи, так і сім'ї.

Саме в контексті ціннісного підходу до навчання, освіти й виховання Сухомлинський розглядав вивчення в школі природознавства й історії, математики й трудового навчання, мови й літератури тощо.

Вказуючи, наприклад, на те, що "... література в духовному житті дитини, підлітка, юнака є ідейно–художньою цінністю" [1, 497], Сухомлинський визначав найважливіші елементи знання, його своєрідні первинні клітинки. Педагог стверджував, що "з перших кроків навчання найважливішим елементом знань дитини стає слово" [1, 367], яке необхідно зробити "одним з інструментів дитячої творчості" [1, 367] в процесі "перетворення знань на засіб опанування нових знань, на інструмент мислення" [1, 369].

Мислення та мислительну діяльність Сухомлинський розглядав як складні, багатогранні й внутрішньо диференційовані явища, в яких тісно взаємодіють і взаємозбагачуються мислительні процеси та мислительні операції. Так, наприклад, досліджуючи зв'язки між трудовою та мислительною діяльністю особистості, він виходив з того, що для "розвитку таких мислительних процесів, як узагальнення і абстракція, аналіз і синтез, дуже велике значення має активна трудова діяльність" [1, 74]. Ось чому дітей як в школі, так і в сім'ї особливо важливо якомога ширше залучати до конструювання, моделювання, розбирання і складання діючих моделей механізмів і машин, що допомагає, переходячи поступово від простого до складного, оволодівати "мислительними операціями аналізу і синтезу" [1, 74]. При цьому у мислительних процесах і мислительних операціях Сухомлинський виділяв найважливіші складові, такі елементарні "вузлики" думки, як смислові зв'язки та смислові одиниці.

Звертаючись до своїх колег–педагогів та батьківської громадськості, він рекомендував особливо уважно стежити "за розумовою працею учнів у тих місцях, де саме сплітаються, перехрещуються, стикаються "вузлики" думки — смислові зв'язки" [1, 371]. Адже дитина повинна не просто запам'ятовувати готові знання та заучувати відомі істини, а здобувати їх в процесі копіткої мислительної діяльності, виділяючи та з'ясовуючи як те, що відоме, так і те, що є невідомим, незрозумілим. Саме "відділення, використання знань, які вже є, для з'ясування незрозумілого, неясного і є добуванням знань", — писав Василь Сухомлинський [1, 370].

Розкриваючи "таємниці батьківської педагогіки — тонкої, інтелігентної, сердечної чутливості людини до людини" [1, 436–437], Сухомлинський з притаманною йому проникливістю особливо загострював увагу на необхідності виховання й розвитку "такої якості розуму, як критичне ставлення до своїх суджень, оцінок, рішень, до своєї трудової діяльності. Відсутність такого підходу, схильність вірити першому припущенню, що спало на думку, як остаточному й цілком правильному висновку — недолік, що є прямим наслідком відриву думки від творчої праці" [1, 75].

Принагідно варто зауважити, що висловлювання "творча праця" використовується Сухомлинським у широкому й багатоаспектному розумінні як узагальнююче поняття категоріального змісту. Такий прийом використання узагальнюючих понять категоріального змісту характерний для усіх без винятку творів Сухомлинського, його статей, публічних виступів та аналізів різноманітних навчально–виховних явищ і заходів. Цей факт є визначальним для розуміння суті, змісту, логіки й особливостей педагогіки Василя Сухомлинського.

В контексті зазначеного вище зауваження важливими є висновки Сухомлинського про те, яке місце має посідати критичне мислення у системі формування особистості засобами її трудової діяльності. Так, наприклад, визначаючи місце критичного мислення на ранніх стадіях становлення особистості, Сухомлинський вказував: критичний аналіз і оцінка повинні пронизувати всю трудову діяльність підлітка [1, 75–76], причому "особливо важливий критичний підхід до процесу праці" [1, 77], "критичний підхід до результату праці, до якості своєї роботи" [1, 76], тому що тільки, "критично оцінюючи все зроблене" [1, 76], і може формуватися особистість.

Критичне мислення, за Сухомлинським, — це основа формування таких цінностей освіти, як переконання особистості. Підхід видатного педагога до формування переконань особистості базується на загальному розумінні цінностей суспільного життя, на положенні про те, що людина — це найвища цінність серед усіх цінностей світу [1, 412]. А тому формування переконань особистості в процесі суспільного й родинного виховання має ґрунтуватися на особистісному сприйнятті знань, вчинків та поведінки інших людей. "Переконання, — писав Сухомлинський, — це своє, глибоко особисте сприйняття, осмислювання, переживання ідей" [1, 517]. Але для того, щоб у дітей були сформовані стійкі переконання, вони мають не тільки здобувати знання у загальноосвітній школі, а й пройти своєрідне навчання у "школі сердечності", "школі мудрості", "школі думки" та "школі громадянськості".

Не менш актуальними й дидактично обґрунтованими є положення Сухомлинського щодо ролі та місця в системі формування особистості тих цінностей освіти, основу яких складають "неперехідні людські цінності" [1, 467] в усьому їх багатстві і взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти. — Т.5. Статті. — К.: Рад.шк., 1977. — 639 с.

Наталія ОЛЕКСЮК

ПЕДАГОГІКА ГУМАНІЗМУ В ТВОРЧОСТІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Вихідним положенням переважної більшості сучасних вітчизняних та зарубіжних політичних, соціологічних, філософських, педагогічних, психологічних теорій є поняття вільного розвитку особистості. Яку б роль у суспільному житті не відігравав момент зовнішнього тиску на волю, почуття, свідомість людини, особистість була і залишається головним діючим центром, навколо якого розвивається все розмаїття буття.

Як відомо, гуманізм — це система поглядів, яка містить "визнання абсолютної гідності людини, що завжди має бути метою, але ніколи не засобом лише для досягнення якоїсь мети" [4, 459]. Саме тому основною вимогою нашого сьогодення є створення і включення в дію механізмів гуманізації усього суспільства. Важливим чинником здійснення даної вимоги є творче осмислення змісту гуманної педагогіки.

Яскравим прикладом гуманної педагогіки є так зване "вільне виховання". Теорія "вільного виховання" — педагогічний феномен, пов'язаний з філософсько–педагогічним трактуванням ідей Ж.–Ж.Руссо, який першочерговим у вихованні дитини вважав надання їй повної свободи і був противником насильного навчання дітей. Руссо закликав зруйнувати догматичну та антигуманну за суттю діючу систему виховання. Запропонована ним нова система базувалась на принципах природовідповідності і свободи. Вона передбачала природне вдосконалення дитини, захист її прав та врахування у вихованні вказівок, які дає природа: "для зміцнення тіла і сприяння його росту природа має свої засоби, яким ніколи не варто протидіяти... Якщо свобода дітей не спотворена з нашої вини, вони не захочуть нічого непотрібного" [6, 272]. При цьому Ж.Ж.Руссо розумів вільне виховання не як звільнення від будь–чого, а як самостійну діяльність дитини під наглядом вихователя, що у будь–яку хвилину готовий прийти на допомогу.

Дана теорія носила динамічний характер, зумовлений соціально–історичною і конкретно–культурною ситуацією. Соціальна педагогіка не могла обійти ідеї "вільного виховання", оскільки головне питання, що розв'язувалось цією течією, полягало в осмисленні відносин особистості і суспільства, у втіленні в життя ідеї ненасильницького виховання і розвитку

дитини. Соціальність "вільного виховання" даного періоду була наслідком генетичного зв'язку течії з визвольним рухом, наслідком пошуків нового соціального ідеалу — гармонійного суспільства, справедливого укладу життя.

Антрополого–гуманістична спрямованість теорії "вільного виховання" трактувала виховання не як пристосованість до того громадського порядку, в рамках якого існує особистість, не як прагнення зробити з особистості вигідного члена суспільства, а як зміну форм життя шляхом вільного і творчого розвитку членів цього суспільства. Розвиваючись в рамках гуманістичної педагогіки, теорія вибрала і розвинула основні педагогічні категорії: виховання, освіта, навчання. Гуманізм і антропоцентризм полягали в нових уявленнях про людину як автономного суб'єкта, що перебуває у зв'язку з своїм соціальним оточенням. Педагогічний процес розглядався представниками течії як вільний вплив на шляху спрямування особистості до ідеалу, тобто педагогічний процес є активним, діяльним, природовідповідним і автономним [2, 73].

На перший погляд теорію "вільного виховання" можна вважати антисоціальною і анархічною, оскільки вона не вкладається в рамки звичного розуміння виховання. Будучи прийнятою прихильниками напрямків і гуманістичних течій соціально–педагогічної думки, вона повністю заперечувалась прихильниками інших течій. Тим не менше, докорінно заглиблюючись в гуманістичну педагогіку, концепція відображала такі загальні закономірності виховання, як ідеаловідповідність і соціальність. Проте, акценти ставились здебільшого не над соціальним, а над ідеалом, що робило концепцію "вільного виховання" дещо утопічною. Адже історично було доведено, що особистість і суспільство являє собою нерозривну єдність і визнання пріоритетності одного чи другого приведе до викривлення дійсності.

Педагоги–прихильники соціально–психологічної течії розглядали еволюцію психіки людини як процес засвоєння нею культурно–історичного досвіду попередніх поколінь у безпосередньому зв'язку з індивідуальними особливостями тої чи іншої особистості. Вони вважали, що засвоєння відбувається шляхом дії таких механізмів, як нюх, смак, слух, візуальний контакт, що приводить в дії мислення, а отже, пізнання — необхідний елемент соціалізації особистості. Всі прихильники цієї течії розглядали людину як соціальну одиницю, що стала такою в результаті виховання, а не під дією вроджених чи спадкових умов. Основні поняття, що сприяють вихованню, такі, як рефлекс, інстинкт, вправа, звичка та інші, на думку педагогів, психологів, заслуговують величезної уваги для розгляду еволюції людини в соціальному просторі [10, 456]. Таким чином, соціально–психологічна течія антропоцентризму визначила розвиток людини як істоти суспільної. Соціальна зумовленість, безпосередній вплив реалій соціуму на характер розвитку і спрямованість педагогічного процесу дає можливість говорити про соціальний характер теорії "вільного виховання". Вчення Ж.–Ж. Руссо мало своїх послідовників в загальноєвропейському педагогічному просторі.

Однак, у XX столітті ця течія суттєво трансформувалась. Аналіз теоретичного і практичного досвіду теорії "вільного виховання" знімає питання про її утопізм, а концептуально–технологічні відкриття педагогів–прихильників "вільного виховання" використовувались не лише у досліджуваний період, але й в адаптованому вигляді використовуються до цих пір.

Теорія "вільного виховання" набула популярності не лише в педагогічних колах, а й серед громадськості, особливо серед інтелігенції, яка розв'язує вічну проблему гармонійного співіснування особистості і суспільства. В ній все чіткіше виявляється соціальний компонент природи, оскільки виховання тут розглядається як довільний вплив на особистість в сукупності соціально–культурних факторів.

Серед вітчизняних педагогів XX століття найбільше займалися розробкою теоретичного обґрунтування принципів гуманізму і втіленням їх у практику А.Макаренко та В.Сухомлинський.

Визначальними ідеалами в педагогічній спадщині В.Сухомлинського є гуманність і людська доброта. Він підкреслював, що моральна свідомість ґрунтується на гуманних почуттях. "Зло, яке чинить хтось і яке мені особисто ніякої шкоди не завдає, — писав В.Сухомлинський, — буде сприйняте і пережите мною як особисте горе лише тоді, коли я не раз пережив радість, роблячи для людей добро, не дістаючи від цього ніякої вигоди, але

переживаючи задоволення тільки від того, що я творю добро — таким правилом керуємося ми в практиці виховної роботи, добиваючись єдності поведінки і свідомості" [3, 75].

Гуманізм педагогічної системи В.Сухомлинського, його концепція виховання особистості ґрунтується на положенні про самоцінність людини, її праві на свободу і гідність як неповторної індивідуальності. Педагог висунув і розвинув концепцію відносної автономії конкретної особистості, її права на вибір, що базується на власній совісті. Серед основних принципів, які пронизують всю теорію і практику В.Сухомлинського — педагога, є принцип реалізації у вихованні особистості гуманістичної ідеї. Згідно з цією концепцією, найкращим, психологічно довершеним інструментом, який завжди спрацьовує, викликає відгук дитячої душі, бажання стати кращим, є звернення педагога до серця і розуму дитини, а не намагання повчати, вказувати їй, розпоряджатися нею. За такої умови відбувається не лише вплив учителя на вихованця, а й поєднання їхніх прагнень, зусиль у спільну дію, виникає об'єднуючий мотив, який забезпечує гуманні стосунки вихователя і дитини, їх суб'єкт–суб'єктну взаємодію.

У своїй творчій діяльності В.Сухомлинський безпосередньо піднімав також питання гуманізації міжособистісних взаємин. Гуманне ставлення до інших великий педагог підносить до рівня громадського обов'язку кожної людини. Високоморальні вчинки свідчать про глибоку повагу до гідності особистості, вони є запорукою формування благородних людських почуттів та необхідною умовою духовно–морального прогресу суспільства. У своїх роздумах про справжню людину та її виховання майже у кожній етичній бесіді він торкається проблеми гуманності людських взаємин як громадського обов'язку кожного. В.Сухомлинський був переконаний в тому, що не можна сформувати у школяра патріотичних якостей та почуттів, якщо в дитинстві, отроцтві чи ранній юності людина не присвятила хоча б найменшу частку своєї душі для щастя та блага інших.

Виховання гуманності має розпочинатися у дитячому віці. На думку педагога, вже у 4–6 років дитина може виражати свої симпатії чи антипатії. В молодшому шкільному віці ці почуття ще більше поглиблюються, стають стійкими. Безумовно, що свої перші враження від людського спілкування дитина отримує в родинному колі. В.Сухомлинський розробив також методику виховання гуманності у дітей в сім'ї. "Дитина — дзеркало сім'ї; як у краплі води відбивається сонце — так у дітях відбивається моральна чистота матері й батька. Завдання школи і батьків — дати кожній дитині щастя. Щастя багатогранне. Воно і в тому, щоб людина розкрила свої здібності, полюбила працю і стала в ній творцем, і в тому, щоб діставати насолоду від краси навколишнього світу й творити красу для інших, і в тому, щоб любити іншу людину, і щоб любили тебе, вирощувати дітей справжніми людьми. Тільки разом з батьками, спільними зусиллями, вчителі можуть дати дітям велике людське щастя" [9, 29]. Бути чуйним, сердечним, турботливим, уважним, з повагою і любов'ю ставитися до інших людей — це й є запорука щастя, тобто в цьому полягає гуманність міжлюдських відносин.

Невичерпним джерелом для реалізації ідей гуманітаризації та гуманізації педагогічного процесу є навчальна і виховна робота, до якої залучаються учні. Ефективність виховання гуманності, на думку В.Сухомлинського, залежить від особи вчителя, його професійної підготовки, моральних якостей.

Центральним пунктом у педагогічній діяльності В.Сухомлинського є моральне виховання і як його результат — виховання громадянина–гуманіста. На його думку, гуманістичні ідеї повинні знайти обов'язкове місце в духовному світі кожної людини. Не втратила ця вимога своєї актуальності і в сучасній Україні в час національно–культурного відродження. На думку В.Сухомлинського, дуже важливо, щоб дитина мала духовне життя, моральні цінності. "Дитину треба вчити і вчити, що вона живе не в пустелі, а серед людей, отже, кожен твій крок врешті–решт відбивається на твоєму ближньому, тому що ідеш ти кудись з якоюсь метою; кожне твоє слово відгукнеться в душі іншої людини, але як відгукнеться — залежить від тебе. Уже те, що ти дивишся на навколишній світ і бачиш його, — приховує в собі і добро, і зло: все залежить від того, що ти бачиш і як бачиш, — так повчаємо ми своїх вихованців" [8, 260].

"Учити відчувати — це найважче, що є у вихованні," — вважає видатний педагог. Він переконаний, що дитина відчуває найтонші переживання іншої людини тоді, коли вона робить щось для щастя, радості, душевного спокою людей. Любов маленької дитини до матері, батька, бабусі, дідуся, якщо вона не натхнена творенням добра, перетворюється на егоїстичне почуття:

дитина любить маму, оскільки вона є джерелом її радощів, а треба виховувати у дитячому серці справжню людську любов — тривогу, хвилювання, турботу, переживання за долю іншої людини. Справжня любов народжується тільки у серці, яке пережило турботу про долю іншої людини. Педагог вважає, що чим більше дитина піклується про іншу людину, тим чуйнішим стає її серце до товаришів та батьків [7, 40].

Жити в суспільстві — означає вміти пожертвувати своїми радощами в ім'я благополуччя, спокою інших людей. Мабуть, кожному доводилося зустрічатися з такими явищами перед дитиною горе, нещастя, сльози, а вона втішається своїми радощами. А буває й так, що мати намагається відвернути увагу дитини від усього похмурого, сумного, дбаючи лише про те, щоб син не уронив жодної краплини з повного келиха радощів. Це нічим не прикрита школа егоїзму. "Не можна приховувати від дітей похмурих сторін людського життя. Нехай діти знають, що у нашому житті є не тільки радості, а й горе. Нехай горе інших входить до серця дитини" [9, 91].

Моральне обличчя особистості залежить ще й від того, з яких джерел черпала людина свої радощі у роки дитинства. Якщо вони були бездумними, споживацькими, дитина виростає егоїстичною, глухою до людей. Дуже важливо, щоб вихованці зазнали найвищої радості — хвилюючих переживань, викликаних піклуванням про людину.

Морально–ціннісного розвитку дитина набуде і за умови, якщо вона навчиться правильно бачити добро і зло. Тут, вважає В.Сухомлинський, треба з великою обережністю вдаватися до слів про добро, не зловживати закликами до творення добра, більше того, щоб високі істини про благородство, людяність, у які людство вклало так багато страждань, не перетворювались для дитини у заяложену фразу. "Бережіть дитину від доброчесного марнослів'я і солодких теревенів, — закликає Василь Олександрович, — хай добро живе у душі, у вчинках, а не на язиці. Серце болить, коли бачиш, як у багатьох школах вихователі необачно заохочують словесну доброту, пустопорожнє базікання про доброту. Замість того, щоб запалити у дитячому серці вогник людяності і доброти, який би, образно кажучи, освітлював зсередини дитяче серце, розгойдують молоточок дзвіночка, що багато дзвонить про доброту, а насправді доброго діла й немає" [1, 12].

Ідея всебічного розвитку особистості раніше у вітчизняній педагогіці орієнтувалась на людину як соціальну істоту, на інтереси суспільства (при ігноруванні природної сутності людини, її індивідуальних інтересів). В.Сухомлинський, по суті, відновлює цілісність особистості в єдності природного і соціального, духовного і фізичного, загального та індивідуального. Важливим є й те, що у вітчизняній педагогіці ним були поставлені запитання про такі особистісні цінності, як життя людини і зміст життя, сім'я і шлюб, вірність у любові і дружбі, доброта і милосердя, совість, здатність розуміти іншу людину.

Етико–педагогічні погляди гуманіста опираються на ідеал служіння людям, задоволення і радості самовіддачі як найвищих проявів прагнення до добра. Джерела людяності він бачить у природному і святому відношенні дитини до матері; у піднесенні в очах дитини людини, захопленні нею, силою її духу, її мужністю і благородством; в природності звичних для дитини добрих почуттів і добрих справ. Незвичним для вітчизняного педагогічного мислення, яке не погоджується з офіційно встановленим пафосом "всенародної участі у побудові світлого майбутнього", було бачення життя людини не тільки і не стільки в радісних маршах "трудових перемог", скільки звичайному, повсякденному житті із його нещастями, тривогами та турботами, далеко не завжди посильною, задовольняючою духовні прагнення працею. І дитина розвивається морально в "переживанні... біди, турбот, страждань іншої людини, особистій участі у долі того, хто потребує допомоги, співчуття [8, 196]. Сприйнятий у такому ключі дитячий колектив — це "поле" прояву людяності, "школа" розвитку таланту доброти.

Висунувши забуту у вітчизняній педагогіці тих років ідею самоцінності для особистості загальної середньої освіти, теоретик вибудовував свою дидактичну систему на таких вихідних положеннях, як переживання у вихованні людської гідності, почуття впевненості та гордості, відчуття радості розумової праці. "Життєрадісне світосприйняття..., впевненість у своїх силах... пробуджують нові джерела пам'яті, думок, смикалки" [8, 479]. "Дайте дитині радість розумової праці, радість успіху у навчанні" — цей заповіт–заклик вистражданий і виношений вчителем–гуманістом, і він сприймається як вираження універсальної педагогічної цінності. Навчання, як

і "праця душі", і духовне життя, – процес індивідуальний; протікаючи в колективі, він вимагає від вчителя не тільки допомоги в інтелектуальній праці, але й максимум захисту гідності і честі учня у дитячому співтоваристві. У творчості В.Сухомлинського знаходимо глибоке, всебічне висвітлення всіх складових духовності у їх нерозривній органічній єдності, внутрішньосистемних зв'язках та взаємозалежностях, завдяки чому людина спроможна стати й бути особистістю. Таким чином, його педагогічна система, поряд із традиційною для вітчизняної педагогіки установкою на всебічний розвиток учнів як реалізацію розумового, морального, трудового, естетичного, фізичного, ідейно–політичного виховання, набула "внутрішньої сторони" — руху особистості до "повного духовного життя". Не випадково книги гуманіста, який працював у вітчизняній виховній парадигмі, сприймались зарубіжним читачем як ті, що несуть універсальне педагогічне знання.

ЛІТЕРАТУРА

Борищевський М. Про виховання особистості // Початкова школа. — 1998. — №8. — С.11–15.
Вентцель К.Н. Свободное воспитание / Сб избр трудов. — М., 1993. — 170 с.
Грицюк Б. Ідеї гуманізму в українській педагогіці // Рідна школа. — 1999. — №7–8. — С.6–8.
Енциклопедія українознавства: В 2–х томах. — Т.2. — Львів, 1993. — С.459.
Зеньковский В.В. Социальное воспитание, его задачи и пути. — М., 1918. — С.95.
Коменский Я., Локк Д., Руссо Ж.–Ж., Песталоцци И. Педагогическое наследие. — М., 1987. — С.205–295.
Семез А. Виховання людини у творчості В.Сухомлинського // Початкова школа. — 1998. — №8. — С.40–41.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5–ти т. — Т.3. — К., 1977. — С.196–479.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5–ти т. — Т.4. — К., 1977. — С.29–91.
Толстой Л.М. Педагогические сочинения. — М., 1989. — С.451–457.

Андрій ЛАЗАРУК

АКСІОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СІМЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Обґрунтування загальнолюдських норм та цінностей у їх взаємозв'язку з внутрішнім світом людини є особливо актуальним сьогодні, коли розвиток науково–технічної цивілізації, загрожуючи існуванню всього життя на землі, потребує внесення коректив у сферу ціннісно–смислових орієнтацій суспільства, в мотиваційну сферу особистості, у способи регулювання міжособистісних та соціальних конфліктів. Необхідність формування адекватних морально–ціннісних ідеалів та переконань зумовлює пошуки етичних і світоглядних систем, що підсилює інтерес до аксіології як науки про цінності людини в загальнонауковому і життєві смисли в психологічному значенні цього слова.

Але, захопившись інноваційними перетвореннями, сучасна наука не схильна розглядати предмет свого дослідження в ретроспективі. При історичному ж трактуванні часто виявляється, що розглядувані проблеми вже одержали свою розробку у класичних працях видатних вчених. І сьогодні, констатуючи занепад моральних цінностей у соціальному просторі, деградацію особистості у плані неповаги до батьків, рідних і взагалі до людини, неприйняття загальнолюдських смислів діяльності та поведінки, — ми звертаємося до теоретичної спадщини великого педагога В.Сухомлинського, який у деякій мірі передбачив актуальність аксіологічних проблем сучасного суспільства.

В аспекті дослідження ціннісних орієнтацій людини В.Сухомлинський звертається до духовних джерел сімейної педагогіки, надаючи їй ключову роль у формуванні і розвитку дитячої особистості. "Сім'я в нашому суспільстві, — пише він, — це первинний осередок багатогранних людських відносин — господарських, моральних, духовних, культурних, естетичних. І, звичайно, виховних. Однак могутньою виховною та облагороджуючою силою для дітей вона стає тільки тоді, коли батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини" [4, 414]. Цією глобальною метою є виховання ("творення") Людини, яка є "найвищою цінністю серед усіх цінностей світу" [4, 412].

Виховання Людини видатний вчений визначає як найуніверсальнішу, найскладнішу і найблагороднішу працю, де органічно поєднується інтимне й громадянське, творячи

гармонійну суб'єктивну якість — людське щастя. Ця праця вже сама по собі є вартою суспільного визнання, соціального утвердження та особистісної самореалізації, складаючи смисл життя кожної людини.

Сім'я — середовище утвердження загальнолюдських цінностей в дитині: добра, істини, справедливості, краси, любові до інших... Разом з тим це осередок індивідуальних цінностей та смислів, персоніфікованих у дітях. Якщо для суспільства головною цінністю виступає Людина — носій соціально схвильованих якостей, то у сім'ї такою цінністю є власна Дитина як духовна часточка самих батьків, смисл їхнього життя та індивідуальне щастя. Таким чином, сімейне середовище зберігає, утверджує і разом з тим формує ціннісно–смислову сферу дитячої особистості на основі прийняття останньою соціально значимих норм, переконань та ідеалів, а також через "велику школу тонких, сердечних, людяних взаємовідносин. Ці відносини — найголовніше моральне багатство сім'ї" [4, 440].

У зв'язку з визначенням пріоритетності дитини в структурі сімейних цінностей В.Сухомлинський вважав надзвичайно важливим завданням сімейної педагогіки формування у вихованців моральної готовності до батьківства і материнства. "Багаторічний досвід переконав нас, що вміння бачити в дитині ... майбутніх батька й матір, уміння оцінювати педагогічні явища з тієї позиції, що через два десятиріччя наш колишній малюк приведе до школи свого сина і буде разом з нами міркувати про те, як його краще виховувати, — це вміння необхідне нашому суспільству такою ж мірою, як і високий рівень трудової майстерності виробників матеріальних і духовних цінностей. Перша школа батьківства й материнства — це повноцінне моральне виховання в роки дитинства...". [2, 87].

У комплекс засобів творення системи особистісних цінностей В.Сухомлинський включає любов ("людину ми творимо любов'ю" [4, 413], красу ("ми, батьки, виховуємо дітей передусім красою своїх взаємин" [4, 416], турботу і повагу ("Найголовнішим моральним багатством, що має величезну виховну силу, є взаємовідносини турботи, взаємовідносини поваги" [4, 438], обов'язок, працю та особистий приклад ("Мистецтво виховання в... сім'ях... у тому й полягає, що моральне багатство твориться взаємовідносинами, де тісно переплітаються любов і добро з суворим обов'язком і працею, з особистим прикладом" [4, 439]. У структуру ціннісно–смислової сфери людини він включає "... вимогливість до самого себе, моральний закон у власному серці, чесність і правдивість наодинці з собою" [4, 439], що для батьків є високою мрією, ідеалом. У цьому плані вчений стоїть на гуманістичних засадах і у повній мірі може вважатися одним із творців орієнтованої на гармонійний синтез індивідуального та загальнолюдського системи національного виховання.

Але людина — не лише об'єкт, але й суб'єкт виховних впливів; у формуванні себе як суб'єкта діяльності вона використовує метод самовиховання: "Я би людину виховував тільки хтось, а сама себе вона не виховувала, то вона не стала б найвищою цінністю серед усіх цінностей світу" [4, 412]. Тому самотворення власної особистості передбачає високий рівень самовизначення і свободи волі, проте на основі примату морально–ціннісних форм соціальної інтеграції.

У своєму прагненні розкрити найпотаємнішу суть сімейного життя вчений аналізує метаіндивідну (надіндивідну) підструктуру особистості, що виявляється у персоналізації — прагненні продовжити себе в дітях: "У споконвічному прагненні до батьківства і материнства виявляється духовний, моральний порив, осягнутий людиною як вище щастя. Це порив до того, щоб залишити себе в своїх дітях, продовжити своє буття, утвердити моральні цінності, осягнуті, знайдені, здобуті попередніми поколіннями, помножені крихтами власного досвіду, власного творення і творчості" [4, 578].

В.Сухомлинський намагається вирішити і проблему неспівпадання особистісних та загальнолюдських цінностей. Ціннісно–смислова сфера особистості, як твердить вчений, починає формуватися на ранніх етапах онтогенезу у сім'ї в результаті інтегрування дитиною соціально значимих, суспільно прийнятих моральних ідеалів, норм, світоглядних орієнтацій, установок та правил поведінки, засвоєних від батьків, які включаються в дитячу свідомість і стають особистісними переконаннями. Таким чином, добро, віра, любов, краса, повага, істина, надія, турбота є універсальними морально–етичними категоріями, і саме вони творять людське в людині, роблять людину людиною.

Становлення системи загальнолюдських цінностей, проте, відбувається лише за адекватного сімейного виховання. Тоді "... у цієї дитини — мир і спокій в душі, глибоке душевне здоров'я, щиросерда віра в добро, віра в красу людську, віра в слово вихователя, тонка чуттєвість до тонких засобів впливу — доброго слова й краси..." [4, 413]. Але "якщо дитина в перші 2–3 роки свого життя не відкриє через найдорожчу їй людину — матір — весь світ людський, ...розумове життя її піде зовсім не так, як воно пішло б за умови правильного материнського виховання" [4, 588]. У недоліках сімейної педагогіки В.Сухомлинський вбачає і відхилення у розумовому розвитку, і причини соціальної поведінки людини.

Із вступом дитини до школи виховні впливи сім'ї поглиблюються і посилюються цілеспрямованими педагогічними впливами. Розробляючи аксіологічну теорію особистості, В.Сухомлинський наголошує на тому, що удосконалення суспільного характеру виховання означає не зменшення, а навпаки, посилення ролі батьківської педагогіки. Він обґрунтовує необхідність дотримання єдиних вимог сім'ї та школи до виховного процесу, вбачаючи в цьому важливу умову аксіогенезу школяра: "Гармонійний, всебічний розвиток можливий лише там, де два вихователі — школа і сім'я — не тільки діють одностайно, ставлячи перед дітьми ті самі вимоги, а є однодумцями, поділяють ті самі переконання, завжди виходять з тих самих принципів, не допускають ніколи розходжень ні в меті, ні в процесі, ні в засобах виховання" [1, 86]. У випадку дихотомії у виховних шкільних та сімейних впливах спостерігається деградація особистості, вихід її смислової сфери за межі загальнолюдських цінностей.

Розглядаючи потреби і випливаючі з них бажання в якості рушійної сили людського життя, вчений намагається виявити роль цінностей в моральних позиціях особистості. На його думку, цінності виконують функції регуляції та спрямування ("...дати дітям щастя — це насамперед зробити їх бажання морально виправданими, морально обґрунтованими, заслуженими, а з погляду суспільства — скромними, доступними, здійсненними" [4, 442]), визначають стиль життя та особистісну самореалізацію.

У властивому йому художньому стилі В.Сухомлинський дає характеристику компонентам ціннісно–смислової сфери особистості, що персоніфікується у загальнолюдських світоглядних вартостях. Цінністю функціонування людини в суспільстві виступає *добро* як об'єктивна основа моральної за змістом та альтруїстичної за формою діяльності: "Добро тільки тоді добро, коли воно для людей..." [4, 415]. Суспільну вартість людської екзистенції стверджує *краса* — краса людських вчинків, міжособистісних (сімейних, подружніх) стосунків, краса як універсальна якість, вияв досконалості в усьому. *Довіру* в контексті сімейних відносин вчений визначає як первісну готовність дитини сприйняти соціальні впливи. Засобом підтримки довіри до оточення виступає психологічний симбіоз дитини і матері — взаємний зв'язок і неможливість повноцінно існувати один без одного. *Віра* — це інтуїтивне осягнення свого покликання реалізувати об'єктивно існуючий смисл життя, ситуації. Віра започатковує в людині ту смислову вертикаль, яка "витягує" її розвиток до вищих сфер. *Любов* же разом з красою родинних стосунків, повагою і ніжністю виступає категоріально–засобовим компонентом людинотворення і разом з тим включається у ціннісно–смислову свідомість дитини в якості її складової.

Видатний педагог окреслює і аксіологічне ядро української сім'ї. Ним за традиціями народної педагогіки є жінка — мати, яку дитина сприймає через призму й стосунки з чоловіком — батьком: "Могутня духовна сила виховання закладена в тому, що діти вчаться дивитися на світ очима батька, вчаться у батька поважати, шанувати матір, бабусю, жінку, Людину. Жінка, мати, бабуся в сім'ї є — можна сказати — емоційним і естетичним, моральним, духовним центром сім'ї, її головою" [4, 438].

Сім'я — це "перше джерело, з якого починається велика ріка патріотичних почуттів і переконань" [4, 485]. Вона відкриває великий світ суспільного життя, світ Батьківщини, світ боротьби за її незалежність, честь, могутність. Ввести людину в цей світ не байдужим спостерігачем, а соціально активною особою з власною позицією і переконаннями — "стрижнева проблема морального виховання підростаючого покоління" [4, 486], яка частково вирішується в руслі батьківської педагогіки.

Обстоюючи ідеал всебічно розвиненої, гармонійної особистості, В.Сухомлинський говорить про необхідність *системних* виховних впливів з метою формування цілісної смислової свідомості особистості. Аналізуючи механізм становлення ціннісних орієнтацій дитини, він виходить з аксіологічної тези про заповнення прогалин соціально неприйнятними моральними категоріями і відповідно такими ж вчинками чи бездіяльністю.

Як прийом перевірки сформованості ціннісно–смислової сфери особистості дитини та її адекватної наповненості вчений пропонує "матеріалізацію моральних багатств і цінностей", яка означає, що "...кожен крок виховання, все, що вона (дитина) робить, усе, що задовольняє її потреби, позначається на інших людях — приносить їм добро, полегшує їхнє життя, робить його духовно багатим, повноцінним ... Суть цієї складної і цікавої роботи в тому, що вихованці постійно створюють речі, багатства, цінності, обставини, відносини, залежності, мета яких — радість для людей, благо для людей, краса для людей, щастя для людей і лише тому — радість для мене, благо для мене, краса для мене, щастя для мене" [3, 304]. Слід визначити, що В.Сухомлинський постійно підкреслює суспільну спрямованість процесу виховання, направленість його на те, щоб дитина готова була віддавати все для блага і радості найдорожчих для себе людей і щоб це віддавання було найголовнішою духовною потребою та визначало справжнє людське щастя.

Ось чому, крок за кроком досліджуючи ціннісно–смислові характеристики свідомості, Василь Олександрович Сухомлинський звернувся до батьківської педагогіки, яка проектує збережені та утверджені нею загальнолюдські цінності на особистість, реалізуючи довічний виховний ідеал — гармонійно і всебічно розвиненої Людини.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. — Т.1. — К.: Рад. шк., 1976. — 656 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. — Т.2. — К.: Рад. шк., 1976. — 654 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. — Т.3. — К.: Рад. шк., 1977. — 670 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. — Т.5. Статті — К.: Рад. шк., 1977. — 639 с.

Лариса СУХОДОЛЬСКАЯ–КУЛЕШОВА

ЦЕННОСТНО–ЭСТЕТИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ РОДИТЕЛЬСКОЙ ПЕДАГОГИКИ В.СУХОМЛИНСКОГО

Главным недостатком современной школы, как следствием разрыва образования и культуры, является отсутствие глубокого духовного контакта учителя, ученика и родителей. Эта проблема волновала В.Сухомлинского и нашла отражение в его неоконченной книге "Родительская педагогика". Великий педагог утверждал, что ни школа без семьи, ни семья без школы не могут решить сложные задачи становления человека. "Еженедельные индивидуальные беседы учителя, директора школы с матерями и отцами, раздумья, советы — это лаборатория воспитания человека" [2, 500].

В организации деятельности "лаборатории воспитания человека" В.Сухомлинский доминирующую роль отводил эстетической культуре учителя. "Чтобы золотые крупинки, которые дарят мать и отец сыну, дочери превращались в золотые россыпи для людей, для народа", нужно научить "ребенка видеть и понимать людей" [2, 499–500]. Это связано с профессионально–эстетическими умениями учителя, которые составляют основу его эстетической культуры.

Эстетико–педагогический анализ родительской педагогики В.Сухомлинского показывает, что главным ценностным ее ядром является пробуждение и высвобождение самостоятельности, эстетического, деятельностного начал в человеке. В современных условиях смены системы ценностей определяющее значение имеет становление субъектности в учителе, в родителях, в ученике. Новый подход определяется гуманистической парадигмой образования, сущность которой в самой гуманистической природе педагогической деятельности, в центре которой находится формирующуюся личность как высшая ценность. Главная задача школы, которую сформулировал педагог–новатор "заключается в том, чтобы чувство прекрасного, красота, созданные за

многовековую историю, стали достоянием каждого человеческого сердца, претворились в эстетическую культуру личности и нравственных отношений между людьми" [3, 359].

Таким образом, нравственный компонент эстетической культуры учителя выступает как ценностная составляющая родительской педагогики В.Сухомлинского. Данный подход позволил выделить профессионально–эстетические умения учителя, для реализации которых, как отмечает В.Сухомлинский, "необходимо быть не только педагогом, но и врачевателем души, спасителем" [4, 410]. К ним мы относим умение руководства эстетико–эмоциональными нравственными отношениями участников образовательного процесса — родителей, учителей, дирекции, различных сообществ.

В первой беседе "Родительской педагогики" "К материнскому и отцовскому долгу человека надо готовить чуть ли не с колыбели — вот в чем проблема" автор отмечает, что «не задумываемся мы — ни педагоги, ни родители, что важнейшая мудрость жизни, которую должен постигнуть каждый наш гражданин, — это человеческие взаимоотношения. Забываем мы, что, образно говоря, каждое существо, рожденное человеком, еще не есть человек, человеком его надо сделать ..." [4, 399].

Эстетическая культура учителя здесь характеризуется оценочными отношениями к действительности и произведениям искусства с позиций общечеловеческих ценностей — добра, истины, красоты, достоинства и счастья. Актуальность этих ценностных характеристик эстетической культуры учителя обусловлена тем, что и сегодня, по мнению В.Сухомлинского, "каждый жаждет счастья, но далеко не каждый трудится, чтобы углубить этот колодец, открыть в нем новые родники. Учить в детстве открывать родники счастья для других людей — вот какого предмета пока еще, к сожалению, нет в школьном воспитании" [4, 399].

Основные задачи, сформулированные В.Сухомлинским, нацелены на реализацию умений руководства эстетико–эмоциональными нравственными отношениями, ибо здесь он видит "легкомысленное отношение старших к важнейшим вопросам жизни человека, к его будущему" [4, 399]. Первостепенное значение педагог отводит введению курса о культуре взаимоотношений в семье и духовному богатству учителя. В структуру данного курса включены разделы:

–культура человеческих желаний ("Гармония желаний в молодой семье");

–сущность человека в долге ("...долг — вот та атмосфера, в которой надо воспитывать существо, родившееся человеком, чтобы оно достойно было называться высоким именем Человека");

–эстетический идеал эмоционально воспитанного человека ("Я считаю идеалом такое положение, чтобы в те мгновения, когда речь заходит о любви, браке, детях, человек — и маленький наш человек, ребенок, и подросток — должен чувствовать то же самое, что чувствует эмоционально воспитанный человек при виде тысячелетнего памятника искусства").

Воспитание у детей красоты, чистоты помыслов и чувств требует соответствующей духовной, эстетической подготовки как учителя, так и родителей — "невежество же в этой сфере оборачивается слезами и горем детей".

Нацеленность первой беседы "Родительской педагогики" В.Сухомлинского на будущее связана с тем, что, как отмечает сам автор, "если не сегодня, то завтра в школьном учебном плане предмет о культуре человеческих взаимоотношений будет стоять первым, ибо мы живем в век человека" [4, 401].

Вторая беседа "О гражданской и моральной ответственности родителей" пронизана идеей гармонии человеческого счастья, сущность которого в слиянии общественного и интимного в воспитании. "Творение человека" – так называет В.Сухомлинский самую благородную работу родителей, требующую высшего напряжения всех их духовных сил. Каждый может утвердить себя в обществе, воспитывая "хороших граждан, хороших тружеников, хорошего сына, хорошую дочь, хороших родителей".

Ориентация на человека как высшую ценность среди всех ценностей мира — основа профессионализма учителя. Его умения руководства эстетико–эмоциональными нравственными отношениями реализуются в процессе многофакторного влияния как на

ученика, так и на родителей. Ответственность учителя исходит из понимания того, что "невоспитанный человек, нравственный невежда, недоучка — то же, что самолет выпущенный в полет с испорченными двигателями: погибнет сам и принесет гибель людям" [4, 404].

Третья беседа "Видение собственного нравственного облика" и четвертая — "Что возвышает вас в глазах ваших детей" актуализируют востребованность нравственно–эстетического совершенствования учителя системой субъект–субъектных отношений участников образовательного процесса. Осознание учителем себя как субъекта нравственно–эстетического развития учеников и их родителей стимулирует его самовоспитание. В.Сухомлинский отмечает, что "воспитанным можно назвать в полном смысле того человека, который умеет воспитывать сам себя" [4, 405]. Автор "Родительской педагогики" называет основные причины, препятствующие самовоспитанию. Среди них:

– лень души как равнодушие к человеку;

– низменные страсти.

Ценностная эстетическая ориентация родительской педагогики предполагает наличие в учителя установки на стимулирование нравственной красоты в семье как основе многогранных человеческих отношений, в том числе нравственных и эстетических. Результатом таких умений учителя является сознательное стремление детей принести счастье своим родителям. С другой стороны, "стремление детей принести счастье своим родителям — это то, что вложили отец и мать своей сердечной заботой друг о друге, своей взаимной преданностью, тонкой человеческой чуткостью" [4, 408].

Остальные беседы, составляющие "Родительскую педагогику", "Берегите в душе ребенка веру в высокое, идеальное, незыблемое", "Берегите человеческую любовь", "Моральные ценности семьи" построены на профессиональных умениях эстетической организации жизнедеятельности детей, нравственно–эстетического взаимодействия в процессе решения педагогических задач, связанных с семейными отношениями.

Развитие эстетической культуры учителя связано с пониманием ценностной сущности "настоящего воспитания", которое в "Родительской педагогике" состоит в ориентации учителя:

–на культ Человека, культ долга перед Человеком ("самое главное моральное богатство, которое имеет огромную воспитательную силу, – взаимоотношения заботы, взаимоотношения уважения");

–на женщину, мать, бабушку как главу, эмоциональный, нравственно–эстетический, духовный центр семьи ("могучая духовная сила воспитания заложена в том, что дети учатся смотреть на мир глазами родителей");

–на уважение и почтение к памяти умерших ("это тончайшие корни, которые несут животворные соки земли к дереву, имя которому — человечность");

–на воспитание образами отца и матери ("в образах самых дорогих людей — отца и матери — ... раскрывается благородное видение человека...").

По словам самого В.Сухомлинского, мудрость родительской педагогики "заключается в том, чтобы дети наши были тверды и суровы в требованиях к самим себе... Требовательность к самому себе, моральный закон в собственном сердце, честность и правдивость наедине с собой – для родителей это высокая мечта, идеал. И достигается он тогда, когда любовь, доброта, ласка соединяются со строгой требовательностью, с долгом, с непримиримостью к злу, неправде, обману" [4, 419].

В современных условиях, когда дети оторваны от влияния родителей и часто выпадают из сети семейной преемственности, многопоколенных связей "родительская педагогика должна стать настольной книгой каждого нашего гражданина. Родительскую педагогику надо изучать в специальных родительских школах. На первом плане должна стать наука о воспитании человека" [4, 397].

Совместная ценностно–эстетическая деятельность учителя и родителей должна стать основой родительской школы, занятия в которой по утверждению автора "Родительской педагогики" давали ему возможность на протяжении 30 лет отвечать на самый жгучий вопрос родителей "как?".

Проблема родительской педагогики является предметом исследования ученых в контексте нравственно–эстетического воспитания в XXI веке, когда мир культуры, мир человека, очеловечивание знаний, формирование гуманитарного мироощущения становятся необходимыми условиями образовательно–культурного прогресса.

Так, Томас Филлипс, исследуя вопросы культуры семьи, определяет следующие перспективные направления взаимодействия учителя и родителей, которые, на наш взгляд, созвучны "Родительской педагогике":

–педагогическая поддержка родителей как первых нравственно–эстетических воспитателей (выпуск материалов, пособий о поведении на разных этапах развития ребенка);

–создание при школах консультационных пунктов (развитие нравственно–эстетических представлений о семье);

–создание программ передачи опыта семейной совместной жизни последующим поколениям (такого рода программы практикуются сейчас в Соединенных Штатах Америки) [5].

Попыткой практической реализации "Родительской педагогики" в современных условиях является определение возможных вариантов взаимодействия учителя и родителей на основании договоров "О совместной деятельности семьи и школы". Примером такого договора может быть вариант, составленный М.Левит [1], который мы приводим в обобщенном виде, учитывая необходимость включения специфики школы.

Договор

о совместной деятельности семьи _____ и школы

Семья _____, именуемая в дальнейшем "Семья", в лице отца (матери) _____ и общеобразовательная школа, именуемая в дальнейшем "Школа", в лице директора, действуя в рамках, имеющихся у них полномочий и руководствуясь принципами гуманизации образования, индивидуального подхода, личностно–ориентированного и адаптивного образования, сотрудничества Семьи и Школы в обучении, воспитании и развитии ученика, заключили настоящий договор о нижеследующем:

1. Предмет договора

1.1. Предметом договора является сотрудничество сторон с целью успешного осуществления образовательного процесса в школе (указывается специфика школы) по отношению к учащемуся, в дальнейшем "Учащийся", в рамках реализации Образовательной программы Школы и образовательных потребностей Семьи, с учетом способностей, склонностей, интересов, состояния здоровья, психологической готовности учащегося к получению образования в школе.

2. Обязательства школы

Обязательства школы формулируются в соответствии с Образовательной программой и Уставом школы.

3. Обязательства семьи.

Обязательства семьи обеспечиваются выполнением учащимся обязанностей в соответствии с требованиями Устава школы.

4. Ответственность сторон и условия расторжения договора.

5. Срок действия договора.

6. Особые условия.

Адрес школы и адрес семьи.

Резюмируя вышеизложенное, отметим, что родительская педагогика — актуальная и благодатная область современной педагогической теории и практики.

ЛИТЕРАТУРА

Договор "О совместной деятельности семьи и школы" // Научно-методический журнал "Классный руководитель". — №4. — 1998. — С.47–50.

Сухомлинский В.А. Мы продолжаем себя в детях / Избранные педагогические сочинения: В 3-х т. — Т3 / Сост. О.С. Богданова, А.И. Сухомлинская. — М.: Педагогика, 1981. — С.489–525.

Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа / Избранные педагогические сочинения: В 3-х т. — Т.2 / Сост. О.С. Богданова, В.З. Смаль, А.И. Сухомлинская. — М.: Педагогика, 1980. — 384 с.

Сухомлинский В.А. Родительская педагогика / Избранные педагогические сочинения: В 3-х т. — Т3 / Сост. О.С. Богданова, В.З. Смаль, А.И. Сухомлинская. — М.: Педагогика, 1981. — С.395–420.

Томас Филлипс. Надежда на культуру семьи / Материалы Второй рабочей конференции Консультативного Совета МАОО. Международный Фонд Образования (Россия) — М.: МАОО МФО, 1999. — 97 с.

Олександр МЕШКО, Галина МЕШКО

МІКРОКЛІМАТ СІМ'Ї — ПЕРШООСНОВА ДУХОВНОГО СТАНОВЛЕННЯ ДИТИНИ

Ім'я Василя Сухомлинського посідає гідне місце серед найвидатніших постатей науково-педагогічної плеяди українців. З-поміж багатьох педагогічних доробок, об'єднаних загальною ідеєю проектування людини й всебічного розвитку особистості, цей видатний педагог проніс у собі через усе життя невичерпне прагнення пошуку шляхів вирішення проблем сімейного виховання, удосконалення родинної педагогіки. Будучи справжнім знавцем і дослідником психології людини, глибоко розуміючи душу дитини, її переживання, почуття, досконало знаючи психологію взаємин між членами сім'ї, В.Сухомлинський називав важливим чинником родинного виховання той морально-психологічний мікроклімат, який панує у домі.

Цей мікроклімат інтегрує в собі всі найважливіші фактори й визначає умови для правильного виховання дітей, передусім, формування у них духовної сфери. Звичайно, атмосфера родини понад усе визначається її міцністю, її моральними цінностями та ідеалами, далекою і близькою метою, характером взаємин між батьками, батьками і дітьми, представниками молодшого і старшого поколінь. Крім загальної емоційної та ідейної "закваски", існує також те, що проявляється у повсякденних взаєминах між членами сім'ї і яке прийнято називати родинним духом (домашній побут). У контексті сьогодення, коли духовні цінності в житті нашого суспільства й окремих сімей часто відсуваються на задній план домінуючими ідеями матеріального й економічного благополуччя і як наслідок спостерігається моральне зубожіння молоді, поради В.Сухомлинського щодо створення в родині правильного психологічного клімату набувають особливої актуальності.

"Духовне багатство людини, — відзначає видатний педагог, — моральна спрямованість вищих форм психічної діяльності, ідейність спонукань, інтересів, думок, поглядів, переконань — визначається характером, змістом, суттю громадського життя особистості, її взаєминами з іншими людьми" [2, 212]. Колискою духовного народження людини є родина. Сімейні цінності і цілі, різноманіття стосунків між членами у родині, оголеність і безпосередність почуттів одне до одного, велика кількість різних форм виявлення цих почуттів, жива реакція на найдрібніші деталі поведінки дитини й інших членів сім'ї — все це створює максимально сприятливе (або ж несприятливе) середовище для морального й емоційного формування, для нагромадження фактів і спостережень, що кристалізуються потім у нову неповторну особистість.

Формування духовного світу підростаючого покоління В.Сухомлинський пов'язував передусім з його ідейною підготовкою та засвоєнням норм і правил взаємовідносин між людьми і ставлення до суспільства. Саме цей аспект родинного життя у багатьох сучасних сім'ях потребує суттєвої корекції. Сім'я в нашому суспільстві, за словами великого педагога, — це первинний осередок багатогранних людських відносин — господарських, моральних, духовно-психологічних, естетичних, виховних. Отже, морально-психологічна атмосфера, що панує в родині, прямим чином впливає на формування громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, єдності слова і діла, системи моральних цінностей, культури матеріальних

і духовних потреб, тобто всього того, що В.Сухомлинський відносить до морально–ідейної серцевини особистості і що є найважливішим у духовному становленні людини. Життєві ідеали батьків, їхні плани, вчинки, сімейні традиції можуть сприяти або ж гальмувати процес соціалізації дитини. Стосовно цього видатний педагог в одній із своїх статей відзначав, що сім'я стає для дітей могутньою виховною та облагороджуючою силою лише тоді, коли "батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини" [3, 414]. Для прикладу автор наводить у цій статті долю однієї сім'ї, де скупого батька–агронома заполонила пристрасть до збагачення і він перетворив життя своїх родичів у постійну гонитву за все новими прибутками. Фінал не забарив себе чекати: сім'я розпалася — від нього пішла спочатку дочка, а потім і дружина. Господар залишився сам із своїми "скарбами". "Щастя стає примарним і отруйним, якщо воно засноване на низьких пристрастях", — робить висновок В.Сухомлинський. Однак, не на особистий крах цього чоловіка в наведеному прикладі слід звернути головну увагу. Атмосфера, яку створив у родині батько, негативно вплинула на самопочуття і виховання його дочки. Остання з цього приводу дуже точно висловилась: "Ви, батьку, намагалися вбити в мені все людське. Ви отруїли моє дитинство..." Добре, що вона так відреагувала і не прийняла ідеалів батька. Але ж могло бути і навпаки... А в скількох сучасних сім'ях спостерігається подібна картина?

Першоджерело виховання у родині В.Сухомлинський вбачав у високій культурі взаємостосунків між її членами, і перш за все, у взаєминах батька і матері. Краса взаємин батьків, на його думку, — найголовніший фактор родинного виховання. "Ми, батьки, — писав він, — виховуємо дітей передусім красою своїх взаємин. Про це треба пам'ятати завжди" [3, 416]. У статті "Батьківська педагогіка" великий педагог стверджує: "Виховання дітей — це віддавання духовних сил. Людину ми творимо любов'ю — любов'ю батька до матері і матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу і гідність людини. Чудові діти виростають у тих сім'ях, — наголошував він, — де батько і мати по–справжньому люблять одне одного і водночас поважають людей" [1, 413]. У таких дітей мир і спокій в душі, глибоке душевне здоров'я, щиросердна віра в добро, віра в красу людську.

Особливу відповідальність у стосунках між батьками В.Сухомлинський покладає на чоловіка, на батька дітей. Звертаючись до юнака, який збирається взяти шлюб, педагог закликає його: "Пам'ятай, що виховуєш ти дітей, передусім, справжньою любов'ю до дружини. А по–справжньому любити — це віддавати, творити, вкладати духовні сили, бачити часточку вкладеного тобою добра в іншій людині. Хороший муж творить красу своєї дружини своєю любов'ю, і ця любов, мов сонячне тепло і сонячне світло, зібрані в квіточці троянди, — ця любов стає моральною красою твоїх дітей, батьку" [1, 413].

Любов між батьками— визначальний фактор самопочуття дитини в сім'ї. Адже від наявності цього почуття залежить і прояв любові батьків до своїх дітей. Подружня любов — це ті найтонші корінці, що живлять дерево материнської і батьківської мудрості. Там, де ці корінці відмирають, зникає і справжня батьківська–материнська любов і як результат — духовна неповноцінність, ураженість дітей.

Працюючи з батьками своїх учнів, В.Сухомлинський прагнув добиватися того, щоб батько і мати як вихователі виступали в єдності, тобто старався навчити їх мудрості материнської і батьківської любові, гармонії доброти і суворості, ласки і вимогливості. Багаторічні спостереження привели його до висновку, що там, де немає мудрості батьківської педагогіки, тобто де немає у батька і матері єдиного уявлення про виховання своїх дітей, де немає єдності їхніх вимог, там батьківська любов лише нівечить дітей. В одній зі своїх порад він застерігає від кількох видів безглуздої батьківської любові: любові замилування, любові деспотичної, любові відкупу [5, 160–162].

Перша любов — це інстинктивна, нерозумна любов, коли батьки радіють кожному кроковi дитини, не замислюючись над тим, який це крок і до чого він може привести. Любов замилування розбещує душу дитини — вона не знає впину своїм бажанням. Дитина не знає свого обов'язку перед батьками, не вміє і не хоче трудитися. Другий різновид нерозумної батьківської любові — любов деспотична, ґрунтом для якої є суміш егоїзму та безкультурності деяких батьків. Ці батьки переживають задоволення від упивання владою над іншою людиною. В.Сухомлинський вимагав не допускати виникнення в сім'ї обстановки дріб'язкових чіпляань,

докорів, істеричних скарг і звинувачень — в такій атмосфері маленька людина стає жорстокою. Самодурство батьків витісняє той душевний рух, який у нормальних сім'ях є джерелом доброти, розумної стриманості і поступливості дітей. Цей рух душі, на думку видатного педагога, — ласка. Той, хто не знає ласки в дитинстві, стає грубим, безсердечним в роки отроцтва і юності. У В.Сухомлинського звучить застереження ще від одного виду нерозумної батьківської любові — любові відкупу. Батьки, яким властива така любов, щиро переконані в тому, що, забезпечуючи всі матеріальні потреби дітей, вони цим виконують свій батьківський обов'язок. Вони вважають, що матеріальними затратами можна виміряти батьківську любов. В.Сухомлинський називає цих батьків такими, що страждають морально–емоційною товстошкірістю. У сім'ях, де спостерігається любов відкупу, дітей оточує атмосфера духовної пустоти, убогості. Вони живуть серед людей і не знають людей — ось що є найбільш небезпечним, на думку видатного педагога. В цих сім'ях дитячим серцям незнайомі і недоступні тонкі людські почуття, передусім ласка, співчутливість, жаль, милосердя. Вони можуть виростити емоційними невігласами.

"Я твердо переконаний, що виховання людського благородства в дитячому серці починається з оподнення його ставлення до людей, одухотворення цього ставлення чистими, піднесеними почуттями поваги до людини і передусім поваги до матері й батька" [5, 164]. Формування ставлення дітей до своїх батьків, до оточуючих людей — ще одна складова психологічної атмосфери в сім'ї, у якій В.Сухомлинський вбачає найтонші грані родинного виховання. Насамперед дитину потрібно навчити бачити і відчувати, розуміти і переживати серцем, що вона живе серед людей; що для кожної крихітки її радощів і благ хтось спалює свою силу, розум; що кожен день її безтурботного дитинства комусь додає турбот і сивого волосся.

У своїх творах і практичній діяльності великий педагог намагався утвердити у своїх вихованців ті риси і цінності, на яких повинні будуватися справжні людські відносини. Любов до людини, потреба в людині, обов'язок перед іншою людиною, повага до людини, віра в добре начало в ній, значення блага, вдячність — це ті духовні начала, на яких В.Сухомлинський радить молодшому поколінню будувати своє ставлення до інших людей і до своїх рідних. У творі "Як виховати справжню людину" він у формі повчань старається вкласти до серця кожної дитини почуття поваги і шани до батька й матері, до своїх рідних: "Повага, шанування старших поколінь — закон нашого життя. Поважати старших треба тому, що вони мудріші, духовно багатші за тебе", "Будьте добрими дітьми своїх батьків і матерів... Що означає бути добрим сином, доброю дочкою? Це означає приносити в сім'ю тільки мир і спокій, радість і щастя" [4, 201]. В.Сухомлинський старався, щоб шкільні роки стали для дітей школою сердечності. Найцінніші уроки цієї школи — творення краси, турбота про прекрасне для людини. У школі, де працював педагог, діти вирощували Сад Вдячності, проводилися Свято Троянди, Свято Матері, Свято Батька, де діти мали можливість творити красу для близьких їм людей. На думку В.Сухомлинського, взаємини дітей і батьків повинні будуватися тільки на бажанні дитини бути доброю, на тому, що вона приносить у сім'ю радість.

Однак, головну відповідальність в утвердженні цих настанов В.Сухомлинський покладає на батьків. І передусім цьому повинна сприяти відповідна родинна атмосфера. Якщо батьки будуть показувати дитині негативний приклад ставлення до інших людей, то годі тоді чекати від своїх чад чогось іншого по відношенню до себе. У статті "Мікроклімат вашого дому" В.Сухомлинський наводить приклад, коли батько учня–п'ятикласника бідкається, що той стає неслухняним, обманює, ухиляється від роботи. Найбільше батька турбувало те, що живе підліток лише для себе, серце його стає холодним, байдужим, погляд — непроникним... Причину педагог виявив одразу, звернувшись до батька дитини з такими словами: "Чому ж це ваша рідна мати живе в маленькій комірчині? Чому ж це ви відокремили її від сім'ї — від себе і від онука, не запрошуєте навіть обідати за спільний стіл? У комірчині материній — одно віконце, та й у ньому шибка розбита... І ви хочете, щоб син був колективістом..." [3, 416]. Добро тільки тоді добро, коли воно для людей, — ось що треба пам'ятати батькові і матері, будуючи своє родинне гніздо.

Лише у взаємній любові у дитини може розвинутися почуття обов'язку перед батьками і поваги до них: "Любов може відкрити найпотаємніші людські джерела, і з них вічно струмуватиме животворне добро; але любов може перетворити серце сина або дочки в

безводну пустелю — все залежить від того, наскільки пройняте почуття любові взаємним обов'язком, взаємним піклуванням. Лише за тієї умови, коли є взаємна повинність, слова про турботливе ставлення до батьків доходять до юних сердець" [5, 204–205]. Таку взаємну любов В.Сухомлинський називає безцінним духовним багатством подружнього життя, і лише на цьому ґрунтується найсприятливіший для виховання дітей сімейний мікроклімат. Видатний педагог переконує, що саме у хорошій сім'ї, де батько і мати живуть у злагоді, де панують тонкі відносини чутливості до слова, до думки і почуття, до погляду і найменшого відтінку настрою, у відносинах добра, злагоди, взаємної допомоги й підтримки, духовної єдності й щирості, довір'я і взаємної поваги батьків — перед дитиною якраз і розкривається все те, на чому утверджується її віра в людську красу, її душевний спокій, рівновага. Але для створення такої родинної атмосфери треба затратити багато душевних і фізичних сил, її треба ще вміти створити.

Висловлені В.Сухомлинським поради щодо вирішення цієї проблеми цінні саме тим, що вони розкривають безпосередні шляхи створення найбільш сприятливої обстановки для духовного становлення особистості дитини. Цінність їх, як і всієї спадщини видатного педагога, ще й у тому, що вони непідвладні часові. Навпаки, теперішня суспільна ситуація лише робить їх ще більш актуальними. Всіх, хто зацікавлюється спадщиною цього видатного вчителя і педагога–науковця, вражає не лише глибинність та фундаментальність висновків, ідей, настанов, рекомендацій, які відображені у його творах, а й одночасно захоплює сучасність та чітність окреслених ним шляхів застосування цих пропозицій на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка // Вибрані твори: У 5 т. — К.: Рад. шк., 1976. — Т.5. — С.410–414.
2. Сухомлинський В. Духовний світ школяра // Там же. — Т.1. — С.209–400.
3. Сухомлинський В. Мікроклімат вашого дому // Там же. — Т.5. — С.414–418.
4. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину // Там же. — Т.2. — С.149–416.
5. Сухомлинський В. Сто порад учителеві. — К.: Рад. шк., 1988. — 304 с.

Марія ДІДОРА

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

В.Сухомлинський, теоретична і практична спадщина якого одержала високу оцінку і визнання не лише у нас, але й у світовій науці, є видатним педагогом й одним з перших представників гуманістичної психології в Україні XX ст. Всі педагогічні ідеї видатного вченого і талановитого практика проникнуті глибоким психологічним змістом, любов'ю до Людини, її внутрішнього світу.

У розвитку й утвердженні ідеї всебічного духовного розвитку підростаючого покоління вихідними і визначальними для В.Сухомлинського були положення про:

- неповторність й унікальність кожної людини та необхідність врахування учителями і батьками індивідуально–вікових особливостей дітей у навчально–виховній роботі з ними;
- недопустимість приниження дорослими гідності і честі дитини;
- важливість задоволення потреб дитини у самопізнанні, самовираженні, самооцінці, самоповазі, любові тощо.

Відстоюючи думку про те, що педагогіка є не просто наукою, а мистецтвом, В.Сухомлинський підкреслював виключно важливу роль у цьому гуманітарних предметів і гуманітарних знань. Він вважав, що їх слід розглядати "...не тільки як певну складову частину програми й запасу знань, але й як вагомий фактор, що сприяє загальному розвитку, полегшує оволодіння знаннями про природу, допомагає вихованцям осмислити процес власної розумової праці і певною свідомою мірою вплинути на нього" [2, 362].

"У зв'язку з цим, — пише вчений, — абсолютно неприпустиме, на наш погляд, зневажливе ставлення до таких наук, як логіка, психологія, що спостерігається нині" [2, 362].

Відомо, що викладання логіки і психології в середніх загальноосвітніх школах було запроваджено згідно з постановою ЦК ВКП(б), опублікованою 4.07.1946, з 1947–1948 навчального року, але в період повсюдного здійснення виробничого навчання у старших класах школи (кінець 50–початок 60 років) ці предмети були вилучені з навчальних планів. Що стосується психології, то нині в Україні в системі освіти функціонує психологічна служба, в окремих школах психологія вивчається на факультативних заняттях і лише в деяких — як навчальний предмет. Однак все більше утверджується думка (про це свідчить практика, наукові публікації) про доцільність запровадження у старших класах загальноосвітніх шкіл систематичного курсу психології і логіки.

Видатний педагог і психолог був переконаним у тому, що "дитинство є періодом найглибшого впливу слова вихователя, його особистого прикладу на духовний світ майбутнього громадянина, мислителя і сім'янина" [1, 412]. Він закликав дорослих "вчити дітей відчувати людину, пізнавати не тільки розумом, а й серцем все, що відбувається в її душі" [6, 413].

Завдання дорослих (учителів, батьків) допомогти дитині відчути й усвідомити свої нахили, повірити у свої індивідуальні здібності, а це, у свою чергу, допоможе їй долати серйозні труднощі в справі, до якої в неї, здавалося б, немає ніяких здібностей. Особливе значення, на думку В.Сухомлинського, усвідомлення своїх індивідуальних особливостей має у підлітковому віці, коли відбувається інтенсивне формування свідомості і самосвідомості, формується образ "Я" [2, 324]. Численні факти педагогічного досвіду засвідчують, що у кожного підлітка сильним є прагнення до усвідомлення свого успіху, визнання його досконалості, майстерності. Це прагнення, стверджує вчений, є джерелом невичерпних можливостей для всебічного розвитку дітей. У зв'язку з цим "треба пробуджувати прагнення кожної людини до вираження себе. Педагогові для цього слід спрямовувати творчі сили й здібності своїх вихованців так, щоб кожна маленька людина, кожен підліток був передусім вихователем самого себе, підкреслюю ще раз, — лише за цієї умови він — ваш вихованець" [3, 551].

Видатний вчений підкреслює, що духовне багатство людини — моральна спрямованість вищих форм психічної діяльності — є одним із найважливіших показників її всебічного розвитку і значною мірою визначається характером, змістом громадського життя особистості, її взаєминами з іншими людьми, місцем у колективі тощо [2, 212]. При цьому дуже важливо, щоб суспільне, колективне стало глибоко особистісним для кожного вихованця.

Особливу увагу в духовному розвитку особистості відіграє емоційно–почуттєва сфера. Звертаючись до учителів і батьків, В.Сухомлинський застерігає їх: до інтимних куточків серця дітей торкатись особливо обережно. "Ніколи не втручайтесь в особисте, не робіть предметом загального огляду те, що людина хоче найглибше сховати" [3, 567]. Особливо це стосується такого почуття, як любов. "Коли я говорю завтрашнім матерям і батькам про любов, я прагну утвердити в їх серцях почуття самоповаги й честі... Справжня любов — справжня краса людини. Любов — це квіти моральності; немає в людини здорового морального кореня — немає й благородної любові" [3, 566].

Найважча сторінка людської мудрості — осягти розумом і серцем, що значить любити так, щоб був щасливий той, кого ти любиш, щоб щасливим приходив у світ той, кого породжує любов. Від того, зазначає В.Сухомлинський, як оволодіватимуть молоді покоління цією великою мудрістю, залежить не тільки особисте життя. Від цього залежить краса, моральна чистота, щастя всього суспільства [3, 567].

Багато уваги В.Сухомлинський приділяє проблемі влади педагога, влади людини над людиною, старшого над молодшим. На його думку, влада дорослого над дітьми (учителя, батьків) є найзагальнішим, всеохоплюючим і водночас найгострішим, найтоншим, найніжнішим і найнебезпечнішим виховним засобом. "Це, — пише вчений, — інструмент, яким можна зробити тонку, непомітну операцію, але можна й розпанахати ніжну тканину дитячої душі. Інструмент дуже потрібний і водночас небезпечний. Усе залежить від того, як

користуватися цим інструментом, з якими душевними спонуканнями підходити до людини. Владарювання над дітьми — одне з найважчих випробувань для педагога, це один з показників педагогічної культури" [3, 616].

Вчений повністю поділяє думку Ф.Достоєвського про те, що людина може огрубіти й отупіти, перетворитися в тирана, якщо застосовує свою владу над людьми для їх приниження. Ця думка є болючою, животрепетною й сьогодні, вона безпосередньо торкається школи, сім'ї й виховання. Мудре застереження великого мислителя й художника набуває в наші дні — дні розквіту людської індивідуальності — особливого смислу. Видатний педагог і психолог застерігає нас від великої небезпеки — опинитися у полоні примхливих, скороминущих колізій настрою. "Настрій діє блискавично, а думка десь плентає ззаду... — ось що вибиває у нас з рук тонкий інструмент влади. Ми зможемо користуватися цим інструментом мудро та обачно тоді, коли блискавично діятиме наша думка і настрій наш гармонійно звучатиме в злагодженому з нею оркестрі" [3, 620]. Однією з глибинних таємниць виховання є вміння берегти дитяче довір'я. І у цій дуже тонкій сфері виховання, як зазначає В.Сухомлинський, найголовніше — глибоке розуміння, відчування серцем дитячого світу — відчування дитинства. "Ми повинні завжди керуватися тією істиною, що маємо справу з дитиною. Дитинство, дитячий світ — це світ особливий" [3, 620]. І мудрість влади педагога — це передусім його здатність усе розуміти. Звертаючись до учителів, батьків, вчений писав: "Якщо ви хочете ввійти до дивного палацу — дитинства з його особливими законами, то зрозумійте насамперед ту істину, що в дитини ніколи не буває прагнення навмисне чинити зло" [3, 621]. Ще Н.Крупська писала про те, що немає більшого злочину, як підшивати вчинкам дітей погані мотиви. В.Сухомлинський називає це педагогічним невіглаством.

Підтримуючи і розвиваючи ідеї К.Ушинського, В.Сухомлинський керувався положенням про те, що теоретичне життя розуму утворює розум; але тільки практичне життя серця й волі утворює характер. Цю просту й очевидну істину, зазначає відомий педагог, часто забувають батьки, вихователі і наставники, які думають, що моральними настановами можна виховати серце й волю дитини. "Ці напучення вносять тільки свою частку освіти в розвиток розуму; але вони можуть бути так засвоєні розумом, що анітрохи не вплинуть на серце й волю дитини, в яких можуть утворитися в той же час задатки зовсім протилежні смислу моральних сентенцій" [7, 321]. Майстерність виховання людини, на думку вченого, полягає у тому, щоб пробудити в ній здатність переживати найвищу людську радість від усвідомлення того, що я дав, створив, приніс щось хороше, потрібне, корисне людям [4, 412].

Розв'язуючи будь-яку проблему педагогічної теорії і практики, В.Сухомлинський ставив у центр своєї уваги виховання соціально активної особистості, здатної боротися й утверджувати свої ідеали і переконання [1, 48-49]. У моральному вихованні, на думку видатного вченого, найголовніше – формування ідейної серцевини особистості – громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, єдності слова і діла [1, 119]. Двадцятирічний досвід практичної діяльності переконав, що для формування багатого духовного світу школярів потрібно вибирати такі способи й прийоми спонукання до активної діяльності, які розкривають перед вихованцями привабливу перспективу подолання труднощів, пробуджують у них такі емоції, як почуття гідності, честі, самоповаги. Діяльність теж повинна містити в собі можливості для подолання труднощів і перепон, посильних для даного віку [2, 222].

Теоретична і практична спадщина В.Сухомлинського у час розбудови незалежної України є важливим джерелом збагачення теорії і практики становлення і розвитку системи національної освіти і виховання. Його педагогічні ідеї і думки є сучасними й актуальними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Твори в 5 томах. — Т.1. — К.: Рад.школа, 1976. — С.55–205.
2. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / Твори в 5 томах. — Т.1. — К.: Рад. школа, 1976. — С.209–400.

3. Сухомлинський В.О. Особа вчителя, педагогічний колектив і колектив вихованців/ Твори в 5 томах. — Т.1. — К.: Рад.школа, 1976. — С.588–637.
4. Сухомлинський В.О. Людина неповторна/ Твори в 5 томах. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.80–96.
5. Сухомлинський В.О. Людина — найвища цінність/ Твори в 5 томах. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.446–471.
6. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка/ Твори в 5 томах. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.410–414.
7. Ушинський К.Д. Твори. — Т.5. — К.: Рад.школа, 1952. — С.321.

Надія КАМІНСЬКА

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ СІМ'Ї ТА ШЛЯХИ ЇХ ФОРМУВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Сім'я — первинне довкілля і водночас найважливіший чинник морального становлення особистості. Тому система моральних цінностей і соціальних установок сім'ї, стиль відносин у ній, загальний мікроклімат, рівень психолого–педагогічної культури батьків мають вирішальне значення у моральному становленні дитини.

Великий український педагог В.Сухомлинський неодноразово наголошував на тому, що довготривалий процес пізнання тих духовних цінностей, які лежать в основі моралі, починається у дитинстві.

Народження дитини — це тільки початок її творення як людини. Продовжуючи людський рід, батьки повторюють у дитині самих себе і від того, наскільки свідомим є це повторення, залежить відповідальність за людину, за її майбутнє [3].

Тому актуальним завданням сучасного виховання є підвищення виховної культури батьків, поєднання ідей і досвіду сімейної етнопедагогіки з педагогічною наукою (М.Стельмахович).

Молоді батьки не завжди правильно розуміють роль морального виховання у ранньому дитинстві. А саме дитинство є періодом визрівання моральності дитини, а якщо добрі почуття і емоційну культуру як концентрацію людяності не виховати у дитинстві, як стверджував В.Сухомлинський, то їх уже ніколи не виховаєте [2]. Великий педагог подав і чіткі настанови батькам та педагогам — у дитинстві дитина повинна пройти емоційну школу виховання добрих почуттів [2, 48]. Велика заслуга талановитого майстра педагогічної справи також у тому, що він вказав, і якими шляхами можна "закласти" моральні цінності у дитячу душу і розум.

Найкращою квіткою у букеті, ім'я якій — Моральність, на думку В.Сухомлинського, є любов. Він дає конкретні поради, як навчити дітей любові, яким чином вона осягається дитиною, виростає у прекрасне почуття, яке згодом зігріватиме й інших людей.

По–перше, дитина повинна бачити людей, адже вона не будує своїх уявлень з порожнечі, вона мусить обсервувати поведінку інших людей, з образів творів мистецтва. Та найбільше на неї впливають люди, що мають авторитет і постійний контакт — це мати і батько. У дітях відображається їх моральна чистота [2, 34].

По–друге, прекрасні діти виростають у тих сім'ях, де мати й батько по–справжньому люблять один одного і разом з тим люблять і поважають людей. Такий стиль відносин з точки зору педагогіки цінний тим, що "у дітей тоді мир і спокій на душі, стійке душевне здоров'я, чисто сердечна віра в людську красу..." [3, 405].

Але, на нашу думку, любити батькам один одного не досить для того, щоб правильно виховати людину. Життя у сім'ї вимагає великої самовіддачі, взаємодопомоги, взаєморозуміння, довіри, взаємоповаги, душевної рівноваги, а іноді й самопожертви, тобто сприятливого морально–психологічного клімату, який, на думку В.Сухомлинського, оберігає сімейний шлях від "вибоїн". Великий педагог закликає батьків берегти людську любов, бо вона є і могутнім засобом виховання. Виховна сила людської любові — це краса обов'язку людини перед людиною, це здатність відчувати людину серцем. Вона передається від батька і матері дитині без будь–яких слів і пояснень, передається прикладом [3, 413]. Таким чином, другий шлях осягнення дитиною моральних цінностей (любові, добра, надії, віри, справедливості, честі та ін.) — це

особистий приклад батьків, адже з "інтроєктованими" батьками входить у душу дитини культура народу, стиль життя чи підсвідома система вартостей, яку персоніфікують батьки для дитини [6, 81]. Батьки стають для неї внутрішнім нормативним образом для пізнішої поведінки [6, 87].

"Найцінніша моральна риса хороших батьків, що передається дітям, — це душевна доброта матері і батька, уміння робити добро", — влучно підмітив тонкий психолог В.Сухомлинський. Та висновок його значно глибший і полягає у тому, що потрібне правильне розуміння добра і зла. "Правильне бачення добра і зла означає, що дитина приймає близько до серця те, що пізнає. Добро викликає у неї радісне хвилювання, захоплення, прагнення слідувати моральній красі, зло пробуджує обурення, непримиренність, прилив духовних сил для боротьби за справедливість" [2, 229].

Василь Олександрович вивів і одну з найважливіших закономірностей гуманістичної педагогіки: добро виховується добром, а зло злом. Завдання батьків і педагогів "збудити" в дитячому серці прагнення творити добро не для людського ока, а для самого себе, із внутрішніх спонукань, одухотворити цим особистість — у цьому добра половина секретів виховання [4, 475].

Добро породжує таку моральну цінність як доброту. Доброта — це реалізована потреба людяності. Добра людина несе іншій людині радість, завжди доброзичлива, завжди може підняти настрій, готова уважно вислухати іншу людину, проявити інтерес до ваших проблем, турбот, готова розділити радість і горе, прийти на допомогу, співчутлива, делікатна, тактовна.

Третім шляхом формування моральних цінностей у сім'ї є вплив на виникнення моральних почуттів. Вчити дитину серцем відчувати іншу людину, на думку В.Сухомлинського, є найважчим у вихованні [2]. І це тому, що, на нашу думку, багато вчених допускають неточність у тому, що почуття виховуються. Адже моральне почуття — це специфічне переживання, яке виникає на основі задоволення чи незадоволення моральної потреби у процесі сприймання, творення чи утвердження моральних цінностей. Воно викликається, збуджується, зрештою, виникає під впливом когось чи чогось (іншої людини, природи, тварини, музики тощо). З цією метою Василь Олександрович Сухомлинський радить батькам, щоб дитина мала друга, тобто турбувалася про когось; відчула у житті, що таке радість, а що таке горе, тобто не відсторонювати дитину від похмурих сторін життя; боротися із дитячою байдужістю, бо вона сприяє розвиткові жорстокості; берегти тонкість емоційної натури інших людей, які здатні швидше сприйняти і відгукнутись на чуже горе, страждання, є більш совісні. Таким чином, справжня людська любов до людини неможлива без тривоги, хвилювання, турботи, переживання за неї, тобто без розвиненої чуйності, тонкості сприйняття навколишнього світу, які є живильним ґрунтом високоморальних вчинків.

Високоморальні вчинки немислимі у свою чергу без сформованості у дитини почуття обов'язку і відповідальності, які породжуються такою моральною цінністю як справедливість. В основі справедливості лежать уміння управляти своїми бажаннями, потребами, співставляти їх з потребами і бажаннями інших. "Уміння управляти своїми бажаннями, — підкреслював В.Сухомлинський, — джерело людяності, чуйності, сердечності, внутрішньої самодисципліни, без яких немає совісті, немає справжньої людини" [2, 75].

Таким чином, проблеми морального становлення Людини були у центрі уваги педагога–гуманіста і педагога–науковця В.Сухомлинського. У даній статті актуалізовані тільки деякі з них, що стосуються формування моральних цінностей дитини у сім'ї, які є надзвичайно важливими у моральному вихованні, оскільки "обов'язок виховника наблизити цінності до дитини, подавши їх у прийнятній для неї формі, розвивати їх у її свідомості і сприяти інтеріоризації" [1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Система цінностей. — Львів, 1999.
Сухомлинський В.О. Сердце отдаю детям/ Изб. пед. соч.: В 3–хт. — М., 1979. — Т.1. — 560 с.
Сухомлинский В.О. Родительская педагогика/ Изб. пед. соч.: В 3–х т. — М.,1981. — Т3. — 639 с.
Сухомлинский В.О. Берегите чистоту души ребенка/ Изб. пед. соч.: В 3–хт. — М.,1981. — Т3. — С.475–488.
Стелмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. — К.: ІСДО, 1996. — 288 с.
Українська душа. — К.: Фенікс, 1992.

Ли ЦЗИХУА

ГУМАНИЗМ ПЕДАГОГИКИ В.О. СУХОМЛИНСКОГО И ТРАДИЦИИ ВОСПИТАНИЯ В КИТАЕ

Реформа системы образования стала составной частью модернизации всех сторон жизни Китая. Благодаря новой экономической политике постепенно стала меняться психология людей: появилось стремление к лучшей жизни, проявлению своей индивидуальности. Все более очевидным становилось, что интересы индивидуума не обязательно противоречат государственным, коллективным интересам.

Еще недавно главной задачей образования в Китае было воспитание ответственного отношения к учебе, глубокого понимания и правильного овладения содержанием образования. Чрезмерная погоня за карьерой и выгодой, обучение ради сдачи экзаменов и перехода в последующее учебное заведение привели к тому, что появилось много учащихся с психологическими проблемами и болезнями, исчез оптимизм. Все эти особенности учебно–воспитательного процесса мешали и развитию образования, и всестороннему воспитанию личности.

Для нынешней китайской школы актуальной проблемой является реализация идеи воспитания личности, которая базируется на индивидуальных особенностях учащихся, уважает их природные способности. Современная китайская школа ориентируется на каждого отдельно взятого ученика с его потребностями и возможностями. Эта проблема стала краеугольным камнем процесса современного реформирования. И мало-помалу она находит свое разрешение. Учащимся предоставляется достаточно времени и пространства для свободного всестороннего развития, предусматривающего нравственное, физическое, умственное, трудовое и эстетическое воспитание.

В связи с этим в 80–х гг. в Китае после долгого перерыва возродился интерес к использованию опыта советской педагогики для решения целого ряда актуальных педагогических проблем, прежде всего всестороннего воспитания и раннего развития личности. В 1979 г. был воссоздан межвузовский центр по изучению достижений зарубежной педагогики. В этом же году был начат выпуск журнала "Зарубежная педагогика" ("Вайго цзяоюй").

Переведены на китайский язык и изданы роботы выдающегося украинского педагога В.Сухомлинского "Письма к сыну" (1981), "Сердце отдаю детям" (1981), "Рождение гражданина" (1984), "Как воспитать настоящего человека" (1987, 1992.), "Письмо к дочери" (1988), "Об умственном воспитании" (1988), "Воспитание нравственного совершенствования человека" (1992). Они вызвали широкий отклик в периодической прессе, заинтересовав как научных работников так и практикующих учителей. Слова учителя из далекой украинской школы оказались близки и понятны китайцам, впитавшим с молоком матери традиционные конфуцианские ценности. Большинство работ В.Сухомлинского, известных широкой китайской общественности, посвящены разработанному им гуманистическому идеалу человека — человека живущего в гармонии с природой, другими людьми и обществом. Тому идеалу, к которому веками стремились представители конфуцианства, в центре этико–политического учения которых стоял человек — член семьи, общества.

Несмотря на многочисленные реформы, сотрясавшие основы китайской школы многие десятилетия прошлого века, в основе процесса воспитания китайской молодежи лежали и лежат тысячелетние культурные традиции. К таким традициям, во многом и сегодня определяющих приоритетные направления развития системы образования в Китае, относится прежде всего конфуцианство.

Известный древнекитайский мудрец, основоположник философской школы "Жуцзя" Конфуций (551–479 гг. до н.э.) был первым крупным педагогом Китая не только с хронологической точки зрения, но и по значимости вклада, который он внес в развитие образования и педагогической мысли.

Великий просветитель и педагог стал известен в Европе как Конфуций уже после смерти. Конфуций — это латинизированное имя от Кун Фуцзы, что значит "учитель Кун". Кун —

фамилия рода, а звали Конфуция Цю, что в переводе означает "холм". Он родился в царстве Лу — одном из крупных и наиболее развитых в культурном отношении в тогдашнем раздробленном Китае. Конфуций был выходцем из разорившейся аристократической семьи. Его отец Шу Лян–хэ умер, когда мальчику исполнилось три года. После смерти отца он вместе с матерью Янь Чжэн–цзай переехал в столицу царства Лу — город Цюйфу. Его воспитанием стала заниматься мать, которая, несмотря на значительные материальные трудности, постаралась дать сыну хорошее образование.

Свою школу Конфуций основал в столице царства Лу — городе Цюйфу (современная провинция Шаньдун) [1, 103– 104]. Школа была сравнительно большой по своим размерам и состояла из двух помещений: "тан", где ученики занимались, и "ней", где они жили. В хорошую погоду занятия проводились во дворе под тенью абрикосового дерева, которое Конфуций очень любил. Отсюда школа получила свое название — "Син тань" ("Абрикосовый алтарь"). Она предназначалась не для маленьких детей, а для молодых пытливых умов того времени. Конфуций принимал в число своих учеников тех, кто действительно стремился к знаниям, независимо от их социального происхождения. Он говорил: "Если человек не жаждет получать знаний, то я не буду учить его" [2, 63]. В своей школе он не придерживался регламентированных по времени и содержанию учебных занятий, не читал лекций, не занимался опросом учащихся, не проверял их знания. Обучение и воспитание происходило в процессе непринужденных, свободных бесед, часто носивших эвристический характер. Конфуций наблюдал за своими учениками, изучал их, постоянно находился с ними в контакте, проводя занятия даже во время странствий.

Главные в этико–политическом учении Конфуция принципы "жэнь" (гуманность, человечность) и "ли" (нормы, правила поведения) были самым тесным образом связаны с воспитанием и обучением. В этом кроется основная причина долговечности конфуцианского учения, имеющего 2 500–летнюю историю. Конфуцию удалось создать многочисленную и влиятельную педагогическую школу, положение которой в древнекитайском обществе почти не зависело от политической борьбы именно потому, что в основе конфуцианской традиции было учение о нравственном совершенствовании. Попытки правителей Китая отвергнуть наследие Конфуция, как случилось, например, в царствование первого китайского императора Цинь Шихуанди, приводили лишь к краху династии. Последний раз учение Конфуция пытались стереть из памяти народа при Мао Цзэдуне в период "культурной революции". Однако это оказалось невозможным, поскольку конфуцианство стало не просто частью культуры, оно стало частью жизни миллионов китайцев.

Конфуций считал, что нравственность составляет главную основу поведения человека, и поэтому оценивал людей прежде всего с моральной точки зрения. По его мнению, все люди по своей природе близки между собой, но им присущи разные привычки. Одни становятся добрыми и нравственными, а другие — дурными и злыми. Человека высшей добродетели Конфуций называл "благородным мужем" и противопоставлял ему "низкого человека", лишенного этого качества.

Великий педагог особо выделял две добродетели, которыми должен обладать человек, — долг (или справедливость) и гуманность (или человеколюбие). "Долг — это внутреннее, бескорыстное побуждение человека поступать в каждом данном случае нравственно... Долг регулирует отношения между государем и подданными, предписывает людям, чтобы они не нарушали общественного порядка, не выступали против правителей" [2, 73]. Гуманность — это любовь к людям: "быть в состоянии смотреть на других как на самого себя — вот что можно назвать искусством гуманизма". "Чего не желаешь себе, не делай и другим", — утверждал он [2, 73]. Это качество в понимании Конфуция, сумма всех добродетелей: "Победить себя и возвратиться к "нормам поведения" — значит, стать гуманным человеком" [2, 73].

Конфуций и его последователи считали, что в первую очередь надо любить своих родственников, а потом уже всех остальных. Поэтому сыновняя почтительность и братская любовь рассматривались ими как важные стороны понятия гуманности. Дети должны быть послушными и уважать родителей; те, в свою очередь, — любить детей и проявлять по отношению к ним снисходительность; младшие братья обязаны служить старшим. Лишь примерный сын и брат могут быть хорошими подданными. В отношениях между друзьями

важны прямота и честность, тогда дружба облагораживает их, помогает приобретать знания и нравственно совершенствоваться.

Близки и понятны представителям конфуцианской культуры те места в работах В.Сухомлинского, где он говорит о воспитании у детей любви и уважения к старшим и прежде всего к родителям, друзьям. Почитание старших, забота о них, уважительное отношение к их труду, осторожное и нежное отношение к матери, уважение к отцу и восхищение им, чуткое и бережное отношение к бабушке и дедушке, к пожилым людям — вот, по мнению В.Сухомлинского, непременное условие воспитание высокой культуры человека, его гражданских чувств, нравственности.

"Заботы о матери, бабушке, дедушке, младших братьях и сестрах — это не менее важно, чем богатая, полнокровная жизнь коллектива..." [3, 188]. "Слова о любви к людям — еще не любовь. Подлинная школа воспитания сердечности, душевности, отзывчивости — это семья; отношение к отцу, матери, дедушке, бабушке, братьям, сестрам является испытанием человечности" [5, 212].

Как отмечает современный ученый педагог Лю Цзочан, понятие "гуманность" (жэнь) составляло основное ядро в педагогической системе Конфуция: "Во–первых, гуманность — важнейший компонент содержания воспитания и обучения; во–вторых, достижение гуманности является целью учебно–воспитательного процесса; в–третьих, в результате воспитания каждый человек должен стать воплощением гуманности" [4, 80–81].

Лучшие и передовые умы китайского народа всегда помнили о позитивных сторонах учения Конфуция, ценили его просветительские идеи, его интерес к жизни и делам человека. Настойчивое стремление Конфуция к знаниям, истине, его гуманизм и проповедь борьбы за высокий нравственный идеал имели огромное воспитательное значение для десятков поколений китайцев. Любовь к учению, вежливость, уважение к старшим, почтение к родителям, которые проповедовал Конфуций, составили важную часть китайского менталитета, стали характерными чертами китайского народа.

Поэтому так популярны в Китае идеи великого украинского педагога. Их творческое использование в среде совершенно отличной от славянской традиции взаимно обогащает наши культуры, сближает украинский и китайский народы, благоприятно сказывается на развитии не только китайской, но и украинской педагогики.

ЛИТЕРАТУРА

Страна Хань: Очерки о культуре Древнего Китая / Под общей ред. Б.И.Панкратова. — Л., 1959.
Жэньминь цзяоюй (Народное образование). — Пекин, 1957. — №1.
Сухомлинский В.О. Рождение гражданина. — М.: Молодая гвардия, 1971.
Цзяоюй яньцю (Педагогические исследования). — Пекин, 1986. — №2.
Сухомлинский В.О. Серце отдаю детям. — К.: Рад.шк., 1969. — 247 с.

Віктор БУРДУН

ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ В СІМЇ

Серед завдань формування особистості трудове виховання посідає особливе місце. У результаті інтелектуальної, фізичної, моральної й іншої сторін розвитку особистість виявляється достатньо чи недостатньо підготовленою до життєвого самовизначення, вибору професії, прийняття на себе тієї чи іншої суспільної ролі.

У сучасної ж молоді здебільшого не сформована готовність самостійно вирішувати свою долю, вибирати й реалізовувати професійну кар'єру, знижується соціальна активність, мотивація досягнення успіху, зростає безініціативність. Випускники шкіл стають категорією підвищеного ризику: у них немає трудового досвіду, низька чи відсутня професійна кваліфікація, не сформована готовність до праці. Вони недооцінюють роль освіти в професійній підготовці, перекладають на батьків відповідальність за свій життєвий вибір, не виявляють готовності й бажання самим визначати власну долю. При цьому незадоволеність матеріальним становищем конфліктує з низьким рівнем потреби в праці й нерозвиненою трудовою мотивацією.

Усе частіше сьогодні можна почути, що діти фактично нічого не вміють робити власними руками, не мають уявлення про дійсну вартість і цінність речей, про те, яка праця в них вкладена. Крім того, дуже гострою стає проблема формування в дітей достовірних уявлень про речі й предмети навколишньої дійсності, про їхні реальні фізичні й інші властивості.

Виховання людини, яка орієнтується в реальній дійсності, готова до трудового й громадського життя, виконання своїх громадянських обов'язків, можливе тільки на основі найтіснішого зв'язку шкільного навчання й виховання з вихованням і навчанням у сім'ї. Трудове виховання дітей є завданням не тільки освітніх установ, значну частину цього процесу повинні взяти на себе й сім'ї вихованців.

Однією з виховних функцій сім'ї є формування особистості дитини, розвиток її здібностей та інтересів, вироблення в них морально-ціннісного ставлення до праці.

Велике значення має особистий приклад батька й матері. На виховання працьовитості дітей впливає їхнє спілкування з батьками в процесі спільної роботи в будинку чи на городі, яке розвиває в них самостійність, вимогливість до себе, колективізм, відповідальність, дбайливість і багато інших якостей. Причому, для вдосконалення домашнього господарства необхідне розумне планування й чітка організація домашньої роботи, справедливий розподіл домашніх обов'язків між усіма членами родини, творче ставлення до праці, коли кожен охоче, без примушування, з душею виконує свої обов'язки в родині.

Трудовому вихованню в сім'ї повинні бути властиві безперервність, тривалість і стійкість. Звичайно, правильне ставлення батьків до виховання дітей раннього й дошкільного віку позитивно відбивається потім на їхній навчальній, трудовій і суспільній активності.

Виходячи із сказаного вище, на наш погляд, доцільно звернутися до суджень з питань трудової підготовки в родині видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського. "Найважливіше джерело щастя дитинства, отроцтва, ранньої юності, — писав видатний педагог, — це невгасимий культ поваги до праці. Почуття поваги до праці зв'язує дитину духовними нитками обов'язку з іншими людьми — спочатку з близькими, а потім і з усіма чесними співвітчизниками. З почуття поваги до праці, з думки про те, що праця — творець щастя, народжується той стан повинності, без якого немислимо уявити елементарну моральну культуру людини, її відповідальність за своє майбутнє. Думка про те, що я повинна, народжується в дитини тоді, коли в неї є почуття здивування, подиву перед працею матері й батька, перед суспільною працею" [1, 534].

Тому завжди необхідно прагнути відкрити дитині очі на працю батьків і матерів, викликати це почуття здивування й подиву, виробити бажання працювати з тією метою, щоб пережити ні з чим не зрівняне почуття радості й гордості за результати своєї праці. Пізнання світу дитиною повинно бути насамперед пізнанням праці, а включення в багатогранні відносини з людьми повинно починатися з виявлення дитиною свого ставлення до інших людей за допомогою саме праці.

Перші турботи, тривоги, занепокоєння, хвилювання дитини, якщо вони пов'язані з цим самовираженням, саме і дають ту гармонію бажань і обов'язку, без якої немислима шляхетна людина.

"Чим глибше почуття здивування, подиву дитини перед величчю звичайних, нічим начебто не примітних справ, якими зайняті мати й батько, тим щиріше її бажання щось зробити для батьків. Як величезну моральну цінність дитячої душі бережіть, батьки й матері, це бажання. У ньому саме й полягає найтонший струмочок турботливого, неспокійного, тривожного справжнього щастя. Якщо вже вашій дитині захотілося щось зробити, щоб висловити свою любов до матері й батька, пам'ятайте, це починається великий суспільний процес, починається тривалий шлях дитини до вершини обов'язку. Пам'ятайте також, що маленька, як нам, дорослим, здається, праця дитини, яка виявляє ставлення до людини й до обов'язку, — це величезна напруга дитячих духовних сил. Вона, ця праця, наче перевертає пласт того поля, на якому нам батькам, педагогу, суспільству треба буде сіяти насіння громадянства, патріотизму, вірності високим ідеалам. Праця, що виявляє ставлення людини до людини, причому маленької людини до дорослих, — єдине й нічим не замінимо джерело першого суспільного морального

переконання дитини: я й десятої частини того не роблю, що мені треба зробити в майбутньому, щоб віддячити матері і батькові. Це переконання — основа чуйної дитячої совісті. Маленька людина, яка переживає каяття совісті у зв'язку з розвитком цього переконання, ніколи не жадає від батьків неможливого, бачить у матері й батькові не тільки людей, які породили її, але й живе втілення обов'язку перед суспільством, перед Батьківщиною" [1, 535].

Потрібна велика виховна майстерність, щоб дитина знайшла працю, яка виражає її складні щиросердні пориви й прагнення. Нехай ця праця буде незначною, але з цього й починається новий, духовно багатий, насичений яскравими пристрастями період у житті дитини. Дуже важливо, щоб ця праця не перетворилася на забаву чи гру, а була справжньою, яка вимагає великої напруги сил дитини. Поки живе людство, тонка, чуйна, ніжна душа буде виховуватися тільки працею, яку супроводжує втома. У напрузі фізичних сил виховується шляхетність душі, честь, гідність, тому що одухотворяється ця напруга піднесеними спонуканнями.

"Я переконаний, що ця, здавалося б, малопомітна, яка не впадає в око, праця дитини — найтонша й найпотрібніша справа в шкільнородинному вихованні, у нашому громадському житті. Сім'я — перше джерело, з якого починається велика ріка патріотичних почуттів і переконань. Просто розуму незбагненно, чому іноді настільки мало приділяється уваги цій праці в нашій системі виховання дітей" [1, 536].

Створюючи в праці матеріальні й духовні цінності, людина створює й сама себе. Якщо ми хочемо, щоб наші діти росли справжніми людьми, ми повинні забути про легке, безтурботне дитинство для них. Життя в роки отроцтва і ранньої юності немислиме без праці, без фізичної й духовної напруги.

"Тільки завдяки праці в дитячі роки пізнається дуже важлива життєва істина: праця — це справа важка, і ні за яких умов вона не може бути легкою забавою. Найважливіше наше спільне завдання і школи, і сім'ї, і громадськості полягає в тім, щоб діти ввійшли в життя людьми стійких переконань, людьми піднесених ідеалів, гарячого серця, ясного розуму, що вміють жити великим людським життям" [1, 545].

Упроваджуючи в школах Луганська на уроках трудового навчання метод проектів, ми, по–перше, постарались тією чи іншою мірою втягнути в роботу над учнівськими проектами родини учнів, чим звернули увагу батьків на інтереси й здібності їхніх дітей і, по–друге, значна частина учнів виконували проектні роботи як подарунок батькам або виготовили вироби, корисні в домашнім господарстві, чим порадували свої сім'ї.

Таким чином, тема трудового виховання в сучасній родині є сьогодні дуже актуальною і необхідно шукати різні шляхи для її розв'язання, одним з яких, зокрема, і є метод учнівських проектів на уроках трудового навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинский В.А. Родительская педагогика / Избранные педагогические сочинения: В 3–х т. — Т.3. — М., 1981. — 640 с.

Інна ШОРОБУРА

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Аналізуючи теоретичний доробок В.Сухомлинського, розумієш, що у свій час він бачив далеко вперед. Створені педагогом близько 40 монографій і брошур, понад 600 статей, казок для дітей є творчими витоками цінних психолого–педагогічних знань на шляху до тонкого і майстерного ставлення до дитини, до розв'язання завдань, що стоять перед освітою сьогодні.

Відомо, що використання ідей Сухомлинського підвищує ефективність навчально–виховного процесу. Він створив ідеал гуманної, високо розвинутої особистості. Педагог радить вчителям постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність, поєднувати навчання та виховання з народною педагогікою; в основу діяльності ставити творчість, однією з необхідних умов якої є вихованість та висока обізнаність. Вчитель надає великої сили вихованню дитини в сім'ї, яка повинна познайомити її з добром, людяністю, моральністю. Сухомлинський вважав,

що особистісно–орієнтований підхід — пріоритетний напрям у навчанні та вихованні школярів. Ці думки педагога перекликаються з основними напрямками розвитку освіти XXI ст.

На думку педагога, ідея людяності найперше реалізується через розвиток усіх потенційних, інтелектуальних, фізіологічних можливостей особистості. Всебічно розвинена особистість включає, втілює в собі повноту і гармонію сил, здібностей, потреб, які визначають моральну, ідейну, розумову, творчу, трудову, естетичну, емоційну досконалість.

В.Сухомлинський всю навчально–виховну роботу в Павлиській школі спрямував на формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості в дусі гуманізму. Ця ідея знайшла своє відображення в системі поглядів на дитячий колектив. Він був переконаний, що дитячий колектив стає виховуючою силою тоді, коли він возвеличує кожну людину, утверджує в кожному почуття власної гідності та поваги до самого себе.

Сухомлинський прагнув, щоб в колективних відносинах панували сердечність та душевність. Якщо дитина навчилася співпереживати, то у неї в душі з'являється маленький магнітик, який притягує її до інших людей, робить їх чуттєвими, сприйнятливими до слів, повчань.

В.Сухомлинський неодноразово наголошував, що мистецтво виховання полягає не лише в умінні бачити і передбачати різноманітні складні ситуації, які виникають у роботі з дітьми, а й в умінні навчити дитину самостійно орієнтуватися в життєвих обставинах, змалку привчити її ухвалювати хоч найпростіші, але самостійні рішення, бо лише таким чином у дитини може розвиватися "внутрішнє бачення", може поступово складатися внутрішня потреба у відповідальній поведінці. Завдяки самоактивності учні оволодівають, а не "засвоюють" в готовому й обов'язковому вигляді, моральними, естетичними, соціальними та іншими суспільними цінностями, що стають для кожної дитини особисто значущими.

Василь Олександрович наголошував, що, працюючи над втіленням ідей у практику всебічного розвитку, ніколи не можна досягти однакової межі інтелектуального збагачення пізнання, духовного удосконалення. Ця нерівність визначається природою дитини, її родинним оточенням, соціальним середовищем. Як гуманіст, В.Сухомлинський підкреслював, що кожна людина народжена бути щасливою, і в цьому їй потрібно допомогти.

У ранньому віці закладаються основні напрямки розвитку дитини як особистості, вимальовуються головні контури становлення її моральності. Звідси глибока впевненість Сухомлинського у винятковій ролі, яку відіграють батько й мати у долі дитини. Ефективність виховання дітей у сім'ї залежить від створення в ній належних умов. Головна умова сімейного виховання — міцний фундамент сім'ї, що опирається на любов до дітей, відданість обов'язку виховання, материнському покликанню жінки, піднесення ролі батьків у створенні домашнього вогнища.

Чи стане вона Людиною гідною, щасливою і чи принесе своїм життям щастя іншим людям — залежить від того, які зерна посіють батьки у душу дитини, чи зігріють вони її серце теплом любові, правди і справедливості та пошани до людей. Педагог підкреслює, що прекрасні діти виростають у тих сім'ях, де мати і батько по–справжньому люблять і поважають людей; що видно дитину, в якої батьки глибоко, сердечно, красиво, віддано люблять одне одного. У такої дитини — мир і спокій у душі, стійке моральне здоров'я, щиросердна віра в добро, віра в красу людську [1].

Сім'я є джерелом матеріальної та емоційної підтримки дитини, засобом збереження і передання культурних цінностей від покоління до покоління. З перших днів народження дитини сім'я покликана готувати її до життя та практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію її життя, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки й діяльності.

Одна з найважливіших гуманістичних ідей, що пронизують педагогічну систему Сухомлинського, полягає у запереченні, неприпустимості будь–якого насильства над дитиною.

В.Сухомлинський любив повторювати старовинну українську мудрість, яку приписують Г.Сковороді: "Любити людство легше, ніж зробити добро матері". В цьому вислові велика мудрість народної педагогіки. Неможливо виховати людяність, якщо в серці не утвердилась прихильність до близької, дорогої людини. Слова про любов до людей — ще не любов.

Справжньою школою виховання щедрості, душевності й чуйності є сім'я: ставлення до матері, батька, дідуся, бабусі, братів, сестер є випробуванням людяності.

Багаторічна практика видатного педагога у вихованні переконала, що причини, внаслідок яких дитина стає важковиховуваною, здебільшого криються у вихованні, в умовах, у яких вона зростає, а саме — в сім'ї.

Розлучення батьків, пияцтво, побої, знущання над дитиною, суперечки між батьками, погане ставлення до дітей є одними з причин, внаслідок яких дитина стає важковиховуваною. Василь Олександрович шукає відповіді, чому діти стають такими, і підкреслює, що одна з причин — це стосунки в сім'ї. Сім'я повинна сприяти розвитку задатків дитини.

В.Сухомлинський умів заглибитися у внутрішній світ сім'ї, збагнути дієвість її виховних функцій, оцінити виховний потенціал. Під виховним потенціалом сім'ї Василь Олександрович розумів можливість вирішити ряд складних питань, пов'язаних з вихованням дітей. Написана Сухомлинським енциклопедія сімейного виховання "Батьківська педагогіка" — це захоплююча і хвилююча розповідь про найважливіший, священний обов'язок батьків щодо своїх дітей, це прекрасний гімн благородній душі людини.

Умови виховання суттєво змінилися під впливом глибоких змін у суспільному житті і викликають гостру потребу удосконалення педагогічної культури батьків. Сьогодення вимагає вдосконалення, передбачає нове звучання виховної мети.

Яскравим прикладом того, як видатний педагог працював над формуванням духовної сфери своїх вихованців є так звана "Азбука моральної культури". У цьому кодексі моральної гідності є всього 5 пунктів. Вони загальновідомі, але цінність їх морального змісту настільки велика, що дозволяє зробити висновок: В.Сухомлинський — геніальний педагог, а його педагогічна творчість — це глибокий культурний синтез.

Духовно–моральне виховання передбачає формування у дітей високої духовності та моральної чистоти. Воно вирішується, як правило, через аспекти духовно–морального життя сім'ї, вчинки людей, приклад батьків. Власне, духовність виховується духовністю, мораль — моральністю, честь — честю, гідність — гідністю.

У свій час В.Сухомлинський бачив далеко наперед. Все те, що В.Сухомлинський говорив, писав і застосовував на практиці у свій час, є актуальним і сьогодні, воно навколо нас, в нашій повсякденній педагогічній лабораторії. Ним створений ідеал гуманної, високо розвинутої особистості. "Особистісно–орієнтований підхід — пріоритетний напрям у навчанні і вихованні," — вважав видатний педагог–гуманіст. Твори Василя Олександровича відображають запити, стан, тенденції й перспективи шкільних реалій, розвитку дитини, опираються на потреби навчання й виховання, тому певною мірою аполітичні й можуть бути прийнятими для будь–якого суспільного середовища, у будь–якій країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. — К.: Рад. шк., 1988. — 269 с.

Марина ОРАП

СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ СІМ'Ї У РОЗУМОВОМУ ВИХОВАННІ ДИТИНИ

Наукова педагогічна спадщина В.Сухомлинського — це узагальнений досвід учителя, заснований на теоретичних знаннях і підтвердженій багаторічними практичними спостереженнями та висновками. Час переконує нас в актуальності його тверджень, що демонструють нові шляхи удосконалення освіти.

Система виховання В.Сухомлинського спрямована на формування особистості, в якій гармонійно поєднані емоційна, інтелектуальна, вольова та моральна сфери. Значну роль відводить учений розумовому вихованню дітей, що передбачає "набуття знань і формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури інтелектуальної праці, виховання потреби в розумовому збагаченні протягом усього життя, в застосуванні знань на практиці" [1, 98].

На численних переконливих прикладах В.Сухомлинський демонструє, що успіх повноцінного розумового виховання залежить від низки факторів і, перш за все, від інтелектуального багатства дошкільного життя дитини, від організації розумової праці школяра на уроках і вдома.

Широко розкриті В.Сухомлинським шляхи, засоби та конкретні прийоми розвитку розумових здібностей дітей у процесі шкільного навчання. Заслуговує більш детального вивчення та практичного втілення теза про те, що передача знань — це лише одна зі сторін розумового виховання, яка невіддільна від спеціально організованого навчання, спрямованого на розвиток образного і логіко–аналітичного елементів мислення, удосконалення окремих властивостей мислення.

Але, як зазначає В.Сухомлинський [2], джерела і передумови мисленнєвого розвитку учня лежать у процесі виховання дитини в сім'ї — як у передшкільний, так й у шкільний період її життя. В.Сухомлинський вказував, що у дошкільному та молодшому шкільному віці "сімейний колектив, де дитину вводять у світ зрілості й мудрості старших, — це така основа дитячого мислення, яку не може в цьому віці замінити ніхто" [2, 54]. Щоденне спілкування з батьками, бабусями і дідусями, братами і сестрами забезпечує умови для розвитку дитячого мислення. Для того, щоб ці умови були сприятливими, а розумовий розвиток ефективним, батьки повинні дотримуватись умов при спілкуванні з дітьми. Проаналізувавши та систематизувавши поради, які дає В.Сухомлинський батькам, можна виділити фактори, які вчений визначає істотними для розумового виховання дитини у сім'ї.

1. Спадковість. При розгляді цього фактора В.Сухомлинський наголошує на впливі алкоголю на особливості будови і функціонування клітин великих півкуль головного мозку. Діти, які попри усі намагання і зусилля вчителів відзначаються інертністю мислення, нездатністю або слабкою здатністю до запам'ятовування, вадами мовлення, не обов'язково є дітьми алкоголіків, але були зачаті в момент сильного алкогольного сп'яніння. Саме тому педагог закликає батьків брати відповідальність за дитину не лише після, а й до її народження. "Батько й мати — такі ж вихователі, як і учитель, вони повинні бути не менш мудрими творцями людини, ніж учитель, тому що розум їх сина йде своїм корінням в ту пору, коли ще сина не було на світі. Виховання Людини починається задовго до її народження" [2, 45].

2. Оточення, в якому дитина робить перші кроки пізнання. "Першоджерело розуму, думки, мислення — в оточуючому світі, в тих явищах, які людина бачить, пізнає, які викликають у неї інтерес" [2, 47]. І ці впливи можна і потрібно спеціально організовувати в умовах сімейного виховання.

Розвиток допитливості. Допитливість, за В.Сухомлинським, це вияв пізнавального інтересу дитини та наймогутніша рушійна сила розвитку дитячого мислення. З'являється він тоді, коли у дитини достатньо образів сприймання. Чим більше предметів і явищ зовнішнього світу сприймає дитина, тим яскравіше виявляється її інтерес. "І чим більше речей та істин відкривається перед вашою дитиною в оточуючому світі, тим більше вона бачить незрозумілого, загадкового... І чим більше побачить навколо себе в роки раннього дитинства, тим розумнішою піде до школи, тим пильнішим буде її око та гострішою пам'ять" [2, 49]. Це означає, що батькам слід постійно дбати про розширення кола речей і явищ, які сприймає та осмислює їхня дитина.

Розвиток емоційного компонента мислення. Емоційна пам'ять відіграє значну роль у житті дитини як раннього, так і дошкільного віку. Усе, що для неї є емоційно забарвленим, набагато краще запам'ятовується, довше утримує увагу та глибше осмислюється. В.Сухомлинський вказував на це, говорячи про єдність різних сфер особистості у розвитку дитини. "Причиною розумової інертності є вбогість, обмеженість чуттєвого пізнання, відсутність яскравих образів, які б впливали на емоційну сферу дитини" [2, 61].

Розвиток мисленнєвих операцій. Батькам потрібно цілеспрямовано та навмисне створювати ситуації, в яких дітям потрібно щось проаналізувати, узагальнити, порівняти, згрупувати. У порадах батькам [2] В.Сухомлинський наводить приклад мандрування лісом разом з дітьми. Після опису лісу вихователь ставить перед дітьми питання: "А чим відрізняється ліс, котрий ближче до нас від того, який знаходиться далі?" Пошук дітьми істотних ознак предметів і явищ оточуючого світу є необхідною передумовою мисленнєвого розвитку.

Створення проблемних ситуацій. "А чому це так?" — питаєте ви, і син замислюється. Йому хочеться пояснити незрозуміле, але далеко не завжди він може це зробити. Навіть якщо він і не дасть відповіді на ваше питання, навіть якщо цю відповідь дасте ви — вогник допитливості вже запалився у дитячій свідомості" [2, 4]. Тобто створення проблемних ситуацій (у найпростішому варіанті — формулювання запитань батьками) дає поштовх (створює мотив) розвитку пізнавальної активності дитини, спрямовує її.

Роль слова батьків. "Оволодіння рідною мовою визначає багатство, широту інтелектуальних та естетичних інтересів особистості" [3, 32]. А оволодіває мовою, формує мовлення дитина у сім'ї, в процесі сімейного виховання, переважно шляхом наслідування батьків. Саме тому батькам слід дуже дбайливо ставитись до власного мовлення та привчати дитину до правильного мовлення. Одним із могутніх засобів збагачення мови та удосконалення мовлення дитини є книга, якій В.Сухомлинський надає великої ваги у розумовому вихованні.

Вплив книги на розумовий розвиток дитини. Крізь усі наукові праці В.Сухомлинського проходить теза про нерозривний зв'язок між книгою та розумовим вихованням дитини. "Дитина не побачить краси оточуючого світу, якщо вона не відчула краси слова, прочитаного в книзі" [6, 267]. Але до того, як прочитати перше слово, дитина повинна почути читання матері й батька, відчути красу художніх образів. "Краса й сила твору торкають серце й хвилюють розум лише за умови, що дитина відчула найтонші відтінки слова ще до того, як навчилася читати" [6, 273]. Тому В.Сухомлинський ставить перед вчителем завдання переконати батьків у необхідності виховання у дітей потреби в книзі ще до початку шкільного навчання, у важливості створення і поповнення домашніх бібліотек. "Сім'я без книги, без бібліотеки в кращому випадку не справляє ніякого впливу на шкільне виховання, а в гіршому випадку таке сімейне середовище отупляє дитину, обмежує її розумовий розвиток, і школі доводиться докладати великих зусиль, щоб обмеженість інтелектуальних інтересів сім'ї чимось компенсувати" [4, 62].

Взаємовплив праці та розумового розвитку. У педагогічній системі В.Сухомлинського праця дітей визначена одним з основних чинників формування гармонійно розвиненої особистості, тому що "від праці йдуть міцні зв'язки до інтелектуального, морального, естетичного, емоційного, фізичного розвитку дитини" [5, 319]. Праця входить у духовне життя дитини разом з пізнанням світу і сприяє більш глибокому пізнанню світу, що є необхідною умовою розвитку мислення. "Праця серед природи, де постійно здійснюється перехід від конкретного до абстрактного мислення" [5, 124]. Співвідношення предметів і явищ, їх істотні властивості та зв'язки найкраще пізнаються у практичній діяльності, а якщо така діяльність носитиме характер суспільно-корисної праці, емоційне, моральне забарвлення процесу праці підсилюватиме значення мисленнєвих дій.

Підсумовуючи, слід зазначити, що В.Сухомлинський послідовно впроваджував у життя тезу про необхідність організованого впливу батьків на дитину у передшкільний період та створення єдиного педагогічного колективу батьків та вчителів у шкільний період формування особистості з метою оптимізації процесу виховання. Таким чином, батьки цілеспрямовано формують особистість дитини до вступу до школи та доповнюють і підсилюють педагогічні впливи вчителя під час навчання дитини в школі. Роль батьків у вихованні, зокрема розумовому, не завершується із вступом дитини до школи, а переходить на вищий щабель. Запроваджена В.Сухомлинським "Школа батьків" дозволяє систематизувати знання батьків про особливості дитячої психіки, дати їм наукове підґрунтя, розкрити потаємні струни дитячої душі. "Більш чи менш успішна виховна робота була б цілком неймовірною, якби не система педагогічної освіти, підвищення педагогічної культури батьків" [4, 61]. За таких умов батьківське виховання та виховання дитини у школі не будуть протиставлятись одне одному, а як взаємодоповнюючі системи сприятимуть формуванню справді гармонійно всебічно розвиненої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинский В.А. Избранные произведения в пяти томах. — Том I. — К.: Рад. школа, 1979. — 688 с.
2. Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви. — М.: Молодая гвардия, 1988. — 304 с.
3. Сухомлинский В.А. Об умственном воспитании / Сост. М.И. Мухин. — К.: Рад. школа, 1983. — 224 с.
4. Сухомлинский В.А. О воспитании. — М.: Политиздат, 1982. — 270 с.

5. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. — М.: Молодая гвардия, 1979. — 335 с.
6. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. — К.: Рад. школа, 1988. — 270 с.

Ірина ШЕВЧЕНКО

БАТЬКІВСЬКА ПЕДАГОГІКА В.СУХОМЛИНСЬКОГО ТА РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

В національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті вказується, що метою виховання дитини є максимальне сприяння формуванню її особистості, становленню пізнавальних, творчих здібностей, розвитку індивідуальності; підкреслюється особливе значення розумового виховання, яке сприяє підвищенню рівня загального розвитку дошкільника.

В.Сухомлинський писав, що розумове виховання — одна з найважливіших ланок системи виховання. "Воно передбачає набування знань і формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури розумової праці, виховання інтересу й потреби в розумовій діяльності, у постійному збагаченні науковими знаннями, в застосуванні їх на практиці" [2, 206].

Як підкреслював В.Сухомлинський, виховання дитини — це віддавання духовних сил. Людину необхідно творити любов'ю. Чудові діти виростають у тих сім'ях, де батько і мати по–справжньому люблять одне одного і водночас поважають людей. У таких дітей — спокій і мир на душі, щиросердна віра в людську красу, віра в слово вихователя, тонка чутливість до тонких засобів впливу — доброго слова і краси [3, 413]. Саме сім'я — первинний осередок багатогранних людських відносин — господарських, моральних, духовно–психологічних, естетичних і, звичайно, виховних.

Батьківська педагогіка В.Сухомлинського є актуальною на сучасному етапі, коли велике значення надається саме розвитку особистості дитини. Підвалини цього розвитку створюються в сім'ї, де виховується дитина, забезпечуючи можливості для її ефективного розумового розвитку, збагачення духовного світу.

Значне місце в розумовому вихованні В.Сухомлинський надавав іноземній мові. Він був упевнений, що в процесі живого спілкування існує найкраща можливість оволодіти словами та словосполученнями свідомо і, таким чином, відчути ті уявлення, почуття, думки, які вклав у них народ [2, 236].

Практика показує, що під час засвоєння іноземного мовлення у дітей здійснюється подальше удосконалення мислення. Діти пізнають кожний раз нове і таким чином поширюють життєвий досвід. Вони більш свідомо ставляться до рідної мови, порівнюють слова двох мов, прислуховуються до інтонації, починають усвідомлювати необхідність аналізу, співвідношення та синтезу, що в кінцевому результаті сприяє розумовому розвитку дітей. Тому дуже важливо первинні знання з іноземної мови дати їм ще у дошкільному віці.

Дітей дошкільного віку ми навчаємо англійської мови в ігровій формі з 4–го року життя. В своїй роботі ми використовуємо елементи системно–комунікативного методу навчання, (автор Р.Мартинова), концептуальна основа якого базується на принципах особистісно орієнтованого навчання. Ретельно підбирається мовний матеріал, кожне заняття планується так, щоб якомога більша кількість мовних одиниць, які вивчались на попередніх заняттях, повторювалась на наступних. Цей момент є особливо важливим, оскільки діти, як відомо, дуже швидко запам'ятовують, але також швидко забувають. Правила граматики ми пояснюємо за допомогою казкових героїв, які на кожному занятті є "помічниками" для з'ясування більш складних мовних явищ. Так, наприклад, в англійській мові найпростішим за формотворенням і використанням є іменник, тому протягом кількох занять вивчаються його форми і тренується лексичний матеріал. Наступним етапом є введення прикметника у зв'язку з іменником. Дієслова вивчаються останніми і відпрацьовуються на основі форм дієслів to be, to have, can [1, 39]. Однак багато дієслів ми вводимо з самого початку навчання англійської мови у вигляді команд, які діти виконують під час фізкультхвилинок або ігор. Багаторазове повторювання

матеріалу дає можливість уникнути фонетичних помилок, що сприяє прищепленню навичок культури мовлення вже в дошкільному закладі.

Отже, розумовий розвиток дитини значно залежить від того, наскільки вона готова до цього процесу, наскільки підготовлений її духовний світ. Батьківська педагогіка В.Сухомлинського на сучасному етапі вимагає звернути увагу на те, що неможливо займатись вихованням особистості без урахування умов, у яких вона виховувалась. Саме батьківська педагогіка вказує, що тільки спільні зусилля батьків та вихователів зможуть забезпечити всебічний розвиток особистості, що сприяє її ефективному розумовому розвитку та духовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мартинова Р.Ю. Системно-комунікативний метод навчання іноземних мов / Педагогіка і психологія. — Т.3. — 1999. — С.37–44.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. — К., 1977. — Т.4. — 640 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. — К., 1977. — Т.5. — 639 с.
4. Яновская М.Г. Эмоциональные аспекты нравственного воспитания. — М., 1986. — 160 с.

Наталя БІСИК

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ І КУЛЬТУРА ВЗАЄМИН ПІДЛІТКІВ

Проблемами виховання підростаючого покоління активно займався В.Сухомлинський. У своїй книзі "Народження громадянина" він подає широкий і повний аналіз проблем виховання з характеристикою суперечностей і особливостей підліткового віку. Саме в цей період "народжується... громадянин, активна, мислячa, дієва особистість, що бачить не лише оточуючий світ, а й саму себе" [1, 283]. Виходячи з цього твердження і потреб суспільства, Сухомлинський будував власну виховну систему. На думку педагога, одне з найважливіших і водночас найскладніших завдань вихователя полягає в тому, щоб допомогти дитині розвинути у собі внутрішнє бачення, себе–бачення, здатність критично оцінювати свою поведінку з урахуванням можливих наслідків для інших людей. Сухомлинський подає важливі норми моральності, дотримання яких зводиться до плекання в собі добра, правди, честі, духовної краси, творення добрих справ, вчинків і протистояння злу, неправді, безчестю, потворності. Така "азбука моральної культури входить у свідомість і душу лише тоді, коли в шкільному колективі є елементарна культура людських взаємовідносин" [1, 370].

Основи моральних якостей закладаються ще в ранньому віці, тож починати вчити культури взаємин слід ще в дитинстві і ранньому підлітковому віці, зауважує педагог: якщо цей період буде втрачено, то "надалі неминуче постане проблема перевиховання" [2, 170].

Об'єктом педагогічних впливів Сухомлинського була тонка сфера переживань, почуттів і думок вихованців. Моральні почуття і свідомість формують моральні звички, без яких "неможливе самоствердження, самовиховання, повага до самого себе. Якщо найважливіші істини моральної культури саме в підлітковому віці не стали звичкою, втраченого ніколи не надолужити" [1, 373]. Передумовою входження моральних істин, понять у звичку є громадська, колективна оцінка того, що людина робить наодинці з обставинами у підлітковому віці. На думку педагога, дії дитини повинні визначатись насамперед почуттям обов'язку, готовністю "віддати свої сили на благо іншої людини" [1, 375].

Педагог розкриває увесь складний процес формування моральних якостей: від знайомства з елементарними нормами моралі до пробудження моральних почуттів, потім — до вироблення звичок і через вправляння у моральних вчинках — до моральних переконань.

Зміст моральних понять, на думку Сухомлинського, розкриває середовище, тобто ті різноманітні стосунки, в колі яких перебуває підліток. Дитині важливо навчитись бачити навколишні явища й аналізувати власні вчинки. У зв'язку з цим значну роль педагог відводить учителю, його вмінню дати моральну оцінку вчинкам, поведінці підлітка "не спеціально підібраним гострим, "крутим" слівцем, а насамперед емоційним відтінком звичайних слів" [2, 184]. Особливого значення Сухомлинський надавав педагогіці "духовної співпраці", індивідуальним бесідам, переконанню, задушевним розмовам, особистому прикладу вихователя, заохоченню, похвалі.

Важливою складовою процесу виховання є колектив. Система стосунків "вихованець — колектив" включає взаємний обмін духовними багатствами, бо, як стверджує педагог, "виховуюча сила колективу починається з того, що є у кожній окремій людині, які духовні багатства має кожна людина, що вона приносить у колектив, що дає іншим, що від неї беруть люди" [1, 389]. У хорошому колективі людина, "як в дзеркалі", бачить себе, відчуває свої позитивні риси. Однак, зауважує педагог, не всяка поведінка підлітка може бути предметом обговорення у колективі, зокрема поведінка дитини, зумовлена проблемами у сім'ї, а також окремі вчинки, що є протестом проти грубості, сваволі старших, необ'єктивної оцінки вчителя.

На думку Сухомлинського, висока виховна ефективність взаємовідносин між особистістю і колективом досягається лише в тому випадку, коли взаємини між учнями, між вихователями і вихованцями є гуманними, коли дитина виховується добром, ласкою, а вихователь володіє здатністю "не лише бачити, відчувати, як дитина пізнає добро і зло, але і захищати ніжне дитяче серце від зла" [1, 28].

Сухомлинський чітко накреслив завдання виховання підлітків, розкрив складний процес утворення їх моральних якостей у системі міжособистісних взаємин, визначив форми і методи формування поведінкових знань, умінь і навичок школярів, серед яких особливо виділяє "живе слово учителя", народні засоби виховного впливу, утвердження рівних гуманних взаємин між однолітками і, що особливо важливо, любов до батьків та повагу до старших. З цією метою у Павлиській середній школі використовували рукописні хрестоматії ("Хрестоматія з етики", "Хрестоматія загальнолюдських моральних цінностей" та ін.).

Все вищевикладене є основою для розробки структури, теоретичних засад та практичних технологій формування культури міжособистісних взаємин підлітків у сьогоденні. Проте це потребує подальшого обґрунтування та апробації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. — К.: Рад. школа, 1987. — 544 с.
2. Хрестоматия по педагогике: Учебн. пособие для студ. пед. ин-тов/ Подред. проф. З.И.Равкина. — М.: Просвещение, 1976. — 432 с.

Ірина КИРИЧУК

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА В УМОВАХ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ (ЗА В.О.СУХОМЛИНСЬКИМ)

Батьки і діти... Це вічний світ, у якому завжди було і буде багато важкого і непізнаного.

Вихованню дітей треба приділяти велику увагу. І тут місія батька й матері як вихователів дуже відповідальна. На батьків постійно спрямовані довірливі погляди дітей. І тому для дорослих є справою честі виконувати свій виховний обов'язок.

Роль сім'ї у вихованні дітей велика і відповідальна. Батьки є першими вихователями, які зміцнюють і загартовують організм дитини, розвивають її мову і мислення, волю і почуття, формують її інтереси, прагнення, смаки, здібності, виховують любов до знань, допитливість, спостережливість, працьовитість.

Історія людського суспільства поклала на батьків головну відповідальність за виховання своїх дітей, за організацію життя родини, коронувавши їх як найперших і не замінимих вихователів у житті кожної людини. "Виховує, звичайно, сім'я в цілому, — зазначає В.Сухомлинський, — її загальний дух, культура людських стосунків. Але хто творить цей дух, цю культуру? Звичайно ж, батьки. Без батьківської мудрості нема виховуючої сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей, сімейні стосунки, побудовані на громадянському обов'язку, відповідальності, мудрій любові й вимогливій мудрості батька й матері, самі стають величезною виховуючою силою" [5, 21]. Про силу виховного впливу батьків красномовно говорять такі українські народні прислів'я і приказки: "Які мама й тато, таке й дитятко", "Який кущ, така й хворостина, який батько, така й дитина", "Які самі, такі й сини" [9, 130].

Виховання дітей в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості. Духовний вплив батьківського дому на формування особистості дитини створюється завдяки щирій материнській ласці, небагатослівній любові батька, домашньому теплу, піклуванню, затишку і захисту, родинній злагоді.

В.Сухомлинський вважав, що "у сім'ї шліфуються найтонші грані людини–громадянина, людини–трудівника, людини–культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладаються коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я — це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави" [5,22].

"Перед дитиною відкривається світ. Вона пізнає багато речей, усе для неї нове, все її хвилює: сонячний зайчик у кімнаті й казка про Івасика–Телесика, і яскравий метелик, і далекий ліс на обрії, й біла хмаринка в небі, і сива голова дідуся. Але відкривається перед дитиною й інше — людина. Перше, з чого починається пізнання світу дитиною, — це ласкава материнська усмішка, тиха колискова пісня, добрі очі, лагідні обійми. Якби світ весь час дивився в душу дитини ласкавими очима матері, якби все, що пізніше зустріне на своєму життєвому шляху дитина, було таким добрим і лагідним, як добра мати, — в світі не було б ні горя, ні злочинів, ні трагедій.

Отак і починає дитина пізнавати світ людини — з матері й батька. З того, як промовляє мати до неї, дитини, як обнімає і цілує її, як батько посміхається до матері, як він ставиться до неї, про що і як розмовляють мати й батько — з усього цього складаються перші дитячі уявлення і поняття про добро і зло, з цього постає і утверджується віра дитини у високе, ідеальне, непорушне" [5,160–161].

За добрими народними традиціями активними вихователями дитини в сім'ї поряд з батьками є також усі інші її члени — бабуся, дідусь, сестри і брати. Поведінка кожного з них впливає на формування характеру дитини.

Особливо вагомий вклад у виховання дітей вносять представники старшого покоління — бабуся і дідусь. У душах онуків вони на все життя залишають незгладимий слід. Хіба можна уявити дитинство, скажімо, без дідусевої чи бабусиної казки, і не тільки дитинство, а й отроцтво, юність. "Найближчою людиною в роки ранньої юності, — згадував В.Сухомлинський, — була для мене бабуся Марія — чудова людина, якій зобов'язаний усім, що ввійшло в мою душу гарного, чесного, мудрого. Вона померла напередодні війни, коли їй було сто сім років. Вона відкрила переді мною світ казки, рідного слова і людської краси... Усе найскладніше вона вміла пояснювати казкою".

У Павлиській школі завжди давалися поради матерям: розповідайте дітям народні казки, нехай дитина з ваших вуст чує рідну мову, нехай діти ваші люблять красу, рідну землю, нехай роблять добро.

Діти змалку вчаться ставати на бік добра в протиборстві злу завдяки такому етнопедагогічному шедевру, як народні казки, в яких, як правило, світлі образи протистоять темним силам і справедливість неодмінно перемагає. Саме ця ідея проповідується також в народних притчах, байках, піснях, легендах, оповідях. Українські народні прислів'я і приказки репрезентують програму українського національного виховання й одночасно є чудовими засобами її реалізації.

Пильна увага до внутрішнього світу дитини спонукала Василя Олександровича звернутися до проблем сімейного виховання: дослідження ролі батька й матері в процесі формування дитини як представника виду, роду, народу, нації. Таким чином, ми можемо говорити про біосоціальний підхід В.Сухомлинського до проблем виховання дітей і ролі матері в цьому процесі.

Василь Олександрович розглядає суть материнства, материнської любові крізь призму біологічних детермінант, тобто розділяє сімейні батьківські і материнські функції. Мати, материнська любов у творчості В.Сухомлинського — одна з головних характеристик жінки, тому її виховні функції чітніше визначені і їй відведена більш важлива роль. Тут Василь Олександрович дотримується традиційної патріархальної системи сімейного виховання, де мати — берегиня домашнього вогнища, духовний, моральний стержень сім'ї, вірна дружина, віддана й добропорядна. Батько ж — годувальник, він персоніфікує владу, є вищим дисциплінатором, наставником, прикладом для наслідування, об'єктом поваги і гордості.

Мета матері — повернути дитині духовну, моральну самосвідомість народу, його традиції, культуру, елементи побуту, ті моральні основи, які відображають загальнолюдські цінності. "Будемо залишати в серцях своїх синів, — пише він, — моральні цінності, створені, добуті, вистраждані трудовим народом за його багатовікову історію, за століття його боротьби, що утверджує високу єдність людини" [6, 149].

У материнській любові він вбачає основу, джерело виховання у дитини почуття відповідальності. Василь Олександрович вважає, що "серцевиною людини, її стержневим коренем, від якого все залежить і починається, є обов'язок, усвідомлення і переживання людською особистістю свого обов'язку перед Вітчизною, перед пам'яттю, перед моральними цінностями народу, перед іншою людиною — її долею, радощами, щастям, народженням і смертю" [6, 475]. Виховання матір'ю почуття відповідальності у сина, доньки перед дорослими, матір'ю, батьком, дідусем, бабусею, перед суспільством — це формування духовності, потреб і цінностей, моральної совісті.

Які ж шляхи формування обов'язку пропонує В. Сухомлинський? У його творчому доробку ми віднайшли такі складові даної проблеми і подаємо їх у тому порядку, в якому вони зазначені в його працях.

1. Любов батьків один до одного (виховання на власному прикладі), а не організація якихось виховних акцій — "подружня любов, вірність, взаємна відданість і допомога — це найтонші корінці, що живлять дерево батьківської й материнської мудрості".

2. Єдність вимог батька й матері.

"Вимога батьків стає беззастережною тільки тоді, коли вона одностайна, тобто, коли батько і мати вимагають одне й те саме. Якщо ж вимога (наказ чи заборона), якою б вона не була розумною чи правильною, народжується в батьківських суперечках, причому на очах у дитини, така вимога не буде для неї авторитетною і беззастережною" [5,151].

3. "Серце пробуджується словом".

У В.Сухомлинського багато сторінок присвячено вихованню словом. Від того, яким воно буде у матері — лагідним, добрим, уважним, розумним, сердечним чи дратівливим, сварливим, злим, залежить і виховання почуття відповідальності.

"Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Слово — це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним — велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож володіймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса!" [7, 167].

4. Праця — як злиття поривів душі й енергії рук. Джерело щастя в дитинстві — це культ поваги до праці.

З приводу мудрої традиції родинної етнопедагогіки залучення до праці змалку В.Сухомлинський писав: "Народна педагогіка знає, що дитині посильне і що непосильне, знає, бо в ній органічно поєднуються життєва мудрість з материнською і батьківською любов'ю. Народна педагогіка не боїться того, що праця втомлює, вона знає, що праця неможлива без поту й мозолів" [8, 554].

Провідними засобами на першому етапі трудового виховання в родинній етнопедагогіці є показ і спостереження, які розширювали кругозір дітей та давали перші уявлення про різні види праці. Ці прийоми в основному охоплювали повідомлення дітям елементарних знань про сільськогосподарську працю, рибальство, ремісництво, формування загальних уявлень про працю на основі щоденних спостережень і безпосереднього сприймання, цілеспрямований вплив на емоційний світ дитини через зосередження її уваги на тих сторонах життя, які пов'язані з трудовою діяльністю людини.

До організації праці висуваються конкретні вимоги: подбати про вдалий початок роботи ("Добрий початок — половина справи"), працювати енергійно ("Робить, як мокре горить"), працювати зосереджено, не поспішаючи і не відволікаючись від головного ("Хто спішить, той людей смішить", "Коли почав орати, то в сопілку не грати"), бути витриманим, наполегливим й організованим, не боятися труднощів ("Поки не упріти, доти не вміти", "Вовків боїться — в ліс не ходить"), доводити розпочате до кінця ("Кінець — справі вінець") [9, 182].

5. Пробудження допитливості, вміння мислити.

"Щоб материнська любов сіяла у дитячі душі золоті крупинки, що перетворюються згодом у золоті розсипи для людей, потрібно вчити дитину бачити і відчувати, розуміти і переживати серцем".

"З перших кроків свідомого життя дитини, — пише В.Сухомлинський, — батьки повинні звертати її увагу на причинно–наслідкові зв'язки між предметами і явищами навколишнього світу, добиваючись того, щоб маленька людина вміла бачити. Уміння бачити, уміння помічати те, що на перший погляд не відрізняється чимось особливим, — це, образно кажучи, повітря, на якому тримаються крила думки. Першоджерело розуму, думки, мислення — у навколишньому світі, в тих явищах, які людина бачить, пізнає, які викликають у неї інтерес"[5, 178].

6. Вимогливість.

Дитину треба пестити, приділяти їй багато уваги, віддавати тепло і ласку. В.Сухомлинський наголошує: "Найтонше, наймогутніше багатство людського духу — любов — діє на дитину, як музика, як чарівна краса, що полонить душу. Це багатство постійно настроює найчутливішу струну дитячого серця — чутливість до слова, до доброї волі, до ласки й сердечності. Той, чиє дитинство осяяне сонцем любові як невсипущої праці, що взаємно творить щастя, відрізняється винятковою чутливістю й сприйнятливістю до батьківського й материнського слова, до їхньої доброї волі, до повчань і напучень, порад і застережень"[5, 165].

Але повинна бути розумна любов до дітей. Не можна коритися усім бажанням своєї дитина тільки через те, що дуже її любиш. Слід пам'ятати про мудрість материнської і батьківської любові, про гармонію доброти і вимогливості, ласки і суворості. Народна мудрість зафіксувала: "Дитину треба так любити, щоб вона не знала цього", "Дітей не добре так дуже пестити і волю їм давати. Дітей треба тримати в режимі."

Родинне виховання тільки тоді ефективне, коли батьки разом з учителями володіють сучасними педагогічними знаннями й вміннями, застосовують їх на практиці.

Сьогодні кожен педагог повинен осмислити теоретичну спадщину сподвижників української педагогіки з проблем родинного виховання, повинен зрозуміти, що в цій системі багато важить відповідальність батьків за розвиток дитини та її виховання.

У родинному вихованні батьки і педагоги як партнери взаємодоповнюють одне одного, співпрацюють, намагаються скоригувати недоліки, прорахунки у вихованні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бик А.С., Семенков М.В. Народознавні витоки педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського // Початкова школа. — 1993. — №10. — С.43–45.
2. Гурінчук Л. Зігріті родинним теплом // Завуч. — 2000. — №25. — С.9.
3. Калинков Г. Про діяльність сім'їта школи // Початкова школа. — 1998. — №9. — С.19–21.
4. Сухомлинська О.В. Материнська любов як основа виховання почуття відповідальності// Початкова школа. — 1993. — №5–6. — С.26–29.
5. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.
6. Сухомлинський В.О. Виховання обов'язку // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.472–488.
7. Сухомлинський В.О. Слово про слово // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.160–167.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.2. — К.: Рад. школа, 1976. — С.419–654.
9. Стелмахович М.Г. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985. — 312 с.
10. Чмелик Р. Проблеми сімейного виховання // Народна творчість та етнографія. — 1993. — №2. — С.16–24.

Лідія НЕСТЕРЕНКО

МАМИНА КАЗКА ПРОБУДЖУЄ ПОЧУТТЯ ДИТИНИ

Почуття дитини тісно пов'язані з її діяльністю й формуються під впливом різноманітних чинників. Психологи визначають почуття як форму суб'єктивного, безпосередньо пережитого відношення дитини до явищ навколишнього, до інших та їх вчинків, до самого себе і своїх дій.

Почуття формуються у зв'язку з пізнавальними процесами й тісно пов'язані з діяльністю. Цілеспрямований вплив на емоційну сферу дитини приводить до того, що почуття поступово перетворюються в стійке емоційне відношення.

Перші почуття виникають у дитини в процесі спілкування з дорослими, серед яких найголовніше місце належить матері. Рідна мати — перший педагог, і спілкування з нею ніким й нічим замінити не можна. Усе найрідніше, найдорожче, наймиліше увібрало в себе це дивовижне, містке, сонячне слово, перше слово "мама", яке з радісною усмішкою вимовляє дитина. Спілкування матері з дитиною характеризується багатством емоційного забарвлення.

На почуття дитини впливає ніжний материнський голос, мелодійність колискової, лагідне доторкання мамиових рук.

Особливого значення рідній материнській мові надавав Василь Сухомлинський. Він підкреслював думку про те, що сила й виразність рідного слова є найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів. Животворним джерелом благородних почуттів педагог вважав казку: "Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами... завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем" [2, 177]. З першим казковим словом малюк знайомиться від матері. Мамина казка, за глибоким переконанням Василя Сухомлинського, допомагає глибше відчути найтонші відтінки краси навколишнього, вона залишає слід у душі дитини, збуджує її почуття, переживання. Отже, мамина казка виховує емоційну пам'ять — пам'ять на прекрасне в природі, в людях, їх стосунках.

З плином часу людина може забути, які казки розповідала їй мама у дитинстві, які співала колискові, але в емоційній пам'яті збереглися почуття материнської ласки, доброти, щирості, лагідності мови.

Василь Олександрович сам любив слухати казки і не тільки в дитинстві, а й дорослим. Так, наприклад, у статті М.Литвиненка "Мати про сина" читаємо спогади матері Сухомлинського: "Прийду в музей і слухаю голос сина. Здається, сидить він поруч зі мною і просить: "Мамо, розкажіть казку". Їх любив слухати і дорослим" [1, 34]. Спогади про материнську ласку зберегла емоційна пам'ять брата Василя Сухомлинського — Сергія Олександровича: "Мама була дуже ніжною. В зимові вечори, займаючись прядивом або шитвом, вона розповідала нам казки, билини, епізоди з свого життя. В тяжкі 30–ті роки, коли на селі часто було тривожно, мати у вечірній час, щоб заспокоїти себе і нас, малих, розважала всіх різною бувальщиною" [1, 31].

З метою вивчення впливу мамиової казки на формування почуттів дітей ми провели дослідження в дошкільних закладах № 123 м. Луганська та № 25 м. Алчевська. Матерям була запропонована анкета, питання якої спрямовані на виявлення ставлення їх до казки. Результати показали, що лише 40% матерів розповідають дітям казки. Проте, відповідне опитування дітей 5–7 років свідчить, що більш ніж 90% дошкільників бажають, щоб мами розповідали їм казки, особливо на ніч. Діти, яким мами або бабусі розповідають казки, із задоволенням малювали свої враження, спогади, почуття.

Порівняльний аналіз рівня моральної та естетичної вихованості дітей підготовчих груп, сформованості їх емоційної пам'яті підтвердив наші припущення про позитивну роль мамиової казки у формуванні чуттєвості маленької дитини.

Отже, наполегливі рекомендації Василя Сухомлинського розповідати дітям казки" не втрачають своєї актуальності й сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спогади про Сухомлинського / Упоряд. С.П.Заволока. — К.: Рад.шк., 1990. — 224 с.
2. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр.твори: У 5 т. — К.: Рад.шк., 1997. — Т.3. — 670 с.

Вікторія ДЕМИДЕНКО

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО РОДИНИ

Світоглядне виховання особистості залишається одним із найгостріших та найважливіших завдань сучасної педагогіки. Кожен новий день додає нові педагогічні труднощі у цьому питанні й підвищує вимоги до характеру та рівня сформованості світоглядних уявлень підростаючого покоління. Найактуальнішими для українського суспільства стають питання формування позитивних уявлень про світ (недопущення мотивів страху, антипатії, егоїзму й критиканства у ставленні до світу); про цінність морально–етичних норм поведінки; про найвищу цінність — людське життя; про взаємозалежність внутрішнього світу людини і її стосунків із оточуючими; про цінність родини, домівки у житті людини. Дослідженням, проведеним нами у 1999 році серед учнів 5–8–х класів середніх шкіл Луганської області, було встановлено, що родина, діти не є цінністю для 72 % опитаних. Завданням було з'ясувати ставлення школярів–підлітків до їх теперішньої родини — батьків, домочадців. Саме ця, реальна родина, як цінність отримала 28 % (!). Але це середня цифра, реально ж у деяких класах таку спрямованість продемонстрував один (!) учень з класу. Ці дані майже не відрізняються від результатів досліджень інших учених, що були проведені з цієї проблеми раніше (тобто маємо відсутність позитивних зрушень). Так, Б.Кобзар, Є Постовойтов наводять такі дані щодо ставлення підлітків до батьків: "Лише 3% опитаних хотіли б проводити дозвілля з батьками. Турбує те, що переважна більшість підлітків хотіла б у вільний час "звільнитися" від батьків і взагалі від дорослих. Значить з батьками їм не цікаво" [1, 17]. Такі дані свідчать як про низький рівень сформованості світоглядних уявлень підлітків, так і про незадовільний рівень родинного виховання. Але ж вітчизняна педагогіка має великий потенціал, цінний досвід у цьому питанні.

Справді неоціненним є той практичний внесок, що зробив В.Сухомлинський у рішення проблеми світоглядного виховання (а отже й проблеми формування позитивного ставлення до родини). Невипадково його вважають одним із провідних вітчизняних дослідників процесу формування світогляду підлітків [2, 92]. Педагог указує на унікальність стосунків зі світом саме у підлітків: "Підліток бачить те, чого ще не бачить дитина; він же бачить те, що часто вже не бачить, точніше не помічає дорослий, тому що багато речей стає для нього більш ніж звичними. Бачення світу у підлітка — єдиний у своєму роді, унікальний, неповторний стан людини..." [3, 271]. Поради видатного педагога щодо формування гуманістично спрямованих світоглядних уявлень, гуманістичного ставлення до світу, до людей і сьогодні звучать дуже актуально. Для цього, на думку В.Сухомлинського, *необхідно навчити дитину вкладати свої духовні сили в інших людей, розуміти, відчувати, оцінювати саму себе*. Найпершими якостями, на основі яких повинні будуватися стосунки дитини з оточуючим світом, — обов'язок і відповідальність. "Осмислення та переживання дитиною свого обов'язку перед матір'ю, батьком, вчителем — саме з цього має починатися пізнання дитиною світу людини" [3, 276]. Вирішальне значення має оточення у формуванні духовного світу дитини: "у всьому, що оточує дитину (не лише люди, але й речі, явища), вона бачить матеріалізовані людські погляди, судження, звички, наміри... Життя відображає не лише у свідомості, а й у підсвідомості. Пам'ять працює автоматично, інформація з оточуючого світу проникає більше у підсвідомість, ніж у свідомість" [3, 281–282]. Така подвійність сприймання приховує в собі небезпеку того, що у випадку, коли педагогічний (свідомий) вплив виявиться слабшим за соціальний (підсвідомий), то другий знівелює перший. По суті, В.Сухомлинський, говорячи про конкретне соціальне оточення конкретного учня, оформулював основну проблему сучасної педагогічної системи: "Чим більше у свідомості й підсвідомості дитини відображається інформації, яка, по суті, суперечить повчанням педагога, тим слабшим, безсилішим стає розум як головний сторож людської поведінки, володар вчинків. Чим гострішим є дисонанс між передбаченими, розрахованими засобами виховання й засобами ненавмисними..., тим важче виховувати" [3, 283]. В.Сухомлинський називає педагогічні принципи, які необхідно враховувати у формуванні світоглядних уявлень підлітків (для здобуття їх гуманістичної спрямованості): спонукати підлітка подумати про себе, замислитися над власною долею; берегти інтимність,

недоторканість духовного світу підлітка; турбуватися про те, щоб вихованці переживали багатогранні, різноманітні відтінки таких благородних почуттів, як співчуття, жалість, турбота про благо інших людей, докори сумнівів (усе це як противага примітивізму в емоційному та естетичному житті); використовувати "найтонші засоби впливу на юну душу": слово і красу [3, *289–296*].

Саме ці поради ми поклали в основу своєї роботи з формування світоглядних уявлень підлітків. У ході формуючого експерименту, через мистецтво (літературні твори, спеціально підібраний музичний та художній матеріал), ми намагались підвести дітей до розуміння значення батьків (особливо матері) для кожної людини, розуміння свого обов'язку перед родиною (теперішньою і майбутньою). Як результат — позитивне ставлення до родини було виявлено: до експерименту — у *28%*, контрольні класи — у *55%* після експерименту — у *75%* учнів.

Суттєві відмінності було визначено у якісному ставленні до родини серед учнів експериментальних та контрольних класів. По–перше, в опису своєї майбутньої родини учні контрольних класів часто обмежуються фразою "я і моя половина", у той час як в експериментальних — *наявність дітей* (однієї–двох) є обов'язковою. По–друге, майже всі учні експериментальних класів, що виявили наявність соціальної спрямованості, пов'язаної з позитивним ставленням до родини, вказали також на *прагнення до взаєморозуміння* й дружби у своїх майбутніх родинах: "Якщо я прийшла з роботи втомлена, щоб вони мене зрозуміли (діти й чоловік), що мені треба поїсти й відпочити"; "...вийшла б заміж за того чоловіка, який підтримував би усе, чого мене навчили" (цінність спільності поглядів); "Хотіла б мати родину, де всі були б щирі одне з одним і піклувалися один про одного" тощо. По–третє, проблема взаєморозуміння виникає у багатьох дітей уже в їх теперішніх родинах. У контрольних класах це виражається в осудженні батьків за "втручання в особисте життя дітей" і, як наслідок, у зниженні батьківського авторитету: "Батьки... часто не розуміють мене..."; "Мене вже дратує, коли хтось намагається влізти у моє життя"; "У нашій країні з думкою дітей не рахуються" (висновок неадекватний масштабові конфлікту). В експериментальних класах діти, зіткнувшись із проблемою, намагаються її *аналізувати*, а, отже, *долати*: "Я б ніколи не сварила своїх дітей. Нас сварять, і ми ображаємося на них (батьків), отак і майбутні покоління будуть ображатися на нас"; "Батьки завжди можуть чимось допомогти, а діти приносять радість. Я б завжди допомогла своїм дітям і батькам"; "Я шанувала б своїх батьків, хоч я й зараз їх шаную, та з часом я їх почала краще розуміти". Як бачимо, прагнення до взаєморозуміння, авторитет батьків — досить високі.

Перевірити справедливість наших висновків дозволили відповіді учнів за четвертим пунктом психологічного тесту [4, 149–151]: "*опис будинку, що вони зустріли у лісі*". Різниця між двома групами дітей полягає саме в описі "родини–домівки". В експериментальних класах більшість домів мають такий вигляд: "Дуже затишний, світлий"; "Всередині тепло, за вікном — ліс і річка"; "У центрі стіл із самоваром... гостинно"; "Багато вікон, затишні кімнати світлого кольору". Восьмикласники відразу приймають його "до себе": "Хто тут живе? Та, мабуть, *я*". У контрольних класах такі відповіді — менш типові, із ними поруч зустрічаються й інші: "Красивий, мурований особняк, він величний ззовні, але холодний усередині, обставлений дорого, але немає затишку"; "Багатоповерховий бетонний дім"; часто зустрічаються такі будинки: "Він занедбаний, весь у павутинні, із розбитими вікнами". Та найбільш суттєва різниця у тому, що майже в усіх учнів експериментальних класів будинки *житлові*: "Світлий, там багато людей"; а у контрольних класах *мешканці — виняткові*. Не візьмемо на себе сміливість стверджувати, що нам вдалося у результаті експерименту вплинути на обстановку у родинах наших учнів (сім'я — структура автономна і така, що мало піддається впливу ззовні). Та ми сподівалися через зміни у характері світоглядних уявлень підвищити рівень їх сформованості, *змінити ставлення дітей до батьків*, адже це є, на нашу думку, запорукою формування гуманістично спрямованих світоглядних уявлень, гуманістичного типу світогляду людини взагалі як мети світоглядного виховання, на чому наполягав свого часу В.Сухомлинський.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобзар Б.С., Постовойтов Є.П. Виховання в учнів громадянськості як інтегральної якості особистості в умовах соціально–реабілітаційного центру. — К.: Педагогічна думка, 2000. — 54 с.
2. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини: Навчальний посібник для студентів вищих учбових закладів В.Г.Нестеренко. — К.: Абрис, 1995. — 336 с.
3. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: В 3–х т. □ Сост. О.С.Богданова, В.З. Смаль. — Т.1. — М.: Педагогика, 1979. — 560 с.
4. 50 сценариев классных часов / Аджиева Е.М., Байкова Л.А., Гребенкина Л.К., Еремкина О.В., Жовкина Н.А., Мартишина Н.В. — М.: Центр "Педагогический поиск", 2000. — 159 с.

ҐЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

Володимир КРАВЕЦЬ

ПРОБЛЕМА ДОШЛЮБНОЇ ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Підготовка молоді до вступу в шлюб, до майбутнього сімейного життя — невід'ємна складова загальної системи виховання підростаючого покоління. Сьогодні існує гостра потреба в зміцненні сім'ї, яка охороняє моральні чесноти, національні звичаї і традиції, невтомно плекає родовід минулих, сучасних і прийдешніх поколінь, є своєрідним духовним храмом. Процеси деформації і соціальної корозії, що виникли в останнє десятиріччя під впливом фінансово–моральних негараздів, непомітно підточували ідеали сім'ї, детермінуючи негативні тенденції в її розвитку. Нестабільність подружніх стосунків, зростання числа розлучень, зміна сімейних цінностей і стандартів статеворолевої поведінки, низький рівень сексуальної, репродуктивної та контрацептивної культури подружніх партнерів — ці та інші соціальні чинники свідчать про кризовий стан сучасної сім'ї.

У підготовці шкільної молоді до сімейного життя є ряд суттєвих недоліків: споживацтво та соціальний інфантилізм, незрілість більшості школярів; хибне уявлення про особливості статеворолевої поведінки; незнання елементарних норм сімейного права: відсутність психологічної готовності до домашньої праці, виконання господарсько–економічних функцій, рівномірного розподілу домашніх обов'язків; несформованість психологічних рис, необхідних для гармонійного спілкування в шлюбі, нерозуміння психологічних особливостей статей, психології кохання, невміння вирішувати конфліктні ситуації в міжстатевому спілкуванні; недостатній рівень статевої поінформованості, відхилення в статевій поведінці, необізнаність у питаннях сексуальної культури, відсутність психологічної і практичної підготовки до догляду і виховання дітей, виконання материнських і батьківських функцій. Це викликано насамперед низьким рівнем статевого і дошлюбного виховання в школі, теоретичною нерозробленістю змісту і методів підготовки учнівської молоді до сімейного життя, неправильними установками батьків щодо статевого виховання дітей, політикою святенництва, характерної для частини суспільства, яка вже привела до негативних соціальних наслідків — зростання числа вагітностей і абортів серед учнівської молоді, широкого розповсюдження венеричних захворювань, злочинності на сексуальному ґрунті, проституції і випадків статеводевіантної поведінки.

Відповіді на ряд питань, поставлених сьогоденням, рішення багатьох з означених вище проблем ми знайшли у теоретичних працях та практичній діяльності В.Сухомлинського. При цьому приваблює те, що видатний педагог не просто висловлювався з тих чи інших проблем дошлюбної підготовки, а глибоко вивчав їх, використовуючи широкий арсенал науково–педагогічних методів дослідження (спостереження, анкетування, інтерв'ю, порівняльний

аналіз, експеримент тощо), оперуючи в текстах своїх наукових статей цифрами і статистичними даними.

Працюючи над Батьківською педагогікою, В.Сухомлинський довго думав: "якою ж повинна бути перша сторінка цієї книжки?". Дійсно, виховання дітей в сім'ї — явище багатоаспектне і виділити основу, фундамент сімейного виховання — не просто. І ще в 50-х роках він неодноразово висловлювався про те, що перш ніж говорити про батьківську педагогіку, необхідно виростити майбутніх батьків, підготувати їх до кохання, шлюбу, подружнього життя, народження і виховання дітей, материнства і батьківства. "Щоб запобігти бідам і помилкам сімейного виховання, потрібно вже в стінах школи готувати юнаків і дівчат бути чоловіком і дружиною, матір'ю і батьком своїх дітей" [2:4, 504]. По суті, В.Сухомлинський вперше у вітчизняній педагогіці, ідеологічно зашореній, сексуально табуйованій, ставить питання доцільності та необхідності дошлюбної підготовки і статевого виховання дітей. У ряді своїх визначальних праць він проводить цю ідею ("Павлиська середня школа", "Як виховати "справжню людину", "Серце віддаю дітям", "Сто порад учителеві" та ін.).

У своїй статті "Думки про шкільне виховання" педагог дивується, що випускники школи, знаючи силу-силенних корисних і потрібних речей, нічого не знають про те, як жити родинним життям, що це воно значить — бути дружиною і чоловіком, матір'ю і батьком своїх дітей. Абсолютно відверто В.Сухомлинський пише: "На педагога, який би раптом присвятив виховну бесіду з восьмикласниками чи дев'ятикласниками темі "Взаємовідносини жінки і чоловіка в молодій сім'ї", подивилися б як на дивака. А тим часом говорити про це набагато важливіше, ніж про ассірійських царів. Адже сльозами й горем дітей обертаються розлучення батьків" [1:5, 379].

Постійно цікавлячись з наукової точки зору проблемою дошлюбної підготовки, В.Сухомлинський вивчав причини розлучення молодих сімей (вибірка становила 200 молодих сімей, що розпалися). І варто зазначити, що сьогодні, на початку XXI ст., висновки педагога актуальні. На його думку, серед причин розлучень перш за все варто назвати:

а) невміння молодого подружжя зрозуміти одне одного;

б) відсутність уявлення про культуру взаємовідносин, якої потребує життя в шлюбі;

в) нерозуміння того, що подружнє життя не тільки і не стільки радість, скільки велика праця і напруження всіх сил;

г) легковажність при вступі до шлюбу;

ґ) бездумність в інтимних стосунках, примітивне розуміння своєї "потреби в коханні", вільної від будь-якої відповідальності;

д) незнання сутності подружніх обов'язків і сімейних функцій;

е) невміння поступитись одне одному в напружених, конфліктних ситуаціях;

є) невміння підкоряти почуття розумові;

ж) нерозвинутість почуттів;

з) відсутність обов'язку людини перед людиною і відповідальності людини за людину у тій сфері нашого життя, де народжується його майбутнє і т. і.

І все-таки інтегральна, визначальна проблема — непідготовленість молоді до подружнього життя. В.Сухомлинський констатує: "Мені здається, що середня школа не робить найголовнішого, що має робити — не вчить жити" [2, 245].

У своїй праці "Як виховати справжню людину" В.Сухомлинський говорить про основне завдання, а саме, школи виховання людини в гармонійній єдності громадянина, трудівника і сім'янина. "Головний екзамен не те, що юнак відповів на всі запитання екзаменаційних білетів, головне свято школи — не вручення атестатів. Головний екзамен — чи може вихованець бути справжнім громадянином, трудівником, жити в любові і вірності, а головним святом школи, на мою думку, є той день, коли мати і батько — наші колишні вихованці — приводять до нас у школу свою дитину" [1:2, 404].

На превеликий жаль В.Сухомлинського, у шкільному навчанні не було справжньої школи мудрості майбутніх батьків: "Тому до народження дітей деякі молоді люди підготовлені в моральному відношенні так само, як неписьменна людина, яка не знає азбуки, підготовлена до осягання філософії" [2, 185].

Тривалий період В. Сухомлинському не давала спокою думка: "правильні чи помилкові мої здогади про те, що в V–VII класах, де навчаються 11–14-річні хлопчики й дівчатка,

вихователь має справу, по суті, з людьми, які перебувають на різних, інколи далеких одна від одної сходинках фізичного і психічного розвитку?" [1:3, 346].

Жінка народжується в дівчинці на два, а інколи й на три роки раніше, ніж чоловік у хлопчикові. "Це не якась примха природи, яку можна "усунути" чи "вирівняти" могутньою силою виховання. Виховання могутнє тільки тоді, коли воно враховує найтонші "примхи" природи" [1:3, 346].

У певні періоди фізичного й духовного розвитку дівчатка й хлопчики, трапляється, не розуміють одне одного тому, що складні фізіологічні й психічні процеси в організмі дівчаток пішли далеко вперед, глибоко відбилися на ставленні до навколишнього світу, тоді як в організмі хлопчиків ці процеси ще не почалися або тільки починаються. В цій різниці ступенів розвитку — джерело тих конфліктів, які трапляються між хлопчиками й дівчатками. Тут криються й причини того, що у шестикласниць і семикласниць раптом з'являються друзі — хлопці з IX–X класу. "Нічого не вдієш, якщо забудеш про речі, які людською волею не змінити, про природні закономірності розвитку людського організму в той період, коли в людині народжується особистість чоловіка і особистість жінки" [1:3, 349].

У хлопчиків бурхливий період статевого дозрівання, припадає на вік від 13 до 14 років (трапляються індивідуальні відхилення). Вплив анатомо–фізіологічних процесів на психіку, поведінку хлопчиків значно помітніший, ніж у дівчаток у період від 10 до 11–12 років. Чоловік народжується, образно висловлюючись, у більших муках, ніж жінка, хоч, здавалося б, має бути навпаки. Справа в тому, що інтелектуальний розвиток хлопчиків у цей час значно вищий і суспільний кругозір ширший, ніж у дівчаток. Хлопчики відрізняються від дівчаток більшою різкістю, прямолінійністю оцінок явищ навколишнього світу, більшою гостротою суджень і рішень. У дівчаток більше безпристрасності, що є, на наш погляд, маленькою зерниною майбутньої материнської мудрості. Природа не випадково прискорила фізичний розвиток дівчинки — гарячі почуття жінки мають поєднуватися з холодним розумом матері.

Як ураховувати все це у виховній роботі? В учнівському колективі п'ятикласників, шестикласників, семикласників видно дивне переплетення двох начал: гаряча, бурхлива емоційність хлопчиків і врівноваженість, жіноча мудрість дівчаток. Майстерність виховання полягає в тому, щоб ці начала взаємозбагачувати, доповнювати. Емоційність хлопчиків хай облагороджується тонкістю відчуттів дівчаток.

Виходячи з того, що сім'я — це первинний осередок багатогранних людських відносин— господарських, моральних, духовно–психологічних, естетичних, батьківсько–дитячих, В.Сухомлинський намагається змоделювати зміст дошлюбної підготовки молоді. Передовсім, він постійно вів мову про соціальну зрілість, необхідну для того, щоб зробити правильний вибір у житті: "Перед тим, як створювати сім'ю, перевір себе, чи готовий ти до цього:

чи вмієш ти бути відданим, вірним людині;

чи немає в тебе лінощів душі, егоїзму, безсердечності;

чи вмієш ти управляти своїми бажаннями;

чи готовий ти забезпечити сім'ю матеріально, бо дружина твоя може тривалий час не працювати — вона вихователь твоїх дітей...

Сенс і мета сімейного життя — виховання дітей. Якщо ти перед одруженням не думаєш про майбутніх дітей, значить, ти збираєшся в далеку — на все життя — дорогу, не знаючи ні своїх сил, ні дороги, по якій тобі йти" [1:1, 389—390].

Найважливішою виховною метою В.Сухомлинський вважав глибоке розуміння всіма членами суспільства величезної ролі дійсної рівності чоловіка і жінки у всіх сферах матеріального виробництва і духовного життя. "Визнання за жінкою права на морально–естетичну оцінку чоловіка, з яким вона вступає в інтимний зв'язок, повага її думки і почуттів на цей рахунок, навіть пріоритет жінки у формуванні морально–естетичних суджень про красу — все це стало великим кроком на шляху морального прогресу людства" [3, 28].

Сухомлинський констатував недостатній інтерес учених від педагогіки до проблеми всебічного розвитку жінки. Аналіз ним практики виховної роботи свідчив про те, що в освіті і вихованні дівчат майже не ставиться мета досягти того, щоб їх всебічний розвиток чинив зростаючий вплив на зміст і спрямованість духовного життя членів суспільства. Він писав: "У тих випадках, коли йдеться про специфіку виховання дівчаток, більше говорять про те, чим

відрізняється дівчинка від хлопчика, який особливий підхід необхідний до неї через особливості її фізіологічного розвитку. Майже ніколи не ставилося питання про те, щоб уже з перших кроків шкільного життя формувались основи істинної духовної рівності чоловіка і жінки..." [3, 162–163].

В.Сухомлинський неодноразово обурювався тим, що через погану постановку виховної роботи вже в роки отроцтва і ранньої юності жінка часто психологічно готується до ролі домашньої господарки. "Вже в цій орієнтації — джерело духовної нерівності, з якої випливає наступний погляд на кохання: я повинна комусь належати, хтось повинен мене взяти, якщо мною ніхто не цікавиться — це моє велике нещастя" [3, 163].

Наслідування традицій щодо поділу професій і функцій суспільного виробництва на чоловічі і жіночі, що склався через недооцінку сил і здібностей жінки, на думку В.Сухомлинського, відбивається і на змісті учбово–виховної роботи в школі, і на різних підходах учителів до хлопців і дівчат на уроках. Виступаючи проти тих дослідників, які переконували про різні задатки юнаків і дівчат до вивчення гуманітарних і природничих наук, Сухомлинський разом з тим діагностує відмінності в навчальній діяльності хлопців і дівчат: "В будь–яке завдання інтелектуального характеру дівчата вкладають більше естетичних почуттів, ніж юнаки. Вони прагнуть виконати роботу не лише правильно, але й красиво" [3, 165].

Подружнє життя вимагає відповідної господарсько–економічної підготовки. При цьому найбільшу увагу В.Сухомлинський приділяє вихованню культури бажань, яке визначається тим, наскільки мудра гармонія встановлюється у житті людини між задоволенням матеріальних потреб і становленням, розвитком, задоволенням потреб духовних. "У свідомості юного громадянина ми розвиваємо думку і відчуття того, що ось це я маю право бажати, а цього бажати не маю права..." [1:1. 77].

Для майбутнього сім'янина необхідна психологічна і певна практична підготовка. В.Сухомлинський, мабуть, вперше у вітчизняній педагогіці, говорить про психологічну орієнтацію домоводства, зазначаючи, що головне у господарській підготовці — формувати розуміння того, що без домашньої праці благополуччя в сім'ї досягти важко. Він вважав, що ігнорування елементарних побутових обов'язків руйнує і сім'ю, і саму особистість. Разом з тим він не допускав, щоб за критерій оцінки краси жіночої праці бралось уміння накрити стіл, приготувати обід чи прибрати в квартирі. "Культ кухні і спальні — ідеал міщанства" [3, 147].

Вивчаючи господарсько–економічний аспект дошлюбної підготовки, В. Сухомлинський пропонував випускницям Павлиської школи дати відповідь на питання: "Як ви ставитесь до перспективи стати домашньою господаркою?". Дівчата, відповідаючи, звернули увагу не лише на отуплюючу одноманітність праці домашньої господарки, але й намагались встановити зв'язок між економічною залежністю жінки від заробітку чоловіка і залежністю моральною, приниженням морально–естетичних ідеалів.

В.Сухомлинський піддає критиці ставлення більшості чоловіків до питання про розподіл обов'язків у домашніх справах. "Не можна не бачити, що якраз у цій сфері живучі пережитки відсталих стосунків. Самопожертва в суспільно–корисній праці може уживатися з панським ставленням до жінки" [3, 13]. Говорячи про рівномірний розподіл сімейних обов'язків, В.Сухомлинський вважає необхідною практичну підготовку до реалізації господарсько–економічної функції як для дівчат, так і для хлопчиків. "Навички домоводства потрібні і хлопчикам — вони потрібні і для багатьох самостійних справ по дому, коли потрібна чоловіча рука; вони потрібні і для того, щоб у майбутньому батько сімейства був активним помічником своєї дружини" [3, 41].

Особливе місце, крім уроків праці і домоводства, у формуванні господарських навичок мають походи в природу. Тут всі, як зазначав В.Сухомлинський, мали можливість навчитися готувати різноманітні страви, зберігати продукти, швидко розводити багаття, збирати і зберігати дощову воду для миття і приготування їжі, мити й чистити посуд, прати білизну, ставити намет, збирати й сушити лісові плоди й лікарські рослини.

Аналізуючи зміст морального аспекту дошлюбної підготовки, В.Сухомлинський неодноразово заявляв: "В тому, яка людина в сімейному житті, виявляється її справжнє моральне обличчя. Дрібний егоїст і деспот у сім'ї не може бути справжнім громадянином. Є

люди, які за рівнем свого морального розвитку не готові до шлюбу, і їх одруження є вищою мірою аморальним вчинком, злочином перед тим, чиє життя вони створюють" [1:2, 396].

Молодим батькам і майбутнім батькам В.Сухомлинський разом зі своїм педагогічним колективом прищеплював думку про те, що в становленні моральності їх дітей дуже велике значення має духовний зв'язок поколінь формування родинних традицій, почуття родини. "Дорожи честю сім'ї. Знай, що твоя сім'я — це не тільки батько й мати. Це й ви, діти" [1:1, 206].

В.Сухомлинський розкриває сутність трьох моральних китів, на яких тримається сім'я: кохання, обов'язку і вірності. Кохання, на його думку, "підносить людину. Не буде перебільшенням, якщо ми скажемо, що сфера любові — найчутніший, вірний показник моральності" [3, 11]. Саме тому вчений вважав найважливішим виховним завданням одухотворювати кожне дитяче серце благородним почуттям Любові. "Любити — означає відчувати серцем найтонші духовні потреби людини. Ось ця здатність чути людину серцем і передається від батька й матері до дитини без будь–яких слів і пояснень, передається прикладом" [2, 166]. Разом з батьками вчителі Павлиської школи добивалися того, щоб шкільні роки, особливо роки навчання в початкових класах, були школою сердечності, часом формування широкого досвіду нестатевої любові.

"Немає якоїсь спеціальної "науки любові", є наука людяності. Хто опанував її азбуку, той готовий до благородних духовно–психологічних і морально–естетичних відносин. Любов — суворий екзамен людяності" [1:2, 395].

В.Сухомлинський рішуче виступав проти деяких "теорій кохання", особливо проти "теорії згасання кохання", яку представляв Ю.Рюриков ("чим вищий рівень освіченості й інтелігентності людини, тим закономірніша недовговічність почуття, яке спонукало людей вступити до шлюбу"), "теорії склянки води" Коллонтай, теорії "першості емоцій" тощо. Він не визнавав тверджень деяких письменників і публіцистів, які вважали, що "почуттю наказати не можна", що людина, мовляв, не владна над своїм потягом. На його думку, задовго до того, як людину схвилює почуття статевого потягу, її повинна полонити краса душі, вона повинна глибоко пережити моральну прив'язаність до іншої людини. Тільки за цієї умови любов може бути міцною, справжньою.

У підготовці дітей до сімейного життя велике значення, на думку В.Сухомлинського, має формування досвіду нестатевої любові. З почуттям любові дитина знайома з перших днів свого життя. Вона любить маму, батька, бабусю, дідуся, рідних. Дуже важливо зберегти в дитині це чисте щире почуття, навчити її проявляти увагу, турботу, ніжність до близьких людей. Ось чому великий педагог вважав, що дитина повинна рости в сім'ї, де панує дух любові, поваги, взаємної допомоги і розуміння.

"Школа вчить, як приносити радість матері, батькові, бабусі, дідусеві. Восени і навесні діти висаджують вдома, на присадибних ділянках Яблуньку, Виноградний Кущ Матері, Батька, Бабусі, Дідуся. Кілька років догляду за деревами і кущами — це сповнений глибоко морального змісту труд. Це труд любові. Справжня любов немислима без труда, без розуміння і відчування, що таке трудно. Любов — це дар божий, який спускається звідкілясь із неба; любов здобувається і осягається напруженням сили духу. Чекає — не дочекається дитина, доки достигнуть яблука і виноград, а досціли — ціле свято. Бере дитина миску, зриває плоди, приносить їх матері, бабусі, батькові, дідусеві і саме тому, що, створюючи радість для батьків, вона сама знаходить радість, — у цій праці й народжується, міцніє людська вірність і відданість матері, батькові, обов'язок перед ними, а це і є справжня людська любов. Життя переконало нас, що, коли вихователеві вдалось утвердити в дитячому серці саме таке почуття любові, дитина хоче вчитися добре тому, що любить батька і матір" [1:2, 138]. У формуванні досвіду нестатевої любові особливе значення В.Сухомлинський надавав вихованню любові до природи, творчої праці, свого села, школи, Батьківщини тощо.

У словах вихователя про любов, звернених до юнацтва, повинна, на думку В.Сухомлинського, переважати не емоційна захопленість, а мудрість і розсудливість. У голови молодих людей доцільно вселити думку про те, що справжня любов — це насамперед праця, безконечне творення краси в собі й у тому, кого любиш. "Щоб бути вірним коханій людині все життя, треба все життя створювати, немовби відновлювати її красу, віддаючи для цього свої духовні сили, вкладаючи в неї свій розум, почуття, прагнення" [1, 187].

В.Сухомлинський, його колеги докладали багато зусиль, щоб старшокласники зрозуміли, що кохання проходить складну еволюцію. "Те, що юнацький запал, юнацьке захоплення з часом поступаються місцем сердечній прив'язаності, відповідальності, обов'язку, морально непідготовленим до шлюбу духовно обмеженим людям якраз і здається згасанням кохання" [1:1, 191].

Виховуючи юнаків, треба, на думку педагога, утверджувати в їхній душі чоловічу готовність берегти, оберігати своє почуття. "До шлюбу, до подружнього життя юнак повинен готуватися як до духовного союзу людей, готових допомагати один одному, самовіддано піклуватися один про одного до кінця життя" [1:1, 191]. Вищим проявом духовної спільності В.Сухомлинський вважав вірність. У своїй праці "Книга про кохання" він аналізує зміст цього почуття і вказує на шляхи його формування. "Винятково важливо, щоб у роки отроцтва і юності кожна людина зрозуміла, що вірність — це зосередження принциповості, що у відданості людини розкривається відданість моральному обов'язку" [3, 115]

Якщо серед багатства синонімів, якими наша мова позначає людську любов, вибрати той, що найвиразніше передає суть любові як невсипущої праці, то таким синонімом буде слово обов'язок. В. Сухомлинський постійно зазначав, що виховна сила людської любові — це краса обов'язку людини перед людиною.

Розглядаючи основні аспекти дошлюбної підготовки, В.Сухомлинський застерігав молодь від сліпого підкорення статевому інстинкту, оскільки "духовний покрив цього потягу такий убогий, що відносини незабаром оголяються, фізична близькість стає очевидною" [1:2, 396].

Постійно звертаючись до молоді, В.Сухомлинський застерігав від ранніх статевих стосунків. "Характер морально–естетичних стосунків у період кохання до шлюбу залежить від того, як виховувалася людина задовго до зрілості. До виникнення статевого потягу вихованець повинен пройти серйозну школу формування моральних і естетичних почуттів, досягти належного рівня соціального дозрівання" [3, 45]. Звертаючись до сина, В.Сухомлинський говорив: "Знай, що дівчину обурює те, що до шлюбу юнак прагне до близькості фізичної".

У своїх листах до доньки та статтях В.Сухомлинський постійно наголошував: жінка — володар і повелитель в коханні. Дівчинка, дівчина, жінка з молоком матері повинна зрозуміти, що кохання — це відповідальність. Передовсім відповідальність, а потім вже радість, в тому числі щастя інтимних стосунків.

Любов людська, на думку педагога, повинна бути не тільки красивою, відданою, вірною, а й мудрою, обачною, зіркою і розбірливою. "Дівчата повинні розуміти, що в житті є не тільки краса й благородство, а є, на жаль, і підлість, підступність, користолюбство, хамство, дрімуче невігластво, бездушність і жорстокість... Легковажність у будь–якій сфері людських відносин дуже шкідлива, а в сфері духовно–психологічних і морально–естетичних відносин вона смертельна" [1:2, 402].

Великою турботою В.Сухомлинського було утвердження почуття інтимності у ставленні хлопчиків і дівчаток до всього, що зв'язане із статевою зрілістю: до краси власного тіла, окремих вад тощо. В ході бесід з вихованцями (окремо з хлопчиками, окремо з дівчатками) особлива увага зверталась на зміни, що настають у пубертатний період, на їх вплив на організм в цілому, особливо на ріст тіла, на мозок і серце, на центральну й вегетативну нервову систему, а також правила дотримання особистої гігієни.

Разом з тим В.Сухомлинський наголошував, що багато важливого в сфері статевого виховання не варто пов'язувати з порадами, що стосуються безпосередньо цієї сфери. "Педагогічна мудрість статевого виховання полягає в тому, щоб якнайменше говорити про фізіологічне у взаємовідносинах статей" [1:3, 354].

Негативно ставився В.Сухомлинський до брутальності у висловлюваннях підлітків і старшокласників. "Якщо людина сказала брудні, вульгарні слова про найпрекрасніше і найпотаємніше, вона образила, принизила свою матір" [1:2, 391].

У статевому вихованні школярів особливу увагу В.Сухомлинський приділяв роботі з дівчатками. У бесідах, що проводила з дівчатками, коли вони вступали в період статевої зрілості, дружина вченого Г.Сухомлинська, на першому плані була думка: "Я, дівчинка, — завтрашня мати. Природою і суспільством на мене покладено високу місію — повторити в дітях себе і того, кого я люблю..." [1:3, 355].

В.Сухомлинський радив батькам і вихователям берегти дівчаток в період статевого дозрівання від нескромних, занадто цікавих, а інколи й розбещених поглядів дорослих чи юнаків. "Від юнака й зрілого чоловіка вимагається моральна вихованість, щоб "не помічати" змін, які відбуваються в організмі дівчинки. Якнайменше розмов про любов, про статеве життя і взаємини статей, якнайменше підвищеного інтересу до статевого дозрівання дівчинки, якнайбільше людяності, сердечності, чуйності і чутливості у взаємовідносинах між членами колективу — ось у чому передумова правильного статевого виховання" [1:3, 351].

Щоб виховати сильну духу, гордість, нетерпимість дівчаток до духовного гноблення й пасивності, В.Сухомлинський радить: "По–перше, треба, щоб кожна дівчинка виховувалась самобутньою і яскраво вираженою особистістю, щоб усім без винятку дівчаткам нестерпною була навіть думка лишатися непомітною, пасивною, слабовольною. Орієнтація дівчинки–жінки на активну участь у суспільному виробництві, а не на пасивну роль домашньої господарки, на пасивне обмеження сфери її діяльності доглядом за дітьми — ось що дуже важливо в тому загальному тоні, який має характеризувати духовне життя школи. Бути матір'ю, бути вихователем дітей — горда й почесна місія, але коли тільки цим обмежиться діяльність жінки — вона буде залежною істотою. Тільки яскрава життєва мета дає жінці духовну силу, яка робить її володарем і повелителем у сфері почуттів" [1:1, 573].

Велика педагогічна мудрість полягає в тому, щоб учити дівчаток контролювати свої почуття, керувати ними. "Якщо почуття полонили стихія, бездумність, жадоба хвилинної втіхи й насолоди — це означає, що дівчина у великій небезпеці: квітка, до якої вона тягнеться, містить смертельну отруту" [1, т.1, 572].

Розробляючи проблему виховання дівчини, жінки, В.Сухомлинський значну увагу приділяє формуванню жіночості. Важливими рисами Жінки, на його думку, є:

моральна чистота і благородство, висока людська гідність;

духовна сила, сила, що виховує не лише дітей, а й чоловіка;

фізична і духовна привабливість;

єдність зовнішньої і внутрішньої краси,

материнство, втілення високоморального ставлення до майбутнього людства;

уміння утвердити глибоку повагу до себе.

"Дівчина у фізичному розвитку йде попереду юнака, це накладає на неї серйознішу відповідальність і за моральну сторону стосунків. В одновіковому колективі дівчата повинні бути в певному сенсі старшими від юнаків. Немає нічого поганого в тому, що протягом якогось періоду дівчата дивляться на своїх ровесників–юнаків дещо "зверху", вважаючи, що тим ще недоступне почуття кохання. У моральному вихованні юнаків значення цього факту важко переоцінити" [3, 151].

Досвід переконує, що виховання хлопчиків — особливий напрямок виховної роботи, коли треба створювати спеціальні обставини для того, щоб хлопчики стали справжніми чоловіками. Для цього треба привчати хлопчиків до того, щоб скрізь, де активно виявляється духовне життя колективу, вони брали на себе більше напруження, більший тягар, більшу відповідальність. У поході хлопчики беруть на себе майже всю ношу, оберігаючи дівчаток від надмірного напруження сил. Треба підготувати ковзанку — всю найважчу роботу виконують хлопчики. Саджають дерева — хлопчики копають ями, носять воду; дівчатка міряють ділянку, поливають... Хлопчикам треба роз'яснювати: якщо хочеш, щоб про тебе думали як про справжнього чоловіка, — дотримуйся цих і багатьох інших правил моральних взаємовідносин чоловіка й жінки. Не буде нічого осудливого в тому, що хлопчикові кажуть прямо: твоя подруга буде матір'ю, як і твоя мати; поважай у дівчинці майбутню матір.

"Ми вважаємо дуже важливим моментом виховання справжнього чоловіка те, щоб хлопчик раніше, ніж дівчинка, включався в оплачувану продуктивну працю, щоб його заробіток йшов у загальний бюджет сім'ї. Хай змалку хлопчик привчається до думки, що, ставши чоловіком і батьком, він, можливо, однією своєю працею утримуватиме всю сім'ю. В цьому обов'язок, відповідальність і гідність чоловіка. З почуттям презирства й нетерпимості хлопчики повинні ставитись до паразитизму, дармоїдства, нахлібництва" [1:2, 557].

В.Сухомлинський вчив хлопчиків: достоїнство чоловіка — не заявляти про свої болі. Уміння панувати духом над слабостями тіла — одна з найважливіших граней виховання. "Ти чоловік, і вже тому ти повинен бути стійким і терплячим" [1:1, 155].

В.Сухомлинський був твердо переконаний, що хлопчики можуть вирости справжніми чоловіками тоді, коли в шкільному колективі відносини будуть пройняті духом лицарської турботи чоловіків про жінок. Дійовими щодо цього в його практичній роботі були спортивні змагання, військові ігри, походи. Мета цього — навчити хлопчиків витривалості, вміння долати труднощі й зневажати розслабленість і хникання. "Напруження духовних, вольових сил для подолання фізичних труднощів і перешкод породжує в юнакові, хлопчикові особливе бачення світу — бачення сильної, великодушної людини" [1:1, 558].

Важливим аспектом дошлюбної підготовки учнівської молоді до шлюбу В.Сухомлинський вважав формування усвідомленого батьківства. Він вимагав, щоб "школа навчала готуватися до високої місії батьківства і материнства, до творення людини, до осягнення щастя і радощів буття... Морально підготувати завтрашніх батьків і матерів до сімейного життя, до людського кохання і дружби, до виховання дітей.. — це означає виховувати мудрість батьків і матерів, люблячих одне одного і відданих одне одному чоловіка і жінку всім змістом шкільної освіти" [2, 186].

Вчити виховувати своїх дітей — значить давати знання про найголовніше, що знадобиться людині в житті. Хіба це не дивно: підлітка, юнака вчать багато чого — обробляти землю і вирощувати хліб, керувати трактором і працювати на токарному верстаті, а того, як виховувати дітей, ніхто й не думає вчити. А це дуже важливо [1:2, 394].

Великий педагог постійно підкреслював, що безвідповідальне ставлення молодих батьків до виховання своїх дітей дорого обходиться передусім суспільству. Він звертав увагу на таке явище як невідповідність між фізіологічною готовністю до народження дітей і морально–психологічною зрілістю молодих батьків та усвідомлення ними своєї батьківської місії і ролі, величезної відповідальності перед суспільством за виховання своїх дітей, намагався досягти таких результатів виховної роботи, щоб у батьківстві і материнстві молода людина виразно бачила вищий сенс свого буття.

Перший урок моральної готовності до материнства і батьківства полягає, на думку В.Сухомлинського, у тому, щоб уже в роки дитинства кожен вихованець умів дорожити людиною як найбільшою цінністю, був непримиренним, нетерпимим до самої думки про те, що людині можна завдати нещастя, образити, принизити її. Серйозним засобом формування усвідомленого батьківства у педагогічній діяльності павлиського педагога стало утвердження Культу Матері в духовному житті дітей — культу, в якому "повага пройнята глибоким розумінням, і розуміння надихає повагу, пошану, любов, благоговіння, — вимагає від педагога мудро і піднесено говорити з дітьми про високу материнську місію" [2, 212].

Материнські, батьківські почуття важко передати словами. Їх може цілком осягнути лише той, хто сам став батьком чи матір'ю. Важливим завданням виховання В.Сухомлинський вважав формування відповідних репродуктивних установок. Актуально й сьогодні звучать слова педагога із статті "Якщо ви батько— ви двічі громадянин": "Є десятки, сотні професій, спеціальностей, робіт..., та є найуніверсальніша — найскладніша і найблагородніша робота, єдина для всіх і водночас своєрідна, неповторна в кожній сім'ї — це творення людини" [2, 188–189]. У своїй праці "Як виховати справжню людину" В.Сухомлинський говорить про орієнтацію учнівської молоді на усвідомлену багатодітність. "У сім'ї з однією дитиною значно збіднюються умови для гармонійного виховання почуттів. Піклування про іншу людину починається з піклування про братика, сестричку. Почуття кровної спорідненості є сприятливим ґрунтом для виховання й розвитку уважності, сердечності, а для старшої сестрички — це й перша школа материнських турбот" [1:2, 366].

В.Сухомлинський постійно радив батькам: "Якщо ви хочете щоб у сім'ї склались стосунки повинності і любові, поваги і відповідальності — будьте матір'ю і батьком дітей, а не дитини, нехай у кожної вашої дитини будуть брати або сестри..." [1:2, 366].

Присвятивши чимало сторінок своїх творів матері і підготовці дівчаток до материнства, В.Сухомлинський одним з перших говорить про особливе місце чоловіка–батька у тому складному оркестрі, який називається духовними взаємовідносинами батька–матері, як єдиної

сили, що повеліває і владарює над молодим поколінням. "Роль чоловіка–батька визначається його відповідальністю. Батько, що вміє бути відповідальним, має почуття обов'язку, — справжній мужчина: його воля стає силою, здатною дисциплінувати думки, почуття, бажання, пориви дітей" [1:2, 210].

Образно, емоційно і доступно говорить В.Сухомлинський про місію Мужчини, Чоловіка, Батька. "Стежка до служіння Вітчизні для справжнього мужчини проходить через сім'ю, через обов'язки в сфері відносин з дружиною і дітьми, через відповідальність за людину. Тільки йдучи цією стежкою, мужчина–батько може піднятися на вершину патріотичного служіння Батьківщині" [1:2, 210].

У Павлиській школі вихованцям постійно навіювали думку про те, що у батьківстві — велика місія продовження роду, творення нової людини, наступності поколінь, морального вдосконалення особистості тощо. У любові до батька, яку прагнули тут утвердити, поєднується повага з вимогливістю. "Чим більше ми дбаємо про те, — писав В.Сухомлинський, — щоб у школі панував культ матері, тим сильніша потреба в батьківстві" [2, 221].

Виховуючи моральну готовність до материнства і батьківства, в Павлиській школі прийшли до системи етичних бесід, присвячених високій місії матері й батька. Це бесіди про любов і дружбу, шлюб, дітонародження, виховання дітей. Велике місце в цих бесідах займали настанови майбутнім матерям: "Навчений життям педагог, звертаючись до дівчат, учить їх: будьте мудрими й вимогливими в коханні. Кохання — палке почуття, але панувати над серцем повинен розум. Для дівчини це особливо важливо: природа й суспільство поклали на неї особливу відповідальність. Справжня жіночність — це поєднання ніжності і суворості, ласки й незламності. Без виховання в дівчат серйозного, мудрого погляду на кохання школа була б байдужою, казенною установою. Ми, педагоги, повинні особливо піклуватися про захист дівчат, про захист їхнього жіночого щастя, про виховання в них захисних сил, здатних протистояти брудові, вульгарності, мерзотності" [1:1, 190].

З цією метою В.Сухомлинський уклав хрестоматію "Материнська краса", а також Казки й бувальщини про Матір". Це оповідання й казки про велич, благородство, красу матері. "Мати з немовлям на руках, мати біля колиски — те саме, що прикордонник на своєму посту. Вона творить майбутнє, вона ж захищає його" [1:2, 393].

Аналізуючи проблеми методики статевого і дошлюбного виховання, В.Сухомлинський вимагав говорити про любов з дітьми високими, піднесеними словами. "Розповіді про любов — це години найщасливішого нашого духовного спілкування" [1:1, 566]. До цих інтимних питань треба доторкатися особливо обережно. "Ніколи не втручайтеся в особисте, не робіть предметом загального огляду те, що людина хоче найглибше сховати" [1:1, 567]. Уміння не втручатися в цю найтоншу сферу людських взаємовідносин — показник і критерій педагогічної мудрості й культури.

Благодатним джерелом виховання почуття любові в практиці В.Сухомлинського стала казка ("Казка виховує любов"), [1:3, 177]. Переважна більшість казок розповідає про любов–кохання. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем. З казки бере дитина перші уявлення про міжстатеві стосунки, про вірність і відданість тощо.

Цьому ж сприяло проведення в школі Свята Матері і Дня дівчаток. Кожен хлопчина в такі дні готував своїми руками подарунок матері, своїй сестрі чи подрузі (якісь вироби з паперу, дерева, квіти). І все це в ім'я того, щоб принести радість дівчаткам.

У Павлиській школі функціонував і куточок для дівчат — маленька кімнатка, де виставляли книжки і брошури (фонд їх постійно поповнювався) з анатомії і фізіології, про гігієну дівчини і жінки, про материнство. Ці книжки і брошури дівчата охоче брали читати.

Він був категоричним противником колективних диспутів на теми любові. "Це просто неприпустимо, це дрімуче моральне безкультур'я" [1:1, 567]. Разом з тим, В.Сухомлинський вважав за потрібне розумні повчання, розумні настанови, розумні розповіді про найсокровенніші людські почуття. В години найдовірливішого, найвідвертішого спілкування він розповідав вихованцям про романтичну й безсмертну любов Трістана й Ізольди, Ромео і Джульєтти, Наталки й Петра, Данте й Беатріче і багатьох інших. У цих романтичних розповідях червоною ниткою проходить думка про справжню людську любов.

В.Сухомлинського постійно тривожило іронічне, легковажне ставлення старших до найважливіших питань життя людини, до її майбутнього, "шушукання" школярів у ситуаціях, коли на уроках мова заходить про кохання, шлюб, народження дітей. "Ідеалом, мені здається, треба вважати таке становище, щоб у ті хвилини, коли мова заходить про кохання, шлюб, дітей — дитина і підліток відчували те саме, що відчуває емоційно вихована людина, побачивши тисячорічну пам'ятку мистецтва. Нам, старшому поколінню, треба навчитися говорити з дітьми і юнацтвом про велике і прекрасне — кохання, шлюб, народження дітей, людську вірність "до могили". Доти, поки ми не навчимося про це говорити й думати, ми не навчимо наших дітей чистоти й краси помислів і почуттів. Невігластво ж у цій сфері обертається сльозами і горем дітей" [2, 185]. У Павлиській школі склався цикл бесід про любов, у процесі яких юнакам і дівчатам навіювалась думка про те, що любов — це переддень материнства і батьківства. "Любити — означає відчувати величезну відповідальність за людину — ту, яку ти любиш, і ту, яку ти створюєш. Любов тільки тоді високоморальна, коли вона цнотлива, розумна й передбачлива" [1:2, 187].

У системі етичних бесід В.Сухомлинського розкриваються такі норми, правила, вимоги, проблеми моралі як обов'язок і повинність перед батьками, старшими поколіннями; гармонія бажань і обов'язку; моральний зміст понять честь, щастя, горе, гідність, доблесть, чуйність, співчуття і співпереживання; етичний зміст понять "день народження", "сім'я", "син", "дочка", "онук", "батько", "матір", "дідусь", бабуся"; виховання моральної готовності долати труднощі; духовно–психологічні й морально–естетичні стосунки між юнаком і дівчиною; моральна чистота, благородство і відповідальність кохання і багато–багато інших, які, на його думку, розкривають морально–етичну сутність шлюбно–сімейних стосунків. Цій же меті сприяла створена в Павлиській школі Хрестоматія моральних цінностей людства, ознайомлення з якою вчить молодих людей вимірювати себе найвищою мірою людської гідності, захоплює думку і хвилює душу, пробуджує прагнення до морального ідеалу.

Ще задовго до запровадження в школах курсу "Етика і психологія сімейного життя" (1981–1986), В.Сухомлинський аргументовано доводив необхідність його в навчальному плані загальноосвітньої школи.

У своїй праці "Розмова з молодим директором школи", в основу якої покладено статті–бесіди, опубліковані у 1965–66 рр., педагог пише: "Життя вимагає, щоб для юнаків і дівчат у старших класах середньої школи було запроваджено курс "Культура взаємовідносин у сім'ї" [1:4, 504]. Навчати в дитинстві відкривати джерела щастя для інших людей — ось який предмет поки що, на жаль, ще дуже погано викладається в школах" [2, 185]. "Саме етичний курс "Сім'я, шлюб, любов, діти" має стати першою сторінкою і фундаментом Батьківської педагогіки" [2, 188].

Моделюючи програму найпотрібнішого в старших класах, за його словами, предмета "Культура взаємовідносин у сім'ї", В.Сухомлинський виділяв передовсім питання культури людських бажань: "І був би в тій програмі розділ "Гармонія бажань у молодій сім'ї". Розкриваючи зміст цього розділу, я б детально проаналізував те, що робиться в молодій сім'ї, на повчальних прикладах показав би, як виникають людські бажання, які з них можна задовольняти і як саме, а які треба вміти стримувати; як підпорядковувати свої бажання загальним інтересам сім'ї" [1:5, 380].

Величезною заслугою В.Сухомлинського було практичне впровадження у Павлиській школі циклу бесід "Сім'я, шлюб, любов, діти". "Ми вчимо юнаків і дівчат, як готуватися до шлюбу і жити сімейним життям, у чому полягає висока культура взаємин у сім'ї, як виховувати дітей. Безумовно, викладати цей дуже важливий предмет в умовах, коли в навчальному плані на подібні теми не виділяється жодної години, нелегко. Але якими б не були труднощі, ми долаємо їх, бо знаємо, що предмет цей не менш важливий, ніж математика, фізика, хімія... Якщо не найважливіший. Не всі будуть фізиками і математиками, а чоловіком і дружиною, батьками бути всім" [1:4, 505].

Говорячи про доцільність викладання курсу "Культура взаємовідносин у сім'ї", В.Сухомлинський був переконаний у тому, що "читати цей курс має духовно багата, морально прекрасна людина... Ці речі вимагають великої мудрості педагога. І якщо ми по–справжньому відкриваємо перед юнаками і дівчатами мудрість та складність життя, це допоможе їм стати

зрілими і обачними, не буде в них тієї легковажності, яку ще й тепер ми спостерігаємо в поглядах і вчинках багатьох молодих людей" [1:5, 380].

І разом з тим педагог застерігав від абсолютизації можливостей окремого предмету у дошлюбній підготовці школярів. "Я хочу застерегти батьків і педагогів від наївної віри в те, що етичний курс "Сім'я, шлюб, любов, діти" сам по собі може розв'язати всі завдання виховання моральної готовності до сімейного життя. Він не може бути панацеєю від усіх бід" [2, 187]. У школі, на думку В.Сухомлинського, повинно навчати все: "... і урок з гуманітарного предмета, на якому майбутні батьки і матері утверджуються в моральному ідеалі, і будь–яка розумова праця, що виховує в майбутнього громадянина наполегливість, силу волі, уміння переборювати труднощі; і активна участь у громадському житті, і колективна цілеспрямованість вихованців до гарних, благородних вчинків, що одухотворюють відносини між членами колективу" [2, 187].

Велику помилку, на думку В.Сухомлинський, допускають вихователі, коли прагнуть вкласти психологічні стосунки чоловіка і жінки в рецепти, дають перелік правил, рекомендують норми поведінки. "Самі собою деталізація і регламентація названих стосунків, передбачуваних цими правилами, звужують і збіднюють духовний світ людини" [3, 45].

Великою помилкою вихователів є прагнення посадити з дівчатками жвавих, неспокійних, іноді забішкуватих хлопчиків з дисциплінарною метою. У багатьох випадках це пригнічує дівчаток, а іноді стає причиною їхньої замкнутості, відчуження. Вихователь повинен бути в таких питаннях винятково чуйним і тактовним. Неприпустимо пояснювати ті чи інші позитивні чи негативні риси дитини приналежністю до тієї чи іншої статі, тим більше протиставляти дівчат хлопцям або навпаки. В духовно повнокровному, насиченому житті колективу підлітків інтимне життя дівчаток і хлопчиків йде правильно саме по собі, без втручання і регламентації вихователя [1:1, 350].

Ненормальними вважав В.Сухомлинський дії вихователів, які по–святенницьки строго стежили за тим, щоб вихованці "не захоплювалися любов'ю", які вважали ганьбою, якщо хлопчик проводив додому дівчинку, які публічно обговорювали ці випадки, навіть вдавались до публічного осуду, доводячи вихованцям, що це до добра не доведе. Небезпека такої діяльності вихователів полягала не лише в тому, що перші почуття кохання зустрічали перешкоди, але перш за все в тому, що "завдяки такому педагогічно неграмотному ставленню учителів до духовного життя вихованців в останніх поступово формувались неправильні погляди на кохання, спотворювались уявлення про моральні критерії" [3, 24].

В.Сухомлинський був прихильником ранньої рольової підготовки юнаків і дівчат. У творі "Серце віддаю дітям" В.Сухомлинський описує роботу вихователів з дітьми в "Кімнаті казок", створеній під його керівництвом. Граючи в "дочки–матері", дівчатка виявляли любов, турботу до своїх дітей. У разі потреби вони старанно лікували своїх "дітей", прищеплювали їм те, чому їх навчали батьки, вихователі.

Молодші школярі охоче продовжують грати в ляльки. З цього приводу В.Сухомлинський писав: "Мене не хвилювало те, що дівчатка та хлопчики гралися в ляльок кілька років. Це не якась "дитячість", як іноді думають деякі вчителі, а та сама казка, те саме одухотворення живої істоти, яку пронизує творчий процес складання і слухання казки. В ляльках одухотворений образ того, кого діти прагнуть, говорячи словами французького письменника Сент–Екзюпері, приручити. Кожна людина хоче, щоб у неї було щось безмежно дороге, рідне. Я уважно стежив за тим, які духовні стосунки складаються між дітьми та їхніми улюбленими ляльками" [1:1, 180].

Прекрасною школою любові є дружба і товаришування, вірність і відданість у взаєминах між членами колективу, особливо між хлопчиками і дівчатками. Завдяки дружбі з дівчатками в хлопчиків розвиваються такі риси характеру, як душевна м'якість, яскравіша емоційна насиченість думок і водночас емоційна стриманість. Досвід переконав нас, що хлопчикам не вистачає цих якостей у тих колективах, де дружба між ними й дівчатками не має під собою благородної морально–етичної основи.

Людина не може бути щасливою, якщо в роки отроцтва і ранньої юності не осягла власним досвідом, що найголовніше багатство нашого життя — дружба, вірність і відданість ідеалам. Особливо потрібна ця благородна потреба, потреба в людині, для формування мужчини. В.Сухомлинський писав: "Щоб стати справжнім мужчиною, ти повинен у ранній юності розкрити багатство своєї душі в дружбі. Від цього залежить чистота твого почуття,

любові, щастя твоєї майбутньої сім'ї" [1:2, 395]. Він неодноразово підкреслював, що любов без дружби неглибока: "Не можна дружбу будувати на статевому потягу, любов може бути морально виправдана лише тоді, коли закоханих пов'язує міцна дружба" [1:2, 395].

Велике значення для правильного духовного спілкування між хлопцями і дівчатами має їх участь у колективах, що об'єднують вихованців різних класів. У роки отроцтва це особливо важливо для дівчаток. Оскільки за своїм фізичним і психічним розвитком вони приблизно на рік (а іноді й більше) випереджають хлопчиків, їхній зростаючий інтерес до відображення деяких сторін інтимного життя в літературі може погано вплинути на хлопчиків–ровесників, якщо цей інтерес не відбиватиметься на духовному житті колективу. Ось чому важливо, щоб дівчатка 12–13 років спілкувалися не лише зі своїми ровесниками, а й з хлопчиками 13–14 років, особливо в літературних гуртках. Обговорення книжок, вистав, фільмів, що проводиться разом з хлопцями, по суті, їхніми ровесниками за фізичним і психічним розвитком, сприяє формуванню й утвердженню в дитячих душах правильної інтелектуально–моральної оцінки почуттів, які так багато важать у житті людини. Пізніше, в роки ранньої юності, "нерівність" у психічному розвитку хлопців і дівчат вирівнюється і створюються сприятливі умови для тіснішого духовного взаєморозуміння і взаємовпливу в межах одного класу.

Розуміючи важливе значення всієї шкільної роботи у дошлюбній підготовці учнівської молоді В.Сухомлинський правомірно вважав сім'ю визначальним чинником її реалізації. Найважливішою духовною силою, яка виховує майбутнього сім'янина, на його думку, є справжня любов між матір'ю і батьком. "Благородство, моральна краса і чистота любові матері й батька, їх взаємна повага, довір'я, щирість їх сердець, глибокий і взаємний інтерес один до одного, турбота, тривога, хвилювання, відданість одне одному, вірність у всьому — у щасті, в горі, в стражданнях, у самотності — все це нічим не заміне моральне середовище, в якому формується чутлива серцевина юної людської душі..." [1:1, 187].

Важливою умовою повноцінного психолого–педагогічного забезпечення дошлюбної підготовки дітей є психолого–педагогічна допомога школи батькам, піднесення рівня їх педагогічної культури у реалізації завдань виховання майбутнього сім'янина. У Павлиській середній школі було створено постійно діючий батьківський університет. Разом з іншими проблемами, тут, у різних групах, велась розмова про культуру взаємовідносин подружжя, про вміння людини керувати своїми бажаннями, узгоджуючи їх з бажаннями інших людей. Якщо уважно проаналізувати, те, що в життєвому "плаванні" називається щастям, удачею і невдачею, духовним багатством, створюється вдвох (а потім і сімейним колективом). Спеціальні лекції присвячувались темам "Батько і син", "Мати і дочка", "Сім'я як школа людських взаємовідносин" та ін.

Система дошлюбної підготовки В.Сухомлинського охоплює, таким чином, широкий спектр проблем, розкриває зміст і методику, психолого–педагогічні умови формування майбутнього сім'янина. Вважаємо, що саме це робить сьогодні спадщину Великого педагога надзвичайно актуальною.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти томах. — К.: Рад. школа, 1976–1977.
Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978. — 264 с.
Сухомлинский В. А. Книга о любви. — М.: Молодая гвардия, 1983. — 191 с.

Оксана ВАВРИСЮК

В.СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНЬОЇ МАТЕРІ В СІМЇ

Велика роль у дослідженні феномену материнства, підготовки молоді до сімейного життя належить визначним українським педагогам, письменникам, науковцям, філософам, громадським діячам. Їхнє бачення різноманітних ракурсів проблеми, теоретичні роздуми та практичні рекомендації знайшли своє втілення в численних монографіях, періодичних виданнях, програмах, які зайняли достойне місце серед шедеврів світової педагогічної думки.

У вказаному контексті необхідно відзначити цінні поради та вказівки В.Сухомлинського, актуальність яких зумовлюється низьким престижем материнства і батьківства у зв'язку із зміною систем, життєвих цінностей та моральних орієнтацій сучасної молоді, існуванням логічно не аргумент ованих стереотипів та прихованого осуду багатодітних сімей, зростанням кількості ранніх вагітностей та абортів, недостатньою увагою вчених та науковців до проблеми підготовки старшокласниць як майбутніх матерів і, відповідно, — відсутністю належної кількості вітчизняних наукових видань, монографій та публікацій, здійснених на високому професійному рівні і розрахованих на молодіжну аудиторію, відсутністю комплексного, монолітного підходу школи, сім'ї та громадськості до виховання майбутньої жінки–матері і т.п.

Корінне переосмислення і неминуча в таких випадках деформація окремих соціальних, культурних та моральних цінностей на зламі тисячоліть торкнулись в першу чергу тих суспільних інститутів, які супроводжували розвиток людства з прадавніх часів. Особливо це стосується сім'ї, в якій, на думку В.Сухомлинського, шліфуються найтонші грані людини–громадянина, людини–трудівника, людини — культурної особистості. Вважаючи сім'ю важливим духовним центром, в якому зароджуються і формуються найтонші і найблагородніші душевні поривання, педагог порівнює її з природним первинним осередком, де "...реалізується краса людського життя, куди приходять відпочивати переможні сили людини, де ростуть і живуть діти — головна радість життя" [5, 33]. Беззаперечно визнаючи сім'ю важливим фактором соціалізації особистості, міцним фундаментом, на якому за допомогою набутих згодом уявлень, понять та знань вибудовуються контури картини оточуючої дійсності і поступово формується світогляд, В.Сухомлинський вважав її першоосновою у вихованні майбутнього громадянина, адже виховання починається із сім'ї. Акцентуючи спільні завдання, які стоять перед школою та сім'єю стосовно виховання майбутніх батьків та матерів, педагог звертає увагу на те, що "всі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю" [1, 86]. Ми вважаємо, що цілком актуальною з точки зору сьогодення є думка педагога про те, що ніякий, навіть найідеальніший, дитячий садок не може замінити материнської школи, або надолужити те, що упущено матір'ю і батьком у найтоншій сфері життя людини — у вихованні особистості.

Називаючи матір першою вихователькою своїх дітей, моральним повелителем у сім'ї, а також порівнюючи її з ніжною пелюсткою квітки, що тільки–но розкрилася, В.Сухомлинський наголошує, що від неї залежить майбутнє суспільства. На нашу думку доволі важливими в плані сьогодення є переконання визначного педагога про необхідність спеціальної школи мудрості майбутніх батьків, про те, що молодь потрібно "...цілеспрямовано й своєчасно готувати до цієї відповідальної...місії" [1, 16].Одна з найважливіших виховних цілей при підготовці молоді до реалізації в майбутньому материнських та батьківських функцій у сім'ї, на думку педагога, полягає в тому, щоб "...підлітки, юнаки й дівчата глибоко розуміли: ми — завтрашні чоловіки й дружини, матері й батьки. У нас через кілька років будуть діти, наша відповідальність за майбутнє суспільства виявиться насамперед у тому, як ми виховаємо своїх дітей, якими людьми вони стануть. Нам треба бути справжніми людьми насамперед тому, що ми — майбутні вихователі своїх дітей" [2, 556]. Крім того, дітям необхідно усвідомити важливу думку про те, що кожна жінка — мати, або майбутня мати, а людське материнство — це не тільки турбота про збереження роду: це величезне моральне багатство, створене тисячоліттями. Адже "биття ваших сердець, радість вашого буття, висока мрія про ідеал, благородне поривання виявити себе в творчості, ваша любов, щастя людської відданості, творення нової людини, віра у власну непохитність і нездоланність у найважчі хвилини життя, радість подолання труднощів і свідомість власної мудрості — все це від матері. Мати не тільки родить, а й породжує. Якби вона тільки родила, вона не була б творцем роду людського. Мати породжує наше буття, мати одухотворює живий клубочок життя духом твого народу, рідним словом, думкою... Мати творить твою неповторну людську особистість — ось у чому сенс, мистецтво і майстерність того, що ми називаємо народженням... З молоком матері ти увібрав у себе людську самобутність" [3, 208]. Педагог був переконаний, що матері "доступні почуття, які не може переживати найвідданіший своїм дітям батько. Вона по–своєму глибоко, по–своєму красиво переживає свою відповідальність не тільки за продовження роду людського, але й за

моральний облік підростаючих поколінь. Материнство робить жінку красивою і мудрою, збагачує її моральний досвід, поглиблює моральні почуття...” [7, 137]. Вважаючи материнство життєво необхідною сферою буття кожної жінки і підкреслюючи ті важливі якості, яких вона при цьому набуває, В.Сухомлинський говорить про те, що в молодої жінки внутрішня краса по–справжньому розквітає після материнства. Це накладає свою позитивну печать і на її зовнішність. Жінка–мати тепер більше усвідомлює і переживає своє достоїнство.

Необхідно зауважити, що В.Сухомлинський розглядав материнство не лише як індивідуально–особистісний, але й соціально–громадський феномен, адже “мати творить майбутнє, вона ж і захищає його” [7, 189–190]. Підкреслюючи унікальну роль матері для повноцінного багатогранного розвитку дитини, педагог вважав: “Якщо б світ весь час дивився в душу дитини ласкавими очима матері, якщо б все, що пізніше зустріне дитина на своєму життєвому шляху було таким добрим і ласкавим, як добра мати — на світі не було б ні горя, ні злочинів, ні трагедій” [8, 20]. Своєрідним підсумком багаторічних спостережень і власних висновків у зазначеному ракурсі проблеми виступає звертання вихователя до матерів: “Мати, пам’ятай, що ти — головний педагог, головний вихователь. Від тебе залежить майбутнє суспільства”. В.Сухомлинський переконаний в тому, що людське ставлення до жінки і до матері — це ставлення до джерела життя, до самого життя. Бо ж дружина, мати — передусім творець нового життя, і коли ця думка, цей ідеал червоною ниткою пронизує все життя, дитина вчиться дорожити ним, ставитися до нього як до найвищої цінності, яку ні з чим не можна порівняти.

Приділяючи значну увагу питанням підготовки молоді до майбутнього батьківства і материнства, вихователь вважає, що підготовка юної людини в сім’ї до високої місії батька й матері починається з виховання критичного ставлення до власних думок і вчинків, з формування умінь благородно і піднесено думати. Саме з турботи про культуру бажань, по суті, починається педагогічна освіта майбутніх батьків, адже “нормальне виховання майбутніх матерів і батьків було б неможливим, якби дітей не оточувала атмосфера благородних бажань старших — батьків, братів, сестер” [2, 184]. В сім’ї, на думку В.Сухомлинського, повинна панувати атмосфера щиросердих моральних спонукань і бажань, а також непримиренність до найменших проявів егоїзму. І важлива роль у цьому складному процесі належить матері, оскільки “перші джерела, перші найтонші корінці морального розвитку дитини — в розумі, почуттях, душевних пориваx матері. Людина в своєму моральному розвиткові стає такою, яка в неї мати, точніше, яка гармонія волі й любові в її духовному світі” [1, 212]. Саме мати “ із своїм багатим духовним світом, своєю вихованістю, своїми широкими громадянськими інтересами, своїм почуттям власної гідності, ...із своєю строгістю й несхитністю, своєю непримиренністю й нетерпимістю до зла — ..мати, жінка повинна бути духовним володарем і повелителем у сім’ї, до цієї місії її треба готувати з дитинства” [1, 218]. Висока культура бажань становить особливий критерій у підготовці до майбутнього батьківства і материнства — критерій морального благородства. Моральне обличчя людини, вважає В.Сухомлинський, залежить від того, наскільки виразно бачить вона в батьківстві і материнстві вищий сенс свого буття.

Доволі актуальними, з нашої точки зору, є моральні настанови В.Сухомлинського майбутнім матерям, які їм необхідно засвоїти в сім’ї: “Як вогню, бійтесь розпущеності, стихійності, невикованості своїх власних бажань. Це великий моральний порок, який принесе нещастя людям і спустошить твоє власне життя, якщо ти не зумієш запобігти йому. Легковажність у духовно–психологічних і морально–естетичних відносинах між юнаком і дівчиною, чоловіком і дружиною — результат дрімучого невігластва у сфері бажань” [3, 380]. Він нагадує дівчатам про ту велику відповідальність, яка покладена на них суспільством і природою: “Мати — творець нового життя... ти відповідаєш уже не лише за себе, але й за ту майбутню людську істоту, яка живе в твоїй плоті, яку ти носиш із собою в душі — так призначено природою, але природа — це лише будівельний матеріал для творення прекрасного — майбутнього людського життя, — а творити ж тобі, майстром–скульптором бути тобі разом з тією людиною, яка покохає тебе і яку покохаєш ти” [6, 247]. Дівчинка, дівчина, жінка з молоком матері мусить увібрати в себе ту істину, що любов — це насамперед відповідальність, а вже потім насолода і радощі. Продовжуючи зазначену думку, В.Сухомлинський зазначає: “Народжуючи дитину, ми відділяємо частину свого серця. Немає

благороднішої, вищої місії для людини–творця, ніж батьківство і материнство. З тієї пори, як частина від твоєї плоті почала дихати і відкрила очі на світ, ти поклав на себе велику відповідальність: кожний момент бачачи свою дитину, ти бачиш себе" [8, 12]. Сам процес творіння людини педагог називає великою напругою всіх духовних сил особистості, життєвою мудрістю, майстерністю і мистецтвом. Він вважає, що це — "найуніверсальніша, найскладніша і найблагородніша робота, єдина для всіх і в той же час специфічна і неповторна в кожній сім'ї"... Відмінною рисою цієї роботи є те, що людина знаходить в ній незрівнянне щастя. Продовжуючи рід людський, батько і мати повторюють в дитині самих себе, і від того, наскільки свідомим є це повторення, залежить моральна відповідальність за людину, за її майбутнє. Кожен момент цієї роботи... — це творіння майбутнього і погляд в майбутнє" [8, 12].

Вважаючи сенсом і метою сімейного життя народження і виховання дітей, педагог з цього приводу зауважує: "Якщо ти перед одруженням не думаєш про майбутніх дітей, значить, ти збираєшся в далеку — на все життя дорогу, не знаючи ні своїх сил, ні дороги, по якій тобі йти" [3, 390]. Ототожнюючи поняття "народження" з поняттям "виховання" В.Сухомлинський зазначає: "Народження людини — велике і важке діяння, щаслива і болісно складна праця, яка називається багатозначним і безкінечно оновлюваним словом "виховання". Кожний з нас усе життя виховується і все життя виховує інших..." [1, 255]. Особлива увага в сім'ї повинна приділятись формуванню благородного ставлення до народження дитини, до появи нового життя, адже "...від того, як ставиться дитина до самого факту народження нового життя, до вагітної жінки і особливо до своєї матері, що готується стати породіллею і знову матір'ю, залежить душевна чистота, моральна порядність. Формуючи благородне ставлення до народження людини, ми виховуємо майбутнього батька і майбутню матір" [3, 390]. Перегукується з цією думкою і наступна: "Від материнської і батьківської мудрості залежить підтримувати в дитини бережливе, дбайливе, піднесене ставлення до нового життя — навіть тоді, коли воно ще не з'явилось" [3, 368].

Ми вважаємо, що педагог був прихильником багатодітності, поважав і шанував багатодітні сім'ї — "Якщо у вас немає дитини — ви просто людина. А якщо у вас є дитина — ви три, чотири, тисячу разів людина" [6, 582]. З його точки зору для найбільш повної і успішної реалізації сім'єю багатогранних виховних функцій її основу повинно становити як мінімум двоє дітей. Ці думки він аргументує таким чином: "У сім'ї з однією дитиною значно збіднюються умови для гармонійного виховання почуттів. Піклування про іншу людину починається з піклування про братика чи сестричку. Почуття кровної спорідненості є сприятливим ґрунтом для виховання й розвитку уважності, сердечності, а для старшої сестрички — це й перша школа материнських турбот. Поява в сім'ї маленької дитини означає своєрідну ступінь морального розвитку дітей. З очікуванням народження нової людини в духовному житті хлопчика, дівчинки починається період особливо активного виявлення своєї людської суті... Поява на світ молодшого — брата або сестри — створює найсприятливіші умови для гармонійного розвитку і молодшого, і старшого в сім'ї" [3, 366].

Особливу увагу в сім'ї при вихованні майбутньої матері слід звертати на формування жіночності, оскільки з настанням материнства виховуюча сила жіночності непомірно збільшується. На думку педагога, справжня жіночність — це поєднання ніжності і суворості, ласки і непохитності. Своєрідним критерієм жіночності є "контраст між уявною слабкістю жінки — слабкістю, яку чоловіки вважають достоїнством, — і силою її духу, розуму, таланту" [7, 40]. Крім того, жіночність матері пробуджує і утверджує в душі особистості, яка формується, найвищі людські почуття — перш за все обов'язок людини перед людиною.

Отож, узагальнюючи все вищесказане, необхідно зазначити, що питання підготовки майбутньої матері в контексті виховної діяльності сім'ї розглядаються В.Сухомлинським надзвичайно детально і послідовно. Відзначаючи важливу роль сім'ї в цьому процесі, він застерігає: "У сім'ї, де батько розуміє свої обов'язки лише як забезпечення матеріальних потреб дітей, і мати не стала центром їх духовного життя, дітей оточує атмосфера духовної порожнечі, убозтва. Вони живуть серед людей і не знають людей — ось що найнебезпечніше в таких сім'ях" [3, 545]. Безперечно актуальними щодо реальних демографічних, соціологічних, психологічних, педагогічних проблем, які стоять перед сучасним суспільством та українською нацією є поради педагога стосовно виховання в майбутніх матерів культури почуттів та

взаємин, формування (шляхом відродження і збагачення) системи стійких абсолютних та загальнолюдських етико–моральних цінностей, понять про відповідальність та обов'язки не лише перед самим собою, але й майбутніми дітьми, про усвідомлене батьківство і материнство, про їх розуміння в першу чергу як наполегливої і складної праці ("В батьківстві і материнстві — найскладніша трудова мудрість. Це праця, праця, і ще тисячу разів праця" [3, 369]), про необхідність існування багатодітних сімей, і т.п. Материнство розглядається В.Сухомлинським як особистісна сфера жінки, на яку, проте, вагомий вплив чинять існуючі в суспільстві специфічно–характерні норми, традиції, ідеології та ідеали. Як підсумок щодо всіх окреслених аспектів проблеми виступає своєрідне застереження–порада відомого педагога про те, що "щастя батьківства і материнства — не манна небесна, воно не приходить святковим гостем... Воно важке і вистраждане. Воно приходить тільки до тих, хто не боїться одноманітної, багаторічної праці — праці до самозабуття. Складність цієї праці полягає в тому, що вона, ця праця, являє собою злиття розуму і почуттів, мудрості і любові... Там, де втрачена ця мудра батьківська і материнська здатність, щастя стає маревом..." [1, 189].

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Радянська школа, 1978. — 263 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.1. — К.: Радянська школа, 1976. — 263 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т. 2. — К.: Радянська школа, 1976. — 654 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т. 3. — К.: Радянська школа, 1977. — 670 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т. 4. — К.: Радянська школа, 1977. — 640 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т. 5. — К.: Радянська школа, 1977. — 639 с
Сухомлинский В.А. Книга о любви. — М.: Молодая гвардия, 1983. — 191 с.
Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви / Сост. А.И.Сухомлинская. — М.: Молодая гвардия, 1983. — 304 с.

Галина РАДЧУК

ПРОБЛЕМА УСВІДОМЛЕНОГО МАТЕРИНСТВА

Актуальність вивчення проблеми усвідомленого материнства продиктована суперечностями між гостротою демографічних проблем, які пов'язані з падінням народжуваності, величезною кількістю сімей, що розпадаються, збільшенням кількості осиротілих дітей при живих батьках, з ростом кількості випадків жорстокого поводження з дітьми і нерозробленістю програм соціальної і психологічної допомоги сім'ї, і в першу чергу жінці.

"Мати творить... неповторну людську особистість", — підкреслював В.Сухомлинський [3, 215]. Важливість материнської поведінки для розвитку дитини, її складна структура і шлях розвитку, багатозначність культурних і індивідуальних варіантів, а також велика кількість сучасних досліджень в цій сфері дозволяють говорити про материнство як самостійну реальність, яка вимагає розробки цілісного наукового підходу для її дослідження. В психологічній літературі багато уваги приділяється біологічним основам материнства, а також умовам і факторам індивідуального розвитку його у людини. Якщо узагальнювати всі основні напрямки досліджень, то можна констатувати той факт, що материнство як психосоціальний феномен розглядається з двох основних позицій: материнство як забезпечення умов для розвитку дитини і материнство як частина особистісної сфери жінки.

Соціально–політична емансипація жінок робить їх сімейні ролі, включаючи материнство, менш значущими для них. Самоповага жінки, окрім материнства, має інші основи — професійні досягнення, соціальну незалежність, самостійно досягнуте соціальне становище. Деякі традиційно материнські функції в інституті сім'ї беруть на себе суспільні інститути і професіонали (лікарі, вихователі, спеціалізовані заклади і ін.). Це не відміняє цінності материнської любові і потреби в ній, але істотно змінює характер материнської поведінки. Дослідження різних культурних варіантів материнства в сучасному світі також свідчить про вплив моделей сім'ї, дитинства і цінностей, визнаних у даній культурі, на материнську поведінку і переживання жінки.

Отже, материнство — це одна із соціальних жіночих ролей, тому навіть якщо потреба бути матір'ю і закладена в жіночій природі, суспільні норми і цінності мають визначальний вплив на прояв материнського ставлення.

В сучасній психології вплив культурних і індивідуальних особливостей матері на розвиток дитини вважається дуже значущим, особливо це стосується напрямків, пов'язаних з розвитком особистісних новоутворень. Особливості розвитку дитини, які вимагають забезпечення з боку материнських функцій, розглядаються різними розділами психології. Кожен розділ має в цьому розвитку свій предмет дослідження і залежно від цього оцінює й інтерпретує функції матері. З метою аналізу материнських функцій доцільно зупинитися на наступних:

Когнітивна психологія. Тут вивчається розвиток зв'язків дитини із зовнішнім світом. Роль матері розглядається в двох аспектах: як надання необхідної для дитини стимуляції і як забезпечення фізичного і психічного комфорту, що також необхідно для нормального розвитку. При цьому акцент робиться на першому, а друге розглядається як умова, але не входить у предмет дослідження.

Розвиток емоційної сфери. Цей розділ досліджує вікові особливості емоційної сфери дитини, розвиток фізіологічних і психологічних механізмів, які їх забезпечують. Роль матері має вирішальне значення. Вона виражається в емоційній поведінці матері, якості догляду, важливим є своєчасне і адекватне забезпечення фізіологічних потреб дитини. Велика увага приділяється ставленню матері до дитини і стилю материнсько–дитячої взаємодії.

Розвиток особистості. Тут виділяються структура особистості і етапи її розвитку. Роль матері визнається вирішальною, особливо в становленні базових, ядерних структур особистості в ранньому онтогенезі. Функції матері пов'язані із своєчасним і якісним задоволенням потреб дитини, в наданні любові і підтримки.

Розвиток окремих структур суб'єктивного досвіду (самосвідомість, Я–концепція, мотивація досягнень, прив'язаність і ін.). В цих напрямках поглиблено вивчається становлення окремих структур особистості або змісту суб'єктивного досвіду, які мають значення в розвитку особистості дитини. До цих напрямків можна віднести пренатальну психологію. Роль матері оцінюється як вирішальна.

Дослідження структури діяльності дитини і її розвиток в онтогенезі. Цей напрямок традиційно розвивається в рамках діяльнісного підходу. Тут розроблена система періодизації дитячого розвитку як зміни провідних видів діяльності, періодизація розвитку спілкування, становлення знакової функції в онтогенезі, самосвідомості. Роль дорослого розглядається в розвитку не тільки змісту, але і структури потребово–мотиваційної сфери дитини і структури її взаємостосунків зі світом.

Всі вказані напрямки інтерпретують феномени психічного розвитку дитини в аспекті свого предмета дослідження. Проте функція матері наявна завжди. Разом з тим важко оцінити, розвиток яких саме структур психіки дитини може слугувати показником оптимального виконання матір'ю її функцій. Хоча в усіх випадках можна виділити одну структуру, яка оцінюється в психології як базова, що забезпечує успішність усіх аспектів психічного розвитку дитини. Незалежно від конкретних культурних та індивідуальних фізіологічних особливостей дитини необхідною умовою її розвитку є базове ставлення до світу, яке характеризується як "базове довір'я", "впевненість в підтримці", "активне і довірливе ставлення до світу" і т.п., що дозволяє дитині відчувати емоційний комфорт і впевненість в будь–яких стосунках зі світом. Різноманітність термінів, які описують цю структуру, утруднює її аналіз і виділення тих функцій матері, які забезпечують її формування. Терміном, який найточніше виражає зміст і роль в розвитку дитини цієї структури, є емоційне благополуччя. Саме емоційне благополуччя дитини дає можливість оцінювати успішність виконання матір'ю її функцій, оскільки свідчить про позитивну оцінку дитиною світу і себе в цьому світі, в конкретних умовах свого життя. Про це писав і Дж.Боулбі, автор теорії прив'язаності. Його ідея полягала в тому, що в перші місяці життя встановлюється тісний зв'язок між матір'ю і дитиною, який не можна звести ні до сексуальності, ні до інстинктивної поведінки. Різкий розрив цього зв'язку приводить до серйозних порушень в психічному розвитку дитини, перш за все в структурі її особистості. Ці порушення можуть проявитися не відразу, а значно пізніше, в підлітковому віці. Боулбі

вказував на те, що мати для маленької дитини є надійним захистом, своєрідною базою, яку вона час від часу залишає, намагаючись дослідити навколишній світ. Проте ця дослідницька активність стабільна й адекватна в тих випадках, коли дитина впевнена, що вона може в будь–який момент повернутись під захист матері. Отже, основна мета формування емоційного зв'язку між матір'ю і дитиною — дати дитині відчуття захищеності і безпеки. Саме тепло і ласка, яке йде від матері в перші місяці життя дитини, на його думку, є більш важливими, ніж правильний догляд і його навчання. Праці Боулбі привели в 50–х рр. в Англії, а пізніше і в інших країнах, до зміни умов госпіталізації маленьких дітей, яких не розлучають з матір'ю. В цьому теорія Боулбі дуже подібна до висновків Еріксона і Лісіної про значення для немовлят емоційного спілкування з дорослими.

Отже, роль материнства перш за все полягає в забезпеченні емоційного благополуччя дитини. В цьому зв'язку дуже гостро постає проблема девіантного материнства. Сюди слід віднести проблеми, які пов'язані не лише з матерями, що відмовляються від своїх дітей і проявляють у ставленні до них відкриту зневагу і насилля, але і проблеми порушень материнсько–дитячих стосунків, які є причинами зниження емоційного благополуччя дитини і відхилень в її оптимальному психічному розвитку. Окрім того, в сучасному суспільстві спостерігається розрив міжпоколінних зв'язків, втрата традиційних способів передачі досвіду. Жінка на порозі материнства часто не має елементарних уявлень про особливості розвитку дитини, догляду за нею і спілкування. Тому виникає потреба в підвищенні своєї батьківської компетентності, відбувається усвідомлення недостатності емоційних переживань, неготовності до розвитку материнських почуттів. Власне, в зв'язку з цим виникає необхідність цілеспрямованого усвідомленого розвитку не лише інформаційних, але й емоційних основ материнської сфери. Цілком можливо, що це приведе не лише до нової моделі усвідомленого материнства і формування відповідного змісту материнської сфери жінки, але й стане ефективною умовою виховання дитини, яка має високий рівень емоційного благополуччя.

ЛІТЕРАТУРА

Брутман В.И., Варга А.Я., Хамитова И.Ю. Влияние семейных факторов на формирование девиантного поведения матери // Психологический журнал. — М., 2000. — №2. — С.79–78.

Детская практическая психология / Подред. Т.Ц. Марцинковской. — М., 2000. — 255 с.

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К., 1978. — 263 с.

Филиппова Г.Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии // Вопросы психологии. — М., 2001. — №2. — С.22–37.

Тетяна ГОЛОВАНОВА

ҐЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

З метою виявлення суттєвих характеристик ідей ґендерного виховання та шляхів його реалізації нами був проведений аналіз основних педагогічних творів В.Сухомлинського. При цьому ми спиралися на такі системні положення ґендерного виховання, як принципи, найважливішим з яких є принцип підтримки досягнення рівності між чоловіками та жінками для забезпечення стабільного розвитку суспільства. Аналіз сучасних міжнародних документів про мету, завдання, зміст ґендерної соціалізації молоді і методи вирішення її актуальних проблем дозволив нам визначитися в змістовному наповненні принципу "ґендерна рівність". Ґендерна справедливість передбачає справедливе ставлення до жінок і чоловіків. Для забезпечення справедливості необхідним є наявність доступу до заходів, які компенсують історичні та соціальні невигоди, що позбавляють можливості чоловіків і жінок діяти на провідному рівні. Результатом справедливості є рівність. Ґендерна рівність передбачає однаковий статус для чоловіків і жінок й означає, що перші і другі мають однакові умови для реалізації своїх громадянських прав та однаковий потенціал для того, щоб здійснити свій внесок у національний, політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток, а також рівні права на користування результатами цього розвитку. Таким чином, ґендерна рівність означає рівну оцінку суспільства, схожого та відмінного, між чоловіками та жінками і, крім

цього, змінність ролей, які вони відіграють. Ґендерне виховання повинно зважати на відмінності в досвіді та ситуаціях між (та серед) жінками і чоловіками. Рівність означає, що права та можливості не залежать від статі. Через повноваження жінки пізнають нерівні владні стосунки, вимагають більше прав на висловлення власної думки, аби заявити вголос про нерівність вдома, на роботі, в громаді. Повноваження для жінок і чоловіків означає здійснення контролю за своїм життям: побудова особистих планів, набуття вмінь та навичок, виховання самовпевненості, вирішення проблем і виховання віри у власні сили. Це не лише колективний, соціальний і політичний процес, а й індивідуальний — і не тільки процес, а й результат. Сторонні люди не можуть надати повноважень жінкам — лише жінки мають змогу уповноважити себе робити вибір чи виступати від свого імені. Проте заклади освіти можуть підтримувати процеси розвитку самовпевненості, віри у власні сили, допомагати жінкам будувати особисті плани.

Учений–педагог ставить у своїх творах найрізноманітніші ґендерні проблеми сім'ї та особистості, що особливо яскраво виявилось у його "Батьківській школі". Яким має бути ставлення дітей до Батька і Матері, Сина і Сестри, Чоловіка і Дружини, вчать моральні сентенції В.Сухомлинського. "Морально, духовно підготувати наших синів до високої місії батька й чоловіка — це одне з найважчих і найтонших завдань виховання. Що тут найголовніше? Добитися того, щоб у чуйну дитячу душу, на благодатний грунт упало насіння священного людського почуття — почуття вірності сина — матері, брата — сестрі, чоловіка — дружині. Відкрити їхнім очам високу людську вірність у житті. Показати хлопчикам і дівчаткам ту грань людських відносин, перед якою вони б зупинилися, вражені. Ця грань повинна вразити їх, торкнутися найчутливіших куточків дитячого серця" [1, 121]. "Формування моральної готовності до того, щоб стати чоловіком, дружиною, батьком, матір'ю — це одне з найтонших і найважчих завдань виховання. Воно полягає, звичайно, не в тому, щоб дитині розтлумачувати питання кохання й дружби, відкривати те, що їй важко збагнути і поки ще не треба знати. Усе життя дитини, все, що вона бачить, робить, відчуває,— повинно прищеплювати їй переконання: найдорожче в житті — це людина, найвища гідність, честь, доблесть — давати щастя іншій людині, бути самому добрим, гарним, щоб моя духовна краса приносила щастя людям. Перш ніж відчути потяг до особи протилежної статі, людина повинна навчитися більше віддавати, ніж брати від інших,— віддавати тепло своєї душі, діставати від цього глибоке задоволення" [1, 124]. Засвоєння дітьми азбуки моральної культури дає їм змогу олюднювати свої вчинки, опанувати духовні цінності свого народу, розуміти мету і сенс життя.

Виходячи із вищезазначеного, можна наголосити, що ключовою ідеєю педагогічної системи В.Сухомлинського є ідея гармонії взаємин між статями, яку необхідно виховувати як у юнаків і дівчат, так і батьків. В.Сухомлинський, звертаючись до своєї дочки, пише про те, що дівчину необхідно навчити керувати собою, емоціями. Варто відзначити, як педагог з тривогою говорить про те, що найчастіше дівчата задають у своїх листах питання, як зробити так, щоб чоловік не тільки любив, але й поважав їх. Він не формулює проблему насильства щодо жінки відкрито, але своїми працями проводить велику профілактичну роботу щодо запобігання різним формам насильства: "Вам ніяк не можна бути темними. Сама природа наказує вам бути мудрими і мужніми, обачними і обережними, вимогливими і... вибач мені це слово, донечко, — *не всезнаючими*. Будьте справжніми жінками з тієї миті, коли природа пробудила у вас жінку. Я б порадив дівчатам: будьте розбірливими і перебірливими — не бійтеся цього, якщо тільки ваша розбірливість поєднується з жіночою мудрістю і мужністю, якщо тільки вона не вливається у легковажність. У сфері духовно–психологічних і морально естетичних відносин настане загальна гармонія, якщо володарем у коханні стане жінка, яка мудро і мужньо живе в душі дівчини" [1, 249]. Письменник і педагог попереджає про обережність у відносинах статей, про необхідність навчити дорожити життям юнаків і дівчат: "Якщо статевий потяг зливається з бездумністю, з жагою скороминущої втіхи, скороминущої насолоди — це значить, що ти, люба донечко, в страшній небезпеці: квітка, яка з першого погляду здається прекрасною, чарівною, насправді чаїть у собі смертельну отруту. Статевий потяг, не одухотворений і не облагороджений мудрістю і мужністю, — це велике зло, яке підстерігає тебе в житті, — не будемо боятися цих слів і скажемо їх прямо" [1, 249]. Педагог порівнює морально недорозвиненого юнака з дитиною, якій дали погратися зарядженим пістолетом: "Якби ви

вміли зрозуміти, дорогі дівчата, скільки пустує таких немовлят з пістолетом поруч з вами... Те, що вони отримали таку небезпечну іграшку — велика біда, біда нашого суспільства, біда соціальна. Коріння цієї біди йде у невихованість почуттів, в емоційне невігластво — а від невігластва до підлості в сфері людського кохання менше, ніж крок. Якщо своїм невіглаством юнак чинить зло іншим, чинить зло суспільству, якщо він ще дуже далекий від усвідомлення того, що невігластво завдає зла і йому самому, — то ваше невігластво, дівчата, завдає зло вам самим" [1, 249].

Потрібно зазначити: те, що відбувається між чоловіком і жінкою в казці, яку розказала бабуся, відбувається ніби зараз. Вони не порівнюють свої відносини з минулим і не думають, що буде з ними в майбутньому. Вони цілком занурені в сьогодення. Чоловік і жінка "дивляться то на червону ранкову зорю, то одне одному в очі". Вони не ревнують один одного, не утримують один одного : "І побачив Бог в очах у чоловіка і жінки красу ще могутнішу й вічну. Побачив не тільки Кохання, а й Вірність. "Кохання, — за словами бабусі, героїні цієї казки, — вище від Бога. Це вічна краса і безсмертя людське. Ми перетворюємось у жменю праху, а кохання залишається" [1, 243]. Ця ідея педагога перегукується з народною мудрістю про те, що чоловік і дружина повинні взаємодіяти один з одним, щоб дійти згоди на основі рівних прав і можливостей. Це спричинить за собою готовність прийняти і підтримати іншого, пробачити і бути пробаченим за ті протиріччя, які існують між статями.

В.Сухомлинський вважав, що важливо звернути увагу на такі якості, як довіра і служіння один одному в шлюбі. Можна припустити, що, використовуючи мову ґендерних відносин, педагог звернув би нашу увагу на те, що і в чоловіків, і в жінок існує потреба в звільненні від ґендерних стереотипів. "Ставлення до вінця краси людської — жінки — пізнається дитячим серцем з найтонших, найнепомітніших дрібниць. Щодня, коли в матері нелегкий, напружений робочий день, батько, приготувавши разом з дітьми вечерю, дістає свіжий, чистий рушник і вішає його перед умивальником. Мама — найбільша трудівниця, в цьому свіжому рушнику — велика повага до її праці, до краси материнської, до джерела життя. Це і є виховання любові, виховання самого себе й дітей своєю поведінкою. Тільки там, де батько сам виховує себе, народжується дитяче самовиховання" [1, 168].

Вирішення цієї проблеми, на думку В.Сухомлинського, можуть взяти на себе школи молодих батьків, які через свою просвітницьку діяльність сприятимуть особистісному росту чоловіків та жінок. Основне завдання, що постає перед такими школами — сформувати довіру, допомогти пізнати один одного, стати відкритими один одному, і на основі цього виробити бажання піклуватися і цінувати один одного. Розвиток таких якостей у собі вимагає емоційних взаємин і бажання. Дивлячись на взаємини таких чоловіків і жінок, оточення може сказати, що це взаємини Людей.

В.Сухомлинський на яскравому прикладі вихованки Валі Кобзар показує, яке значення для дітей мають стосунки батька і матері: "Мені було років сім, коли тяжко захворіла мати. Ночами сидів батько біля хворої. Пам'ять зберегла спогад. Прокидаюсь одного разу на світанку. Мати важко дихає, а батько схилився над нею, дивиться на її лице, і така невимовна туга в його очах, такий біль і така любов, що тієї миті переді мною розкрилась незнана сторінка людського життя — вірність. Так, може, ще по–дитячому я збагнула, що таке людська вірність. Мені здається, що я з того ранку по–справжньому полюбила татуся" [1, 168].

Якщо перевести вищесказане в площину мети і завдань ґендерного виховання, то стає зрозумілим, що мислитель і педагог прекрасно розумів і здійснював на практиці формування як мужності, так і жіночості. В.Сухомлинський підкреслював, що спільна робота сім'ї і школи допоможе сучасним чоловікам і жінкам у вирішенні проблем, пов'язаних зі зміною ґендерних ролей у родині і наповнить новим змістом поняття мужність, жіночість, вільними від традиційних стереотипів. "Коли б мені доручили складання програми цього дуже потрібного в старших класах циклу етичних бесід — "Сім'я, шлюб, любов, діти", я на перше місце поставив би питання культури людських бажань. Адже що таке вміння жити в шлюбі — людське вміння любити, поважати одне одного, відчувати людину поруч із собою? Це насамперед уміння керувати, управляти своїми бажаннями, уміння поступатися частиною своїх бажань в ім'я блага сім'ї, батьків, дітей; уміння обмежувати свої бажання. У світі, який дає простір для розвитку людських бажань, щасливий лише той, хто вміє бути володарем своїх бажань" [1, 187].

Важливо допомогти чоловіку вийти з ролі традиційної мужності, що обмежує розвиток як чоловіка, так і жінки, а також стосунків батько–дитина. Завдання школи полягає у тому, щоб вчити жити, утверджувати гуманізм, формувати почуття і чоловіків, і жінок, майбутніх громадян України, що відповідають завданням не тільки сьогоднішнього, але й завтрашнього дня. Педагог підкреслює, що потрібно говорити про виховання не стільки осіб, скільки виховання взаємин між особами, тому педагогіка ґендерних стосунків є пріоритетом виховання. "Ще і ще раз слід підкреслити: етичні повчання з цього циклу дійдуть до свідомості й почуттів юнаків і дівчат, стануть їхніми переконаннями лише за тієї умови, якщо в школі навчає жити все: і урок з гуманітарного предмета, на якому майбутні батьки і матері утверджуються в моральному ідеалі; і будь–яка розумова праця, що виховує в майбутнього громадянина наполегливість, силу волі, уміння переборювати труднощі; і активна участь у громадському житті, і колективна цілеспрямованість вихованців до гарних, благородних вчинків, що одухотворяють відносини між членами колективу" [1, 187]. Справжня мужність означає, що чоловіча зрілість полягає у тому, щоб не підтримувати свою мужність за рахунок жінки. "На кожному кроці діти бачили, можна сказати, серцем читали ставлення батька до нелегкої праці матері. Дітей, — як тільки вони могли збагнути це розумом і серцем — зворушувало не тільки те, що батько брав на себе все, що міг взяти, щоб полегшити працю матері. Їх особливо зворушували чуйність, чутливість батька, здатність його душі відчути, що матері нелегко, їй треба допомогти. Там, де молодий батько на очах своїх маленьких дітей невпинно розвиває цю здатність, де клопоти й турботи дружини стають поступово і його клопотами й турботами — сім'я є школою емоційного і морального виховання дітей" [1, 166]. У родині такий чоловік залучений у домашні справи і турботу про дітей. "Я знаю одну хорошу сім'ю: чоловік — обліковець тракторної бригади, дружина — доярка. Робота в матері нелегка. Кілька днів на тиждень треба починати робочий день на фермі о шостій годині ранку. Щоб приготувати сніданок, треба встати о четвертій. Чоловік не дозволяє дружині вставати так рано. О четвертій встає він, готує сніданок і обід, виряджає дружину на роботу, а потім — дітей до школи. Повертається чоловік з роботи о четвертій годині, діти вже вдома, дружини ще немає. Пообідавши, чоловік разом з дітьми готує вечерю. Спільна праця батька й дітей одухотворюється думкою: мамі нашій нелегко, у неї сьогодні напружений день, приготуймо смачну вечерю, зробимо все для того, щоб, повернувшись з роботи, вона могла відпочити. Праця для дітей — не гра, а турбота про найдорожчу людину — матір" [1, 167].

Справжня жіночість означає, що зрілість полягає у тому, щоб установлювати власну ідентичність, пріоритети, перосональні цінності на роботі і вдома. Щира мужність і жіночість — не прості відображення традиційних уявлень. Щоб допомогти визнати ідеали мужності–жіночості, потрібно визнати розходження, але в той же час заохочувати юнаків і дівчат до реалізації свого потенціалу і мети в житті, на основі принципу рівних прав і можливостей. "На переконливих фактах треба розкривати перед завтрашніми батьками і матерями суть цієї істини, що жити в шлюбі — це означає повсякчас стикатися — думкою, серцем, почуттями — з людиною, спочатку з чоловіком, з дружиною, а потім з дітьми. Це дуже складно і тонко — осягнути розумом і серцем ці, здавалося б на перший погляд, прості життєві речі. Ці речі вимагають великої мудрості матері, батька, педагога. І якщо ми по–справжньому будемо відкривати перед юнакам і дівчатами мудрість і складність життя, це допоможе стати їм зрілими і обачними, не буде тієї легковажності, яка ще є тепер у поглядах і вчинках багатьох молодих людей" [1, 186].

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.

Оксана КІКІНЕЖДІ,
Тамара ГОВОРУН

"ҐЕНДЕРНІ" НАГОЛОСИ В ПЕДАГОГІЦІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Витоки багатьох проблем, з якими стикається сучасне суспільство, а саме, порушення рівності чоловіків та жінок у соціальній та сімейній сферах, нестабільність сім'ї, дисгармонійний розвиток родинних стосунків, а також тих, які пов'язані з сексуальним вихованням дітей та молоді (високі показники венеричних захворювань та абортів серед найбільш репродуктивної вікової групи молоді, випадки відмови від новонароджених дітей та ігнорування батьківських обов'язків, злочини, скоєні на сексуальному ґрунті тощо) слід шукати у прорахунках статевої соціалізації.

Розуміння механізмів розвитку ґендерної ідентичності та провідних чинників соціалізації статі дає можливість формувати неупереджене ставлення до можливостей та статусу людини незалежно від її статевої належності, орієнтувати навчально–виховний процес на егалітарні стосунки та взаємозамінні сімейні ролі, на найповнішу самореалізацію особистості в освоєнні будь–яких сфер людської життєдіяльності.

Ґендерна культура в рамках виховного процесу та змісту гуманітарних дисциплін визначається як знання соціально–психологічних механізмів становлення особистості жінки та чоловіка як різних біологічних, проте рівних соціальних істот. Проблеми ґендерного розвитку особистості набувають особливої актуальності в умовах розбудови громадянського суспільства, які диктують свободу соціального волевиявлення, вибору власної лінії поведінки в подружньому житті, сімейному вихованні дітей, творенні особистого щастя. Саме в культурі суспільства формується не лише статеворольова (ґендерна) поведінка, але й концепція чоловічої і жіночої психології, статевої любові, продовження роду. "Виховання справжніх чоловіка і справжньої жінки починається з формування громадянських якостей особистості" [1, 556], "Виховання хорошої матері, хорошого батька, а значить, і хороших чоловіків і дружин — це. по суті, одна з найважливіших цільових ліній роботи школи, адже матерями й батьками бути майже всім", — писав В.Сухомлинський [1, 185].

Другим народженням людини, вважав вчений, становлення чоловіка та жінки у підлітковому віці: "Немає абстрактного підлітка, як часто звикли називати людину цього віку, є конкретна людська особистість — чоловік чи жінка, які народжуються на наших очах" [2, 345]. Він підкреслював, що входження підлітка у соціальне середовище здійснюється шляхом засвоєння статевих ролей та культури шлюбно–сімейних взаємин, наслідування взаємин у батьківській сім'ї: "Усвідомлення того, що він такий же чоловік, які і батько, є для хлопчика великим одкровенням. Він починає розглядати відносини батька й матері з нової точки зору, бачить у них те, чого не бачив раніше" [2, 346].

Перечитуючи твори Василя Олександровича, можна лише дивуватися прозорливості його поглядів щодо проблеми рівності статей, які воістину випередили час. Його гуманістичні настановлення щодо статевого виховання підлітків та юнацтва, формування дитячих уявлень про чоловічність, жіночність, створення Культу Матері, побудову педагогічного процесу на засадах рівності, егалітарності, подолання педагогами статевих стереотипів тощо є найактуальнішими у формуванні ґендерної культури сучасної молоді: "Великою помилкою вихователів є прагнення посадити з дівчатками живих, неспокійних, іноді забіякуватих хлопчиків з дисциплінарною метою. У багатьох випадках це пригнічує дівчаток, а іноді стає причиною їхньої замкнутості, відчуження. Вихователь повинен бути в таких питаннях винятково чуйним і тактовним. *Неприпустимо пояснювати ті чи інші позитивні чи негативні риси дитини приналежністю до тієї чи іншої статі, тим більше протиставляти дівчат хлопцям або навпаки*" (вид.авт.) [1, 350], "При правильній постановці виховної роботи статева зрілість сприятливо позначається на психіці підлітків — значно швидше і глибше умудряє їх, пробуджує серйозні думки про майбутнє" [2, 347].

На наш погляд, ідея виховання справжніх чоловіків та справжніх жінок — особистостей з андрогінними якостями, гармонійного поєднання традиційно "чоловічих" та "жіночих" якостей в одній особистості, незалежно від статі, закладена у його багатьох висловлюваннях: "Я твердо

переконаний у тому, що благородство відносин між вихованцями різної статі у шкільному колективі залежить від гармонії сили духу й ніжності, мужності й доброти, безстрашності й ласки, несхитності перед труднощами й лагідності. Все це *повинно гармонійно поєднуватися...*", "Але для того, щоб виховати справжніх чоловіків, треба виховати справжніх жінок" [1, 568].

В науково–практичній спадщині великого українського педагога–гуманіста є численні ідеї та практичні рекомендації щодо розв'язання проблеми ґендерної соціалізації, надзвичайно важливих для змісту освіти та виховання, які базуються на неупередженому ставленні до особи, її пошануванні незалежно від статевої належності. У статті "Чоловіки й жінки в колективі" видатний педагог зазначав, що повноцінне виховання неможливе без урахування того, що шкільний колектив складається з представників двох частин роду людського. Відносини між хлопчиками й дівчатками — найточніший показник загальної моральної культури колективу. Піклування вихователя про благородство відносин між дівчатками й хлопчиками — це половина всіх турбот морального виховання. Виховання справжніх чоловіків і справжніх жінок починається з формування громадянських якостей особистості. Є три речі, які треба утверджувати в душах майбутніх чоловіків: обов`язок чоловіка, відповідальність чоловіка, гідність чоловіка" [1, 556–577].

Навряд чи В.Сухомлинський переймався проблемами феміністичного руху, оскільки мав чіткі уявлення про соціально–психологічні механізми ґендерної педагогіки. Це особливий напрямок виховної роботи, який передбачає створення спеціальних обставин для того, щоб хлопчики ставали справжніми чоловіками, а дівчатка не поступались їм в особистісному розвитку. "І все це треба робити тонко й тактовно, — підкреслював вчений, — щоб не сформувати в дівчаток безвільності й нерішучості. Ні за яких обставин у дівчаток не повинна зародитись думка про те, що вони слабкіші від хлопчиків" [1, 556–557].

В.Сухомлинський на десятиріччя випередив розробку широко пропагованої сьогодні теорії андрогінного виховання, запропоновану в середині 80–х років відомим американським психологом Сандрою Бем. Отже, андрогінність, уніоекс, маскулінність дівчат чи фемінність хлопців? Вирішення цієї проблеми видатний педагог вбачав у розвитку андрогінної особистості, враховуючи антропологічно зумовлені потенції дитини.

Даючи практичні поради щодо виховання справжнього чоловіка, він зауважував: "Йдемо в похід — хлопчики беруть на себе майже всю ношу, оберігаючи дівчаток від надмірного напруження сил. Саджаємо дерева — хлопчики копають ями, носять воду; дівчатка міряють ділянку, поливають... Хлопчик раніше, ніж дівчинка, повинен включатися в оплачувану продуктивну працю, що його заробіток йшов у загальний бюджет сім'ї. В цьому обов'язок, відповідальність і гідність чоловіка... З почуттям презирства й нетерпимості в хлопчики повинні ставитись до паразитизму, дармоїдства, нахлібництва" [1, 557].

Великого значення він надавав військовій грі, де хлопчики і юнаки виявляють доблесть не заради похвали, нагороди, а з внутрішньої потреби бути сильними, мужніми, витривалими і благородними. Тут йдеться про високий розвиток маскулінних рис у хлопчиків і водночас наголошується на тому, що і дівчатка беруть участь у військових іграх, бо без їх участі неможливе було б виховання справжніх чоловіків. Вони часто виявляють більшу, ніж хлопчики, витривалість, більшу мужність і силу духу — і саме завдяки цьому виховують хлопчиків справжніми чоловіками. А самі виховуються справжніми жінками. *Як вогню бійтеся, щоб дівчатка відчули: ми — слабші, наша доля — підкорятися* (виділено авт.). Хлопчиків саме й надихає те, що поруч з ними — дівчатка. Заплакати від того, що важко, саме тому й соромно, що поруч — дівчинка. Але все–таки її місце в військовій грі особливе. Найважчу роботу виконують чоловіки. Та хай тільки чоловік виявить слабість — жінка відразу замінить його, покаже, на що вона здатна" [1, 561]. І далі: "Хлопчики повинні бути незрівнянно сильнішими від дівчаток, загартованими справжніми "чоловічими" труднощами. Це, звичайно, зовсім не означає, що дівчатка мають бути слабкими й беззахисними. Це благородні естетичні якості найніжнішої й красивішої частини роду людського, вони виявляються тільки на фоні благородної сили, мужності чоловіків" [1, 561].

"Щоб уміти по–справжньому, по–чоловічому любити, треба бути людиною сильної волі. *Це, звичайно, потрібно однаковою мірою й дівчинці й хлопчикові* (виділено авторами), але

чоловіча вірність і чоловіча любов — це далеко не одне й те ж, що вірність і любов жінки" [1, 563]. Чи не нагадують нам ці слова педагога сучасну тезу ґендерної політики: "Різні, проте рівні?"

Не менш актуальними для розвитку ґендерних орієнтацій молоді, і не тільки для них, але й чисельної армії різних за фахом ідеологів, причетних до пропаганди тези: "Все в руках жінки", "Тільки Берегиня здатна підтримувати лад в сім'ї, "Якщо жінка буде мати змогу більше займатись дітьми та домом, то...", є думки великого педагога щодо виховання дівчаток: "По–перше, треба, щоб кожна дівчинка виховувалась самобутньою і яскраво вираженою особистістю, щоб усім без винятку дівчаткам нестерпною була навіть думка лишатися непомітною, пасивною, слабовільною. Орієнтація дівчинки–жінки на *активну участь у суспільному виробництві* (вид. авт), а не на пасивну роль домашньої господарки, на пасивне обмеження сфери її діяльності доглядом за дітьми — ось що дуже важливо в тому загальному тоні, який має характеризувати духовне життя школи. Бути матір'ю, бути вихователем дітей — горда й почесна місія, але коли тільки цим обмежиться діяльність жінки — вона буде залежною істотою. Тільки яскрава життєва мета дає жінці духовну силу, яка робить її володарем і повелителем у сфері почуттів" [1, 573].

"Місія вихователя — допомогти кожній дівчинці знайти поле виявлення її індивідуальних здібностей у багатогранній діяльності, пов'язаній з навчанням, щоб дівчинка переживала гордість дослідника, мислителя, Творця, щоб поруч із сумлінним, старанним виконанням усіх навчальних завдань ішло багате інтелектуальне життя, виражене в творчості. У гуртках нашої школи — дівчатка виконують не другорядні, а провідні, творчі завдання.... Чим багатше інтелектуальне життя колективу, тим яскравіше розкривається чоловік перед жінкою й *жінка перед чоловіком передусім як людина з усім її багатством, а не як істота протилежної статі* (вид. авт). Це дуже важливо для виховання справжніх жінок і справжніх чоловіків. Щоб бути полюбити дівчину як жінку, хлопець повинен здобути моральний досвід поваги її як обдарованої, самобутньої, мудрої, *незалежної особистості*" (вид. авт.) [1, 574].

"... Дівчині–жінці має належати провідна роль в тому дусі відповідальності за людину й вимогливості людини до самої себе й до інших, який мусить панувати в школі.... Ділити відповідальність, спільно відповідати за людину – найпотрібніші, найцінніші з виховної точки зору взаємини дівчини з хлопцем у колективі. В цих взаєминах утверджується справжня мужність і справжня людяність" [1, 574–575].

Як вдумливий педагог, В.Сухомлинський підкреслював, які соціально–психологічні механізми мають спрацьовувати в утвердженні маскулінності–фемінності особистості, у який спосіб стимулювати освоєння вихованцями бажаних ґендерних властивостей. Він писав, що «в духовному житті колективу надзвичайно важливо, щоб прагнення юнака утвердити свою мужність, силу волі, безстрашність спонукалися пильним і вимогливим поглядом дівчини. Інакше кажучи, юнак прагне бути справжнім чоловіком, щоб не було соромно перед дівчиною. Ця чутливість до оцінки дівчат і є, по суті, тією могутньою, хоч і старанно прихованою силою, яка творить справжніх чоловіків. Там, де розвинена ця чутливість, любов чоловіка до жінки чиста й благородна, а жінки є справжніми володарками почуттів чоловіків у цій ніжній сфері духовного життя. Чим вище розвинена ця чутливість, тим більше все нової й нової краси відкриває чоловік у жінці, тим духовно багатшою стає їхня любов у подружньому житті.

Як це важливо — зробити регулятором самовиховання чоловіка його думку: що подумає про мене дружина? Як подивиться вона на мою поведінку?" [1, 575].

Для розвитку цієї чутливості потрібно, зазначає вчений, "передусім те, щоб дівчатка брали участь у всіх видах діяльності, де успіх забезпечують сила волі, наполегливість, де порівнюються сили, витривалість, стійкість, безстрашність хлопчиків і дівчаток,... де йде глибоке й приховане інтелектуальне змагання між ними", "Там, де немає прагнення юнака утвердити свою чоловічу гідність і прагнення дівчини утвердити себе як повелительку духовно–психологічних і морально–естетичних відносин, — не може бути й мови про взаємне збагачення чоловіків і жінок, про формування на цій основі справжньої взаємної вимогливості" [1, 575–576].

Чи позбулась сучасна школа ґендерних стереотипів, які орієнтують виховання хлопчиків та дівчаток якщо не на підлеглі жіночі, то взаємодоповнюючі статеві ролі та види діяльності? Згадаймо для прикладу навчальну дисципліну для "слабкої" статі "обслуговуюча праця", або зображення в текстах підручників та посібників хлопчиків, які творять дію, та дівчаток, що мають справу з її наслідками, чи спроби окремих методистів рекомендувати задачки про вагу складових продуктів для приготування борщу для дівчаток, а хлопчикам про деталі для авто і т.п. Прислухаймося до думок В.Сухомлинського: "Треба так організувати діяльність колективу, щоб не було спеціально чоловічих й спеціально жіночих видів діяльності (це, однак, не означає, що й найважчу фізичну працю мають ділити хлопці й дівчата). *Не повинно бути таких трудових взаємовідносин, щоб дівчатка обслуговували хлопчиків і звикали таким чином до ролі домогосподарки. Те, що треба робити в домашньому господарстві, однаково вміло й старанно повинні робити чоловіки і жінки. Коли і є який розподіл в самообслуговуванні, то він має бути тимчасовим: сьогодні хлопці виконують одну роботу, завтра — іншу*" (вид. авт.) [1, 574–576].

У розвитку ідей виховання особистості дівчини чи юнака В.Сухомлинський не послуговувався модним сьогодні словом "ґендер". Проблеми засвоєння культури міжстатевих стосунків вчений висвітлював категоріями рідної мови: "Мене ніколи не радує, що в окремих дівчаток занадто багато старанності, акуратності і мало ініціативності, самостійності, рішучості. У майбутньої матері треба виковувати громадянську стійкість, почуття власної гідності, а не безсловесну покірливість. Покірливість, вироблена односторонним вихованням (це — дозволяється, це — забороняється), породжує ідейну безхребетність. Треба організувати колективну діяльність так, щоб живі справи дівчаток і хлопчиків були емоційно насичені, пробуджували в дівчаток яскраву моральну оцінку того, що їх оточує, що вони роблять. Гідність майбутньої жінки, матері, дружини формується тоді, коли вона одухотворена громадянськими інтересами, турботами, хвилюваннями колективу. ... Дівчатка мають жити активним громадським життям, занадто велика зосередженість на самій собі, заглиблення в свій внутрішній духовний світ ... можуть бути причиною емоційної убогості, спустошеності. Це призводить до того, що в роки ранньої юності дівчина стає беззахисною, коли треба відстояти свою честь і гідність" [2, 350], ... "Не допустити того, щоб жінки наші ставали освіченими, інтелектуально багатими рабинями – одне з дуже важливих завдань школи" [1, 570].

Ідеї В.Сухомлинського щодо рівності статей, подолання упередженого ставлення до статевовідповідних видів діяльності є наріжними для ґендерної педагогіки. Саме такий підхід був покладений в основу діяльності Центру ґендерних студій з реалізації проекту "Формування ґендерних орієнтацій депривованих підлітків" за сприяння Канадського Агентства Міжнародного Розвитку, Посольства Канади в Україні та Канадсько–українського ґендерного фонду.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. — Т.1. — К.: Радянська школа, 1976. — 654 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. — Т.3. — К.: Радянська школа, 1977. — 670 с.

Ольга КІЗЬ

ІДЕЇ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО У ВИВЧЕННІ ҐЕНДЕРНИХ УЯВЛЕНЬ ДЕПРИВОВАНОГО ЮНАЦТВА

Входження дитини у соціальне середовище здійснюється шляхом засвоєння ґендерних ролей та культури шлюбно–сімейних взаємин, завдяки яким інтеріоризується та відтворюється система ціннісно–нормативних орієнтацій, притаманних конкретному суспільству, його досвід. Видатний вітчизняний педагог В.Сухомлинський вказував на необхідність сімейного оточення для гармонійного розвитку дитини, позитивний вплив сімейних форм виховання на соціалізацію та особистісне становлення підростаючої особистості [7, 8]. Адже сім'я є одним з найважливіших інститутів ґендерної соціалізації дитини, тією первинною моделлю, яка впливає на формування у дітей еталонів чоловічих і жіночих якостей, поведінкових моделей, дає можливість безпосереднього пізнання сімейно–побутових стосунків чоловіків і жінок, їхніх ролей, функцій, прав та обов'язків як подружжя, як батьків, як громадян.

Особливого значення в рамках вікової і педагогічної психології набуває вивчення процесу ґендерної соціалізації дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які зростають в умовах депривації сімейної взаємодії. Сирітське середовище уособлює в собі найскладніші проблеми психологічного, соціального становлення особистості чоловіка та жінки. Діти–сироти залишаються однією з найбільш соціально занедбаних і найменш соціально захищених спільнот нашої країни.

Гостро актуальними при розгляді проблеми депривації є погляди В.Сухомлинського, який глибоко розумів душу дитини, її переживання, почуття, прагнення і сподівання. "Я не можу без болю в серці дивитися на підлітка, який не знає, що таке сімейна доброта, ласка", — писав видатний педагог [7, 64]. "Вони, ці діти, не знають людських радощів, і в цьому їх трагедія, моральне нещастя. Вони не знають ласкавих обіймів, засинають вони з тривожною дитячою думкою про свої образи й біль та здригаються уві сні [7, 67]. Опираючись на власний педагогічний досвід та життєву мудрість, Василь Олександрович застерігав: "Той, хто не знає ласки в дитинстві, стає грубим, безсердечним у роки отроцтва і ранньої юності" [7, 141].

Звуженість соціального оточення в інтернатних закладах, брак соціально–адекватних моделей ґендерної поведінки, дотримання статевих стереотипів у практиці виховної роботи з депривованими дітьми, створюють несприятливі умови для успішного набуття ними ґендерної ідентичності, засвоєння ролей і обов'язків чоловіків і жінок в сім'ї та суспільстві, їх адаптації до самостійного життя та створення сім'ї. Позбавлені батьківського піклування, ці діти, як правило, синтезують образи маскулінності–фемінності із засобів масової інформації, стосунків з вихователями та вчителями, а також із досвіду міжстатевих взаємин з однолітками [3]. У них відбувається формування особливого типу особистості, яка характеризується слабким рівнем розвитку мотивації, пасивністю, агресивністю у разі фрустрації потреб, труднощами у виборі лінії ґендерної поведінки [6].

В.Сухомлинський зазначав: "Дитина, серце якої доторкнулося до темних сторін життя і затремтіло в розгубленості, повинна переконатися, що світлого, красивого, правдивого, життєрадісного в житті незрівнянно більше, ніж темного й потворного..." [7, 65]. Важко не погодитись з думкою Василя Олександровича про те, що багато сил духовних треба вкласти в дитину, яка втратила віру в високе, ідеальне, непорушне, щоб вона знову вірила і в людину, і в добро.

Наслідком депривації є брак самодостатності як у дівчат–випускниць інтернатів, так і хлопців, низька адаптованість до виконання сімейних та соціальних ролей. За даними Інституту соціальних досліджень, саме вихованці інтернатних закладів "відтворюють" у більшості чергове покоління соціальних сиріт, поповнюючи його за рахунок власних дітей [9]. Тому не втратили своєї гостроти слова В.Сухомлинського: "Я знаю дітей, яких можна назвати дітьми легковажності. Саме так: ніякого кохання не було, ніяких думок про народження нового життя не було, воно з'явилось ніби ненароком. Діти легковажності – нещасні діти. ...Як болісно важко виховувати маленьку людину, яка, усвідомлюючи себе, пережила гірку думку: я нікому не потрібен, я з'явився на світ випадково... Суспільство наше не може бути щасливим, якщо в нього будуть такі нещасні сини та дочки. Є речі, які нічим не замінюються і нічим не відшкодовуються" [7, 251].

Ми ставили за мету глибше зрозуміти ті соціально–психологічні механізми, які мають бути задіяні в адаптації депривованих дітей до самостійного життя, у їхній підготовці до шлюбу та створення сім'ї.

Розпочинаючи дослідження, ми брали до уваги, що ґендерна соціалізація — це процес входження індивіда як представника певної статі у систему соціальних зв'язків, це сукупність етапів в онтогенезі особистості з набуття ґендерної ідентичності та її збагачення, що є важливим для змісту освіти і процесу виховання підростаючої особистості, оскільки закладає фундамент неупередженого ставлення до особи незалежно від її статі [1, 2]. Ґендерна ідентифікація — це ціннісне ототожнення себе з представником певної статі, характерними для них способами поведінки та виконання соціальних ролей. Ґендерні приписи та нормативи поведінки, прийняті в соціумі, інтеріоризуються суб'єктом діяльності в процесі онтогенезу і таким чином особистість набуває ґендерної ідентичності.

Ґендерна ідентичність розглядається як суб'єктивне осмислення, переживання статевої ролі, як єдність усвідомлення індивідом позиції Я по відношенню до нормативних еталонів статеровідповідної поведінки і поєднує у собі уявлення про себе як представника певної статі, статеводиференційовані потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, уявлення про особливості соціальних ролей, взаємовідносин чоловіків і жінок в конкретних умовах життєдіяльності [1, 2]. Зміст знань про себе як про статеву істоту об'єктивується в процесі саморегуляції ґендерної поведінки.

Вибір ранньоюнацького віку був зумовлений тим, що в цей період завершується статева ідентифікація, прийняття дорослих статевих ролей, процес перетворення хлопчиків на чоловіків, дівчаток — а жінок, тобто формується психологічна стать. В.Сухомлинський зазначав: "Отроцтво та рання юність — це зоря людського життя; на зорі людина повинна творити духовні сили для мудрої і мужньої людської любові, ... яку треба пронести через усе життя, зберегти її до могили, зробити єдиною і неподільною, уникнути помилок і розчарувань" [7, 248].

Рання юність не менш психологічно складний період, ніж підлітковий. Але на цьому віковому етапі не так гостро позначаються фізіологічні та ендокринні процеси, відсутні різкі зміни у сприйнятті себе і оточуючих. Натомість інтенсивніше формується внутрішня позиція молодих чоловіків і жінок, виникає своє ціннісно–смислове розуміння тих якостей людини, які характеризують її як представника певної статі, активізується вироблення особистих поглядів на характер взаємин чоловіка і жінки.

Оскільки юнацький вік — вік морального самовизначення і формування світоглядних поглядів, то саме цьому періоду в житті належить особлива роль у засвоєнні сексуальної моралі [4, 5], набутті досвіду фемінної або маскулинної поведінки, розвитку ґендерного Я [2].

Предметом поглибленого дослідження стали особливості структури ґендерних образів в уявленнях вихованців інтернатних закладів. Загальна кількість старшокласників, які були обстежені під час дослідження, склала 179 осіб. Для забезпечення мети і завдання дослідження внаслідок аналізу біографій опитуваних та їх життєвих доль була сформована остаточна вибірка, яка складала 110 чоловік.

Використовуючи "вільні описи", ми запропонували старшокласникам вказати десять якостей у двох заданих тем: "Найхарактернішими для усіх жінок/чоловіків, незалежно від віку, є такі риси...".

Ми виходили з того, що, будучи вільними у виборі визначень, образів, ґендерних рис, досліджувані у своїх відповідях керуватимуться не тільки соціально–культурними установками, а й власним, індивідуальним, досвідом, інтеріоризованими статеворольовими настановленнями. Частота представленості кожної із тем слугувала для нас індикатором характеру презентації цих сфер життєдіяльності в ідентифікації проявів маскулінності–фемінності.

Аналіз описів, в яких вимальовалось уявлення старшокласників про фемінність і маскулінність, дозволив усі вказані якості об'єднати в групи. У процесі аналізу дослідного матеріалу ми врахували, яка кількість вихованців інтернатів (в процентному співвідношенні до загального числа опитаних даної статевої групи) використовували ту чи іншу тему при описі чоловіків і жінок. Ранг, який отримала кожна тема в ряду інших, відображає характер презентації цих сфер в ґендерних уявленнях депривованих юнаків і дівчат.

Згідно з отриманими даними, в ґендерному образі чоловіка депривовані хлопці на перше місце ставлять якості, пов'язані із розумінням маскулінності в традиційному розумінні цього слова (90% опитаних): мужність, сміливість, фізична сила, стриманість, сила волі. Дівчата визнають ці якості також значущими, ставлячи їх на друге місце (69%) .

Друге місце у хлопців (і третє у дівчат) займають ділові якості, пов'язані з трудовою діяльністю (відповідно 64% і 63%): працьовитість, наполегливість у праці, точність та робота без помилок. Хоча вони не є специфічно статевим критерієм, а характеризують людину взагалі, та визначення їх цінними для мужчини ми вважаємо позитивним моментом. Для більшості вихованців у найближчій перспективі постане необхідність забезпечувати себе, а в майбутньому — і свою сім'ю. Тому потреба досягнень в суспільно–виробничій сфері, сприйняття і оцінка мужчини як суб'єкта праці говорить про розуміння старшокласниками цінності ділових якостей.

На третє місце хлопці (45%) та на четверте дівчата (57%) поставили якості, які відображають ставлення чоловіків до жінок: повага до жінки, любов до жінки, порядність. Найбільш вживаною для обох груп опитаних є така якість, як вірність. Саме її вбачають важливою запорукою міцності сімейних відносин.

Визначення інтелектуальних якостей 27% хлопців (IV місце) і 46% дівчат (V місце) як значущих для представників чоловічої статі засвідчило, що мужчина в уявленнях значної частини опитаних має бути освіченим, розумним, ерудованим, мудрим.

П'яте місце у юнаків (і аж сьоме у дівчат) посідають якості, які характеризують мужчину як чоловіка і батька: хороший сім'янин, люблячий і хороший батько, який не б'є дітей, турботливий, дбайливий, щедрий та водночас економний чоловік, голова сім'ї. Причину, чому статева роль з точки зору шлюбно–сімейних функцій є менш значущим параметром в оцінці маскулінності можна пояснити по–різному. На наш погляд, у такий спосіб проявилась реакція старшокласників на травмуючу для них ситуацію — необхідність усвідомлювати (і вербалізувати) те, що переживається ними досить важко: відсутність батьків чи негативний досвід життя в батьківській сім'ї. Або ж вони з ним просто не знайомі.

Зазначимо, що характеристика мужчини з точки зору його ставлення до інших людей незалежно від їх статевої приналежності — найяскравіший параметр маскулінності у розумінні дівчат (83% опитаних поставили їх на I місце) і один з найменш значущих для хлопців (лише 18% вказували на них як на обов'язкові, що зумовило їх VI рангове місце). Дівчата бачать найбільш цінні якості чоловіка у моральному його ставленні до оточуючих: доброта, чесність, вихованість, ввічливість, доброзичливість, співпереживання, чуйність.

При описах мужчини найнижчий рейтинг мають якості, пов'язані із зовнішнім виглядом: VII місце у хлопців і шосте у дівчат. До того ж ці описи не є повними і обмежуються деталями як–от: "красивий", "вродливий" (у дівчат); "охайний", "акуратний" (у хлопців).

Специфічною особливістю змісту характеристик мужчини вихованцями інтернатних закладів є використання ними не лише позитивних, але й негативних якостей. Ці параметри, як антиідеал маскулінності дівчата застосовували досить часто (26% опитаних): "щоб не пив", "не курив", "не вживав наркотиків", "не бив дітей", "не грубіянив", "не ревнував". У хлопців ці висловлювання зустрічаються у 9% опитаних.

На основі отриманих даних вимальовується структура ґендерного образу чоловіка в уявленнях різних статевих груп вихованців (див. Діаграму 1.1).

Діаграма 1.1.

Співвідношення якостей в ґендерному образі чоловіка

(уявлення юнаків–вихованців) *(уявлення дівчат–вихованок)*

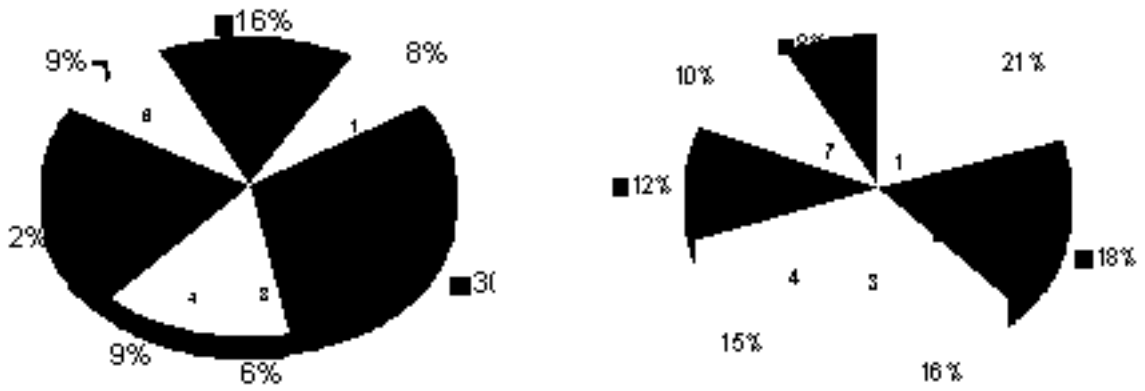

Якості, що відображають ставлення до людей незалежно від статі (доброта, чесність, справедливість).

Якості, традиційно пов'язані з уявленнями про маскулинність (сила, сміливість, мужність, воля) і фемінність (ніжність, лагідність, емоційна вразливість).

Якості, що відображають особливості зовнішнього вигляду (врода, краса).

Якості, які характеризують жінку як дружину, матір і мужчину як чоловіка, батька.

Ділові якості (працелюбність, наполегливість, цілеспрямованість).

Інтелектуальні (розум, освіченість, кмітливість, ерудиція).

Якості, що відображають ставлення чоловіка до жінки та жінки до чоловіка.

Як бачимо, найбільш значущими в ґендерному образі чоловіка для дівчат є загальнолюдські якості, потім ідуть традиційно маскулінні, однаково значущими є зовнішні дані та сімейні ролі, далі — ділові та інтелектуальні якості. В уявленнях юнаків образ чоловіка є більш маскулінним. На відміну від дівчат, вони традиційні маскулінні якості оцінюють майже в 3,5 рази вище, ніж моральні, до того ж ці якості займають в структурі образу майже третину всього комплексу особистісних якостей чоловіка.

Пред'являючи вимоги до ґендерного образу чоловіка, дівчата бачать його таким, що опікує, піклується, захищає, розуміє, проявляє турботу, жаліє та співчуває і водночас є успішним, багатим, розумним, активним, цілеспрямованим, відповідальним. Отже, простежується орієнтація на андрогінний тип ґендерної поведінки сучасного чоловіка.

А якою депривовані юнаки та дівчата бачать сучасну жінку? Згідно з отриманими даними, в уявленнях вихованців про найхарактерніші риси жінки найбільш привабливими якостями є ті, які характеризують її ставлення до людей незалежно від статі (II місце у юнаків — і I місце у дівчат): доброта, людяність. Не менш значущою для оцінки жінки є працьовитість (I місце — хлопці, II місце — дівчата). Визначення її як обов'язкового показника фемінності говорить про те, що досліджувані реально оцінюють усі труднощі, які лягають на плечі жінки. І ця якість є однією із тих (зокрема для вихованок інтернату), яка допоможе їм вижити у соціумі при відсутності підтримки з боку батьків.

Сімейні ролі жінки–матері, дружини визнаються досить важливими в уявленнях про ідеальну жінку (III місце у хлопців і II у дівчат). Переживання, пов'язані з болючістю теми сім'ї не мали особливого блокуючого впливу. На нашу думку, відсутність можливості для депривованих дітей спілкуватись з матір'ю або ж дефіцит такого спілкування глибоко переживається як дівчатами, так і хлопцями. У їхньому розумінні жінка як дружина і мати повинна бути вірною, люблячою, хорошою господинею, дбайливою, економною, уважною до дітей. Поряд з тим, за результатами опитування, постає чіткий антиідеал жінки у сім'ї і суспільстві: "щоб не пила", "не курила", "не вживала наркотиків", "не гуляла", "не була сварлива", "не била дітей", "не грубіянила" тощо. Якщо з проявами вказаних негативних якостей досліджувані часто мали справу в особистому житті, то позитивні є не стільки продуктом впливу реального життя, скільки вираженням ідеальних уявлень про те, якою вони хочуть бачити жінку.

Традиційні уявлення про фемінність мають середній рейтинг (III місце у хлопців і IV — у дівчат), і виражаються такими якостями, як ніжність (38%), лагідність (43%), жіночність (7%), терплячість.

Якості, пов'язані з описом зовнішнього вигляду жінки, посідають V місце і у хлопців, і у дівчат. На відміну від вказаного опису зовнішнього вигляду мужчини, жінку досліджувані бачать красивою (38%), охайною (29%), скромною (20%), елегантною (13%), вродливою (5%).

Стосовно інтелектуальних якостей, то такі вимоги до жінки ставили також в однаковій мірі (6% хлопців і 8% дівчат), виділяючи розум, мудрість, освіченість. Якщо дівчата у пошуках ідеального образу протилежної статі зважали на андрогінні та статевонейтральні якості, то образ ідеальної фемінної поведінки, намальований юнаками, був у більшості випадків максимально демаскулізованим (див. Діаграму 1.2).

Як бачимо, і юнаки і дівчата, вимальовуючи ґендерний образ жінки, були одностайними. Найбільш значущими в образі жінки респонденти обох статей виділили загальнолюдські якості та якості, які виражають ставлення до чоловіка, далі виділені традиційно фемінні та зовнішній вигляд, а найменш значущими виявились ділові якості.

Діаграма 1.2

Співвідношення якостей в ґендерному образі жінки

уявлення юнаків–вихованців *уявлення дівчат–вихованок*

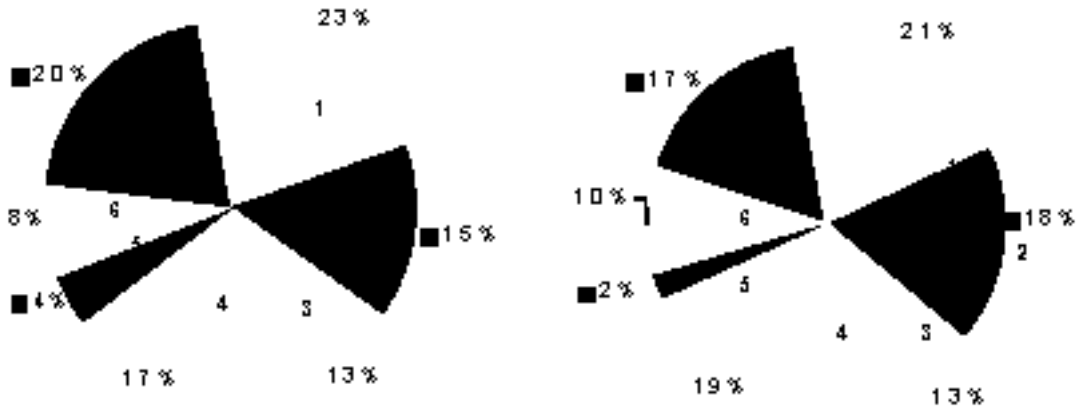

Узагальнюючи отримані дані, можна сказати, що образи чоловіка та жінки в уявленнях юнацтва — вихованців інтернатних закладів наповнені досить конкретним змістом (особистісними властивостями, які мали б забезпечити ефективне виконання сімейних та соціальних ролей). Водночас ці уявлення дещо ідеалізовані, не наповнені конкретним емоційним змістом. Як бачимо, зміст (ядро) статеворольових стереотипів збігається із традиційними уявленнями щодо маскулінності та фемінності. Особливо це проявляється у поглядах на роль жінки у сім'ї і суспільстві, згідно з якими у жіночості вбачається слабкість, покірність і залежність від чоловіка.

Повчальними з цього приводу будуть слова В.Сухомлинського, на думку якого було б помилкою вважати, "що від чоловіка неможби йде сильніший вольовий вплив, і в цьому неможбито полягає мужність виховної сили батька, а від жінки–матері — ніжніший, тонший, благородніший вплив, який мало не розслаблює людину. Не так, зовсім не так. Справжня жінка–мати й ніжна, як пелюстка троянди, й тверда, мужня, несхитна, непримиренна до зла і безпощадна, мов караючий меч" [7, 219].

Вихованці акцентують увагу на тому, що жінка передовсім повинна бути хранителькою домівки, доброю господинею, вірною дружиною, люблячою мамою, ніжною і терпляче (протилежною до тих, яких вони споглядали в реальному житті). А про неї як ділову, незалежну, самостійну, освічену, активну молоду людину, професіонала, громадського діяча, керівника або не згадується взагалі, або ж у поодиноких випадках.

Як бачимо, підвищена цінність сім'ї в очах хлопців і дівчат–вихованців інтернату і водночас брак досвіду життя в родині породжує явище ідеалізації юнацтвом статевих взаємостосунків у сім'ї і образу сім'янина. Водночас в уявленнях дітей існує інший, негативний образ того, якими не повинні бути чоловік та жінка як батьки або подружжя. Це породжує конфліктну суперечливу систему цінностей та особистісних очікувань щодо шлюбу та сімейного життя, прав та обов'язків батьків та дітей, розподілу статевих ролей.

Отже, результати дослідження засвідчують, що вихованці інтернатних закладів, успадковуючи старі стереотипи і виробляючи нові, власні цінності, залишаються на роздоріжжі статеворольового самовизначення. Сучасні депривовані старшокласники потребують адекватних взірців для соціорольової ідентифікації, соціального становлення особистості чоловіка та жінки, що можливе на засадах культури ґендерного виховання, побудованого на принципах еґалітарності навчально–виховної роботи з підлітками та юнацтвом.

Тому таке важливе впровадження в освітньо–виховний процес закладів інтернатного типу новітніх освітніх технологій, які б сприяли формуванню адекватного образу чоловіка і жінки, прийняттю себе як представника однієї із двох статей, зміні установок по відношенню до своєї та протилежної статі. Виріла гостра необхідність пошуку шляхів удосконалення системи статевого виховання у школах–інтернатах за рахунок обмеження дії стереотипів та сексистських поглядів, орієнтації на моделі андрогінної ґендерної поведінки.

Настановленнями у цій нелегкій справі мають стати ідеї видатного педагога В.Сухомлинського, які уже півстоліття є актуальними: "Я твердо переконаний, що мати — зі своїм багатим духовним світом, своєю вихованістю, своїми широкими громадськими інтересами, своїм почуттям власної гідності і водночас з великою своєю вимогливістю в любові до чоловіка, зі своєю строгістю і несхитністю, своєю непримиренністю й нетерпимістю до зла — а великим злом в сім'ї поки що є духовне рабство жінки, її холопське підкорення міфічній владі рабовласника–чоловіка, — мати, жінка повинна бути духовним володарем і повелителем у сім'ї, до цієї місії її потрібно готувати з дитинства" [7, 218].

Звертаючись до своїх ровесників–педагогів, Василь Олександрович наголошував: "...Поклич цих дітей до себе — і вони прийдуть. Дай їм частку того людського піклування, яке ти даєш рідному синові" [7, 67].

На вимогу часу, працюючи в руслі ідей В.Сухомлинського, новостворений Центр ґендерних студій ТДПУ імені Володимира Гнатюка розпочав реалізацію проекту "Соціально–психологічні фактори формування ґендерних орієнтацій депривованих підлітків" за сприянням Канадського Агентства Міжнародного Розвитку, Посольства Канади в Україні та Канадсько–українського ґендерного фонду. Проект спрямований на дослідження ґендерних орієнтацій та ґендерної поведінки в першу чергу вихованців інтернатних закладів–соціальних сиріт.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень — особливості психосексуального та ґендерного розвитку депривованих дітей різних вікових груп, вивчення викривлень в ґендерній соціалізації підлітків в умовах депривації та розробка конкретної програми їх усунення у змісті навчально–виховного процесу шкіл–інтернатів.

То ж нехай ідеї видатного педагога зійдуть дружніми паростками у вихованні ґендерної культури дітей–сиріт та сирітської молоді Тернопільщини.

ЛІТЕРАТУРА

Говорун Т.В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції. Дис. ... докт. псих. наук. — К., 2002. — 375 с.

Говорун Т., Кісінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 1999. — 384 с.

Кізь О.Б. Маскулінність–фемінність у засвоєнні статевих ролей вихованцями інтернатних закладів // Наукові записки ТДПУ. Серія: Педагогіка. — №4. — 2000. — С.38–43.

Кізь О.Б. Вплив досвіду депривації на сексуальну поведінку старшокласників / Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 13. — К.: НПУ, 2001. — С.331–342.

Кравець В.П., Кісінежді О.М., Кізь О.Б. Збереження репродуктивного здоров'я вихованців інтернатних закладів: Навчально–методичний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2002. — 180 с.

Психическое развитие воспитанников детского дома / Под ред. И.В. Дубровиной, А.Г. Рузской. — М.: Педагогіка, 1990. — 264 с.

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Радянська школа, 1978. — 263 с.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.2. – К.: Радянська школа, 1976. — С.374, 391.

Соціальне сирітство в Україні : експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Авт.кол. Л.С.Волинець. — К., 1998. — 120 с.

Віктор СУТРІН, Дмитро СУТРІН

ПЛАТОН І В.СУХОМЛИНСЬКИЙ: ПРОБЛЕМИ ШЛЮБУ ТА СІМ'Ї В МАЙБУТНІЙ ІДЕАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ (порівняльний аналіз)

Загальні зауваження. Творчість Платона і В.Сухомлинського розділяють більше двох тисячоліть, але, не зважаючи на такий значний часовий інтервал, між ними існує невидимий зв'язок, спільність поглядів у підходах до вирішення найважливіших світоглядних проблем. Безперечно, було б не коректно ставити їх на одну чашу терезів. Між тим, вони — неабиякі явище в історії людства: творці власних шкіл, великі мрійники, фантазери.

Їх спадок має різноплановий, багатоаспектний характер. Мислитель і вчений були невіддільні від художника–письменника, поета. Науковий стиль їх творів органічно

поєднувався зі стилем літературно–художнім, тому ми знайомимось з великою кількістю образів, міфів, казок, ілюстрацій, прикладів.

Їх життя, принаймні, на своїх головних етапах, виявилося сповненим втрат і розчарувань. Головне — руйнувалась віра в силу розумного переконання. Але це було трагедією не лише Платона і В.Сухомлинського. Це більшою мірою було трагедією Греції класичного періоду, коли грецький поліс йшов до розпаду, був напередодні загибелі, і Радянського Союзу після хрущовської "відлиги", проголошення Програми будівництва комуністичного суспільства, досягнень в області дослідження космосу, які змінилися періодом застою, переслідуванням інакомислячих і неминучим розпадом велетенської імперії.

Як всі принципові люди свого часу, вони прагнули знайти вихід із суспільно–політичних відносин, які оточували їх. Втіленням таких прагнень для них виявилися мрії про ідеальне (комуністичне) суспільство. Вони були впевнені, що існує абсолютна істина, матеріалізована в цьому суспільстві. Вражає переконаність в негайному і всебічному здійсненні цих мрій.

Платон міркував приблизно так: накресліть на піску коло. Воно не досконале і має безліч відхилень від ідеального кола. Але так легко, маючи перед очима це недосконале коло, уявити собі ідеальне коло і будувати на ньому найточнішу науку. Чому ж цей простий метод не застосовувати до людського суспільства? Давайте скажемо злочинцю, що він — нехороша людина, присоромимо його. Він тут же перестане бути злочинцем і на перший план виступить його ідеальна людська поведінка. Платон не розумів і не хотів розуміти, що людське життя — це не геометрія, тому в його утопії все абсолютне і вічне.

Подібну позицію зустрічаємо і у В.Сухомлинського; достатньо провести з дітьми бесіди по людинознавству, в яких вони почерпнуть одвічні людські цінності, і однозначно юний розум і юне серце "пізнають великий смисл тієї незрівнянної краси і величі — комуністичної ідеї, в ім'я якої мати виряджає на смертний бій останнього сина" [9, 467].

Багато часу Платон і В.Сухомлинський приділяли сім'ї: її створенню, функціям, ролі у вихованні громадян майбутньої справедливої держави. У творця Академії ці питання викладені в діалогах: "Держава", "Закони", "Пир", частково в "Політиці" і "Меноні". У павлиського мрійника — у працях: "Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості", "Духовний світ школяра", "Як виховати справжню людину", "Серце віддаю дітям", "Народження громадянина", "Листи до сина", численних статтях.

Інститут сім'ї. Платон, як і всі греки, в яких полісах вони б не жили, вважав, що шлюб переслідує дві мети: загальнодержавну і приватно–сімейну. Першою метою шлюбу було примноження кількості громадян, які могли б прийняти від батьків обов'язки по відношенню до держави: насамперед охороняти її кордони, протистояти ворожим набігам. Виростивши дітей, громадянин одночасно виконував і свій обов'язок перед родом і родиною, адже діти подовжували рід і також приймали на себе культові зобов'язання по відношенню до предків, продовжуючи і зберігаючи сімейні традиції: "человек должен следовать своей вечнотворящей природе; поэтому он должен оставлять по себе детей и детей своих детей" [4, 250]. Крім того, беручи шлюб, людина переслідувала й виключно особисті цілі — в старості знайти в дітях опору.

Найважливішим, однак, вважалось виконання свого обов'язку перед державою, саме це й пояснює те, що в Афінах хоча й не було формального правового примусу до одруження, сама суспільна думка змушувала чоловіків обзаводитися сім'ями. Самотні люди, холостяки не користувались такою повагою, якою були оточені люди одружені і ті, що мали дітей. Тому Платон в майбутній ідеальній державі вустами Афінянина висловлює переконання в необхідності прийняття і безперечного виконання закону про осіб, які ігнорують сімейне життя: "Всем надлежит жениться начиная с тридцати лет до тридцати пяти... Ослушник же должен ежегодно в наказание выплачивать такую–то сумму, чтобы ему не казалось, будто холостая жизнь приносит ему облегчение и выгоду. Ему не будет доли в тех почестях, которые всякий раз люди помоложе оказывают в государстве старшим" [4, 195]. Платон, таким чином, відтворює звичай, який існував у Спарті, де агамія, безшлюбність, холостяцьке життя призводили до втрати особистої і громадянської честі.

В.Сухомлинський також вважав, що смисл і мета сімейного життя — діти: "Якщо ти перед одруженням не думаєш про майбутніх дітей, значить, ти збираєшся в далеку — на все

життя — дорогу, не знаючи ні своїх сил, ні дороги, по якій тобі йти" [6, 390]. І вищу педагогічну мудрість він вбачав у вмінні бачити в маленьких дітях — завтрашніх батьків і матерів. Маленька людина вже на порозі дитинства і отроцтва повинна задуматися про це: "нехай дивує її думка про власну відповідальність за те, що БУДЕ" [6, 392].

Платон і В.Сухомлинський виступали за стабільність шлюбу, проти зрад, розлучень. Афінський мислитель засуджував невірність як чоловіка, так і жінки: "гражданам нашим не подобает быть хуже птиц и многих других животных, которые вплоть до поры деторождения ведут безбрачную, целомудренную и чистую жизнь. Когда же они достигают должного возраста, самцы и самки по склонности соединяются между собой попарно и всё остальное время ведут благочестивую и справедливую жизнь, оставаясь верными своему первоначальному выбору. Наши граждане должны быть лучше животных" [4, 324].

Василь Олександрович висловлювався більш категорично: "Велике зло, — зраджуючи високий обов'язок кохання, — принижувати гідність людини. Ні в чому не може бути надійною людина, яка зрадила великий людський обов'язок батька, матері, чоловіка, дружини... Зрада в подружньому житті, у батьківстві й материнстві — мерзенність, до якої не можна бути поблажливим" [5, 189–190].

Створення сім'ї. Обидва мислителі засуджували шлюби з розрахунку, погоню за багатством і родинними зв'язками з впливовими людьми. Платон розумів, що формально заборонити заможному брати шлюб з багатою чи примушувати одружуватися з бідною було б безглуздо: подібний закон викликав би тільки сміх і обурення. Необхідна скоріше налагоджена система переконання: "Дитя, так скажем мы сыну честных родителей, — тебе надо вступить в брак, который вызвал бы одобрение разумных людей. Они не посоветуют тебе при заключении брака избегать бедности и гнаться особенно за богатством. При прочих равных условиях следует предпочесть скромное состояние и тогда заключить брачный союз. Ведь это было бы на пользу и данному государству и брачующимся семьям" [4, 249].

Але якщо шлюб не має будуватись на корисливому розрахунку, то який же мотив варто взяти за основу? З його численних міркувань випливає відповідь: любов.

Платон дуже цінував любов. В "Пирі" міститься справжнє уславлення цього почуття. Більше того, мова йде про й про її позитивний моральний зміст.

"Ведь тому, чем надлежит всегда руководствоваться людям, желающим прожить свою жизнь безупречно, никакая родня, никакие почести, никакое богатство, да и вообще ничто на свете не научит их лучше, чем любовь" [2, 104].

Стародавні греки відрізняли декілька видів любові. Це насамперед Ерот, обожнений Ерос — кохання–пристрасть, кохання, що межує з божевіллям. Ерос — головним чином статеве кохання. Це любовна пристрасть, як і будь–яка пристрасть, плинна і короткочасна: пожираючи свого носія, вона пожирає себе.

Більш спокійна "філія", у якої більший спектр значень, ніж у Ероса. Такою любов'ю можна любити різне. Це, крім того, не лише любов, а й дружба. Тому еротичне кохання — лише один із видів "філії", яких нараховується близько півсотні ("любов до батька", "любов до матері", "любов до дітей", "любов до братів і сестер", "любов до свого рідного міста", "любов да слави", "любов до істини"...).

Платон відповідно до свого вчення про два світи — земний і фізичний, чуттєвий і небесний, ідеальний і мислимий, дає своє трактування двох Еротів: вульгарного, земного і піднесеного, небесного. Ерот сам по собі не прекрасний і не добрий, але й не потворний і не підступний. Він сам по собі не мудрий й не невіглас. Ерот знаходиться посередині між цими крайнощами. Він ніби єдність протилежностей, суперечливий, бо є сином двох дуже несхожих батьків: бога багатства Пороса і богині бідності Пенії. Але Ерот не просто якась "золота середина" між мудрістю і неподобством, між прекрасним і потворним, він — прагнення від гіршого стану до кращого. А мудрість — одне з найпрекрасніших на світі благ, тому Ерот в зображенні Платона — любитель мудрості, філософ, він — надзвичайна істота, демон — посередник між богами і людьми.

Такий образ Ерота у філософській системі Платона. За всіма видами любові: до батьків, до дітей, до жінки, до праці і т.д., повинна стояти вища любов — любов до світу вищих і незмінних ідей, до вищого світу добра як такого, краси, як такої, істини як такої. Це і є те, що

звичайно називають "платонічною любов'ю", невірно розуміючи під цим несексуальне кохання чоловіка і жінки.

Такого кохання бути не може, а якщо і виникають такі відносини між ними, то це не кохання, а дружба.

Багато місця любові, яка носила також неуособлений і апріорний характер, приділяв В.Сухомлинський. Для нього любов — найтонша сфера людських відносин, "найніжніша, найбільш горда і уразлива, найбільш прихована і найбільш відкрита сфера людської свободи"[6, 379]. Глибоким ліризмом і глибиною думки пройнята казка кохання, неодноразово відтворювана в працях великого педагога [5, 564–566; 6, 399–401], де дійовими особами виступають бабуся Марія, Бог, архангел Гавриїл і Людина (своєрідний платонівський мінідіалог). Він був переконаний, що розкрити велику красу людських почуттів зобов'язані батько, мати, вихователі. В той же час вважав, що любов — це "сфера виняткової моральної суверенності" [6, 379], тому в думках і серцях людини вона завжди повинна бути оточена ореолом романтичності, недоторканості. Ось чому він виступав категорично проти проведення в колективах диспутів "на теми" кохання, вважаючи це неприпустимим, "дрімучим моральним безкультур'ям" [5, 567]. "Любов — це квітка, яка розпускається, і краще до неї не доторкатися. Нехай юний розум і юну душу дивує краса квітки як єдиного цілого, не треба аналізувати, чим красива кожна пелюстка" [6, 392].

Виховання в сім'ї. а) В цьому питанні позиції Платона і В.Сухомлинського в принципі теж збігаються: обидва в кінцевому результаті дотримувались патріархальних поглядів. Платон: "...Легко понять, что добродетель мужчины в том, чтобы справляться с государственными делами...Добродетель женщины состоит в том, чтобы хорошо распоряжаться домом, блюдя все, что в нем есть..." [1, 370–371]. В.Сухомлинський "Чоловік більшою мірою ВІДПОВІДАЄ за сім'ю, його любов і вірність — передусім відповідальність і за дітей, і за дружину..." [5, 563], чи "Батько — високе громадське ім'я..." [7, 621]. Крім того, Василь Олександрович набагато частіше звертався з настановами, листами до представників "сильної" половини людства, ніж до "слабкої": "Ти живеш серед людей, мій сину" з праці "Серце віддаю дітям"; "Листи до сина", "Лист молодому батькові", "Слово до батьків" і лише один — "Лист дочери".

Разом з тим ми зустрічаємо в них і феміністичні мотиви, особливо у Василя Олександровича. Їм імпонував досвід Спарти у формування статеворольових стереотипів. Так, на питання: "способна ли женская часть человеческого рода принимать участие во всех делах наряду с мужчинами, или же она не может участвовать ни в одном из этих дел; а может быть, к чему–то она способна, а к другому — нет?" — Платон відповідає однозначно: "не может быть, чтобы у устроителей государства было в обычае поручать какое–нибудь дело женщине только потому, что она женщина, или мужчине — только потому, что он мужчина. Нет, одинаковые природные свойства встречаются у живых существ того и другого пола, и по своей природе как женщина, так и мужчина могут принимать участие во всех делах..." [3, 248, 251]. В більш пізній праці "Закони" Платон висловлюється не так категорично, звужує сферу участі жінки в житті майбутньої держави: за відповідного виховання (в тому числі і сімейного), а також наявності відповідних задатків здійснювати функції воїнів–стражів можуть і жінки, бо для захисника суспільства стать не має серйозного значення, як не має значення який кравець – лисий чи кучерявий — шиє чоботи [4, 250–251].

Через подібне ставлення до жінки засновник Академії був підданий критиці з боку відомих його сучасників. Так, "батько комедії" Аристофан, який негативно ставився до питання про розширення жіночих прав, в п'єсі "Жінки в народних зборах" критикує ідеальну державу Платона з його ґендерними відносинами, показуючи, до яких катастрофічних наслідків можуть призвести суспільство жінки, які захопили владу.

Василь Олександрович також був переконаний, що сім'я повинна заохочувати участь своїх дітей в різних шкільних заходах, в яких формуються не лише патріотичні почуття, але й якості майбутніх сім'янинів. Особливу увагу він приділяв військовим іграм. Причому, в них обов'язково повинні брати участь і дівчата, бо без них "неможливе було б виховання справжніх чоловіків" [5, 560].

Заслуговують уваги й свята, які проводив В.Сухомлинський в Павлиській середній школі: "День дівчаток", "День матері" і т.д., покликані сформувати у хлопчиків почуття поваги до майбутньої жінки–матері [8, 199–205].

Прагнення Василя Олександровича надати жінці вузький статус насамперед моральної основи, хранительки сімейного вогнища пояснюється, на наш погляд, протестом проти повального залучення в соціалістичному суспільстві жінки в суспільне виробництво, що згубно позначалося на її природному призначенні — продовженні роду, особливо в ті сфери, які були протипоказані і несумісні з її біологічними особливостями (жінка–тракторист, жінка–шахтар, жінка–металург тощо).

б) Платон розумів, що "ребенка гораздо труднее взять в руки, чем любое другое живое существо" [4, 288], знав, як важливо, хоча й нелегко у вихованні дітей зберігати міру, не застосовуючи заборон, покарань, але й не допускаючи, щоб дитина росла розпещеною і зніженою: "Изнеженность делает характер детей тяжелым, вспыльчивым и очень впечатлительным к мелочам; наоборот, чрезмерно грубое порабощение детей делает их приниженными, неблагородными, ненавидящими людей, так что в конце концов они становятся непригодными для совместной жизни" [4, 268].

В.Сухомлинський теж вважав, що у вихованні повинні поєднуватись повага з вимогливістю, заохочення з покаранням. Неможливо виховати справжню людину, нічого від неї не вимагаючи, не формуючи в її свідомості понять "потрібно", "повинен", "зобов'язаний". Проте це не означає, що все чи майже все можна звести до зовнішнього тиску, примусу, заборонам, покаранню. Хоча на початку своєї професійної діяльності Василь Олександрович визнавав в принципі доцільність покарання, був переконаний в тому, що в певних випадках це може бути ефективним засобом виховного впливу. Проте пізніше рішуче відстоював іншу позицію: абсолютизація заборон, покарань — найгірший вид покарань — вони не є необхідним засобом впливу. Страх перед покаранням психологічно пригнічує дитину, віддаляє її від батьків. Покаранням у більшості випадків виховується нещирість, озлобленість, безсердечність, жорстокість, "моральна товстошкірість". Звичайно, і вимоги, і заборони і покарання, безперечно, необхідні. Але виховання неможливе без інших, не менш важливих факторів, і насамперед — поваги людської гідності, піднесення Людини [9, 464–465]. Якщо цього нема, покарання не має позитивної виховної сили і не є чимось невідворотним (У Платона з цього приводу читаємо: "надо наказывать детей, однако так, чтобы не задеть их самолюбия..." [4, 271]).

В останні роки Василь Олександрович взагалі відмовився від застосування покарання у виховній роботі. Ми вважаємо, що цей крок був продиктований не внутрішньою позицією педагога–новатора, а виключно політичними, і особливо ідеологічними міркуваннями: в країні Рад практично утвердився соціалізм, в найближчі десять років повинно бути збудоване комуністичне суспільство, де все виховання буде будуватись не на примусі, а на переконанні, не на страху, а на совісті, тому були необхідні нові педагогічні орієнтири. На користь такої версії свідчить той факт, що стаття "Виховання без покарання" була надрукована в головному друкованому органі ЦК КПРС — газеті "Правда". Педагог №1 країни змушений був роз'яснити рядовим учителям кардинальні настанови Комуністичної партії в галузі сімейно–шкільного виховання на найближчі роки.

Висновок. Таким чином, незважаючи на різні історичні епохи, в яких кожен жив і працював, різний економічний і соціальний статус, сімейне становище (великий грек не мав сім'ї) і т.д., у Платона і В.Сухомлинського, було багато спільного, особливо у поглядах на проблеми виховання громадянина майбутнього ідеального (комуністичного) суспільства, шлюбно–сімейні відносини... Якби не було їхніх книг, ми не тільки гірше б розуміли вклад наших далеких і недалеких предків в скарбницю світової думки, ми гірше розуміли б самих себе, гірше б розуміли, що таке людина, в чому складність її пошуків і звершень, що таке педагогіка, поезія, мистецтво, натхнення, сім'я.

ЛІТЕРАТУРА

Платон. Сочинения. В 3–х т. Т.1. — М.: Мысль, 1968. — 623 с.
Платон. Сочинения. В 3–х т. Т.2. — М.: Мысль, 1970. — 611 с.
Платон. Сочинения. В 3–х т. Т.3.Ч.1. — М.: Мысль, 1971. — 687 с.
Платон. Сочинения. В 3–х т. Т.3.Ч.2. — М.: Мысль, 1972. — 678 с.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. — Т.1. — К.: Рад. шк., 1976. — 654 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. — Т.2. — К.: Рад. шк., 1976. — 670 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. — Т.3. — К.: Рад. шк., 1977. — 670 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. — Т.4. — К.: Рад. шк., 1976. — 640 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. — Т.5. — К.: Рад. шк., 1977. — 639 с.

Галина ЖИРСЬКА

ГУМАНІСТИЧНІ ЗАСАДИ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Новаторські ідеї видатного гуманіста В.Сухомлинського зробили воістину революційний перелом у вітчизняній освіті. Його педагогічна система, спрямована на удосконалення навчально–виховного процесу, базується на олюдненні всіх його аспектів: від уроків у "школі радості" до виховання батьків. Подвижник гуманістичної педагогіки вчив бачити у кожній людині — Людину — особистість з її внутрішнім світом, власними поглядами і досвідом, її самовизначенням і гідністю. Це стосується і статевого виховання, оскільки від грамотності ґендерної освіти і виховання хлопчиків і дівчаток залежить не лише вибір правильної орієнтації у міжстатевих, міжособистісних взаєминах, але й їхня майбутня роль в різних сферах життя суспільства.

На сьогоднішній день науковці виділяють три основні стратегії статевого виховання молоді. Перша — директивна або авторитарна, яка передбачає строгу регламентацію сексуальної поведінки і опирається на методику заборон і застережень у статевому самовизначенні. Друга, яка базується на біологізаторському підході і зводиться до санітарно–гігієнічного виховання щодо статевого життя [4, 5].

В.Сухомлинський вказував на недосконалість і неефективність обох стратегій. Людина як істота біосоціальна добре повинна розуміти свою суспільну природу і велич батьківського покликання. "Ще раз підкреслюю: бесіди про статеву зрілість не розпалюють нездорової допитливості лише тоді, коли школа одухотворена культом матері. Будь–яка бесіда про людську культуру має нести в собі моральний смисл. Це дуже важливо. Я говорив хлопчикам і дівчаткам: " Ви майбутні батьки і матері... Пам'ятайте, що взаємовідносини чоловіка й жінки ведуть до народження нової людини. Це не тільки біологічний акт, а насамперед велика людська творчість. Тільки цинік і негідник може думати про ці взаємовідносини як про щось брудне" [3, 352].

У такому важливому питанні поки що нелегко зробити однозначний висновок. Але погляд В.Сухомлинського був цілком чітким: "Наше завдання — досягти того, щоб до моменту пробудження статевого інстинкту розум підлітка був підготовлений до тієї величезної роботи душі, яка пов'язана із становленням мужчини, жінки" [1, 187].

Саме ці настанови видатного педагога про "олюднення інстинктів", "облагородження статевого інстинкту тонкими відносинами", поради батькам та вчителям "ставитися з великим тактом та повагою до інтимного світу підлітків" стали підґрунтям сучасної концепції *свідомого ставлення* до сексуальності, яка полягає в тому, що дорослі мають донести до дітей те, що сексуальність є втіленням людського прагнення до взаємодопомоги та прихильності [2, 348–357]. Звідси тактика сексуальної просвіти — сексуальність повинна висвітлюватися в контексті міжособистісних стосунків, сімейного життя та інтимності. "Свобода кохання — зазначає вчений — вимагає найсуворішої, нейнепримиреннішої до легковажності дисципліни й самодисципліни. Це велике людське щастя доступне тільки тому, хто вміє тримати себе в руках, хто має владу розуму над інстинктом" [2, 480].

Сексуальність виступає не тільки як гігієна, здоров'я, безпека, але, в першу чергу, це відповідальність, як особиста, так і громадянська. Як образно висловився Сухомлинський: "Любити – означає відчувати величезну відповідальність за людину – ту, яку ти любиш, і ту, яку ти створюєш" [1, 187]. І продовжує далі: "Ми вважали за потрібне, що хлопці й дівчата з *глибоким почуттям відповідальності* ставились до своїх взаємовідносин" [2, 480].

Настанови великого педагога щодо змісту статевоосвітніх програм стосуються навчання дитини мистецтву любити: "На мій погляд, найвища майстерність педагога — це вміння

спрямувати духовні сили дитини на творення радості для інших людей" [2, 348]. Переживання почуття любові повертає вихованця обличчям не тільки до іншого, й, в першу чергу, до самого себе, адже любити означає вміти дарувати себе іншому. Пам'ятаймо вислів Сухомлинського: "...Мудрість кохання полягає в тому, щоб людина вміла доторкатися до негладеньких, складних, часто дуже тендітних, вразливих, йоржистих точок душі іншої людини" [1, 191].

Щоб навчити дітей керувати сексуальністю, треба навчити їх керувати собою, розуміти і любити себе та іншого. Освіта інтимності повинна здійснюватися у контексті дослідження людини як суспільної істоти, яка живе поряд з іншими людьми. Секс — одна з природних людських потреб, якою, як і всіма іншими, не можна нехтувати. Як зазначають відомі науковці в галузі статевого виховання, дослухаючись настанов В.Сухомлинського, потрібно навчити дітей ставитися до сексуальності і з радістю, і з відповідальністю. Сухомлинський схвильовано зазначає: "Статевий потяг, не одухотворений і не облагороджений мудрістю і мужністю, не олюднений обов'язком — велике зло, суть якого повинна зрозуміти кожна жінка, перший крок до нещастя, до народження нещасної людини. Саме природа велить дівчині бути сильнішими духом, може, сильнішими від хлопців, мудрими, обачними, обережними, вимогливими" [1, 572].

Олюднення сексуальності в процесі статевого виховання передбачає посилення її аксеологічного ядра, тобто моральних цінностей, етичних поглядів: "Перед тим, як покохати в дівчині жінку, в юнакові — чоловіка, покохай у ній справжню людину", — таку провідну ідею повчань пропагував видатний педагог–гуманіст [1, 185].

Сьогоднішній поворот у сучасній науці повністю відповідає настановам педагога–гуманіста, який, випереджуючи час, писав: "Формування моральної готовності до кохання, шлюбу, народження і виховання дітей, материнства і батьківства — це піклування школи про особисте щастя людини. Створюючи щастя кожної людини, ми творимо загальне щастя. І навряд чи в чомусь іншому наше суспільство зацікавлено так, як у тому, щоб буквально кожний з нас був щасливий у всіх сферах свого життя" [1, 192].

Саме у питання виховання ґендерної культури молоді сучасна школа, щоб рухатись вперед, повинна пройти певний відрізок шляху "назад" — до В.Сухомлинського, саме для того, щоб окреслити психологічні умови, за яких процес статевої соціалізації дітей та юнацтва набуває педагогічно спрямованого характеру і будується на принципах рівності, особистісного підходу до дитини.

"Як вогню, бійтеся того, щоб дівчатка відчули ми–слабкіші, наша доля — підкорятись. ...Слабкість і беззахисність жінки — відносні. Це благородні естетичні якості ніжнішої і красивішої частини роду людського, вони виявляються тільки на фоні благородної сили, мужності чоловіків" [1, 561].

Для нашого часу зберігають своє значення думки В.Сухомлинського про "олюднення" статевого виховання юнацтва, особистісний підхід у розвитку чоловічості–жіночості у дітей. "Чим сильніший, витриваліший хлопчик чи юнак духовно й фізично, тим глибше переживає він почуття гідності чоловіка, тим чутливіший, великодушніший у своєму ставленні до дівчинки, дівчини, жінки, тим гостріша його нетерпимість до вульгарності, бруду, цинізму" [1, 558]. Разом з тим педагог зазначає: "Велика педагогічна мудрість полягає в тому, щоб учити дівчаток контролювати свої почуття, керувати ними. Духовно–психологічне рабство йде від емоційного невігластва, від первісного безкультур'я почуттів" [1, 572].

"Усе залежить від виховання в дитинстві", — стверджував видатний педагог XX століття. Міжстатеві стосунки дітей потребують "облагородження тонкими відносинами, і його треба починати задовго до пробудження інстинкту". Від взаємозв'язку статеворольового і психосексуального розвитку особистості залежить сформованість здатності до самовизначення у побудові міжстатевих стосунків: "Чим більше тонкості, душевної чуйності, сердечності у відносинах між хлопчиками і дівчатками в роки дитинства, тим глибше облагороджується статевий інстинкт" [3, 348].

У цьому плані велика роль належить батькам. Батьки повинні завжди пам'ятати, що вони виховують дітей своїми стосунками. І якщо вони хочуть виховувати справжніх чоловіків і жінок, то можуть продемонструвати дітям красу своїх взаємин. Дитина починає пізнавати світ з того, як промовляє чи усміхається до неї мати, як ставиться батько до матері, а з цього складаються перші уявлення про добро і зло, про прекрасне й огидне. Тому В.Сухомлинський

вважав, що надзвичайно важливо морально підготувати завтрашніх батьків і матерів до сімейного життя, до людського кохання і дружби, до виховання дітей, до створення людини. Звертаючись до батьків, він писав: "Творення людини — найвище напруження всіх ваших сил. Це і життєва мудрість, і майстерність, і мистецтво. Діти — не тільки і не стільки джерело щастя. Діти — це щастя, створене вашою працею. Пам'ятайте це — і ти, юначе, що з завмиранням серця чекаєш години побачення з коханою, і ти, молодий батьку, у кого в колисці вже співає свою віковічну пісню дитина, і ти, посивілий, змудрілий радощами і тривогами сімейного життя, батько дітей і дідусь внуків своїх" [3, 189].

За переконанням Сухомлинського, благородність стосунків у подружжі, мудрість у ставленні до дітей, особистий приклад батьківської мужності і материнської жіночності — основа у вихованні майбутніх чоловіків і жінок. Педагог наголошував на потребі введення у зміст шкільної освіти матеріалу, спрямованого на виховання справжнього духовного культу матері, батьківського авторитету, почуття любові матері й дитини, взаємоповаги між чоловіком і жінкою. Він вважав, що статеве виховання, спрямоване на формування сім'янина — першооснова морально–етичного, емоційно–естетичного та громадянського становлення особистості.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. — Т.1. — К.: Рад. шк., 1976 . — 654 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 томах. — Т.3. — К.: Рад. шк., 1977 . — 670 с.
Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка (Підгот. до вид. текст і написав вступну статтю В.Ф. Шморгун). — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.
Кравець В.П., Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Стратегія статевого виховання школярів. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2000. — 32 с.

Сергій ПИЛИПЕНКО

ПРО ДЕЯКІ ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Перебудова життя суспільства та системи освіти вимагає по–новому подивитись на зміст, форми та методи статевого виховання дітей і молоді, взявши курс на гуманізацію всього навчально–виховного процесу, слід сприяти формуванню у дітей та учнівської молоді основ морально–психологічних поглядів на статеву поведінку, шлюб та сім'ю, культуру міжстатевого спілкування, збагачувати досвід виконання особистісних ролей в сім'ї та суспільстві відповідно до статевої належності.

Методологічні й методичні складнощі статевого виховання зумовлені головною особливістю сексуальності людини: переживання, пов'язані з необхідністю задоволення статевого інстинкту відмежовані від її первісної біологічної функції — забезпечення продовження роду. Життя людини зумовило еволюційну необхідність продовження роду. Але соціальне вдосконалення людини, її моральні та естетичні запити до статевого акту з часом зросли, а біологічної подальшої удосконаленості цього процесу фактично не відбувалось. Отже, виникла дисгармонія між біологією статевого акту та психосоціологією статевого спілкування. Сексуальне виховання молоді не відповідає вимогам сучасного суспільства, має часто суперечливий характер. Питання, які розглядаються в школах, не систематизовані, епізодичні, не враховують особливостей становлення статевої свідомості тощо.

Підліткові сексуальні зв'язки, ранні вагітності, венеричні захворювання — все це наслідок тих умов життя та методів виховання, в яких перебуває сучасне молоде покоління.

В своїй роботі ми поставили за мету дослідити психосексуальні орієнтації студентської молоді, їх уявлення про стосунки між статями, своє майбутнє подружнє життя та наявність наукових знань з цього питання. Дослідження ми проводили на базі Полтавського нафтового геологорозвідувального технікуму. Контингент опитаних — 170 чоловік, віком 18–19 років. Аналізувались окремо відповіді юнаків і дівчат.

Як показали результати досліджень, хлопці проявляють більший інтерес (94%), ніж дівчата (55%) до обговорення проблеми статевих стосунків. Дівчатам менше подобається надмірне афішування інтимних проблем і хвилювань. Щодо одержання початкових знань про

фізіологію і гігієну статей, тут досить велике значення мають: компанія друзів — хлопці (54%), дівчата (40%); література — хлопці (24%), дівчата (27%); сім'я — хлопці (23%), дівчата (27%).

Джерелами інформації, виступає часто не наукова література, а низькосортна поліграфічна продукція. Дворові ж університети несуть у собі перекручену, опошлену і перебудовану на свій лад інформацію.

Науковою літературою про статеві стосунки та виховання цікавляться 22% хлопців та 40% дівчат.

Юнаки та дівчата мотивують невеликий інтерес до наукової літератури тим, що все найнеобхідніше для життя вони знають.

72% хлопців і 60% дівчат великого значення надають статевим стосункам у спілкуванні між юнаком і дівчиною. У сучасної молоді склалося безвідповідальне ставлення до статевих стосунків з протилежною статтю. Якщо щось не задовольняє, можна завжди без зайвих клопотів відступити і знайти нову партію. До дошлюбних статевих стосунків позитивно ставляться 100% хлопців і 78% дівчат. Більшість молоді у 18–19 річному віці вже має досвід статевих стосунків: 86% хлопців, 67% дівчат.

У 18–19 років молодь переповнює потяг, вони іноді не мають сил стримувати "голос плоті". Намагаються вступити в статеві зносини, будучи впевнені, що саме це і є "кохання". При намаганні сексуально розрядитись у них виникає цілий комплекс мотивів, і виділити головний дуже важко. Вперше в статеві стосунки вступили хлопці: в 14 років — 18%, в 15 років — 14%, в 16 років — 20%, в 17 років — 44%, у 18 років — 4%. У дівчат трохи інша картина: в 14років — 7%, в 15 років — 13%, в 16 років — 40%, в 17 років — 20%.

Хлопці і дівчата, які вступили в інтимну близькість у 13–15 років, як правило, ведуть неупорядковане статеве життя, часто змінюють партнерів, майже невибагливі у їх виборі, фізична близькість стає для них самоціллю. До вільного кохання позитивно ставляться 64% хлопців, 60% дівчат.

У більшості своїй мають невірну інформацію про шкідливий вплив алкоголю та паління 41% хлопців та 40% дівчат.

Не зважаючи на грандіозну кількість інформації про венеричні захворювання, юнаки і дівчата назвали лише СНІД, сифіліс, гонорею.

Шляхів передачі венеричних захворювань названо лише два: статевий і через кров. Серед засобів захисту перевага надана презервативу.

Усім дівчатам добре відомо про шкідливі наслідки абортів, хлопці ж деякою мірою так не вважають: 60 % їх відповіли, що аборти не дуже шкодять жіночому організму.

Підвівши підсумок проведеного дослідження стану статевого виховання молоді, ми прийшли до висновку про необхідність спеціальної підготовки вчителів та викладачів до такої роботи з молоддю. Ми розробили і рекомендували для реалізації в педколективах спецкурс "Статеве виховання молоді та підготовка їх до сімейного життя".

Спецкурс адресований викладачам, вихователям, керівникам технікумів та коледжів.

У ньому розглядаються найважливіші моменти, пов'язані із статтю: взаємини між юнаками та дівчатами; їхні анатомо–фізіологічні і психологічні особливості; становлення статевої свідомості дитини, особливості міжособистісних стосунків юнаків та дівчат; шлюб та сім'я, а також особливості методики статевого виховання та методики проведення занять. Рекомендується список спеціальної літератури.

Отже, стратегія статевого виховання молоді повинна включати в себе переборення абсолютизації статевих потреб як "вищої міри насолоди". Головне завдання статевого виховання — не боротьба або навіть витіснення сексуального потягу, а наданні йому культурного та морального наповнення. Зробити його достойним людини акцентом психології гармонійної взаємодії особистостей —це реалізувати духовну близькість людей різних статей, задовольнити їхні біологічні, матеріальні й духовні потреби.

Практичне здійснення статевого виховання, на нашу думку, повинно реалізовуватись за наступними принципами:

- слід забезпечити органічне поєднання біологічних, медичних та соціально–моральних аспектів виховання.

- наукова біологічна інформація повинна випереджати запит на неї та стимулювати науково–пізнавальний інтерес учнів.
- слід зняти у дітей та підлітків презумпцію сексуальної зацікавленості та визнати законність їх пізнавальних інтересів.
- здійснювати повне використання виховних можливостей, які закладені у всіх навчальних предметах та позакласній роботі.
- поєднати виховні зусилля навчальних закладів, сім'ї та громадських установ у розв'язанні завдань статевого виховання.
- статеве виховання здійснювати з врахуванням статевих та індивідуальних особливостей дітей, підлітків, юнаків.

Віктор СІТКАР

ҐЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ДИТЯЧОГО ГУМОРУ І ТВОРЧА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

В.Сухомлинський був справжнім знавцем і дослідником психології людини, глибоко розумів душу дитини, її переживання, почуття, прагнення і сподівання, досконало знав психологію взаємин батьків і дітей, молодшого і старшого поколінь, міжособистісних стосунків у дитячих колективах, ґендерні аспекти виховання хлопчиків і дівчат, психологічний клімат у соціальних групах і ті фактори, що його зумовлюють.

Досліджуючи ґендерні аспекти дитячих пустощів, гумору та неадекватної поведінки молодших школярів, багато корисних порад можна знайти у творчій спадщині В.Сухомлинського. На думку вченого, багато вчителів тратять сили на боротьбу з дитячими пустощами, витівками, тобто з тим, що є закономірним супутником дитинства і отроцтва і що заслуговує на мудру поблажливість і розумне перетворення на жарт [3, 238–239].

Якщо пустощі, гумор зникають узагалі — з доброї волі самих дітлахів чи викорінюються педагогами, батьками, то разом з ними зникає і певна основа для саморозвитку як спонтанного процесу (Г.Костюк). Адже в пустощах дитина виявляє свою активність, самореалізується, самовизначається як неповторна особистість. Саме завдяки їм створюється і функціонує система неформальних стосунків у групі, класі, виявляються лідери, розподіляються симпатії. А як, скажімо, інакше привернути до себе увагу дорослого, вчителя, які тебе вперто не помічають.

Стосовно досліджуваної проблеми В.Сухомлинський стверджує, що вона ще недостатньо вивчена. Під гумором він розумів дитячий сміх, здатність оптимістично, життєрадісно помічати і сприймати навколишній світ. Він мав на увазі не тільки веселий, радісний настрій людини, а перш за все особливе бачення світу, особливе ставлення до людей, обставин, подій, до самого себе.

Здатність сміятись — власне людська риса; чутливість до смішного, внутрішня "готовність" сміятись вимагає більшого розвитку, бурхливої діяльності, *гри* розумових сил. Учений називає сміх зворотною стороною мислення. Розвивати в дитині здатність сміятись, стверджувати почуття гумору — це водночас означає зміцнювати її розумові сили і здібності, вчити добре думати і мудро бачити світ. Відкриваючи світ, дитина на кожному кроці зустрічається з неочікуваним. Неочікуване викликає або здивування, або переляк чи сміх. Сміх — радісне здивування. Саме радісне здивування і є тією спонукальною силою, що пробуджує інтелектуальні сили дитини, які потрібні для творчості засобами слова (створення казок).

В.Сухомлинський стверджує, що школа *радісного здивування* — це духовна підготовка дошкільнят і маленьких школярів до різноманітного, повнокровного духовного життя. Вчіть дітей радості здивування: складайте з ними невеличкі оповідання і казки, пронизані життєрадісним гумором. Для цих оповідань і казок — незліченна кількість явищ і подій, які виникають часто, щомиті. Вмійте сприймати світ, радісно дивуючись.

Гумор казок і оповідань про те, що діти помічають навколо себе, вчить їх емоційно сприймати суперечності дійсності, виховують здатність порівнювати, зіставляти. В

педагогічному колективі, яким керував автор "Батьківської педагогіки", сформувалось міцне переконання: почуття гумору розвиває гостроту, проникливе сприймання світу. "Посмішка і сміх, — писав С.Рубінштейн, — будучи первинним вираженням — спочатку рефлекторним — елементарного задоволення, органічного благополуччя, вбирають в себе, зрештою, всі висоти і глибини, які доступні філософії людського духу; залишаючись зовнішньо майже тим, чим вони були, посмішка і сміх під час історичного розвитку людини набувають все глибшого і тоншого психологічного змісту". Здатність помічати з посмішкою здивування і захоплення навколишній світ — це ціль, до якої ми спрямовуємо інтелектуальний розвиток учнів. Чим тоншим і благороднішим є бачення людських слабостей, які викликають і посмішку, і співчуття, тим більш чутливою стає людина до горя іншої людини, тим більше нетерпимості проявляє вона до грубощів, цинізму. Маленька людина, яка, посміхаючись, співчуває і жаліє, ніколи не буде насміхатись над людиною, висміювати її тоді, коли потрібно допомогти.

Якщо ваш вихованець сміється з невдач, помилок, невміння товариша, він може стати жорстокою людиною. Як вогню, В. Сухомлинський побоювався жорстокого сміху. На все життя він запам'ятав таку подію. Маленька першокласниця, ідучи до школи, зайшла в кучугуру снігу. Вона намагалась вибратись звідти, але валянки спадали з ніг. Підніме дівчинка ногу, а валянок залишається в кучугурі, вона знову опускає ногу у валянок, знову намагається вибратись із снігу. В очах дівчинки сльози. А два хлопчики, її ровесники, стоять, дивляться і сміються. Насміявшись, хлопчики пішли до школи.

Це жорстокий сміх. Його не переможеш забороною або покаранням. Це вчинок, до якого людину веде весь склад її духовного життя, бачення нею добра і зла, моральна, емоційна і естетична культура, а саме, те, що Януш Корчак називав пізнанням світу серцем.

Невміння сприймати світ з посмішкою, яка проникнута співчуттям до людини, — це одна з важливих причин егоїзму, безсердечності, байдужості. Побоювання бути об'єктом висміювання сковує багатьох дітей, воно ніби паралізує їх думку і мову. Це особливо небезпечно в молодшому віці, коли дитяча психіка ще гнучка і легко піддається виховним впливам. Саме в цьому віці почуття дітей, їх уміння радісно дивуватись, співчувати і жаліти, співпереживати і бути доброзичливими ще елементарні.

Якщо дитина в молодшому віці піддається великій кількості нерозумних і злих виховних впливів, тоді важчою вона стає як вихованець і тим безсилішим стає колектив як вихователь, на думку мудрого класика. Сміх, як виховний засіб, займає серед інших засобів особливе місце. Він або боляче ранить, або лікує, підтримує, якщо людська посмішка доброзичлива. Гумор настільки серйозний засіб, що до виховного впливу засобами гумору потрібно тривалий час готувати духовно і колектив, і особистість.

Усе своє життя буду пам'ятати, пише В.Сухомлинський, один цікавий випадок. Навчався в школі вайпуватий і флегматичний хлопчик Марко. Якось прийшов він до школи, коли уроки вже розпочалися. Він спробував побігти, щоб швидше сісти за парту, але раптом сумка, яка висіла у нього через плече, обірвалась, і на підлогу розсипались пиріжки. Стоїть хлопчик над пиріжками і плаче. В цей час учителя в класі ще не було, діти вибігли в коридор, побачили заплаканого Марка і почали сміятись. Хлопчик засоромився, напружився... Сміх настільки ранив дитину, що вона втратила свідомість. Багато сил довелось докласти, щоб діти не нагадували хлопчикові про цей випадок, щоб у класі жила доброта і доброзичливість.

Бувають події і не з таким щасливим закінченням. В одній школі маленький першокласник смішно вимовляв декілька звуків (у нього не було двох зубів). Діти сміялись з цього. Вчитель не зумів розрізнити межі між дитячим сміхом і насмішкою. Хлопчик так глибоко переживав недоброзичливий сміх, що важко захворів (у дитини порушилась робота органів травлення, він перестав промовляти слова). Психічна рана, спричинена насмішками, зламала життя хлопчикові, він пішов до школи тільки через два роки, став невстигаючим учнем [5, 147].

Дитина не може жити без сміху, пустощів, каверз тощо. Якщо ви не навчили її сміятись, радісно дивуватись, співчуваючи, бажаючи добра, якщо ви не зуміли викликати у неї мудру і добру посмішку, вона буде сміятись зі злобою, недоброзичливо, без співчуття, сміх її буде насмішкою. Чим тонша емоційна і моральна культура кожної особистості, тим більше сил віддає кожен вихованець, творячи добро іншій людині, тим ширше відкриваються дитячі очі на

ситуації, риси, положення, які заслуговують здорової посмішки. В цій посмішці проявляються доброта, доброзичливість, співчуття.

Гумор — це глибинна течія повноводної річки життя, внутрішня гра розуму. В гуморі виражається культура інтелекту, гнучкість думки, моральне здоров'я групи. Здоровий колектив помічає і оцінює доброзичливою посмішкою такі явища, як незграбність, вихвалянння, багатослів'я, поспішність або, навпаки, повільність.

Потрібно пам'ятати, що гумор впливає тільки тоді, коли недолік ще не вкоренився, коли людина здатна бачити себе очима товаришів. Чутливість до гумору немислима без розвиненої, чутливої совісті.

На найсмішніше, на думку дорослого, вихователь повинен реагувати як на серйозні речі, повинен ніби не помічати смішного, вступати з дітьми або підлітками в гру. Це гра для вас, педагогів, для них — це життя. В.Сухомлинський називає такі стосунки внутрішнім гумором. Він має велику виховну силу. Вихователь повинен проявляти великий такт і обережність до найтонших проявів внутрішнього гумору, вміти дотримуватись поглядів дитини. Ось деякі приклади з життя школи, якою керував великий педагог.

Петрик вмів співати, як цвіркун. Якось так заспівав, що вчителька заслухалась: "Де він живе? Вечері прийду послухати. Люблю вишивати, коли співає цвіркун.." Діти так і не зрозуміли, пожартувала вчителька чи дійсно повірила, що в класі появився цвіркун. Петрик почервонів і більше з того дня не співав, як цвіркун [5, 151].

Чи існують психологічні відмінності між статями у проявах гумору, пустощів, кавера тощо? Спробуємо розібратись, наскільки схожі ці властивості, на які з них найчастіше посилаються психологи, характеризуючи дитячий та дорослий вік.

Як показує практика, у більшості випадків педагоги не задумуються над тим, що у перший клас приходять не просто учні, не просто діти, а індивіди, маленькі "жінки" та "чоловіки", які накопичили чимало знань про типову жіночу та чоловічу роль, про фізичні відмінності статей, характер їх взаємостосунків. З перших днів занять діти поводяться відповідно до того, як уявляють поведінку осіб своєї статі. Різностатеві діти грають у різні ігри, вибирають різних партнерів тощо.

Під час перерви невгамовні хлопчики гасають коридорами, надаючи перевагу шумним іграм у війну, козаків, "Рембо" тощо, де можуть краще проявити свої бійцівські якості. Вони полюбляють збиратись групами, легко їх утворюють, тому що більше спілкуються і простіше знайомляться один з одним, ніж дівчата. Останні, як правило, поводяться тихо та стримано, більше тримаються окремо і спілкуються невеличкими групами по 2–3 особи. Вони проявляють більший інтерес до хлопчиків та їх занять. Проходить лише 2–3 місяці від початку занять, а вони вже знають імена та прізвища всіх хлопчиків свого класу. Хлопчики ж у кращому випадку пам'ятають імена дівчат своєї лавки тощо і принципово не цікавляться їхніми справами.

Уже в початкових класах школи спостерігається певний антагонізм між хлопчиками та дівчатами. Конфлікти, звичайні скарги, які доводиться чути вчителям ("А Степан б'ється!" або "Тарас у мене забрав пенал!" тощо), — результат невміння різностатевих дітей спілкуватись У дитячому садку вони були однорідною групою, тепер — утверджуються в нових ролях. Хлопчики поведінкою, інтересами старанно доводять собі та навколишнім, що вони чоловіки. Вже не сприймають усе дівче, вважаючи представниць протилежної статі ябедами, ніжними, недоторканими. А ті — зневажають хлопчиків за грубість, невгамовність, неакуратність. Спроби спілкуватись, як правило, нічим добрим не закінчуються, зокрема, тому що хлопчики поводяться з дівчатками так само, як і з хлопчиками: починають із ними боротись, мірятись силою, спритністю, сміливістю тощо. А дівчатка, у свою чергу, сприймають таку поведінку не як гру, а як бажання образити, принизити, як демонстрування сили. І, звичайно, ображаються. Все це ще більше розділяє тих і інших.

Такими є, можна сказати, класичні форми ґендерної поведінки, статевої соціалізації, хоча в житті, звичайно, немало варіантів, та й саме поняття норми є досить розпливчастим. У кожному класі, мабуть, знайдеться жвава дівчинка, яка може і вчинити бійку, і в війну пограти, і по деревах полазити. Є і ніжний хлопчик–тишко, який звик до маминої чи бабусиної опіки, обходити стороною шумні ігри і має схильність до спілкування і дружби з дівчатами. В групі дітей протилежної статі вони почуваються комфортно.

На жаль, у школах, як правило, заохочують дівчачу поведінку хлопчиків і чоловічоподібну — дівчат, навіть намагаються експлуатувати цю ситуацію, надаючи перевагу нівелюванню статево–рольових особливостей їх розвитку. ("Тарасюк, будеш поливати квіти. Шевченко, протри парти. Максимова буде старшою, проконтролює, як ви виконали завдання"). Така ситуація, мабуть, знайома всім. У школі хлопчики і дівчатка поливають квіти, миють підлогу, вчаться в'язати й шити. Так продовжується безстатеве виховання, яке розпочалось ще в дитячому садку. Тарасюк і Шевченко роблять жіночі справи, хоча могли б виконати і більш "чоловічі" доручення: принести відро води, пересунути парти або стільці, щось закріпити, повісити, прибити тощо. Але це ще не все. Якщо хлопчики в школі — прості виконавці, то дівчата керують, перевіряють, наглядають — і прекрасно засвоюють цю роль. Хлопчики ж звикають до нових амплуа "хлопчика на побігеньках". Де ж урахування статевих відмінностей? Чи можливо при таких установках розвинути у хлопчика суто чоловічі риси характеру, а дівчинку виховати жіночною?

Психологи, сексологи вважають важливим усебічно підтримувати діяльність дітей, спрямовану на статеву диференціацію, при цьому деякий антагонізм між хлопчиками і дівчатками не зашкодить. Усьому свій час, а поки що вони витрачають сили на утвердження своєї ролі та достоїнства, доведення незалежності, пустощі, пошук справжніх друзів серед нового кола спілкування, яке постійно збільшується. У цьому віці діти полюбляють створювати різні "таємні товариства", гуртки, угрупування. Їх жорсткі правила переслідують дуже важливу мету: підготуватись до дорослого життя з його численними обмеженнями. В процесі такої гри діти вчаться поважати "закони", дотримуватись їх, нести відповідальність за відступ від прийнятого рішення.

Те, що хлопчики хочуть бути в очах дівчат хорошими, — яскравий приклад їх незіпсованості. І у всіх їхніх пустощах немає нічого страшного: це дитячі витівки, які легко знешкодити. Чим? Гумором, тільки гумором учителя. Чому пустун перетворює муху в художника, стрибає через вікно і пише диктант на дереві, співає, як циркун? Щоб викликати сміх товаришів. Дитина не може жити без сміху, а хтось з учителів забуває про це. І коли діти радісно здивовані дотепністю своїх однокласників, учитель, як правило, злиться. Це одна з найприкріших педагогічних помилок. Коли діти сміються, не можна злитись. Непотрібний і недоречний сміх потрібно присоромити гумором. Взагалі, коли вихователь має справу з дитячими пустощами — якими б недоречними і пустими вони не були, — він ніколи не повинен втрачати почуття гумору. Вихователь перестає бути вихователем, якщо вважає школяра–пустуна своїм суперником і ніби вступає з ним в єдиноборство. Здатність вбачати в порушенні дисципліни смішне і присоромити смішним — в цьому проявляється уміння проникнути розумом і серцем у духовний світ дитини.

Аналогічної думки дотримувався і Ш.Амонашвілі, який пропонує частіше запрошувати на уроки Момуса — бога сміху і жартів, щоб прогнати з уроків Морфея — бога сну [6, 57].

"Батьківська педагогіка" — не тільки пристрасна повість про виховання дітей у сім'ї. Вона далеко виходить за рамки педагогічних рекомендацій і порад [1, 19]. Щоб мати доступ у дивний палац, ім'я якому дитинство, ми повинні перевтілюватися, ставати якоюсь мірою дитиною. Тільки за цієї умови нам буде доступна мудра влада над дитиною. Тільки за цієї умови діти не дивитимуться на нас як на істоти, що випадково потрапили в їхній палац, як на сторожів, що охороняють їхній дитячий світ, — байдужих сторожів, яким все одно, що робиться в дивному палаці — дитинстві [2, 621].

"Тридцять шість років роботи в школі, — пише Василь Олександрович, — привели мене до переконання, що навчати дітей у початковій школі — передусім учити їх бачити, вчити відкривати світ"[4, 518]. Це надзвичайно важлива думка.

В.Сухомлинський і досі сучасний. У його творчій спадщині ми знаходимо чимало відповідей на запитання, які залишились актуальними для розвитку і формування підростаючої особистості. Тому нехтувати його порадами — несправедливо.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори. К.; Рад. школа, 1976. — Т.Ш. — С.621.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори. К.; Рад. школа, 1976. — Т.II. — С.238–239.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори. К.; Рад. школа, 1977. — Т.IV. — С.518.
Сухомлинский В. А. Методика воспитания коллектива. — М.: Просвещение, 1981. —192 с.
Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети!: Пособие для учителя. М.: Просвещение, 1983, — С.57.

Світлана ІЩУК

БАТЬКІВСЬКЕ ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО І ЯНУША КОРЧАКА

Сьогодення вимагає виховання особистості, яка б не мирилась із несправедливістю та життєвими труднощами як неминучістю, а могла боротися, висловлювати свої сумніви, захищати переконання, творчо, свідомо ставить до життя. Такі риси перш за все можна виховати не в якомусь закладі, не в школі, а тільки в сім'ї, у рідному домі.

Основним носієм освітньо–виховних цінностей, основою та першою, постійно діючою школою виступає сім'я. Саме вона "творить людину". І це насправді є "найскладніша й найблагородніша робота, єдина для всіх і водночас своєрідна і неповторна в кожній сім'ї" [8, т. 5, 411] Тут віками на основі досвіду багатьох поколінь закладається духовна основа особистості, її мораль, самобутність національного світовідчуття і світорозуміння. Виховною сферою виступає "той дух, який панує в сім'ї, окремі члени сім'ї можуть займати стосовно неї довільне становище. Цей панівний дух примушує і не терпить опору" [9, 53]. Батьки здійснюють вплив на усі сфери життя дитини. Через наслідування та вплив найближчого оточення дитина засвоює різні науки, звичаї, обряди, навчається говорити, отримує знання про речі та явища, переживає перші почуття та суспільно–моральні уявлення. "Сім'я — складова і вирішальна сила освіти дитини прилученням її до всіх сфер духовного досвіду" [2, 15].

Виховання дітей у сім'ї на сьогоднішній час є складною та неоднозначною справою. Тому виникає потреба у перегляді педагогічної скарбниці людства з метою пошуку ефективних методів та форм батьківського виховного впливу щодо поліпшення умов формування особистості дитини.

У творчому доробку педагогів–гуманістів минулого століття зустрічаємо багато роздумів щодо родини та виховання дитини в ній. Надзвичайною проникливістю, турботою про особливості батьківського виховання характеризується гуманістична спадщина видатних педагогів XX століття — українця В.Сухомлинського та поляка Януша Корчака.

Для правильного розвитку дитині необхідна в першу чергу любов батьків. На думку Сухомлинського, "любити дитину — це значить захищати її від того зла, яке ще оточує багатьох дітей у житті" [8, т.5, 302].Усвідомлення почуттів найближчих людей виробляє велику зовнішню опірність, гартує життєво, нагромаджує капітал тепла на все життя. Відсутність позитивних почуттів у колі сім'ї впливає на розвиток певних комплексів дитини. Надзвичайною мудрістю наповнені слова українського педагога, що "виховання дітей — це віддавання духовних сил. Людину ми творимо любов'ю — любов'ю батька до матері і матері до батька любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу і гідність людини" [8, т.5, 413]. Для дитини любов виступає своєрідним джерелом життя, як сонце та волога для квітів. Однак, так саме як надмір сонця і вологи може знищити найкрасивішу і найвитривалішу рослину, так і зла любов провокує кривду, псує характер, озлоблює на все життя егоїзмом. Корчак називає материнську любов стихією. Він закликає не просто любити, виховувати у любові, а кохати дітей.

Варто зазначити, що Янушу Корчаку властиве досить глибоке розуміння значення слів "виховувати" і "кохати". Енциклопедичні словники визначають виховання як "процес цілеспрямованого і планомірного формування й розвитку світогляду, переконань і почуттів, волі й характеру, потреб і здібностей, моральних, трудових, естетичних та фізичних якостей людини, характерних рис особистості" [6, 45]. Слово "кохати" традиційно розглядається лише як синонім "любити". Тому в українських перекладах творів Януша Корчака частіше всього зустрічаємо саме "любити". Однак сам польський педагог у слово "кохати" вкладає особливий

зміст. Слова "виховувати" і "кохати" Януш Корчак розглядає як синоніми. Він обґрунтовує виховання через розумне кохання і це винятково важливо.

У "Словнику української мови" "виховувати" означає "вирощувати, навчаючи правил поведінки, даючи освіту, т. ін. Систематично впливати на культурний розвиток, світогляд, моральні принципи кого–небудь у певному напрямі...викликати, розвивати якесь почуття, рису вдачі, особливість, прищеплювати що–небудь" [7:1, 529]. Серед значень слова "кохати" зустрічаємо: "Дбайливо вирощувати, плекати... Старанно доглядати... Виховувати, ростити кого–небудь, старанно доглядаючи... плекати..." [7:4, 314]. Водночас "любити" трактується як "відчувати глибоку відданість, прив'язаність... сердечну прихильність до родинно близьких осіб... Високо цінувати що–небудь, надавати перевагу чомусь" [7:4, 562].

Етимологічний словник української мови" не виключає впливу польського "kochać" на значення українського "кохати": "любити, плекати, вирощувати, виховувати" [1:3, 63]. Етимологія слова "любити" виражається у розумінні "відчувати прив'язаність; кохати" [1:3, 319]. Поняття "виховати" українські мовознавці вважають запозиченням з польської мови "wychować", яке є похідним від слова "chować" — "ховати, вирощувати" [1:1, 386].

Автор "Практичного словника близьких за значенням виразів" В.Ценьковський подає такі пояснення значень польських слів "кохати", "любити". "Кохати" означає милувати, любити, відчувати любов до когось, звеличувати, обожнювати, поклонитися [12, 77]. Слово "любити" польський мовознавець розуміє як "відчувати симпатію до когось, бути прив'язаним, мати вподобання до чогось, знаходити в чомусь приємність, мати схильність або потяг до чогось" [12, 93].

Отже, Януш Корчак добре розумів етимологічне значення слів "виховувати" і "кохати". Тому його виховна концепція передбачає старанний догляд, любов, повагу, дбайливий вплив на почуття, риси, особливості світогляд кожної окремої особистості. Особливо це необхідно дитині з боку батьків.

Не завжди прагнення батьків відповідають здібностям, інтересам, прагненням самої дитини. Тоді ситуація ускладнюється для обох сторін. Тому Корчак закликав не виховувати дитину відповідно до "обраного зразка", а бачити, вивчати і знати кращі напрями розвитку дитини відповідно до її психічних потреб.

У процесі батьківського виховання важливим є знання потреб дитини та раціональне їх задоволення. Сім'я, що правильно реалізує свої опікунсько–виховні функції, які забезпечують дітям матеріальні й емоційні умови доброго життя і розвитку, підготовку їх до життя в суспільстві, це сім'я, що поважає права дитини. На жаль, значна частина нинішніх українських сімей не реалізує своїх функцій відповідним чином, а дитина не має в ній належного місця.

Сім'я є складовою соціальної структури суспільства і тісно з ним пов'язана. Воно значною мірою впливає на визначення ціннісних орієнтацій, установок сім'ї, змістове наповнення її функцій. Сучасний стан українського суспільства зумовлює значні проблеми й ускладнення у виконанні поставлених перед сім'єю завдань. Серйозних змін зазнають внутрісімейне культурне наповнення, уявлення про суть, стиль та методи виховання тощо. Особливий вплив на дітей має незабезпечення їх природної потреби бути захищеними та коханими, відчувати справжнє батьківське ставлення, яке формувалося протягом століть [3].

"Батьківські, материнські почуття важко передати словами. Їх може збагнути тільки той, хто став батьком–матір'ю" [8:5, 410]. Створити сім'ю, народити дитину — не така легка справа. Але ще важчим є вміння саме стати батьком–матір'ю, реалізувати основну функцію сім'ї — виохати дитину, виховати нове покоління. Адже виховання дитини в родині, як зазначав Януш Корчак, "... це не мила забава, а завдання, у яке треба вкласти зусилля безсонних ночей, капітал важких переживань та багато думок..." [10:3, 87].

Занепокоєння викликають сучасні тенденції сімейного виховання. Для виконання виховних завдань батькам необхідно знати й підтримувати права дитини. Однак лише близько 22% батьків знають їх [4, 84]. Хвилює факт, що 61% батьків застосовує авторитарний стиль поведінки щодо своїх дітей. Згідно з результатами досліджень, прагнення до співпраці з дитиною проявляються лише у 54% відсотків батьків, а виявляється воно у зацікавленості справами дитини, почутті гордощів за неї, заохоченні дитячої ініціативи, самостійності, творчості. Однак лише 37% батьків прагне до єднання з дитиною, а 63% встановлює дистанцію,

мало турбується про дитину [5, 170]. В.Сухомлинський, Януш Корчак завжди закликали до партнерських стосунків між дорослими та дітьми. Надзвичайно важливо це у сім'ї. Дитина повинна бути співпартнером сімейної спільноти, яка визнає її права. Це можливо лише у тих сім'ях, де виховання має демократичний стиль і позитивну батьківську позицію, де атмосфера наповнена любов'ю, толерантністю, повагою у ставленні до всіх її членів.

Для забезпечення відповідного підходу до побудови виховного процесу у сім'ї необхідною є відповідальність батьків перед дитиною, перед собою, зрештою, перед суспільством. Повноцінне правильне виконання виховної функції сім'ї можливе лише за умови наявності відповідних знань, в першу чергу педагогічних. В Україні близько двох третин батьків не мають елементарних педагогічних знань.

Український та польський педагоги неодноразово звертали увагу на готовність молодих людей до виконання виховної функції сім'ї. "...Чи готовий ти виховувати дітей?" — ось основне питання, на думку Василя Олександровича, яке повинна ставити перед собою молода людина, беручи шлюб. "Хіба це не дивно: підлітка, юнака учать багато чого — обробляти землю і вирощувати хліб, керувати трактором і працювати на токарному верстаті, а того, як виховувати дітей, ніхто й не думає вчити. А це дуже важливо" [8:2, 394].

Гостро переживав проблему народження здорового покоління та правильного виховання дітей і Януш Корчак. "Народжує кожен, хто хоче і скільки хоче, — писав він. — Народжують і підкидає нам нових людей зла воля. Треба підняти питання: хто має право народжувати?... На потоки з газованою водою треба мати дозвіл, легітимацію, початковий капітал, контроль..., а найгірший франт, перший крайній, останній з останніх, стає батьком, сягає у безсмертя, будує майбутнє" [10:4, 374]. Польський педагог, медик за професією, добре знав і розумів вплив спадковості на наступні покоління, протягом життя всіма силами намагався запобігати страшному горю — народженню невиліковно хворих дітей. Відповідальність за свої вчинки та їх наслідки зумовила його відмову від створення власної сім'ї, оскільки він усвідомлював можливість народження спадково хворої людини. Це одне з винятково важливих рішень, на яке здатна не кожна людина.

Аналогічні проблеми піднімав у своїй творчості й Василь Олександрович: "Є люди, які за рівнем свого морального розвитку не готові до шлюбу, і їх одруження є вищою мірою аморальним вчинком, злочином перед тим, чиє життя вони створюють" [8:2, 396].

Народ засуджує тих, хто не виконує батьківських обов'язків, і застерігає від помилок, що виникають через їх нехтування. Зрештою, щоб виховувати, треба мати право, яке досягається щоденною атмосферою любові, вимогливості, гарантії захищеності дитини та її прав.

Сучасне життя внесло чимало негативних явищ, суспільних патологій — наркоманія, алкоголізм, агресія, байдужість, егоїзм... Це значно підвищує кількість невиліковно хворих, самотніх, бездоглядних дітей. Отже, підготовка молодих людей до виконання батьківської функції, ролі матері і батька, до вирішення проблем, пов'язаних з вихованням дітей постає значно гостріше. "Вчити виховувати своїх дітей — значить давати знання про найголовніше, що знадобиться людині в житті" [8:2, 394]. Виховання природної материнської та батьківської турботи, потреби у задоволенні добра для того, що найцінніше, — для життя кожної дитини, є надзвичайно актуальним і потребує зусиль на всіх рівнях від усіх складових суспільства.

"У вихованні дітей, у творенні майбутнього кожний може досягти вершини досконалості — стати справжнім майстром, художником, творцем. Мудрість батьківства і материнства — це неоціненне моральне багатство..." [8:1, 189]. Для досягнення цієї досконалості необхідно докласти всіх зусиль, вкласти у дитину всі знання, весь розум, всю любов. У своїх творах Януш Корчак намагався пояснити: "мати дитину — це велика відповідальність перед нею, багато треба, щоб мати право бути батьком та матір'ю. Правду кажуть: важко дитину виховати. Обов'язок та відповідальність перед народом, світом... і власним сумлінням. Це знаю" [10:4, 159].

Любов батьків є передусім необхідною для правильного розвитку дитини. Усвідомлення почуттів найближчих виробляє більшу опірність зовнішнім факторам, гартує життєво, нагромаджує капітал тепла на все життя. Навіть неусвідомлене дитиною переконання у тому, що вона "комусь дуже, дуже потрібна; для когось безмежно дорога; хтось вбачає в мені сенс свого життя; але і я кимось дуже, дуже дорожу, без когось я не можу жити, хтось для мене

безмежно дорогий" [8:1, 158] є важливою умовою її нормального розвитку. Батьківська любов може мати два прояви — бути доброю і злою. Нав'язування дитині своїх почуттів, постійне їх підкреслювання і демонстрування веде до нетерпячості, несприйняття, нещирості з боку дитини. Януш Корчак завжди застерігав від надміру обіймів та поцілунків, які дуже часто є обтяжливими для дитини. Іншим проявом любові є безумовна любов. Вона виражається у повній відсутності проявів почуттів, у точному дотриманні дистанції між дітьми та батьками, у перебільшених суворих вимогах, у постійному очікуванні результатів. "Існує помилкова думка, що доброзичливість розбещує дітей, що відповіддю на доброту буде безкарність та нелад" [10:3, 406]. В.Сухомлинський переконаний: "справжні плоди вашої любові до сина — це його любов до вас... Справжня любов до людини — це велика нелегка праця" [8:1, 158].

Дуже часто з різних причин "батьки псують власних дітей". О.Нілл закликає: "Батьки повинні зректися ненависті, замаскованої як авторитет і критикування. Повинні зректися своєї нетолерантності, яка є наслідком страху. ...Проявлятям людськості є зовнішній примус, незалежно від того, йде він від папи, держави, вчителів чи батьків... Дорослі бояться свободи для дітей, тому що бояться, що могли б справді зробити те, на що вони, дорослі, мали бажання..." [11, 84]

Здорова батьківська любов повинна бути головною стратегією у сімейному вихованні, яка дозволить збалансувати між ніжністю і вимогливістю, добротою і суворістю. У цьому проявляється педагогічна культура батьків.

По–справжньому люблячі батьки повинні передусім бути друзями своєї дитини. Багато батьків вважає, що приязнь у ставленні до власної дитини підриває їх авторитет, стає на заваді можливостям відповідного і ефективного впливу. Доцільно нагадати думку українського педагога: "Дружба — це школа виховання благородних почуттів" [8:2, 307]; "це школа виховання духовної готовності до любові" [8:2, 395]. Польський педагог розуміє дружбу між батьками і дітьми як намагання зрозуміти дітей, уважно спідкувати за всіма проявами їх розвитку, їх радощами та сумом, переживаннями, розчаруваннями, невдачами. "Справжніми друзями дітей повинні бути батьки. Батько від наймолодших років повинен довірливо ставитись до всіх думок та мрій дитини, а не збивати їх насмішками та легковажністю або віддавати платній службі чи вчителю" [10:2, 100]. Саме батьки є винуватцями невідповідного ставлення до своїх дітей, вони їх просто не знають.

Педагоги–гуманісти неодноразово наголошували на необхідності психологічного розуміння дитини, того, що відбувається в її душі, про що вона думає, що відчуває. Щоб по–справжньому любити дитину, треба її знати, розуміти її душу, причини тієї чи іншої поведінки, об'єктивно оцінювати її вчинки, поважати особистість. Істинно творчою працею в школі В.Сухомлинський та Януш Корчак вважають спостереження, глибоке знання дитячої душі, її прагнень та бажань. Втручатися в життя дитини треба дуже обережно, поважаючи її, рахуючись з її інтересами, пам'ятаючи, що кожна дитина має право бути такою, якою вона є, а тому необхідно її такою й сприймати. Постійне й уважне спостереження за взаємовідносинами між дітьми, у колективі, бережливе ставлення до людської гідності дитини сприяє підвищенню у неї почуття власної гідності, поваги до самої себе, віри у свої сили. Не можна підкоряти волю дитини заради зручності дорослих, домагатися слухняності вихованців шляхом покарань і заборон.

Серйозне, уважне ставлення до дитячих проблем і переживань — важливий засіб виховання гуманності, доброти й чуйності. На думку польського педагога, якщо дитина не зустріне розуміння й поваги до своїх почуттів, то й сама в майбутньому замість душевного тепла виявлятиме байдужість у ставленні до людей. Він неодноразово підкреслював важливість розуміння духовного світу дитини, "досягти її поваги та довір'я, коли вона повірить нам, тоді загадок і помилок стане менше" [9, 119]. В.Сухомлинський органічно продовжує думку свого попередника, наголошуючи, що не можна "не враховувати того, що дитяче сприйняття світу, дитяча емоційність та моральна реакція на оточуючу дійсність відрізняється своєрідною ясністю, тонкістю, безпосередністю" [8:4, 11].

Всією своєю практикою Януш Корчак і В.Сухомлинський намагаються довести, що почуття людини, її доброта, ласка, доброзичливість зароджуються в дитячі роки безпосередньо

через працю, турботу про красу навколишнього світу, про живе і прекрасне, про викорінення байдужості, жорстокості. Провідна роль у цьому процесі належить батькам.

Порівняльний аналіз педагогічних поглядів на проблеми батьківського виховання В.Сухомлинського і Януша Корчака дозволяє зробити висновок щодо спорідненості ідей і поглядів обох педагогів. Основні положення, висунуті польським педагогом, знайшли підтвердження своєї вірності й доцільності в інших соціальних та суспільних умовах у контексті думки українського гуманіста.

Зіставлення спадщини О.Ніілла, з педагогічними поглядами В.Сухомлинського та Януша Корчака — ще один із важливих аспектів, які підтверджують істинність ідей видатних педагогів–гуманістів XX століття у нових сучасних умовах.

Ідеї корчаківської концепції любові й поваги, сімейного догляду, виховання, плекання доцільно творчо використовувати з метою розв'язання актуальних проблем соціалізації та самореалізації особистості, як такі, що будуються на демократичних принципах та мають величезний гуманістичний потенціал.

ЛІТЕРАТУРА

Етимологічний словник української мови: В 7-и т. — К.: Наукова думка, 1982. — Т.1; Т3. — 425 с.; 430 с.

Зязюн І.А. Світоглядні пріоритети педагогіки: Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб наук. пр. / Редкол.: І.А.Зязюн (голова) та ін. — Київ–Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002. — С.10–16.

Кравченко Т. Сучасна сім'я у вимірі її вартостей // Рідна школа. — 2002. — №1. — С.15–17.

Мажец Д.К. Етика над дітьми в добу суспільних змін. — Івано–Франківськ: Плай, 2001. — 226 с.

Плитич Г.В. Взаємовідносини у сімейному мікросередовищі як фактор психологічного розвитку дитини / Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості. Науково–методичний збірник. Дрогобич: видавнича фірма "Відродження", 1998. — С.169–172.

Професійна освіта: Словник: Навч. посіб. / Уклад. С.У.Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г.Николо. — К.: Вища шк.., 2000. — 380 с.

Словник української мови в IX т. — К.: Наукова думка, 1971. — Т.1; Т4. — 574 с.; 588 с.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977.

Korczak J. Jak kochać dziecko. — Warszawa, 1994. — 136 s.

Korczak J. Wybór pism pedagogicznych. T.1–4 — Warszawa: Państwowy zakład wydawnictw szkolnych, 1958.

Neill A.S. Summerhill. — Katowice, 1991. — 150 s.

Cienkowski W. Praktyczny słownik wyrazów bliskoznacznych. — Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW", 1993. — 124 s.

Галина ГРУЦЬ

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ МАТЕРІ У РОДИННОМУ ВИХОВАННІ ДИТИНИ

Визначальною особливістю педагогічної теорії та практики В.Сухомлинського є багатогранність, поліфонічність, всеосяжність і відносна завершеність їх структурно–змістових та функціональних параметрів. Це уможливлює розгляд створеного ним як цілісної педагогічної системи, що ввібрала в себе найкращі надбання минулого та сучасного у поєднанні з оригінальними ідеями та інноваційними технологіями вченого і втіленням їх у педагогічному процесі.

Отож, педагогічну систему В.Сухомлинського без перебільшення можна назвати універсальною щодо широти охоплення системотворчих феноменів та глибини й переконливості інтерпретації їх причинно–наслідкових зв'язків. Яскраве свідчення цьогоємний термінологічний апарат, який застосовує й творить вчений, "конструюючи" свою педагогічну систему.

Однак, незважаючи на багатоаспектність педагогічних проблем, які були предметом глибокого, ґрунтовного аналізу В.Сухомлинського, найголовнішою, на наш погляд, була проблема розвитку, формування та виховання особистості. Педагогічна діяльність Василя

Олександровича спрямовувалася на виховання у дитини гуманності, духовності, моральності тощо. Проте педагог був переконаний, що основні напрямки розвитку дитини та її формування як особистості закладаються у сім'ї, у родині.

Сімейне виховання зумовлюється тим, що батько й мати віддають усе своїй дитині не з якоїсь винагороди, а з любові як найнижчого мотиву. Педагог вважав любов "величезною працею". Він зазначав, що "праця любові — це і є свідоме прагнення до того, щоб у дітях утвердити самого себе, продовжити свою внутрішню красу" [3, 584]. Звідси глибока впевненість Сухомлинського в особливій місії батьків. Чи стане дитина гідною, щасливою людиною, чи принесе своїм життям щастя іншим людям — залежить від того, які зерна посіють батьки у душу дитини, чи зігріють вони її серце теплом любові, поваги, правди, справедливості, любові й шани до людей і до Вітчизни. "У сім'ї найтоншими дотиканнями батька та матері до дитячого серця і розуму пишеться наймудріша, найскладніша і водночас найпростіша — тому, що вона доступна кожному батькові, кожній матері, — сторінка книги, яку ми називаємо суспільним вихованням", — писав педагог [3, 581].

Саме тому з перших днів свідомого життя дитини батьки повинні пам'ятати, що вона згодом стане не тільки творцем матеріальних та духовних цінностей, а й сином (донькою), чоловіком (дружиною), братом (сестрою), онуком (онукою), учнем (ученицею), тобто виконуватиме різні соціальні ролі і займатиметься різними видами діяльності. А життєві ідеали батьків, їхні плани, вчинки, сімейні традиції тощо творитимуть дитину соціально. Отже, сім'я може сприяти всебічному розвитку особистості або ж гальмувати його.

Мистецтво виховання в сім'ї полягає в тому, що моральне багатство твориться взаємостосунками, де щільно переплітаються любов і добро з суворим обов'язком та працею, з особистим прикладом. В.Сухомлинський переконаний, що таким прикладом для дитини є перш за все Мати. Для педагога культ Матері — це результат серйозних роздумів про необхідність зв'язку поколінь, про передачу духовної культури. У давній українській традиції матерям належала домашня праця й опіка над дітьми. Матір посідала таке почесне місце, що український родинний устрій дослідники називають матріархатом. Не випадково з матір'ю асоціюється сама Україна, адже в часи лихоліть на матір лягала головна моральна відповідальність не лише за честь роду, а й за гідність всього народу.

Упродовж цілих століть українська жінка як жінка поневоленої нації, виховуючи дітей, передавала їм національні традиції. Плекані й збережені в родині, ці традиції не могли вмерти в громаді. Дотримання їх протидіяло асиміляторським потугам окупаційної влади.

Для українського народу жінка — це ідеал матері, ідеал подруги, ідеал родини. Такий ідеал створювався упродовж віків, а його остаточне завершення невіддільне від боротьби нашого народу за національну незалежність.

Як зазначає Б.Цимбалістий, українська дитина "ідентифікується головною мірою з матір'ю. Мати постійно біля неї, вона нею піклується і часом боронить перед гнівом батька. Отож, норми поведінки, характер моралі, ідеал людини, настанова до життя в українця є підпорядковані нормам і ієрархії вартостей — типовими для жінки, для жіночої свідомості" [5, 87].

З огляду на це, панування культу Матері у школі В.Сухомлинського переконливо засвідчує глибинне знання ним ментальності українців. Педагог усвідомлював, що жінка об'єднує побут і буття сім'ї, роду, держави, тому закликав матерів навчати дітей "...бачити все дерево життя — від найтонших коренів до відмираючих гілок, які відходять у небуття" [3, 580–581].

Отож, В.Сухомлинський був переконаний, що саме жінка має дбати про неперервність родовідних традицій, про незамуленість народних джерел. На думку етнографів, народи відрізняються один від одного більше цього двома традиціями — приготуванням їжі та вихованням дітей. Тому і народні традиції зберігаються, як правило, жіночими руками. Саме від матері дитина може отримати справжні нетлінні Скарби — вірність Вітчизні, красиві емоції, любов до науки, прагнення подолати вершини мудрості, мистецтва, прагнення жити вільним життям і відповідати за свої вчинки і зобов'язання. Дитина, яка отримує такі скарби від мами, має справжню маму, маму не лише тілесну, а й духовну.

Саме про таку матір йдеться у бувальщині, яку В.Сухомлинський використовує як першоджерело у статті "Ми продовжуємо себе в дітях" (С.58). Мати Марина зуміла так виховати свого сина, що старійшини роду назвали її "найкращим майстром".

Нині, у період розбудови і відновлення національної школи, освіти і педагогічної науки дуже важливо повернути суспільство до розуміння ролі матері як дарительки життя фізичного та духовного. У цих роздумах і переконаннях вченого — трактування ролі матері і її культу — початок усіх начал доброчинності, людяності, щиросердості, релігійності, до чого, власне, кличе будь–який виховний ідеал.

Традиційне ставлення українців до жінки не має нічого з марксистським обґрунтуванням фактичного зневаження жінки під гаслами її урівноправлення з чоловіком. На практиці воно дало згубні наслідки.

По–перше, зрівняння в правах жінки з чоловіком означало не що інше, як її нове закріпачення і приниження.

По–друге, спроба замінити родинне виховання дітей державним довела, що таким чином культивується бездуховність цілих поколінь. Тому В.Сухомлинський вважав, що виховання справжньої людини, гуманіста не може будуватися на системі певних соціально–політичних вимог, які висуваються перед особистістю. Йдучи за відомою формулою А.Макаренка "якомога більше вимог до людини і якомога більше поваги до неї", В.Сухомлинський виступав проти однобічного її трактування, коли абсолютизувалась тільки вимогливість. На його думку, по–справжньому вимагати — означає зрозуміти, відчути серцем, що дитині під силу, а що ні. Істинна гуманність у вихованні, зазначав він, означає майстерність батьків, учителів, мистецтво розбудити у дитини думку про те, що вона ще не стала такою, якою може й повинна стати. Педагог висновував: "Той, хто створює розумну, добру, мужню людину, — найкращий майстер" [3, 581].

Однак, виховання дітей у сім'ї — не тільки особиста справа батька й матері, а й справа великої державної ваги, тому що наші діти — це майбутнє України. Сухомлинський зазначав: "Суспільство — це величезний будинок, споруджений з маленьких цеглинок — сімей. Міцні цеглинки — міцний будинок..." [3, 581]. Отже, наші діти творитимуть майбутню історію. Тому вчення Сухомлинського про родину як клітину народу має позачасову вартість.

ЛІТЕРАТУРА

Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А.Смирнова. — М.: AcademiA, 1998. — 509 с.

Стельмахович М.І. Народна педагогіка. — К.: Рад. школа, 1985.

Сухомлинський В.О. Вибр твори: В 5–ти томах. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.5. — 638 с.

Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори: В 5–ти томах. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.1. — С.283–582.

Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. — К.: МП "Фенікс", 1992. — С.87.

Лідія ПИРОЖЕНКО

КАЗКА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ВИХОВАННЯ ЛЮБОВІ ДО МАТЕРІ У СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

"Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, честь і безчестя, людську гідність; у них свої критерії краси, у них навіть свій вимір часу: в роки дитинства день здається роком, а рік — вічністю. Маючи можливість потрапити в казковий палац, ім'я, якому — *Дитинство*, я завжди вважав необхідним бути в якійсь мірі дитиною. Тільки за цієї умови діти не будуть дивитися на вас як на людину, яка випадково потрапила у ворота їх, казкового світу, як на вартового, який охороняє цей світ, вартового, якому байдуже, що робиться всередині цього світу".

Василь Олександрович Сухомлинський все життя працював для дітей і, одночасно, працював разом з ними, глибоко проникаючи в їх світогляд, переживаючи вражаючий період першопізнання знову й знову, із кожним поколінням, своїх вихованців. Адже це в дорослому віці можна щось пережити багато разів — в дитинстві ж усе відбувається вперше й назавжди: перший учитель, перший урок, перша книга... Дитинство — першооснова людини, відліковий початок її життя. Дитинство має свої виміри добра й зла, свою емоційну й моральну реакцію на все те, що її оточує, свою особливість мислення, здатність бачити предмети та явища через фантазію, уяву, казку.

Таке глибоке та різнобічне осмислення світу очима дітей, і у формі, їм доступній (здебільшого казковій), у педагогічній науці називають філософією для дітей. Філософія для дітей — це кардинальні питання філософії, що поставлені та розв'язуються в дусі дитячого мислення професійними філософами й педагогами, шляхом створення продуманої системи ознайомлення, введення дітей у пізнання й оволодіння світом мовою дитинства.

Одним із перших не лише в нашій країні, але й у світовій педагогічній теорії та практиці Василь Олександрович почав розробляти філософію для дітей, філософію, яка не лише допомагала дітям відповісти на актуальні для них питання, а й давала змогу батькам та педагогам на якийсь час зазирнути в неповторний, хвилюючий світ дитинства. Така система була створена й уведена в практику педагогом наприкінці 60–х рр. Її складовими був посібник для учителів "Як виховати справжню людину (Етика комуністичного виховання)" та "Хрестоматія з етики (оповідання для дітей)", яку О.Сухомлинська називає філософією для дітей. Ці праці вийшли з друку лише після смерті педагога, проте в практиці Павлиської середньої школи система етичного виховання використовувалась протягом усіх 60–х рр.

В.Сухомлинський вважав дитинство не періодом підготовки дитини до життя, а особливою самоцінною фазою розвитку людини, коли визначається й формується психічне й фізичне здоров'я особистості. Дитині притаманна надзвичайна допитливість, активність, дослідницький характер ігрової діяльності, постійна потреба в нових враженнях. Кожен педагог повинен знати дитину, відчувати світ дитинства і бачити світ очима дитини. В основу самого процесу виховання мають покладатись ідеї самоцінності дитинства, глибоко розкриті педагогом у працях "Серце віддаю дітям", "На нашій совісті — людина", "Виховання почуттів", "Педагогіка серця", "Народження громадянина", "Рани дитячого серця", "Народження добра", "Батьківська педагогіка", "Не бійтесь бути ласкавим" та ін. Не готувати до майбутнього дорослого буття, продуктивної праці, сімейних обов'язків і т.п., а створювати умови для активного, повноцінного, відповідного віку й потребам дитини життя. Адже, як писав Я. Корчак, дитина — це перш за все Людина, і права в неї такі ж, як і в кожної дорослої людини. Лише зі своїм життєвим досвідом, своїми інтересами та уподобаннями. "Надамо можливість дітям насолоджуватись радістю світанку і вірити. Саме цього бракує дитині, їй не жаль часу на казку, на спілкування з казкою, на гру з м'ячем, на перемальовування літери." Постійно турбувався про те, щоб школа не позбавляла дитину дитячих радощів і В.Сухомлинський. На його думку, діти повинні жити у світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості. Великий педагог прагнув домогтися того, щоб навчання та виховання були частиною духовного життя, яке б сприяло розвитку дитини, збагаченню її розуму і відбувалося у світі гри, казки, краси, музики, фантазії, творчості.

Твердження, що дитинство — не підготовка до майбутнього дорослого життя, а вже саме життя, дає можливість уникнути багатьох помилок у вихованні, що виникають саме через твердження початкової цінності дорослого життя та постійної адаптації дитинства до світу дорослих. Досить хоча б згадати пануючі в 20–30–х рр. минулого століття твердження про шкідливість казки, яка, "утворюючи особливий, ідеальний світ", утруднює дитині розуміння дійсності, в оточенні якої вона перебуває. Досить згадати, що йшлося тут про всім відому народну казку "Івасик–Телесик".

Василь Олександрович написав більше 1500 оповідань та казок, які стосуються різних сторін розвитку, формування та виховання дитини. Усі вони спрямовані на залучення дітей навіть молодшого шкільного віку до осмислення таких етичних категорій і понять, як сенс життя, добро і зло, народження й смерть людини, любов, відчай, совість, терпимість. "Дитинство повинно стати для дитини природною школою сердечності, — писав Василь Олександрович, — це одне з найскладніших і найтонших виховних завдань сім'ї і школи. Ми покликані облагородити серце нового громадянина, одухотворити його пориви й бажання вищою людською красою — чуйністю, співчутливістю. З перших днів свідомого життя маленької людини треба пам'ятати, що вона стане не тільки творцем матеріальних і духовних цінностей, а й сином старих батьків, чоловіком, батьком."

Можливо, саме тому значна частина творів педагога так чи інакше стосується проблем сімейного виховання, батьківської педагогіки. Так, у "Хрестоматії з етики", виданій у 1990 році, цілий розділ ("Повага й шанування старших — закон нашого життя") — це казки, оповідання, легенди про ставлення до дідуся, бабусі, матері, батька. Повага до старших, їх

праці, бережливе, ніжне ставлення до матері, бабусі, дідуся, шанобливе ставлення до батька — обов'язкова умова виховання висококультурної людини.

Створення в Павлиській школі "культу матері", шанування батьків, піднесення материнської любові до вищих і перших цінностей людини стало значним внеском у розвиток теорії та практики виховання. Сухомлинський намагався посилити вплив матері та батька на дітей, використовуючи для цього могутній арсенал виховних засобів: до вшанування матері закликали шкільні стенди, на це спрямовувались виховні заходи, для матерів вирощувались квіти. Одним з таких виховних засобів стала в Павлиській школі казка, із її звичним і зрозумілим дитині світом протистояння добра й зла.

"Казка невіддільна від краси... завдяки казці дитина пізнає світ не лише розумом, але й серцем. І не лише пізнає, але й відгукується на події та явища оточуючого світу, висловлює своє ставлення до добра й зла. З казки дитина отримує свої перші уявлення про справедливість та несправедливість... діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена в яскравих образах.

Материнська любов для Василя Олександровича — явище природне, як саме життя. Мати готова пожертвувати своїм життям задля щастя своєї дитини, вона пробачить їй не лише помилку, а й образу. Такою бачать справжню Матір у казках педагога маленькі дівчатка — майбутні мами. Та чи вправі діти безмежно користуватися її відданістю і любов'ю, нічого не пропонуючи натомість?

Материнська самопожертва стала центральною темою багатьох мініатюр В.Сухомлинського. В "Казці про гуску" мама–гуска рятує своїх дітей від непогоди ціною власного здоров'я. Зраненими крилами прикрила вона гусенят від бурі, не дала загинути. Не чекає мати подяки, веселі жовті клубочки на галявині є для неї найкращою винагородою. Однак казка побудована так, що діти мимоволі замислюються: як могли гусенятка не помітити зранених крил своєї матері, не допомогти їй?

Багато казок та мініатюр Василя Олександровича звеличують красу Матері. "Моя мама найкрасивіша! — захоплено вигукує Совеня, здивоване критичними зауваженнями оточуючих щодо своєї зовнішності. І тут не важливо, як виглядає вона насправді: чи великі в неї вуха, чи велика голова, чи сива коса. Вона — Мама маленької Людини, і цим усе сказано. Так, як кожна мати любить свою дитину незалежно від її зовнішності, здібностей і навіть учинків, так і для кожної дитини її мати — найкрасивіша, найрозумніша, най...

Лагідні, добрі, ніжні мамині руки... Вони несуть в собі любов материнського серця, голублять, зігрівають — з ласки і ніжності материнських рук починається Вітчизна. На диво поетичні рядки мініатюри "Моя мама" змушують дитину замислитись над швидкоплинністю людського буття, неповторністю дитячих років, необхідністю поважати і цінувати материнську любов.

Цілий ряд оповідань та казок педагога розкривають недоліки батьківського виховання, які приводять до формування самозакоханих, егоїстичних особистостей. Так у мініатюрі "Жаль себе" показано, як материнська любов і надмірна жалість до маленького хлопчика стали причиною слабохарактерності дорослого чоловіка. У статті "Народження добра" Василь Олександрович переповідає народну легенду про величезну жертовність матері, невичерпну материнську любов, її всесильне бажання бачити свого сина щасливим, що ожила вона, вбита власним сином. Та чи не така безмежна любов і відданість матерів часто стають причиною байдужості та безсердечності їх дітей?

Найкращим серед ровесників вважає мати свого п'ятирічного сина. Не бачить вона його недоліків, виправдовує негідні вчинки, захищає. Це теж материнська любов, але вона сліпа. А любов із закритими очима — гірше ненависті, вона не розвиває духовно, не облагороджує. Вона, як і правда з закритими очима, ростить лише вседозволеність та розбещеність. Тільки розумна материнська любов всесильна, твердить педагог.

Герої казок та легенд, представлених у хрестоматії, звичні та зрозумілі дітям, сюжети доступні і легко сприймаються. Це дозволяє зосереджувати увагу дітей на властивому в кожному твору конфлікті між байдужістю і співчуттям, черствістю і умінням співпереживати, обов'язком та безвідповідальністю. Мініатюри несуть у собі ситуації морального вибору, які ставляться, а нерідко й вирішуються педагогом. Висока художність, емоційна забарвленість

творів, глибоке знання народного побуту, звичаїв, українського фольклору додає казкам Василя Олександровича виразності, посилює їх педагогічний вплив.

Діапазон творчого використання цих мініатюр у практичній діяльності педагога був дуже широкий: від читання та осмислення змісту, живої бесіди з приводу прочитаного чи почутого до організації дискусії з висловленої моральної проблеми. Знайомлячись з казкою, дитина не просто співпереживає, засуджує чи захоплюється чужими вчинками — вона подумки стає активним учасником подій. Василь Олександрович не лише сам писав казки та маленькі оповідання, а й навчав цьому мистецтву своїх вихованців, що значно посилювало вплив на дітей цього дієвого виховного засобу.

Казки та мініатюри, написані видатним педагогом, нині широко представлені в підручниках, посібниках, книгах для читання. На них виховувалось не одне покоління наших сучасників. Проте цілісний аналіз та широке комплексне використання в навчальному процесі системи пізнання й оволодіння світом, розробленої В.Сухомлинським, ще попереду.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. — Т.3. — К.: Радянська школа, 1977. — С.8.

Сухомлинская О.В. Філософія для дітей в етичній спадщині В.О.Сухомлинського // Постметодика. — 1995. — №2(9). — С.2–6.

Там же. — С.3.

Корчак Я. Як любити дітей. — К.: Знання, 1992. — С.14.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1978. — С.222.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. Т3. — К.: Рад. школа, 1977. — С.174.

Сухомлинский В.О. Сказка о гусыне // Хрестоматия по этике. — М.: Педагогика, 1990. — С.35–136.

Сухомлинский В.О. Самая красивая мама // Хрестоматия по этике. — М.: Педагогика, 1990. — С.145–146.

Сухомлинский В.О. Жаль себя // Хрестоматия по этике. — М.: Педагогика, 1990. — С.134–135.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1978. — С.218

Сухомлинский В.О. Любовь с закрытыми глазами //Хрестоматия по этике. — М.: Педагогика, 1990. — С.134–135.

Оксана ПЕТРЕНКО

"ЛИСТИ ДО СИНА" ТА "ЛИСТ ДО ДОЧКИ" В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО: СПРОБА ҐЕНДЕРНОГО АНАЛІЗУ

В історії народу кожен її період має характерні риси, які роблять його неповторним і особливим. Відбиток часу лежить і на вихованні дітей. У різні періоди історії воно здійснювалось по–різному: у ньому в ті чи інші роки найбільш чи найменш важливими були різні фактори — сім'я, школа, середовище, держава. Але із століття в століття переходили його "вічні" істини, засоби, прийоми. За всіх часів, у всіх народів підростаючому поколінню передавались знання про сім'ю, устрій родинного життя, виконання подружніх і батьківських ролей. Адже з родини йде життя людини і її стабільність завжди визначала міцність народу та держави. Сім'я, напевне, найважливіша, найзначущіша одиниця суспільства, в якій приклад батьків, їх погляди на світ , активність самої дитини служили школою життя для маленької людини. Дитина виховувалась не стільки уроками, скільки тією моральною атмосферою, в якій вона жила.

В XI–XII ст. з'явились своєрідні керівництва з сімейного виховання, "Повчання", які були досить популярними. Вони створювались священиками, освіченими людьми взагалі і, хоча були адресовані дітям, сприймались батьками як рекомендації до виховання. Найбільш відомими є "Слово одного батька до сина свого" в "Ізборнику" Іоанна Грішного , "Повчання" дітям Володимира Мономаха, "Повчання" дітям Ксенофонта. В них мова йде про необхідність зв'язку освіти з потребами життя особистості та її діяльністю, про значення освіти та виховання, про приклад старших у вихованні дітей. Педагогічна цінність повчань незаперечна, вони показують зв'язок поколінь, передають життєвий досвід від одного покоління до іншого, вони є документами своєї епохи.

На наш погляд, "Листи до сина", "Лист до дочки" видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського теж можна віднести до повчань. Ці своєрідні документи епохи повинні зайняти відповідну нішу серед літератури такого жанру. Вони не були опубліковані за життя педагога. "Листи до сина" вперше були надруковані у п'ятитомному виданні у 1977 р. (22 листи), пізніше у московському виданні 1979 року (30 листів) .

"Листи" Василя Олександровича — це не методичні керівництва, не інструкції. Це — художня публіцистика, це роздуми над життям, його проблемами, ситуаціями. Це емоційний діалог педагога зі своїми дорослими дітьми, вихованцями на морально–етичні теми. Теми, над якими роздумував В.Сухомлинський, актуальні: совість, ідея, покликання та праця, думки, почуття, світогляд, особистість і суспільство, воля і обов'язок, ненависть і добро, сенс життя, дружба і кохання, краса, жіночість і т.д. — цілий комплекс проблем і питань, які людство намагається розв'язати упродовж всієї своєї історії. У своїй єдності підняті педагогом питання представляють програму дієвого гуманізму. Це одне з відомих в історії педагогіки повчань не охоплює такий спектр проблем, в жодному не зустрічаємо такого розмаїття думок і поглядів.

Вважаємо доречним сьогодні, на початку нового тисячоліття, дати належну оцінку унікальному посібникові з виховання — повчанням Василя Олександровича Сухомлинського, "Листам до сина" та "Листу до дочки".

Особливо актуальним до проблем сьогодення нам видається ґендерний аналіз "Листів" педагога з огляду на посилену увагу науковців до вивчення питань статусу, прав і можливостей жінок та чоловіків у сім'ї та суспільстві, відмінностей в процесах соціалізації дівчаток та хлопчиків.

ґендерний аналіз — це аналіз соціальних відносин між статями, який включає такі характеристики, як біологічна стать, статеворольові стереотипи та визначені суспільством норми чоловічої та жіночої поведінки [3].

Поняття "ґендер" використовується в соціальних науках для відображення соціокультурного аспекту статевої приналежності людини. На відміну від української мови, де є лише одне слово — "стать", англійська мова має два поняття: "секс" — стать, "ґендер" — соціостать. Термін "sex" використовується для визначення морфологічних, фізіологічних відмінностей, це так звана "біологічна" стать. Термін "gender" визначає "соціальну" стать людини, її статеву роль, що має суспільне забарвлення і несе в собі суспільний досвід, накопичений у поведінці багатьох чоловіків і жінок.

Проблеми ґендерного розвитку набувають особливої актуальності в умовах розбудови громадянського суспільства, які диктують свободу соціального волевиявлення, вибору власної лінії поведінки в подружньому житті, сімейному вихованні дітей, творенні особистого щастя. Саме в культурі суспільства формується не лише статеворольова поведінка, але й концепція чоловічої і жіночої психології, статевої любові, продовження роду. Входження дитини у соціальне середовище здійснюється шляхом засвоєння статевих ролей та культури шлюбно–сімейних взаємин, завдяки яким інтеріоризується та відтворюється система ціннісно–нормативних орієнтацій, притаманних конкретному суспільству, його досвід, який, у свою чергу, передається у спадок наступним поколінням.

Видатний український педагог В.Сухомлинський багато уваги приділяв статевому вихованню, в яке він включав такі основні аспекти: соціально–психологічний, педагогічний, медичний, сексологічний. Як бачимо, педагог не звужував межі статевого виховання лише медичним чи сексологічним аспектом. По суті, Василь Олександрович відтворив у своїй практиці ґендерний підхід до виховання. Він вважав, що завдання педагогів і батьків з віком прищеплювати хлопчикам і дівчаткам стереотипи чоловічої та жіночої поведінки відповідно до їх статі.

В контексті радянської дійсності 50–70–х років XX ст. Педагог, будучи особистістю надзвичайно спостережливою, з добре розвиненою інтуїцією, відчув необхідність переосмислення стандартної, "безстатевої" радянської педагогіки. Він зрозумів, що однакові вимоги до хлопців і дівчат не дають змоги враховувати психофізіологічні, моральні, психологічні і соціальні особливості дітей різних статей. Через це випускники шкіл

виявляються не підготовленими до виконання своєї соціальної ролі у суспільстві, не готові до шлюбу, до сімейного життя, до виховання дітей.

В.Сухомлинський вивчав причини розлучень 200 молодих сімей і прийшов до висновку, що 189 розлучень сталися через невміння молодят зрозуміти одне одного. Педагог розробив власну систему освіти і виховання справжніх чоловіків і жінок, батьків і матерів, про що неодноразово писалося у педагогічній пресі [5]. "Місія школи полягає в тому, щоб виховувати людину в її гармонійній єдності: громадянина і трудівника, люблячого й вірного чоловіка і батька — матір", — зазначав педагог у "Листі до дочки" [7, 246].

Василь Олександрович був переконаний, що "не всім бути інженерами чи лікарями, а батьками та матерями бути всім, без винятку, чоловіками та жінками — бути всім. І якщо поставити виховні завдання школи по ступенях важливості, то на першому місці стане виховання Людини, чоловіка, жінки, батька, матері. А на другому — виховання майбутнього інженера чи лікаря" [10, 369].

Як свідчать статистичні дані, сьогодні в Україні розпадається кожна третя сім'я. Кожна друга існує як суто формальне об'єднання. Соціальне життя, ринок праці в Україні поки що не створюють сприятливих умов для повноцінної самореалізації чоловіка і жінки. Однією з причин такого становища вважають відсутність або недостатню оформованість у молодої людини морально–психологічних установок, пов'язаних із виконанням соціальних ролей чоловіка — батька і жінки — матері (тобто ґендерних ролей), низькі моральні засади статевої поведінки, відсутність необхідних умов для орієнтації підростаючих хлопчиків і дівчаток на цінності шлюбу, сім'ї, материнства і батьківства [4].

Тому на часі, вважаємо, надання педагогам необхідних знань у галузі ґендерної освіти та виховання, яке не повинне базуватись лише на досвіді західної педагогіки. Аналіз спадщини українських педагогів, зокрема В.Сухомлинського, значно поліпшить становлення ґендерної освіти в Україні.

Василь Олександрович, перебуваючи у зовсім інших соціальних умовах, не маючи змоги знайомитись з тенденціями розвитку західної педагогіки, не володіючи західною термінологією, аналізував ті ж проблеми, що піднімались у зарубіжній педагогіці в другій половині XX ст., і, можливо, у їх вирішенні пішов уперед.

У багатьох працях педагог розкривав психологічні і фізіологічні особливості дівчаток і хлопчиків, давав практичні поради, як виховати хлопчиків чоловіками, а дівчаток — жінками, матерями. У керованій ним Павлиській середній школі була здійснена спроба виховання дівчаток і хлопчиків відповідно до їх статевої приналежності. Василь Олександрович у 1966–67 н.р. увів спеціальний курс "Культура взаємовідносин у сім'ї". Заняття проводилися окремо з хлопчиками (проводив Василь Олександрович) і з дівчатками (заняття проводила дружина В.Сухомлинського — Ганна Іванівна) на яких, по суті, проводилась ґендерна соціалізація, статево–рольова підготовка. Звичайно, що на таких позиціях подружжя педагогів здійснювало виховання власних дочки та сина. Навіть тоді, коли ті вже вчилися у столичних вузах, батьки, листуючись з ними, брали активну участь у формуванні морального обличчя дітей. Василь Олександрович навіть листи на одні й ті ж теми: про кохання, про жіночість, про материнство і батьківство до сина та до дочки писав з різних позицій.

У "Листах до сина" та "Листі до дочки" (не "Лист дочці", який присвячений розумінню педагогічної майстерності, а той, що відомий як "Лист про кохання") педагог багато уваги приділив проблемі виховання відповідного ставлення до шлюбу, виховання чоловіків, жінок, батьків, матерів.

Звертаючись до дочки, Василь Олександрович зазначав: "Є в нашому житті дві сторони: одна — це праця людини на виробництві, її суспільне обличчя і громадянська творчість, її обов'язок перед народом і суспільством... друга — це сфера духовно–психологічних і морально–естетичних відносин: сім'я, діти, обов'язок батьків перед дітьми, дітей перед батьками" [7, 243–244].

Педагог розумів, що, починаючи з підліткового віку, дітям слід давати уявлення про чоловічу та жіночу поведінку, що існують у конкретному суспільстві (тобто про ґендерні ролі) і певні сподівання, яким повинна відповідати та чи інша особа. На той час це було справжнім викликом офіційній педагогіці. Чого варта лише, скажімо, така думка Василя Олександровича з

"Листа до дочки": "Мені здається, що середня школа не робить найголовнішого, що має робити, — не вчить жити. Вважається, що коли юнак (розрядка наша) склав іспити і одержав атестат — він уже готовий до життя; якщо дівчина навчилась керувати трактором або працювати біля токарного верстата — вона почуватиме себе рівною з чоловіком і ця рівність забезпечить моральну незалежність і щастя. Яке це все наївне й убоге... Адже головне в житті... — це творення людини. Це головна праця всіх, адже всім доведеться бути чоловіками й матерями [7, 245–246].

На думку педагога, сама природа визначила важливу місію дівчинки — стати в майбутньому матір'ю. Тому вже з раннього дитинства це відтворюється в особливостях її поведінки, специфіці інтересів, ігор. Необхідно пам'ятати, писав Василь Олександрович дочці, що дівчинка, коли виросте, повинна стати емоційним лідером у сім'ї. Якщо дівчинка з дитинства житиме багатим духовним життям, якщо її інтереси будуть різнобічними, то в майбутньому вона зможе стати втіленням гармонії, чарівності, зовнішньої та внутрішньої краси.

В.Сухомлинський писав у "Листі" про виховання материнської гордості. Це почуття, на думку педагога, стверджується в душі дівчини лише тоді, коли в неї є душевне багатство і людська гордість. Щоб бути гордою, мудрою, дівчина повинна мати те, чим пишається людина: власну гідність, творчі здібності, покликання, повинна усвідомлювати високу мету життя.

Численні дослідження західних вчених давно і неодноразово підтвердили традиційну орієнтацію в навчанні і вихованні, яка призводить до формування ґендерних ролей дівчат і хлопців таким чином, що спонукає перших бути пасивними, а других — активними у суспільному житті (скажімо, в США такі дослідження ведуться з 1982 р.) [1].

Тому особливо актуально звучить сьогодні думка педагога щодо подолання ґендерних стереотипів, які панували, та й подекуди панують, у суспільстві. Василь Олександрович розповідав у листі доньці про "рабську філософію, безсловесну бабську покірність" : "Він мене б'є, а я його люблю... А.Бабель писав: "Жінка зробилась рабою раніше, ніж з'явився раб". І, мабуть, останнім притулком духовного рабства в світі людському буде серце жінки. Бійся цього, як вогню, донечко, — бійся стати освіченою, інтелектуально багатою рабинею" [7, 245] Про це ж знаходимо і в "Листах до сина": "У багатьох чоловіків десь у глибині душі приховуються залишки феодала, це є і в юнаків, з цим треба боротися... Як вогню, бійся того, щоб твоя майбутня дружина відчувала твою першість, схвалювала її... Розумний чоловік прагне саме до того, щоб його жінка жила багатим інтелектуальним життям, до її рівності і навіть першості в інтелектуальному житті сім'ї" [8, 632].

У 1971 р. вперше була опублікована праця В.Сухомлинського "Методика виховання колективу", де є невеликий розділ "Чоловіки й жінки в колективі", зміст якого перегукується з "Листом до дочки" і служить його логічним продовженням. Василь Олександрович дійшов висновку, що необхідно виховувати кожну дівчинку самобутньою і яскравою особистістю. "Орієнтація дівчинки — жінки на активну участь у суспільному виробництві, а не на пасивну роль домашньої господарки, на пасивне обмеження сфери її діяльності доглядом за дітьми — ось що дуже важливо в тому загальному тоні, який має характеризувати духовне життя школи. Бути матір'ю, бути вихователем дітей — горда й почесна місія, але коли тільки цим обмежиться діяльність жінки – вона буде залежною істотою. Тільки яскрава життєва мета дає жінці духовну силу, яка робить її володарем і повелителем у сфері почуттів" [6, 573]. Очевидно, що павлиський педагог, наприкінці 60-х років, не проголошуючи концепцію ґендеру, практично проводив ґендерне виховання.

В.Сухомлинський доводив, що дівчина, жінка якоюсь мірою є вихователем юнака, чоловіка, майбутнього батька. Вона повинна стати мудрою главою родини, "бути хазяїном свого почуття". "Жінка — володар і повелитель у коханні — це могутня сила, яка виховує справжнього чоловіка. Я тисячу разів переконаний, що мужність жінки творить духовне благородство, красу, відданість, вірність чоловіка", — писав Василь Олександрович доньці [7, 250]. Про те ж синові: "У хорошій сім'ї жінка–мати взагалі є моральним керівником і повелителем, і чим більше підкоряється її волі чоловік, тим краще для виховання дітей..." [8, 631]. Василь Олександрович зізнався синові, що "..духовна сила жінки виховує не лише дітей,

а й чоловіка. Ти добре бачиш і розумієш це на прикладі нашої сім'ї. Якби не мати, ви, діти, не були б чуйними до добра і зла, людяними, чуйними" [8, 631].

Я певна, що більшість жіночих студій ,пропагуючи подібні ідеї, не знають, що ще в 60–х роках XX століття сільський директор української школи заповідав їх своїм дітям.

Психологи і педагоги довели відмінності в батьківському та материнському впливі на формування особистості дитини [1, 4]. Батько сприймається авторитарнішим, ніж мати, особливо щодо хлопчиків. Але роль батька, хоч не така виразна й постійна в житті дитини, як роль матері, все ж важливіша для формування соціально значущих якостей, зокрема статеворольових. Батько впливає, наприклад, на формування почуття відповідальності та чоловічої гідності, на моральні якості сина. Для дочки ж батько виступає як перший у її житті взірець чоловіка, стосовно якого формуються базові установки статеворольової поведінки.

Виходячи з цього, цікаво провести паралельний аналіз "Листів" до дочки та до сина. Павлиський педагог запровадив термін "облагородження статевого інстинкту", вважаючи, що одним з його засобів є тонкі відносини між статями, які необхідно формувати задовго до пробудження статевого інстинкту. У чотирнадцятому листі до сина Василь Олександрович писав: "Розум і воля в цій сфері духовного життя повинні бути особливо пильними сторожами почуття статевого потягу... Задовго до того, як людину схвилює почуття статевого потягу, її повинна полонити краса душі, вона повинна глибоко пережити моральну прив'язаність до іншої людини...Любов благородна там, де в моральній прив'язаності однієї людини до іншої злиті в одне почуття і думки...Ти доросла людина, ти сам завтрашній батько, і я кажу тобі про все це з усією відвертістю. Я повинен це зробити як батько... Адже найважливіший суспільний обов'язок кожного громадянина — дати Вітчизні справжню людину. Батько — високе громадянське ім'я, пам'ятай це, сину!" [8 , 621] .

У листі до дочки ці ж проблеми проаналізовані педагогом по–іншому: "Пробудження Матері — це віковічний статевий потяг — бажання з'єднатися з людиною протилежної статі для творення нового життя, для продовження роду людського. Це нездоланна інстинктивна сила, що тягне юнака до дівчини, а дівчину до юнака, але це ще не людська любов ...Статевий потяг, не одухотворений і не облагороджений мудрістю і мужністю, — це велике зло, яке підстерігає тебе в житті — не будемо боятися цих слів і скажемо їх прямо" [7, 247].

Варто, щоб сучасні татусі дівчаток–підлітків були знайомі з листами Василя Олександровича і вміли говорити зі своїми доньками так, як педагог, — просто й піднесено, зрозуміло й цнотливо: "Донечко, вдумайся в мою пораду: темний не тільки юнак, який прагне задовольнити свій статевий потяг і не усвідомлює, куди і навіщо він стріляє із смертельної іграшки. Темна і дівчина, яка безвладно пливе на хвилі "несвідомого почуття"... Вам (дівчатам) ніяк не можна бути темними. Сама природа наказує вам бути мудрими і мужніми, обачними і обережними, вимогливими і... вибач мені це слово, донечко, — не *всеїдними!*" [7, 249].

Аналізуючи листи до обох дітей, бачимо, що для Василя Олександровича важливим було сформувати в юнаків і дівчат правильні уявлення про соціальні ролі, як своєї, так і протилежної статі. Він добивався усвідомлення дітьми психофізіологічних відмінностей чоловіків і жінок, емоційних, розумових особливостей, протікання мисленнєвих процесів (відразу хочеться провести паралель з відомою теорією доктора біологічних наук В.Геодакяна, стосовно асинхронної еволюції чоловічої і жіночої статі [2]).

В.Сухомлинський писав синові і про дружбу між хлопцями й дівчатами. Педагог вважав, що у процесі гармонійного спілкування й діяльності хлопців і дівчат формується чоловіча та жіноча соціальна роль, ціннісні орієнтації, що "любов без дружби дрібна". У дружбі виховуються почуття. "Щоб стати справжнім мужчиною, ти в роки ранньої юності повинен розкрити душевні багатства в дружбі", — навчав Василь Олександрович. Батько переконував сина, що моральний обов'язок перед жінкою, відповідальність за її майбутнє робить з юнака чоловіка. Саме у "Листах до сина" знаходимо відомі слова педагога: "Нема якоїсь спеціальної "науки кохання", є наука людяності... І провідна роль тут належить нам, чоловікам" [8, 623].

На сучасному етапі формування ґендеру базується на соціокультурному фоні, зокрема, на уявленні про чоловічість (маскулінність) та жіночість (фемінність), які сильно відрізняються у різних культурах. Для становлення ґендеру в Україні "Листи" В.Сухомлинського у цьому аспекті є досить цінними, тому що, по суті, в них враховані соціокультурні особливості

українського народу у розумінні цих понять. У сімнадцятому листі до сина, наприклад, Василь Олександрович писав, що ставлення до жінки є мірилом моральності чоловіка, на основі цього ставлення можна судити про ступінь загальної культури людини. Він пояснював, що таке, на його думку, жіночість:" Жіночість — це найвище втілення моральної чистоти і благородства, високої людської гідності...Жіночість — це найвище вираження людської краси, у цій красі — народження нового життя..Поважати жінку — це означає поважати життя" [8, 631].

Врахування ґендерних відмінностей помітне і в стилі написання листів. Відомо, що дівчата більш спостережливі, мають кращі вербальні здібності, більш сентиментальні, емоційні, чутливі, романтичні. "Лист до дочки" В.Сухомлинського, відповідно, дуже емоційний, образний, насичений епітетами, порівняннями, зверталнями: "люба моя донечко", "дорога донечко", "дорога доню". Василь Олександрович наводив для прикладу багато життєвих історій, використав чудову бабусину казку про кохання, вживав вставні слова, не приховував своїх переживань, емоцій, зізнавався в окремих поглядах "по секрету". Все це сприяє засвоєнню дівчатами моральних норм, розширенню та поглибленню змісту моральних понять.

Щодо хлопців відомо, що їх важко у чомусь переконати, вони більш цілеспрямовані, частіше виявляють необов'язковість, випереджають дівчат в інтелектуальному розвитку, вони більш збудливі, менш залежні від міжособистісних стосунків. Педагог врахував ці особливості у своїх "Листах до сина". Кожен лист починається і закінчується однаково: "Добрий день, любий сину", "Бажаю тобі міцного здоров'я і бадьорого настрою. Обіймаю і цілую тебе. Твій батько". Стиль листів розрахований, в першу чергу, на раціональне сприймання: в них переважає конкретна лексика, опора на інтереси і схильності сина, апелювання до його майбутньої професії, чіткий, логічний виклад інформації. Василь Олександрович використовував багато висловлювань відомих людей, вишукував переконливі аргументи. Листи написані у довірливій формі, батько пригадував власну молодість, ділився власними переживаннями.

"Листи" до сина та дочки В.Сухомлинського вимагають глибокого вивчення, адже метод щирої, довірливої розмови з власними дітьми без заохочень та зовнішніх стимулів ще недостатньо вивчений у багатій спадщині педагога. "Листи" Василя Олександровича опосередковано і непомітно, але ефективно виховують у юнаків і юнок високі моральні почуття, уявлення про ґендерні ролі в суспільстві, виховують основу морального ставлення до осіб протилежної статі, формують навички міжособистісного спілкування між дівчатами та хлопцями.

У тринадцятому листі до сина В.Сухомлинський запитував: "Мене найбільше турбує: чи зуміємо ми, ваші батьки, передати вам усі наші моральні цінності, усі наші скарби, які так дорого дісталися нам?" [8, 620]. Час довів, що павлиський педагог зумів виконати поставлене завдання.

Сподіваємось, що дана спроба аналізу його листів допоможе батькам, вихователям подивитись на дитину (хлопчика, дівчинку) крізь призму ідей В.Сухомлинського, побачити нові грані, нові підходи. Погляди Василя Олександровича на виховання статеворольової поведінки жінки і чоловіка потребують детального вивчення і творчого впровадження у процес ґендерної освіти та виховання в Україні, а його "Листи" до сина та дочки, безперечно, займуть належне місце серед "Повчань" дітям видатних українських діячів.

ЛІТЕРАТУРА

Берн Ш. Ґендерная психология. — СПб, 2001. — 320 с.

Геодакян В.А. Эволюционная теория пола // Природа. — 1991. — №8.

Грицяк Н. Ґендерний паритет сучасності // Завуч. — 2000. — №32.

Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. — К.: Київська правда, 2000. — 688 с.

Петренко О.Б. Ґендерний підхід до виховання у спадщині В.О.Сухомлинського // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. — 2001. — №6. — С.83–86.

Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр.твори: В 5т. — К., 1976. — Т.1. — С.403–637.

Сухомлинський В.О. Лист до дочки. В кн. Батьківська педагогіка. — К.: Радяньска школа, 1978. — С.241–250.

Сухомлинський В.О. Листи до сина // Вибр.твори: В 5-ти т. — К., 1977. — Т.3. — С.583 –657.

Сухомлинский В.А. Письма к сыну. — Москва: Просвещение, 1979. — 94 с.
Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр.твори: В 5-ти т. — К., 1976. — Т.2. — С.149–418.

Марія АРТИШ

ҐЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СТОСУНКІВ "БАТЬКИ–ДІТИ"

Сім'я — найважливіша школа соціалізації, вплив якої на формування характеру молодої людини є, здебільшого, визначальним. Але наскільки відповідними є наші уявлення, дії для досягнення мети? Чому оточення поза сім'єю часто переважає своїм впливом, навіть більше — формує наше бачення світу, в якому живемо? Де шукати причини кризи у вихованні?.. Запитань більше ніж відповідей.

Для нашого суспільства актуальне сприйняття світу через призму "жіночого–чоловічого". "Риси, які в різноманітних популярних публікаціях приписують одній із статей, часто є лишень повторенням надуманих стереотипів та необґрунтованих узагальнень" [1, 9].

Вплив взаємозв'язків у сім'ї простежується особливо виразно. Характер таких зв'язків та їх якість — вирішальні для сімейних взаємин. "Тонкість відчування людини, емоційна сприйнятливість, вразливість, чуйність, чутливість, співпереживання, проникнення в духовний світ іншої людини — все це осягається передусім у сім'ї, у взаємовідносинах з рідними" [2, 529]. З того моменту, коли очікування певної поведінки залежно від статі дитини починає обмежувати її розвиток, воно стає шкідливим. Статеворольові упередження, нав'язані в дитячі роки, суттєво зменшують можливості для особистісного розвитку, індивідуальної самореалізації людини.

Характер стосунків у сім'ї залежить значною мірою від здатності батьків адаптуватися до своєї дитини та адекватно оцінювати її можливості і здібності, розуміти і поважати її як особистість. Соціальна інтеграція дитини здійснюється, в першу чергу, через відтворення почутого, побаченого тощо. Таке "копіювання" є способом:

пізнання інших;

формування уявлень про себе;

набуття дитиною поведінки, прийнятої оточенням.

Таким чином, сім'я визначає основні акценти психологічного і соціального розвитку дітей. Педагогічне мислення В. Сухомлинського було скероване на своєчасні і відповідні розвиток моральних якостей характеру, здобуття знань, розуміння природи, самовиховання: "Чутливість, вразливість душі формується в дитинстві" [2, 87]. Пропонуючи дітям свою модель поведінки, своє бачення того чи іншого явища тощо, дорослі часто провокують виникнення суперечностей між потребами, бажаннями і здібностями дитини та можливостями для її самопізнання і самореалізації.

З метою виявлення викривлень/стереотипів у системі сімейного виховання дітей різних статей, їхнього взаємозв'язку із виникненням негативних суспільних явищ силами волонтерів Пласту — Національної скаутської організації України — було проведено анкетування сімей у кількох регіонах України. Торкнуся окремих аспектів формування впливів "Батьки–діти" з огляду на попередні результати опитування в Івано–Франківській, Донецькій, Тернопільській та Львівській областях.

Під впливом оточення уже в 5–6–річних дітей чітко сформовані уявлення про те, які ігри, одяг тощо для хлопчиків, а які — для дівчаток. Для прикладу, четверо з п'яти дітей 5–9–річного віку у своїх відповідях на питання "Чому віночки носять лише дівчата?" використали протиставлення "хлопчик–дівчинка": "якщо хлопці носитимуть віночки, то вони будуть схожими на дівчаток", "тому, що віночки хлопцям не пасують" і т.ін. [3, 4]. Трактування дитячих ігор за "статевою ознакою" здебільшого не викликає здивування чи нерозуміння з боку дорослих. Прогнозуючи наслідки участі хлопців у "дівчачих" іграх, батьки задовільняються шаблонами типу "мамин синок" (33,6%) та "справжній чоловік" (30,1%).

Водночас оцінювання людиною себе відбувається частіше з огляду на реальні потреби і можливості; вони набувають "статевої" орієнтації тоді, коли стосуються інших, "не мене". Такий підхід мимоволі або цілеспрямовано сприяє встановленню штучного обмеження щодо

розвитку власних дітей. Вік і стать дитини часто перешкоджають повноцінному спілкуванню в сім'ї, зокрема щодо родинних справ (51,4%).

З огляду на себе більшість батьків вважають хатню роботу та догляд за дітьми обов'язком обох батьків (95,9%) і оцінюють поділ праці в сім'ї "за потребою і можливостями кожного" (75,9%). Однак потреби щодо набуття практичних умінь дітьми диференціюють, здебільшого, з огляду на стать. Так, для сина (54,8%) і зяти (52,7%) "вміти все" вважається більш природним, ніж для дочки (28%). Що ж стосується конкретних вмінь дівчини, відчутним є акцент на приготуванні страв (67,1%), пранні (62,3%), миті посуду (63%) та прибиранні помешкання (61,6%).

Найбільш "чоловічою" справою вважається забивання цвяхів (32%). Вміння водити автомобіль актуальне як для дочки (46,6%), так і для сина (30,3%). Водночас мало хто з опитаних асоціює із жіночою статтю вміння забивати цвяхи (13%) та працювати з електродрилем (0,7%), з чоловічою — прати (4,8%) і мити посуд (13%).

Бачення сина і дочки у майбутньому часто базується на позитивному характері людини (37,7% та 33,6% відповідно), міжособистісних стосунках батьків та подружжя (8,2% та 14,4%). Серед внутрішніх якостей зазначаються, як притаманні чоловікам, мужність, сила, відповідальність.

Щодо професійного майбутнього дітей не простежуються особливі обмеження чи застереження. Дещо відчутний незначний акцент на праці дочки вчителем або викладачем (10,3%) та медичним працівником (11%).

Т.Самотулка у своїх міркуваннях щодо концепції сучасного виховання цитує слова Ш. Бюглера: "Із сучасного життя дитини виникає проспективне життєве орієнтування дорослого" [4, 12]. Тому сімейне виховання має базуватися, в першу чергу, на її потребах, бажаннях та можливостях. Усі стереотипи у цій справі однаково шкідливі. На стику уявлень, що часто суперечать одні одним, і виникає більшість непорозумінь. Стереотип віку, статі тощо неминуче накладає відбиток на все дотичне до нього, в першу чергу — на людей, які схильні оцінювати не реаліями, а поняттями, що вже існують в їхньому сприйнятті і розумінні світу. Один із шляхів зміни стереотипів, ґрунтованих на статевій приналежності, — впровадження в сім'ях нових підходів до розуміння психології, мислення, взаємин статей.

У статті опрацьовано матеріали експериментальної програми співпраці з батьками у Пласті — Національній скаутській організації України, результати першого етапу проекту "На перехресті світів", підтриманого Канадським агентством міжнародного розвитку, Посольством Канади в Україні, Канадсько–українським ґендерним фондом. Вона має на меті не стільки дати оцінку ситуації (для цього ще недостатньо фактичного матеріалу), скільки акцентувати увагу на потребі вироблення цілісної навчально–діагностичної програми щодо усунення стереотипів у системі сімейного виховання дітей різних статей.

ЛІТЕРАТУРА

Браун–Галковська М. Домашня психологія. — Львів, 2000.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. — К., 1977. — Т.3.
Казковий вечір. — Київ, 2001. — №46 (60).
Самотулка Т. Історія України в іграх. — Т.1. — Київ – Нью–Йорк, 1995.

ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї І ШКОЛИ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ

Михаил МУХИН

ВКЛАД В.СУХОМЛИНСКОГО В СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ШКОЛЬНО–СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ

Важное место в педагогической системе В.Сухомлинского занимала проблема продуктивного взаимодействия школы и семьи в вопросах обучения, воспитания и развития подрастающего поколения. Рефреном в его многочисленных работах звучит мысль о том, что воспитание ребенка — это гражданский и патриотический долг каждого.

Сам Василий Александрович был нежным заботливым сыном, примерным семьянином, мудрым, добрым и в то же время требовательным отцом, внимательным и любящим мужем.

Опираясь на традиции народной педагогики, новатор стремился соединить воспитательные возможности школы и семьи. Постоянные поиски решения этой проблемы подтолкнули Василия Александровича к созданию "практической методики совместной работы педагогического коллектива и родителей". Ее сердцевиной была Педагогическая школа для родителей, или Родительская школа, назначение которой — повышение уровня педагогической культуры, проще же говоря, педагогизация родителей. Родители становились ее слушателями за три года до поступления их ребенка в общеобразовательную школу и посещали ее занятия до получения их сыном или дочкой аттестата зрелости.

В первые годы функционирования Родительской школы в ней было пять отделений, а затем четыре:

первое отделение (дошкольное) объединило родителей, детям которых от 4–х до 7–ми лет;

второе посещали родители детей начальных классов;

в третьем отделении осваивали программу Педагогической школы родители детей 4–7–х классов;

четвертое посещали родители старшеклассников.

Занятия в Родительской школе проходили два раза в неделю. Программа школы охватывала все разделы вузовских курсов педагогики и психологии. Особое же внимание уделялось возрастной психологии, психологии личности, вопросам физического, умственного, нравственного и эстетического воспитания. При этом следует подчеркнуть последовательность Сухомлинского, считавшего, что "проектирование человека" должно быть делом не только школы, но и родителей [3, 38].

Через все занятия Педагогической школы красной нитью проводилась идея творения Человека. Ее реализация осуществлялась тем эффективнее, чем сильнее удавалось пробудить у родителей чувство гордости за то, что они являются главными ваятелями самого ценного и дорогого на земле — Человека.

Нет даже двух семей, которые были бы абсолютно одинаковы. Каждая имеет что–то свойственное только ей. Вот почему в Родительской школе Павлыша индивидуальным беседам с матерью и отцом отводилось особое место. Именно в такие моменты умно, тактично, без излишней суеты обсуждалось то особенное, порой конфликтное, что было в той или иной семье, что не обошло сына или дочку взволнованных родителей.

Сухомлинский отмечал, что одним из самых эффективных средств, побуждающих ребенка к сознательному, усидчивому умственному труду, является "очеловечивание" последнего. Развитие чувства гордости труженика — многократно апробированный в Павлыше путь, помогающий очеловечить умственный труд ребенка, облагородить желанием приносить за его успехи радость окружающим и, прежде всего, матери и отцу. Последние же в свою очередь должны постоянно беречь и лелеять у малыша это качество. Главным же фактором, развивающим чувство гордости труженика у школьника, является оптимизм, вера ребенка в

свои силы. Для сохранения этого огонька важно, чтобы родители непосредственно участвовали в процессе обучения сына или дочки, стимулировали морально, радовались успехам своих детей, пусть даже незначительным, малозаметным. С этой целью в Павлыше на занятиях Педагогической школы родителей вооружали знаниями, как обучать детей грамоте и математике, раскрывали суть приемов домашней материнской дидактики. Как следствие, основная масса детей Павлыша, поступая в школу, уже умела писать и читать. Это облегчало их учебу в школе, умственный труд для них был интересным. А все вместе способствовало хорошей учебе.

Павлышские учителя добивались того, чтобы в семье дети–дошкольники прошли своеобразную "Материнскую школу". Главное назначение этой школы учителя видели в том, чтобы она воспитала у детей "тонкое, чуткое, отзывчивое сердце, чтобы дитя познавало окружающий мир не только умом, рассудком, но и сердцем" [1:2, 576]. Ибо, по глубокому убеждению Сухомлинского, начинать воспитывать чувства ребенка в школе уже поздно. Основы эмоционального воспитания должны закладываться в семье. Вот почему на дошкольном отделении Педагогической школы в лекциях и беседах их авторы старались донести до сознания родителей ту непреложную истину, что "маленькое зернышко, посеянное в человеческой душе в годы раннего детства, становится в зрелые годы могучим деревом" [1:2, 577–578].

На занятиях в Родительской школе, бывая в семьях, Сухомлинский и его коллеги закладывали родителям мысль о том, что надо как можно раньше, с момента, когда ребенок стал самостоятельно держать ложку в руке, воспитывать его в труде. Пусть он посадит Яблоню Матери, Грушу Отца, Виноград Дедушки, заботливо ухаживает за ними, а затем доставит радость близким, угостив их плодами, выращенными собственными руками.

Ребенок, впитавший богатство эмоциональных отношений в семье, воспитывающийся в труде, познавший и познающий радость творения, будет чувствителен и к слову учителя, когда сядет за парту. Ибо эмоциональная вспашка почвы была проделана своевременно и качественно заботливыми руками матери и отца при непосредственном участии школьного педагога. Школа и семья в Павлыше взаимодействовали как два скульптора–единомышленника. И иначе быть не должно. Ибо, как подчеркивал В.Сухомлинский, корни трудностей, возникающих в сложном процессе школьного воспитания, надо искать в семье.

В Павлыше через всю работу с родителями красной нитью проходил ряд идей. Идее единства духовной жизни семьи и школьного обучения в этом ряду придавалось особое значение. В ее реализации просматривалось несколько путей. Но, пожалуй, главным среди них было установление в семье уважительного отношения к науке, культуре, книге. С этой целью проводились, в частности, совместные с семьей Праздники Книги. На всех отделениях Родительской школы читались лекции, проводились беседы, основной задачей которых было раскрытие роли и значения науки, культуры, книги в жизни человека.

Говоря о важнейших идеях, которые были в поле зрения павлышских учителей в работе с родителями, следует остановиться на том, как здесь решалась проблема социальной зрелости подростков и юношества. Сухомлинский считал, что корнем социальной зрелости ребят является их трудовой вклад. Здесь, скажем, дети с 10–летнего возраста зарабатывали столько, что их денег хватало на покупку учебников и учебных пособий, а уже ребята 12–14–ти лет зарабатывали сумму, необходимую для приобретения одежды и обуви на зимний период, ребята же 15–17–ти лет — на одежду и обувь на весь год. Труд подростков, юношей и девушек в Павлыше рассматривался как совершенно серьезное взрослое дело. И это, по мнению Сухомлинского, была та основа, которая позволяла учителям школы вести разговор с родителями о зрелости мышления их детей, о самостоятельности, о гражданском чувстве ответственности.

Павлышский педагог активно выступал за то, "чтобы детский, подростковый, юношеский труд включался в экономическую, материальную жизнь семьи, был бы в ней органической необходимостью" [1:2, 590]. Он добивался, чтобы и родители рассматривали труд своих детей в такой же плоскости. В противном случае, по его мнению, "никакие недельные, двухнедельные, месячные практикумы, организуемые школой, не станут трудом, они останутся игрой... Воспитательную силу труд обретает лишь тогда, когда он становится экономической необходимостью" [1:2, 590]. Педагог не только отстаивал идею вовлечения школьников в

производительный труд, но и небезуспешно вместе с родителями претворял ее в жизнь в Павлыше. Здесь все дети школьного возраста участвовали в производительном труде. Учителя совместно с родителями определяли для каждой возрастной группы детей посильный и в то же время значительный по своей производительности труд. Так, дети 1–2–х классов работали в шелководческих звеньях, где вместе с взрослыми членами семьи заготовляли тутовник, убирали мусор и т.п.; ребята 3–4–х классов работали в тех же шелководческих звеньях, кроме того, заготовляли семена кукурузы, овощных культур, собирали и удобряли почву местными удобрениями; пяти– и шестиклассники занимались заготовкой сена, убирали овощи и фрукты, пасли скот; подростки 7–8–х классов ухаживали за скотом на колхозных животноводческих фермах, заготовляли силос и т.п.; старшеклассники работали на сельхозмашинах: обрабатывали почву, участвовали в посевной кампании, в уборке урожая и т.п.

В своих концептуальных положениях о роли труда и трудового воспитания во всестороннем развитии личности Василий Александрович опирался на народную педагогику, которая знает, "что ребенку посильно и что непосильно", так как в ней "органически сочетается жизненная мудрость с материнской и отцовской любовью". И, видимо, в этом один из секретов того, что система трудового воспитания, разработанная Сухомлинским и многократно апробированная в возглавляемой им школе, и поныне сохраняет свою актуальность. В частности, мысли павлышского педагога о том, чтобы труд "становился экономической необходимостью", перекликаются с реалиями сегодняшней экономической политики, проводимой во всех странах СНГ.

В работе с родителями В.Сухомлинский старался не выпускать из поля зрения и такой аспект, как единство действий отца и матери в воспитании своих детей. Решение этой задачи обусловило постановку вопроса об учебе родителей "мудрости материнской и отцовской любви, гармонии доброты и строгости, ласки и требовательности" [1:2, 579]. Во время лекций, бесед на занятиях Педагогической школы приводились конкретные примеры, показывающие, какой вред наносит детям любовь умиления, любовь деспотическая, любовь откупа. Ребенок, воспитанный в духе умиления, растет эгоистом, не знающим долга ни перед родителями, ни перед обществом, не умеет и не желает соизмерять свои желания и потребности. Не менее пагубна любовь деспотическая. При такой любви родители относятся к своим детям как к вещам, предметам. Неразумна и любовь откупа, когда все измеряется материальными затратами. Дети в таких семьях вырастают эмоционально невежественными, ибо им не доступны такие тонкие человеческие чувства, как ласка, участливость, сострадание, милосердие и т.п.

Тонкая, кропотливая работа с родителями помогала понять существо всех типов родительской любви, увидеть пагубность издержек в использовании родительской власти, убедиться в том, что неуправляемость ребенка идет от рассогласованности действий отца и матери, когда те по–разному понимают понятия "можно", "нельзя", "надо". В процессе учебы на так называемых практикумах отцы и матери вместе с учителями "учат детей управлять своими желаниями, подчинять их труду, дисциплине, воле коллектива... и благодаря этому учатся сами как воспитатели" [1:2, 580]. Важным моментом в работе Родительской школы является показ того, "что маленький человек берет от родителей, что от — учителей, что — от среды" [3, 38], как, казалось бы, незаметная черточка гипертрофируется, превращается в черту взрослеющей личности. А все вместе взятое способствует, что родители, осознавая диалектику развития ребенка, видя в детях самих себя, начинают пристальнее присматриваться, критичнее относится к себе, своему "Я".

Существенной составляющей в педагогической системе Сухомлинского были традиции, в которых воедино слились народные обычаи, жемчужины классической педагогики и находки самого педагога–новатора, навеянные духом гуманизма, созидания и романтики. Василий Александрович неоднократно подчеркивал, что хорошая школа сильна своими традициями. Ибо, как утверждал Чахееба, только они способны как воском "склеить" всех членов школьного сообщества. Внедрению, популяризации и развитию традиций Сухомлинский уделял чрезвычайно важное внимание.

Даже простое перечисление всех традиций Павлышской школы заняло бы целую страницу. Остановим внимание лишь на той, что стоит особняком в этом ряду. Речь идет о

Праздник Матери. Устраивался он осенью, когда созревал урожай. В этот день каждый ученик преподносил матери плоды своего труда: цветы, выращенные своими руками, колосья пшеницы, разные поделки и т.п. С этой же целью, к примеру, уже в первую весну своей школьной жизни дети закладывали Сад Матери. В саду 31 яблоня (столько и детей в первом классе) и 31 куст винограда. Затем начинался кропотливый труд по его уходу. Но какая радость потом — первое яблоко, первые гроздья винограда — матери — благодарность, своеобразная плата за ее постоянную заботу.

Наблюдая за ребенком, не трудно заметить, что тот все человечество делит на две части: мать и все остальные. Углубляя свои наблюдения, Сухомлинский приходит к выводу о том, что соответственно и первой "школой воспитания человечности", одним из могучих "средств облагораживания чувств ребенка" должно стать чувствование сердцем матери и на этой основе познание ее. Познание не только как источника "радостей и утешений", а как *Человека* со всеми ее тревогами и заботами, радостями и горем. Этот процесс, по Сухомлинскому, и является тем "первым окошком в окружающий мир, которое мы, взрослые, должны открыть в детской душе" [2, 86]. Названный процесс многоаспектен. Основополагающим здесь является то, чтобы ребенок сам видел и ощущал сердцем те усилия матери, благодаря которым достаются ей земные блага, в т.ч. и те, что она дарит ему. С этой целью педагог рекомендует постоянно посвящать детей во все тонкости и сложности трудовых и иных дел матери. Это является в т.ч. и уроками по сдерживанию подчас необоснованных желаний детей. Ограничение желаний Сухомлинский считал нервами своей педагогической системы. Ребенок, проникнувшийся заботами матери, воспринимающий сердцем ее мир, не позволит шуметь, когда та отдыхает, возьмет на себя часть забот по дому и т.п. Познание детским сердцем сердца другого человека педагог считал важнейшим условием полноценного нравственного воспитания подрастающего поколения. Вместе с тем это и одно из главных условий самопознания и самовоспитания.

В Павлышской школе был разработан и многие годы читался факультативный курс "Культура взаимоотношений в семье", явившийся важнейшей составляющей интегрированного курса "Культура человеческих взаимоотношений". Его появление пытливый исследователь объяснил тем, что не все воспитанники становятся физиками и математиками, но родителями, мужьями, женами становятся все. Открыть перед юношами и девушками секреты мудрости и сложности семейной жизни, помочь воспитать их зрелыми и осмотрительными как раз и призван был по замыслу создателей курс "Культура взаимоотношений в семье".

Обобщая сказанное, можно констатировать, что В.Сухомлинскому вместе с руководимым им педагогическим коллективом Павлышской средней школы удалось разработать, широко апробировать и внедрить в практику целостную систему школьно–семейного воспитания, включающую:

- подготовку всех родителей, молодоженов и молодых супругов, в частности, к воспитанию детей;
- подготовку учителей к работе с родителями;
- подготовку старшеклассников к семейной жизни.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинский В. Избр. произведения: В 5-ти т. — Киев, 1979–1980. — Т.2. — С.576.
Сухомлинский В. Моя педагогическая система // Радянська школа. — 1988. — №9. — С.86.
Сухомлинский В. Этюды о коммунистическом воспитании // Нар. образование. — №6. — С.38.

Григорій ТЕРЕЩУК

ПРОБЛЕМА ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ У ПРАЦЯХ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО "НАРОДЖЕННЯ ГРОМАДЯНИНА" ТА "ЛИСТИ ДО СИНА"

Для сучасного перехідного періоду в житті України характерні суперечливі тенденції, які неминуче позначаються на підготовці молоді до майбутньої трудової діяльності. Демократизація, ринкова економіка, отримання громадянами прав і свобод супроводжуються

необхідністю посилення особистої відповідальності за свою долю, небаченого досі зростання ролі кожного у життєвому та професійному самовизначенні, власному благополуччі. Трудове виховання і навчання як окремі ланки загальної освіти повинні відіграти у цій справі особливу роль. Перш за все слід відмовитись від усталеного за попередні десятиліття усередненого підходу до учнів, який часто призводив до нівелювання їх здібностей та обдаровань, до виховання в дітей апатії до певних видів трудової діяльності, особливо тих, що пов'язані з домінуванням фізичної праці.

Переломним віковим періодом як у фізіологічному, так і соціальному аспектах щодо самовизначення у майбутніх життєвих планах є підлітковий вік. В.Сухомлинський у своїй праці "Народження громадянина", присвяченій цьому віковому періоду, писав: "спостерігаючи працю підлітків, я переконався, що існує залежність між розвитком розуму, розумовими здібностями і майстерністю рук" [1, 264].

Гармонійне поєднання фізичного і духовного — чи не одне з найголовніших завдань виховання підростаючого покоління. Для його реалізації у підлітковому віці пропонується поєднувати працю і відпочинок, але особлива роль відводиться урокам трудового навчання. При цьому педагог важливого значення надавав підбору видів рухів, уникненню фізичного перенавантаження. "У майстерні, в робочих кімнатах гуртків, у лабораторіях, на ділянці і в саду важливе місце займала тонка, віртуозна, філігранна праця, що вимагає розрахунку, узгодженості сили й розуму, постійного самоконтролю". Тому велике значення надавалось різьбі по дереву, виконанню роботи, пов'язаної з "тонкою обробкою дерева, металу", керуванню машинами [1, 369]. Наведений вище фрагмент із твору В.Сухомлинського "Народження громадянина" вказує на одне з основних правил підбору змісту предмета "Трудове навчання" — цей зміст повинен забезпечувати оптимальне поєднання посильності фізичного навантаження, виконання переважно складних рухів та інтелектуальної насиченості дій учнів. При цьому автор застерігав: "неробство, як і бездумне завантаження будь–якою фізичною працею, аби тільки не допустити неробства, — все це однаково згубно позначається на розумовому розвиткові підлітків"[1, 407].

Ряд думок В.Сухомлинського про незаперечну роль "Трудового навчання" як шкільного предмета не лише у фізичному, а й розумовому, інтелектуальному розвитку учня переконливо доводять безпідставність тверджень деяких чиновників освітянської галузі чи навіть учених–педагогів про те, що цей предмет вичерпав себе у педагогічному плані, не відповідає сучасному рівню розвитку науки і техніки, новітнім технологіям у сфері виробництва і побуту. Так, безперечно, зміст цього шкільного предмета треба кардинально вдосконалювати. Але доки ще буде потрібно доводити роль залучення дітей, особливо підлітків, до науково обґрунтованої посильної праці у шкільних майстернях, на пришкільних ділянках у загальному розвитку дитини, у зміцненні її здоров'я, вихованні поваги до людей праці, у професійному самовизначенні учнів, у засвоєнні базових знань і умінь, необхідних для інженерної освіти, зрештою, для елементарної технічної грамотності (в тому числі графічної підготовки, яка і без того постраждала через необґрунтоване вилучення з числа обов'язкових шкільних дисциплін курсу "Креслення"), яка потрібна кожній людині у повсякденному житті, в побуті? Чому, як тільки починається реконструкція навчальних планів загальноосвітніх шкіл, зразу ж комусь хочеться відірвати бодай шматочок урочного часу від "Трудового навчання" на поглиблене вивчення престижних предметів? А хто спитав самих дітей про те, чи хочуть вони цього?

Читаючи даний твір видатного педагога, помічаємо, що інтелектуальне багатство шкільного життя, вільний розвиток дитячих обдаровань він пов'язував з розумовим життям і фізичною працею також шляхом залучення учнів до гурткової роботи. "Цінність гурткової роботи полягає в тому, що кожен може протягом тривалого часу випробовувати свої задатки, здібності, виражати в конкретній справі свій нахил, знаходити улюблену працю" [1, 570].

На думку В.Сухомлинського, праця має поєднуватись не тільки з розумовим вихованням. Вона повинна відігравати роль виховної сили у гармонійному розвитку особистості. "Праця, відірвана від ідейного, інтелектуального, морального, естетичного, емоційного, фізичного виховання, від творчості, від інтересів і потреб, від багатогранних відносин між вихованцями, стає для вихованців повинністю, яку їм хочеться швидше "відбути"[1, 568].

Для сучасного періоду розвитку українського суспільства велике значення мають педагогічні погляди В.Сухомлинського на виховання громадянського начала в праці, почуття власної гідності. Ця проблема відіграє особливу роль у теперішній період суспільного буття в Україні, коли серед школярів популярності набувають ідеї швидкого власного збагачення будь–якою ціною, в тому числі за рахунок нечесної і непомірної експлуатації чужої праці, ігнорування інтересів держави і юридичних та моральних норм, самоутвердження силою тощо. "Важливо, щоб в основі громадянських почуттів лежала трудова гордість підлітка, переживання тієї думки, що в улюбленій праці він неперевершений майстер" [1, 578].

Мусимо визнати той факт, що переважна більшість фундаментальних положень радянської педагогіки щодо "виховання якостей особистості передового трудівника соціалістичного виробництва" були справедливими і є актуальними й сьогодні. Їх на власному педагогічному досвіді перевірив В.Сухомлинський. Тому у сучасній освітній політиці держави посилення ролі праці у вихованні підростаючого покоління повинно бути не ідейною настановою, а реальним вихідним положенням конструювання змісту сучасної освіти. "Радість праці своєрідна. Її можна порівняти хіба що з почуттями, які переживає людина, піднімаючись на вершину високої гори. ... Той, хто пізнав це почуття, збагнув ази життєвої мудрості: радощі життя оплачуються працею, їх треба здобувати" [1, 581–582].

Логічне продовження багатьох думок про трудове навчання та виховання підлітків виражене В.Сухомлинським у "Листах до сина". "Якщо людина закохана в свою працю, вона прагне, щоб і в самому трудовому процесі, і в його наслідках було щось прекрасне" [1, 598]. Видатний педагог вбачав у трудовому навчанні засіб естетичного виховання дітей. У "Листах до сина" ще глибше обґрунтовується ідея розвитку індивідуальних особливостей дітей, виражена у книзі "Народження громадянина". Педагог чітко виділяє різницю між інтересами і покликанням. На його думку, покликання — це інтерес, помножений на працю. Тут можна прослідкувати, що основні свої педагогічні ідеї і переконання В.Сухомлинський застосовує і у вихованні власного сина. В одному з листів, щоб показати синові приклад краси творчої праці і тим самим закликати його до правильного вибору майбутньої трудової діяльності і професії, педагог наводить цитату з розповіді садівника й лісника Юхима Пилиповича: "мудрість людська — на кінчиках пальців ... Кожен повинен бути господарем у своїй справі — ось про що не можна забувати. Якби я почав учитися на інженера чи лікаря, чи на вчителя — нічого б з мене не вийшло. Вийшла б людина, що заробляє собі на хліб насущний ... Треба, щоб у кожній людині розгорілася "іскра" — ось тоді й вийде справжня людина" [1, 599].

У батьківській педагогіці В.Сухомлинського чітко прослідковується настанова про необхідність виховання у дітях почуття власної відповідальності за життєвий вибір, розвиток свого покликання. Ця настанова, як уже згадувалось на початку статті, особливо актуальна сьогодні. Визнаючи роль соціуму, різноманітних виховних впливів у формуванні покликання педагог, разом із тим підкреслює, що й "господар задатків творить своє покликання". При цьому наголошується на важливості активної, діяльнісної позиції, аналізі душевного стану: "утверджувати в собі покликання — це значить щось робити, щось створювати, а не заучувати готові істини, не копирсатися в своїх почуттях, намагаючись знайти відповідь на запитання: чи подобається мені ця праця чи ні? Подобається людині те, у що вона вклала частинку власної душі, — це найголовніше" [1, 602].

Характерним для батьківської педагогіки В.Сухомлинського щодо трудового виховання і професійного самовизначення є метод переконання, який ґрунтується на різноманітних прикладах з життя, про тих людей і ті випадки, які знайомі не лише йому, а й синові. Таким чином досягається безпосередній вплив на формування власної життєвої позиції сина, на стан його душі, на внутрішні мотиви вибору. У листах до сина Василь Олександрович терпеливо доводить власні погляди, спонукає сина на висловлювання своїх поглядів, веде рівноправну суперечку, але у жодному випадку не "опускається" до "читання моралі" чи нав'язування своєї позиції.

В.Сухомлинський в одному з листів пише: "Є в нашій справі така свята річ, як переконання. Це також одна з найбільш полум'яних сторінок книги педагогічної мудрості: скільки списів зламано в спорах про переконання, скільки думок висловлено, а все–таки досі є випадки, коли груди в людини гранітні (знання), а ноги — глиняні (переконання). Чому ж так

трапляється? Тому, що діти, підлітки заучують істини, але не беруть участі в боротьбі за перемогу істини. Не роблять нічого для того, щоб істина втілювалась у творчості, у праці, в діянні" [1, 605].

Отже, у працях "Народження громадянина" та "Листи до сина" В.Сухомлинський висловлює ряд науково–педагогічних положень, які стосуються трудового виховання і навчання, професійного самовизначення учнів підліткового віку. Ці положення і сьогодні залишаються важливими як для організації навчально–виховного процесу в загальноосвітній школі, так і для виховання дітей в умовах сім'ї. Перш за все цінними є ідеї видатного педагога щодо гармонійного поєднання розумових і фізичних здібностей, особливої ролі трудового навчання як шкільного предмета, здійснення особистісного підходу до учнів, врахування їх задатків, інтересів і нахилів у трудовому навчанні і професійному самовизначенні. Особлива роль у трудовому вихованні відводиться методу переконань. Останні мають стати внутрішнім стимулом, основою дій і вчинків підлітка. Самореалізуватися ж людина може лише у такій праці, яка відповідає її покликанню.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. — Т.3.: Серце віддаю дітям; Народження громадянина; Листи до сина. — К.: Радянська школа, 1977. — 670 с.

Наталія ПОБІРЧЕНКО

РОДИННА ПЕДАГОГІКА В.СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ПІДГОТОВКУ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ

Усі народи в усі часи прагнуть виховувати молоде покоління чесним, сміливим, здоровим, працелюбним. Розв'язання цих питань починається з раннього дитинства, ледве не з перших місяців життя людини. Саме від дитячих переживань тягнеться нитка до майбутніх моральних якостей, нахилів, ціннісних орієнтацій особистості. Вирішальна роль у цьому процесі належить сім'ї як головному соціальному інституту. Сім'я значною мірою закладає ті основи, які стануть підґрунтям для майбутнього дитини: тут створюється фундамент розвитку нахилів, здібностей маленької людини, формування її моральних і розумових якостей, здоров'я тощо. І відбувається все це безперервно, в кожну хвилину сімейного буття, тому що виховання здійснюється не тільки за допомогою певних форм і методів, "виховує сім'я в цілому — її загальний дух, культура людських стосунків". І творять цей дух, звичайно ж, батьки [2, 21].

Такі рядки читаємо у "Батьківській педагогіці" В.Сухомлинського — книжці, яка становить своєрідне зібрання науково обґрунтованих рекомендацій і порад батькам і матерям щодо суті, основних напрямів і засобів родинного виховання.

Ім'я Василя Олександровича Сухомлинського, його літературний і педагогічний доробок набули широкого визнання не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Базуючись у своїх творах на гуманістичних традиціях Я.Коменського, Й.Песталоцці, Ф.Дістервега, Ж.Ж.Руссо, К.Ушинського, він розробляв найрізноманітніші проблеми, пов'язані з вихованням дитини, формуванням її повноцінної особистості. При цьому під вихованням він розумів усе розмаїття життя, духовні цінності, моральні відносини між людьми, їхню духовну культуру.

З–поміж численних питань, які хвилювали педагога і набули ґрунтовної розробки в його наукових працях, помітне місце належить проблемам сімейного виховання, адже саме в сім'ї, стверджував Василь Олександрович, дитина одержує перші життєві уявлення, саме тут, у колі найрідніших людей — батьків у неї "закладаються коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди" [2, 22].

Відбувається це тому, що "без батьківської мудрості нема виховуючої сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей, сімейні стосунки, побудовані на громадянському обов'язку, відповідальності, мудрій любові й вимогливій мудрості батька й матері, самі стають величезною виховуючою силою. Але ця сила йде від батьків, у них — її коріння і джерело" [2, 21].

Досліджуючи широку палітру питань сімейного виховання дітей різного віку, В.Сухомлинський звертав увагу і на такий його важливий аспект, як підготовка дитини до

навчання, пояснюючи це тим, що для батьків "велике щастя готувати дитину до школи, потім спостерігати її перші кроки на великій стежці до знань". Проте педагог застерігав від поверхового ставлення до цього питання, адже існує категорія батьків, які вважають, що малюка не треба нічого навчати, доки прийде час вступу до першого класу. "Краще, коли він не знатиме до школи жодної букви", — така основна ідея, сповідувана ними.

Зрозуміло, що в сучасних умовах ця формула батьківського ставлення набуває дещо алегоричної форми, але вона залишається такою ж актуальною. Тому, вдячними і сьогодні бачаться слова педагога про те, що вступ малюка до школи — "це не тільки радість і щастя. Це разом з тим багато турбот і праці". Отже підготовка до цієї важливої події в житті дитини, як одного з напрямів її виховання, повинна розпочинатися в сім'ї "з того часу, як дитина осмислено подивилася на світ і усвідомила сама себе як живу, активну, діяльну істоту" [2, 173].

Народилася дитина — батьки радіють. Купують гарну коляску, різноманітні іграшки. Одежа, яку малюк не завжди встигає навіть приміряти (її так багато, а дитина так швидко росте), щоб була не гірша, ніж в інших. А якщо дозволяє матеріальний стан, то й набагато краща. Ось малюк уже впізнає тата, маму, бабусю, дідуся, піднімається на ноги, робить перший крок... Перші слова, а потім і перші, ще не зовсім зрозумілі, але такі бажані й очікувані речення. До всього йому хочеться доторкнутися, все викликає цікавість. У його мозку, в мислячій матерії відбуваються глибокі внутрішні зміни. Це "твориться велике диво природи і людського суспільного життя: дитина стає людиною". Даючи таку характеристику початкового розвитку маленької дитини, В.Сухомлинський водночас звертає увагу батьків на те, що процес цей відбувається повільно і від того, які умови будуть створені в сім'ї для його протікання, багато в чому залежить майбутній розвиток дитячої особистості. Пов'язано це з тим, що найінтенсивніший період такого розвитку припадає на вік від народження до 6–7–и років, коли "ніжна матерія дитячого мозку дуже чутливо сприймає невпинний потік інформації з навколишнього світу і все, що вона бачить, чує, запам'ятовується, відбивається в неронах її мозку, і вона починає мислити" [2, 174].

Отже, робить висновок В.Сухомлинський, "якщо в цей період немає належного виховання, якщо дитина позбавлена того, що необхідно для її повноцінного розумового розвитку, — вона не буде добре підготовлена до навчання. Те, що згаяно в цей період, ніколи не надолужиш" [2, 174]. Тому треба не тільки забезпечувати дитину їжею, одягом, іграшками, а й створювати для неї таке людське середовище, з якого вона могла б дізнатися про явища навколишнього світу. І першими, хто повинен забезпечити ці умови, мають бути батько й мати, адже, як справедливо відзначає Василь Олександрович, "без батьківського слова, без батьківського вдумливого погляду на розумовий світ дитини, без атмосфери багатого, цікавого, повноцінного духовного життя сім'ї — цього першого вогнища думки, почуття, рідного слова — немислимий повноцінний розумовий розвиток дитини, необхідний для навчання в школі" [2, 175].

Даючи поради батькам щодо підготовки дитини до навчання, В.Сухомлинський акцентує на необхідності дбати про "багатство і багатогранність її духовного життя, про виховання й розвиток розуму". Педагог закликає всіляко розвивати їх, стимулювати й задовольняти дитячу цікавість і допитливість. А для цього не треба відмовчуватися, коли дитина звертається з будь–якими запитаннями, намагатися проводити з нею якомога більше часу. Підґрунтям цього, на переконання В.Сухомлинського, є теза, що "сенс життя людського в тому, щоб повторити себе в новій людині, повторити на вищій основі, підняти дітей своїх на вищий ступінь розумового, морального, естетичного розвитку, ніж досягли ми самі, батьки" [2, 176].

Водночас він звертає увагу на таке: слід не тільки виховувати, розвивати розум дитини, а й чогось навчати її. Висуваючи цю вимогу і зазначаючи, що кожний батько і мати хочуть, щоб їхні діти були розумними, кмітливими, В.Сухомлинський ставить запитання: що ж для цього треба робити? Від чого залежить здійснення цих сподівань?

Перше, на чому акцентується увага, стосується роз'яснення батькам витоків формування розумових здібностей, яке починається ще в утробі матері. На підтвердження цієї думки Василь Олександрович наводить такий факт: алкоголізм батьків — найперший ворог майбутньої дитини. "У алкоголіків народжуються діти, які в тій чи іншій мірі мають відхилення, аномалії в розвитку кори великих півкуль головного мозку". Тому, продовжує педагог, діти, зачаті в момент сп'яніння батьків, можуть після народження мати різні відхилення, в т.ч. і розумові. В

одних дітей — це яскраво виражені аномалії, що виявляється у відставанні в розумовому розвитку. В інших випадках недостатній розвиток клітин кори півкуль менш виражений — клітини пригнічені, кволі, їхні функції порушені. Тому така дитина "дуже повільно мислить, у неї погана пам'ять. Усе життя ця людина змушена нести важкий тягар, покладений на її плечі легковажними батьками" [2, 177].

Чому В.Сухомлинський говорить про це? Пояснюючи необхідність розгляду цих питань, він звертає увагу на той факт, що серед дітей зустрічаються саме такі, котрі мають аномалії у розумовому розвитку з вини батьків. Отже, здоров'я і розумовий розвиток дітей залежать саме від батьків, адже "створення людини — це не просто біологічний акт. Людина тим і відрізняється від тварин, що вона усвідомлює свою діяльність, включаючи і повторення самої себе в дітях" [2, 178].

Ще більшою мірою розумовий розвиток дитини залежить від оточення, в якому вона робить перші кроки пізнання. І цим оточенням є саме сім'я, яка покликана забезпечувати становлення первісних світоглядних орієнтирів дитини на основі пізнання нею світу, формувати в неї оптимістичну "Я–концепцію". Адже добре відомо, що у дитини, яка має низьку самооцінку, розвивається невпевненість у своїх можливостях, котра може призвести до виникнення таких негативних якостей, як пасивність, необов'язковість, байдужість. Усе це негативно впливає на загальний розвиток особистості, позначається на її ставленні до навчальної діяльності.

Звернення до наукового доробку В.Сухомлинського засвідчує, що важливе місце з–поміж сповідуваних ним засобів реалізації виховних завдань належить народній педагогіці, яка містить багатий арсенал педагогічних законів і правил, спрямованих на розв'язання виховних і навчальних функцій. І це не випадково. Василь Олександрович називав народну педагогіку "скарбницею народної мудрості", "усним багатотомним підручником", до якого кожне "покоління робить свій маленький коштовний внесок" [4]. А родина є тим "схроном", де виробляється, зберігається і поповнюється народний досвід формування і розвитку особистості, підготовки її до навчальної і трудової діяльності.

Ці думки В.Сухомлинського мають важливе значення для розв'язання проблем, висвітленню яких присвячена наша стаття. Численні засоби народної педагогіки не втратили свого значення й сьогодні і можуть значною мірою прислужитися батькам у вихованні дошкільників, у підготовці їх до серйозної справи — навчання в школі, сприяти розумовому розвитку малюків.

Завдяки засобам народної педагогіки дитина, особливо старшого дошкільного віку, знаходить відповіді на численні запитання, що сприяє її розумовому розвитку. Важливе місце у цьому процесі відіграє казка, підтвердження чому знаходимо і в роботах В.Сухомлинського. Звертаючись до казки у своїй педагогічній роботі з дітьми, він, зокрема, зазначав: "Чим більше я працюю, тим більше переконуюся в тому, яку важливу роль відіграє казка в духовному розвитку дитини" [1, 36]. Казка, сягаючи своїм корінням у сиву давнину, містить початкові відомості про устрій навколишнього світу, про сутність добра і зла, навчає життєвих правил. Казки — це своєрідна форма повчання. Їхня сила в тому, що в них акумульовані вироблені народом виховні кодекси, які своєрідно діють на дитячу психологію і свідомість. В.Сухомлинський називав казки "духовним багатством народної культури, пізнаючи яке, дитина пізнає життя народу" [3].

У казках закладені глибокі філософські, педагогічні істини. Слухаючи їх, діти замислюються над різноманітними проблемами життя, в них розвиваються уміння сприймати, аналізувати й оцінювати почуту інформацію.

Зважаючи на вікові особливості старших дошкільників, батьки можуть знайти в казках (літературних і народних) неоціненного помічника в розумовому розвитку дитини. Але при цьому треба враховувати, що виховний ефект казок залежить не від їх кількості, а від належного їх подання, обговорення з дитиною зображених в ній подій, вчинків героїв. Варто не тільки знайомити дитину з відомими казками, а й спонукати до самостійного їх творення. Такі "письменницькі вправи" допоможуть у розвитку дитячої пам'яті, логічного мислення, спостережливості, уваги, сприятимуть формуванню мовленнєвих умінь, культури мовлення.

Привертаючи увагу батьків до необхідності їхньої найактивнішої участі в підготовці дитини до навчання в школі, В.Сухомлинський цілком усвідомлював, що не всі вони добре розуміють таке своє завдання. Та навіть розуміючи, не завжди знають, що і як саме треба робити. Тому педагог стверджував, що "батькам, особливо молодим, треба оволодівати елементарними знаннями як про шкільне, так і дошкільне виховання" [2, 173]. Значення такої просвіти актуалізується ще й тим, що дорослі досить часто не замислюються над суттю розвитку власної дитини, формуванням її як особистості.

З метою надання батькам необхідної допомоги в оволодінні зазначеними знаннями Василь Олександрович створив у Павлиській школі спеціальну "Школу для батьків", заняття в якій спрямовувалися на ознайомлення їх з відповідною інформацією.

У контексті розглядуваної нами проблеми заслуговує на увагу досвід В.Сухомлинського щодо організації відвідування батьками занять: вони починалися ще до вступу дитини до школи і були розраховані саме на членів родин дошкільників. Одержуючи знання про особливості виховання дітей зазначеної вікової категорії, батьки, водночас, мають змогу ознайомитися з основними формами і методами підготовки малюка до школи, з тими вимогами, які висуваються до рівня його знань і вмінь, а також шляхами досягнення цієї мети в умовах сім'ї.

Сьогодні, коли відбувається відродження колись відомої під назвою "підвищення педагогічної культури сім'ї" системи (зрозуміло, на сучасних засадах), варто було б згадати цей досвід В.Сухомлинського. Реалізація цієї ідеї допоможе не тільки краще вирішувати питання підготовки дітей до навчання в школі, а й певним чином подолати той розрив у педагогічних знаннях батьків щодо виховання дітей, який утворюється у них між двома рольовими статусами їхньої дитини: дошкільника й учня.

ЛІТЕРАТУРА

З неопублікованих листів В.О.Сухомлинського (Підготувала О.В.Сухомлинська) // Рідна школа. — 1993. — №8. — С.36.

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.

Сухомлинський В.О. Директор школы — руководитель учебно–воспитательной работы: Автореф. дисс. ...канд. пед. наук. — К., 1955. — 16 с.

Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. — К.: Рад. школа, 1971. — 207 с.

Людмила БОНДАР

СИСТЕМА ШКІЛЬНО–СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Василю Олександровичу Сухомлинському (1918–1970) належить одне з найпочесніших місць в історії вітчизняної педагогіки. Він був самобутнім оригінальним педагогом, справжнім сином свого народу. Його творчість живилась, передусім, із джерел народної мудрості, він не повторював сліпо теорій своїх попередників, а переосмислював їх крізь призму свого світоуявлення і створив власну, авторську, виховну систему.

Розглядаючи еволюцію поглядів В.Сухомлинського, дослідники його педагогічно–філософської спадщини виділяють 3 етапи: до середини 50–х років XX століття педагог виступає як виразник парадигми "Школи уміння"; друга половина 50–х–середина 60–х років — В.Сухомлинський рішуче переходить на позиції трудової школи; у другій половині 60–х років визначився його перехід до гуманістичної педагогіки в дусі "вільного виховання" [11, 18].

Його педагогічна спадщина має різноплановий, багатоаспектний характер, а твори — це золотий фонд національної школи, педагогічної науки, перевірених часом практичних ідей, знахідок, розробок і рекомендацій. Уся наукова і творча діяльність, усі праці, публікації В.Сухомлинського пройняті турботою про розвиток людини як найвищої цінності суспільства. Не лише в Україні, а й за кордоном не згасає зацікавленість гуманістичною концепцією виховання справжньої людини.

Видатний педагог ще в 50–60–ті роки відкрив нову сторінку в розвитку вітчизняної педагогіки і зробив значний внесок у розв'язання проблеми шкільно–родинного виховання.

Одна з перших праць педагога з цієї проблеми "Школа і сім'я" була опублікована ще в 1946 році. Все життя його хвилювали проблеми сімейного виховання, батьківської педагогіки. Він не залишив спеціальної праці, присвяченої шкільно–сімейному вихованню, але у величезній кількості статей, у своїх книгах, неопублікованих матеріалах він розкриває систему шкільно–сімейного виховання, дає різноманітні поради батькам, учителям, молоді. Наприкінці свого життя Сухомлинський розпочав роботу над енциклопедією сімейного виховання. Він був переконаний: "Нашому суспільству — і батькам, і молоді, якій у майбутньому будувати сім'ю, — необхідна батьківська, або сімейна педагогіка.

Я багато думав, як назвати свою нову книжку — Батьківською чи Сімейною педагогікою. І дійшов висновку, що назва Батьківська педагогіка буде все–таки точнішою" [4, 21].

Багато задумів і планів видатний педагог не встиг довершити; тяжкі поранення на фронтах Великої вітчизняної війни підірвали здоров'я і вкоротили його життя. Лише у 1978 році В.Шморгун підготував до видання тексти книжки "Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка" і написав вступну статтю. Ганна Іванівна Сухомлинська у 1988 році, як упорядник праці "Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви", підкреслює: "Мудрість педагогіки Сухомлинського не в абстрактних конструкціях, не в розташуваннях на полицях "засушених" фактів і фактиків, а в тому, що це народна педагогіка, тісно пов'язана з народними традиціями виховання, з коренями народного життя, логіки, з відчищаючою душу любов'ю до першооснови на Землі — людини–трудівника" [1, 4]. У виданих книгах вміщені різноманітні бесіди, статті про педагогічну культуру батьків, листи до сина, доньки, тематика бесід "Батьківської школи" на 1970–71 навчальний рік.

У своїй бесіді з учителями Марійської АРСР в 1967 році Сухомлинський говорив "Я вважаю, що школа майбутнього — це сімейно–шкільне виховання". Особливо актуальною є ця проблема в умовах розвитку сучасної школи. Він не лише розробив, а й на практиці застосовував систему шкільно–сімейного виховання, яка себе повністю виправдала. На його думку, це одна з найжиттєвіших проблем, над якою повинні працювати педагоги і батьки в теоретичному й практичному плані; "шкільно–сімейне виховання не тільки дає змогу добре виховати молоде покоління, а й одночасно є дуже важливою умовою вдосконалення морального обличчя сім'ї, батька і матері. Без виховання дітей, без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально–виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства" [7, 13–14].

Під "шкільно–сімейним вихованням" В.Сухомлинський розумів спільну діяльність школи і сім'ї, що позитивно впливає на розвиток і виховання підростаючого покоління. Він розглядав виховання в школі і сім'ї як єдину систему, а щоб підкреслити принцип неперервності та єдності виховання в школі і сім'ї, родині, користувався поняттям "шкільно–сімейне виховання". До цієї системи педагог відносив єдність не тільки цілей, змісту, форм і методів роботи, а й усіх ланок виховного процесу, вимог, дій школи і сім'ї. Система шкільно–сімейного виховання складається з відповідних взаємозв'язаних компонентів. Під час її створення Сухомлинський виходив із науково обґрунтованих принципів виховання. Керуючись ними, він визначав засоби для розв'язання відповідних завдань спільними зусиллями школи і сім'ї, створення необхідних умов для формування оптимальних стосунків між педагогами й батьками.

Родинна, сімейна педагогіка поєднує в собі багато цінного, що не завжди можна реалізувати в умовах шкільного виховання, бо сімейному вихованню властиві специфічні особливості й своєрідний характер виховної діяльності. Якщо в школі у процесі виховання, як зазначав В.Сухомлинський, переважають елементи змістові, то в сім'ї — емоційні. Жоден громадський заклад не може прищепити дитині тих якостей, які формує родина. Саме тому "вчителі повинні звертатися до сім'ї як до такого сприятливого ґрунту, на якому росте, розвивається, виховується дитина" [6, 1]. У передмові до книги "Батьківська педагогіка" В.Сухомлинський підкреслював, що корені розвитку особистості знаходяться в сімейному вихованні, бо сім'я найкраще сприяє поступовому залученню дитини до соціального життя, у сім'ї "шліфуються найтонші грані людини–громадянина, людини–трудівника, людини —

культурної особистості. Із сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я — це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи" [4, 22].

Надаючи величезного значення сім'ї, родині як виховному фактору, В.Сухомлинський зазначав, що будь–яка сім'я навіть за найсприятливіших умов і при найкращому бажанні не в змозі без допомоги школи розв'язувати всі питання виховання. У свою чергу і школа без участі сім'ї не може виконати всі поставлені перед нею завдання. За переконанням педагога, щоб співпраця школи і сім'ї була досить плідною, потрібні такі умови:

єдність виховної діяльності школи і сім'ї;

органічний взаємозв'язок змісту виховання в школі і сім'ї;

контакт школи і сім'ї має бути постійним і систематичним;

активна участь батьків у роботі школи;

плановість спільної діяльності;

поєднання і взаємозв'язок колективних та індивідуальних форм роботи школи і сім'ї;

чітка координація роботи, що проводиться, та контроль за її виконанням як школи, так і сім'ї;

врахування вікових і соціально–психічних особливостей учнів;

здійснення індивідуального підходу до школярів.

На основі аналізу шляхів і тенденцій розвитку радянської школи В.Сухомлинський прийшов до висновку, що успіху в шкільно–сімейному вихованні можна досягти тоді, коли батьки взаємодіятимуть зі школою, підтримуватимуть постійний зв'язок, активно братимуть участь у виховних заходах школи, систематично займатимуться самоосвітою, виконуватимуть педагогічні поради вчителів. Спільно з колективом учителів Павлиської середньої школи він постійно шукав і вдосконалював шляхи спільної діяльності школи і сім'ї, теоретично обґрунтовував практичний досвід.

На його думку, робота з шкільно–родинного, сімейного виховання повинна розпочатися зі створення єдиного колективу батьків, тісно пов'язаного з учительським. Формування єдиного колективу батьків і вчителів, як стверджував Василь Олександрович, забезпечить єдність розбіжностей у виховних діях. "Відсутність батьківського колективу призводить і до відсутності єдиної громадської думки батьків при здійсненні єдиних вимог школи і сім'ї у вихованні дітей" [4, 229]. Педагог розкрив основні шляхи створення такого колективу: батьківські конференції, батьківські дні, консультації для батьків, випуск стінгазет, присвячених питанням виховання дітей у школі і сім'ї та ін. Життя доводить правомірність висловлених В.Сухомлинським думок, що школа і сім'я "не тільки діють одностайно, ставлячи перед дітьми ті самі вимоги, а є однодумцями, поділяють ті самі переконання, завжди виходять з тих самих принципів, не допускають ніколи розходжень ні в меті, ні в процесі, ні в засобах виховання" [8, 86].

За глибоким переконанням В.Сухомлинського, дитина повинна перебувати в атмосфері взаємної турботи і взаємних обов'язків. "Народження добра" — так зветься давня українська легенда, яку педагог використав у своїй педагогічній практиці. Кожен батько, кожен учитель має чітко передбачити не тільки те, що він повинен виростити, а й те, що треба викоренити.

Василь Олександрович наголошував, що батьки, ставлячи вимогу, повинні вживати слова "треба", "слід" тощо й уникати слів "не можна", тоді дитині легше буде робити те, що потрібно. Життя в школі і сім'ї, на його думку, необхідно спрямовувати так, щоб завжди і за будь–яких обставин дитина мала правильну життєву орієнтацію, стримувалась, де це необхідно, у своїх бажаннях і потребах, відрізняла добре від поганого, що можна, а що не можна, що допустимо, що — ні. Людина повинна навчатися бачити себе очима інших, оцінювати свою поведінку. За переконанням видатного педагога, хто точно відчуває три речі: можна, не можна, потрібно, той володіє важливою якістю громадянина — почуттям обов'язку.

До цілісної системи шкільно–сімейного виховання В.Сухомлинський увів як органічну підсистему єдність мети і завдань, форм та методів шкільного і сімейного виховання, розкрив механізм їх взаємодії. Він розробив та втілив у практичну діяльність ефективні форми шкільно–сімейного виховання, а саме: "Школа радощів", де педагоги спільно з батьками

протягом року готували дітей до школи; "Педагогічна школа для батьків", "Психологічні семінари для вчителів".

Однією із серйозних причин, що в багатьох сім'ях заважають правильному вихованню дітей, В.Сухомлинський вважав недостатнє озброєння батьків педагогічними знаннями. Успішна співпраця школи і сім'ї немислима без підготовки батьків і матерів, дідусів і бабусь до виховання дітей, свідомого прагнення до того, щоб їхні сини і дочки, внуки й онучки виросли всебічно розвиненими, гармонійно поєднували в собі духовне багатство, моральну чистоту та фізичну досконалість. Безумовно, всі батьки прагнуть виростити дітей хорошими людьми, корисними суспільству, але не всі вміють це робити й не завжди знають, як правильно формувати характер, погляди, переконання і звички дітей. Багато батьків не вміють практично "здійснювати принципи виховання, не бачить самі своїх помилок, зустрічаючи великі, а іноді й нездоланні перешкоди, звинувачуючи в усьому школу" [2, 1].

Підготовка батьків до виховної діяльності передбачає значне підвищення рівня їхньої педагогічної культури, що залежить від освіти, умінь і навичок виховувати дітей, психолого–педагогічних, фізіолого–гігієнічних та правових знань, від ставлення до педагогічної діяльності, рівня розвитку їхніх педагогічних здібностей. Тому В.Сухомлинський стверджував, що завдання школи — навчити батьків виховувати дітей так, як рекомендує педагогіка, дати їм необхідний мінімум знань та вмінь з питань виховання. Це допоможе запобігти можливим помилкам у роботі з дітьми. Педагог писав, що час висуває гострі, пекучі проблеми виховання. "Успішно розв'язувати їх, — наголошував він, — не можна без високої педагогічної культури сімейно–шкільного виховання" [5, 347].

Одним із істотних засобів шкільно–сімейного виховання Василь Олександрович вважав високу педагогічну культуру вчителів і батьків, які несуть громадянську відповідальність за майбутню долю дітей. З цією метою в Павлиській середній школі було організовано "Педагогічну школу для батьків" та "Психологічні семінари для вчителів". Враховуючи, що педагогічна підготовка батьків займає важливе місце в системі шкільно–сімейного виховання, педагог зазначав: "Без батьківської школи ми не уявляємо повноцінного шкільно–сімейного виховання" [7, 43]. Як засіб розширення психолого–педагогічних знань батьків, вона виявилась життєвою та ефективною формою їх педагогізації. В.Сухомлинський відзначав, що "будь–яка успішна виховна робота була б зовсім немислима, якби не система педагогічної освіти, підвищення педагогічної культури батьків" [3, 38].

Система педагогічної освіти батьків в Павлиській школі включала:

ознайомлення з основами виховання підростаючого покоління;

підготовку старшокласників до сімейного життя (читання факультативного курсу "Культура взаємовідносин у сім'ї");

підготовку молодят та молодого подружжя до виховання майбутніх дітей;

підготовку вчителів до виховної роботи з батьками ("Психологічні семінари").

Молоде подружжя повинне готуватися до материнства й батьківства не тільки з питань медицини і гігієни, а й з педагогіки і психології. Майбутнім батькам треба давати такі наукові знання, які вони застосовуватимуть у сімейному вихованні.

Видатний педагог радив розподіляти слухачів батьківської школи на такі групи (за віком дітей): 1) молоде подружжя, у якого немає дітей; 2) батьки дошкільників, які підуть до школи через 1–3 роки; 3) батьки учнів 1–2–х класів; 4) батьки учнів 3–4–х класів; 5) батьки учнів 5–7–х класів; 6) батьки учнів 8–10–х класів; 7) батьки, діти яких перебувають на грані між нормою та аномалією.

Сімейне виховання й особливо керівництво ним — справа надзвичайно важлива, тонка і делікатна. В.Сухомлинський вважав школу провідною ланкою в сімейно–шкільному вихованні і наголошував, що школа покликана вести за собою сім'ю, родину, сприяти правильному вихованню дітей, підлітків та юнацтва, постійно дбати про педагогічну культуру батьків. Без цього "неможливо розв'язати жодного завдання, що стосується навчання і виховання. Батьківська педагогіка — це фундамент, основа педагогічної теорії й практики" [9, 535–536]. На думку педагога, школа має бути пунктом, осередком педагогічної консультації, куди батьки можуть звертатися з питань виховання й діставати кваліфіковану пораду.

Відповідно до змін, які відбувалися в житті нашої країни, в будівництві школи, сім'ї, послідовно розвивалися й удосконалювалися зміст і форми роботи школи з батьками. У цьому величезна заслуга В.Сухомлинського. У книжці "Розмова з молодим директором школи" Василь Олександрович наводить орієнтовну тематику лекції для батьків згаданих груп. За такою тематикою читались лекції в Павлиській школі в 1969–70 навчальному році. На думку педагога, робота батьківської школи повинна відповідати таким вимогам:

- чітка організація всієї системи педагогічної освіти, що повинна включати масові, групові та індивідуальні форми педагогічної освіти;
- диференційованість змісту освіти батьків з урахуванням вікових особливостей дітей та рівня педагогічної культури батьків;
- практична спрямованість усіх занять;
- зацікавленість учителів у здійсненні цієї роботи;
- позитивне ставлення самих батьків до педагогічної освіти, активне сприймання педагогічних знань.

Зміст педагогічної підготовки батьків розкривається й конкретизується в програмах та посібниках для батьків і вчителів. Крім цього, педагог радив мати ще й пересувну бібліотечку, де література добиралася б відповідно до теми занять. Лекції читають керівники кожної групи: директор школи, його заступники, психологи, юристи, класні керівники й найдосвідченіші вчителі. Заняття проводяться в загальношкільному лекторії і в класах. Керівники школи повинні планувати черговість занять у групах і з'ясовувати рівень педагогічних знань окремих батьків.

Особливо корисними, на наш погляд, є рекомендації В.Сухомлинського педагогам про те, щоб вони свої лекції не будували в плані "пророблення батьків", "не вивертали душі", не виставляли на загальний осуд людську біду. Педагог–батько писав: "якщо й доведеться торкнутися найпотаємніших куточків батьківських сердець, то робити це треба тільки в особистій бесіді, тисячу разів продумавши, зваживши кожне слово" [10, 25]. Позитивних результатів, на його думку, можна досягти тільки тоді, коли одночасно з пропагуванням передового педагогічного досвіду планомірно проводити й індивідуальну роботу з батьками.

За переконанням Сухомлинського, індивідуальні бесіди жінки–педагога з матір'ю, чоловіка–педагога з батьком — органічна складова роботи педагогічної школи. Причому, якщо вчитель тактовний і обережний у роботі з батьками, він знаходить серед них вірних однодумців. Педагог зазначав, що "немає нічого складнішого й суперечливішого, ніж шкільно–сімейне виховання; воно насичене тисячами конфліктів, які треба розумно, вміло, тактовно, без крику й метушні розв'язувати" [9, 538].

Перспективною формою, що сприяла згуртованості колективу Павлиської середньої школи й виробленню єдиного підходу до розв'язання виховних завдань у співдружності з батьками, були "педагогічні понеділки" (засідання науково–педагогічної ради і заняття психологічного семінару), які організовувалися двічі на місяць. На цих заняттях вдало поєднувались повідомлення вчителів про свою роботу та спостереження за дітьми з теоретичними доповідями. Психологічний семінар В.Сухомлинський називав "творчою лабораторією" вчителя, яка допомагала йому в підготовці до занять у "батьківській школі". Багаторічна практика керованої Сухомлинським Павлиської школи показала, що навіть добре організована педагогічна освіта батьків не даватиме бажаного виховного ефекту, якщо паралельно учні не здобуватимуть етичної освіти й моральних знань, які розкривають суть норм і правил поведінки будь–якої людини. Варто зазначити, що майже завжди психологічні семінари закінчувалися розробкою конкретних рекомендацій.

Озброюючи батьків знаннями важливих педагогічних закономірностей, вікової психології, педагогічної етики, залучаючи їх до роботи в "Школі радості", В.Сухомлинський домігся розуміння ними діалектики розвитку дитини, що сприяло пожвавленню виховної роботи. Розроблена ним система шкільно–сімейного виховання спрямована в наше сьогодення і майбутнє. Вона збагачує теорію і практику виховання підростаючого покоління. Звернення до надбань минулого, їх критичне переосмислення, а також творче використання нагромадженого за минулі роки педагогічною наукою і шкільною практикою досвіду сприятимуть прогресу у

вихованні молодого покоління. Нині, як ніколи раніше, важливого значення набуває зміцнення зв'язків між школою, сім'єю та громадськістю.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.А. Мудрость родительской любви / Сост. А.И.Сухомлинская. — М.: Мол. гвардия, 1988. — 304 с.

Сухомлинский В.А. Верьте в человека. — М.: Мол. гвардия, 1960.

Сухомлинский В.А. Этюды о коммунистическом воспитании // Нар. образование. — 1967. — №6. — С.37–43.

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка/ Підгот. до вид. текст і написав вступ. статтю В.Ф.Шморгун. — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.

Сухомлинський В.О. Виховання без покарань // Вибр. тв.: У 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.5. — С.343–347.

Сухомлинський В.О. Зв'язок школи з сім'єю. — ЦДАВО України. — Ф. 5097. Оп. 1. — С.238.

Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибр. тв.: У 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.4. — С.7–390.

Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. тв.: У 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.1. — С.55–206.

Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Вибр. тв.: У 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т.2. — С.419–654.

Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. тв.: У 5-ти т. — К.: Рад. школа, 1977. — Т.3. — С.7–279.

Білецька С.В. Погляди В.О.Сухомлинського у контексті ідей "вільного виховання" // Педагогіка та психологія: Зб. наук. праць / За заг. ред. акад. АПН України І.Ф.Прокопенка, чл.-кор. АПН України В.І.Лозової. — Харків: ХДПУ. — Вип. 10. — Ч.2. — С.18–21.

Михайло АНТОНЕЦЬ

ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Шкільне навчання як свідомо, систематично і планомірно організований процес здійснюватиметься успішніше і матиме кращі результати за умови спільної взаємодіяльності педагогів і батьків, сімей і родин. У системі дидактичних поглядів В.Сухомлинського цій актуальній проблемі відводиться особлива увага з метою створення оптимально сприятливих умов для всебічного і гармонійного розвитку дітей. У даному контексті Василь Олександрович, зокрема, наголошує: "Всі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю" [1:1, 86].

У відомій книзі "Як виховати справжню людину", говорячи про любов до знань, школи, учителя, В.Сухомлинський робить акцент на тому виключно важливому положенні, що "пізнання дитиною світу починається з пізнання людини, а людина відкривається перед дитиною в образі матері, батька і вчителя" [1:2, 343]. В одній із записних книжок, розмірковуючи про значення батьків у житті дитини, Василь Олександрович занотував: "Чим менше ласки, турботи, тепла відчуває дитина зі сторони батьків, тим менше вона відчуває цінність власного Я. Тільки ласка і любов батьків дають дитині емоційне тепло. Сім'я дає розуміння життя й істинного сенсу життя. Відчуваючи, що про неї піклуються, дитина відчуває стан надійності, міцності" [2, 1]. Варто навести і такі слова вченого із його статті "Учитель і діти": "Учитель — це не тільки той, хто передає учням знання та вміння. Це передусім той, у кого дитина, як у батька і матері, вчиться жити" [1:5, 197]. Особистий приклад батька, матері і вчителя вчений образно називає першим віконцем у світ, що відкривається перед дитиною. Відзначаючи притаманну дітям здатність наслідувати те, що вони бачать у людях, які є для них авторитетом, Василь Олександрович підкреслив: "А вчитель для учня не менший авторитет, ніж батько і мати, а інколи й більший" [1:5, 197].

Завдання батьків і школи педагог–гуманіст вбачав у тому, щоб допомогти кожній дитині розкрити її задатки, нахили, здібності, навчити полюбити працю і стати в ній творцем, одержувати насолоду від краси навколишнього світу й творити її для інших, любити людей, а

головне — допомогти кожному учневі у здобутті справжнього і багатогранного людського щастя.

Батьки у поглядах В.Сухомлинського — це не лише головні вихователі і наставники, а й перші вчителі і просвітителі дітей, оскільки саме в ранньому дитинстві починаються і закладаються основи їхньої навчально–пізнавальної діяльності. Тому Василь Олександрович радить батькам постійно надавати серйозної уваги розвиткові у дітей спостережливості, вміння мислити, уявляти, фантазувати, орієнтуватися в різноманітних життєвих ситуаціях.

Сам В.Сухомлинський був люблячим, уважним і турботливим батьком своїх сина і дочки. Дружина видатного педагога — Ганна Іванівна — у зв'язку з цим відзначає, що коли діти захворіли на кір і їх необхідно було ізолювати, то після того, як були перечитані всі дитячі книжки і переказані всі, що збереглися у пам'яті, казки, "Василь Олександрович придумав нову розвагу: тіньовий театр. Він гарно намалював Козу–Дерезу, Колобка, Лисицю, Вовка, Півника... І зазвучали казки по–новому. Батько сідав з дітьми на диван і розповідав, а я на простирадлі, повішеному на отвір дверей, рухала персонажів казок. Саме тоді Василь Олександрович почав складати казки. Першою була казка "Горобець". Вона поклала початок майбутньої "Хрестоматії з етики..." [3, 26].

В.Сухомлинський як батько і вчений у багаточисельних статтях, брошурах, книгах дає науково–образні характеристики дітей усіх вікових періодів. У цьому плані праці Василя Олександровича є цікавим і цінним джерелом психолого–педагогічних знань як для вчителів, так і для батьків. Павлиський вчений–гуманіст досить–таки ґрунтовно, предметно спостерігає, вивчає, глибоко досліджує різні аспекти анатомо–фізіологічного, фізичного, психічного розвитку дошкільників, молодших школярів, підлітків, юнаків і дівчат, сконцентровано роздумує над їхньою духовністю, морально–етичними переконаннями і цінностями, сферою запитів та інтересів, бажань, над інтелектуальною, емоційно–естетичною, мовленнєвою культурою тощо. "У дитинстві, — зазначає Василь Олександрович, — закладається людський корінь. Жодної людської рисочки природа не відшліфовує — вона тільки закладає, а відшліфовувати нам — батькам, педагогам, суспільству" [1:3, 291].

Характерним для змісту навчального процесу Павлиської середньої школи був розвиток у дітей почуття любові до своїх батьків, дідусів і бабусь. Це виступало одним з елементів усієї роботи педагогічного колективу. Така лінія ґрунтувалась на переконанні В.Сухомлинського в тому, що без сім'ї неможлива нормальна діяльність школи. Тому, зазначаючи, що сім'я є найважливішим осередком суспільства, Василь Олександрович наголошував: "Якщо в сім'ї неблагополучно, ніяка школа відшкодувати повною мірою сім'ї не може. Звичайно, можна допомогти дитині, можна врятувати дитину, але повною мірою замінити сім'ю ніхто не може" [4].

Особливу увагу В.Сухомлинський звертав на необхідність введення у зміст шкільної освіти і спеціальне виділення у ньому матеріалу, спрямованого на виховання в учнів істинного духовного культу Матері, почуття любові матері до дитини і дитини до матері як першооснови морально–етичного, емоційно–естетичного та духовно–інтелектуального розвитку особистості. В одному з листів до свого колеги — директора Богданівської середньої школи, що на Кіровоградщині, І.Ткаченка павлиський вчений повідомляє, що він працює над "Материнською педагогікою" [5, 1].

Значним є внесок В.Сухомлинського у розробку змісту і здійснення психолого–педагогічної освіти батьків та тих, кому ними бути. Зокрема, у плані роботи очолюваної Василем Олександровичем Павлиської середньої школи на 1970–71 навчальний рік у розділі "Робота з батьками" наголошується на необхідності продовжити роботу Батьківської школи, яка діяла у складі таких груп: дошкільна, для батьків дітей, які навчалися у 1–2, 3–4, 5–7, 8–10 класах; для батьків слабоумних, малоздібних, повільно думаючих дітей. Заняття у кожній з груп Батьківської школи проводились не менше 2–ох раз на місяць за відповідною тематикою.

В.Сухомлинський як директор школи, вчений–педагог і батько за участю учителів Павлиської середньої школи проводив науково–дослідну роботу з ряду актуальних психолого–педагогічних проблем. Але особливим питанням, над яким працював Василь Олександрович протягом багатьох років, була проблема розвитку розумових здібностей, мислення, мовлення слабоумних, малоздібних, повільно мислячих дітей. Одна з груп Батьківської школи так і називалась — "Група батьків розумово ослаблених (слабоумних) дітей". Програма психолого–

педагогічної освіти батьків таких дітей передбачала розгляд питань: інтелектуальна культура сім'ї і розумовий розвиток дитини; причини розумової слабкості окремих дітей; сутність, особливості розумового розвитку слабоумних, повільно мислячих, малоздібних дітей; розвиток розумових здібностей (а не оволодіння певним колом знань!) — головне завдання шкільного і сімейного виховання дітей, які мають розумові ослаблення; стимули, що спонукають до розумової праці; мислення як праця; читання в духовному житті розумово ослабленої дитини; емоційне виховання і розумовий розвиток дитини; художнє мислення слабоумної, повільно мислячої, малоздібної дитини; природа, краса в розвитку розумово ослабленої дитини [див.: 6].

Для виховання, навчання, розумового розвитку цих дітей вчений–гуманіст рекомендує використовувати усі барви і звуки природи. До них Василь Олександрович радить проявляти особливий підхід. Головним у навчанні цих дітей він вважав необхідність прагнути того, щоб вони ставали розумнішими, уникати заучування ними навчального матеріалу; опитувати й виставляти їм оцінки потрібно лише тоді, коли у них є певні знання. Завдання вчителя полягає в тому, щоб ці діти на кожному етапі навчання досягали хоча б не значного, але успіху, щоб вони відчували і переживали своє розумове і духовне зростання. "Головна мета навчання, — підкреслює В.Сухомлинський, — добиватися того, щоб дитина прагнула знати. Якщо цього немає, якщо головним стимулом, що спонукає до учіння, стає оцінка, школа перестає бути світочем знань, учіння перетворюється для дитини в тягар і каторгу, а вчитель — на злого наглядача, щоденник — на тавро ганьби, батько і мати — на палачів, які карають за лінощі і недбальство" [6, 7]. Найважливішим засобом попередження і подолання, зокрема, лінощів Василь Олександрович вважає допитливість: лише нею можна виховати сумлінність, лише напруження розумових сил і подолання труднощів виховує розумову зрілість.

У Павлиській середній школі В.Сухомлинський дбав про те, щоб 15–17–річна молодь думала про себе як про майбутніх батьків і матерів. Тому для старшокласників Василь Олександрович увів факультативний курс "Культура взаємовідносин у сім'ї", чого навчальним планом не передбачалось. Школа покликана піклуватися про особисте щастя своїх вихованців, тому вона має дбати про формування у них моральної готовності до кохання, шлюбу, народження і виховання дітей, до материнства і батьківства. Роздумуючи над цією актуальною проблемою, павлиський вчений констатував: "Вчимо всього, знають наші вихованці сипу–сипенну корисних і потрібних (а інколи і не дуже потрібних) речей: і в якому стані перебуває вода на п'ятикілометровій глибині, і що записано було в законах царя Хаммурапі, і скільки атомів речовини в кубічному сантиметрі міжзоряного простору, і що таке гравітація... але нічого не знають про те, як жити родинним життям, що це воно означає — бути дружиною і чоловіком, матір'ю і батьком своїх дітей" [1:5, 379]. Курс "Культура взаємовідносин у сім'ї" Василь Олександрович вважав найпотрібнішим навчальним предметом у старших класах. Говорячи про програму цього курсу, В.Сухомлинський відзначив: "Якби мені доручили складання програми цього найпотрібнішого в старших класах предмета — "Культура взаємовідносин у сім'ї", я б на перше місце поставив питання культури людських бажань... І був би в тій програмі розділ "Гармонія бажань у молодій сім'ї". Розкриваючи зміст цього розділу, я б детально проаналізував те, що робиться в молодій сім'ї, на повчальних прикладах показав би, як виникають людські бажання, які з них можна задовольняти і як саме, а які треба вміти стримувати; як підпорядковувати свої бажання загальним інтересам сім'ї" [1:5, 380].

Протягом тривалого часу В.Сухомлинський вивчав причини розлучення 200 молодих сімей, 189 з яких розпались через невміння молодого подружжя зрозуміти одне одного. Це, на думку вченого, відбувається тому, що, беручи шлюб, юнак і дівчина інколи не мають правильного уявлення про ту тонку і складну культуру, якої потребує подружнє життя. За свідченням самого Василя Олександровича, на педагога, який би виявив бажання провести з восьмикласниками чи десятикласниками бесіду на тему "Взаємостосунки жінки і чоловіка в молодій сім'ї", подивилися б у сучасній йому радянській школі, як на дивака. "А тим часом, — підкреслює вчений, — говорити про це набагато важливіше, ніж про гробниці асірійських царів. Адже сльозами й горем дітей обертаються розлучення батьків" [1:5, 379]. Тому він вважав, що предмет про культуру людських взаємостосунків має стояти першим у навчальному плані школи.

Як проходить домашня робота учнів, яким чином діти розвивають, поглиблюють і закріплюють одержані на уроці знання, уміння, навички, — всі ці питання, за спостереженнями В.Сухомлинського, дуже часто залишаються невідомими для вчителя. Василь Олександрович вважав , що домашня робота має містити в собі основні ланки навчання, тобто поглиблювати і розширювати засвоювані у класі знання, способи діяльності, сприяти виробленню навичок контролю і самоконтролю.

В.Сухомлинський переконався, що керівництво виконанням домашніх завдань нерідко обмежується коротким інструктуванням наприкінці уроку, інколи після дзвінка, настіх, що в багатьох випадках учні одержують від учителя лише вказівки вивчити від такої–то сторінки, виконати таку–то вправу, завчити напам'ять такі–то правила тощо. Тому у Павлиській середній школі проводились спеціальні уроки виконання домашніх завдань. Найголовнішою їх метою Василь Олександрович вважав навчити учнів правильно працювати з підручником, а саме: уміння раціонально його читати, робити різноманітні види записів, перевіряти свої знання за підручником, повторювати за ним і за записами у зошитах. На уроках виконання домашніх завдань учні під керівництвом учителя виконували кожний новий вид роботи, з яким вони зустрінуться вдома. Кожний новий урок виконання домашніх завдань мав поступово ускладнювати навички самостійної навчально–пізнавальної роботи школярів [див.: 7]. Батькам же вчений рекомендує не виконувати домашніх завдань замість учня, а допомагати у застосуванні раціональних методів їх виконання, в організації його самостійної роботи, створювати необхідні для цього умови.

Важливим завданням учителів і батьків В.Сухомлинський вважав привчити учнів виконувати домашні завдання не лише на завтра, а й братися за виконання завдань з тих уроків, які задавались сьогодні. Таку підготовку Василь Олександрович вважав найбільш ґрунтовною і глибокою, оскільки вона виступає повторним відтворенням того, що вивчалось на уроці і закріплено вдома у той же день, коли відбувся урок [8, 230]. Привчити учнів виконувати завдання не тільки на завтра, а також із сьогоднішніх уроків було найважчою справою для учителів і батьків учнів Павлиської середньої школи. Однак педагогам і батькам все–таки вдалося домогтися того, щоб учні, повернувшись зі школи і відпочивши, почали в належні години підготовку сьогоднішніх спочатку письмових, а потім і усних уроків. Учні невдовзі також переконалися, що таке виконання домашніх завдань значно економить їхній час, оскільки все те, що вивчалось на уроках, було ще свіжим у пам'яті і запам'ятовувалось набагато легше і краще. В основі такого підходу — принцип неодноразового звернення до матеріалу, який засвоюється, і його відтворення.

Торкаючись проблеми засхочень і покарань у навчанні, В.Сухомлинський в окремих випадках, коли це стосується поваги до дитини і її гідності, висловлюється конкретно, відверто і досить щиро та емоційно. Тому звернемось не до викладу, а до розлогого цитування: "Сором і ганьба нам, педагогам, — сором і ганьба тому, що до школи, а це святе місце гуманності, добра і правди, дитина нерідко боїться йти, бо знає: вчитель розповість батькові про її погану поведінку або невдачі в навчанні, а батько битиме. Це не абстрактна схема, а гірка істина; про це часто пишуть у своїх листах матері і навіть діти. Записуючи в щоденник школяра: "Ваш син не хоче вчитися, вживайте заходів", учитель, по суті, часто кладе до учнівської сумки батога, яким батько шмагає свого сина. ... Пам'ятаймо, вчителю, якщо я знаю, що батька мого Грицька чи Петра Бог умудрив єдиним талантом — народжувати дітей, і при цьому викликаю цього "мудрого" батька в школу й говорю йому: "Грицько ваш недар, не хоче вчитися", тут відбувається елементарна річ — я б'ю Грицька рукою батька. Принижую людську гідність. Стаю співучасником злочину" [1:3, 295].

Місію школи В.Сухомлинський вбачав у зміцненні сім'ї і називав це дуже тонкою, делікатною справою. Тому Василь Олександрович, звертаючись до учителів, зазначав: "Батько і мати у тисячу разів більше допоможуть вам, якщо їхня дитина буде приносити зі школи радість, а не тільки прикрощі, якщо ви не будете з будь–якої причини викликати батька і матір, писати їм скаргові листи" [9,164].

Виділяючи й аналізуючи теоретичні й практичні проблеми, які висуваються життям у процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості, видатний педагог підкреслює: "Гармонійний, всебічний розвиток можливий лише там, де два вихователі — школа і сім'я —

не тільки діють одностайно, ставлячи перед дітьми ті самі вимоги, а є однодумцями, поділяють ті самі переконання, завжди виходять з тих самих принципів, не допускають ніколи розходжень ні в меті, ні в процесі, ні в засобах виховання" [1:1, 86]. Ці слова Василя Олександровича Сухомлинського насамперед стосуються шкільного навчання і їх варто покласти в основу спільної взаємодіяльності школи і сім'ї, спрямованої на його модернізацію відповідно до сучасних умов і вимог.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти т. — К.: Рад. шк., 1976–1977.
2. Сухомлинський В.О. Записна книжка. — Центральний державний архів вищих органів влади та управління /ЦДАВО/ України, ф. 5097, оп. 1, спр. 660. — 15 арк.
3. Спогади про Сухомлинського /Упоряд. С.П.Заволока. — К.: Рад. шк., 1990. — 223 с.
4. Сухомлинский В.А. Без сказки нельзя представить детство: [Текст беседы с марийскими педагогами] //Комс. правда. — 1976. — 3 окт.
5. Листи В.О.Сухомлинського рідним авторам. — ЦДАВО України, ф. 5097, оп.1, спр. 1017. — 73 арк.
6. Сухомлинський В.О. План роботи Павлиської середньої школи Онуфріївського району Кіровоградської області на 1970–1971 навчальний рік. — ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 930. — 108 арк.
7. Сухомлинський В.О. Уроки виконання домашніх завдань: [Стаття. Автограф]. — ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 346. — 25 арк.
8. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / Підгот. до вид. і написав вступ. статтю В.Ф.Шморгун. — К.: Рад. шк., 1978. — 263 с.
9. Тартаковский Б. Повесть об учителе Сухомлинском. — К.: Дніпро, 1983. — 229 с.

Наталія ТАРАПАКА

ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЦІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Педагогічна творчість В.Сухомлинського багатогранна і невичерпно багата. Сухомлинський увійшов в історію сучасної світової культури як видатний педагог і письменник, як політичний трибун і громадський діяч, безмежно відданий своєму народові.

Водночас його все життя хвилювали проблеми сімейного виховання, батьківської педагогіки, тієї найменшої соціальної клітинки, де закладаються основи особистості, формуються характер молодої людини, моральні почуття, поведінка, громадянська зрілість. Він був переконаний у тому, що успіху у вихованні поколінь можна досягти тільки спільними зусиллями сім'ї, школи і громадськості.

Аналіз планів роботи Павлиської середньої школи в розділі "Робота з батьками" дошкільного відділення та батьків дітей початкової школи показав, що її слухачі отримували систему наукових знань про морально–естетичне виховання, фізичний, розумовий та естетичний розвиток дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Ряд лекцій батьківської школи присвячений темі емоційно–естетичного виховання дітей. Зокрема, це простежується в планах роботи школи за 1967–1968 н.р., 1970–1971 н.р.

Ось тематика доповідей і лекцій, рекомендованих для занять батьківської школи 1967–1968 н.р.;1970–1971 н.р.

Дошкільна група

Пізнання дійсності і розвиток емоцій дошкільника.

Краса у вихованні дитини від 4–ох до 7–ми років.

Праця і творчість дитини від 4–ох до 7–ми років.

Гра в розумовому, емоційному й естетичному розвитку дитини дошкільного віку.

Казка у вихованні дитини.

1–2 класи

1. Краса в розвитку мовлення і мислення дитини 7–9 років.

3–4 класи

Розвиток емоційної сфери дитини.

Естетичне виховання дитини в сім'ї.

Вибірка з плану роботи батьківської школи за 1970–1971 н.р.

Дошкільна група (разом з майбутніми батьками)

Емоційне виховання до 3–ох років і від 3–ох до 7–ми.

Природа у вихованні дошкільників.

Гра в духовному житті дошкільника.

Краса у вихованні дошкільника від 3–ох до 7–ми років.

Казка у вихованні дошкільників.

Творчість у вихованні дошкільників.

Психологічна підготовка дошкільників до шкільної праці.

1–2 класи

Краса у всебічному розвитку особистості дитини 7–9 років.

Засвоєння естетичних норм дитиною 7–9 років і приклад батьків.

Духовне життя сім'ї, розвиток дитини в цьому віці.

Василь Олександрович, аналізуючи роботу батьківської школи, зауважував: "Програма постійного підвищення педагогічної культури батьків і матерів — це, по суті, наша спільна з ними робота — тонка й важка, кінцевою метою якої є ідеал всебічно розвиненої гармонійної людини. Найважче полягає в тому, щоб батько й мати разом з нами бачили, розуміли духовний світ своєї дитини, вміли розібратися в причинах і наслідках, осмислити виховання як цілеспрямовану працю" [1, 88].

На думку В.Сухомлинського, робота "батьківської школи" повинна відповідати таким умовам:

- чітка організація всієї системи освіти, що об'єднує масові, групові та індивідуальні форми роботи педагогічної пропаганди;
- диференціація змісту освіти батьків з урахуванням вікових особливостей дітей і рівня педагогічної культури батьків;
- практична спрямованість усіх ланок;
- зацікавленість учителів у здійсненні цієї роботи;
- позитивне ставлення батьків до педагогічної освіти, активне сприйняття педагогічних знань.

Крім того, він виділив найголовніші завдання вчителів початкових класів щодо сімейного виховання, до яких увійшли:

- знати, як виховується дитина в дошкільному віці, особливо в останній рік;
- по можливості впливати на дошкільне виховання;
- дбати про високу культуру сім'ї [2, 1–2].

Велику кількість помилок і недоліків у навчально–виховній роботі школи педагог вбачав у тому, що вчителі не звертаються до сім'ї як до того "благородного, сприятливого ґрунту, на якому росте, розвивається, виховується дитина" [3]. Він піддавав різкій критиці практику вчителів, які звертались до батьків лише тоді, коли учень не виконує домашніх завдань або порушує правила для учнів, не усвідомлюючи того, що цим розписуються у своїй безпорадності. В даному разі сім'я приходить на допомогу школі, учителеві, а не учитель. Інколи вчителі упускали те, що саме родина, в якій є діти і де всі її члени перші вихователі, є первинною школою інтелектуального, морального, трудового, естетичного і фізичного виховання.

В.Сухомлинський відносив проблему співпраці дитячого садка, сім'ї, школи до однієї з найскладніших. Завдання, які висуває життя перед школою, є наскільки складними, що без високої педагогічної культури сім'ї зусилля вчителів, якими б значними вони не були, виявляються недостатньо ефективними. Всі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, всі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю. На думку Василя Олександровича, розвиток особистості залежить, насамперед, від того, якими людьми постають перед дитиною мати і батько, що діти пізнають людські стосунки і суспільне оточення на прикладі батьків.

У теоретичній спадщині В.Сухомлинського, в його практичному педагогічному досвіді чітко виступають два напрями роботи з батьками дітей дошкільного віку: з одного боку — всебічне вивчення сім'ї як первинного середовища, в якому виховується кожен майбутній

учень, з метою глибшого пізнання індивідуальних особливостей дитини; з іншого — систематична пропаганда психолого–педагогічних знань серед батьків.

Задовольняючи дитячу допитливість розумними, доступними відповідями, підтримуючи її цікавість, дорослі сприяють розвитку мислення й уяви дитини, стійких пізнавальних інтересів як найважливішого компонента в структурі інтелекту особистості. На жаль, на думку вченого, дорослі не завжди усвідомлюють свою відповідальність за розумовий розвиток дитини, їм не вистачає ні часу, ні зусиль, щоб задовольнити дитячу допитливість, поміркувати, порозмовляти з дитиною, дати правильну і зрозуміру відповідь на ті чи інші запитання, заохотити до подальшої пізнавальної діяльності, розвинути дитячу спостережливість, увагу, пам'ять і мислення. Так зароджується психологія байдужості, так виростають діти, яких ніщо не приваблює, їх не цікавлять ні знання, ні школа, вони вчаться лише формально, з обов'язку або примусу, у них не виникла потреба все знати, розуміти, не сформувалися пізнавальні інтереси. От чому В.Сухомлинський звертається до батьків із закликом вчити дітей спостерігати, пізнавати світ, міркувати, бути уважними до їхніх запитань, заохочувати і спрямовувати дитячу допитливість і, головне, не залишати дітей поза батьківською увагою, турботою про їхнє розумове виховання, водночас формуючи моральні естетичні почуття, емоції, найблагородніші риси і якості особистості.

Прогаяне в дитинстві важко надолужити в підлітковому чи юнацькому віці, важко виховати любов і звичку до праці, подолати лінощі, неорганізованість. Дати дитині радість творчості, радість праці, праці на благо людей — це і є справжня мудрість батьківської любові до дітей. В.Сухомлинський дає чимало цікавих прикладів і порад для батьків, як треба використовувати багатства природи у виховних, зокрема естетичних, цілях, що треба робити, щоб у суспільстві не було бездушних, жорстоких до природи людей. Тому в Павлиській школі, починаючи з найменших її вихованців, не було жодної дитини, яка б не виростила кущ троянди, присвяченої матері, батькові, бабусі, адже саме в роки раннього дитинства, на думку педагога, дитина, що відчула радість творення краси для інших, стає чуйною до добра [4].

Вчений–педагог обґрунтував провідні принципи відповідно до яких має здійснюватися педагогічна пропаганда серед батьків:

виховання дітей — почесний суспільний обов'язок батьків; батько і мати повинні бути не менш мудрими творцями людини, ніж педагоги;

за змістом педагогічна пропаганда має охоплювати всі складові виховання;

у вирішенні складних проблем сімейного виховання необхідно забезпечувати індивідуальний підхід і додержання педагогічного такту;

систематичність педагогічної пропаганди і всебічне охоплення батьків.

Є у В.Сухомлинського слушні поради щодо методики поширення психолого–педагогічних знань серед батьків, про діловитість і конкретність педагогічної пропаганди. Одна з неодмінних умов успіху — підкріплення теоретичних положень конкретними прикладами з практики виховної роботи з дітьми слухачів. Особливо важливо додержувати диференційованого підходу і педагогічного такту в тих випадках, коли розмова з батьками ведеться про помилки, прорахунки у вихованні. Про погане треба говорити, не паплюжачи, не принижуючи людину. Для відвертої розмови про шляхи виховання в умовах конкретної сім'ї краще використовувати індивідуальні форми роботи – бесіду, консультацію, пораду, за якими батьки звертатимуться лише за умови довіри до педагога, визнання його авторитету.

Перспективною формою, що сприяла згуртованості Павлиської середньої школи і виробленню єдиного підходу до розв'язання виховних завдань у співдружності з батьками, були "педагогічні понеділки" (засідання науково–педагогічної ради і заняття психологічного семінару). Психологічний семінар В.Сухомлинський називав "творчою лабораторією" вчителя, яка допомагала йому в підготовці до занять у "батьківській школі". Він орієнтував учасників семінару на те, щоб батьків не лише навчали, а й залучали до самостійної роботи з вивчення педагогічної теорії, завдяки чому вони одержать відповіді на питання, що хвилюють їх.

Педагог науково обґрунтував формування потреб дитини у сімейному вихованні. На його думку, потреби є рушійною силою людського життя, з них виникають бажання.

Практична реалізація принципу поєднання вимогливості з повагою передбачає опору на позитивне в дитині. Це допомагає вчителям і батькам проектувати, створювати і закріплювати

позитивні якості дітей. Ознайомлення з життям дітей в різних сім'ях допомагає батькам критично усвідомлювати власний досвід. Завдання педагогів — вивчати сім'ї своїх вихованців, виявляти все позитивне і використовувати його для виховання учнів. Досвід В.Сухомлинського переконує: завдання батьків і педагогів — у тому, щоб, створюючи позитивне у виховному процесі і сімейному укладі, настроювати дитину на довіру, щирість, віру в свої сили і, врешті–решт, спонукати до самовиховання.

В.Сухомлинський наголошував, що перші естетичні враження, переживання, почуття започатковуються в сім'ї. На його думку, саме "тут треба шукати емоційно–естетичний корінь благородної духовної потреби в людині" [5, 529]. Посилення ролі сім'ї у вихованні підростаючого покоління дає можливість більш цілеспрямовано керувати процесом розумних соціально значущих потреб дитини, в тому числі й естетичних. Сім'я, в якій закладаються основи всіх моральних якостей людини і формуються найперші духовні потреби, відіграє велику роль у формуванні нової людини. За В.Сухомлинським, сім'я з її взаєминами між дітьми і батьками — школа інтелектуального, морального, естетичного і фізичного виховання. Батько, мати, старші брати і сестри, дідусь і бабуся — перші вихователі дітей у дошкільному віці і лишаються ними, коли їхні вихованці пішли до школи. Духовне і морально–естетичне багатство сімейного життя — найважливіша умова успішного виховання дитини і в домашніх умовах, і в дитячому садку, і в школі [6, 12].

Формування єдиного колективу батьків і вчителів, на думку В.Сухомлинського, забезпечить єдність вимог педагогів і батьків, допоможе уникнути розбіжностей у виховних діях. Школа і родина, підкреслював він, "не тільки діють одностайно, ставлячи перед дітьми ті самі вимоги, а є однодумцями, поділяють ті самі переконання, завжди виходять з тих самих принципів, не допускають ніколи розходжень ні в меті, ні в процесі, ні в засобах виховання" [1, 86]. Висока вимогливість і повага до особистості дитини, вважав Василь Олександрович, — дві нерозривні, нероздільні сторони виховного впливу. Він вказував на необхідність постійних, систематичних вимог і глибокої поваги до вихованця; був переконаний, що школа досягне позитивних результатів, коли батьки підтримуватимуть її вимоги, створюватимуть вдома умови, які сприяли б правильному вихованню дітей. Педагог вважав, що принцип поваги і вимогливості у виховній роботі підвищує їх відповідальність за власні слова і вчинки, розвиває творчу ініціативу і самостійність. Педагогам і батькам, зокрема тим, котрі тільки розпочинають виховну роботу з дітьми, він радив старанно продумувати вимоги до дітей, тому що в цьому — основа всієї виховної системи.

Отже, сучасне життя вимагає від учителів, батьків усвідомити і спрямувати всі сили на те, щоб процеси виховання, навчання, фізичного удосконалення і загартування дітей були поєднані з розумовим, моральним, естетичним розвитком, що в комплексі сприяє формуванню нового громадянина України.

ЛУТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості/ Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1976. — Т.1. — С.2–202.

Слово к учителю начальной школы // Спр. 610. — 6 арк.

Триста практичних порад батькам про виховання дітей. // Спр. 598. — 7 арк.

Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.3. — С.7–385.

Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.4. — С.7–385.

Олександра СПРИНСЬКА

В.СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ПРОЦЕСУ САМОВИХОВАННЯ УЧНІВ У ШКОЛІ І СІМЇ

Однією з центральних проблем шкільного життя В.Сухомлинський вважав самовиховання учнів. Утвердження позитивних поглядів немислиме без вироблення у них своєї системи самовиховання. "Вчити виховувати себе — найскладніша робота вихователя із своїми

вихованцями. Те, що в практиці називається виробленням власних переконань, є, по суті, вихованням здатності стояти віч–на–віч з власною совістю. Щоб утвердити в підліткові, юнакові, дівчині цю дуже важливу моральну рису, треба вчити пильно, уважно вдивлятися в самого себе, бачити себе" [1, 602].

Підкреслюючи важливість організації процесу самовиховання, В.Сухомлинський вважав, що виховання дітей, підлітків — як і дорослих — здійснюється тільки тоді, коли є самовиховання. А самовиховання — це людська гідність у дії. "Справжня майстерність виховання підлітка — дати йому можливість самому подумати, як виховувати себе, як стати кращим, як боротися за себе, переборюючи труднощі, переживаючи радість перемоги" [2, 320].

"Без самовиховання не можна собі уявити повноцінного духовного життя" [3, 482].

В.Сухомлинський суть самовиховання бачив в тому, "що, пізнаючи навколишній світ — природу, працю, суспільне життя, вихованець пізнає й самого себе, оцінює свої переконання, вчинки, поведінку з погляду вищих ідеалів — норм загальнолюдської моралі" [4, 20].

Серйозною вадою виховної роботи школи і сім'ї В.Сухомлинський вважає те, що багато вчителів тільки примушують, але не спонукають своїх вихованців до того, щоб вони самі себе примушували. Парадоксально, але доводиться примушувати робити учнів навіть добрі справи. "Нерозуміння вихованцями змісту того доброго, до чого вчитель, по суті, примушує, — пише він, — роз'єднує вольові зусилля вихователя і вихованця. Вихованцям здається, що в них одні інтереси, а у вихователів зовсім інші. Звідси — невіра і недовір'я якоїсь частини учнів і педагога. Звідси — неможливість робити багато хороших і потрібних справ, без успішного виховання яких учителеві взагалі неможливо бути повноцінним вихователем. Там, де немає самовиховання, педагогам працювати дуже важко..." [5, 287].

Самовиховання як глибоко індивідуальний процес — це та грань духовного життя особистості, яка розкривається тільки тоді, коли людина, відчуваючи на собі благотворний вплив високоморальних відносин, докладає духовних зусиль, щоб стати кращою. І чим значніші ці особисті зусилля, тим багатшим, духовно насиченішим, ідейно повнокровнішим стає життя колективу [2, 472].

В організації процесу самовиховання школярів принциповим є питання, з якого віку його доцільно розпочинати. "З чого і коли починати самовиховання? — запитує В.Сухомлинський. — "Перемогти самого себе — найважча перемога", — говорить давня мудрість. З цього і починається пізнання самого себе, починається самовиховання. Починати вчити людину самоорганізації, уміння, якщо це потрібно, "примусити себе" треба в дитинстві і раннього отроцтві, від 7 до 10–11 років. Якщо цей період пропущено, неминуче постає проблема перевиховання" [6, 232].

Особливої уваги педагогів і батьків, на думку В.Сухомлинського, в плані самовиховання вимагають підлітки, які прагнуть виразити себе, дати собі відповідь на запитання: "Хто я? Для чого живу на світі? На що здатний?" Але це стає можливим за умови, коли педагоги допомагають їм краще пізнати себе, пильніше вдивлятися в себе. А для цього потрібні бесіди про громадянськість, які б спонукали до самопізнання й самовдосконалення, до глибокого проникнення в суть громадянського служіння народові [1, 440].

Пропонуючи враховувати вікові особливості учнів у процесі самовиховання, В.Сухомлинський наголошує, що в духовному житті юнаків і дівчат мають місце такі характерні суперечності: глибоке прагнення докласти в самовихованні вольових зусиль і водночас недовірливе ставлення до конкретних прийомів самовиховання, що їх пропонують вихователі; чуйність, сприйнятливість до моральності оцінки своєї особистості з боку колективу і прагнення показати свою байдужість до цієї оцінки, діяти по–своєму; прагнення до ідеалу і принциповості у великому (обов'язок перед Батьківщиною) і безпринципність у малому, незначному (наприклад, замовчування негативного вчинку свого товариша); прагнення аналізувати кожен факт, явище, подію; побоювання поспішних висновків і характерна для молоді поспішність; необґрунтоване узагальнення окремих актів, особливо зі сфери суспільних відносин та інтимного життя; прагнення до морального ідеалу, беззастережне наслідування ідеального героя абсолютно в усьому і побоювання видатися несамостійним, розуміння наслідування як духовної слабкості; усвідомлення своїх сил та можливостей і прагнення до тієї діяльності, яка явно непосильна їм та ін. [7, 357–359].

Орієнтуючи батьків і педагогів на те, що процес самовиховання повинен передбачати гармонійний розвиток особистості учня, В.Сухомлинський особливу увагу звертав на освіченість як одну з найскладніших граней всебічного розвитку особистості. "Без освіченості, без міцних знань, без багатої розумової культури і різнобічних інтелектуальних інтересів, — писав він, — немислимо в наш вік підняти людину на високу сходинку моральної гідності. Недоучки не можуть почувати себе в нашому суспільстві щасливими, неуцтво нічим не замінишь і не заповнишь... Прагнення до оволодіння знаннями, жадоба освіченості, збагачення власної інтелектуальної культури й здорових інтересів та потреб — усе це залежить від тієї гармонії шкільного виховання, в якій зливаються воєдино моральне, розумове, естетичне, емоційне становлення особистості" [8, 204].

Актуальними для організації самовиховання учнів сучасної школи є розроблені В.Сухомлинським вимоги, які має ставити перед собою вихованець. Серед них у моральному самовихованні є такі:

Пам'ятай, що в світі є речі, які ні з чим не порівняєш і не зіставиш (Батьківщина, рідна земля).

Пам'ятай, що ти живеш серед людей.

Справжня людина та, яка не робить гидоти, непристойності, підлості на самоті.

Роблячи людям добро, ти здобуваєш неоціненне багатство.

Найвище втілення людської краси — це жінка.

У людині може оселитися безліч вад... Будь непримиренним до людських пороків насамперед у самому собі.

Якщо ти помітив у собі зернятко пороку, умій бути нещадним до самого себе.

У людському світі безліч доблестей, але одна доблесть є вершиною людяності — це почуття власної гідності [9, 608–610].

Вирішальним мотивом самовдосконалення людської особистості є її ідеал. Підкреслюючи важливість ідеалу у самовихованні, В.Сухомлинський вважав, що "самопізнання, самоствердження немислимі без ідеалу, без взірця, який хвилює, захоплює, дивує, надихає дитину, підлітка, юнака, дівчину. Натхнення, захоплення ідеалом породжують прагнення бути добрим, пробуджують думки про самого себе, вчать бачити в собі добре і погане. Вихованець починає свідомо випробовувати свої вольові і моральні сили, ніби перевіряючи себе" [4, 20–21].

У самовихованні вирішальне значення має внутрішня індивідуальна духовна діяльність особистості, в якій і формується ідеал. Моральний ідеал — це і суспільна, і разом з тим глибокосердечна справа; це переломлення політичних, моральних, естетичних принципів в особистому [2, 464]. "Прагнення до ідеалу — це перший поштовх, стимул до самовиховання" [3, 482]. "Ідеал — це духовна серцевина особистості" [3, 464]. У процесі формування ідеалу педагогам і батькам слід орієнтувати школярів на те, щоб вони дивилися на світ очима громадянина, щоб громадянське світосприймання "вже з дитячих років ставало немовби тим дзеркалом, в якому людина бачить себе, оцінює свою поведінку, виявляє ставлення до себе в думках, переживаннях, вчинках, спрямованих на самовиховання, самоутвердження... Справжня майстерність виховання полягає в тому, щоб людина, яку ми виховуємо, у відносинах з іншими людьми, в своїй повсякденній праці, поведінці вбачала виконання громадянського обов'язку" [7, 222].

Для формування конкретного ідеалу, на думку В.Сухомлинського, "найважливіше завдання вихователів — формувати в дітей, підлітків, юнацтва уявлення про прекрасну людину, про піднесене й величне в її думках, почуттях, переживаннях. Це уявлення ми наповнюємо плоттю і кров'ю — живими прикладами високоморальної поведінки" [8, 180]. В основу ідеалу на перше місце має ставитись духовна краса людини — ідейність, вірність переконанням, незламність волі, людяність, непримиренність до зла.

У спонуканні школяра до самовиховання, на думку В.Сухомлинського, важливе місце має зайняти виховання на прикладах героїчних подвигів. "Цей подвиг вражає до глибини душі, — писав видатний педагог, — примушує кожного поглянути навколо себе і на самого себе. Погляд героя стукає і в ті серця, в яких є щось дріб'язкове, недостойне справжньої людської краси. Немає сумніву, що кожний підліток задумується: а я зміг би вчинити так?

Захоплення героїчним подвигом саме для того й пробуджується в юних серцях, щоб кожний подумав про себе, ніби в думці випробовуючи себе" [8, 145].

Підкреслюючи приклади героїчних постатей для спонукання школярів до самовиховання, В.Сухомлинський вважав, що під їх впливом людина, перед якою тільки відкривається дорога життя, починає дивитися на себе очима героя, мужньої людини, міряє себе міркою героїчного. "Розмова із самим собою, — писав він, — сповідь перед власною совістю — це справжнє самовиховання. Цієї високої сходинки ідейного життя досягає той, хто знайшов в моральному багатстві людства взірець для себе, в кого виникло бажання взяти для своєї душі найдорожче з цього багатства" [2, 417].

Могутнім стимулом самовиховання людини В.Сухомлинський вважав почуття власної гідності, поваги до самого себе, бажання сьогодні стати кращим, ніж був учора. "Самовиховання можливе тільки за умови, — пише він, — коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу — доброго слова, поради, ласкавого чи докірливого погляду. Не може бути й мови про самовиховання, якщо людина звикла до грубості і реагує на "сильне" слово, окрик, примус. За самою суттю самовиховання передбачає віру людини в людину, звертання до честі і гідності особистості. Педагогічне керівництво самовихованням — це насамперед відносини між педагогом і вихованцем, пройняті глибокою взаємною вірою в добрі наміри" [9, 602]. "Самоповага — це мати самовиховання. У почутті власної гідності — одне з найсильніших джерел людської честі, доброго імені, здорового самолюбства" [6, 286].

На думку В.Сухомлинського, щоб людина прагнула до моральної краси і досконалості в самій собі, вона повинна бачити цю красу і досконалість поряд. У своєму товаришеві, у багатому духовному колективному житті людина бачить сьогодні те, чого не помічала вчора; відкрила людину і завдяки цьому заглядає сама в себе, оцінює себе, зіставляє, що було і що є сьогодні. Це винятково важливий момент духовного життя колективу. "Хай навіть найбільш інертний, найбільш, здавалося, байдужий, подивившись в очі товариша, як у дзеркалі, бачить свої думки, прагнення, хай зупиниться у подиві, хай у його серці загориться вогник людської гордості за товариша. Знайте, що тільки досягнувши цього, ви зможете заронити в душу свого вихованця іскру думки про самого себе" [9, 581].

Підкреслюючи важливу роль колективу в процесі самовиховання, В.Сухомлинський вважав, що самовиховання, як внутрішнє життя колективу, починається з того, що людська неповторність притягає, приваблює, пробуджує бажання наслідувати. "Нашою турботою, — писав він, — є турбота про те, щоб у колективі розвивалися яскраві особистості, здатні впливати на інших, щоб цей вплив виявлявся в діяльності, яка постає перед колективом як зразок" [3, 439].

Якщо немає цікавої ідейно багатої напруженої праці колективу, якщо немає моральних відносин у колективі, то не може бути й повноцінної духовної діяльності, спрямованої на самооцінку та самовиховання [11, 263].

Створення в школі умов для самовираження учнів, на думку В.Сухомлинського, активізує процес самовиховання школярів. Обстановка самовиховання призводить до взаємовпливу, взаємовиховання в колективі. Як тільки вихованець у чомусь досягнув досконалості, він своєю поведінкою надихає інших, "викликає до життя неповторну людську індивідуальність іншої людини" [10, 551].

Важливою умовою активізації процесу самовиховання школярів є міцний колектив, у якому в основу дружби між його членами покладена висока життєва мета, пройнята суворою життєвою вимогливістю і непримиренністю до зла. В.Сухомлинський вважав, що почуття сорому перед собою розвинене в того, хто знає справжню дружбу, вміє бачити себе не лише своїми очима, а й очима друга. "Самовиховання, самовдосконалення — це не саморозвиток курчати в яйці під крилом квочки. Це складне людське почування й усвідомлення того, що не сам я дивлюся на свою особу. Найбільш здатним до самовиховання стає той, хто має друга, здатного не лише мужньо допомагати, але й мужньо ненавидіти зло" [8, 160].

Ефективним засобом самовиховання В.Сухомлинський вважав залучення школярів до різних видів діяльності, в яких можна задовольнити найглибше дитяче й підліткове захоплення. "Ми добиваємось, — писав він, — щоб кожна дитина прагнула виявити себе, заявити про себе розумом, здібностями, визначним успіхом, майстерністю, працьовитістю, любов'ю до книги,

праці, творчості, багатими інтелектуальними інтересами, душевною цілісністю, людяністю. Захоплення тим, що підносить людину, звеличує її у власних очах, — шлях застереження від усього жалюгідного, осудливого, принизливого для людини" [1, 548].

Ефективним засобом самовиховання В.Сухомлинський вважає працю. Тільки напруження фізичних і духовних сил, тільки подолання труднощів, тільки радість досягнення мети в праці відкриває людині очі на себе. У спеціальних бесідах він радив закликати вихованців: примушуйте себе напружувати сили, зосереджуватися, виробляйте в собі здатність настільки заглибитися в працю, щоб час летів непомітно, щоб найбільшим вашим задоволенням була радість праці, — і ви зумієте стати віч–на–віч з власним сумлінням, станете суддею власної поведінки, власних вчинків.

Такою працею передусім має бути робота з підручником з навчального предмета. "Самостійна праця над книжкою, — писав видатний педагог, — одна з найголовніших сфер самовиховання людини, змістом життя якої є оволодіння знаннями. Пізнати, виховувати себе учень може тільки тоді, коли поняття про працю в його духовному житті нерозривно пов'язане з книжкою" [1, 603].

Цікаві поради, що стосуються читання, мислення, розв'язування розумових задач учнів старших класів (починаючи з VII), сформулював В.Сухомлинський:

Якщо хочете, щоб у вас було достатньо часу, щоденно читайте.

Умійте слухати вчителя.

Починайте робочий день рано–вранці, годині о шостій.

Умійте визначати систему своєї розумової праці.

Умійте створювати собі внутрішні стимули.

Вас оточує море книжок. Треба бути дуже вимогливим у виборі книжок і журналів для читання.

Умійте самі собі сказати: ні. Вас оточує безліч занять. Уникайте тих, які можуть принести вам велику шкоду.

Не витрачайте час на абищиці — пусту балаканину, марне проведення часу.

Учіться полегшувати свою розумову працю в майбутньому, тобто створювати резерв часу для майбутнього.

Для кожної роботи шукайте найраціональніші способи розумової праці.

Розумова праця не може бути успішною, якщо вам заважатимуть.

Розумова праця вимагає чергування математичного і художнього мислення.

Умійте позбутися поганих звичок (наприклад, прокинувшись, читати в ліжку).

Завтра — найнебезпечніший ворог працьовитості.

Не припиняйте розумової праці ніколи [9, 615–618].

Ефективним засобом самовиховання, на думку В.Сухомлинського, є і фізична праця. Людина, залучена до суспільного виробництва, творить не тільки матеріальні цінності, вона творить і себе. "З праці, в якій яскраво виражений дух громадянськості, — писав він, — починається справжнє самовиховання. А самовиховання — це не щось допоміжне у вихованні, а міцна підвалина в ньому. Ніхто не зможе виховати людину, якщо вона сама себе не виховує" [1, 427]. В.Сухомлинський вважав, що підліток тільки тоді починає виховувати себе, коли, захоплюючись працею, заглиблюючись у неї, долає труднощі, оволодіває знаннями, загартовує волю [9, 446].

Спонукають до праці й навчання, на думку В.Сухомлинського, такі істини:

Пам'ятай, що без праці людина вироджується — перетворюється в огидну, мерзенну істоту.

Людину узнають по колоску пшениці, яку вона посіяла і виростила — так говорить народна мудрість. Ти виражаєш сам себе своєю працею.

Навчаючись за шкільною партою, ти береш у борг в старших поколінь матеріальні цінності, необхідні тобі для життя.

Знай, що праця — нелегка справа. Праця немислима без поту, втоми, напруження фізичних і духовних сил.

Із самого початку праці вмій уявити її завершення.

Праця робить людину зрілою і мужньою.

Навчання стане для тебе працею і ти зможеш керувати сам собою, оволодіваючи знаннями, лише тоді, коли вмієш долати труднощі в роботі, де зливаються майстерність рук і мудрість розуму.

Ніколи не залишай початої справи, доводь її до кінця.

Знай, що майстерність безмежна [9, 612–613].

Одним із шляхів активізації самовиховання старшокласників В.Сухомлинський вважав залучення їх до керівництва гуртками. У Павлиській школі підлітки, юнаки і дівчата керували технічними і сільськогосподарськими групами школярів молодшого й середнього віку (учнів III–VII класів). У школі діяли такі гуртки: юних конструкторів, слюсарів, токарів, радіотехніків, електротехніків, трактористів, рослинників, садівників, пасічників. Для старшого школяра керівництво гуртком є найкращою формою самовираження, самоутвердження, самовиховання [1, 418].

В.Сухомлинський вважає, що шляхи самовиховання долають негативні риси особистості. Для цього потрібно тонко організувати осуд негативних вчинків. Переживаючи докори сумління, людина повинна бути захоплена вихором думок і поривів. Розкаяння нехай буде не похмурим заглибленням у думки про свою провину, а світлою, життєрадісною діяльністю, спрямованою на спокутування провини. "Без прагнення до спокути не може бути й мови про свідоме ставлення до власної провини, — пише видатний педагог. — Вихованою, здатною піддаватися виховному впливу, людина стає лише в тому разі, коли вона пройшла школу спокутування, — в цьому, по суті, полягає самовиховання" [5, 239].

В організації процесу самовиховання учнів важливим є наявність у них вільного часу, відсутність заорганізованості, яка, на жаль, ще має місце в школах. "Ми організовуємо життя школярів так, — писав В.Сухомлинський, — щоб якомога більше часу, протягом якого відбувається гра інтелектуальних, моральних, вольових сил у колективі, йшло на добровільну, цікаву для кожного учня діяльність, яка породжує в нього нові інтереси і запити" [4, 20].

У самовихованні, на думку В.Сухомлинського, дуже важливо, щоб на самоті школяреві хотілося подумати, помріяти, намалювати в своїй уяві величну картину красивого, героїчного, уявити себе в складних обставинах боротьби за торжество добра. Без таких хвилин і годин немає людської особистості, немає благородного пориву юного серця до морального ідеалу. Це стан індивідуальної духовної діяльності, стан самовиховання, утвердження у власних переконаннях [2, 463].

Для процесу самовиховання, на думку В.Сухомлинського, дуже важливо, щоб педагог і батьки глибоко відчували те, що дитина весь час перебуває у стані самопізнання, самоутвердження, самовдосконалення. "Їй хочеться в чомусь показати себе, — пише він, — насамперед утвердити свою волю, розум, винахідливість, кмітливість. Людина, яка з вашою допомогою пізнає світ і намагається взаємодіяти з ним, поступово стає особистістю. І в цьому нелегкому ставленні влада педагога має бути особливо обережною. Воля старшого інколи може перетворитися в свавілля й розправу над людиною. Самоутверджуючись, діти нерідко допускають вчинки, в яких, здається на перший погляд, вже не просто помилка, а зазіхання на принципи співжиття. Дуже важливо зрозуміти, як у цих вчинках здорові, животворні джерела активності зливаються з дитячою нерозсудливістю, незрілістю" [1, 631–632].

На організацію процесу самовиховання школярів значною мірою впливає педагогічний колектив школи в цілому і кожен викладач зокрема. "Вдумливий, проникливий погляд вихованця на самого себе, — писав В.Сухомлинський, — здатність вимогливо оцінювати свої бажання і вчинки — ця якість формується в юній душі за тієї умови, якщо вихователь — трудівник думки, трудівник невтомної турботи про людину. Вихователь–трудівник — це перший стимул, який спонукає вихованця до самовиховання і свідомого керування своїми бажаннями" [8, 199]. На його думку, талант педагога збільшується вдесятеро, якщо його праця надихається цінностями, створеними, здобутими педагогічним колективом, — тими передовими поглядами, переконаннями, ідеями, тими кращими традиціями, які живуть у школі не одне десятиріччя [6, 199].

Розглянуті нами основні теоретичні положення В.Сухомлинського з питань організації процесу самовиховання школярів у цілому вибудовують чітку цілісну систему цієї роботи, яка може бути творчо використана педагогічним колективом сучасної школи.

ЛІТЕРАТУРА

Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1976. — Т.1. — С.403–640.
Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.3. — С.283–659.
Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.4. — С.393–628
Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.4. — С.7–392.
Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1976. — Т.2. — С.149–418.
Сухомлинський В.О. Виховання і самовиховання // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.5. — С.229–239.
Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1976. — Т.1. — С.209–402.
Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості/ Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1976. — Т.1. — С.55–208.
Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві// Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1976. — Т.2. — С.255–269.
Сухомлинський В.О. Щоб душа не була пустою // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.5. — С.255–269.
Сухомлинський В.О. Залежить тільки від нас // Вибрані твори в п'яти томах. — К.: Радянська школа, 1977. — Т.5. — С.284–288.

Зоряна ЗУБИК

ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ ДИТИНИ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ У СВІТЛІ БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Педагогічна творчість В.Сухомлинського багатогранна і невичерпно багата. Він увійшов в історію вітчизняної і світової науки і культури як видатний педагог, письменник. Перечитуючи його праці, кожен раз переконуєшся у безмежності його любові до дитини, до школяра, у його глибокому знанні психології не лише дитячого віку, але й особистості в цілому. Водночас В.Сухомлинський все життя висвітлював проблеми сімейного виховання, батьківської педагогіки, того підґрунтя, де закладаються основи особистості, формуються характер молодої людини, моральні почуття, навички поведінки. Василь Олександрович був справжнім знавцем і дослідником психології людини, він глибоко розумів душу дитини, її переживання, почуття, прагнення і сподівання, досконало знав психологію взаємин батьків і дітей, молодшого і старшого поколінь, міжособистісних стосунків у дитячих колективах, психологічний клімат у соціальних групах і ті фактори, що його зумовлюють. Виняткова педагогічна спостережливість, душевна проникливість, палка любов до дітей і доброзичливість, невтомна наполеглива дослідницька робота сприяли всебічному пізнанню й розкриттю найпотаємніших куточків психічного життя дитини, виявленню особливостей її почуттів, намірів, сподівань і мрій.

Особливу увагу Василь Олександрович приділяв проблемі підготовки дитини до навчання в школі. "Це велике щастя для батьків: готувати дитину до школи, потім спостерігати її перші кроки на великій стежці до знань, — писав педагог. — Але це не тільки радість і щастя. Це разом з тим багато турбот і праці. Бо виховання починається з сім'ї, з того часу, як дитина осмислено подивилася на світ і усвідомила себе як живу, активну, діяльну істоту" [3, 173].

Декілька років, що передують тому моментові, коли дитина вперше почує саме їй адресований шкільний дзвоник, безумовно, — найважливіший етап у житті людини. Від нього, від його змісту залежить освоєння юним громадянином азів шкільної програми та азбуки поведінки серед людей. Він визначає усю подальшу долю кожного. "Якщо в цей період немає належного виховання, якщо дитина позбавлена того, що необхідно для її повноцінного розумового розвитку — вона не буде добре підготовлена до навчання. Те, що прогаяно в період від народження до 7–8 років, ніколи не надолужиш" [3, 174].

Проблема психологічної готовності дитин до школи на сьогодні досліджена ще не достатньо й дещо однобічно. Існує велика кількість підходів до визначення поняття "психологічна готовність до школи", автори по–різному виділяють складові компоненти психологічної готовності як структурної одиниці. Відповідно, можна налічити і безліч психодіагностичних підходів до дослідження даної проблеми.

Важливо врахувати, що готовність до школи — це деякий стан психічного розвитку особистості, який є багатокомпонентним утворенням. Завдання підготовки дітей до шкільного навчання займає важливе місце в проблематиці дитячої психології. Причиною особливого зростання значення цієї проблеми в нашій країні став поступовий перехід до навчання в школі, починаючи з шестирічного віку.

Успішне втілення в життя цього положення шкільної реформи багато в чому залежить від того, наскільки повно враховуються індивідуальні і вікові психологічні особливості дітей, рівень їх готовності до навчання в школі. Підготовка дітей до школи — завдання комплексне, багатогранне, охоплює всі сфери життя дитини. Психологічна готовність до школи — лише один з аспектів цього завдання, але винятково важливий і значущий. В.Сухомлинський незбиже значення приділяє саме ролі батьків у створені найсприятливіших умов для підготовки дитини до успішного включення у навчальну діяльність.

Орієнтуючись на різноманітні підходи до визначення психологічної готовності дитини до школи, можна виділити основні компоненти даного поняття:

інтелектуальний компонент;
мотиваційна готовність;
емоційно–вольовий компонент;
соціальний компонент;
морально–вольова готовність;
здатність до научуваності.

У своїх працях В.Сухомлинський висвітлює кожен з цих компонентів, озброюючи батьків "елементарними знаннями як про шкільне, так і про дошкільне виховання". Вік від народження до 10–11 років Сухомлинський називає віком немовлятства нервової системи: "Саме в період від народження до 10–11 років у мозку, в мислячій матерії відбуваються глибокі внутрішні зміни, завдяки яким дитина стає людиною. І найінтенсивніший період цих змін — від народження до 7–8 років, тобто до початку шкільного навчання" [3, 174]. Цей період, за його словами, найсприятливіший для сприйняття інформації з навколишнього світу і, відповідно, для розвитку мислення дитини. Тому важливе значення саме в цей період відіграє належне виховання, яке повинно сприяти повноцінному розумовому розвитку дитини, що в подальшому забезпечить успішне включення дитини в новий для неї вид діяльності — навчальну діяльність. "Треба всіляко розвивати, стимулювати й задовольняти дитячу цікавість і допитливість", — говорив Василь Олександрович, закликаючи батьків якомога більше часу проводити зі своїми дітьми, розвивати дитячу спостережливість, вміння дивуватися — "із здивування починається мислення" [3, 178]. Саме оточенню дитини в дошкільному віці Сухомлинський надає надзвичайно важливого значення, адже тут дитина робить перші кроки пізнання — пізнає світ і себе як частинку природи: "З перших кроків свідомого життя дитини батьки повинні звертати її увагу на причинно–наслідкові зв'язки між предметами і явищами навколишнього світу, добиваючись того, щоб маленька людина вміла бачити" [3, 178].

Важливо піклуватися про багатство і багатогранність духовного життя дитини: "Як би добре не було поставлено виховання в дошкільному закладі, без батьківського слова, без батьківського вдумливого погляду на розумовий світ дитини, без атмосфери багатого, цікавого, повноцінного духовного життя в сім'я — цього першого вогнища думки, почуття, рідного слова — немислимий повноцінний розумовий розвиток дитини, необхідний для успішного навчання в школі" [3, 175]. Знання, наука, освіта — основні складові духовного багатства українського народу. Перед батьками стоїть нелегке завдання — не просто залучити дитину до їх засвоєння, а й зуміти прищепити їй любов і повагу до традицій і звичаїв рідного народу, відчуття приналежності до нього. Саме дошкільний вік В.Сухомлинський називає найсприятливішим для формування моральних почуттів і якостей особистості. На його думку, коли дитина особливо інтелектуально і соціально активна, порівняно легко виховати елементарні моральні почуття і

правила поведінки, які в подальшому неабияк допомагатимуть дитині в навчанні: слухняність, доброзичливість, чесність, правдивість. У цьому віці порівняно легко формуються такі моральні цінності особистості, як колективізм, дисциплінованість, працьовитість і бережливість, почуття обов'язку і відповідальності, дружби, товаришування, повага до праці і людей праці. Очевидно тому й особливу відповідальність за забезпечення умов для всебічного розвитку і повноцінної підготовки дошкільника до навчання в школі В.Сухомлинський покладає на батьків: "Дитинство — найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя" [3, 19].

ЛІТЕРАТУРА

Алферов А.Д. Психологія развитія школьников. — Ростов н/ Д., 2000. — 384 с.
Белоусова З.И., Овсянникова В.В. Социально-психологическая готовность ребенка к школе. — Запорожье, 1999. — 100 с.
Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К., 1978. — 263 с.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. — Т3. — К., 1977. — 670 с.

Надія КУПИНА

ШКІЛЬНО–СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ У ПРАКТИЦІ РОБОТИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Сім'я як суспільна одиниця була об'єктом дослідження і теоретично обґрунтована не одним поколінням педагогів, психологів, соціологів, теологів. Кожен ідеалізував цей образ малого колективу на рівні власного інтересу та історичного аналізу його розвитку, становлення.

У класиків педагогічної науки читаємо: "Важко виразити словами те особливе світле щось, що народжується в нашій душі, коли ми згадуємо тепло рідного сімейного гнізда. До глибокої старості залишаються в нас... якісь сердечні зв'язки з тією родиною, з якої ми вийшли" [12].

"Сім'я — це той природний первинний осередок, де реалізуються краса людського життя, куди приходять відпочивати переможні сили людини, де ростуть і живуть діти — головна радість життя" [3].

Науково–методичний підхід, новий погляд на сім'ю запропонував Василь Олександрович Сухомлинський. Серед надбань ученого знаходимо програму життєдіяльності сім'ї як педагогічного процесу, співпраці дорослих і дітей, обґрунтування ролі сім'янина в суспільстві. "У сім'ї шліфуються найтонші грані людини–громадянина, людини–трудівника, людини–культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладаються коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я — це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи" [4]. Педагог писав, що школа стає осередком культури громади тоді, коли в ній панує пошана і велич Батьківщини, Людини, Матері, рідного Слова.

Роки незалежності України, пошуку шляхів національного виховання молодого покоління на історичних, культурних традиціях глибоко переконали в тому, що педагогічний процес є результатом співпраці його учасників: вчителя та учнів, їх людяності. Діти в процесі власного життя переймають від дорослих чимало знань про стосунки між людьми, різними статями, про сім'ю та шлюб, засвоюють норми поведінки. Технізація, інформованість способу їх життя сприяє швидкому дорослішанню дітей: ранні почуття, потяги, уявлення, фантазії. Тому важливо в сучасному педагогічному процесі "наповнити дитинство" високою духовністю, свідомо здійснювати підготовку підлітків та юнацтва до ролі сім'янина з точки зору моралі, психогігієни. Відсутність цілеспрямованої підготовки до сімейного життя учнів зумовить забуття народних традицій, втрату здорової нації і зростання кількості безпритульних дітей, соціальних сиріт тощо.

Підготувати молодь вирішувати ці проблеми вкотре покликана національна школа з її гуманістичними традиціями виховання і навчання, що відповідають державній політиці України, спрямованій на зміцнення української сім'ї і забезпечення реалізації системи батьківського виховання дітей. Наявний в педагогічній теорії і практиці досвід такої роботи потребує аналізу в нових історичних умовах.

В 60–х роках успішно розв'язував проблеми підготовки молоді до сімейного життя в умовах школи педагогічний колектив, який очолював Василь Сухомлинський. Створена ним програма шкільно–сімейного виховання учнів знайшла подальшу підтримку в колишньому СРСР затвердженням навчальної дисципліни "Етика і психологія сімейного життя", а в часи незалежності України одержала продовження через позакласні форми роботи з національного родинного виховання, християнської етики, консультування у психолога, соціального працівника.

В творчості В.Сухомлинського знаходимо конкретні шляхи, методи і засоби залучення дітей до морально–етичних, світоглядних естетичних, трудових цінностей та імперативів, що віддзеркалюють народну, національну ідеологію, ґрунтуються на культурно–національній основі [11, 6]. Цілеспрямований, спланований і організований педагогічний процес в Павлиській школі засвідчив, що така підготовка повинна здійснюватись в урочний і позаурочний час, спільними зусиллями сім'ї та школи.

Гуманізм В.Сухомлинського будується на принципах виховання в колективі, свідомості й активності, громадянськості, народності. Етико–педагогічна система педагога щодо виховання сім'янина, його ролі в сім'ї, суспільстві заснована на любові до матері, лицарському ставленні до жінки. Ефективність таких занять з учнями залежить від різноманітності методів (діалогічних), форм їх проведення, стимулювання активності, високої духовності. Педагогічний такт, щирість, дотримання етичних норм, емоційність учнів, вияв ставлення до проблеми, індивідуальний підхід — важливі умови таких форм роботи.

Василь Сухомлинський у своїх працях підкреслював, що дана тема є справою тонкою і складною. Без поваги і любові до вихованців, вважав педагог, будь–які розмови про гуманність і людяність є пустим звуком, поважати і любити дитину — значить, перш за все, визнавати її права.

Поради педагога щодо організації педагогічного процесу є чистими у намірах та почуттях, сповнені поваги до тих, з ким учитель спілкується: "Коли я розповідаю завтрашнім батькам і матерям про кохання, я прагну утвердити в їх серцях почуття самоповаги і честі.. Краща розмова про кохання — це приклад батьків, це мовчання.... від того, як будуть оволодівати молоді покоління цією великою мудрістю, залежить не лише особисте щастя. Від цього залежить краса, мораль, щастя всього суспільства" [7].

Педагог й учні включаються в співпрацю, яка сприяє їх самовираженню і самовдосконаленню, а через учнів здійснюється і виховання батьків [10]. Педагогічна взаємодія вчителя й учнів досягне прогнозованої педагогом мети за умови забезпечення активної позиції обох сторін цього процесу. Дитина за своєю природою є активною до пізнання оточуючої дійсності, наслідувальна в діяльності. Тому педагогічний процес слід будувати так, щоб створені умови могли сприяти дітям проявляти власну активність, кінцевим показником якої буде самоцінність особистості. При цьому важливо піклуватись про емоційний фактор — ставлення до себе, оточуючих і довкілля. Риси людини (людяність, скромність, відповідальність, працьовитість і безліч інших властивостей прояву поведінки і почуттів) несуть в собі цю характеристику ставлення особистості до дійсності. Тому формами прояву ставлення вважають діяльність, психічні особливості, спосіб життя особистості учня. Емоційне благополуччя в співпраці вчителя й учнів забезпечується позитивною оцінкою дій та вчинків останніх з боку вчителя й оточуючих дорослих.

"Як раз в тому, чого кожен хоче, щоб про нього думали добре і говорили добре, і є виховна сила колективу, "— писав В.Сухомлинський [6, 30], в якому гуманістична атмосфера взаємин, партнерства. Завдання педагога полягає в тому, щоб організувати такий процес взаємодії, який допомагає дітям мотивувати свій інтерес до знань, спрямувати до самовиховання.

Теза В.Сухомлинського "гуманність повинна стати важливою рисою, що визначає взаємовідносини між дітьми і учителем " [4, 144] — чітко визначає поняття взаємин у педагогічному процесі, його складовій — виховній роботі. Даючи визначення виховної діяльності, Василь Сухомлинський писав: "Я глибоко переконаний в тому, що найбільш точним визначенням було б наступне: процес виховання виражається в духовному житті вихователя і вихованців, в єдності їх ідеалів, стремлінь, інтересів, думок, переживань" [8, 20].

Формування комунікативних умінь і навичок, розуміння один одного у співпраці вчений–педагог переносить і на такий малий діяльнісний колектив, як сім'я, на підготовку учнів до сімейного життя, виконання ролі сім'янина, в майбутньому ролі батька чи матері.

Прийнятна в суспільстві структура спілкування між батьками і дітьми є важливою передумовою успішного виконання сім'єю її виховної функції, емоційного захисту і задоволення учасників спілкування, членів сім'ї. Тож бачимо, що рольова структура сім'ї пов'язана з готовністю до виконання кожним її членом певних ролей, сподівань. Така структура характеризує наявність традицій, ставлень, що існують як у суспільстві, так і в досвіді способу життя кожного члена цього малого колективу.

Василь Сухомлинський перший з числа вітчизняних педагогів щодо тези А.Макаренка: "Якщо ви народили дитину — це означає на багато років вперед ви віддали їй все напруження вашої думки, всю вашу увагу і всю вашу волю. Ви повинні бути не лише батьком і наставником ваших дітей, ви повинні бути ще й організатором вашого власного життя, бо поза вашою діяльністю як громадянина, поза вашим самопочуттям як особистості — не може існувати і вихователя" [3] здійснив підготовку усвідомленого батьківства і материнства в рамках програми шкільно–сімейного виховання учнів. Він неодноразово повторював: дівчаток і хлопчиків неможливо навчити всіх професій, бо їх десятки тисяч, а ось професії мужчини і жінки, чоловіка і дружини, батька і матері навчити необхідно і це є найбільш тонкою сферою всебічного розвитку, в якому тісно переплітається глибоко особисте і громадське [6], це творення людини [9].

Поєднання морального і статевого виховання в школі сприяло очищенню, облагородженню почуттів у юнаків та дівчат: "від того, як ти ставишся до дівчини, жінки, матері залежить думка про тебе в колективі" [5]. В основу людяності та істинного гуманізму покладено культ Матері як дієвий засіб виховання громадянина. "Той, хто вміє любити Матір, буде любити і Батьківщину і людство" [6].

Не моралізуванням, а моделюванням, нагромадженням практичного досвіду вчений–педагог сприяв умінням підлітків вирішувати різноманітні життєві сценарії. Такі виховні ситуації–задачі дозволяли учням познайомитись з різними способами одержання нової інформації для вирішення питань материнства і батьківства, оцінки досвіду проживання у батьківській сім'ї; підсилюючи гуманістичну ідею цих важливих ролей — батька і матері для дитини, педагог зміцнював бажання учнів пройнятись відповідальністю, вдумливістю, почуттям обов'язку. Можна ствердно сказати, що педагог й учні щораз самі творили власне життя.

"Перший і найбільш вагомий результат виховання виявляється в тому, — писав В.Сухомлинський, — що людина почала думати про саму себе. Задумалась над запитанням: що в мені хорошого, а що поганого? Щоб людина подивилась на самого себе, задумалась над власною долею" [8, 13].

Думку вченого з його праці "Мудра влада колективу" [7, 24] можна віднести до малого колективу–сім'ї: "ідейно–громадянська основа колективу проявляється в прагненні кожного його члена дивитись на світ очима громадянина, в тому, щоб громадянське світосприйняття вже з дитячих років стало тим дзеркалом, в якому людина бачить саму себе, оцінює власну поведінку, виявляє ставлення до себе в думках, переживаннях, вчинках, спрямуванні на самовиховання, самоутвердження" в ролі сім'янина.

Сучасна модель сім'ї складається та формується на позиціях співробітництва її учасників. Вона несе повну відповідальність за розвиток, виховання та навчання своїх дітей [2].

Актуальними неоціненними для молодих людей є поради з "Батьківської педагогіки":

Продовжуючи людський рід, батько і мати повторюють в дитині самих себе; від того, наскільки свідомим є це повторення, залежить моральна відповідальність цієї роботи (виховання людини), за її майбутнє. Кожна мить цієї роботи, що називається вихованням, — це творення майбутнього і погляд в майбутнє.

Ви можете утвердити себе в суспільстві, коли виховали хороших дітей. Хороших громадян, хороших трудівників, хорошого сина, хорошу доньку, хороших батьків.

Творення людини — вище напруження всіх вищих духовних сил.... Складність цієї праці в тому, що ця праця являє собою злиття розуму і почуттів, мудрості і любові, вмінь, насолоджуючись миттю з тривогою заглядань у майбутнє.

Людину ми творимо з любов'ю — любов'ю між батьком і матір'ю до дітей, глибокою вірою в гідність і красу людини. Чудові діти виростають в тих сім'ях, де батько і мати по–справжньому люблять один одного і разом з тим люблять і поважають людей [9].

Ольга Сухомлинська стверджує, що "сім'я в сьогоднішньому українському суспільстві продовжує відігравати провідну роль у визначенні моральності, духовності дитини, особливо на початкових етапах її формування. В сім'ї дитина долучається до певного типу ментальності, етнокультурних стереотипів тощо" [11, 4].

Дійсно, можливості впливу сім'ї, школи на дитину великі, але вони залежать від типу сім'ї, її благополуччя та атмосфери у ній: теплота й сердечність або, навпаки, сухість і конфліктність. Атмосфера благополучної родини визначається її вмінням співжити разом, міцністю, цінностями, емоційним змістом. Про це свідчать дані соціологічного опитування, які одержали працівники лабораторії соціальних досліджень ТАНГу серед студентів щодо їх ставлення до сім'ї. Створенню сім'ї вони відвели одне з останніх місць у системі своїх першочергових інтересів (фізіологічні потреби, добре виглядати, освіта, дозвілля тощо); причинами, що можуть стати на заваді створення сім'ї, названо неготовність взяти на себе відповідальність за долю інших людей [13]. Така заява студентів свідчить про важливість підготовки підлітків до сімейного життя в педагогічному процесі.

Василь Олександрович говорив своїм учням: перш ніж створити сім'ю, слід "мати твердий ґрунт під ногами" і готовність взяти відповідальність за інших. Це свідчить про моральність людини, а найбільш "цінна моральна риса батьків, яка передається дітям без особливих зусиль, — це духовна доброта матері і батька, вміння робити добро людям... Завдання школи і батьків — дати кожній дитині щастя" [4].

Проте це не означає, що той, хто має знаряддя, вже є майстром, тобто діти у сім'ї не завжди свідчать про досвідчене батьківство і материнство.

В сучасній педагогічній думці про сімейне виховання все частіше звертаємось до релігійних надбань народу, духовної педагогіки, до Біблії. Читаємо про те, що будівельники, зводячи дім, звіряються з планом. А коли немає ні знарядь, ні навичок будівельника? Дім будується мудрістю, і розумом ставиться міцно. А через пізнання кімнати наповнюються усіляким маєтком цінним та приємним. Біблія вчить про норми будування щасливої сім'ї, а саме: вірність, відданість, спілкування, честь і повага.

У спадщині В.Сухомлинського знаходимо названі критерії щасливої сім'ї, яку творять разом батьки і діти, "шліфують грані" власного життя, де визначна роль у процесі становлення її членів належить педагогам школи.

Тому роль педагогічного колективу, вчителя визначена і сьогодні як провідна у навчанні та вихованні особистості дитини, бо педагог володіє методикою організації педагогічного процесу в умовах сім'ї, залучення до співпраці дітей і батьків.

Завдання школи в даному напрямі — сприяти формуванню гуманних відносин на позитивному досвіді, виробленню умінь спілкування в різних життєвих ситуаціях, що забезпечить реалізацію програми шкільно–сімейного виховання в сучасних умовах незалежної Україна, оскільки "через сім'ю, яка здебільшого додержується притаманних традиційним суспільствам канонів, передається культура етнічних цінностей — моральних, релігійних, культових вірувань, звичаїв, обрядів, видів господарської діяльності тощо" [11, 4].

Сучасна сім'я в матеріальній, морально–духовній кризі. Варто вкотре вчитуватись у спадщину Василя Сухомлинського, його гуманістичну педагогіку, педагогіку особистості, цілісність педагогічного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

Біблія.
Кодекс про шлюб та сім'ю. — К., 2001.
Макаренко А.С. Книга для батьків. — К., 1973. — С.25.
Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. — К: Рад. шк., 1974. — 288 с.
Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. — К: Рад. шк., 1975. — 236 с.

Сухомлинський В.О. Народження громадянина. — К: Рад. шк., 1970. — 288 с.
Сухомлинский В.А. Мудрая власть коллектива. — М., 1975. — С.165–169.
Сухомлинський В.О.Розмова з молодим директором школи. — М., 1973. — С.20.
Сухомлинський В.О.Батьківська педагогіка. — К., 1978. — 96 с.
Сухомлинский В.А.Павлишская школа. — М., 1979. — 393 с.
Сухомлинська О.В. Деякі питання етимології педагогічного знання // Шлях освіти. — 2001. — №1. — С.4–6.
Ушинський К.Д. Сімейне виховання. — К: Рад. шк., 1974. — 152 с.
Шлюб у ТАНГУ // Тернопільська газета. — №18. — 2002.

Світлана ЛИТВИНЕНКО

ТВОРЧЕ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО В РОБОТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З БАТЬКАМИ

Суб'єктивність у соціальному досвіді дітей молодшого шкільного віку потребує спеціальної педагогічної підтримки, адже дітям необхідна допомога в розвитку, інтеграції в суспільство, іншими словами — допомога в соціалізації. Особистісно зорієнтований освітньо–виховний процес сучасної початкової школи надає можливість педагогічного впливу на об'єктивні обставини життя дітей в школі, на середовище життєдіяльності дитини в цілому, на суб'єктивну основу їхньої особистості. Численні фактори середовища не мають між собою чіткої та злагодженої системи зв'язку, тому на кожну дитину спрямовується потік впливів, які не тільки не узгоджуються, але й виявляються суперечливими. В таких умовах спілкування батьків та педагогів з дітьми тією або іншою мірою інтегрує всі впливи, корегує суперечливі елементи.

Перетворення суспільного життя нашої країни, зміни соціальних інститутів, передусім сім'ї та школи, зумовлюють необхідність зміни звичних установок. Творча діяльність В.Сухомлинського сприяла утвердженню гуманістичних та демократичних традицій школи. Знаменно, що він заговорив про проблеми соціалізації в той час, коли в радянській педагогіці соціалізація ігнорувалася навіть на рівні термінології, адже концепція соціалізації вважалася витвором буржуазної науки.

В.Сухомлинський всім своїм життям та плідною працею довів, що найбільш повноцінне суспільне виховання — шкільно–сімейне, яке забезпечує не тільки виховання молодого покоління, а й морально–духовне вдосконалення сім'ї. Педагог був глибоко переконаний, що завдання школи та батьків — дати кожній дитині щастя, а досягти цього під силу лише спільними зусиллями.

В проблемі "вчитель початкових класів — сім'я молодшого школяра" можна виділити багато різних аспектів. Школа та сім'я повинні об'єднувати зусилля для створення умов, які сприятимуть гармонійному розвитку та соціалізації дитини, збереженню її здоров'я. Метою спільної взаємодії та виховання було та залишається створення щасливого, повноцінного, емоційно насиченого, змістовного життя дітей, плекання особистості, індивідуальності.

В.Сухомлинський виступав за постійну взаємодію школи та сім'ї, яка забезпечує цілісний підхід до дитини, створює умови для індивідуалізації виховного впливу. Вчитель та батьки, як партнери у вихованні молодших школярів, доповнюють один одного. Стосунки партнерства передбачають діалогічність, рівність позицій, взаємоповагу та доброзичливість. Співпраця батьків та педагога створює сприятливе середовище для розвитку та соціалізації дитини, а їхні спільні зусилля об'єднує глибока оптимістична віра в можливості успішного виховання кожної дитини: "...від нас залежить зробити так, щоб ніщо не пригнітило, не знівечило, не вбило в маленькій людині гарного, доброго, людського" [4:2, 423].

Василь Олександрович запевняв, що "без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально–виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства" [4:4, 14].

Школа та сім'я по–різному включені в дитяче життя, володіють різними способами впливу на дитину. Педагог спостерігає за учнями у спілкуванні з однолітками та іншими вчителями, в процесі навчання, тобто в ситуаціях, недоступних для спостереження батьків. У вчителя є важлива перевага перед батьками — його професійні знання та педагогічний досвід, однак він не знає домашнього життя дітей, не бачить спілкування з близькими, тому в нього відсутня цілісна картина розвитку та соціалізації дитини. Запорукою успішного виховання є глибоке знання дітей, а тому потрібно вивчати дитину та її найближче оточення, щоб процес виховання не перетворювався на сліпий, беззмістовний.

Батьки закладають основи біологічного здоров'я та створюють умови для здорового способу життя дитини в сім'ї. Сім'я зберігає міцний емоційний зв'язок з дитиною, і якщо батьківський авторитет засновується на ньому, то сім'я здатна дієво впливати на різні сторони життєдіяльності дитини. Профілактика психосоматичних захворювань дитини багато в чому залежить від створення для неї атмосфери психологічного комфорту, задоволення життєво важливих потреб на всіх етапах розвитку. Успішність виконання сім'єю виховних функцій залежить від ряду факторів, провідним з яких виступає педагогічна культура батьків, рівень якої в сучасних умовах у більшості — невисокий.

В нашій та зарубіжних країнах відбуваються процеси еволюції сім'ї та її місця і ролі в суспільстві, істотно змінилися погляди людей на шлюб, сімейні стосунки, чоловічі та жіночі ролі в шлюбі, позначився негативно на демографічній ситуації спад народжуваності. Спостерігається скорочення числа шлюбів, зменшення середньої тривалості шлюбу, зростання позашлюбного народження дітей та неповних сімей, широкий діапазон індивідуальних моделей сім'ї. Сучасна сім'я відрізняється від сім'ї минулого зміною провідних функцій, зокрема економічної та емоційно–психологічної. У зв'язку зі зростанням числа нуклеарних сімей втрачається досвід спілкування та взаємодії великої родини. Авторитет батьківської влади поступово витісняється авторитетом особистості батьків. Поширеним явищем стала неповна сім'я — сім'я, в якій немає одного з батьків, переважно батька.

На тлі несприятливих тенденцій суспільного розвитку багато сімей не змогли адаптуватися до нових умов життя, що викликає їх дезорганізацію (алкоголізація, наркоманія, насильство), конфліктність у подружніх стосунках і стосунках між батьками та дітьми. Руйнування морально–етичних норм і традицій, порушення соціалізації штовхають дітей до пошуку спілкування поза сім'єю, як компенсації дефіциту емоційних контактів з батьками. Зростає кількість дітей, які постраждали від жорстокості батьків, що штовхає їх до втечі з дому, жебрацтва, породжує соціальне сирітство.

Особливу увагу В.Сухомлинський приділяв тому середовищу, в якому зростала дитина. Він вважав, якщо між дорослими не склалися стосунки, засновані на довір'ї, взаємній повазі та любові, то не може бути щасливим життя дитини в сім'ї. В особистості дитини яскраво виявляється віра в добро, справедливість, красу людських взаємин, довір'я до оточення, якщо батьки по–справжньому кохають один одного. Адже дитина є своєрідним дзеркалом, відображенням морального життя сім'ї. В.Сухомлинський постійно підкреслював, що головна школа виховання дітей — це стосунки чоловіка та жінки, батька й матері. "Людину ми створюємо любов'ю — любов'ю батька до матері і матері до батька, глибокою вірою в гідність та красу людини. Прекрасні діти виростають в тих сім'ях, в яких мати і батько по–справжньому люблять один одного і разом з тим люблять та поважають людей. Я відразу бачу дитину, в якої батьки глибоко, сердечно, красиво, віддано люблять один одного. У такої дитини мир і спокій в душі, стійке моральне здоров'я, щиросердна віра в добро, віра в красу людську" [5, 192].

Цілеспрямована робота з сім'єю гальмується через відсутність в учителів інформації про сім'ю. Всебічне її вивчення — складне соціально–педагогічне завдання, яке ускладнюється замкненістю цієї соціальної структури, вибудованої на численних зв'язках та стосунках. У формування цих стосунків, у їх розвиток та функціонування, крім особистісних особливостей кожного члена, залучене соціальне оточення, сімейні, регіональні та національні традиції, соціально–економічні умови. Вивчення сім'ї ускладнено ще й тим, що кожна доросла людина володіє власним сімейним досвідом та справедливо вважає його унікальним. Крім того, кожна сім'я чутливо реагує на будь–які спроби втручання в глибину її стосунків та взаємодії.

Перевантаження вчителів та зайнятість батьків зумовлюють скорочення частоти відвідування сімей, перетворення відвідувань в екстраординарний засіб впливу, пов'язаний, передусім, з негативними проявами в навчанні або поведінці учнів.

Василь Олександрович знайомився з кожною сім'єю: батьками, матерями, братами, сестрами та іншими членами родини своїх майбутніх учнів за кілька тижнів до відкриття "Школи радості". Це допомагало йому вивчити особливості сімейного життя, характер стосунків між членами родини, пізнати виховний потенціал сім'ї. Зацікавлене ставлення вчителя до "домашніх" інтересів дітей сприяє їхньому зближенню, позитивній трансформації їхніх стосунків. Доброю традицією у Павлиській школі стало відвідування хворих дітей.

Василь Олександрович завжди непокоївся про те, щоб школа не віднімала у малюків звичайних дитячих радощів, а навпаки, відкривала все нові й нові радощі пізнання та праці. Кожен день повинен збагачувати розум, почуття та волю дітей. У розв'язанні проблеми "колектив та особистість" педагог виходив з того, що головною метою виховання виступає людина, а колектив залишається лише дієвим інструментом, засобом досягнення мети. Наполягав на необхідності зв'язку школи з життям, введення дітей у світ людських стосунків. Вибудовував педагогічну діяльність з опорою на потреби та інтереси кожної дитини, згармонізовуючи зовнішні фактори та внутрішні спонуки школярів.

В.Сухомлинський наголошував на тому, що без дитячої радості неможливо досягти гармонії здорового тіла та здорового духу. Великого значення надавав рухливим іграм, праці, грі, фантазії. Наближив природне середовище до життя дитини, використовував такі виховні засоби, які забезпечували єднання дитини і природи. Одне із провідних завдань початкової школи вбачав у формуванні в дітей усвідомленого ставлення до здоров'я та потреби в фізичному і психічному саморозвитку; педагогічній підтримці та запровадженні традицій здорового способу життя, створенні комфортного середовища життєдіяльності дітей. "Піклування про людське здоров'я, тим більше про здоров'я дитини, — це не тільки комплекс санітарно–гігієнічних норм та правил, перелік вимог до режиму, харчування, праці, відпочинку. Це передусім піклування про гармонійну повноту всіх фізичних та духовних сил, і вінцем такої гармонії є радість творчості" [7, 98].

Проблем охорони здоров'я стосуються і збереження та захист психічного здоров'я дітей. Сучасні психологічні дослідження (А.Воронова, Н.Гуткіна, Є.Данилова, І.Дубровіна та ін.) засвідчують, що порівняно з минулими десятиліттями не тільки зросла кількість тривожних дітей молодшого шкільного віку, але й змінилися форми тривожності; тривожність "подорослішала", стала більш глибинною, особистісною. Багато дітей проживає в атмосфері емоційної нестабільності, напруги в сім'ї, що перешкоджає переживанню почуття захищеності, надійності сімейного оточення. Страхи й тривожність батьків "віддзеркалюються" у дітях. У дітей із сімей групи ризику лікарі часто фіксують такі розлади, як порушення апетиту, головні болі, заламорочення, схильність до конфліктів. У них спостерігається зниження працездатності, рівня довільної уваги, що значною мірою визначає відставання в навчанні та низький розвиток пізнавальних інтересів. Практичний досвід засвідчує, що ефективність роботи з профілактики та корекції шкільної тривожності й страхів, яка може бути інтегрованою в навчальну діяльність, визначається та зумовлюється позитивною підтримкою, створенням захисного оточення в сім'ї та школі.

Дитинство є періодом життя, коли людина найменше захищена від насильства, наслідками чого є стійкі невротичні стани, депресії, психосоматичні захворювання, порушення соціальної адаптації, відхилена поведінка. На думку спеціалістів, головними сферами, в яких, з одного боку, відбувається соціалізація дітей, а з іншого, дитина підлягає ризику емоційного, психологічного та фізичного насильства, виступають сім'я, освітні установи, мікросоціум. У сучасному мікросоціумі спостерігається зростання факторів, які суттєво збільшують ризик насильства. Зокрема, середовище загальноосвітньої школи створює зони підвищеної конфліктності між однолітками різних соціальних груп.

Насильницькі дії набувають різних форм, виявляються у вигляді фізичного, вербального, психічного та соціального насильства. В психологічних, педагогічних, соціологічних дослідженнях (Г.Вострокнутов, Р.Овчарова, В.Шелкова та ін.) увага акцентується на розгляді фізичного насильства, знущання, жорстокого покарання; зневажанні та поганому поводженні;

сексуальних зловживаннях, сімейній жорстокості малолітніх. У випадках сімейної жорстокості, яка включає, поряд з емоційним відчуженням, фізичні покарання, сексуальне насильство, у дітей спостерігаються тривожні стани та різної глибини депресії в поєднанні з низьким рівнем соціального функціонування, різними формами агресивної та деструктивної поведінки, антисоціальними особистісними деформаціями. Тип реагування дітей на жорстоке поводження залежить від віку дитини, рис її характеру, соціального досвіду.

Головною умовою щасливого дитинства Василь Олександрович вважав батьківську любов. Молодші школярі чутливо реагують на любов та ласку, гостро переживають їх дефіцит. Живучи в сім'ї, дитина, на думку В.Сухомлинського, повинна бути впевненою, що її люблять і, водночас, сама безмежно любити. Істинна батьківська любов навчає культури почуттів, розуміння добра, формує почуття обов'язку, чуйності. Любов, ласка, ніжність, які дитина сприймає в дитинстві, допомагають їй розв'язувати складні життєві проблеми, відображеним теплом зігріває оточуючих. Проте в практиці сімейного виховання досить часто зустрічаються випадки, коли батьки дуже люблять дітей, оберігають від всіляких негараздів, піклуються про здоров'я, харчування, навчання, а діти виростають жорстокими та егоїстичними, що виявляється, передусім, у стосунках з батьками. Причиною таких ситуацій є не любов, а безрозсудність любові. Своєрідної уваги потребують діти, яких надмірно пестять батьки, розбещені необмеженою свободою самовияву в сім'ї.

Різко протестував Василь Олександрович проти батьківського свавілля, проти нерозумної батьківської любові, яка глибоко ранить душу дитини. Деспотизм батьківської любові вбачав у "порційній любові", залежній від настрою. Якщо у батька гарний настрій, то дитині все дозволяється та прощається; якщо настрій поганий, то над дитиною знущаються.

До школи приходить багато дітей скалічених різними обставинами родинного виховання, особливо тоді, коли батьки не відгукуються на індивідуальні запити і порухи дитячого серця. Емоційне невігластво батьків, обмеженість матеріальними проблемами калічать дитячу душу. Травмованими приходять діти, виховані в сім'ях в дусі брехні, егоїзму, зневаги до людей. Знівечене життя тих дітей, які з перших кроків зазнають фізичних покарань, насильства не тільки над тілом, а й травмуючих емоційних ударів. Педагог завжди дбав про психічне здоров'я вихованців, їхню емоційну стабільність, захищеність. "Любити дитину — це означає захищати її від того зла, яке ще оточує багатьох дітей у житті (маємо на увазі насамперед сім'ю). Щороку, коли шкільний поріг переступають першокласники, з тривогою дивишся в очі дітям, які несуть у своєму серці відкриту рану. Я добре знаю цих дітей, знаю їхніх батьків, знаю долі й тривоги дитячої душі, знаю, що окремих дітей треба вже не виховувати, а перевиховувати. Ці діти в мене на особливому обліку, їх виховання я називаю захисним вихованням — воно становить важливу складову моєї педагогічної системи" [4:5, 302].

Система педагогічного просвітництва була створена В.Сухомлинським та успішно функціонувала в Павлиші. Батьків запрошували до школи за два роки до початку навчання їхніх дітей. Сім'ї залучали до участі в конференціях, на яких обговорювали передовий педагогічний досвід, орієнтували на самостійне читання педагогічної та психологічної літератури. Педагогіка виступала науковою основою взаємодії школи та сім'ї у вихованні дітей, що дозволяло зробити сім'ю середовищем, в якому дитина вчилася жити, творити добро, взаємодіяти з оточенням. Створюючи програми курсу педагогіки і психології для батьківської школи, В.Сухомлинський враховував вікові та індивідуальні особливості дітей, намагався співвідносити теоретичні знання з духовним життям конкретних дітей. У "Школі радості" педагог розробив правила співпраці вчителя з батьками із неповних сімей.

В сучасних умовах взаємодії сім'ї та початкової школи окреслилися такі напрямки діяльності, що сприяють підвищенню педагогічної культури батьків:

диференційований підхід на основі глибокого вивчення особистості дитини, особливостей міжособистісних стосунків у конкретній сім'ї, ознайомлення з рівнем педагогічної культури батьків;

індивідуалізація впливу на кожну дитину з урахуванням особливостей її особистості, умов найближчого оточення;

взаємодія школи та сім'ї як рівноправних партнерів, що працюють на досягнення єдиних цілей в результаті розв'язання взаємопов'язаних завдань;

організація педагогічного просвітництва батьків (батьківські збори, лекції, бесіди, відкриті уроки, консультації, педагогічні конференції, тренінги, диспути, педагогічні дебати та ін.), що сприяє активізації педагогічної самоосвіти, формуванню знань та педагогічних умінь.

Вчитель початкових класів у повсякденній діяльності враховує потреби кожної сім'ї, досвід сімейного виховання та його недоліки. Будь–яка робота з батьками набуває ефективності, якщо вона зорієнтована на потреби і запити конкретних батьків в тій або іншій інформації, допомозі. Поєднання теоретичних знань, їх закріплення в досвіді сімейного виховання, дискусії та практикуми, звернені до реальних ситуацій та труднощів сімейного виховання, створюють гарну основу для батьківської компетентності.

Молодший школяр потребує допомоги у визначенні індивідуально прийнятної та соціально схваленої позиції в новій соціальній ситуації — ситуації вступу до школи, коли відбувається визначення та перебудова всіх наявних систем стосунків з дорослими та однолітками. Початкова школа покликана допомагати школяру формувати і використовувати соціальний досвід; виховувати основи гуманістичної особистісної позиції та запобігати проявам соціальної і матеріальної стартифікації в дитячому середовищі; давати уявлення про важливі складні життєві явища та відгороджувати від асоціальних впливів, формуючи навички духовного протистояння їм.

В.Сухомлинський — надзвичайно глибокий педагог, який в короткому викладі, іноді в декількох абзацах, висловлював концепції глобального масштабу. Його педагогічна спадщина — невичерпна скарбниця педагогічних знахідок, технологій виховання. Провідні ідеї В.Сухомлинського лягли в основу спецкурсу "Основи соціально–педагогічної діяльності", розробленого нами для майбутніх учителів початкових класів.

Виховання, яке скеровує процес соціалізації і саморозвитку школярів на основі технологій та засобів педагогічної підтримки, формує людину, яка готова не тільки адаптуватися до соціуму, а й здатна до соціально перетворюючої діяльності на основі моральних та духовних цінностей. Під керівництвом педагога дитячий колектив перетворюється на певне соціокультурне утворення з розвинутою системою соціальних зв'язків та згуртуванням дітей, які прагнуть до спільних цілей, співпраці, досягнення вагомих результатів. Продуктивна робота вчителя початкових класів з сім'єю, спрямована на підтримку розвитку та соціалізації молодших школярів, можлива в ситуації взаємоприйняття, діалогу, рівності позицій. Головний смисл об'єднання школи з сім'єю, громадськістю, об'єктами культурного та виховного оточення полягає у повноцінному використанні виховного потенціалу мікросоціуму.

ЛІТЕРАТУРА

Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. — М., 1998 — 265 с.

Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы / Под ред.И.В.Дубровиной. — Екатеринбург, 2000. — 176 с.

Спогади про В.О.Сухомлинського / Упоряд. С.П.Заволова. — К., 1990. — 223 с.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5–ти томах. — К., 1976–1977.

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К., 1978. — 262 с.

Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви / Сост. О.В.Сухомлинская. — М.: Мол. гвардия, 1988.

Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. — К., 1985. — 557 с.

Галина МАРОЧКО

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО НА ПІДГОТОВКУ ДІТЕЙ ДО ШКОЛИ В РОДИНІ

Нині, коли відбуваються державотворчі процеси в Україні, зокрема реформується дошкільна, початкова освіта, великого значення набувають питання підготовки дітей до школи в родині. Чимало уваги приділив їм Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970 рр.), який розробляв ці питання ще в 50–60–ті роки XX століття. Його ідеї в нинішніх умовах суттєво збігаються зі стратегічними завданнями, принципами, напрямками й змістом

початкової та дошкільної освіти, допомагають по–сучасному з урахуванням загальнолюдських і національних принципів забезпечувати підготовку дітей до школи.

Своєчасною є ідея великого педагога про те, що дитину необхідно виховувати, орієнтуючись на майбутнє. Якщо врахувати, що незабаром дошкільник має стати школярем, то його успішність великою мірою може визначатися тим, наскільки готовим він підійде до цієї нової й складної для нього діяльності.

Сьогодні батьки, бажаючи своїй дитині добра, витрачають чимало зусиль, коштів, щоб навчити її читати, писати, виконувати математичні дії в межах програми початкових класів, не рахуючись з тим, що таке перевантаження (психічне й фізичне) може негативно вплинути на інтерес до школи, бажання вчитись.

Маючи великий досвід підготовки дітей до школи, Василь Олександрович застерігав батьків від захоплення навчанням малюків письма, грамоти і наголошував на тому, щоб створювати передумови успішного навчання. Тому особливу увагу вченого привертали, насамперед, питання фізичного розвитку дошкільника. На теоретичному матеріалі, численними прикладами з практики він доводив батькам, педагогам, що існує тісний зв'язок між станом здоров'я дитини і її розумовою й фізичною працездатністю, особливо навчальною, бо остання потребує постійного напруження емоційно–вольової сфери, чимало фізичного, психічного здоров'я, витривалості.

Як педагог з дослідницьким способом мислення, В.Сухомлинський помічав сам і звертав увагу батьків на те, що у дітей, які часто хворіють навіть соматичними хворобами, спостерігається швидке пригнічення інтересу до навчання, втрачається здатність зосереджуватися на розумовій праці, впевненість у власних силах, а далі з'являється відставання в навчанні [7:4, 70].

Особливо допомагало йому визначитись в цьому питанні вивчення умов життя дитини в родинному середовищі. Він легко знаходив відповіді: чому та чи інша дитина, починаючи навчатися в школі, збуджена, неврівноважена, нервова. Саме фізичний розвиток, з погляду вченого, має задовольняти функціональний, фізичний, нервовий стан дитини, забезпечити високий рівень розвитку моторики, активізувати мислення, увагу, пам'ять, мовне спілкування. Для дітей, які часто хворіли, досвідчений педагог рекомендував розробляти різноманітні засоби педагогічного впливу, необхідне гігієнічне середовище, забезпечувати доцільну розумову й фізичну працю, мовне спілкування, дозвілля тощо.

У якості важливого фактора зміцнення духовних сил В.Сухомлинський радив довготривале перебування дитини на свіжому повітрі в природному середовищі, навіть з певним фізичним навантаженням й одночасним пізнанням природи, відкриттям у ній нового, невідомого. Він ставив ряд конкретних завдань із забезпечення фізичної підготовки дітей до школи: підвищення опірності організму простудним захворюванням, розвиток життєво необхідних рухів, формування правильної постави, розширення таких функціональних можливостей дитячого організму, як вироблення звички до систематичних занять гімнастикою, постійне дотримання культурно–гігієнічних навичок життєдіяльності. Він показав, що успіхів у цьому напрямку можна досягти, якщо для покращення здоров'я дитини використовувати рекомендації з народної педагогіки, даючи їй можливість ходити босоніж по росяній траві, купатися у відкритих водоймах, вживати їжу з достатньою кількістю вітамінів. Особливо цінував В.Сухомлинський цілющі властивості повітря, насичені фітонцидами квітучих рослин, лугових трав.

Видатний педагог–гуманіст наголошував, що до дітей із збудливою нервовою системою необхідно застосовувати принципи медичної педагогіки: оберігати легко збудливу і хворобливу психіку дитини; всім життєвим стилем побуту, шкільного життя відволікати її від переживань, пробуджувати у неї радісні почуття; не дати дитині зрозуміти, що до неї ставляться, як до хворого [7:3, 56]. Він вважав, що такі принципи допоможуть зміцненню фізичних, духовних сил дитини і одночасно впливатимуть на профілактику захворювань.

Великого значення надавав вчений–педагог різним видам дитячої праці, яка благотворно впливає на нервово збуджену дитину, бо саме трудові дії найчастіше урівноважують і забезпечують її позитивний емоційно–психічний стан, підвищують інтерес до діяльності. Корисною формою оздоровлення дітей перед школою в досвіді В.Сухомлинського виступала

організація літньої праці і відпочинку в "Саду здоров'я". Педагог вважав таку працю "джерелом здоров'я" [7, 3, 101].

Не випадково в системі підготовки дітей до школи Василь Олександрович керувався принципом природовідповідності. Він звертав увагу на те, що у дитини в цей віковий період переважає наглядно–образне мислення, і часто нагадував батькам, педагогам висловлювання свого попередника, відомого педагога–співвітчизника К.Ушинського, що дитина–дошкільник мислить яскравими образами — кольорами, звуками, запахами, найтоншими відтінками різнобарв'я, того, що її дивує, примушує виявляти захоплення красою й новизною оточуючого... Логічне пізнання у неї також пов'язане з емоціями [8, 27–28]. Тому педагог–практик рекомендував поєднувати безпосереднє пізнання дійсності з "читанням" сторінок "книг" із малюнками про природу, бо вважав її найбільш доступним об'єктом пізнання, фактором величезної виховної сили, сферою активної діяльності, середовищем для активного розвитку мислення й мовлення. Саме тому в В.Сухомлинського "уроки мислення" серед природи виступають як засоби, методи вдосконалення процесу засвоєння знань, накопичення дітьми багатого чуттєвого досвіду, що важливо для розвитку як наглядно–образного, так і простих форм словесно–логічного мислення, емоційної пам'яті, образного виразного мовлення.

Сьогодні вченими доведено, що готова до школи дитина може легко оперувати сенсорними еталонами: кольором, формою, величиною, що виявляється у вправному виконанні багатьох практичних завдань на розрізнення та об'єднання предметів за названими сенсорними ознаками. Саме у такої дитини, завдяки розвиненому сприйманню, створюються передумови для оволодіння читанням, письмом, де важливо розрізняти зображення літер, відтворювати зображення на малюнку тощо.

В дослідженнях Василя Олександровича також підкреслювалась необхідність розумового розвитку дитини з раннього віку (чотирьох–п'яти років), коли її мозок починає інтенсивно розвиватись. Тому він ставив завдання формувати в таких дітей пізнавальні здібності, уяву, художню творчість, з якими найбільше пов'язана рухомість мислительних процесів, бажання пізнавати оточуюче, цілеспрямовано відбирати необхідні об'єкти пізнання.

Велику увагу звертав педагог–дослідник на питання розвитку пізнавальних інтересів дітей, бо саме вони спрямовані на формування активного пізнавального ставлення до оточуючого і є дієвим стимулом для розвитку розумових сил, здібностей дитини, котрі так необхідні для успішного навчання в школі. Василь Олександрович писав, що саме бажання знати — це надзвичайно тонке інтелектуальне почуття, що викликає здивування перед невідомим. І від того, наскільки воно розвинуте в дитячі роки, великою мірі залежить розумовий розвиток дитини взагалі [7:5, 573].

Провідним принципом розумового розвитку дітей при підготовці до школи педагог вважав максимальну напругу індивідуальних сил у пізнанні оточуючого, адже дитяча думка має бути активною. Це є головною передумовою свідомого ставлення до навчання.

Посилаючись на думки відомого педагога–мислителя О.Дістерверга, В.Сухомлинський неодноразово нагадував педагогам і батькам про те, що дітей необхідно вчити шукати істину. Це набагато важче, ніж про неї лише повідомити і додавав: "Будь–який метод може бути недосконалим, якщо привчає дитину до пасивності, і досконалим тою мірою, в якій пробуджує в ній самостійність" [8, 128].

Сьогодні, готуючи дитину до школи, ми так само будемо говорити про її інтелектуальну готовність і судити про неї з того, як вона вміє мислити, пізнавати необхідні об'єкти, чи вміє порівнювати відомі їй предмети, бачити в них схожість і відмінність, знаходити для групи предметів спільну ознаку, об'єднувати їх, назвавши одним поняттям чи узагальнюючим словом. Вчитись орієнтуватись у змісті доступного дитині оповідання, сюжетного малюнка, пояснювати дії тих чи інших персонажів казки, складати розповідь з двох–трьох речень — такі навчальні вміння теж стануть вагомим досягненням дитини при підготовці до школи.

У творчості Василя Олександровича чітко прослідковується принцип розвитку майбутнього школяра через органічну єдність його пізнавальної та емоційної сфер. Педагог доводив практикою, що в пізнавальному процесі інтелектуальні, моральні й естетичні почуття можуть виступати рушійною силою в пошуках інформації. "Щоб привчити дитину думати,

вчіть її дивуватися. Здивування — це той поштовх, що пробуджує найпіднятіший дрімотливий розум..." [7:5, 221].

Особливий акцент В.Сухомлинський робив на естетичні почуття, підкреслюючи, що останні актуалізують і підсилюють спостережливість дитини, загострюють сприйняття, вносять у її мислення елементи інтуїції. Але одночасно застерігав педагогів, батьків від надмірної емоційної напруги в дошкільному віці і вважав, що вона повинна лише підвищувати ефективність дитячої діяльності та допомагати уникати помилок.

Одночасно в роботі з шестирічками видатний педагог зосереджував особливу увагу на розвиткові уяви, фантазії, різних форм дитячої творчості (словесної, музичної, зображувальної) і рекомендував батькам з ранніх років формувати у дітей образне мислення і власне бачення світу через оригінальне відображення його в різних видах самостійної діяльності. Ці думки великого педагога актуальні й сьогодні, бо вимагають від дітей самостійності, творчості в усіх видах діяльності, які необхідні для навчання в школі.

Цінні рекомендації подає педагог–дослідник батькам та вчителям, які готують дитину до школи, з розвитку мови. Він розглядає цю проблему з позицій сьогодення, бо рекомендує вчити дошкільника відчувати красу рідного слова, його відтінки. Наголошує, що слово — це серце духовної культури. Коли людина його відчуває, їй стають доступні краса природи, барви музики, різні відтінки людського буття. Тому при підготовці дітей до школи необхідно забезпечити їм комплексний мовний розвиток: збагачувати словник, допомагати оволодівати граматичною будовою рідної мови, розвивати зв'язне мовлення, словесну творчість [7:5, 169].

Добре орієнтуючись у проблемах початкового навчання в школі, Василь Олександрович спрямовував увагу батьків і педагогів й на вдосконалення культури читання, вважаючи, що у такий спосіб можна вдосконалювати мислення й мовлення школяра, пробудити в нього бажання думати. Тому ще в дошкільні роки необхідно вишукувати засоби вдосконалення методики читання, грамоти, робити цей процес цікавим, привабливим [7:5, 605].

Навчання грамоти Василь Олександрович пропонував пов'язувати з малюванням різних графічних знаків, близьких до оточуючих предметів, таких, щоб мали схожість з буквою. Тоді вона швидше запам'ятовується, а інтерес до її написання зростає. У цьому процесі, як доводив педагог, дитині може допомогти фантазія, творчість.

Продовжуючи прекрасні традиції навчання дітей читати за методикою В.Сухомлинського, сучасний вихователь, готуючи дитину до школи, також намагається опановувати багатий арсенал методів, прийомів, різноманітних вправ і цікавих завдань–унаочнень, щоб майбутнє навчання в школі стало для неї стало джерелом радості та успіху. Цього бажають і батьки. Сьогодні вони покладають великі надії на такого вчителя початкових класів, який добре володіє методикою розвивального навчання, вміє працювати над інтегрованими уроками, знаходити способи передачі знань шестирічкам легко й радісно, без тиску на вихованців, зайве не турбувати батьків, але захоплювати їх оптимістичною перспективою.

Видатний педагог у роботі з шестирічками, що мають йти до школи, особливу увагу звертав на підготовчий період навчання письма. У цьому напрямку він робив акцент на формування елементарних графічних умінь, форм, їх назв, розташування на аркуші паперу. Такі заняття в його методиці інтегрувалися із заняттями з образотворчого мистецтва й художньої праці, а також з темами ознайомлення з природою, довкіллям. Одночасно контролювались вміння дитини сидіти за партою, положення аркуша на парті, олівця в руці, а процес виконання графічних вправ переривався хвилинками відпочинку — вправами для очей, руки, м'язів тулуба.

Навчаючи кількості й лічби, вміння збільшувати, зменшувати чи урівнювати невелику множину предметів, Василь Олександрович так само використовував унаочнення — відомі й зручні для дітей предмети (палички, ґудзики, каштани, квасолю тощо). На їх основі п'ятирічні малюки вчились вираховувати сукупності предметів, утворювати число з попереднього й одиниці, зіставляти кількість предметів, поєднувати їх.

Підготовка дітей до лічби на основі предметно–практичних дій за методикою Василя Олександровича була досить результативною. Він неодноразово доводив, що труднощі у першокласників виникали лише у тих випадках, коли вони приходили до школи

непідготовленими, особливо з неблагополучних сімей. Тому він зосереджував увагу на питаннях спільної роботи школи з сім'єю. При цьому рекомендував створювати в сім'ях майбутніх першокласників повноцінну інтелектуальну атмосферу, яка пробуджувала б інтерес до пізнання та педагогічно організованого інтелектуального спілкування дошкільників із старшими дітьми, впливала на розвиток у майбутніх школярів уміння читати високохудожні твори дитячої літератури й особливо розуміння суспільної значущості шкільного навчання.

Збагачуючись ідеями та практичними порадами відомого теоретика й практика В.Сухомлинського, сьогодні чимало комплексів "Дитячий садок — школа" розпочинають підготовче навчання дітей до школи в основному з чотирьох–п'яти років. Що ж до тих дітей, які не відвідують дошкільні заклади, основна увага спрямовується на фізичний, психічний, розумовий, емоційний, морально–вольовий розвиток та створення умов для удосконалення загально навчальних умінь (організаційних, інтелектуальних, комунікативних, які б забезпечили успішну навчальну діяльність).

Система поглядів Василя Олександровича на підготовку дітей до школи ще довгий час буде залишатися актуальною і невичерпною.

ЛІТЕРАТУРА

Закон про дошкільну освіту. Закон України про охорону дитинства / Дошкільне виховання. — 2002. — 56 с.

Діагностика умственного развития дошкольников / Под ред. Л.А.Венгера, В.В.Хохломской. — М.: Педагогика, 1978. — 248 с.

Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку / Наук. кер. авт. кол. З.П.Плохій. — К.: АПН України, 1999. — 286 с.

Програма для середньої загальноосвітньої школи (1–2 класи). — К.: Початкова школа, 2001. — 292 с.

Сьогодення майбутнього школяра: Методичні рекомендації. — К.: Ін-т соціології ПАНУ, 1998. — 88 с.

Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. школа, 1978. — 263 с.

Сухомлинский В.А. Собр. соч.: В 5-ти томах. — К., 1979–1980.

Сухомлинский В.А. Письмо болгарскому учителю. Воспитывайте разум ребенка. Письмо I. — ф.5097. — Оп.I. — Д. 590. — 48 с.

Галина МАМУС

ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ У ТРУДОВОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

З ім'ям Василя Олександровича Сухомлинського пов'язані розвиток та піднесення сучасної педагогічної науки. Його неповторна самовіддана діяльність, багатогранна спадщина все більше привертає увагу. Навчаючи дітей, він учився сам, самовдосконалювався, нагромаджував знання, досвід, творчий підхід до педагогічної діяльності.

Успішне трудове виховання на заняттях у школі неможливе без відповідного виховання у сім'ї. Відповідно до вимог реформи школи необхідно створити у школі та в сім'ї оптимальні умови для свідомого оволодіння дітьми практичними уміннями та навичками, розвитку самостійності, ініціативи у виконанні будь–якої суспільно корисної роботи, підвищення особистої відповідальності за результати своєї праці.

Кожна сім'я має певний устрій, трудові традиції, звички, систему духовних та моральних цінностей, які відіграють важливу роль у формуванні особистості. Підлітки можуть допомагати батькам у веденні домашнього господарства, вихованні молодших дітей. Їх діяльність у сімейних умовах може бути різноманітною за характером виконання. Допомагаючи, вони мають змогу спостерігати за діями дорослих, працювати без застосування спеціальних практичних умінь та навичок, виконувати конкретні трудові операції із застосуванням специфічних умінь та навичок. При цьому їх діяльність може бути результатом відтворення пройденого на уроках трудового навчання матеріалу. Так, наприклад, дівчатка ремонтують одяг, старанно виготовляють власними руками вже знайомі з шкільних занять вироби побутового призначення. Проте батьки можуть зацікавити дітей, ускладнити трудові операції, добитися виконання більш складного доручення. Для цього вони повинні постійно та систематично виховувати підлітків, зважаючи на вікові особливості та можливості дитини,

збагачувати діяльність шляхом використання пізнавальних та раціоналізаторських елементів. Поряд з цим дітям необхідно проявляти себе як особистість, творчо виконувати будь–яке завдання. Для цього необхідно розуміти доручення дорослих, мати потрібні знаряддя праці та володіти ними, творчо застосовувати набуті знання, уміння та навички. Тому батькам доречно працювати разом з дітьми, змагатися з ними, що значно об'єднує членів родини, привчає підпорядковувати власні інтереси колективним. Батьки повинні жити інтересами дітей, бути прикладом у ставленні до праці, в бажанні вдосконалювати свої знання та вміння у різних видах діяльності. Як зазначав В.Сухомлинський [1], різнобічна праця дітей, особливо дівчат, є дуже важливою умовою всебічного розвитку людини і морального прогресу суспільства. Характер і спрямованість їх інтересів має значний вплив на духовне життя як трудових колективів, так і сім'ї, на виховання підростаючого покоління.

Великий педагог умів заохочувати учнів до цікавих та корисних справ, дотримувався думки, що "ставлення до праці є фактором, який визначає характер морального обличчя особи" [1, 9]. Щастя людини неможливе без натхненної творчої діяльності. Завдання суспільства, і в першу чергу школи, полягає в тому, щоб виховати внутрішню життєву потребу працювати за здібностями, добитися того, щоб праця стала для людини творчістю, яка має бути не тільки показником майстерності, а й важливою стороною духовного життя. В.Сухомлинський неодноразово підкреслював, що найгірше виховання — це таке, при якому вихованець у своїй діяльності обмежується тільки вказівками вихователя, робить лише те, чого від нього вимагають. Це зароджується внаслідок пасивного характеру навчання.

Відсутність творчого підходу до навколишньої дійсності посилюється ще більше в тих випадках, коли норми моральної поведінки не виробляються самою особою, а даються їй готовими. Духовні сили дитини найбільше сковуються тим, що весь її моральний досвід, усю практику повсякденного життя вихователь намагається вкласти у певні рамки. Такий підхід спостерігається в організації трудової діяльності. В.Сухомлинський вказує на недоліки окремих учителів, які вважають, що виховати любов до праці, потребу працювати за здібностями можна вже тим, що вихованець матиме певне трудове навантаження. Нерідко в організації праці на перше місце ставиться індивідуальна норма; критерієм працьовитості вважається тільки те, як учень ставиться до виконання особистого завдання. На загальний моральний розвиток особистості, на розвиток творчих здібностей, вміння переборювати труднощі негативно впливає переоцінка ролі індивідуальної норми праці [1]. Школяр поступово звикає, що кінцева мета його трудової діяльності уже кимось визначена, що розраховувати свої сили і можливості треба тільки на досягнення цієї мети. Він не переживає моментів, коли повністю розкриваються його сили та здібності. А праця, як зазначав В.Сухомлинський, стає вихователем високої моральності тоді, коли людина в процесі праці усвідомлює і переживає своє зростання, відчуває, що кожний новий успіх піднімає її на нову вершину, з якої відкриваються нові горизонти.

Ці вищезазначені висновки про роль трудового виховання, творчості тісно пов'язані з сьогоденням. Адже суспільство завжди потребувало висококваліфікованих спеціалістів. І якого б високого рівня розвитку не досягала техніка, все одно потреба в "золотих руках" є актуальною. Високий професіоналізм у поєднанні з діловитістю завжди цінувався в людях. Основною рисою освітньої галузі "Технологія" є її практична спрямованість, що дозволяє поєднати теорію з практикою, співвідносити можливості школярів, їх уміння та навички в певних сферах діяльності з вимогами різних професій. Одним із завдань є виховання практичної особистості, яка б зуміла турбуватися про достаток своєї сім'ї, раціонально вести домашнє господарство, економно розпоряджатися сімейним бюджетом, вміти приймати важливі рішення.

Як зазначав В.Сухомлинський [1], важливим є насамперед зміст, спрямованість та організація трудової діяльності. Виховне значення праці визначається тим, наскільки близька вона до виробництва не тільки технікою і технологією трудових процесів, результатами, організацією, а й, що особливо важливо, духовним життям працівника. Для особистості, яка перебуває в процесі формування, не можна створювати надто спрощені технічні умови праці, оберігати від труднощів, у яких проявляється суспільна та інтелектуальна сторона творчості. Спрощування дитячої виховної праці призводить до того, що усуваються обставини, які

спонукають до творчого розв'язання того чи іншого питання. Чим більших успіхів досягає людина, тим складніші, цікавіші виникають перед нею завдання, а разом з ними — і нові труднощі, у подоланні яких і полягає моральне загартовування. Так, наприклад, учні середнього шкільного віку безкорисливо ставляться до практичної роботи, прагнуть виконувати різну за змістом роботу. Проте вони, не встигнувши виконати одне завдання, просять доручити їм інше. Школярі впевнені, що встигнуть все зробити вчасно, хоча недостатньо володіють організаційними навичками, і тому не завжди досягають успіхів у своїй діяльності. Для молодших підлітків не стільки важлива послідовність виконання завдання, як отриманий кінцевий результат. Вони емоційно переживають невдачі, проявляють нетерпляччість. Тому з боку вчителя потрібні постійний контроль та допомога учням протягом усього процесу їх діяльності. Важливим для них є доброзичлива позитивна оцінка виконаної ними роботи. Працюючи на уроках обслуговуючої праці, дівчатка відчувають глибоке естетичне задоволення, милуючись охайно вишитими чи сплетеними виробами, старанно пошитим та оздобленим одягом, власноручно прикрашеним житлом. Прагнення школярів необхідно розвивати і підтримувати, оскільки воно сприяє формуванню в них не лише загальнотрудових умінь, а й культури праці, естетичного смаку. З великим задоволенням учні виконують не лише завдання тоді, коли самі створюють корисну річ, а й коли їхня праця має творчий характер.

Важливе значення для старших підлітків має самоосвіта як один з важливих шляхів поширення й поглиблення знань. Даючи їм завдання, вчитель повинен цікавитися не лише тим, як школярі будуть виконувати роботу, але й які вони передбачають результати, чи готові творчо підійти до вирішення поставленого перед ними практичного завдання. На основі оцінки дорослими результатів виконаної роботи у підлітків розвиваються навички самоконтролю і самооцінки [2]. Це сприяє їх самоствердженню, усвідомленню своєї ролі у колективі. Учні 8–9–х класів проявляють інтерес переважно до діяльності, що має суспільну спрямованість — їм подобається виконувати роботу на замовлення рідних, знайомих, школи. Тому необхідно мотивувати: для кого виконується робота, яке її значення, яку користь вона принесе. У старшому підлітковому віці збільшується життєвий досвід, розширюється обсяг знань основ техніки та технології, економіки та організації виробництва, формуються нові трудові вміння та навички. Знання та вміння, які діти отримують на заняттях в шкільних майстернях, є основою подальшого поглиблення та розширення їхнього кругозору, для самостійного вдосконалення трудової підготовки. Навчання за варіативними програмами часто стає основою для формування професійних інтересів, створює оптимальні умови для поєднання фізичного та розумового розвитку школяра, впливає на формування всебічно розвиненої особистості. Важливість досягнення високих результатів у різних видах діяльності підкреслював В.Сухомлинський. Він вказував на те, що краща форма розкриття індивідуальних нахилів і здібностей — це різноманітна, різнобічна діяльність, випробування сил і здібностей у різноманітній праці. Тому одним із найважливіших правил трудового виховання є: досягнення кожною дитиною в певному віці і на певному щаблі духовного розвитку максимальних успіхів, високої майстерності в тій діяльності, до якої у неї є природні задатки та нахили.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Праця і моральне виховання. — К.: Рад. шк., 1962. — 153 с.
Терехова Л.В. Трудове виховання дітей у сім'ї. — К.: Рад. шк., 1990. — 141 с.

Дарія ВЕДМЕДЕНКО, Тетяна МАЛАЯ

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО У ВИХОВАННІ ДОШКІЛЬНИКІВ

Педагогічна спадщина В.Сухомлинського — всенародне багатство. До неї звертається кожне покоління педагогів, як до невичерпного джерела досвіду, натхнення. У спадщині Василя Олександровича знайшли відображення актуальні проблеми виховання, розвитку і навчання дошкільників, які заслуговують на творчу реалізацію.

В основі підходу великого педагога до виховання є знання і розуміння дитини, віра, любов і повага до неї, бережливе ставлення до її гідності, фізичного, психічного, духовного розвитку та виховання [2, 305].

Дошкільний вік — відповідальний етап у формуванні знань та світогляду дитини. Наші діти ростуть у досить складний час, який примушує педагогів дивитись на них по іншому, бо їм випала нелегка доля: екологічна несприятлива обстановка, велика кількість захворювань, нервові стреси. Саме тому ми звернули увагу на такі слова В.Сухомлинського: "Так само, як лікар обстежує організм хворого, шукає і знаходить джерело хвороби, щоб почати лікування, так і педагог має вдумливо, уважно, терпляче вивчати розумовий, емоційний, моральний розвиток дитини, шукати і знаходити причину, через яку вона стала важкою, застосовувати такі заходи виховного впливу, які окремо б врахували труднощі, особливості індивідуального світу людини" [5, 35].

Для початку розробили комплекс засобів розумового виховання дошкільників. Один із них — це природа рідного краю, яка повинна стати першоджерелом знань. Тому організували заняття під відкритим небом, назвавши їх "Свято радості для дітей", де перепліелися будні і свята. Спілкуючись у групі дошкільного навчального закладу, дитина ніби відгороджується від того середовища, в якому їй відкрилось перше джерело живої думки і живого слова: "Подивіться, ось у блакитному небі співає жайворонок. А там до самого горизонту вітер хвилює безмежне пшеничне поле"; "Серед столітніх дубів у лісовій хащі дзюрчить прозорий струмок, а над ним співає свою пісню іволга..." Це все треба сказати точно і красиво. Діти можуть жити серед природи і не помічати її дивної краси. Ми ж намагаємось усе це їм показати так, щоб краса природи запам'яталась на все життя.

Такі "уроки мислення" умовно поділили на два види: 1) спрямовані на те, щоб діти оволодівали системою наукових знань про природу, збагачували свою пізнавальну діяльність. З цією метою провели ряд занять та дослідів: "Живе і неживе", "Все в природі змінюється", "Вода — джерело життя", за допомогою яких у дітей розвивається емоційна пам'ять, образне мислення, вирази мовлення; 2) спрямовані на розвиток у дітей двох типів мислення —логічного та образного; 3) заняття "Світ квітів серед зими", "Райдуга над річкою".

В комплексі засобів розумового виховання дітей дошкільного віку значну роль відводимо казкам. Адже наука — це шлях проникнення в смислову емоційну красу рідної мови і дійовий засіб розвитку творчих здібностей, джерело знань про добро і зло, правду і кривду. Першими творчими роботами, які складає старший дошкільник, мають бути казки про те, що дитина бачить, переживає, чим переймається. Діти ніколи не складуть казку, якщо не надихнути їхню думку, якщо педагог сам на їхніх очах не створюватиме її. Тому саме в дошкільному навчальному закладі ми розпочинаємо складати казки, використовуючи сюжети, які черпаємо з повсякденного життя: "Чарівне місто", "Ну, дуже мала академія!", "Якби я став чарівником", "Ластівко, ластівко, де була" [5, 282]. Творча робота з казками дітям подобається, робить їх добрішими, людянішими.

Щоб виховати у дітей прагнення стати гарними людьми, залучаємо їх до засвоєння "азбуки моралі", яка ґрунтується на творах В.Сухомлинського. Своєрідну програму етичної освіти можна знайти у відомій книзі педагога "Як виховати справжню людину".

Педагог — це диригент, за помахом палички якого кожен учасник оркестру творить чуже щастя. І завдяки цьому переживає це щастя разом з дітьми. Наприклад, провели комплексне заняття "В чарівнім вулику життя не завмирає", де разом з дітьми перевтілювались в об'єкти живої природи, діяли в цьому образі залежно від обставин; разом з дітьми моделювали ситуації, узагальнювали раніше отриману інформацію. Діти вчились утворювати нові слова, складати вірші, диференціювати звуки, співставляти кількісне відношення множин та їх числові значення. Все це змодельоване на основі таких творів Василя Олександровича, як "Дід Осінник", "З чого починається осінь", "Квітка сонця" та ін.

Граючись, дитина пізнає світ. Саме через гру ми виховуємо у дітей дбайливе ставлення до природи, рідних, близьких людей, любов до Батьківщини, розуміння життя, добра і зла в ньому. Так, спостерігаючи за березою, згадали твір В.Сухомлинського "Золоті стрічки" придумали хоч важку, але цікаву гру "Рости, виростай деревце". Суть гри полягає в тому, що хто складає речення — буде гілкою берези, хто назве слово — листочком, хто складе

оповідання — буде стовбуром. Потім обводимо контур на землі і "садимо" нове дерево. А чим раніше дитина залишає коріння в рідній землі, тим міцніше вона приросте до неї душею. Саме опираючись на висновок педагога, вирішили проводити розігрування ситуацій, до яких залучили дітей, співробітників, школярів. Організували театр "Сам собі режисер", де за мотивами однойменних оповідань В.Сухомлинського розігрували "Чому горобець утік", "Де ночує водяна лілія", "Акація та бджола".

Доброта — головне у стосунках з дітьми. На кожному кроці вчимо дітей почуватися громадянами, шанувати батька, матір, допомагати тим, хто цього потребує. Дуже важко попередити духовне дармоїдство дитини: вона повинна розуміти, що відбирати радість в інших людей — нечесно, будувати свої радощі на чужому горі — зрада. Дитину необхідно навчити співчувати, жаліти [1, 13]. Тому, використовуючи твори Сухомлинського, формуємо у дітей пріоритета духовності, які здійснюються людиною для людини: "Добре слово", "Права і ліва рука", "Як це все було без мене".

Багато уваги відводимо роботі з сім'єю. "Знай, що твоя сім'я — це не тільки батько і мати. Це і ви, діти", — писав В.Сухомлинський. Важливу роль у розв'язанні завдання державної ваги — розвитку і формування творчої особистості — відіграє сім'я, та соціальна клітинка, де закладаються основи особистості, формується характер дитини [4, 3]. В.Сухомлинський писав, що проблема ця належить до найскладніших і найважчих. Системоутворюючим фактором виховного впливу сім'ї, за В.Сухомлинським, є зміст, характер і стиль родинних стосунків — все те, що іменується ємким словом — культура сімейних взаємовідносин.

На базі дошкільного навчального закладу працюють "Малі педагогічні інститути" для батьків. У ході роботи з'ясувалось, що не всі батьки знають своїх дітей, не вміють включати їх у систему сімейних взаємовідносин Запропонували батькам бесіди та дискусії за В.Сухомлинським: "Як виховувати у дітей почуття людини", "Сім'я — школа людських відносин", "Чи вмієте ви спілкуватись з дітьми".

Сьогодні багато пишуть про цінність педагогіки співпраці, але її фундамент ще в 60–ті роки заклав В.Сухомлинський. Він віддав нам всі скарби своєї душі і за цей педагогічний дарунок потрібно віддячити йому нашою пам'яттю. Тільки тоді ми зможемо менше говорити про дефіцит милосердя і співчуття у нашому суспільстві. Сподіваємося, що вся робота, яка проводиться в стінах дошкільних навчальних закладів, буде продовжена в загальноосвітніх навчальних закладах I–III ступенів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Рад. Школа, 1978. — 264 с.
2. Сухомлинский В. А. Избр. произв.: В 5-ти т. Т.І. / Редкол.: А.Д. Дзеверин и др. — К.: Рад. школа, 1979, — 565 с.
3. Сухомлинський В.А. Письма к сыну. — М.: Просвещение, 1987. — 123 с.
4. Сухомлинський В.О. Про формування культури взаємовідносин у сім'ї (методичні рекомендації), ім. Франківськ, 1987. — 13 с.
4. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. К.: Рад. школа 1981. — 383 с.

Марія ФЕДОРОВА

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ У СИСТЕМІ "ШКОЛА–РОДИНА"

У сьогоденні не втрачають своєї актуальності педагогічні ідеї В.Сухомлинського, чия гуманістична спадщина успішно реалізується багатьма вітчизняними і зарубіжними вчителями–практиками, вихователями.

Педагог–гуманіст розглядав виховання моральної поведінки дитини як єдиний комплекс цілеспрямованих дій родини, школи, позашкільних установ. Провідна роль у вихованні поведінкових звичок, на його думку, належить родині. Сприймаючи приклад батьків, дитина

втілює його у своїх вчинках. У такий спосіб — формується шанобливе ставлення до родичів, до сімейних традицій, а головне у неї невимушено виникає повага до моральних законів та звичаїв свого народу.

У справі виховання культури поведінки В.Сухомлинський надавав великого значення вмінню поєднання впливу на особистість дитини школи і родини. На його думку, батьки і вчителі повинні виступати партнерами, постійно підтримувати і доповнювати одні одних, оскільки у школі вдосконалюються ті риси і якості, які формуються батьками.

Виховання культури поведінки, за переконанням В.Сухомлинського, має спиратися на емоційну сферу дитини. У становленні поведінкових звичок він великого значення надавав гармонії освіченості й емоційної культури, оскільки "відставання культури почуттів від інтелектуального "вантажу" — велике зло, яке часто є причиною того, що окремі молоді люди стають на неправильний шлях поведінки" [1, 308].

Засвоєння дитиною загальнолюдських норм моралі починається з молодшого віку, коли душа "дуже піддатлива до емоційних впливів" [1, 147]. За В.Сухомлинським, першим етапом виховання культури поведінки є формування моральних звичок, вміння керувати своєю поведінкою, в результаті чого у дітей створюються перші уявлення про моральні поняття, відбувається розвиток моральної свідомості. На основі моральних звичок здійснюється процес формування моральних переконань. Їх виховання має спиратися на емоційно–почуттєву сферу дитини: "Знання стає переконанням лише за умови, коли вчинок дає переживання правоти, хвилює дитину, залишає в її душі почуття радості" [2, 157].

Основними засобами виховання моральної поведінки, на думку В.Сухомлинського, є слово і краса. Сила слова полягає у тому, що воно пробуджує почуття дитини, вчить співпереживати і співчувати. Краса як засіб морального виховання виражається в тому, що, пізнаючи естетичні цінності, дитина залучається до всього прекрасного, створеного людством, і намагається ці знання відтворити у своїй поведінці [1, 319].

У виховній системі В.Сухомлинського особливе місце має поняття "совість". На його думку, саме становлення совісті визначає напрямок розвитку індивіда як особистості, зокрема розвиток його культури поведінки. Як зазначає В.Сухомлинський, совість та воля дитини є основними чинниками моральної поведінки, оскільки вони, "як голос внутрішнього "я", постійно спонукають людину до самоконтролю, мотивують "потребу оцінювати свої вчинки та якості ніби від власного імені" [3, 351].

Отже, формування гуманної поведінки розглядається В.Сухомлинським у тісному взаємозв'язку з розумовим, естетичним, трудовим, моральним вихованням. А культурною особистістю людина може стати лише тоді, коли її "поведінкою керує голос совісті, а в цьому голосі головна нота належить почуттю" [2, 158].

Виходячи з вищезазначеного, під культурою поведінки молодших школярів ми розуміємо таку поведінку, яка мотивується суспільно значущими цінностями і дозволяє дитині адекватно виявляти свої дії і вчинки з метою особистісного зростання та виявлення очікуваних сподівань з боку рідних, близьких, старших.

У структурі культури поведінки ми виділяємо такі компоненти: емоційно–мотиваційний, когнітивний і практичний.

Емоційно–мотиваційний компонент передбачає розвиток у дітей певних особистісних якостей, які зумовлюють моральну поведінку, емпатійні здібності, орієнтацію на почуття, емоційні стани іншої людини та розуміння власних почуттів, емоційних станів, позитивне сприймання довкілля, моральні, інтелектуальні та ігрові мотиви.

Когнітивний компонент включає розумові здібності, розвиток розумових умінь (аналіз, синтез, порівняння), знання про норми загальнолюдської моралі, формування на основі цих знань морально–естетичних ідеалів, переконань, цінностей.

Практичний компонент вимагає наявності у дитини певних умінь та навичок моральної поведінки, здатності корегувати свою поведінку з метою пошуку найбільш адекватної за даних умов, здатності узгоджувати власну поведінку з поведінкою інших дітей шляхом самопорівняння, прагнення діяти відповідно до норм та вимог суспільства.

Виховання культури поведінки здійснюється одночасно у двох паралельних напрямках: збагачення загального морального досвіду дитини та збагачення досвіду поведінки у конкретних ситуаціях.

У першому випадку головною метою є засвоєння змісту і значення моральних вимог (норм і правил поведінки), що дозволяє встановити дитині межі дозволеного. Засобами педагогічного впливу є робота з наочністю, читання літературних творів, розв'язування морально–етичних задач, розігрування ситуацій морального вибору, проведення бесід, ігор, складання дітьми розповідей.

Завданням другого напрямку є реалізація отриманих знань у моральних вчинках, у конкретних життєвих ситуаціях вибору. Основний метод виховання — створення ситуацій морального вибору. Позитивний вибір дитини сприяє закріпленню її переконань, негативний — зумовлює виникнення суперечності між Я–образом та реальною поведінкою, що стимулює пошук інших шляхів вирішення подібної ситуації у майбутньому.

Таким чином, культура поведінки молодших школярів залежить від їх життєвого досвіду і зумовлюється створенням оптимальних умов для особистісного самоствердження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибр. тв. в 5-ти т. — Т.3. — К.: Рад. школа, 1977. — С.283–583.
2. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа. Вибр. тв. в 5-ти т. — Т.4. — К.: Рад. школа, 1976. — С.7–391.
3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибр. тв. в 5-ти т. — Т3. — К.: Рад. школа, 1976. — 396 с.

Оксана ПЛАТОНОВА

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТІСНОГО ВИХОВАННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

У бурхливу епоху державотворення та духовного відродження України пріоритетна роль належить переосмисленню шляхів розвитку національного виховання. Сучасний стан речей вимагає об'єктивної оцінки певних історичних періодів і творчої спадщини їх представників. З цієї точки зору цікавою і непересічною в українській педагогіці постає особистість Василя Олександровича Сухомлинського. Його багатопланова діяльність є яскравим прикладом відданого служіння ідеї національного відродження України.

Розробляючи теоретичні основи розвитку нової особистості, В.Сухомлинський особливо ретельно заглиблювався у вивчення проблем батьківської педагогіки, сімейного виховання, тієї найменшої соціальної ланки, де закладаються основи особистості, формується характер молодої людини, її моральні почуття, поведінка, громадянська зрілість.

Розмірковуючи над засадами сімейного виховання, які є фундаментальною основою виховання особистості, В.Сухомлинський був переконаний, що успіху у вихованні молодого покоління можна досягти тільки спільними зусиллями сім'ї, школи і громадськості: "Всі шкільні проблеми, які стоять перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю" [1, 86].

Цілком зрозуміло, що сім'я може значно посилити або загальмувати особистісний розвиток дитини. Тому зміцнення сім'ї, як стверджував В.Сухомлинський, удосконалення сімейного виховання — одна з найважливіших проблем, від розв'язання якої залежить майбутнє нашого суспільства, моральне обличчя молоді.

Саме особистісний підхід у сімейному вихованні при конструюванні соціально–педагогічного процесу означає орієнтацію на особистість як мету, суб'єкт, результат і найголовніший критерій його ефективності. Такий підхід потребує визнання унікальності особистості, її інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу з боку батьків. Він передбачає опору в соціалізації особистості на природний процес саморозкриття здібностей і творчого потенціалу особистості, створення для цього відповідних умов у родині. "У сім'ї шліфуються найтонкіші грані людини — громадянина, людини — трудівника, людини — культурної особистості" [2, 22].

Саме мудрість батьків, вміння вислухати і зрозуміти свою дитину Сухомлинський ставить на перше місце: "Без батьківської мудрості немає виховуючої сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні стосунки, побудовані на громадському обов'язку, відповідальності, мудрій любові й вимогливій мудрості батька й матері, стають величезною виховуючою силою" [2, 21].

Чітко визначивши мету і засади особистісного виховання, В.Сухомлинський наполегливо працював над розробкою оптимальних шляхів реалізації його в освітній системі, визначав в своїй науковій творчості найактуальніші проблеми особистісного виховання підростаючого покоління, теоретично та практично розбудовував національне виховання взагалі і, зокрема, значну увагу зосереджував на роботі над створенням теоретичних основ та накопиченням практичного матеріалу з питань особистісного виховання дитини в сім'ї.

Сучасні теорії особистісного виховання в цілому ґрунтуються на ідеях педагів минулого, в тому числі і ідеях В.Сухомлинського. Вони забезпечують сучасну реалізацію особистісно орієнтованого виховання. Головною умовою особистісно орієнтованого виховання є створення сукупності умов: усвідомлювана мета виховання; моральні цінності, що культивуються; чітко визначені соціальні норми діяльності і поведінки, вихід на які підлягає санкціонуванню; межі соціокультурних цінностей, які визначають особистісно і соціально значущі способи поведінки дитини, які сприяють вільному, але водночас морально і соціально орієнтованому розвитку особистості і схвалені суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. — У 5-ти томах. — Т.1. — К.: Радянська школа, 1976. — 654 с.
2. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. — К.: Радянська школа, 1978. — 263 с.

Олена МАКСИМОВА

ЗМІЦНЕННЯ ОПТИМІЗМУ ДІТЕЙ–ШЕСТИРІЧОК В УМОВАХ РОДИННО–ШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Шестирічний вік у літературі називають критичним. На цей період припадають фізіологічні зміни в організмі дитини, психічні новоутворення, поява нового виду діяльності – навчання, який поступово стає домінуючим, поєднуючись із грою. Дитина шести років відкрита для зовнішніх впливів, які відіграють значну роль у формуванні її як особистості, у пізнанні та оцінці себе. Тому таким важливим є оточення, в якому виховується дитина. Якщо в цьому віці вона не навчиться радіти життю, прагнути успіху, докладати зусиль для його досягнення, не набуде впевненості у своїх здібностях і можливостях, зробити це в майбутньому буде значно складніше і вимагатиме набагато більше зусиль.

Видатний педагог і вчений XX століття В.Сухомлинський у своїй "Школі радості" на практиці довів оптимальність виховання дітей в аурі добра, краси, людяності, духовної спільності вихователя з вихованцем. Сутність його педагогічного оптимізму полягала у вірі в учня, в умінні побачити і відкрити щось особливе, неповторне, унікальне в кожному з них. Ця віра, безсумнівно, передавалась дітям, оселялась у їх душах, допомагала долати труднощі, робити відкриття, надавала наснаги для творчих дитячих пошуків, зміцнювала впевненість у собі. Безмежна любов до своїх вихованців надихала педагога на створення умов для систематичного переживання учнями успіху. Розкривати багатство індивідуального світу дітей, розвивати їх інтереси, урізноманітнювати духовне життя В.Сухомлинському допомагала чудова природа, чарівна казка, натхненна творчість, лірична пісня, "куточок мрій", посильна праця, турбота про тварин, рослин й догляд за ними. Він прагнув, щоб джерелом радості, повноти почуттів і переживань для кожної дитини було спілкування з товаришами, обмін духовними цінностями, взаємодопомога [1, 17].

Великого значення у формуванні дитячого оптимізму вчений надавав психологічному клімату сім'ї, атмосфері взаєморозуміння, підтримки і дружби між батьками і дітьми, між батьком і матір'ю, взаємній повазі, без чого неможливе щасливе життя дитини.

На наш погляд, у сьогоденні під оптимізмом слід розуміти вміння цінувати кожну мить життя, з надією дивитися у майбутнє, жити, не відкладаючи на потім свої бажання, радіти

щоденним перемогам над своїми слабкостями і недоліками, помічати позитивне навіть у непривабних обставинах, адже вони є уроками життя, не боятися невдач (бо у будь–кого вони трапляються і, крім того, їх можна виправити). З огляду на це вважаємо справедливим твердження психологів щодо права людини сумувати лише за двох причин: у випадку смерті ближнього і невиліковної хвороби своєї чи родича.

Сутність успіху полягає у досягненні шляхом докладання розумових чи фізичних зусиль бажаної мети (успіх внутрішній) та виправдання очікувань оточуючих (успіх зовнішній). Під відчуттям успіху розуміємо емоційне переживання людиною реалізації мети.

Школа і родина — це ті найважливіші соціальні інституції, в яких розкривається яскрава індивідуальність дитини. Дуже часто мікрокосм сім'ї та шкільна атмосфера визначають життєвий шлях особистості. Щоб виховати оптимізм у дітях, школа і сім'я повинні діяти як єдине ціле, доповнюючи та підтримуючи одна одну. В сім'ї малюк отримує перші найважливіші уроки удачі й успіху. В більшості випадків характерний для кожної дитини настрій, її ставлення до життя і до себе є прямим відображенням стилю взаємин у сім'ї. В родині, де переважає бадьорий, оптимістичний лад, де царює мир, спокій і впевненість, а члени сім'ї підтримують один одного, діти відчувають захищеність, комфорт, не замикаються в собі, не відчувають ненависті до оточуючих, не переживають безпричинного страху. Отже, щоб навчити дитину жити повноцінним життям, дивитися на світ з оптимізмом, відчувати гармонію з навколишнім середовищем і в собі, батькам необхідно навчитися цього самим. Турбота про радісне світосприйняття своєї дитини — один із головних обов'язків батьків.

У дошкільному дитинстві щасливий стан душі притаманний, як правило, постійно малюку з нормальної сім'ї. Це є однією з суттєвих відмінностей дитини від дорослого у її світосприйнятті. До вступу до школи дитина постійно відчуває смак успіху, бо вона самостійно чи з допомогою інших справляється з важливими для неї проблемними ситуаціями, усвідомлюючи, що хоча в житті і зустрічаються труднощі їх можна переборювати, причому в основному успішно. Головне ж, якщо навіть щось не виходить, дитину ніхто не вважає невдахою. Їй надають допомогу, підказуючи та навчаючи, як і що треба робити. У неї завжди залишаються шанси на успіх, адже результатів не вимагають у жорстко встановлені строки.

На жаль, з приходом до школи часто пов'язаний крах дитячого оптимізму, що є досить серйозною проблемою. Невідповідність еталонові зразкового учня засмучує і пригнічує першокласника. А дитині так важливо відчувати, що всі необхідні задатки для повноцінного розвитку у неї є, і оточуючі знають про це, не вистачає поки що тільки навичок, умінь, наполегливості і терпляючості.

Нами виокремлено такі напрями формування оптимізму у дітей–шестирічок:

1. Забезпечення світлого, життєрадісного, доброзичливого мікроклімату у родині та в школі.

2. Розвиток мотивації досягнення.

3. Перевага позитивних емоційних оцінок, що дають дорослі діяльності дитини, над негативними. Навіть коли здається, що хвалити немає за що, потрібно відшукати реальну причину для схвалення дій дитини. Щодо покарання варто відзначити, що дитині важливо відчувати турботу і любов у ставленні до себе (а не ненависть і відчуження) і тоді, коли її карають за проступки.

4. Особистий приклад дорослих мажорного ставлення до життя. Необхідно показувати приклад радості не тільки від успіху, але і від наполегливості в прагненні до успіху, від процесу подолання перешкод.

5. Застосування на практиці методів і прийомів навчання та виховання, які допомагають створити сприятливу атмосферу для досягнення успіху. Важливо забезпечити простір для розвитку і вияву інтелектуальних, творчих, спортивних тощо здібностей і задатків дітей.

6. Розвиток дисциплінованості, відповідальності, сили волі, активного ставлення до дійсності, віри в свої сили, вміння не гаяти даремно час, самостійності.

7. Вивчення та подолання факторів психологічного і фізичного напруження учнів.

8. Творення індивідуального "Я" та вміння поєднувати особисті інтереси з інтересами інших. Виховання у дитини почуття соціальної відповідальності, емпатійності.

Своїм ставленням батьки, вчителі, вихователі спрямовують учня на те, яким йому бути: сильним чи слабким, розумним чи не дуже, щасливим та успішним чи невдахою [2, 152]. Навчити дитину досягати успіху, бути оптимістом – значить назавжди повірити в неї. Запорукою успіху дитини є дотримання чіткої взаємодії у керуванні особистісним зростанням школяра з боку вчителів, батьків і його самого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибр. тв. в 5-ти т. — Т.3. — К.: Рад. школа, 1976. — С.3–396.
2. Левківський М. В. Формування відповідального ставлення до праці в школярів. — К.: Педагог. думка, 1997. — 226 с.

АВТОРИ НОМЕРА

АРТИШ Марія Іванівна	методист Пласту — Національної скаутської організації України, м. Івано–Франківськ
АНТОНЕЦЬ Михайло Якович	кандидат педагогічних наук, докторант Інституту педагогіки (ІП) Академії педагогічних наук (АПН) України, вчений секретар Української асоціації імені Василя Сухомлинського
АСАНОВА Зарема Різаєва	аспірантка Кримського державного індустріально–педагогічного інституту (КДІПІ)
БАБИН Іван Іванович	кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогічної майстерності та освітніх технологій Тернопільського державного педагогічного університету (ТДПУ) імені Володимира Гнатюка
БАС Ганна Григорівна	кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії сільської школи ІП АПН України
БАЧИНСЬКА Тетяна Петрівна	лікар І категорії Дніпропетровської обласної клінічної дитячої лікарні
БАЧИНСЬКИЙ Петро Петрович	доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри математичного моделювання та фізико–хімічних методів дослідження в медицині Дніпропетровського національного університету
БЕРЕЗІВСЬКА Лариса Дмитрівна	кандидат педагогічних наук, завідувач лабораторії історії педагогіки ІП АПН України
БИК Адам Сергійович	кандидат педагогічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (КОІППО)
БІСИК Наталя Миколаївна	здобувач кафедри педагогіки Житомирського державного педагогічного університету (ЖДПУ) імені Івана Франка
БОГУШ Алла Михайлівна	доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України, завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського
БОНДАР Людмила Семенівна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник ІП АПН України
БУРДУН Віктор Васильович	асистент кафедри машинознавства Луганського державного педагогічного університету (ЛДПУ) імені Тараса Шевченка
ВАВРИСЮК Оксана Богданівна	аспірантка кафедри педагогіки ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ВАСЮТИНСЬКА Тетяна Володимирівна	завідувач дошкільним навчальним закладом №24 м. Кіровограда імені В.О. Сухомлинського
	викладач кафедри педагогіки, психології та

ВЕДМЕДЕНКО Дарія Василівна	інноваційних освітніх технологій Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
ВИННИЧУК Олег Теофілович	кандидат педагогічних наук, доцент Інституту педагогіки і психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ВИНОГРАДОВА–БОНДАРЕНКО Вікторія Євгенівна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту проблем виховання (ІПВ) АПН України
ВИХРУЩ Віра Олександрівна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкового навчання ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ВІТВИЦЬКА Світлана Сергіївна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ЖДПУ імені Івана Франка
ВОВК Людмила Петрівна	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету (НПУ) ім. М.П.Драгоманова
ВОЗНЮК Олександр Васильович	викладач кафедри іноземних мов Житомирського військового інституту
ВОЛОШИНА Валентина Яківна	кандидат педагогічних наук, професор, декан факультету підготовки вчителів початкових класів Вінницького державного педагогічного університету (ВДПУ) ім. М.Коцюбинського
ГАВРИЩАК Галина Романівна	аспірантка кафедри трудового навчання ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ГАРТМАНН Еріка	доктор філософії (педагогіки), викладач кафедри славістики Університету імені Філіппа, м. Марбург, Німеччина
ГЛАДЮК Тетяна Володимирівна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничих та математичних дисциплін початкового навчання ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ГОВОРУН Тамара Василівна	доктор психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова
ГОЛОВАНОВА Тетяна Петрівна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики соціокультурної роботи, докторант Запорізького державного університету
ГРУЦЬ Галина Михайлівна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ДЕМИДЕНКО Вікторія Вікторівна	викладач кафедри співів та хорового диригування Інституту культури та мистецтв ЛДПУ імені Тараса Шевченка
ДЕРКАЧ Валентина Федорівна	директор Павлиської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів ім. В.О.Сухомлинського, Онуфріївський район, Кіровоградська область
ДІДОРА Марія Іллівна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичної психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ДІЧЕК Наталя Петрівна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії історії педагогіки ІП АПН України

ДУРМАНЕНКО Євгенія Аристархівна	кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Волинського державного університету (ВДУ) ім. Лесі Українки
ЖИРСЬКА Галина Ярославівна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання біології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ЗУБИК Зоряна Михайлівна	викладач кафедри практичної психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ІВАНЮК Ганна Іванівна	кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії сільської школи ІП АПН України
ІЩУК Світлана Василівна	кандидат педагогічних наук, асистент кафедри соціальної педагогіки ТДПУ імені Володимира Гнатюка
КАЛІНІЧЕНКО Надія Андріївна	кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри педагогіки і психології КОІППО
КАМІНСЬКА Надія Дмитрівна	асистент кафедри педагогіки ТДПУ імені Володимира Гнатюка
КИРИЧУК Ірина Олександрівна	аспірантка ВДУ ім. Лесі Українки
КІЗЬ Ольга Богданівна	асистент кафедри психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
КІКІНЕЖДІ Оксана Михайлівна	кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
КІЧУК Надія Василівна	доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (ІДГУ)
КІЧУК Ярослав Валерійович	аспірант кафедри педагогіки і психології ІДГУ
КОВАЛЬЧУК Валентина Антонівна	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки ЖДПУ імені Івана Франка
КОНДРАТЮК Віктор Лукич	кандидат технічних наук, доцент кафедри трудового навчання ТДПУ імені Володимира Гнатюка
КОРМИЛО Оксана Михайлівна	аспірантка кафедри практичної психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
КОРНІЄНКО Сергій Миколайович	асистент кафедри фізичного виховання ТДПУ імені Володимира Гнатюка
КОСОЛАПОВА Ірина Анатоліївна	викладач кафедри педагогіки КДІПП
КРАВЕЦЬ Володимир Петрович	доктор педагогічних наук, професор, член–кореспондент АПН України, ректор ТДПУ імені Володимира Гнатюка
КРАВЧЕНКО Марія Петрівна	вчитель початкових класів ЗОШ І–ІІІ ступеня №1 м. Ланівці, Тернопільська область
КУЗЬ Володимир Григорович	доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, ректор Уманського державного педагогічного університету (УДПУ) ім. Павла Тичини
КУЗЬМІНСЬКИЙ Анатолій Іванович	кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки вищої та загальноосвітньої школи, ректор Черкаського державного університету
КУПИНА Надія Миронівна	асистент кафедри педагогіки Інституту педагогіки і психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка, магістр педагогічних наук
ЛАЗАРУК Андрій Франкович	аспірант ТДПУ імені Володимира Гнатюка

ЛЕВКІВСЬКИЙ Михайло Васильович	доктор педагогічних наук, професор ЖДПУ імені Івана Франка
ЛИТВИНЕНКО Світлана Анатоліївна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології Рівненського державного гуманітарного університету (РДГУ)
ЛОПУХІВСЬКА Алла Василівна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії сільської школи ІП АПН України
ЛУЦЮК Анатолій Михайлович	кандидат педагогічних наук, заступник начальника управління освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації
МАКСИМОВА Олена Олександрівна	аспірантка ЖДПУ імені Івана Франка
МАЛАЯ Тетяна Степанівна	вихователь експериментальної групи дошкільної навчальної установи №38 м. Чернівці
МАМУС Галина Мефодіївна	кандидат педагогічних наук, асистент кафедри трудового навчання ТДПУ імені Володимира Гнатюка
МАРОЧКО Галина Сергіївна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник ІПВ АПН України
МАРУШІЙ Олег Олексійович	асистент кафедри професійного навчання ТДПУ імені Володимира Гнатюка
МЕЛЕШКО Віра Василівна	науковий співробітник лабораторії сільської школи ІП АПН України
МЕЛЬНИК Алла Олексіївна	вчитель–методист початкових класів гімназії №14 м. Луцьк
МЕЛЬНИК Ірина Михайлівна	провідний спеціаліст управління освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації
МЕЛЬНИК Юрій Степанович	науковий співробітник лабораторії сільської школи ІП АПН України
МЕШКО Галина Михайлівна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ТДПУ імені Володимира Гнатюка
МЕШКО Олександр Іванович	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ТДПУ імені Володимира Гнатюка
МИХАЙЛЕНКО Римма Михайлівна	аспірантка Київського міжрегіонального інституту удосконалення вчителів імені Бориса Грінченка, вчитель початкових класів загальноосвітньої школи І–ІІІ ступеня с. Петропавлівська Борщагівка, Київська область
МУХІН Михайло Іванович	доктор педагогічних наук, професор, м. Москва
НЕСТЕРЕНКО Лідія Петрівна	кандидат педагогічних наук, доцент ЛДПУ імені Тараса Шевченка
ОЛЕКСЮК Наталія Степанівна	кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ОРАП Марина Олегівна	кандидат педагогічних наук, асистент кафедри психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ОСАДЧА Зоя Антонівна	старший викладач кафедри педагогіки ЖДПУ імені Івана Франка
ПАСІЧНИК Наталя Олексіївна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціально–гуманітарних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ПЕТРЕНКО Оксана Борисівна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики виховання, заступник декана педагогічного факультету РДГУ
ПИЛИПЕНКО Сергій Володимирович	асистент кафедри екології та охорони довкілля Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка
ПИРОЖЕНКО Лідія Володимирівна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії історії педагогіки ІП АПН України
ПЛАТОНОВА Оксана Георгіївна	асистент кафедри педагогіки і методики викладання історії Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка
ПОБІРЧЕНКО Наталя Семенівна	доктор педагогічних наук, професор УДПУ ім. Павла Тичини
ПОЛІЩУК Віра Аркадіївна	кандидат педагогічних наук, доцент, декан психолого–педагогічного факультету ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ПОЛІЩУК Юрій Йосипович	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії та методики викладання історії ТДПУ імені Володимира Гнатюка
РАДЧУК Галина Кіндратівна	кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичної психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
РОМАНИШИН Ірина Ярославівна	провідний спеціаліст, інспектор шкіл управління освіти і науки Тернопільської обласної державної адміністрації
СІТКАР Віктор Ілліч	доцент кафедри психології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
СОКОЛОВСЬКА Олександра Семенівна	кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання Миколаївського державного педагогічного університету (МДПУ)
СПРИНСЬКА Олександра Анатоліївна	старший викладач кафедри романо–германської філології Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти
СТЕПАНЮК Алла Василівна	доктор педагогічних наук, професор кафедри методики викладання біології ТДПУ імені Володимира Гнатюка
СУТРІН Віктор Дмитрович	кандидат філософських наук, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Чернігівського державного інституту економіки і управління (ЧДІЕіУ)
СУТРІН Дмитро Вікторович	викладач кафедри гуманітарних дисциплін ЧДІЕіУ
СУХОДОЛЬСКА–КУЛЕШОВА Лариса Василівна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогічної майстерності та освітніх технологій ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ТАРАПАКА Наталія Володимирівна	кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри методики дошкільного виховання та початкової освіти КОІППО
ТАРАСЕНКО Галина Сергіївна	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та методики початкового навчання ВДПУ ім. М. Коцюбинського

ТЕРЕЩУК Григорій Васильович	доктор педагогічних наук, професор, проректор, завідувач кафедри трудового навчання ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ТКАЧУК Лариса Василівна	кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри педагогіки УДПУ імені Павла Тичини
ФЕДОРОВА Марія Анатоліївна	аспірантка ЖДПУ імені Івана Франка
ФІЛІМОНОВА Тетяна Валеріївна	науковий співробітник лабораторії історії педагогіки ІП АПН України
ФІЦУЛА Михайло Миколайович	доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ХОРОШЕНЮК Андрій Павлович	керівник профорієнтаційної роботи та працевлаштування Хмельницького інституту регіонального управління та права
ХРОМОВА Оксана Леонідівна	кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії сімейного виховання ІПВ АПН України
ЦЗИХУА Лі	викладач слов'янських мов Ханчжоуського університету, аспірантка лабораторії історії педагогіки ІП АПН України
ЧАЙКА Володимир Мирославович	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ШВИДКА Оксана Петрівна	лікар вищої категорії Дніпропетровської обласної клінічної дитячої лікарні
ШЕВЧЕНКО Ірина Вікторівна	викладач кафедри англійської філології МДПУ
ШЕВЧУК Ірина Миколаївна	здобувач кафедри педагогіки ЖДПУ імені Івана Франка
ШЕРЕМЕТ Ігор Віталійович	здобувач кафедри педагогіки ТДПУ імені Володимира Гнатюка
ШИШОВА Інна Олексіївна	методист з питань валеології і превентивного виховання КОІППО
ШОРОБУРА Інна Михайлівна	кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри шкільної педагогіки та психології Хмельницького гуманітарно–педагогічного інституту
ЯНКОВИЧ Олександра Іванівна	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ТДПУ імені Володимира Гнатюка

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ І ПЕДАГОГІКА В.СУХОМЛИНСЬКОГО 3

Кузь Володимир. Школа В.Сухомлинського — школа самореалізації особистості учня 3

Кічук Надія. Творча особистість учителя у педагогічній спадщині В.Сухомлинського 10

Дрюк Анатолій. Гуманізм В.Учителя 11

Фіцма Михайло. Використання педагогічної спадщини В.Сухомлинського у правовому вихованні школярів 13

Кузьмінський Анатолій. Використання педагогічних ідей та досвіду роботи В.Сухомлинського на Черкащині 15

Поліщук Віра. Функціонування школи як відкритої виховної системи в контексті поглядів В.Сухомлинського 20

Мельник Анна. Про "школу" для батьків з питань сімейного виховання 25

Ткачук Лариса. Проблема розвитку позитивної самооцінки дитини у творчій спадщині В.Сухомлинського 28

Кічук Ярослав. Деякі актуальні питання правового виховання сучасної молоді і педагогічна спадщина В.Сухомлинського.....32

Бас Ганна. Індивідуальне навчання в профільній підготовці сільських старшокласників 34

Мелешко Віра. Педагогіка В.Сухомлинського у діяльності керівника сільської школи 37

Хорошенюк Андрій. Політична культура школярів: погляд через творчість В.Сухомлинського 42

Мельник Юрій. Формування інтелектуального компоненту культури розумової праці молодших школярів засобами нових інформаційних технологій 44

Михайленко Римма. Педагогічне оцінювання в контексті батьківської педагогіки В.Сухомлинського 50

Шевчук Ірина. Мотивація успіху морального зростання старшокласників 54

Гладюк Тетяна. Ідеї формування екологічної культури молодших школярів у педагогічній спадщині В.Сухомлинського 56

Вынничук Олег. Фізичне виховання у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.....59

Романишин Ірина. Розвиток мовлення і мислення молодших школярів у контексті ідей В.Сухомлинського 62

Кормило Оксана. Проблема активізації емоційної сфери молодших школярів в навчальній діяльності у працях В.О. Сухомлинського 66

Лопухівська Анна. Проблема виховання творчої особистості учня сільської школи в батьківській педагогіці В.О. Сухомлинського 69

Бабин Іван, Кондратюк Віктор. Формування валеологічної культури — основа гармонійного розвитку особистості 73

Вознюк Олександр. Наукова сутність педагогічної системи В.Сухомлинського: екологічний аспект.....75

Васютинська Тетяна. Естетичне виховання дошкільників на основі творчого впровадження педагогічних ідей В.Сухомлинського.....78

Чайка Володимир. В.Сухомлинський і проблема активності особистості в умовах педагогічної діяльності.....83

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДИТИНИ В УМОВАХ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ..... 86

Левківський Михайло. Відповідальність у структурі гуманної особистості 86

Янкович Олександра. Проблеми соціально–педагогічної роботи з сім'єю у творчості В.Сухомлинського 89

Бачинський Петро, Бачинська Тетяна, Швидка Оксана. Системоутворювальні чинники батьківської педагогіки В.Сухомлинського 93

Дічек Наталя. Зарубіжні дослідники про ідеї сімейного виховання за В.Сухомлинським і А.Макаренком 100

Деркач Валентина. "Батьківська школа" у Павлиші.....105

Гартманн Эрика. Замечания к пафосу в книге В.А. Сухомлинского "Сердце отдаю детям" 108

Ковальчук Валентина. Актуальність ідей В.Сухомлинського у проблемі формування соціальної компетентності майбутнього вчителя 110

Поліщук Юрій. Соціалізація і соціальне виховання членів молодіжних об'єднань в контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського 111

Корнієнко Сергій. Родина — провідна інституція виховання в українській ментальності....118

Іванюк Ганна. Проблеми сільської школи в педагогічній спадщині В.Сухомлинського 122

Сіткар Віктор. В.Сухомлинський про людину як гармонійну єдність здорового тіла і духу.....126

Косованова Ірина. Виховання молоді (батьківська педагогіка Василя Сухомлинського).....129

Берегівська Лариса. Проблема покарання дитини в сім'ї у спадщині українських педагогів В.Сухомлинського і Я.Ф.Чепіги: (порівняльний аналіз) 132

Дурманенко Євгенія. Роль сім'ї у конструктивному вирішенні підлітком внутрішнього конфлікту (у контексті ідей В.Сухомлинського) 136

Мельник Ірина. Ідеї раннього розвитку дітей засобами родинного виховання в спадщині В.Сухомлинського 139

Пасічник Наталія. Економічне виховання в сім'ї у контексті батьківської педагогіки В.Сухомлинського 143

Хромова Оксана. В.О. Сухомлинський про виховання важких дітей та підлітків 149

Виноградова–Бондаренко Вікторія. Втілення ідей В.О. Сухомлинського в роботі з важковиховуваними дітьми 151

Шишова Інна. Втілення ідей В.О. Сухомлинського під час антинаркотичної роботи з батьками учнів 154

Шеремет Ігор. Використання педагогічної спадщини В.Сухомлинського в антиалкогольному вихованні школярів 157

Соколовська Олександра. В.О. Сухомлинський про працю та її роль у сімейному вихованні дитини 159

Гаврищак Ганна. Індивідуальний підхід у трудовому вихованні дітей в творчості В.О.Сухомлинського.....161

Асанова Зарема. Потенциал народной педагогики в трудовом воспитании детей 163

Степанюк Анна, Кравченко Марія. Спільна продуктивна діяльність як основа родинного виховання.....168

Філімонова Тетяна. Мудрість родинного виховання у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського.....171

Вітенська Світлана, Осадча Зая. В.О. Сухомлинський про роль родини у вихованні патріотизму підростаючого покоління 174

Марущій Олег. Використання педагогічної спадщини В.Сухомлинського у військово–патріотичному вихованні старшокласників 175

ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ СІМ'Ї У СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО..... 177

Богуш Анна. Катехізис батьківської педагогіки В.Сухомлинського: від материнського порога до Людини 177

Калініченко Надія. Моральні цінності сім'ї у батьківській педагогіці В.О.Сухомлинського 180

Боєк Людмила, Вихрущ Віра. Духовні основи спілкування дитини і дорослого у концепції В.Сухомлинського: дидактичний аспект 184

Волошина Валентина. Гуманізм педагогіки сім'ї В.О. Сухомлинського 188

Тарасенко Галина. Василь Сухомлинський про духовно–ціннісну основу трудового виховання дитини в сім'ї 191

Бик Адам. Цінності освіти в контексті батьківської педагогіки В.Сухомлинського: дидактичний аспект 194

Олексюк Наталія. Педагогіка гуманізму в творчості В.Сухомлинського 197

Лазарук Андрій. Аксіологічні орієнтири сімейної педагогіки В.Сухомлинського 201

Суходольская–Кулешова Лариса. Ценностно–эстетическая направленность родительской педагогики В.Сухомлинского 204

Мешко Олександр, Мешко Галина. Мікроклімат сім'ї — першооснова духовного становлення дитини 207

Дідора Марія. Психологічні аспекти педагогічної спадщини В.Сухомлинського 211

Камінська Надія. Моральні цінності сім'ї та шляхи їх формування у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського 213

Цихуа Ли. Гуманизм педагогики В.О. Сухомлинского и традиции воспитания в Китае 215

Бурдун Віктор. Виховання морально-ціннісного ставлення до праці в сім'ї 218

Шаробура Інна. Василь Сухомлинський про роль сім'ї у формуванні моральних цінностей особистості 220

Орап Марина. Сухомлинський про роль сім'ї у розумовому вихованні дитини 222

Шевченко Ірина. Батьківська педагогіка В.Сухомлинського та розумове виховання особистості дошкільника 224

Бісик Наталя. Василь Сухомлинський і культура взаємин підлітків 225

Кирицук Ірина. Формування особистості школяра в умовах родинного виховання (за В.О. Сухомлинським) 227

Нестеренко Лідія. Мамина казка пробуджує почуття дитини 230

Демиденко Вікторія. Формування позитивного ставлення підлітків до родини 231

ҐЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ..... 234

Кравець Володимир. Проблема дошлюбної підготовки школярів у педагогічній системі В.О.Сухомлинського 234

Ваверюк Оксана. В.Сухомлинський про виховання майбутньої матері в сім'ї 245

Радчук Галина. Проблема усвідомленого материнства 249

Голованова Тетяна. Ґендерні аспекти виховання особистості в творчості В.О. Сухомлинського 251

Кікінежді Оксана, Говорун Тамара. "Ґендерні" наголоси в педагогіці В.О. Сухомлинського 254

Кіль Ольга. Ідеї В.О. Сухомлинського у вивченні ґендерних уявлень депривованого юнацтва 258

Сутрін Віктор, Сутрін Дмитро. Платон і В.Сухомлинський: проблеми шлюбу та сім'ї в майбутній ідеальній державі (порівняльний аналіз) 264

Жирська Галина. Гуманістичні засади статевого виховання у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. 268

Пилипенко Сергій. Про деякі психолого–педагогічні підходи до статевого виховання молоді 271

Сіткар Віктор. Ґендерні аспекти дитячого гумору і творча спадщина Василя Сухомлинського 272

Іщук Світлана. Батьківське виховання у контексті педагогічної думки В.Сухомлинського і Януша Корчака 276

Груць Галина. В.О. Сухомлинський про роль матері у родинному вихованні дитини 281

Пироженко Лідія. Казка як один із засобів виховання любові до матері у спадщині В.О.Сухомлинського 283

Петренко Оксана. "Листи до сина" та "Лист до дочки" В.О. Сухомлинського: спроба ґендерного аналізу 286

Артиш Марія. Ґендерні аспекти стосунків "батьки–діти" 291

ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї І ШКОЛИ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ 294

Мухин Михаил. Вклад В.Сухомлинского в создание и развитие системы школьно–семейного воспитания 294

Терещук Григорій. Проблема трудового виховання і навчання у працях В.О. Сухомлинського "Народження громадянина" та "Листи до сина" 298

Побірченко Наталія. Родинна педагогіка В.Сухомлинського про підготовку дитини до школи 300

Бондар Людмила. Система шкільно–сімейного виховання в педагогічній спадщині В.Сухомлинського 303

Антонець Михайло. Дидактичний аспект батьківської педагогіки В.Сухомлинського 308

Таранка Наталія. Проблеми сімейного виховання у педагогіці В.Сухомлинського 312

Сфринська Олександра. В.Сухомлинський про організацію процесу самовиховання учнів у школі і сім'ї 316

Зубик Зоряна. Проблема підготовки дитини до навчання в школі у світлі батьківської педагогіки В.Сухомлинського 321

Кутна Надія. Шкільно–сімейне виховання у практиці роботи Василя Сухомлинського 323

Литвиненко Світлана. Творче використання педагогічної спадщини В.Сухомлинського в роботі вчителів початкових класів з батьками 327

Марочко Галина. Педагогічні погляди В.Сухомлинського на підготовку дітей до школи в родині 332

Малус Галина. Взаємодія сім'ї та школи у трудовому вихованні підлітків 335

Ведмеденко Дарія, Малая Тетяна. Використання творчої спадщини В.Сухомлинського у вихованні дошкільників 338

Федорова Марія. Розвиток культури поведінки дітей у системі "школа–родина" 340

Платонова Оксана. Проблема особистісного виховання у творчій спадщині В.Сухомлинського 341

Максимова Олена. Зміцнення оптимізму дітей–шестирічок в умовах родинно–шкільного виховання 342

Здано до складання 2.08.2002. Підписано до друку 2.09.2002. Формат 60 х 84/18. Папір друкарський.
Умовних друкованих аркушів — 34. Обліково–видавничих аркушів — 44,25. Замовлення № 102.
Тираж 300 прим. Видавничий відділ ТДПУ 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
Свідоцтво про реєстрацію ТР №241, від 18.11.97.